BIBLIOTHEEK
VEREENIGING VOOR
LOGOPAEDIE & PHONIATRIE
ROTTERDAM
GESTICHT DOOR BRANCO VAN DANTZIG

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KON. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

ONDER REDACTIE VAN
PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN

MET MEDEWERKING VAN
DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE
EN P. J. MEERTENS

ACHTSTE JAARGANG (Mei 1939-April 1940)

UITGEVERS-MIJ GEBR. VAN AELST C.V., MAASTRICHT

INHOUD

I. TAAL ALS VOLKSUITING

1 DIALECTEN

J. van Ginneken. De vervoeging der onderschikkende voegwoorden en voornaamwoorden . . . . . Blz. 1
— De vervoegde voegwoorden en de slavische conditionalis 33
P. Peters. De verbuiging van het vragend voornaamwoord en de persoonsnamen 41
A. A. Verdenius. Een relatief dy in het Fries 324
B. Ribbert. Bespr. van H. L. Bezoen. Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschedé. 1938 62
N. van Wijk. De Rijns-Limburgse polytonie, vergeleken met de Kasjoebse 146
A. Weijnen. Bijdragen tot de historische grammatica der Brabantse dialecten III, IV 179, 368
L. G. van Loon. Ave atque vale, — Jersey lag duits verdwijnt I, II 91, 107
A. Weijnen, J. van Ginneken. Taalkaarten.
Moe (vermoeid) 159, been en voet 187

2. PHONOLOGIE EN UITSPRAAK

G. Knop. De phonologische beschrijving van het Westerschellingsch II 11
J. van Ginneken. Een nederlandsch handboek voor de Phonologie (Bespr. van N. van Wijk. Phonologie. Een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap. 1939) . . 185
W. Dols. Bespr. van Travaux du Cercle linguist. de Prague VIII. 1939 374
A. van Rijnbach en W. F. Kramer. De assimilatie van stem en plaats in het nederlandsch bij het lezen van losse zinnen 97
L. F. Ledeboer van Westerhoven. Iets over de melodie van ons spreken 309
N. Meerum Terwogt. De gemiddelde stemomvang bij het spreken 358
A. Weijnen. Bespr. van W. Gs. Hellinga. De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het nederlands. 1938 120

3. WOORDENSCHAT EN SEMANTIEK

J. van Ginneken. Nederlandsche taal- en cultuurrelicten uit den steentijd 129
De nederl. samenstellingen met -stof, -goed enz. 130; de incorpeering der namen van lichaamsdeelen 132; de plaatsnaam Helmond 138.
— Nog eens Helmond 305
— Been en voet. Een lexicologisch slavisme . . . 187
J. J. M. van Dam. Spaansche mat 372
A. Weijnen. Nieuw-Vennep, Jisp en Ilpendam 26
— Raggen 326
— Bespr. van C. de Vooys. Inleiding tot de studie van de Woordbetekenis. 1938 30

II. TAAL ALS NATIONALE CULTUURSCHAT

1. MIDDELEEUWSCHE EN ZESTIENDE EEUWSCHE CULTUUR

J. van Ginneken. Het monachale Humanisme in Nederland . . . 257
— Hoe Thomas à Kempis Pater Brugmans Beschouwingen over het Lijden van Christus in het Latijn bewerkte 161
— Thomas Hemerken en Pater Brugmans „Leven van Jesus" 229
P. van Beek. Naar aanleiding van een nieuwe Esmoreit-editie (C. G. Kakebeen-R. Verdeyen. Esmoreit, dertiende druk 1937) 28
P. Peters. De genitief als taalinstrument (Bespr. van G. A. van Es. De attributieve genitief in het middelnederlandsch. 1939) 251

2. ZESTIENDE EN ZEVENTIENDE EEUWSCHE CULTUUR

J. Pollmann. Bespr. van W. Smit. Dichters der Reformatie in de zestiende eeuw. 1939 124
E. de Frémery. Bespr. van S. Stevin. Het Burgerlick Leven. 1939 256
B. van den Eerenbeemt. De kunst van vertalen (Bespr. van C. L. Thyssen-Schoute. Nicolaas Jarichides Wieringa. 1939) 355

A. Weijnen. Een vergissing van Pater Poirters 373
— Bespr. van H. Smilde. Jacob Cats in Dordrecht. 1938 63
J. van Ginneken. Vondel en Pater Brugman 250
P. Peters. Een nieuwe Vondel-uitgave (A. A. Verdenius. J. van Vondel. Faëton 1939) 84
J. Wils, Bespr. van F. Boerwinkel. Cronyk van Sint Aagten Convent. 1939 128

3. CONTEMPORAINE CULTUUR

J. Z. Baruch. De medische studieboeken in gebruik bij het Hooger Onderwijs 157
— Bespr. van W. van Leeuwen en J. A. Goris. Schrijvers en Schilders. 1939 335
B. van den Eerenbeemt. De levende Gezelle (Bespr. van F. Baur c.s. Guido Gezelle's Volledige Werken) . . . 152
L. Starmans. Bespr. van G. Stuiveling. Een dichter verliefd. 1939 32

4. TAALTYPOLOGIE, GRAMMATICA DER ALGEMEENE TAAL

J. van Ginneken. De reconstructie van oudere taalvormen . . . 65
A. Weijnen. Bespr. van G. Royen. Bijgedachten en botsingen in taal. 1939 332
J. Wils. Vraag 1 (Amerika die dreigde) 95
— Vraag 2 (interpunctie) 336

5. TAALONDERWIJS

J. Wils. De phonologie en het moedertaalonderwijs 193
P. Peters. „Woordkunst" dertig jaar 317
W. Janssen. Bespr. van A. Weynen. Betekenis en mogelijkheden der Heemtaalkunde. 1939 381
L. Starmans. Bespr. van W. Kramer. Taalstudie en Stijloefening, 3 dln. 1939 192

III. TAAL ALS INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST

1. RYTHME EN LIED, GENRES

K. de Vries. Bespr. van M. van der Kallen. Een grammaticaal en rythmisch onderzoek van Hadewych's poëzie. 1938 54

J. Pollmann. Volksliedstudie. Een poging tot bepaling van haar kenobject, doel en middelen, en van eenige desiderata 337
— Kerkliedkwesties 217
— Plagiaat of nog erger (Bespr. van B. Cooper en J. Werumeus Buning. De zingende walvisch. 1939) 330
A. Weijnen. Bespr. van J. Wiersma. Friesche Sagen 1934, en Friesche Mythen en Sagen 1937; S. van der Molen. Frysk Sêgeboek I, 1939 190

2. MODERNE LITTERATUUR

J. Wils. Eenparig vertraagd (Bespr. van A. Coolen. Herberg in 't Misverstand. 1938) 22
E. de Frémery. Artistieke Polysemie (Bespr. van J. H. Eekhout en A. J. D. van Oosten. Moderne Religieuze Lyriek I. 1939) 53

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8de Jrg. No. 1 MEI 1938. **Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht**

DE VERVOEGING DER ONDERSCHIKKENDE VOEGWOORDEN EN VOORNAAMWOORDEN

In het laatste nummer van het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde van Leiden. Deel 58, 1939, blz. 161 vlgd. komt een studie voor van Dr. C. van Haeringen, over het bekende geval der vervoegde voegwoorden in de Nederlandsche dialecten; een verschijnsel dat onlangs ook door Rogier besproken werd in het Tilburgsche Tijdschrift voor Taal en Letteren deel 26, 1938 blz. 191 vlgd. en voor jaren in den Taal- en Letterbode Deel 3 1872 blz. 165 reeds was opgemerkt door Beckering Vinckers met deze voorbeelden uit de kindertaal: „offie durft" staat tegenover: „off*en* we durv*en*" en „Assie komt, schiet ik hem dood", tegenover „Ass*en* ze kom*en*, schiet ik ze dood". Let er wel op, dat wij telkens in het eerste geval met een pronominaal subject: hij of ie, maar in het laatste geval met den meervoudigen vervoegingsuitgang *-en* te doen hebben van den 1sten en 3den persoon.

Deze zoogenaamde congruentie is streng beperkt tot den afhankelijken zin, en vertoont zich in de Hollandsche en Vlaamsche dialecten, als het onderschikkend voegwoord een meervoudigen werkwoordsvorm regeert, door aan dat voegwoord denzelfden verbaal-uitgang te geven, waardoor zich de meervoudige werkwoordsvorm van een enkelvoudigen onderscheidt. Zoo hooren wij in het Zuid-Hollandsch dialect „Kijk eens of ie al weg is" maar „Kijk eens ov*ve* de appels geen kwaad ken*ne*", en „We zellen eens vragen

of moeder morgen komt" maar „We zellen eens vragen ov*ve* ze morgen kom*me*". „As Wim komp, mot je thuis zijn" maar „Az*ze* we kom*me*, mot je thuis zijn".

Zoo ook in Oud-Beierland, in Katwijk, aan de Zaan en in Drechterland: „As Willem komp, blijf ik thuis" maar „Az*ze* Willem en Kees kom*me*, ga ik mee".

Voor het Zuidoostvlaamsch geeft Teirlinck, dat *as* (als) voor een klinker *d, t, h* of *z,* in zoo'n meervoudigen afhankelijken zin, in *an* verandert. Ook in het Gentsch komt in dit geval vóór *z* en *d,* in plaats van *as*: *aon* voor. Blancquaerts dialectatlassen geven voor Zuid- en Noord-Oostvlaanderen en ook voor Zeeuwsch-Vlaanderen in hetzelfde geval *azn* naast *an* (voor als). Hier is dus het type der werkwoorden *gaan* en *staan* ten voorbeeld genomen.

Maar niet alleen bij *als* en *of* komt dit voor, maar ook bij *dat* en *wat* en *toen* in Zuid Holland: „Hij zegt dattie ziek is" naast „ze zegge, dat*te* ze ziek ben*ne*". „Ik mot zien, dat ik klaar kom" naast „We motte zien, dat*te* me klaar kom*me*" en „Ik zel es hore wat*te* ze zeg*ge*". „Toen ik kwam, wastie al weg" maar „Toe*ne* me kwam*me*" enz.; „'n jonge die werken wil" naast „jonges die*ë* werke wil*le*". Katwijksch: „Ik hoor as tat*te* ze gien zaut en heb*be*". „Weet ik wat*te* ze wul*le*?"

Men ziet, zelfs de betrekkelijke en vragende voornaamwoorden doen hieraan mee, als er maar een meervoudig werkwoord op volgt, en het schijnt onverschillig of die pronomina onderwerp, voorwerp of conjunctie zijn. Ook in Zuid-Oostvlaanderen komen in deze gevallen *wan* en *dan* voor *wat* en *dat* voor. „*Wan* die kinders vertel*len,* en es 't ooren nie wert"; „'k gelove da*n* onz apels op zijn"; „'t werk da*n* de kinders gemaakt ê*n*".

Beckering Vinckers had iets analoogs reeds opgemerkt voor Groningen, waar het echter vooral den hier nog levenden 2den persoon enkelvoud betreft. „Lummel dij-s-te bi-*s-te*. Wijs-te wa-*s-te* du*s-te*? Schrijf ijs of-*s-te* kom*s-te*. Denk ijs eer-*s-te* vrag-*s-te*".

En Klatter gaf daar in Onze Taaltuin II 1933 blz. 80 even duidelijke voorbeelden van: „Waist wa-*s-t* toe du*s-t,* (weet je wat je doet); bedenk wa-*s-t* du*s-t*; komt omda-*s-t* nog nait onderscheiden kin-*s-t*". Klatter wijst er uitdrukkelijk op, dat in deze dialecten de vervoegde werkwoordsvormen ook zonder pronominaal subject als zinnetjes fungeeren.

Maar ook in Friesland komt het voor. Daartoe geef ik eenige parallelle zinnetjes uit Leens in Noord-West-Groningen en uit

Bolsward. De eerste reeks dank ik aan Mej. doctoranda B. ten Berge, de tweede aan mijn oud-leerling Yeb Andela.

Leens.	Bolsward.
k' Wait nait of-s-toe koms,	*Ik wit net o(f)s-to komste.*
'k Wait nait da-s-toe koms,	*Ik wit net da-s-to komste.*
'k Wait nait hou-s-toe koms,	*Ik wit net hō-s-to komste.*
'k Wait nait wanner-s-toe koms,	*Ik wit net honear-s-to komste.*
'k Wait nait waar-s-toe koms,	*Ik wit net wēr-s-to komste.*
Nou-s-toe koms, bliev ik thoes,	*Nou-s-to komste, bliuw ik tūs.*
A-s-toe koms, bliev ik thoes,	*A-s-to komste, bliuw ik tūs.*
Dou-s-toe kwams, waas-k d'r aal,	*Dō-s-to kaemst(e), wier ik 'r al.*
Dei man, dei-s-toe rops, is doof,	*De man die-s-to ropste, is dōf.*
Dei vrouw, dei-s-toe rops, is doof,	*De frou die-s-to ropste, is dōf.*
't Kiend, da-s-toe rops, is doof,	*It bern da-s-to ropste, is dōf.*
Wel-s-toe ook rops, d'r komt ginnain,	*Wā-s-to ek ropste, 'r komt gjen andert.*
Wa-s-toe ook dus, 't helpt nait,	*Wa-s-to ek dochste, 't helpt net.*

Ook Bezoen in zijn Klank- en Vormleer van Enschede, Leiden 1938, geeft op blz. 73 parallelle voorbeelden van *as, was, das* en *ofs* (wanneer *als* en *of, dat* en *wat* voor een afhankelijk werkwoord in den 2den pers. enkelvoud met den uitgang -s voorkomen) maar loopt veel te haastig over dit verschijnsel heen. Dank zij de hulp van Drs. B. Overmaat kan ik Bezoens constateering met een compleet stel voorbeelden toelichten: Overmaat deelt mee, dat het verschijnsel bij het jonge geslacht weinig meer voorkomt en karakteriseert zijn voorbeelden dus als Ouder-Enschedeesch: Ook hier fungeeren de vervoegde vormen als zinnetjes vaak zonder een pronominaal subject.

Ik weet nig of-s(toe) koms,	Ik weet niet of (je) komt.
Ik weet nig da-s(toe) koms,	Ik weet niet dat (je) komt.
Ik weet nig hoo-s(toe) koms,	Ik weet niet hoe (je) komt.
Ik weet nig wanneer-s(toe) koms,	Ik weet niet wanneer (je) komt.
Ik weet nig waar-s(toe) koms,	Ik weet niet waar (je) komt.
Noo-s(toe) koms, blieuw ik in hoes,	Nu (je) komt blijf ik thuis.
As-s(toe) koms, blieuw ik in hoes,	Als (je) komt blijf ik thuis.
Too-s(toe) kwaams, was ik-t-r-â,	Toen (je) kwam, was ik er al.
Den keerl dee-s(toe) röps is doof,	De kerel, die (je) roept is doof.

Dee vrouw dee-s(toe) röps is doof,	De vrouw die (je) roept is doof.
Dat wief da-s(toe) röps is doof,	Het wijf dat (je) roept is doof.
Dat keend da-s(toe) röps is doof,	Het kind dat (je) roept is doof.
Wel-s ook röps, do kump gin antwoord,	Wien ((je)) ook roept, er komt geen antwoord.
Wee-s ook röps, do kump gin antwoord,	Wie ((je)) ook roept, er komt geen antwoord.
Wa-s ook dös 't helpt niks	Wat ((je)) ook doet, 't helpt niets.
Wees wa-s dös,	Weet-((je)) wat ((je)) doet?
Wâ-s zâs, â-s dös wâ-s kaans?	Wat zul-((je)) verder, als ((je)) [doet, wat ((je)) kunt?

Van veel belang is ten slotte van Haeringens korte maar afdoende behandeling van de kleine 200 parallelle voorbeelden, die van Helten vooral uit de 15de eeuw in zijn Middelnederlandsche spraakkunst op blz. 433-434 vermeldt en die wel degelijk, ondanks van Heltens tegenspraak, van volkomen denzelfden aard zijn, als de Groningsche contemporaine voorbeelden door Beckering Vinckers en Klatter verzameld. Jammer slechts, dat van Helten geen enkel voorbeeld overschrijft, maar ze allemaal slechts aanwijst op een zeer onvolledige citeerwijze. Wij hebben hier dus een laatmiddeleeuwsch gebruik, dat eenigszins verarmd nog in onze Vlaamsche, Hollandsche en Noordoostelijke dialecten voortleeft.

Ik zeg verarmd, want in deze Middeleeuwsche voorbeelden komen niet alleen al de tegenwoordige gevallen: *toen* als *doestu* of *doetstu, dat* als *datstu, wat* als *watstu, die(n)* als *diestu, dienstu* en *denstu, als* als *alsostu* en *alsoetstu, of* als *ofste* en *ofstu, eer* als *eerstu, hoe* als *hoestu, daar* als *daerstu* en *daerste, waar* als *waerstu* voor: maar bovendien nog *gelijc* als *gelijcstu, indien* als *indienstu* en zelfs *want* als *wantstu* voor.

Hier pas mogen wij nu volop van een vervoeging der onderschikkende voegwoorden en voornaamwoorden spreken.

Maar dit blijkt vooral duidelijk uit de Limburgsche gevallen, die van Haeringen niet vermeldt, hoewel toch reeds vijf oudere dialectgrammatica's hiervan gewagen: Jongeneel voor Heerlen blz. 17 en Simons voor Roermond blz. 59 zelfs vrij uitvoerig en Mertens (Onze Volkstaal II blz. 253) voor Grathem, en Houben voor Maastricht blz. 60 en J. Kern voor de Limburgsche sermoenen blz. 113 slechts met een enkel woord. Ook in mijn Handboek der Nederlandsche Taal I² blz. 176-177 had ik erop gewezen en W.

Roukens heeft er in zijn Wort- und Sachgeographie, Nijmegen 1937 II k. 88 zelfs een kaart van geteekend en in zijn tekst Deel 1 blz. 396 een reeks nieuwe voorbeelden van gegeven. Hier vinden wij toch hetzelfde verschijnsel zoowel in den 2den pers. enkelv. als meervoud, onderling streng onderscheiden, en dat niet slechts bij *of* en *als,* bij *dat, wat,* en *die* maar bovendien bij *dien, wien, wie*; *hoe* (wie), *wanneer, eer, tot, voor, waar, nu, toen* enz.

Voor Roermond schrijf ik uit Simons l.c. en uit J. Kats (Het phonologisch en morphologisch systeem van het Roermondsch dialect, Nijmegen 1939 blz. 119-121) eerst eenige heele zinnetjes over:

1° 2de pers. enkelvoud.

Ich wil de-s te heurs:	Ik wil dat je hoort.
Lummel dae-s te bös:	Lummel die je bent.
Wetste waa-s te duis:	Weet je wat je doet.
Schriif of-s te kumps:	Schrijf of je komt.
Dink eer-s te spriks:	Denk eer je spreekt.
Ich weit neet ween-s te meins:	Ik weet niet wien je meent.
zäk ween-s te gezeen höps:	Zeg wien je gezien hebt.
zäk waa-s te gezeen höps:	Zeg wat je gezien hebt.
De man dae-s te gezeen höps:	De man dien je gezien hebt.
De vrouw die-s te gezeen höps:	De vrouw die je gezien hebt.
't Kientj waa-s te gezeen höps:	Het kind dat je gezien hebt.
De man woo-s te mit špriks:	De man waar je mee spreekt.

2° 2de pers. meervoud.

Lummels dao-t geer zeet:	Lummels dat jullie zijn.
Ich weit neet wae-t geer meint:	Ik weet niet wien jullie meent.
wie-t geer zäkt:	Gelijk jullie zegt.
noe-t geer zäkt:	Nu jullie zegt.
dinkt eer-t geer spräkt:	Denkt (toch) eer jullie spreekt.
De man dae-t geer gezeen höp:	De man dien jullie gezien hebt.
De vrouw die-t geer gezeen höp:	De vrouw die jullie gezien hebt.
't Kientj waa-t géér gezeen höp:	Het kind dat jullie gezien hebt.
De man woo't geer mit šprék:	De man waar jullie mee spreekt.

Drs. W. Dols heeft er op mijn verzoek een nieuw onderzoek naar ingesteld en bezorgde mij de twee hier afgedrukte lijstjes voor den 2den persoon enkel- en meervoud.

1° TWEEDE PERSOON ENKELVOUD.

Alg. Besch.	*Maastricht*	*Kerkrade*	*Heerlen*	*Sittard*	*Roermond*	*Linne*	*Grathem*	*Horn*	*Venlo*
1 of jij	ofstiech	ofstoe	ofstoe	ofstoe	ofstoe	ofstoe	ofstich	ofstoe	ofstich
2 dat jij	datstiech	datstoe	dastoe	dastoe	destoe	destoe	destich	destoe	destiech
3 hoe jij	wiestiech	wiestoe	wiestoe	wiestoe	{ hoestoe { wiestoe	wiestoe	wiestich	wiestoe	hoestich
4 wanneer jij	wieniestiech	wienieëdats-toe	wienieëstoe	wieneestoe	wanneerstoe	{ wenstoe { wieneestoe	{ wanneerstich { wieneerstich	{ wenstoe { wieneedestoe	wannierstich
5 waar jij	boestiech	wooëstoe	wooëstoe	woostoe	woostoe	woostoe	waostich	woeastoe	waostich
6 nu jij	noestiech	wiestoe	wiestoe	noestoe	noestoe	noestoe	noestich	noestoe	noowstich
7 als jij	estiech	wenstoe	{ estoe { wenstoe	{ estoe { wenstoe	estoe	estoe	astich	astoe	alstich
8 toen jij	toenstiech	wiestoe	wiestoe	wiestoe	toenstoe	{ toenstoe { wiestoe	toenstich	wiestoe	toenstich
9 dien jij	deestiech	deeëstoe	daestoe	daestoe	daestoe	daestoe	daestich	daestoe	daestich
10 die jij	diestiech	diestoe	diestoe	diestoe	diestoe	diestoe	diestich	diestoe	diestich
11 dat jij	datstiech	datstoe	datstoe	dastoe	destoe	destoe	destich	destoe	de(t)stich
12 wien jij	weestiech	weeëstoe	waestoe	waestoe	waemstoe	waemstoe	waemstich	waemstoe	waestoe
13 wie jij	weestiech	weeëstoe	waestoe	waestoe	waemstoe	waemstoe	waemstich	waemstoe	waestoe
14 wat jij	watstiech	wastoe	watstoe	wastoe	waastoe	watstoe	waastich	waastoe	waa(t)stoe

2° TWEEDE PERSOON MEERVOUD.

Alg. Besch.	*Maastricht*	*Kerkrade*	*Heerlen*	*Sittard*	*Roermond*	*Linne*	*Grathem*	*Horn*	*Venlo*
1 of gij	ofcheer	ov*d*ier	ov*d*ier	ofcheer	ofcheer	ofcheer	ofchae	of*tj*chae	ofcheej
2 dat gij	datcheer	dad*d*ier	dad*d*ier	datcheer	detcheer	detcheer	detchae	de*tj*chae	detcheej
3 hoe gij	{ wiegeer { wie*t*cheer	wie*d*ier	wie*d*ier	wie*t*cheer	wie*t*cheer	wie*t*cheer	{ wiegae { wie*tj*chae	wie*ətj*chae	hoegeej
4 wanneer gij	{ wieniegeer { wienie*t*cheer	wienieë-dad*d*ier	wienieë*d*ier	wienie*t*cheer	wanneergeer	{ wen*t*geer { wieneet*c*heer	{ wanneergae { wieneergae	wen*tj*chae	wanniergeej
5 waar gij	{ boegeer { boe*t*cheer	woeë*d*ier	woeë*d*ier	woo*t*cheer	woo*t*cheer	woo*t*cheer	waogae	woea*tj*chae	waogeej
6 nu gij	{ noegeer { noe*t*cheer	wie*d*ier	wie*d*ier	noe*t*cheer	noe*t*cheer	noe*t*cheer	{ noegae { noe*tj*chae	noe*tj*chae	noowgeej
7 als gij	escheer	wen*d*ier	es*d*ier	{ escheer { wen*t*cheer	escheer	escheer	aschae	{ aschae { as*jtj*chae	alscheej
8 toen gij	toengeer	wie*d*ier	wie*d*ier	wie*t*cheer	toen*t*cheer	toen*t*cheer	toengae	wie*ətj*chae	toengeej
9 dien gij	{ deegeer { dee*t*cheer	deeë*d*ier	dae*d*ier	dae*t*cheer	dae*t*cheer	dae*t*cheer	daegae	dae*tj*chae	daegeej
10 die gij	diegeer	die*d*ier	die*d*ier	die*t*cheer	die*t*cheer	die*t*cheer	diegae	die*tj*chae	diegeej
11 dat gij	datcheer	dad*d*ier	dad*d*ier	da*t*cheer	de*t*cheer	de*t*cheer	detchae	de*tj*chae	detcheej
12 wien gij	weegeer	weeë*d*ier	wae*d*ier	wae*t*cheer	waem*p*cheer	waem*t*cheer	waemdetcha	waem*tj*chae	waegeej
13 wie gij	weegeer	weeë*d*ier	wae*d*ier	wae*t*cheer	waem*p*cheer	waem*t*cheer	waemdetcha	waem*tj*chae	waegeej
14 wat gij	watcheer	wad*d*ier	wad*d*ier	wa*t*cheer	waa*t*cheer	wa*t*cheer	waattetchae	waa*tj*chae	waatcheej

Hieruit ziet men, dat het verschijnsel in heel Limburg voorkomt; maar dat het in West- en Noord-Limburg verzwakt, zoodat Venlo b.v. reeds met Enschede en Groningen overeenkomt, waar de vervoeging zich tot den 2den pers. enkelvoud beperkt. Ook Grathem en Maastricht [1]), die meer naar het Westen liggen, hebben van den 2den pers. meervoud slechts een paar relicten bewaard. Om dit duidelijk te laten uitkomen, zijn in het tweede lijstje de *d* en de *t* cursief gedrukt. In het eerste lijstje was dit niet noodig, daar de *s* hier overal consequent voorkomt. In beide lijstjes zijn met opzet alleen de beklemtoonde vormen der pronomina gegeven, omdat die het duidelijkst zijn, hoewel in de praktijk de onbeklemtoonde gevallen frequenter voorkomen, gelijk men aan de gegeven Roermondsche zinnetjes ziet.

De verbaal-uitgang van den 2den pers. enkelvoud is in Limburg overal *-s* of *-st*. Doch dit verschil doet voor ons geval niets ter zake, daar *ofs-doe* zoowel als *ofst-doe* natuurlijk beide tot *ofs-toe* worden.

De uitgang van den 2den pers. meervoud is in Limburg natuurlijk overal *-t* geweest. Op het oogenblik hangt het optreden dier *-t* van den slot-consonant van den verbaal-stam af, maar dit is een betrekkelijk jonge Auslautwet. Ook hieruit blijkt dus deze vervoeging geen eigenlijke congrueering en reeds eeuwen oud te zijn. Trouwens Cosijn wees reeds op het voorkomen van *datste, dastu, watste* en *waste* in de Limburgsche Sermoenen b.v. bij Kern op blz. 213: „Terde ('t derde) es daste ons Heren gebot vlitelike helst. Dat sin twe orconde daste ercoren best"; of op blz. 609: Alt gut daste hefs dat hefs-te van Gode, enz.

Van Haeringen wijst ten slotte op de vertaling van het Wenker zinnetje *Toen we* gisteravond terugkwamen: met *Azzə və* = voor *als we* in Hasselt en met *allə-və* in Heyst op den Berg volgens Frings-Vandenheuvel. Ook de meervouds-vorm schijnt dus in Limburg en Oost-Zuidbrabant voor te komen.

De Brabantsche vormen *ame* en *ome* hebben hier niets mee te

[1]) Dat Maastricht, Grathem en Venlo hier overal den casus obliquus *diech* of *dich* gebruiken, beteekent alleen, dat in deze plaatsen deze vorm de overhand heeft gekregen. Ook verschillende andere genoemde plaatsen gebruiken deze maar niet zoo frequent. Het spreekt vanzelf dat in de tweede lijst meer naar het Noorden en Westen ook wisselvormen zonder *-t* voorkomen. In Heerlen luidt het persoonlijk voornaamwoord van den 2den pers. meervoud *ier*, in Kerkrade *dier*. Wij komen hier nog op terug. In Horn en Grathem is de verbaaluitgang *-tj* net als bij de voegwoorden. In beide plaatsen luidt de onbeklemtoonde vorm *ovdjer* enz.

maken. Trouwens ook mij is evenals aan van Haeringen geen enkel zeker echt-Brabantsch voorbeeld bekend.

Als wij nu de som opmaken van al wat in Nederland voorkomt, dan blijken dus [2]) de 2de pers. enk. en meervoud in het Oosten van ons land thuis te zijn, terwijl in het Westen de 1ste en 3de pers. meervoud deze vervoeging vertoonen.

Eer wij nu echter van Haeringen en zijn voorgangers navolgen met een onderzoek in te stellen naar de oorzaak van dit vreemde verschijnsel, past het ons, toch even ook buiten onze grenzen om te zien, of wij daar misschien ook zulke vervoegde voegwoorden en voornaamwoorden aantreffen. En dan is, bij de drukke bezetting onzer voorbeelden in het Oosten des lands, natuurlijk een onderzoek bij onze Oostelijke naburen het meest belovend.

Welnu, daarin worden wij niet teleurgesteld [3]): In de eerste de beste Westfaalsche grammatica, Die Soester Mundart. Norden-Leipzig 1886 vermeldt F. Holthausen blz. 89 het voorkomen van *wanste* voor *wenn* met een volgenden 2den pers. enkelvoud. En E. H. Meyer in zijn Deutsche Volkskunde blz. 282 leert dat langs de oevers van de Unterweser in de buurt van Bremen en Oldenburg trouw *wenns* in hetzelfde geval voorkomt. Dat sluit dus al uitstekend bij Groningen en Enschede met hun 2den pers. enkelvoud aan. Van Limburg uit komen wij in het Rijnland, waar wij volgens de kaart bij Roukens aanstonds voor den 2den pers. enkelvoud in een heel stelletje Duitsche plaatsen hetzelfde vinden. Ook heerscht het in Mühlheim aan de Ruhr [4]) en verder treffen wij ook in Frankfort a. Main: *wenns de* en *wies de* voor *wenn du* en *wie du* aan [5]). Langs den Moesel [6]) zijn een massa heel duidelijke voorbeelden zoowel van den 2den pers. enkelvoud als den 2den pers. meervoud voorhanden, zooals *wenns de willst,* goon ich; *wei-d-îr wällt* (wie ihr wollt); *woo-d-îr goot* (wo ihr geht), wat dus allemaal prachtig bij den toestand in onze provincie Limburg aansluit; en daar niets zwakker is dan bij ons.

[2]) Van een zeer twijfelachtig enkelvoudig derde-persoons-voorbeeld bij Jongeneel afgezien.

[3]) L. Sütterlin: Neuhochdeutsche Grammatik mit bes. Berücksichtigung der neuhochdeutschen Mundarten Bnd. I München 1924 blz. 504.

[4]) E. Maurmann: Grammatik der Mundart von Mühlheim an der Ruhr. Leipzig, 1895 bl. 68.

[5]) H. Michel: Frankfurter Deutsche Kleine Presse 1902 Nr. 112 5 Mai. 3 Blatt, geciteerd bij O. Weise in Zeitschr. f. Deutsche Mundarten 1907, blz. 199 vlgd.

[6]) G. Kisch: Vergleichendes Wörterbuch der Nösner und der moselfränkischen Mundart. Hermannstadt 1905 blz. 114 en 189.

Maar als wij nu van Frankfurt eerst naar Kurhessen [7]) en dan langs de Main naar het Oostfrankisch van Würzburg komen en vandaar over Plauen naar Zwickau [8]), Ruhla of Altenburg [9]) gaan, dan bemerken wij, dat we, als de kinderen bij hun spelletjes zeggen, „warm" worden, want nu neemt deze voegwoordsvervoeging nog ziender oogen toe, en het is dus of wij den uitstralingshaard van deze vreemde afwijking nader komen; want hier voegen zich niet alleen weer de 1ste en 3de pers. meervoud bij de reeds bekende twee 2de personen; maar de vervoeging komt ook bij allanger hoe meer onderschikkende voegwoorden als *dass, ob, weil, ehe, bis, wie, wo* en hoe langer hoe meer betrekkelijke en vragende voornaamwoorden voor, als *der, wer, das* en *was*. Gaan wij tot Leipzig [10]) dan hebben zelfs *warum* en *seit* onze congruentie, terwijl als wij via het Fichtelgebirge [11]) naar het Erzgebirge [12]) of het Boheemsche Egerland [13]) reizen, er nog *so lange, sobald* en *bald* bijkomen. Meer en meer blijken hier de afzonderlijke voegwoorden, betrekkelijke en vragende voornaamwoorden irrelevant te worden — dat vastzitten aan bepaalde voegwoorden had natuurlijk al iets van een verstijving of veroudering — hier in het kerngebied, waar blijkbaar dit taalgewas nog volop leeft en bloeit, zit die inleidende vervoeging ineens ten duidelijkste aan den afhankelijken bijzin zelf vast; die al zijn inleidende conjuncties of voornaamwoorden, wie of wat ze ook mogen zijn, alsof het de allergewoonste zaak van de wereld was, naar persoon en getal vervoegd wil hebben. Zoo b.v. in Altenburg: ich weiss nicht *obs* du willst, *obdr* wollt, *obn* se wollen; eine Rute *won* Dornen dran sind; das Holz, *won* se waren; *wie lonkste pist* = wie lang du bist; sie sorgten dafür, *dassn's* die Bürger erfuhren; das alte Gerümpel, *dasn* se salt losschlagen; in Beieren: *demst gehörst* = dem (du) gehörst, *denst willst* = den

[7]) A. Vilmar: Idiotikon von Kurhessen, 1868, blz. 67.

[8]) O. Philipp: Die Zwickauer Mundart 1897 bl. 49 *wennste, äärschede* (ehe du), *obsde, wäälsde* (weil du) Idem: Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten Bnd. 6. 1905 blz. 306.

[9]) O. Weise: Syntax der Altenburger Mundart, Leipzig 1900 blz. 57 § 83, etc. Idem: Die sogenannte Flexion der Konjunktionen. Zeitschr. f. deutche Mundarten Bnd. 1907 blz. 199 s.s. K. Regel Die Ruhlaer Mundart, Leipziger Dissertation 1897 blz. 96.

[10]) K. Albrecht: Die Leipziger Mundart. Leipzig 1881, blz. 27 (141) *obn* voor 1ste en 3de pers. meerv. *obs* voor 2de pers. enkelv.

[11]) Chr. Wirth: Archiv für Geschichte und Altertumskunde von Oberfranken. Bayreuth Bnd. 20 1897 blz. 224 ss. voor de streek van Wunsiedel, Selb enz.

[12]) O. Böttger: Der Satzbau der erzgebirgischen Mundart. Leipzig 1906 blz. 37.

[13]) J. Schiepek: Der Satzbau der Egerländer Mundart Prag I 1899 blz. 82 ss. II 1908. blz. 38.

(du) willst; Pernegg in Karintië: *wies bist* = wie (du) bist; *wost wohnst* = wo (du) wohnst; *wohinst gehst* = wohin (du) gehst; *werst bist* = wer (du) bist. Lijkt het er niet op, of al die inleidingswoordjes volop en echte werkwoorden geworden zijn? In Egerland: *dast häiest* = dass (du) hörst, *dats häiets* [14]) = dass (ihr) hört; *dasn mer häien* = dass wir hören, *dasn se häien* = dass sie hören. In 't Erzgebirge: *wailst du doo bist* = weil du da bist, *mo wisu dast ersch net gewolt hobt,* wir wissen, dass ihr es nicht gewollt habt; *ebn se kää aardepln brauchtn* = ob sie keine Erdäpfel brauchten, *dos gald wosn mer kricht hoon* = das Geld das wir gekriegt haben [15]). Gradl geeft voor de Beiersche dialecten [16]) langs de Boheemsche grens de volgende vormen van ob en das in 4 personen, zonder of met klemtoon op het voornaamwoord:

ob du 2de pers. enkelv. *obst, obst', obstd', obstdu*
ob wir 1ste pers. meerv. *obmma, obnma*
ob es 2de pers. meerv. *obts', obtss', obtsês* (zie noot 14)
ob sie 3de pers. meerv. *obms, obns, obnsi*
dass du: *dast, dast', dastd', dastdu*
dass wir: *damma, danma, dasnma*
dass es: *dats', dats's, dastsês*
dass sie: *dans, dans', dansnsi.*

En dezen rijkdom vinden wij dus niet alleen in het Sudeten-Duitsch van Egerland, maar in alle Duitschsprekende landen die met Tsjechen in aanraking komen, maar het vermindert weer langzamerhand in het Noorden van Neder- en Opper-Oostenrijk met inbegrip van Linz en Weenen. Op en neer gaat het ook aan den Poolschen kant in Silezië [17]) met verzwakking tot in Görlitz. Evenzoo in Nieder-Lausitz [18]), het Sorbische land, vinden wij weer hetzelfde op- en afgaan van het verschijnsel dat ons begint te boeien als een avontuurromen. Ook nog verder naar het Zuiden,

[14]) Evenals in Beieren is hier voor het pers. voornaamwoord van den 2den pers. meervoud de oude Dualis *es, ös* in gebruik; en ook dit pronomen krijgt vaak den uitgang -t voorgevoegd en luidt dan *des* of *dets.*

[15]) Böttger 1. c. blz. 37.

[16]) Schmeller: Die Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt München 1821 § 722. H. Gradl. Zur Kunde deutscher Mundarten, Kuhns Zeitschrift Bnd. 20 1872 blz. 200. J. Schwäbl: Die altbayrische Mundart, München 1903 blz. 65.

[17]) K. Weinhold: Ueber Deutsche Dialektforschung. Wien 1853 blz. 81.

[18]) W. Gössgen: Die Mundart von Dubraucke. Breslauer Dissertation 1902 blz. 25: *eepste* (eh wenn du) cf. Zeitschr. f. hochdeutsche Mundarten Bnd. 5 1904 E. Gerbet blz. 211.

te Iglau, in Duitsch-Hongarije [19]) en vooral in het Nösner-dialect der Saksen van Zevenburgen vinden wij de voegwoorden-conjugatie maar weer tot de beide 2de personen beperkt evenals in het Moezel-frankisch. En als het waar is, waar veel voor pleit, dat deze Zevenburgsche Saksen dit verschijnsel reeds uit hun oude vaderland aan de Moezel hebben meegenomen, moeten wij dit heele verschijnsel terugdateeren tot in de 12de eeuw, want onder Koning Geysa II (1141-1161) is reeds het meerendeel van dit volk naar het transsilvanische gebied verhuisd.

Geen wonder dan ook dat reeds in 1872 H. Gradl (Kuhns Zeitschrift Deel 20 blz. 200 ss) op de gedachte kwam dat, daar het kerngebied van deze vervoeging der voegwoorden juist aan de grenzen van het Duitsch en de Slavische talen ligt, en wel met name in een gebied, waar vroeger zeker Slavische talen gesproken werden, er alle aanleiding is om eens even ook op het Slavische talenterrein te gaan rondzien, of daar misschien iets dergelijks plaats vindt. Jammer slechts, dat hij dan verder dat heele onderzoek in twee zinnetjes afdoet; en dan ineens tot de nauwelijks ingeleide eindconclusie komt, dat wij hier inderdaad met een Slavisch verschijnsel te doen hebben. Het voor en tegen dezer meening zullen wij een volgenden keer onderzoeken.

Nijmegen, 10 April 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

DE PHONOLOGISCHE BESCHRIJVING VAN HET WESTERSCHELLINGSCH

II.

Om tot een systeem der consonantphonemen te komen, dat op dezelfde wijze als dat der vocaalphonemen is opgebouwd, ben ik ook bij de consonanten uitgegaan van de quantiteitstegenstelling. De lange of duur-consonanten (*x*, *γ*, *f*, *v* (*w*), *s*, *z*, *ʃ*, *j*, *ʒ*) kenmerken zich door een vrij-uitstroomen van den adem bij een articulatiestand, die voor de betreffende medeklinkers noodzakelijk is, waardoor een min of meer gerekt geruisch ontstaat; voor de korte of moment-consonanten (*k*, *g*, *p*, *b*, *t*, *d*, *ts*, *dʒ*) beteekent het ont-

[19]) Schröer: Versuch einer Darstellung der Mundarten des ungarischen Berglandes. Wiener Sitzungsberichte Bnd. 44, Wien 1864 blz. 267 ss. Voor Pernegg in Karintië zie P. Lessiak. PBB. Dl. 28 blz. 1 vlgd. W. Nagl: Grammatischer Abriss des niederoesterreichischen Dialektes, Wien 1886, blz. 50.

snappen van den ademstroom tegelijk begin en einde en ze zijn in dit opzicht gelijk te stellen met de „scharf geschnittene" vocalen.

Zooals de korte vocalen de rechter helft, de lange de linker helft van de lijst innemen, zoo staan in de lijst der consonantphonemen de medeklinkers met korte quantiteit rechts, die met lange quantiteit links.

Duurconsonanten	Momentconsonanten

We trekken de parallel verder. Bij de vocalen nemen die met de geringste sonoriteit de buitenste plaatsen in onze lijst in; naar het midden neemt de sonoriteit toe, zoodat de meest sonore lange en korte vocaal elkaar in 't midden van de lijst ontmoeten. Ook de consonanten rangschikken we op dezelfde wijze:

Duurconsonanten				Momentconsonanten			
x	*f*	*s*	*ʃ*	*ts*	*t*	*p*	*k*
geringste sonoriteit			grootste sonoriteit			geringste sonoriteit	

Ten opzichte van elkaar zijn *x, f, s, ʃ* en *k, p, t, ts* disjunct: ieder van de consonanten in de linker of in de rechter helft is te localiseeren, d.w.z. ieder lid van de linker of rechter rij is gebonden aan een bepaalde articulatieplaats, waarvan het acoustisch beeld afhankelijk is. Niet alle in het bovenstaande lijstje opgenomen consonanten zijn dus disjunct, maar een disjunctieve verhouding bestaat alleen tusschen de consonanten van de linker helft onderling, en van de consonanten van de rechter helft onderling. Beschouwen we de verhouding van de consonanten links en rechts tot elkaar, dus *k-x, p-f, t-s, ts-ʃ*, dan hebben die immers voor ons taalgevoel geen verschillende articulatieplaatsen, maar hangt het verschil bij ieder der paren af van den graad van opening der betrekkelijke articulatieorganen. De quantiteits-correlatie loopt dus parallel met de „Annäherungs"-correlatie: in het eerste geval is het bijgevoegde kenmerk de quantiteit, in het tweede geval is dit de opening. Evenals bij de vocalen staan de consonanten met 't bijgevoegde kenmerk, de attribuutdragende, links en de neutrale, de attribuutlooze consonanten rechts in de lijst.

Behalve de quantiteits-, resp. de „Annäherungs"-correlatie is de stemcorrelatie van groot belang. Iedere zoowel in de linker helft als in de rechter helft voorkomende consonant heeft namelijk een stemhebbende representant naast zich: rechts: *x-γ; f-v; s-z; ʃ-ʒ* en links: *k-g; p-b; t-d; ts-dʒ*. Dat zijn dus links en rechts vier correlatieparen, waarvan de leden ten opzichte van elkaar disjunct zijn, dus niet alleen, zooals boven is uiteengezet, *x, f, s, ʃ*, maar ook *γ, v, z* en *ʒ* en eveneens *g, b, d, dʒ*.

Ons schema ziet er nu zoo uit:

Duurconsonanten								Momentconsonanten							
x	γ	f	v	s	z	ʃ	ʒ	dʒ	ts	d	t	b	p	g	k

Aan ieder stem-correlatiepaar rechts (*k-g*, enz.) beantwoordt links een stem-correlatiepaar, dat ten opzichte van het eerste de „Annäherungs"-correlatie vertoont. We kunnen dit ook zóó voorstellen:

k g	p b	t d	ts dʒ
x γ	f v	s z	ʃ ʒ

Er blijven nu nog over de duurconsonanten met nasale resonantie *m*, *n*, *ŋ*, *nj*, de liquidae *l* en *r* en de laryngale spirant *h*, die een afzonderlijke groep vormen, maar toch in ons systeem in zooverre passen, dat ze door de grootere sonoriteit daarvan den bovenbouw vormen.

De nasalen kunnen we ook beschouwen als de attribuutdragende componenten van de paren *g-ŋ*, *b-m*, *d-n* en *dʒ-nj*, want *g* + nasaleering = *ŋ*, *b* + nasaleering = *m*, enz.

Dan vormen ze een afzonderlijke groep en vallen buiten de figuur:

k g ŋ	p b m	t d n	ts dʒ nj
x γ	f v	s z	ʃ ʒ

Voor het onderzoek naar het phonematisch karakter der boven besproken consonanten in het Westerschellingsch, moeten we onze lijst invullen op dezelfde wijze als dat bij de vocalen is geschied. Voor een gemakkelijker overzicht nemen we de nasalen, liquidae en de *h* als een afzonderlijke groep en plaatsen ze in 't midden van de lijst. We krijgen dan het volgende schema:

x	γ	f	v	s	z	ʃ	ʒ	l	r	h	ŋ	m	n	nj	dʒ	ts	d	t	b	p	g	k
I	2	III	4	V	6	VII	8	A	B	C	D	E	F	G	8	VII	6	V	4	III	2	1

In dit schema vullen we nu de proefwoorden in. We zoeken woorden, die behalve één bepaalde consonant-tegenstelling geen andere verschillen vertoonen. Wanneer deze tegenstelling verandering in beteekenis meebrengt, dan hebben we te doen met een phonologische tegenstelling en zijn de betreffende consonanten phonemen. Dan vullen we deze woorden in de lijst in. Daarna handelen we als bij de vocaalphoneemlijsten, dat wil dus zeggen, dat we

van een tegenstelling 10 voorbeelden zoeken, die dan door de inrichting van onze lijst tegelijk kunnen dienen om nog andere tegenstellingen aan te toonen. Nemen we b.v. *bier* en *pier*; door verandering van den beginconsonant krijgen we niet alleen de tegenstellingen *bier-v(w)ier, pier-fier,* maar ook *tier-dier, tier-sier, xier-kier,* verder *bier-mier*; *dier-nier*; *lier* en *hier.*

In dit voorbeeld kunnen we — daar *ier* = ader of vroeg — de beginconsonanten weglaten om nieuwe tegenstellingen te krijgen: *bier-ier*; *pier-ier*; *dier-ier,* enz.

Bij de keuze van de woorden houden we met deze mogelijkheid rekening. In de lijst heb ik de woorden, waarvan het deel zonder beginconsonant een zelfstandig woord is onderstreept. Voor meerdere voorbeelden hierachter bl. 17.

Ik laat een deel van de groote lijst ter illustratie volgen.

In de volledige lijst komen de volgende *p-b*-tegenstellingen voor: *pi:r-bi:r*; *pɛ:r* (paar)-*bɛ:r* (beer); *pɛl-bɛl*; *pɛn* (pen)-*bɛn* (ben); *pyt* (puit)-*byt* (buit); *pɔ̀ŋ* (pond)-*bɔ̀ŋ* (bond); *pɔ̀:s* (poos)-*bɔ̀:s* (boos); *pok* (pok)-*bok* (bok); *pɔu* (pauw)-*bɔu* (bouw); *pɔl* (pal)-*bɔl* (bal); *pɔ̀:t* (poot)-*bɔ̀:t* (boot); *pinə* (pijn)-*binə* (binden); *pɛt* (pit)-*bɛt* (bid); *pɔ̀t* (padde)-*bɔ̀t* (bot); *pu:r* (hengel)-*bu:r* (boer); *pa:i* (paai)-*ba:i* (baai); *pɔ:lə* (hoop, stapel)-*bɔ:lə* (brood), dus 17.

Daarmee correspondeeren de volgende woorden met *f* en *v (w)*: *fi:r* (ver)-*wi:r* (wier); *fɛr* (ver)-*wɛr* (waar, vr. vnw.); *fɛn-wɛn*; *fòŋ* (vond)-*wôŋ* (wond); *fɔu-wɔu*; *fin* (vind)-*win* (wind); *fɛt* (fit)-*wɛt* (weet); *fu:r* (vb. voeren, voeden)-*wu:r* (werd); *fa:i* (veeg)-*wa:i* (waai); *fòl-wòl,* dus 10 paar tegenstellingen, zoodat het niet noodig is hiervan een afzonderlijke lijst aan te leggen.

De *m-b*-tegenstelling lezen we af in *bi:r-mi:r*; *bɛ:r-mɛ:r* (meer); *bɛn-mɛn*; *bɔ̀k-môk* (drinkkroes); *bɔu-mɔu*; *bɔl-mɔl*; *bô:t-mɔ̀:t* (moord-moot); *binə-minə* (mijnen, vb.); *bɔ̀t-mɔ̀t* (mat); *bu:r-mu:r* (moer); *ba:i-ma:i*; *bɔ:lə-mɔ:lə* (malle, subst.), zoodat ook van de *m* het phonematisch karakter is aangetoond.

In dezelfde horizontale rijen vinden we als *l-r*-tegenstellingen: *lɛl-rɛl*; *ly:t* (luid)-*ryt* (ruit); *lôŋ* (long)-*rɔ̀ŋ* (rond); *lɔ̀:s* (loos)-*rô:s* (roos); *lɔ̀k* (geluk)-*rɔ̀k* (ruk); *lɔu* (msn.)-*mɔu*; *lɔl* (lol)-*rɔl* (rol) [1]; *lɛt* (lid-laat, vb.)-*rɛt* (rit); *lɔ̀t* (lat)-*rɔ̀t* (rat); *lu:r* (loer)-*ru:r* (roer); *la:i* (lei en laai, vb.)-*ra:i* (vb. luid en druk praten, schreeuwend langs de straat loopen).

En als bewijs van het phoneem-zijn van *t, d* en *n*: *ti:r* (vb. groeien)-*di:r-ni:r*; *tɛ:r-dɛ:r* (vb.)-*nɛ:r* (tegenstroom); *tɛl-dɛl* (graaf); *tyt* (tuit)-*dyt* (duit)-*nyt* noot; *tòŋ* (tong)-*dòŋ* (mest); *tɔ̀:s* (in: ɔltɔ̀:s)-*dɔ̀:s* (doos)-

[1]) In monsterrol, ndl., Tersch. rə:l.

CONSONANT-PHONEMEN IN HET WESTERSCHELLINGSCH.

a	b	c	d	e	f	g	h	A	B	C	D	E	F	G	h′	g′	f′	e′	d′	c′	b′	a′
x	γ	f	v-w	s	z	ʃ	ʒ	l	r	h	ŋ	m	n	ŋ	dʒ	tʃ-ts	d	t	b	p	g	k
xi:r	—	fi:r	wi:r	si:r	—	—	—	li:r	—	hi:r	—	mi:r	ni:r	—	—	—	di:r	ti:r	bi:r	pi:r	—	ki:r
xɛ:r	—	fɛ:r	wɛ:r	sɛ:r	—	—	—	lɛ:r	—	hɛ:r	—	mɛ:r	nɛ:r	—	—	—	dɛ:r	tɛ:r	bɛ:r	pɛ:r	—	kɛ:r
xɛl	—	fɛl	wɛl	sɛl	—	—	—	lɛl	rɛl	hɛl	—	—	—	—	—	—	dɛl	tɛl	bɛl	pɛl	—	kɛl
xɛn	—	fɛn	wɛn	sɛn	—	—	—	—	—	hɛn	—	mɛn	—	—	—	tʃɛn	—	tɛn	bɛn	pɛn	—	kɛn
xyt	—	—	—	syt	—	—	—	(ly:t)	ryt	(hy:t)	—	—	nyt	—	—	(tʃy:t)	dyt	tyt	byt	pyt	—	kyt
xòŋ	—	fòŋ	wòŋ	sòŋ	—	ʃòŋ	—	lòŋ	ròŋ	—	—	—	—	—	—	tʃòŋ	dòŋ	tòŋ	bòŋ	pòŋ	—	—
xò:r	—	fò:r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	mò:r	nò:r	—	—	—	dò:r	—	bò:r	—	—	kò:r
xò:s	—	fò:s	—	sò:s	—	—	—	lò:s	rò:s	hò:s	—	—	nò:s	—	—	—	dò:s	tò:s	bò:s	pò:s	—	kò:s
xɔk	—	fɔk	—	sɔk	—	ʃɔk	—	lɔk	rɔk	hɔk	—	mòk	nòk	—	—	tʃòk	dɔk	tòk	bòk	pɔk	—	kɔk
—	—	—	wɔu	sɔu	—	ʃɔu	—	lɔu	rɔu	hɔu	—	mɔu	nɔu	—	—	—	—	tɔu	bɔu	pɔu	—	kɔu
xɛk	—	fɛk	—	sɛk	—	ʃɛk	—	—	rɛk	hɛk	—	—	nɛk	—	—	—	dɛk	tɛk	bɛk	—	—	—
xe:l	—	fe:l	—	se:l	—	—	—	—	re:l	he:l	—	—	ne:l	—	—	tʃe:l	de:l	te:l	—	—	—	ke:l
xô:t	—	—	—	sò:t	—	—	—	lô:t	—	—	—	mò:t	nò:t	—	—	—	—	tò:t	bò:t	pô:t	—	kò:t
xin	—	fin	win	sin	—	—	—	lin	—	—	—	min	—	—	—	—	din	tin	bin	pin(ə)	—	kin
xi:n	—	—	—	si:n	—	—	—	li:n	—	hi:n	—	mi:n	—	—	—	tʃi:n	di:n	—	bi:n	—	—	—
—	—	—	—	sɔx	—	ʃòx	—	lɔx	ròx	—	—	—	nɔx	—	—	—	dɔx	tɔx	—	pòx	—	—
—	—	—	—	—	—	ʃe:k	—	le:k	re:k	—	—	—	—	—	—	—	—	te:k	be:k	—	—	ke:k
—	—	—	—	sup	—	—	—	—	rup	hup	—	—	—	—	—	tʃup	—	—	—	pup	—	kup
xa:t	—	—	—	—	—	—	—	—	ra:t	ha:t	—	ma:t	—	—	—	tʃa:t	da:t	ta:t	ba:t	—	—	ka:t

enz.

nò:s (neus); *tòk* (tòk ha-bə, beet hebben)-*dɔk* (dok)-*nòk* (nuk); *tɛk*(ən) (deken, dek)-*dɛk* (van schip)-*nɛk; tin* (tand van vork)-*din* (pron. poss. 2 s.)-*nin* (vr. n.); *tɔx-dɔx-nɔx*; *ta:t* (taart)-*da:t* (daad); *tɔp* (tol)-*dɔp-nɔp*; *tu:r* (toren)-*du:r* (durf); *tɛi* (dooi, vb.)-*dɛi* (dag)-*nɛi* (na, naar); *tɔl-dɔl-nɔl* (in eigenn. heuveltje, hoop).

Het phoneemkarakter van *s* en *t* blijkt uit de tegenstellingen *ti:r-si:r*; *tɛ:r-sɛ:r* (pijn(lijk)); *tyt-syt* (zuid); *tò:s-sò:s* (societeit); *tòk-sòk* (zulk); *tɛk-sɛk* (zak); *tin-sin* (zijn en zeen); *tɔx-sɔx*; *tɔp-sɔp* (sop, sap); *tòt-tòs* (tors, bovenste gedeelte van rug); *tu:r-su:r* (zuur; in eigenn. ook zuider; *tɛi-sɛi* (zei); *tɔl-sòl* (zal).

De *z*-kolom voor anl. consonanten is in onze lijst geheel blanco. De tegenstelling *anl. s-z* ontbreekt in 't tersch. Evenals de tegenstelling *anl. f-v*, wanneer we nemen *v* = ndl. *v* van vader. Deze labio-dentale *v* correspondeert met tersch. *w*, een zeer los gesproken stemhebbende labio-dentaal, zooals ook vele Nederlanders de *w* van water uitspreken. In 't westersch. is er tusschen de *w* van *wɛtər* (water) en de geschreven *v* van haven, *hawən* geen verschil; daardoor vormen de stemlooze gesloten labio-dentale *f-w* in dit dialect een correlatiepaar (zie hiervoor, bl. 17), dat echter door zijn afkomst nergens met ndl. *f-v* correspondeert. De ndl. *v*, ook de stemlooze open *v* van vader, zooals die door velen wordt gesproken is tersch. overal *f*.

De tegenstelling *k-x* komt in onze lijst 14 × voor: *ki:r-xi:r*; *kɛ:r-xɛ:r* (gaar), enz.

De tegenstelling *tʃ-ʃ* slechts 2 ×: *tʃòŋ* (uitroep van verbazing)-*ʃòŋ* (zing); *tʃòk* (dik)-*ʃɔk* (sjok); daarentegen *ʃ-s* 7 ×: *sòk* (zulk)-*ʃɔk* (sjok); *sɔu* (zou)-*ʃɔu* (sjouw), enz.; *ʃ-j* 6 ×: *ʃòŋ* (zing)-*jòŋ* (jong); *ʃɔu* (sjouw)-*jɔu* (geloof, vb.; holle weg tusschen de duinen), enz.

Van de tegenstelling anl. *k-g* en anl. *x-ɣ* vinden we in de lijst geen enkel voorbeeld.

De linker helft van onze lijst vertoont dus het verschijnsel, dat daar *anl.* alleen de stemlooze duurconsonanten voorkomen; stem-correlatie vinden we *anl.* alleen bij de momentconsonanten *t-d* en *p-b*.

De *g* komt anl. in 't geheel niet voor, evenmin anl. *dʒ*, resp. *ʒ*. Blanco is ook de kolom met anl. *ŋ*.

Tot zoover hebben we ons alleen bezig gehouden met 't onderzoek van het al- of niet-phoneem zijn der consonanten aan 't begin van een woord en de proefwoorden zijn dus zoo gekozen, dat verandering van den beginconsonant verandering van beteekenis meebrengt. Maar ook zoo, dat van vele dezer woorden de beginconsonant kan worden weggelaten met het gevolg, dat 't overblijvende deel een nieuw woord vormt. Daarin hebben we dus, zonder dat het noodig is, nieuwe lijsten aan te leggen, een verder bewijs

voor het phoneem-zijn der begin-consonanten. Vgl. *di:r* naast *i:r* (ader; vroeg); *dɛ:r* naast *ɛ:r* (eer); *dyt* naast *yt* (uit); *dòŋ* naast *òŋ* (oven); *dò:s* naast *ò:s* (anders); *din* naast *in* (in); *da:t* naast *a:t* (platte houten bak); *dɔp* naast *ɔp*; *tò:t* (koemest) naast *ò:t* (munt); *tu:r* (toren) naast *u:r* (uur); *fa:i* (veeg) naast *a:i* (ei).

Om te onderzoeken of de *anl.* ontbrekende consonantphonemen *inl.* voorkomen, daar dus differentiëele functie hebben, heb ik de daarvoor in aanmerking komende woorden aan 't slot van de lijst ingevuld.

Het phoneem-karakter van de γ blijkt uit 't volgende lijstje: *haγən-ha:jən*; *la:γə-la:jə*; *li:γə-li:jə*, enz. (In de groote lijst 10 voorbeelden). De γ komt echter alleen voor tusschen vocalen, waarvan de eerste lang is, vgl. boven en *rɛxəl* (riggel), *rixəl* (regel). Buitendien is 't niet mogelijk één woordpaar te vinden, welks leden alleen door de tegenstelling *x*-γ in beteekenis verschillen, tenzij dan, dat men den verbogen vorm van *li:x* (laag) tegenover *lixə* (liegen) zou willen zetten: *li:γə-lixə*. *x* en γ kunnen dus in 't westersch. niet als afzonderlijke phonemen gelden, maar zijn van hetzelfde phoneem variaties, die bepaald worden door de quantiteit van den voorafgaanden klinker.

Ook de *v (w)* is *inl.* gebonden aan de quantiteit van den voorafgaanden vocaal: *ga:wə* naast *gafəl*, *la:wə* naast *lafə*. En voor inl. *z* is het niet anders: *fò:zən* (gevroren), *ri:zə* (rijzen), *wɛ:zə* (zijn), *kly:zən* (kluizen). Wel heeft zich een phonologische tegenstelling ontwikkeld tusschen inl. *z* en inl. *ʒ*, resp. *ʃ*: *hy:zən* (huizen, subst.), *hy:ʒə* (huizen, vb.), *hyʃə* (heimelijk gemak); *rɛizən* (reizen, subst.), *rɛiʒə* (reizen, vb.), *rɛiʃə* (reisje); *nò:zən* (neuzen, subst.), *nò:ʒə* (neuzen, vb.); *hò:zən* (hoozen, subst.), *hò:ʒə* (hoozen, vb.).

ʒ en *dʒ* zijn variaties van hetzelfde phoneem, onafhankelijk van de quantiteit van den voorafgaanden klinker: *wòʒə-wòdʒə* (wiegen), *wɔ:ʒə-wɔ:dʒə* (waden).

Wat de eindconsonanten betreft komt westersch. met ndl. overeen: alle eindconsonanten zijn stemloos; dus westersch. *xu:t* (goed) en niet: *gu:d*.

Ofschoon het buiten de beschrijving van het phonologische systeem van het hedendaagsche tersch. valt, mag ik hier misschien toch opmerken, dat enkele verschijnselen nog wijzen op vroegere phonologische tegenstellingen, in 't leven geroepen door den aard der articulatie van den eindconsonant. Bij nauwkeurig luisteren zal men toch in enkele gevallen verschil hooren tusschen ausl. *d* en *t*, *b* en *p*, een verschil, dat beteekenis-differentiëerende kracht heeft; b.v. *tri:d* (draad)-*(fər)tri:t* (verdriet). In het eerste woord wordt de *d* wel is waar niet met stem uitgesproken, maar toch is de articulatie duidelijk slapper en losser dan die van de *t* in 't laatste woord. Evenzoo bij *kɔ:b* (meeuw) en *kɔp* (kop). Men zou bij *kɔ:b* kunnen denken aan den

invloed van den voorafgaanden gerekten klinker; bij de eerstgenoemde woorden is een daarop berustend verschil uitgesloten, evenals bij *hab* (heb) en *hap* (hap), ofschoon in 't laatste geval de omstandigheid, dat *hab* in zeer vele gevallen in den zin door een vocaal wordt gevolgd en daardoor inl. wordt, wel in rekening moet worden gebracht: *ɛk habət di:n* (ik heb het gedaan); *ɛk habən dra:k* (ik heb een vlieger). Vgl. ook *rɛv* (reef) en *rɛf* (rif). Van de tegenstelling *s-z* ausl. schijnt geen spoor te zijn overgebleven. In het hedendaagsche westersch. vormen echter ausl. *b-p*, ausl. *d-t* en ausl. *v-f* evenmin phoneemparen: het zal een dialectspreker in geen geval als fout opvallen, wanneer iemand *tri:t* inplaats van *tri:d* en *hap* (heb) inplaats van *hab* uitspreekt. In onze lijst is met dit verschil daarom geen rekening gehouden.

Nu volgen nog eenige opmerkingen omtrent de monophonematische, resp. de polyphonematische waardeering van de van het ndl. afwijkende klankverbindingen *ʃ*, *ʒ*, *tʃ* (*tʃj*), *dʒ*. Ik volg hier de regels van Trubotzky in diens Anleitung zu phonologischen Beschreibungen. Daarnaar is de *ʃ* monophonematisch, daar 1) die nooit over twee lettergrepen wordt verdeeld, 2) de articulatiebeweging, waardoor de beide samenstellende deelen worden voortgebracht, afloopend is en 3) daar de duur niet merkbaar langer is dan die van andere phonemen. Dit geldt ook voor de andere affricatae. Vgl.: *pi-fə* (zweepen, slaan) en niet *pis-jə*; *gy-ʒə* en niet *gyz-jə*; *lɔ-tsən* (leeuweriken) en niet *lɔt-sən*; *li-tsə* (kleine) en niet *lit-sə*; *wòdʒə* (wiegen) en niet *wôt-fə*.

tj en *tʃ* zijn individuëele stilistische irrelevante variaties: *tjɛrk* (kerk) naast *tʃɛrk*; *tjɛn* (kam) naast *tʃɛn*, enz.

Evenzoo westersch. *ts* en *tʃ*. Ofschoon ikzelf steeds *prɛitsə*, *wɛitsə*, enz. en nooit *prɛitʃə*, enz. zeg, hoorde ik bij mijn laatste verblijf op Terschelling ook *prɛitʃə*, zoodat op dit oogenblik ook *ts* en *tʃ* ind. stilistisch irrelevante variaties zijn.

ʒ en *dʒ* zijn in 't tegenwoordige Terschellingsch phonetische realisaties van hetzelfde phoneem.

Er bestaat de tendens de phonematische klankverbindingen te reduceeren, vgl. *mɛitʃə*, westersch.: *mɛitsə*, oostersch. *maitjə*.

Uit de lijst blijkt verder, dat voorkomen

alleen *anl. h* en *nj.*

alleen *inl. dʒ* (*ʒ*), *z*, *v*.

anl., inl. en *ausl.*: *l, r, n, m, t, p, k.*

anl. en *inl.*, niet *ausl.*: *ʃ, tʃ, d, b, w.*

anl. en *ausl.*, niet *inl.*: *s, f, x.*

inl. en *ausl.*, niet *anl.*: *ŋ.*

Ook hieruit kan men gemakkelijk de neutraliseering van de phonologische,

op het stem-attribuut berustende tegenstelling, ten gunste van den stemloozen representant van het phoneempaar afleiden.

Langs den weg derzelfde redeneering als bij de vocalen ontwerpen we nu voor de consonantphonemen een consonantenvlak en een consonantenlichaam.

De correlatieketting $x - k - \gamma - o$ vormt de basis. Als volgende lagen krijgen we $f - p - v(w) - b$, $s - t - z - d$ en $ʃ - tʃ - ʒ - dʒ$. Ze zijn, evenals dit bij de vocalen het geval was, gerangschikt naar de sonoriteit. Hierbij aansluitend volgen dan de consonanten met nasale resonantie. Los hiervan de liquidae *l* en *r* en geheel op zichzelf staand de *h*.

De consonantendriehoek ziet er dan zoo uit:

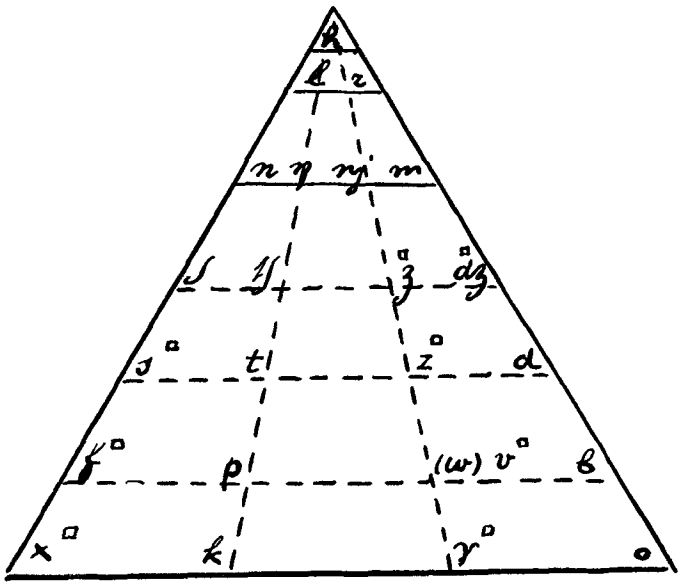

FIG. 3

In overeenstemming hiermee is het consonantenlichaam een vierzijdige pyramide, waarvan het grondvlak een vierkant is met in de hoeken *x*, *k*, γ, *o*. Vgl. fig. 4.

Daardoor komt de correlatieketting, komen dus de „wesensverwandte" phonemen, in hetzelfde vlak te liggen. Op het volgende niveau ligt de correlatieketting, waarvan de leden ten opzichte van die van het grondvlak disjunct zijn, maar op wie ze naar den graad der sonoriteit moeten volgen, enz.

Willen we tot uitdrukking brengen, dat de nasalen met palatale, dentale,

labiale en velare articulatie met de overige palatale, dentale, labiale en velare consonanten in één vlak liggen, dan verlengen we de horizontale lijnen *x-o, f-b,* enz. en verbinden een punt op het verlengde van *x-o* met den tophoek; daardoor komen *nj, n, m* en *ŋ* in hetzelfde vlak te liggen als resp. *dʒ, d, b* en *g*.

Vgl. fig. 4 en fig. 5.

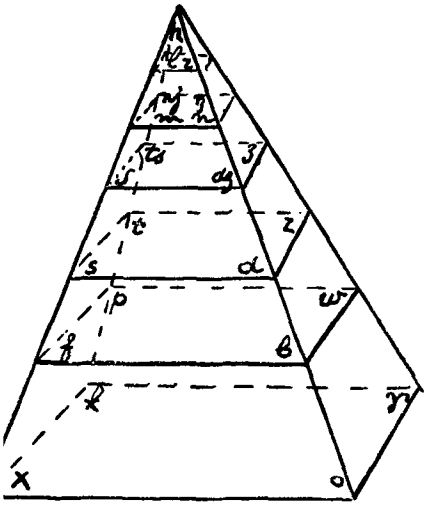

FIG. 4

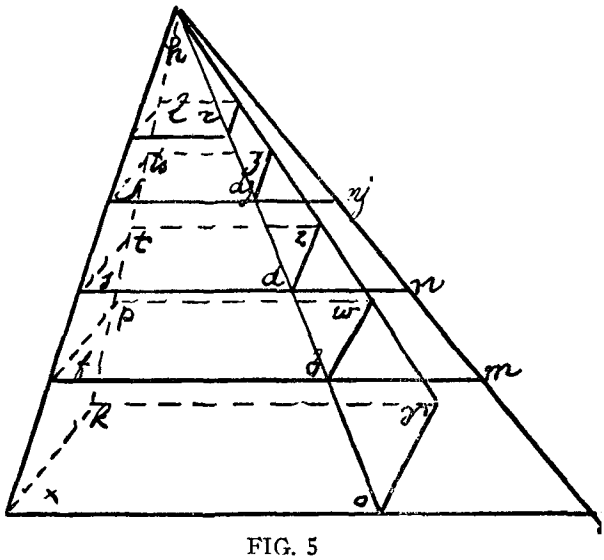

FIG. 5

Ten slotte de consonant-verbindingen.

De *l* verbindt zich *anl.* met *b*: *blin*; *f*: *flɛin* (gevlogen); *x*: *xli:ʒə* (glijden); *k*: *kla:i*; *p*: *plɛ:gjə*; *s*: *slɛ:n*;

ausl. met *k*: *ylk* (schelp); *m*: *hɛlm*; *p*: *wylp*; *s*: *ɛls*; *t*: *hɛlt* (helft). Bij volgende *f* of *x* wordt steeds een *ə* ingelascht: *tòləf* (twaalf), *bɛ:ləx* (lichaam);

inl. met *d*: *jɛldə* (gelden); *k*: *pylkən* (pijlen); *m*: *swalmən* (zweren, subst.); *w*: *halwə* (halve); *z*: *halzə* (scheepsterm, wenden met den wind mee); *ps* alleen in *psalm.*

Vormen als *ndl. krieble* voor *kriebelen,* enz. in 't *Tersch.* niet: *kribəljə, wibəljə* (schommelen).

De *r* verbindt zich *anl.* met *b*: *bryn*; *d*: *drux* (droog); *f*: *frɛiə* (vragen); *x*: *xri:n* (groen); *k*: *kryn*; *p*: *prɛ:m* (praam); *t*: *tri:d* (draad); *w*: *wrak.*

ausl. met *p*: *tɛrp*; *k*: *kòrk* (kurk); *f*: *kɛrf*; *x*: *barx* (varken); *m*: *tɛrm* (darm). Voor *t, s* en *w* wordt geen *r* meer gesproken: *hɔt* (hart), *dwɔs* (dwars), *tʃɛn* (karn);

inl. met *p*: *tɛrpən*; *m*: *stɔrmən*; *k*: *stɛrkə*; *x*: *barxɛn*. *rt* en *rd* worden tot *t̬* en *d̬*: *hɔtən* (harten); *wòdən* (woorden). In *i:ʳdə* nadert de *r* de *ə*.

rv wordt *rr*: *stɛrrə* (sterven), *tòrrən* (turven, tegenwoordig *tersch.* turven als *ndl.*, naast *tòrrən* in *tòrrən stɛ̀kkə* = zoden steken).

Envenzoo *rn* > *nn*: *tònnən* (doornen), *tɔnjə* (tornen), *bannə* (barnen).

m verbindt zich *anl.* met *s*: *smòltə* (smelten);

ausl. met *p*: *jòmp* (spring); *s*: *te:ms* (zeef);

inl. met *b*: *xembər*; *p*: *lɛ̀mpə* (kuiltje-knikkerspel); *jòmpər* (jumper); *k*: *famkə* (meisje); *d*: *hɛmdən* (hemden); *z*: *wɛnzən* (lieren).

Verbindingen met *r* en *l* als *ndl.* haamren, schomlen, *tersch.* niet: *hammərjə*, *sxòmməljə*, enz.

n verbindt zich *anl.* met *f*: *fnòskjə* (morsen); *xn*: *xnyskjə* (grimlachen); *k*: *kni:pə* (knijpen); *s*: *snakjə*;

ausl. met *t*: *bònt*; *f*: *ganf*; *s*: *wɛns* (lier);

ausl. sch = *tersch. sk*; ndl. wensch *wɛnsk*, mensch *mɛnsk*;

inl. met *d*: *wɛndə*; *t*: *fɛintən* (jonge mannen, vrijers); *z*: *lɛnzə* (scheepsterm, voor wind en zee met klein zeil wegloopen).

ŋ verbindt zich *ausl.* met *k*: *stjòŋk* (stink); *s*: *jòŋs* ('s avonds); *t*: *ɛŋt* (inkt), ook *ɛŋkət*;

inl. met *k*: *wɛŋkə*.

w verbindt zich *anl.* met *d*: *dwɛilə*; *k*: *kwik* (vlug); *t*: *twa:* (twee); *s*: *swalm* (zweer); ook met *h*: *hwat* (wat).

Inl. komen vormen als *ndl.* huivren, enz. niet voor: *hy:wərjə*, *da:wərjə*, enz.

Wat de *j*-verbindingen betreft kunnen we naar het hierboven behandelde verwijzen: ten deele zijn ze monophonematisch en hooren dus als verbinding in ons systeem, dat uitsluitend van 't klankbeeld uitgaat, niet thuis, ten deele worden ze nog gevoeld en gehoord als de eerste component van een stijgende diphtong en vallen dan ook buiten de consonantverbindingen.

Overigens staat de *j inl.* na *k*: *sikjə* (zoeken); *g*: *lu:gjə* (opstapelen); *x*: *draxjə* (dracht, vracht; zooveel als iemand dragen kan); *f*: *kòfjə* (koffie); *v(w)*: *slo:vjə* (jakkeren); *f*: *slòfjə* (sloffen); *l*: *wu:ljə* (omwoelen); *r*: *dòrjə* (duren); *m*: *limjə* (lijmen); *n*: *sxanjə* (wijdbeens loopen); *p*: *gapjə* (gapen).

De *t* verbindt zich *anl.* met *s*: *stɛ-kə* (steken);

ausl. met voorafgaande *s*: *fɛst* (vast); *f*: *sɛft* (zacht); *x*: *axt*; *l*: *bült*; *m*: *famt* (meisje, verloofde); *n*: *kant*;

ausl. met volgende *s*: *wòts* (wieg);

inl. met *s*: *wòstə* (wil je?), *pɔtsə* (poortje).

De *s* verbindt zich *anl.* met *p*: *spɾɛkə* (spreken);

ausl. met voorafgaande *s* met *k*: *mòsk* (mosch); *p*: *wɛsp*;

inl. met *p*: *raspən* (subst.). *kwapsən* (klodders); *k*: *wɔskə* (wasschen), *wòksəljə* (wisselen).

Drievoudige consonantverbindingen zijn

anl.: *str, spr, spl*: *strɛtə* (straat), *sprò-tər* (spreeuw), *splɛtsə* (splitten, vb.);

inl. str: *tjüstrə* (duistere); de *ndl.* kentren, enz. *tersch. kɛntərjə*. Evenzoo *mòmpəljə, tɔttəljə* (tuimelen), *dukəljə* (duikelen), en *stommələjə, kantəljə*, enz., nooit: *kɛntrjə*, enz. Evenmin: *mònstrjə*, maar *mònstərjə*, wel *nbr*: *òno:ffɛ:nbrə* (onafzienbare); *ldr*: *hɛldrə*;

ausl.: *ŋst*: *hɛŋst, laŋst*; *nsk*: *wɛnsk*; *nst*: *wɛnst*; *mst*: *kòmst*; *msk*: *klumsk* (kouwelijk); *mpk*: *lampkə*; *lst*: *gülst, dò fi:lst* (je voelt). Dikwijls valt de *l* in de verbinding *lst* weg: *dò wòst* (gij wilt), *dò sòst* (gij zult), fi:stəfòllə (veel ste veel). Ook *lft* wordt *ft*: *hɛlt, dɛlt* (delft); *rst* in een enkel woord: *ɛrnstəx*; gewoonlijk valt de *r* weg: *tò:st* (dorst), *hɛst* (herfst), *kòst* (korst), enz.

tsk inl.: *litskə* (kleintje); *ausl.*: *sitsk* (< *sitskə*, vr. n.).

tst ausl.: *sòtst, inl.*: *sòtstə*. Vaak valt de eerste *t* weg: *stòstdi*? (< *stòtst dò di*? stoot je je?).

lts inl.: *kɔltsə* (kooltje); *pyltsə* (kuiken).

ŋsk: *huŋsk* (hondsch).

nts: *dyntsis* (duintjes).

xts: *wəxtsə* (wachten).

lts: *staeltsə* (staaltje).

Hiermee heb ik de westersch. phonemen en de consonantverbindingen afgehandeld. Mijn doel daarbij is ook geweest den dialectbeoefenaars een bruikbare aanwijzing te geven voor de beschrijving van hun dialect. Ik hoop van dit doel niet te ver verwijderd te zijn gebleven.

G. KNOP.

EENPARIG VERTRAAGD

Antoon Coolen. Herberg in 't Misverstand. Rotterdam 1938.

Antoon Coolen is een geboren verteller. En moest er ooit in onze letterkunde een passend epitheton ornans bij zijn naam gevonden worden, dan zou men hem den dichter van het rallentando, het eendere rythme van elken dag kunnen noemen, den zanger van het eenparig vertraagde. Ook de achttiende eeuw heeft natuurlijk de rust en het kalme tempo in allerlei vormen gekend en bezongen, en ook later keert ditzelfde litteraire motief nog menigmaal terug. Maar steeds toch anders dan bij Coolen.

Bij hem is de gelijkmatigheid geen onderdeel van een idylle en geen vlucht (wat in den grond hetzelfde is), geen startplaats voor het verzet van een jong geslacht dat ànders wil, geen uiteindelijke winst ook van een moeizamen strijd, de zegen van de nabijheid Gods. De rust en de vrede staan daar in zijn boeken geteekend, telkens in vijf, zes groote vlakken met een vóórland en een perspectief, als een stad die ieders deel is en toch niemands volledig bezit, enkel en alleen omdat ze er zijn, en omdat Coolen ze gezien heeft. Hij, die de erfgenaam is van gansch een geslacht van moeders en grootmoeders, en die als verre naneef boven hun vertelkunst uit enkel nog het voeren van de pen heeft geleerd.

Coolen's wereld is zeker niet breed, of rijk aan relief en variatie. Haar verste grenzen vallen samen met den horizon van elken dag. En zijn personen zijn volstrekt niet groot, en heldhaftig of weerbaar. Het geloof is grooter in hen dan de liefde, en sommigen komen zelfs aan de levende gave der hoop niet toe. Een zekere hoogere gemoedelijkheid, met een vleugje gulle humor gemengd, is hun voornaamste deugd, maar ook de wortel van hun kwaad reikt niet tot het laatste, den bewusten wil. Het is eerder een gevolg van een beperktheid in het besef, drift die haar doel voorbijschiet; en vooral, zij praten het niet weg, ook voor zichzelf niet. Spitsvondig en intellectueel zijn zij trouwens heelemaal niet, deze schonkige Peel- en Maaskanters van Coolen. Zij tellen hun droomen niet af, en in de hoogere mystiek der verliefdheid of de omwegen der puberteit zijn zij in het geheel niet thuis. In geheel die nerveuze overcultuur, waarmede men in onze dagen veelal pas het „europeesche peil" heet te bereiken, deelen zij geenszins. Maar zij hebben een rustig en gezond verstand, en zij besturen er hun daden mee, en werken. Zij steken hun spade in de klot of in het bouwland, zij zwoegen en bortelen in hun werkplaats, of maken een langen tocht door het dorp of daaromtrent en brengen brieven of vrachten rond. Alles kennen zij van de harde wet van den arbeid, die den mensch als straf is gegeven in het laatste uur van het Paradijs, maar zij oogsten er ook rustig en kalm den zegen van. Zij eten, veel en met groote happen; in de herberg smaakt hen het bier, en zij slapen. Lichaam en ziel, hand en hart, wil en verstand zijn tastbaar bij hen één, en wat zenuwen zijn weten ze slechts uit den mond van den dokter. In hun eigen dialect kunnen zij die niet noemen.

Coolen's boeken, ze liggen daar op Uw tafel, als een vlak van zekerheid — nooit als een verrassing, neen! het zij herhaald — breed en open, als een brok oergrond, een stem uit een land dat sinds lang voor onze letterkunde verloren scheen. Coolen's boeken zijn als een akker. De allerfijnste lijn leeft pas in den hemel daarachter; de oppervlakte is ruw, en

het meeste leeft onder den grond. En ook zijn psychologie is als die van een boer: bezonnen en bezonken, en vóór alles reëel. Het perspectief reikt nooit verder dan wat hij het beste kent, de wisseling van het jaar. Maar hij heeft ermee bereikt wat ook zijn voorouders moeten hebben verlangd: niet langer een huurling te zijn, een onvrije den geheelen langen dag, maar te werken op eigen akker, naar eigen wijs en eigen trant. En dat is waarlijk niet gering te schatten. De boer trouwens is geen leider in de cultuurbeweging, nergens en nooit. Hij is als de grond dien hij bewerkt. Hij filtert en schift, maar het kostbaarst leeft in den wortelstok, die niet wordt geoogst en niet wordt gezien.

Zoo ook valt, naar ik meen, nog een ander punt te verklaren, dat ik altijd voor het meest karakteristieke in Coolen's kunst heb gehouden: de geheel eigen verhouding waarin de mensch bij hem staat tot de natuur en het omringende landschap. In beginsel zijn deze drie ordes van dingen hier geheel onafhankelijk. Wat Coolen wil is niet te laten zien, hoe de streekbewoner in zijn omgeving past, wat deze hem voor mogelijkheden biedt en hoe hij op alles wat daarin geschiedt, reageert. Een cultuurbioloog, zooals dat in de algemeene beschavingsgeschiedenis heet; een gewoon regionalistisch auteur, zooals de eeuw van het volk er zoovele heeft voortgebracht, is hij niet. En nog minder is de mensch bij hem het centrum, dat het aspect van het landschap schept en het spel van weer en wind bepaalt, en lucht en wolken rond zich weeft, enkel naar zijn eigen innerlijke stemming (of die van den schrijver zelf). Mensch, landschap en atmosfeer deelen onophoudelijk in elkanders wezen. Zij vormen één groot natuurlijk levensgeheel, en onvermijdelijk is er dus ook een zekere verhouding. En soms is deze zelfs zeer sprekend — ieder kent onmiddellijk de voorbeelden —, maar nergens is ze dwingend. Elk der componenten blijft in principe onaangetast. Dit is een realisme dat zeer gezond aandoet, dat intellectueel zoowel als artistiek ten volle is verantwoord, en dat Coolen bewaard heeft (één uitzondering is er slechts) voor die klip waarop zooveel van de europeesche Heimatkunst gestrand is: de pretentie van een zekere tendenz te moeten dienen. Hij is een kunstenaar die blijft bij zijn stiel; de ware epicus is daar het sterkst waar zijn pen enkel het zich ontwikkelende beeld volgt.

Zou Coolen ook op dit punt weer van Brabant hebben geleerd, en deze fraaie vondst van zijn landschap hebben afgekeken? Zou ook elders in het land zijn epiek zoo breed en verzadigd zijn geworden? Ik kan de gedachte niet van mij afzetten, dat het antwoord op deze laatste vraag negatief moet luiden. In Brabant is het ven te klein en de heide te ruig om den bewogen hemel te spiegelen. Zij leven tegenover elkaar, beide breed, en

elk in eigen stijl. Maar wie zal in Holland of Zeeland de vlakte en het water scheiden van de wolken en de lucht? Zij deelen in hetzelfde perspectief en liggen in elkaars verlengde.

Ook de uiterlijke vorm van Coolen's boeken wordt door het overwegend episch karakter ten volle verklaard. Allereerst de typische tafereelentechniek, die men in ons land zelden zoo zuiver en zoo consequent vindt toegepast. (Een ander voorbeeld zijn de eerste boeken van Querido's Jordaan, of in het drama Breeroo). Elk tafereel is beknopt en raak geteekend. Oor en oog zijn beide zeer gevoelig, maar meer nog het hart dat ze bestuurt. Soms treft even een tragische noot. De opeenvolgende deelen worden eerder bijeen gehouden door de totale sfeer dan door het gelijke rythme der innerlijk dramatische ontwikkeling. Het voortstuwend element ligt vooral in de beheersching der détails die den goeden vakman verraadt.

En moge de vitalistische kunst er vaak een zijn van het snelle werkwoord en het adjectief, Coolen's gelijkmatig proza leeft allereerst van den zinsbouw in zijn geheel. De groei van den volzin (stapeling of schakeling ware wellicht beter gezegd) verloopt even aarzelend en traag als de schonkige gedachten der subjecten. De leden zijn zeer massief; en de herhaling, vooral in de eerste boeken vaak toegepast, soms tot twee- of driemaal toe, geeft nog een bijzondere verdichting van de sfeer. De plastische kracht is groot; maar vooral alweer in het vroegere werk, toen Coolen een opmerkelijk nieuw type van „erlebte Rede" uitvond, waarbij als het ware hijzelf niet meer dacht en sprak maar enkel zijn figuur, en die totnutoe in onze officieele stilistiek geen plaats heeft gevonden. Variatie is er ongetwijfeld weinig en slechts zelden ook treft een teekenend woord.

De sfeer in Coolen's boeken is gewoonlijk donker en dreigend. De blijde noot vormen de kinderen en de kermis. En eens zelfs heeft duidelijk een schrille toon geklonken. Dat was in De man met het Jan Klaassenspel, dat in 1933 verscheen. Hier valt het noodlot neer als een werveling; het vernielt alles wat binnen zijn bereik komt om daarna op den eersten lentemorgen blij en luchtig te verdwijnen als ware er niets gebeurd. Een Jan Klaassenspel. . . . Het boek is ongelooflijk knap geschreven, schichtig en snel, het is Coolen's meest merkwaardige werk en zijn gevaarlijkste.

De Herberg in 't Misverstand is een boerenboek. Het lijkt milder, meer open en meer menschelijk dan de vorige. De stijlmerkwaardigheden zijn minder geaccentueerd. Het gezonde element in het dorp is alleen de boer. Allen rondom hem zijn aangetast: wat er nog van den ouden landadel rest, de hooge en de lage beambte en zelfs (zij het indirect) de zwoegende handwerksman, die overal naar werk zoekt. En ook de Brabantsche boer heeft het nog niet gemakkelijk! Hij wint zijn geluk slechts tegen een

hoogen prijs: van de oudste strook zand van het land die allen tezamen bezitten, de bakermat der cultuur van het geheele gewest, wenscht hij een eigen deel.... Het is weer de trek uit Coolen's eigen leven. Ook hij staat onder de gelijken het best op een plaatsje apart. **J. WILS.**

NIEUW-VENNEP, JISP EN ILPENDAM

VRAAG. Welke is de verklaring van den naam Nieuw-Vennep, Venneperdorp etc.? J. P. Sp. te N.V.

ANTWOORD. De plaats *Nieuw-Vennep* of *Venneperdorp* is gelegen op enigen afstand van Leiden in de provincie Noord-Holland. Vroeger lag er ook een *Oud-Vennep,* even ten noordwesten van het tegenwoordige *Nieuw-Vennep.* De woorddelen *Oud-* en *Nieuw-* zijn zonder meer duidelijk.

Het eerste deel van *Vennep* is *ven,* een woord dat identiek is met *veen.* De betekenissen, die dit woord in de verschillende oudgerm. talen en moderne dialecten bezit, zijn alle wel verwant, maar lopen toch enigszins uiteen: „moeras, veen, weiland, slijk, klein meertje, soort zandgrond" (cfr. Franck-Van Wijk[2] 726). In het noordholl. dialect betekent *ven* thans „weiland", maar dat hoeft niet altijd geweest te zijn, hoewel ook reeds ofri. *fene, fenne* en owfri. *faen* „weiland" betekent. Het tweede deel van dit woord is het bekende toponymisch *-ep*-suffix, waarover reeds veel is te doen geweest. A. Carnoy heeft er bijv. over geschreven in zijn boek: Origine des Noms de Lieux des environs de Bruxelles, Bruxelles s.d. en in: Germaansche Oorsprong van de Riviernamen met -apa, Leuv. Bijdr. XV 129 vlgg. De grondvorm ervan is *-apa-,* dat in elk geval „water" moet betekenen. Carnoy beschouwt het als een germaans element, dat verwant is met lat. *amnis* en kelt. *abu, ambu.* Omdat het woord in het germaans in de samenstellingen geen accent had kon het vocalisch gedeelte sterk afslijten. Men vindt het als tweede lid van een samenstelling in *Nispen* (nog in 1157 *Nisipa*), *Gorp, Velp* en in geromaniseerde vormen als *Jemappes, Tourneppe,* enz. Zo heeft Carnoy het in genoemd artikel (p. 142) ook reeds aangewezen in *Vennep,* waar hij deze naam op drie plaatsen aanwijst, nl. als *Venepe,* de vroegere naam van de Colme in West-Vlaanderen, *Vennep* in Hollands Limburg en „eene verdwenen rivier bij Haarlem" en dan als etymologie geeft: „de beek in het veen". T.g.v. bovengenoemde opmerkingen over *ven* zou ik in Holland liever spreken van: „de beek in het weiland".

Voor parallel-gevormde *-apa*-woorden, d.w.z. benamingen volgens de plaats waar de rivier loopt, wijs ik ten eerste op *Wesp(elaar), Wesepe, Weesp, Wezep* (**weze* of **wees* = „weide"), *Rosaffa* „rietenbeek", *Waldaffa* „woudbeek", *Suropo* „moerassige beek", *Slieraffa* „leembeek", en om verder tevens nog enig materiaal aan te halen voor de overigens toch reeds vaak bewezen stelling, dat namen van rivieren op de plaatsen die eraan gelegen zijn, overgedragen worden, op *Nispen* (*nisse* = „waterland"), *Gorp* (*goor* = „slijk"), *Orp* (*oer* = „ijzergrond"). Cfr. A. Carnoy, Origine p. 136, Germ. Oorspr. 132-141.

Wat de vorm *Venneperdorp* betreft, dat *-er*-deel is natuurlijk het gewone samenstellingselement.

Omdat nu uit dit alles blijkt, dat het toponymicum *-apa-* in de omgeving van het IJ vaker verwacht mag worden (men denke bovendien aan *Weesp*) werd ik ertoe geleid ook in *Jisp* en *Ilpendam -apa*-composita te zien. Cfr. G. Boekenoogen, De Zaansche Volkstaal 378, 368.

Jisp, in oudere vormen *Gispe* (1328, 1387), *Gyspe* (1344), *Jhispe* (1438), *Jhisp* (1505, 1611), *Gijsp* (1561), *IJsp* (1593), wordt door oudere schrijvers in verband gebracht met een watertje *Jisp,* welk watertje weliswaar thans onbekend is en voor vroeger in geen enkele bron vermeld staat, maar blijkens de etymologie toch, ook volgens mij, bestaan moet hebben. Ik meen n.l. dat het woord *Jisp* of *Gispe* (de j-g-afwisseling baart geen moeilijkheden) „het gistende water" betekent en wijs op de volgende parallellen, die ik ook aan Carnoy, Germ. Oorsp. 136 ontleende: *de Gileppe* (in 915: *Geislapia*), *Geiselbach* (889 *Giselpah*), *Giesel, Gisenbrunnen, Gisebac, Gibecq* (*Gisbecca* 1143, 1055), met welke woorden ook *gist, goor, Gorp, gier, de Gaesbeek* en mnd. *gare* „mest" verwant zijn, en verder op parallellen met den stam *wal(len), wem(elen), itter* „zwellen", *zwel(len),* als: *de Walbeek, Waleffe, Wullebeek, Waleppe* (Ardennen), *Wulpen* (W.Vl.), *de Wimp* (bij Tongerloo), *de Zwalm.* Enigszins erop gelijkend is de vorming van het Brabants *Rasop* (*ras* = draaikolk).

En dan tenslotte: *Ilpendam* en *Den Ilp.* De plaatsnaam *Ilp* moet teruggaan op het in de Purmer gelegen watertje de *Ilp,* dat in 1347 de *Illip* heette. Reeds G. Boekenoogen meende al terecht, dat deze naam niet verwant is met *ilp* of *elp* = „wilg", welk woord weer met *gelp* „welig tierend, tierig" kan samenhangen. Mijn mening is, dat *Ilp* betekent òf: „ijlend watertje", waarbij dan het

eerste woorddeel de stam is van mnl. *ilen,* nnl. *ijlen,* òf: „gejaagde beek", waarbij dat *il* verwant is met got. *aljan* „ijver" en lat. *alacer* „snel". Voor een semasiologische parallel wijs ik op *Jemappes* dat verwant is met ohd. *gaman* „vreugde", waarvan de grondbetekenis „springen, huppelen" is. Wat den klank betreft verwijs ik voor de verkorting, die wij moeten aannemen bij de eerste etymologie, naar plaatsnamen als *Gestel, Gastel, Gistel* die met *geest(grond)* samenhangen en *Drimmelen* dat op *Driemilen* teruggaat, en, wanneer wij de tweede etymologie houden, voor de dàn merkwaardige i op de bekende umlautsgevallen *schil, bil, kil, zilt* (alle vier ook met een volgende l).

Roosendaal, A. WEIJNEN.
Parklaan 127.

NAAR AANLEIDING VAN EEN NIEUWE ESMOREIT-EDITIE

In de Groningsche serie „Van Alle Tijden", onder redactie van Dr. C. G. N. de Vooys en Dr. D. C. Tinbergen, is in de tweede helft van het vorig jaar de dertiende druk van de Esmoreit-editie verschenen in de bewerking van C. G. Kaakebeen en Dr. R. Verdeyen. Behoudens enkele wijzigingen: nadere omschrijvingen in de tekstverklaring en een bespreking van de beteekenissen, die aan het woord „abel" worden toegeschreven (bl. 9-10), is deze druk gelijk aan de voorgaande. Voorts is dit boekje verlucht met een drietal foto's van de eerste Esmoreit-opvoering in Vlaanderen door de „Gezellen van 's Gravensteen" te Gent, 1938. Met deze aankondiging kunnen wij hier gevoeglijk volstaan, daar de voorgaande drukken dezer editie alsook de serie, waarin zij verschenen is, op zichzelf reeds een voldoende aanbeveling zijn.

Naar aanleiding echter van een zinsnede uit de inleiding van deze uitgave, waarin de dramatische techniek van de Esmoreit vrij onbeholpen wordt genoemd (cfr. bl. 16) en met betrekking dus tot de Esmoreit als drama, kan het zijn nut hebben de aandacht te vestigen op een onlangs gepubliceerde theorie, die een geheel nieuw licht heeft geworpen op de structuur van het drama.

Tot voor kort beschouwde men het drama als een bouwwerk, opgetrokken volgens een bepaald plan, het Dramatische Plan, en wel voornamelijk het Plan van Hartstocht. De uitbeelding van liefde en haat, toomelooze hartstocht en zelfvergeten opoffering, lage list en eerlijke trouw,

de psychische mogelijkheden dus, die schuilen in den mensch; 't dramatisch conflict, voortkomend uit de botsing der karakters onderling en met de uiterlijke omstandigheden, met hoogere machten als het Noodlot, de Voorzienigheid, het Toeval enz.; al deze noodzakelijke voorwaarden voor 'n goed drama, waren de belangrijke factoren die bij de beoordeeling het groote gewicht in de schaal legden. Men baseerde zich op de definitie: de dramatische kunst is bij uitstek de kunst der uitbeelding van de menschelijke geaardheid, door middel van de handeling. (cfr. Balth. Verhagen: „Dramaturgie", Amsterdam, 1927, bl. 3).

Hier tegenover staat die andere, nieuwe opvatting, die het drama ziet als een aaneenrijging van handelingen en gebeurtenissen; zoodat het drama wordt verwerkelijkt in een opeenvolgende reeks van „speelhandelingen". In dit verband moet men „handeling" verstaan in de eerste en primaire beteekenis en niet in de zin van het geheel der gebeurtenissen, dat volgens een bepaald plan verloopt. Elke menschelijke handeling nu bestaat uit twee componenten: een waarneembaar deel en een niet waarneembaar deel, de zgn. „psychische act". Beide deelen vormen een onverbreekbare eenheid en in die eenheid komt de handeling tot den toeschouwer. Deze verneemt, door alles wat hij hoort en ziet (= het waarneembare), de gedachte, het gevoel of de wil, die er achter zit (= het niet waarneembare). Het waarneembare is dus de veruiterlijking van en krijgt zijn „zin" door de psychische act. Hier ligt nu de kern van de kwestie. De nieuwere dramaturgie hield zich alleen bezig met de psychische act, een déél van de handeling. Deze deelbeschouwing leidde ertoe, dat men als fundamenteel en primair aanwees, datgene, wat slechts 'n secundaire functie had (b.v. de „plannen"). De nieuwe opvatting echter gaat uit van de complete speelhandeling, de speelhandelingseenheid, die primair door den toeschouwer wordt beleefd en waaruit het „drama" wordt opgebouwd. De handeling is geen „middel" bij de uitbeelding der menschelijke geaardheid, maar het drama i s handeling.

In zijn geleerd en lijvig proefschrift: „Handelingsaspecten in het Drama" (Nijmegen, 1938) ontwikkelt Dr. J. I. M. van der Kun deze (zijn) theorie en geeft hij de toepassing in de analyse der verschillende aspecten, die zich op dezelfde wijze voordeden in een zestigtal door hem onderzochte stukken. Van zeven drama's publiceerde hij volledige verloopsschema's en tabellen, o.a. ook van den hier besproken Esmoreit.

Het schema en de tabel van Esmoreit alsook de ontleding van enkele gevallen door den schrijver geven een juist beeld van de werking der aspecten en de daaruit voortkomende verloopsontroering in dit kleine Middeleeuwsche drama. Klaarblijkelijk wist de auteur van Esmoreit heel

goed wat een drama was! Men moet erkennen dat onbeholpenheid in de dramatische techniek hem geenszins kan aangewreven worden en dat hem een eervolle plaats toekomt in de rij onzer dramaturgen.

Dit zal nog meer bevestigd worden, voor iedereen die in dezelfde studie de structuur van Esmoreit vergelijkt met b.v. die van de Sevenste Bliscap en vooral met die van Vondels Lucifer.

Nijmegen, 15 Maart '39. P. VAN BEEK.

BOEKBESPREKING

C. G. N. DE VOOYS. INLEIDING TOT DE STUDIE VAN DE WOORDBETEKENIS. Groningen 1938; 79 blzz. f. 1.40 ingen.

In dit boekje bedoelt de Schr., zoals hij zelf zegt, den lezer te oriënteren op het uitgestrekte gebied van de semantiek door een beknopte maar leesbare uiteenzetting, toegelicht met in hoofdzaak Nederlandse voorbeelden. Tè veel evenwel heeft het werkje het karakter van een cataloog gekregen en mist het een interesse-wekkend persoonlijk cachet.

Behalve voorafgaande Algemene Beschouwingen en een lijst met litteratuur en aantekeningen bevat het drie hoofdstukken: naamgeving, verandering van betekenis, synoniemiek. Hoe belangrijk en interessant evenwel de studie van de betekeniswijziging ook moge zijn, toch wordt de aandacht voor het structuurbeginsel in dezen „wegwijzer" slechts node gemist. Immers er bestaat een methode om uit alle voorkomende betekenissen van het woord de samenstellende elementen af te zonderen ten einde zo te komen tot zijn totale betekenisstructuur, waaruit onder invloed van de psychische constellatie al de praktische combinaties, de „betekenissen", geregeld opnieuw ontstaan zijn en ontstaan. In heel veel gevallen waarin men vroeger zat te ploeteren bijv. met de tegenstelling: letterlijk en figuurlijk of met metaphorisch gebruik, wordt dàn de zaak ineens verhelderd; immers dan blijkt het vaak, dat het verschil tussen letterlijke en figuurlijke beteekenis ineens te herleiden is tot het simpele feit van aan- of afwezigheid van een bepaalde semantische component. De synchronistische taalwetenschap heeft hier dus niet de plaats gekregen die haar toekomt. Daarom is ieder die werkelijk het gebied der semantiek wenst te betreden en bijv. de modale hulpwerkwoorden of werkwoorden als p r o b e r e n en d u r v e n wil bestuderen, absoluut genoodzaakt tevens kennis te nemen bijv. van de semantische studies over z i t t e n en de Ned. bewegingswerkwoorden door dr. J. Wils in Onze Taaltuin I 333 vlg., VI 311 vlg., waar de elemententheorie is uitgewerkt en toegepast. Dat

dit laatste, pas in Febr. 1938 geschreven, artikel bij prof. De Vooys nog niet vermeld is, is natuurlijk heel verklaarbaar, maar waarom is er met het eerste geen rekening gehouden?

Wanneer prof. De Vooys deze studie der betekenisstructuren tot haar volle recht had laten komen, zouden veel feiten, bij hem in het tweede hoofdstuk verzameld, bijv. het verbreken der etymologie, de betekenisverzwakking door declassering en al die „betekenisovergangen t.g.v. associaties" een andere verklaring gevonden hebben. (Met al die associaties toch wordt al héél weinig verklaard. Zie bijv. § 25 voor de associaties op grond van tijdsverband. Zo is de betekenisontwikkeling van straks, dat nog in de 17e eeuw „aanstonds" betekende en tegenwoordig „over een tijd", met de leer der associaties niets duidelijker gemaakt, maar alleen te verklaren als beleefdheidsverschijnsel, wijsmakerij en iemand naar den mond willen praten.) Ook zou § 20 over de metafoor er dan geheel anders uitgezien hebben. Trouwens de daar getrokken scherpe scheiding tussen een „metafoor" en „naamgeving op grond van gelijkenis" kan toch al ernstig in twijfel getrokken worden. Zo zegt prof. De Vooys dat bij een metafoor de spreker de bedoeling heeft in het bewustzijn van den hoorder een andere voorstellingssfeer op te roepen, maar dit geldt toch alleen voor de decadentie-metafoor, de echte beeldspraak wordt uit nood geboren en heeft geen ornatieve bedoelingen.

Het negeren van deze betekenisstructuren is ons grootste bezwaar. Overigens hadden wij nog gaarne enkele andere punten behandeld gezien, die ons belangrijker en interessanter voorkomen dan bijv. de relatief genomen tè uitgebreide §§ 14, 16, 17, welke handelen over de naamgeving naar de stof, waarvan een voorwerp gemaakt is, van een product naar de plaats van afkomst of naar den uitvinder of den fabrikant. Node missen wij een blik op den samenhang tussen de woordbetekenis en het wereldbeeld van den spreker, de noodzakelijkheid van de studie der oude cultuurcomplexen om woorden als lezen, den dans ontspringen, zoen, mnl. geheugen, eng. to read te verklaren en allerlei reeds vrij oude psychologische constateringen over het intensiteits-, identiciteits- en diversiteitsgevoel.

Bij de betekenisontwikkeling in gunstigen of in ongunstigen zin menen wij de pejoratieve ontwikkeling als overheersend te mogen beschouwen. Naast de verklaring die op p. 48, 49 gegeven wordt, zij nog gewezen op de werking van de algemeen-menselijke tendens van het vergoelijken, welke juist op den duur aan woorden als slecht, gemeen en middelmatig het ongunstige timbre verleende. Verder zijn een hele groep van pejoratieve ontwikkelingen (mevrouw, vrouw, mijnheer)

te verklaren uit het feit, dat ieder boven zijn stand wil leven en zich met titels laat benoemen die hem eigenlijk niet toekomen en dientengevolge spoedig in waarde dalen, en andere betekenisverslechteringen als in g e m e e n, v u l g a i r, b o e r uit den klassenstrijd, het neerzien van de hogere standen op de lagere.

Bij de voor § 11 geciteerde litteratuur over klanknabootsing en klanksymboliek ware ook C. H. de Goeje Over den oorsprong der klanken in het Nederlandsch. Don. Nat. Schrijnen 54 vlgg. op zijn plaats geweest, bij de voor § 22 geciteerde lit. het artikel van prof. Van Ginneken over Ellipsomanie in De Nieuwe Taalgids.

Roosendaal, Parklaan 127. A. WEIJNEN.

EEN DICHTER VERLIEFD. Brieven van Jacques Perk aan Joanna C. Blancke, uitgegeven en ingeleid door Dr. G. Stuiveling. Den Haag 1939.

Is Dr. G. Stuiveling in zijn poging een bijdrage te leveren tot een beter begrip van het ontstaan en de beteekenis van de Mathilde-cyclus, er wel in geslaagd zijn bewondering te temperen tot objectieve waardeering? Als hij de Mathilde-cyclus het schoonste voorbeeld noemt van hoofsche minnelyriek in onze taal, kan men deze meening als dichterlijke vrijheid aanvaarden. Een gefundeerd literair-historisch oordeel is het niet. De bewering van Perk, dat Mathilde voor hem alleen geposeerd had als model, bewijst niets, daar dit een, misschien juiste motiveering-achteraf is, ontstaan uit een latere overweging van een mislukte liefde. Dr. Stuiveling typeert het als een spel van verbeelde liefde. Hiermee constateert hij eenvoudig een jeugdvorm der liefde, die geheel normaal is. Het affekt van 't oogenblik was echt, inzooverre dit echt zijn kan, en uit dit affekt ontstonden de gedichten.

Tegenover dit spel acht de inleider de liefde voor Joanna C. Blancke onvergelijkelijk veel dieper en doordringender. M.i. ten onrechte. Ook deze „verliefdheid" heeft én in haar ontstaan (nog vóór de persoonlijke kennismaking!) én in haar broer-en-zus-compromis (blz. 31) én in haar aesthetische abstractheid nog niets van werkelijke volledige liefde. De frappante overeenkomst met van Eedens Ati-periode bewijst dit afdoende.

Deze publicatie draagt in elk geval er toe bij de beteekenis van de Mathilde-cyclus te „normaliseeren". Zij levert tevens een niet te versmaden bijdrage voor de studie van het taalgebruik in den brief, dat om het bijzondere karakter de volle aandacht verdient.

Dr. L. STARMANS.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 2 JUNI 1939. **Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht**

DE VERVOEGDE VOEGWOORDEN EN DE SLAVISCHE CONDITIONALIS

Eer wij echter op deze Slavische verklaring nader ingaan, moeten wij naar goede methode eerst toch eens zien, of dit probleem niet met zuiver Nederlandsch-Duitsche middelen is op te lossen.

De eerste en oudste verklaring van Beckering Vinckers, O. Böttger en O. Philipp is die van een phonetische voorbarigheid; gelijk wij er b.v. een hebben in *een heele mooie toren* voor *een heel mooie toren* waarin het bijwoord *heel* om z'n gevoelde eenheid met *mooie,* den adjectief-uitgang *-e* vooruitneemt; of in *te nauwer nood,* dat om de gevoelde eenheid van *te* en *nauwer* achter *te* die oude Datief-*r* van *nauwer* anticipeert; en er dus de staande uitdrukking *ternauwer-nood* van maakt. In alle mij bekende gevallen strekt zoo'n anticipatie zich slechts uit tot het volgende woord. En zoo zouden wij deze verklaring dus kunnen aanvaarden, als er geen andere voorbeelden waren als b.v. het Groningsche wij-*ste* wa-*ste* du-*ste*? of het Enschedeesch *wee-s wa-s dö-s*? weet(je) wat(je) doet? waar 1° de twee woorden vlak op elkander volgen, maar 2° ook het voorafgaande woord dezelfde structuur heeft, en dus in dezelfde richting stuwt.

Maar iedereen die het verschijnsel in zijn algemeenen vorm overziet, constateert aanstonds, dat hier het voegwoord of het pro-

nomen en het werkwoord meestal vrij ver in den zin van elkaar staan. Nemen we b.v. met opzet een ouder voorbeeld uit de Limburgsche Sermoenen: *„T(d)erde es, da-s-te ons Heren gebot vlitelike helst."* Overwegen we nu, dat dit het normale geval is, daar alle deelen van den bijzin tusschen het voegwoord en den finieten verbaalvorm worden ingeklampt, dan begint het ons moeilijk te vallen hier aan een simpel phonetisch feit te gelooven. Waarom vinden wij het dan niet in den nevenschikkenden zin, waar het voegwoord en de finiete verbaalvorm meestal slechts door het onbetoonde pronominale subject gescheiden zijn, en alle andere zindeelen tusschen den finieten en den infinieten verbaalvorm worden ingeklampt? En als men — met van Haeringen — misschien juist in die twee bijeenhoorende klampen de gewenschte psychische eenheid zou zoeken, waarom komt dan zoo'n anticipatie nooit in den hoofdzin bij den finieten en infinieten verbaalvorm voor, die immers ook als twee klampen, alle overige deelen omvatten en insluiten, terwijl de verschillende vormen van het sterk en zwak vervoegd verleden deelwoord en de Infinitieven op -ən en -n hier evengoed aanleiding toe geven als de verbaaluitgangen van den persoonsvorm in de bijzinnen. Neen, hoe wij de zaak ook bezien, een zuiver phonetisch feit kan het niet zijn. De oorzaak *moet* juist in de syntactische onderschikking van den bijzin gezocht en gevonden worden.

De Duitsche geleerden, die zich met dit vraagstuk hebben bezig gehouden hellen meer over tot een meer-morphologische verklaring. Zij vergelijken [1]) namelijk de Italiaansche verbale meervoudsvormen der pronomina *egli-no* = illi en *elle-no* = illae, die immers ook in de 13de eeuw door anticipatie van den verbaaluitgang van het bijbehoorende verbum finitum (egli canta-no) moeten ontstaan zijn, evenals trouwens ook het middeliersche meervoudig pronomen = 3 pers. *iat* zijn uitgang aan de verbaalvormen als *carat* = zij beminnen te danken heeft.

Deze contaminaties zelf zijn totnutoe zelden afdoende verklaard. Ik meen echter dat deze het onvermijdelijk gevolg geweest zijn van de overgangsphase, die wij zoowel in de Romaansche als de Keltische talen aantreffen. In de oude Indogermaansche periode beteekende immers de finiete verbaalvormen zelf een volledigen zin uit subject en verbaal praedicaat bestaande; maar in de nieuwe

[1]) Zie b.v. W. Havers: Handbuch der erhlärenden Syntax. Heidelberg 1931 blz. 76 en 121.

West-Europeesche periode hebben diezelfde finiete verbaalvormen een apart subjectspronomen naast zich noodig, om een volledige zin te zijn. Het ligt dus voor de hand dat in de overgangsphase tusschen deze beide perioden, er contaminaties tusschen den verbaaluitgang en de subjectspronomina ontstaan zijn.

Trouwens daarvan heeft het Germaansch nog meer en duidelijker voorbeelden dan het Romaansch en Keltisch.

Zoo nam b.v. de Duitsche en Limburgsche verbaaluitgang van den 2den pers. enkelv. *nimis-du* geassimileerd tot *nimistu,* door historisch onjuiste scheiding in *nimist-du,* den geassimileerden Anlaut van het subjectspronomen als Auslaut over en hebben wij nu den gecontamineerden verbaaluitgang op *-st.*

Omgekeerd nam het subjectspronomen van den 2den pers. meervoud *gi, ger* of *ihr* door een even onjuiste scheiding van *nimith-gi, nimith-ger* of *nimith-ihr* den Auslaut van den verbaalvorm, als Anlaut van het subjectspronomen over, en vinden wij zoowel in het Brabantsch Limburgsch, als in het Hoogduitsch en in het Oudnoorsch, nu gecontamineerde pronomina van den 2den pers. meerv. *di, də, tger, dger, dir* en *ther* enz.

En zoo vinden wij b.v. in het Duitsch en Nederlandsch ook een nieuw gecontamineerd subjectspronomen voor den 1sten pers. meerv. *mə* uit *geven-wə* > *gevə-mə*; waarin dus ook weer de nasale Auslaut van den verbaaluitgang tot Anlaut van het pronomen is geworden.

Nu is het natuurlijk een onloochenbaar feit, dat deze gecontamineerde pronomina en vervoegingsvormen ook hier en daar in de bijzinnen met onze vervoegde voegwoorden zijn terug te vinden. Maar deze morphologische contaminaties kunnen evenmin als de phonetische voorbarigheid het syntactisch systeem onzer vervoegde voegwoorden verklaren. Bovendien dekken de twee gebieden elkaar heelemaal niet. De contaminaties der subjectsvoornaamwoorden en verbaaluitgangen beslaan een drie-, viermaal zoo groot gebied. Verder komen onze vervoegde voegwoorden óók voor in dialecten, die tot op den dag van heden, het oude systeem der zuivere finieteverbaalvormen plus de ongecontamineerde verbaaluitgangen hebben bewaard b.v. in Enschede *wees was dös?* Omgekeerd is het echter niet uitgesloten, dat juist ons syntactisch systeem een helpende oorzaak is geweest van deze contaminaties, omdat b.v. het gecontamineerde 2de pers. plur. pronomen, gelijk O. Weise bewees, in vele Duitsche dialecten alleen in bijzinnen juist na een onder-

schikkend voegwoord voorkomt. In het Zeitschrift für Deutsche Mundarten blz. 203 noemt hij namelijk het Luxemburgsch, Moezelfrankisch en het Zevenburger Nösnisch, het Ruhlasch, het Sonnebergsch, het Eisenachsch, het Heidelbergsch en het dialect van den Opperpalts, die alle hierin overeenkomen.

Hoe wij de zaak dus ook wenden of keeren, in het Duitsch en Nederlandsch alleen kunnen wij geen ratio sufficiens der vervoegde voegwoorden vinden. Want zóó en zóó alleen kan en moet het besproken geval dus gekarakteriseerd worden. Met den dubbelzinnigen term „congrueerende voegwoorden" wordt toch van het begin af aan een verwarring der verbaaluitgangen met de subjectspronomina aangekweekt, die vooral van Haeringen noodlottig is geworden. *Of ik, ofje* en *ofwe* kunnen, vergeleken bij het Duitsche *Und ob,* congrueerende voegwoorden heeten; maar *ofs, oft* en *offen* zijn niets anders als vervoegde voegwoorden, zoolang wij er niets willekeurig inleggen.

Welnu, zulk een vervoeging wordt nu ineens en ten volle uit den Slavischen Conditionalis verklaard, als wij zien, dat daar juist de onderschikkende voegwoorden inderdaad bijna altijd samenkoppelingen zijn, die bestaan uit een voegwoord en een vervoegden vorm van het werkwoord *zijn,* terwijl dan in plaats van onzen finieten verbaalvorm een participium zonder persoonsuitgang volgt, maar dat in getal en geslacht met den finieten verbaalvorm congrueert. Deze innere Sprachform is nu door de later op Slavisch gebied aangekomen Duitschers van het Sudetenland, het Erz- en het Fichtelgebirge, evenals in Silezië en de Lausitz, aan de oudere Slavische bevolking ontleend, met behoud natuurlijk van hun Duitsche werkwoordsvervoeging en traditioneele bijzinstructuur, met een verbum finitum aan het slot, zoodat pas op Duitsch gebied die dubbelheid van den verbaaluitgang optreedt, die van Haeringen tot den term „congruentie" verlokte, maar die om de eigenaardige natuur van de Conditionalis-constructie met de l-participia juist wèl in het Slavisch, maar niet in het Germaansch blijkt voor te komen.

Dit is nu echter geen uitvinding van mij, want zoo heeft Heinrich Gradl het reeds in 1872 begrepen en in Kuhn's Zeitschrift, Deel 20 blz. 196-201 gepubliceerd. De reden, waarom dit door de Duitsche geleerden niet is aanvaard, is voorzeker de korte bondigheid en onvolledigheid waarmee deze auteur heel dit ingewikkeld ontstaansproces in een paar zinnetjes heeft samengevat. Maar als

tegen-argument gold vooral, dat deze vervoegde voegwoorden ook in het Westen van Duitschland voorkomen, waar van een Slavisch mengproces, laat staan van een Slavisch oervolk, totnutoe niets bekend was.

Maar gelijk wij hierboven hebben aangetoond is de continuiteit der Duitsche dialecten met vervoegde voegwoorden een onmiskenbaar feit. Zij hangen in twee languitgerekte slierten aan elkander, evenals de biologische bruggen, die ik in Ras en Taal, voor verschillende andere Nederlandsch-Poolsche en Nederlandsch-Czechische phonetische parallellen, naar de gegevens van den officieelen Deutschen Sprachatlas en mijn eigen taalgeographisch onderzoek in Nederland heb afgeteekend.

Omdat de aldaar behandelde phonetische feiten allerwaarschijnlijkst op een erfelijke articulatie-basis berusten, heb ik echter, al bewees ik in navolging van N. van Wijks Poolsch-Nederlandsche Parallellen, de overeenkomst steeds met echte Slavische taalfeiten; voor deze Ingvaeonische feiten altijd de mogelijkheid open gehouden, dat zij in Duitschland en Nederland niet op historisch-Slavischen taal-invloed berustten, maar aan het Praeslavisch ras, dat volgens Csekanowski aan Slavische en Germaansche volken gemeen is, te wijten zijn.

Maar deze opengehouden mogelijkheid sluit in vele dier phonetische gevallen ook een eigenlijken historischen Slavischen invloed niet uit.

En een der niet-phonetische feiten, die ik met opzet ook daar reeds bijbracht, was het samenvallen der twee woorden voor *voet* en *been,* (Ras en Taal blz. 178-181) dat toch moeilijk een erfelijk feit kan zijn, maar op sociologische verbreiding moet berusten.

Welnu, ik kan mij nu dus 1° op de waarschijnlijk ook-sociologisch-historische verbreiding van vele Slavisch-Duitsch-Nederlandsche klankontwikkelingsparallellen en 2° van het zeker sociologisch-historische óók Slavisch-Duitsch-Nederlandsche lexicale feit van slechts één woord voor *voet* en *been* beroepen, om de vroege aanwezigheid van een Slavisch bevolkingsaandeel in West-Duitschland en Nederland te verklaren, en ik ben er dus allesbehalve van geschrokken, toen ik, reeds voor een paar jaar bemerkte, dat hierbij ook de vervoegde voegwoorden als een syntactisch Slavisme zullen moeten opgenomen worden.

De van Susteren uit tot in Heusden en Zuid-Brabant met ook Slavische strijdknechten gevoerde oorlog van Zwentibold, de tal-

rijke middeleeuwsche tradities van den *Wiltenburg* te Utrecht,[2]) terwijl de Wilten onmiskenbaar het meest naar het Westen langs de Oostzeekusten opgerukte Slavische volk zijn; de onloochenbare volksverhuizing der Thuringen — die in de vroege Middeleeuwen nog veel meer Slaven dan Germanen waren — en tusschen 300 en 400 via de Veluwe naar het Limburgsch-Brabantsch-Vlaamsche Thoringia zijn verhuisd, en de vóór-Christelijke afkomst der Chatten, Batavieren en Caninefaten uit Hessen — waarvan de Germanen evenzeer met Slaven gemengd waren — geven aan deze, nu uit de taalfeiten bewezen aanwezigheid der Slaven hier voldoende historischen steun.

Maar laat ik zelf ook niet in Gradl's fout hervallen en dus ten slotte nog iets uitvoeriger op de Slavische onderschikkende voegwoorden ingaan.

De Slaven hebben van de oude Indogermaansche modi bijna niets bewaard, dat zou kunnen dienen om de verbaalvormen van de bijzinnen te karakteriseeren, en daarom hebben zij nu uit een twijfelachtigen optatiefvorm van het hulpwerkwoord zijn *bimi* en een deelwoord op *-lŭ* den zoogenaamden Conditionalis ontwikkeld. *Bimi* wordt nu als volgt vervoegd: 1s. *bimi,* later *byxŭ,* 2s. *bi,* 3s. *bi,* 1pl. *bimŭ,* later *bixomŭ,* 2pl. *biste,* 3pl. *bišę* of *bǫ*. In Joh. 8, 19 vinden wij zoo: *ašte mę biste vědeli:* als gijlieden mij kendet.

Deze conditioneele vorm *biste vědeli* die aanvankelijk een zuivere irrealis-beteekenis had, werd nu het model der meeste ondergeschikte zinnen. Eerst ontwikkelt deze Conditionalis toch een finale bijzinbeteekenis voor onvervulbare, weldra echter ook voor bereikbare doelstellingen. Dan vinden wij al spoedig ook vergelijkende bijzinnen van dezen vorm, en daarna alle min of meer algemeene relatief-zinnen. Verder vinden wij den Conditionalis dan in afhankelijke vraag- en mededeelingszinnen, vaak nog met een vleugje van irrealiteit of bescheiden beleefdheid, maar later ook in alle andere; zoodat ten slotte alle voorwerp- en waarnemingszinnen dezen vorm aannemen met het gevolg, dat de afzonderlijke Slavische talen dezen Conditionalisvorm als den eenigen algemee-

[2]) Deze getuigenissen zijn het gemakkelijkst te overzien bij M. Schönfeld: Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk. Deel 54; die, gelijk vóór de verschijning van Ras en Taal, heel natuurlijk was, uit een argumentum ex silentio deze heele traditie tracht te logenstraffen; juist gelijk Dr. Poelman in 1908 nog de mededeelingen van Gregorius van Tours en de heele Middelnederlandsche overlevering van Thoringia tevergeefs had weggeredeneerd. Zie daarover: Jac. van Ginneken: Onverwachte Oud-Nederlandsche aansluitingen. Onze Taaltuin II 1933 blz. 4-10.

nen taalvorm voor den afhankelijken zin uit de gemeenschappelijke Slavische oertaal (sociologisch) hebben overgeërfd.

In het Czechisch wordt het conditioneele hulpwerkwoord nu aldus vervoegd: 1s. *bych,* 2s. *bys,* 3s. *by,* 1pl. *bychom,* 2pl. *byste,* 3pl. *by.* De frequentste onderschikkende voegwoorden zijn: *kdy* wanneer, als, *a* opdat, *že* dat, omdat en *jako* zoodat.

Deze worden nu als volgt vervoegd:

kdy-*bych* byl mlád: als ik jong was.
kdy-*bys* byl mlád: als je jong was.
kdy-*by* byl mlád: als hij jong was.
kdy-*bychom* byli mládi: als wij jong waren.
kdy-*byste* byli mládi: als jullie jong waart.
kdy-*by* byli mládi: als zij jong waren.

a-*bych* přišel: opdat ik komen zou.
a-*bys* přišel: opdat je komen zou.
a-*by* přišel: opdat hij komen zou.
a-*bychom* přišeli: opdat wij komen zouden.
a-*byste* přišeli: opdat jullie komen zouden.
a-*by* přišeli: opdat zij komen zouden.

že-*bych* psal: dat ik schrijf.
že-*bys* psal: dat je schrijft.
že-*by* psal: dat hij schrijft.
že-*bychom* psali: dat wij schrijven.
že-*byste* psali: dat jullie schrijft.
že-*byste* psali: dat zij schrijven.

jako-*bych* pil: zoodat ik drink.
jako-*bys* pil: zoodat je drinkt.
jako-*by* pil: zoodat hij drinkt.
jako-*bychom* pili: zoodat wij drinken.
jako-*byste* pili: zoodat jullie drinkt.
jako-*by* pili: zoodat zij drinken.

Men lette er echter op, dat hier, als het subject vrouwelijk was, het l-participium in het enkelvoud op -la en in het meervoud op -ly uitging.

In het Poolsch is de vervoeging van hetzelfde hulpwerkwoord deze: 1s. *bym,* 2s. *bys,* 3s. *by,* 1dual. *byśwa,* 1pl. *byśmy,* 2pl. *byście,* 3pl. *by.*

Welnu, de onderschikkende voegwoorden *gdy-bym* (als), *a-bym* (opdat), *zebym* (dat) en *iż-bym* (dat), *jak-bym* (alsof) enz. worden hier op juist dezelfde wijze als in het Czechisch ook congrueerend met een l-participium vervoegd.

Ook in het Oppersorbisch wordt het Conditioneele hulpwerkwoord nog vervoegd: 1s. *bych,* 2s. *by,* 3s. *by,* 1d. *bychmoj,* 2,3d. *byštaj,* 1pl. *bychmy,* 2pl. *byšće,* 3pl. *bychu.* Alleen staan hier naast den vervoegden werkwoordsvorm altijd de overeenkomstige pronominale subjects-pronomina. Deze zijn: 1s. *ja,* 2s. *ty,* 3s. *wón,* 1d. *mój,* 2d. *wój,* 3d. *wonaj,* 1pl. *my,* 2pl. *wy,* 3pl. *woni* b.v. in Jo. 9, 41: *hdy-byšće wy slepi byli* = als gijlieden blind waart; of Jo. 11, 21: *hdy-by ty tody byl*: als je hier waart geweest. Dus volkomen als in 't Czechisch en Poolsch, behalve dat er hier de subjects-pronomina *wy* = gijlieden en *ty* = je bij staan. Hieruit begrijpt men gemakkelijk, dat in het verder ontwikkelde Nedersorbisch de conjugatie van *bych* geheel verdwijnen kon, en wij in plaats daarvan slechts het onveranderlijke *by* vinden, met het subjectspronomen ervoor of erachter: dus 1s. *ja by,* 2s. *ty by,* 3s. *wón by,* 1d. *mej by,* 2d. *wej by,* 3d. *wónej by,* 1pl. *mej by,* 2pl. *wy by,* 3pl. *wóni by.*

Het bovengegeven zinnetje uit het Evangelie van Johannes (9, 41) luidt hier dus: ga*by wy* slěpe byli in plaats van hdy-*byšče wy* slepi byli. Juist daarom worden in het Nedersorbisch deze koppelingen tot één enkel woord: *aby, ažby, ažeby* en *žeby* opdat; *gdyby, gaby*: als; *kakby*: alsof; *lěcby*: of; *nježliby*: het zij dan dat; *žoby*: waar, in hoeverre. [3])

Nu hebben wij ook in het Duitsch en Nederlandsch opgemerkt, dat er verschillende dialecten in deze afhankelijke zinnen de vervoegde vormen naar aloude wijs zonder pronominale subjecten gebruiken, gelijk b.v. het Groningsch en het Enschedeesch.

Welnu deze dialecten kunnen dit verschijnsel dus ontleend hebben aan een Slavische taal van het oudere type Poolsch, Czechisch en Oppersorbisch.

Daarnaast staan echter andere Nederlandsche dialecten die de vervoegde voegwoorden min of meer trouw met subjects-pronomina versterken en deze kunnen dit dus aan een Slavische taal van het jongere Nedersorbische type hebben ontleend. Maar het is natuurlijk ook mogelijk, dat deze heel begrijpelijke toevoeging van het subjectspronomen in de Germaansche dialecten zich zelfstandig ontwikkeld heeft..

Wisten wij nu ook maar, hoe het in het Polabisch, Wendisch of Wiltisch, de verst naar het Westen gekomen Slavische taal

[3]) K. Mucke: Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niedersorbischen (Niederlausitzisch-Wendischen) Sprache. Leipzig 1891 § 299 blz. 609 ss.

geweest is. Maar zoover ik in deze slechts fragmentarisch bekende Slavine heb kunnen doordringen, heb ik geen zeker spoor van dit gebruik gevonden.

Maar ik mag dit opstel niet sluiten zonder er ten slotte even op gewezen te hebben, dat ook wij, uit eigen taalmiddelen een zwakke parallel van deze uit finiete verbaalvormen ontstane voegwoorden ontwikkeld hebben in *hetzij* en *'t-en-zij, het ware, 't-en-ware* en het 17de eeuwsche, vooral bij Poirters frequente: *is het dat* voor *indien.* Omdat deze vormen zich echter altijd tot den 3den pers. sing. beperkt hebben, kon er in onze autonome taalontwikkeling van vervoegde voegwoorden nimmer sprake zijn.

Nijmegen, 10 Mei 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

DE VERBUIGING VAN HET VRAGEND VOORNAAMWOORD EN DE PERSOONSNAMEN

Bij het Vragend Voornaamwoord kunnen wij een heel ander systeem verwachten, dan wij tot nu toe gevonden hebben. Tot nu toe hadden wij n.l. een indeeling in mannelijk, vrouwelijk en onzijdig, of een enkelen keer, zooals in Zeeland bij het emphatisch gebruikt van het adjectief: van mannelijke persoonsnamen, onzijdige en niet-onzijdige woorden. Dit systeem kan natuurlijk niet gelden voor vragende voornaamwoorden: men kan niet a priori uitmaken, welk genus een persoon of ding zal hebben, dat men nog heelemaal niet kent, of veinst niet te kennen. Daarom heeft men in ons A.N. een systeem, waar personen gezet worden tegenover niet-personen: *Wie* heeft het gedaan; *wat* zal ik doen.

Dieren hooren dus gewoonlijk onder de „wat"-groep: Wat komt daar nu aan? Wat is dat? vraagt men, als men een onbekend dier ziet. Maar in sprookjes b.v. Wie komt daar? De wolf! omdat wolf hier het bezield gedachte is. Zoo zouden er b.v. bij Gezelle veel voorbeelden van *wie* voor dieren, planten en dingen te halen zijn omdat hij zoo'n sterke persoonsverbeelding heeft.

Bij het bijvoeglijk gebruik van het vragend voornaamwoord heeft men echter weer gewoon de indeeling die wij bij bezittelijke en aanwijzende voornaamwoorden ook al gehad hebben: bij het

bijvoeglijk gebruik immers is de groep al bepaald, alleen het individu is nog onbekend: *Welke* man bedoel je? Die daar? Daarom mogen wij, als wij met Paul's Prinzipien de vragen, waarin een vragend voornaamwoord voorkomt onderbrengen bij de leemtevragen en niet bij de twijfelvragen — het antwoord is immers niet *ja* of *neen,* maar een of ander zinsdeel — er wel aan denken, dat ook in deze leemtevragen nog gradaties zijn; en dan is een vraag met een zelfstandig vragend voornaamwoord altijd veel ruimer dan die met een bijvoeglijk: in de eerste is zelfs de soort onbekend, in de laatste niet. Zoo is b.v. de vraag: „Ga je morgen mee?" als twijfelvraag volkomen onbepaald: het antwoord is: *ja* of *neen.* Bij „Wie gaat er morgen mee?" is de onzekerheid al niet zoo groot meer: er ligt meteen in de vraag zelf uitgedrukt, dat er een gezelschap op uittrekt. Bij het bijvoeglijk vragend voornaamwoord: „Welke jongens gaan morgen mee?" is de zekerheid nog grooter: met het gezelschap gaan ook jongens mee.

Wij zullen nu eerst het zelfstandig bezittelijk voornaamwoord *wie* behandelen. De vormen ervan zijn in de verschillende dialecten zoo uiteenloopend en in het begin zoo verwarrend, dat het misschien goed zal zijn, eerst de verschillende vormen eens wat nader te bezien. Het onderzoek van Te Winkel en dat van Kern komt ons hier goed te hulp.

In Friesland, evenals op Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog is de vorm voor *wie*: *hwa,* al komt daarnaast in verschillende plaatsen ook *wieë* voor. Van de twee Indogermaansche stammen *quo en *qui blijkt het Friesch evenals het Oudengelsch dus den vorm **quo* gekozen te hebben; de rest van ons taalgebied heeft *wie* als analogie-vorm van *die.*

In Groningen en het Noorden van Drente hebben wij den vorm *wel.* De isoglosse loopt eerst op de grens van Groningen en Friesland en vervolgens naar het Zuidoosten, langs de plaatsen Beilen, Zweeloo en Emmen. Deze vorm herinnert aanstonds aan het Latijnsche *qualis*; men zou geneigd zijn, de *e* als umlautsvorm van *a* uit te leggen, maar de quantiteit van den klinker in het Latijnsche qualis geeft bezwaren. Meer waarschijnlijk is de uitleg dien A. Lasch [1]) geeft: dat *wel* door afval van k uit *welk* ontstaan is. Afval van k in Auslaut na l is niet zoo heel vreemd, als wij denken aan „kostel, verstandel" naast kostelijk en verstandelijk. [2]) Vrij-

[1]) Mittelniederd. Gramm. § 410.
[2]) ibidem § 338, cfr. ook Siebs in Pauls Grundriss II pg. 774.

wel dezelfde verklaring geeft J. Bergsma in Driemaandelijksche Bladen 9.

Ten Zuiden van deze lijn begint een gebied, waar *wie, wae* en *wee* elkaar afwisselen, maar de *wee*-vormen overheerschen toch en komen voor tot in Utrecht toe: de uiterste plaatsen die Kern en Te Winkel geven zijn: Laren en Terwolde (bij den IJsel). Maar volgens Gallée (blz. 24) is ook in Overijsel en Oost-Gelderland *wel* uitsluitend voor personen in gebruik. Het overgroote gebied heeft vervolgens *wie*. In West-Vlaanderen echter overal *wien,* behalve weer in het Oosten van West-Vlaanderen, waar ook *wie* voorkomt; in Knesselaere en Wontergem *wiene*. De vorm *wien* komt ook nog voor op Noord- en Zuid-Beveland; echter niet meer op West Voorne. Voor de rest heb ik geen gegevens. In het gebied, dat wij bij het aanwijzend voornaamwoord al hebben leeren kennen als het *dane*-gebied in Zuid-Brabant, komt de vorm *wa* voor; vervolgens hebben wij het Limburgsche gebied van *wê*. Dat begint al in Boutersem en Thienen en loopt vervolgens langs Herck-de Stad en Helchteren naar Budel. De grens in Nederlandsch Limburg kunnen wij verder heel gemakkelijk vervolgen, dank zij het materiaal van Ginneken-Schrijnen-Verbeeten: zij loopt eerst weer langs de Noordbrabantsch Limburgsche grens, en vervolgens ten Z. van Griendtsveen, Horst, Sevenum, passeert bij Swolgen de Maas en bij Wellerlooi de Duitsche grens.

Dit *wê*-gebied in Limburg is weer op alle mogelijke manieren onder te verdeelen, maar daarover zoo straks bij de behandeling van de verschillende casusgevallen.

Opvallend zijn verder nog de vormen: *de welsten* in Anseghem en Wesdorpe. We zouden hier eenzelfden stamvorm *wel* kunnen aannemen als wij in Groningen, Drente, Overijsel en Gelderland hebben leeren kennen: cf. *den zelsten* uit *den zelfsten* dus waarschijnlijk ook *den welsten* uit *den welksten.*

CASUS.

In het Friesch heeft men de volgende verbuiging: Sing. nom.: *hwa,* gen. *hwa's* of *hwaens,* dat. *hwaem* of *hwa,* accus. *hwa.*

Men ziet dus, dat wij voor het enkelvoud drie casusvormen kunnen aannemen: in den datief dient de *m* nog als casusuitgang.

In het meervoud: nom. *hwa,* gen. *hwa's* of *hwaens,* dat. *hwa,* accus. *hwa.*

Hier is dus nog een dubbele casus: een genitief tegenover een

niet-genitief. Deze genitiefvorm komt ook nog op andere plaatsen voor (al is de omschrijving met *wie z'n* veel meer in gebruik). In Groningen en Drente luidt de Genitief *wels,* in Drechterland en Oud-Beierland *wies* en ook verder kan men over het algemeen zeggen, dat de genitief gevormd wordt door *s* te zetten achter den nominatiefvorm: daardoor krijgt men in het Westvlaamsche gebied, met als Oostgrens ongeveer de lijn Watervliet-Vlierzele: *wiens*; het gebied ten Oosten daarvan: *wies*; het Limburgsche gebied *wees.*

Contaminatiegevallen komen hier en daar natuurlijk ook voor: Zij zijn vooral te vinden bij den overgang tusschen het Brabantsche en Midden-Limburgsche gebied. In Midden-Limburg komt n.l. de vorm *weem,* of *wêm* voor, zooals wij verderop nog zullen zien, en nu is er bij Budel en Heeze een contaminatievorm tusschen *weem* en *wiens* ontstaan: *weemes*; in Hamont en Overpelt: *wiemes*; in Rethy ontmoeten wij den vorm *wiens,* en in de streek ten Zuiden daarvan: Heerenhals, Heyst o/d Berg, Lommel: *wienes.* Met den vorm *weemes* vergelijke men den Middelnederduitsch zelden voorkomenden vorm *wems,* [3]) en den oudfrieschen vorm *hvams,* benevens den bij Gijsb. Japix voorkomenden vorm: *waems.* [4])

In de cultuurtaal komen voor: *wiens knecht, wiens kind, wiens boek,* zonder dat het geslacht eenigen invloed op den vorm heeft. Wil men nu dezen zelfden regel ook bij de dialecten gaan toepassen, dan loopt men hopeloos vast: In Helmond b.v. mag men wel zeggen: *wies pert* naast *wieze pert, wies vrouw* naast *wiezen vrouw,* maar nooit *wies stoewl* (stoel), *wies zoon, wies vrijer,* etc., wel *wieze stoewl, de wieze stoewl* of *wiezene stoewl.* In het begin lijkt dit allemaal één groote verwarring, maar bij nader inzien blijken er twee systemen naast elkaar te staan, *het eerste:* de gewone omschrijving door *wie z'n,* vandaar: *wie z'ne stoel, wie z'n vrouw, wieze pert* (de verbuiging van *zijn* is hier immers: *z'ne, z'n, ze*). *Daarnaast* hebben we dan *wieze* voor het mannelijk, *wies* voor het vrouwelijk en het onzijdig. Deze vervoeging nu komt precies met die van *onze* overeen: in het vrouwelijk treedt de *e*-apocope op, en in het neutrum de gewone stamvorm. Wij zien dus, dat hier de genitief *wies* als zoodanig bijna niet meer bestaat, maar zich gaandeweg ontwikkelt tot een nieuw bijvoeglijk woord en reeds de gewone verbuiging van de bijvoeglijke pronomina heeft aangenomen. Dat het inderdaad op weg is om een gewoon bijvoeglijk

[3]) Lasch. Mittelniederd. Gr. § 410.
[4]) Siebs. Pauls Grundriss I[1] pg. 774.

naamwoord te worden, blijkt uit het lidwoord dat er voor kan staan: *de wieze stoewl is dè?* Teirlinck in Z.O.-Vlaamsch Idioticon 3, 299 constateert iets dergelijks voor het Z.O.-Vlaamsch: „Men gebruikt ook *wiens* (*wies,* zelden *wienst*) zelfstandig met *de* en verbuigt het als *de mijne*: hier is nen hoed, *de wienzen es 't? De wienze* mag 't zijn. (Cf. in W.Vla. *de eense*).

Of ik nu mag aannemen dat dit systeem geldt voor heel Oost-Brabant, weet ik niet; daarvoor beschik ik weer over te weinig gegevens. Wel is het opvallend, dat de meeste grammatica's als voorbeelden meestal onzijdige, een enkele maal vrouwelijke woorden geven. Het overgroote deel van mijn berichten stelt zich ook tevreden met eenvoudig den stamvorm op te geven. Sporadisch komen echter ook wel uitgebreidere opgaven voor: zoo b.v. Contich in Antwerpen: mannelijk *wieze,* vr. *wies,* onz. *wies,* evenals Opwijck en Merchten in Brabant. Watervliet in Oost-Vlaanderen heeft: mannelijk *wienzen,* vr. *wienze,* onz. *wiens,* terwijl Zotteghem en Vlierzele mannelijk *wienze,* vrouwelijk *wiens,* en onzijdig *wiens* hebben, wat alweer precies met de verbuiging van *onze* overeenstemt.

Wij zagen verder omtrent de andere naamvallen dat in Friesland de vorm *hwam* als datief fungeert .Nu hebben wij ook in Limburg een vorm *wèèm.* Is dat nu echter in Limburg nog wel een naamval? Hier kunnen wij *wèèm,* het vragende, en *dèèm,* het betrekkelijke voornaamwoord op een lijn stellen. Welter geeft nu voor den Kreis Eupen: nominatief *dêë*; datief en accusatief: mannelijk *döm*; vrouwelijk *der, die*; onzijdig enkelvoud *döm, dat*; meervoud *die.*

En voor Heerlen vind ik bij Jongeneel: van *deeë* voor het mannelijk. Verder bestaat *dem,* soms voor alle drie de geslachten gebruikt. Het materiaal van Ginneken-Schrijnen-Verbeeten bevat een zinnetje: „weet je *wie dat was*". Dat zou dus *wê* moeten zijn volgens de bovengenoemde regels. In Zuid-Limburg werd dit dan ook overal opgegeven, maar bij het opmaken der kaart kwam in Midden-Limburg in het stuk van Thorn, Montfoort, St. Odiliënberg, Noordwaarts tot de Noordbrabantsch-Limburgsche grens en met als Oostgrens een lijn ten Oosten van Panningen, Helden, Kessel, Beesel, Azenray, St. Odiliënberg, tot mijn groote verwondering weer *wêm* voor den dag. (In Weert zelfs *waim*). Om deze schijnbare contradictie op te lossen, heb ik toen een onderzoek ingesteld voor Sittard, Odiliënberg, Kerkrade, Heerlen, Stevens-

weert, Eijsden, Eijs, Stamproy, Gronsveld, Swalmen, Roermond, Vaals, Bocholtz, Gulpen, Simpelveld, Epen, Peij en Heerlerbaan. Zoo'n onderzoek nu heeft zijn eigenaardige moeilijkheden. Er is ten zeerste het gevaar, dat de vragensteller zich bij de keuze der vragen door de grammaticaregels van het A.N. laat beïnvloeden, waardoor de uitkomsten natuurlijk niet zuiver worden. En ten tweede dreigt dit gevaar van den kant van den beantwoorder. Het ideaal onderzoek is natuurlijk de geduldige observatie liefst van onontwikkelde menschen die het dialect spreken, om daarna analytisch de regels op te stellen. Maar daar kon in deze omstandigheden natuurlijk geen sprake van zijn; ik heb dan ook geen onontwikkelden genomen, waarbij een onderzoek altijd heel lang duurt, omdat zij niet begrijpen wat men vraagt, maar ontwikkelde jongelui van een jaar of vijftien, zestien, die in strijd met de meeste handleidingen voor dialectonderzoek mij voor dit soort werk nog altijd de beste proefpersonen lijken. Een proefneming bij studenten in de letteren was al van te voren finaal mislukt; zij trachtten namelijk allerlei interessante regels in hun dialect te brengen, die in werkelijkheid niet bestaan.

Als proefzinnetjes had ik gekozen:

1. Die(daar) heeft het gedaan.
2. Wie heeft het gedaan?
3. Wie heeft je dat gegeven?
4. Wie denk je dat ik ben?
5. Weet je, wie je bent?
6. Die heb ik niet gezien.
7. Ik heb die (d'n diêje) niet gezien.

Al heel gauw echter bleek, dat ik in verschillende gevallen aan deze zinnetjes niet genoeg had. Dan gingen de proefpersonen gewoonlijk zelf aan het praten; als resultaat meen ik het volgende te kunnen mededeelen.

1. Behalve in de aangegeven streek van Midden-Limburg, komt *wêm* ook voor in sommige gevallen in Zuid-Limburg. Van de plaatsen, die ik heb kunnen observeeren, waren het: Sittard, Kerkrade, Eys, Simpelveld, Bocholtz, Vaals.

2. Er is echter een groot verschil in gebruik in deze twee gebieden. Terwijl het eerste gebied weliswaar *wê* en *wêm* naast elkaar heeft, is het verschil tusschen beide slechts phonetisch, terwijl in laatstgenoemde streek er werkelijk casusverschil optreedt.

3. *der* voor het vrouwelijk, dat Welter voor het Eupensch opgeeft is verder in Limburg niet meer te vinden.

4. Na prepositie wordt altijd *dem* gebruikt. Bij „Wien heb je gezien" was het antwoord na eenig aarzelen gewoonlijk: „wê hubs te gezië" evenals bij die: „dê hubs te gezië". Na veel voorbeelden als proef meen ik nu als vijfden regel te kunnen geven:

5. In het begin van een zin wordt nooit *dêm* of *wêm* gezegd. Dit is dus een systeem, dat afwijkt van het A.N. Wel is er casusverschil: in den nominatief treedt *dêm* en *wêm* niet op, maar de vormverandering hangt tevens samen met de plaats in den zin. Deze afwijking van de Latijnsche Syntaxis is overigens in onze taal heel gewoon. De Latijnsche Syntaxis zou *die* in: „Ik heb *die* gezien" en: *„Dien* heb ik gezien", allebei direct object noemen, maar eigenlijk is dit toch niet zoo. *Die* wordt vooropgezet om zijn rijkeren voorstellingsinhoud op dat oogenblik: het staat los van de rest van den zin en heeft er dus feitelijk geen syntactische functie: het is een soort casus indefinitus. Eerst bij het voortgaan van den zin wordt het bij de rest betrokken: soms ziet men dit ook in den vorm uitgedrukt. *De deur die stond open*; *de scheppingen der menschen zij rijzen en vergaan*; *drouve herte die slaept gherne.* [5]) Overdiep heeft indertijd in zijn studie over den syntactischen en rhytmischen vorm der zinnen met aanloop in Ferguut, Moriaan en Walewein [6]) op de beteekenis van dezen aanloop gewezen. Een bijzonder sterk voorbeeld geeft hij in de 17e eeuwsche syntaxis 1ste stuk § 8: *„Zonder U de wereld waer een graf"*, waar het eerste deel zóó op zich zelf blijkt te staan, dat het niet eens inversie bewerkt.

Nu kunnen wij het overzicht van de vormen in Limburg afmaken. Het Zuiden heeft overal *wê,* behalve Maastricht, St. Pieter en Eysden met *wee.* Ten Noorden van dit *wê*-gebied komt dan het *wêm-gebied,* dat wij al hebben leeren kennen. Juist op den overgang vinden wij Echt met *waim* en Maasbracht met *wai.* Ten Oosten van het *wêm*-gebied liggen eenige plaatsen: Grubbenvorst, Blerick, Steil, Tegelen, Belfeld, Reuver die weer *wê* hebben; en ten Noorden van Venlo: te Arcn, Lottum, Velden, heeft men *wen.* Nog hebben Budel en Soerendonk in de Zuid-Oosthoek van Noord-Brabant *wee,* maar voor de rest is overal de vorm *wie* in gebruik.

Bij dit systeem voor *wê* en *dê* in het uiterste Zuidoosthoekje van

[5]) Zie ook Paul Prinzipien [5] blz. 284 vlg.
[6]) Tijdschr. voor Ned. Taal en Letteren 35.

Limburg sluit zich nu het systeem voor *wie* in Oost-Brabant heel mooi aan. Maar hier is het niet de datief-vorm, die de datief- en accusatieffunctie heeft overgenomen, maar de genetiefvorm: in accusatief- en datieffunctie treedt daar n.l. *wies* op, tegenover *wie* in den nominatief. Dit verschijnsel vindt men maar zelden in de dialectgrammatica vermeld: ook aan Brabantius is het indertijd in Onze Volkstaal ontsnapt. Daarom heb ik ook weer voor Noord-Brabant een onderzoek ingesteld met als proefzinnetjes:

1. Wie heb je gezien.
2. Wie heb je dat gegeven.
3. Voor wie is dat.

En wijl dit verschijnsel zich nauw aansluit bij dat voor eigennamen, waar ook de s voorkomt als casusaanduider, voegde ik er bij:

4. Ik heb Drieka(s') gezien.
5. Ik heb 't Drieka('s) gegeven.

De s-aanvoeging bij de laatste voorbeelden bleek in geheel Noord-Brabant voor te komen. In de eerste drie zinnetjes bleek *wies* vooral Meierijsch te zijn. In alle drie de voorbeelden bleek het voor te komen in Veghel, Gemert, Lieshout Geldrop, Bergeyk, Helmond, Heeswijk, Boekel, Lieshout, Stratum en Bakel. Niet in het eerste maar wel in het tweede en derde zinnetje: in Den Dungen, alleen in het eerste in Woensel en Westerhoven, en alleen na prepositie in Vught.

Hier moeten wij toch een kleine opmerking maken. Vraagt men in die plaatsen door middel van de aangehaalde voorbeelden naar het verschijnsel, dan wordt stellig verzekerd dat men de *s* er altijd bijvoegt, maar bij het gewone praten bleek mij verschillende keeren, dat de *s* in zinnen van de eerste en tweede soort toch ook wordt weggelaten: het systeem nadert hierdoor nog meer tot het Zuid-Limburgsche.

In de Bommelwaard heb ik het verschijnsel niet onderzocht. Maar bij v. d. Water vind ik: Mannelijk enkelvoud: *wies* in 2e, 3e en 4e naamval. En voor Oud-Beierland: *wies* na voorzetsels en zelfs als lijdend voorwerp: *wies hij je daer gezien.* Voor de 16e eeuw zij verwezen naar van Halteren: In nom. en accus. sing. neutrum komt voor: *des* en *dies, wes* en *wies.* (v. Halt. Pron. blz. 60). Nog vond ik „van wies" voor de Baronie van Breda in „Van de Schelde tot de Weichsel".

Zoo even hebben wij al gewezen op de *s*-aanvoeging bij persoonsnamen. Deze komt voor als de persoonsnaam op korten vocaal,

soms ook als hij op *r* uitgaat: *Bij Drieka's, bij Coba's, naar Jantjes, naar Pieters, naar vaders, naar moeders, bij Grootmoeders.* Maar gaat hij op een anderen consonant dan *-r* uit, dan heeft men de *e*-aanvoeging. Dit zal wel de oude zwakke genitief zijn, maar van genitief-functie wordt hier niets meer gevoeld: *naar Willeme, bij Piete, bij Diene, naar Hannemoete, bij Piet-oome* (of: *bij Piet-oomes* naargelang de onverbogen vorm *Pietoom* of *Pietoome* is), ook *bij Peere.* De lange vocalen schijnen niet alle een *s*-aanvoeging te hebben. Wel zal men zeggen: *Ik gao nò van der Aa-s, nò Tjeu-s, nò tante Catoo-s,* maar na *ee* en *ie* zet men er toch liever een *e* achter: *nò Kee-j-e, nò van den Brie-j-e.*

Hoever strekt zich nu dit laatste verschijnsel uit? Ik meen te mogen zeggen: over geheel Noord-Brabant en over een groot stuk van Holland. In Ridderkerk nog: nou gao ik gouw naar moeders; in Bodegraven: bai vaders en moeders. In Westland is het verschijnsel verder heel bekend; b.v. *„Giel van Piete"* en ook in de Zaanstreek wordt het door Boekenoogen gesignaleerd. Of het in Drechterland op het oogenblik nog leeft, is mij onbekend maar in alle geval kan het er nog niet zoo heel lang verdwenen zijn: W. G. Noordegraaf diepte het op uit een 17e eeuwsch werkje uit Hoorn: Een Wester Poorts Praatjen: *tot Jan Pietersses.* [7]) Hier zien wij, dat het zelfs achter den familienaam voorkomt, wat tegenwoordig vaak niet meer het geval is. [8]) Wel zet men het in Oost-Brabant achter den laatsten naam van het stuk familiestamboom, dat den familienaam vervangt: Jan van Driek-Willem-Henge: Jan de zoon van Driek, de zoon van Willem, de zoon van Heëng (Hendrik); Jan van Hannes-Klaos-Piete: Jan van Hannes (vader), Klaos (grootvader), Piete (overgrootvader). In Friesland bestaat dit gebruik ook nog volop: Sipma noemt het een elliptischen genitief, die optreedt als het woord *huis* of een substantief, dat bezit aanduidt, stilzwijgend wordt verondersteld. Als voorbeelden geeft hij: *by masters* (bij den schoolmeester), *by domenys* (bij den domine), *by de bakkers, by de fervers, de tun fen masters, it hof fen domenys, de jonge fen de bakkers.* [9])

Opmerkelijk is, dat hier de *s* ook optreedt na gewone substantieven, voorafgegaan door het lidwoord: *fen de bakkers*; bij eigennamen heeft men, naar het schijnt, nog den ouden genitief: en

[7]) N. Taalgids 28, 326.

[8]) In Oudenbosch echter volop bij de familie van Loon: bij van Loontje*s*; bij de familie Looymans: bij Looymanse; bij de familie Vermeulen: bij Vermeulen*s*.

[9]) Sipma. Phonology and Grammar of Modern West-Frisian § 197.

komt er geen *van* voor zooals bijv. in Noord-Brabant, maar men zegt: *Anne Piers, Jan Ankjes.* Op dit laatste na komt het gebruik dus heelemaal overeen met het Engelsch, in tegenstelling met het Oost-Noordbrabantsch en Hollandsch, waar de *s* en *e* veel algemeener worden gebruikt, en er aan „huis" volstrekt niet gedacht wordt, m.a.w. de eigenlijke casusaanduiding is in Friesland veel minder sterk dan in het andere gebied. Toch mogen wij óók van een Casus-obliquus-*s* spreken, omdat deze *s* blijkbaar alleen optreedt na voorzetsels. Eén enkel geval hebben wij waarin deze s ook optreedt na het aanwijzend voornaamwoord: en wel in de verbinding *Pake-en-dy, heit-en-dy.* „Ik gao naor Pake en *dy's*", zegt een Fries, wat letterlijk beteekent: Ik ga naar Grootvader-en-die (met oorspronkelijke beteekenis: „en zijn bezittingen" of: „en zijn huisgenooten").

In Katwijk, [10]) vinden wij zelfs volgens het zeer recente onderzoek van Prof. Overdiep heel het Brabantsche systeem terug, niet alleen bij de eigennamen en den familiestamboom, maar ook bij *wie* tegenover *wies*: „De vrouw, die met Janne-n-etrauwt is. Hier woont Krijn Hazenoot. Dat is Krijn Hazenoote huis. Geef het Krijn Hazenoote maor. Ik heb Krijn Hazenoote-n-ezien. 't Is van Krijn Hazenoote. Hij liep met Krijn Hazenoote" etc. En bij den familiestamboom: Wullem van Wullem van Leen Teune, of: „Wullem van Wullem Leene." Bij het vragend voornaamwoord: *Wie* komt daer? *Wies* zag ik daer? *Wies* hâati toe die gulde-n-egeve? An *wies* hâati toe die gulde-n-egeve?

Men ziet, dat het systeem precies met het Oost-Brabantsche overeenkomt in deze gevallen. Prof. Overdiep geeft als regel: „Terwijl deze genitief van namen op *-tje* en *ie* den vorm van het meervoud der verkleinwoorden heeft (Hè je Janties iet ezien — hè je Dirkies iet ezien?) is hij bij de andere namen gekenmerkt door *e*: de casusvorm van Aai is *Aaie,* van Jan: *Janne,* Piet: *Piete.*" Ik meen echter, dat wij ook hierin denzelfden regel mogen aannemen als in Oost-Brabant: na klinkers (geen tweeklanken of *ie, ee*) en soms na *r*: *-s,* na andere klanken: *-e.* Dat blijkt ook uit het voorbeeld, dat Overdiep verderop geeft: de casusvorm voor Anna is *Anna's.*

In verschillende gevallen gaat het Katwijksch nog veel verder. Zoo zet men b.v. ook de casus-e achter den bijnaam: *mit Jan de*

[10]) cfr. Overdiep „Onze Taaltuin" III pg. 245 vlg. en van Ginneken: Handboek der Nederlandsche taal I [2] blz. 40-41, 100, 127.

maomakere, en ook achter het aanwijzende *die,* wat naar ik zeker meen te weten, nergens in Noordbrabant voorkomt: *An dies* heb ik 't egeve. *Dies* ken ik nie (= niet) voor dat werk gebruiken.

Prof. Overdiep wijst op parallellen in het mnl. waar hetzelfde voorkomt na vrouwelijke persoonnamen, en op voorbeelden uit de Slavische talen, waar de genitief-vorm van namen van levende wezens in de accusatieffunctie voorkomt. Op het Engelsch mag misschien ook gewezen worden, al is hier het verschijnsel eenigszins anders, evenals in het Friesch: „He was at the schoolmaster's; He went to Johnson's", heeft nog de bijgedachte: The schoolmaster's *house,* Johnson's *house,* wat in het Oost-Brabantsch en blijkbaar ook in het Katwijksch heelemaal niet het geval meer is. Voor het Oud-Fransch wijzen wij nog op de eigenaardige functie der -s, om den casus obliquus aan te duiden; dit is daar een soort „paaltjeverwisselen" geworden: het enkelvoud van mannelijke substantieven heeft *s* in den nominatief en mist ze in casus obliquus; in het meervoud is het juist omgekeerd: daar blijft de *s* weg in den nominatief en verschijnt in den casus obliquus: *chevaliers* beteekent dus: ridder (onderwerp), of ridders (casus obliquus); *chevalier* beteekent ridders (onderwerp) of ridder (casus obliquus). [11])

In Limburg bestaat dit gebruik ook nog op een heel enkele plaats. Zoo b.v. in Amstenrade: *bei Joepe heim, bei Gjirre in de bakkerie*; *Harie van Miete*; in Zeeuwsch-Vlaanderen (Zuiddorpe) alleen nog maar in de verbinding: *naar moeders.* Van Zuidnederland heb ik hiervoor geen gegevens.

WAT. Van dit vragend voornaamwoord voor niet-personen valt niet veel mee te deelen. In het Noorden is de vorm *wat,* in het Zuiden *wa*; daar verschilt het dus nog maar in vocaal van *wie.* Toch is het opmerkelijk, dat die verdwenen *t* in heel veel plaatsen nog haar invloed doet gelden in de sandhi: *wa sit ie*: wat zegt hij; *wa toen we*: wat doen we?

Voor West-Vlaanderen wijzen we op de eigenaardige vormen: *wök* en *wiene* voor *wat.* De vorm *watte* in vragenden uitroep, is waarschijnlijk geen overblijfsel van Middeln. *wattan* [12]) maar een parallelvorm van *datte* en *ikke.*

HET BIJVOEGLIJK AANWIJZEND VOORNAAMWOORD.

Welke. Ook het bijvoeglijk pronomen levert na de behandeling

[11]) L. Foulet: Petite Syntaxe de l'ancien Français. Paris 1923 pg. 4.
[12]) v. Helten: Mndl. Spraakk. § 360.

van de adjectief-declinatie niet veel stof meer tot bespreking. *Welke* sluit zich heelemaal aan de verbuiging van het adjectief aan. Wat er eigenaardig is bij de andere pronomina zullen wij nog even aangeven.

Wat-voor-een is in heel veel plaatsen, vooral in het Noorden, een nieuw pronomen geworden, zonder dat de samenhang met het lidwoord nog duidelijk gevoeld wordt. In plaats van *wafferen* hoort men dan ook op vele plaatsen de gewone adjectief-declinatie: *Waffere* man, *waffere* vrouw, *waffer* kind. Deze declinatie vind ik opgegeven voor West-Voorne, de Zaanstreek, Kampen en het Geldersch-Overijselsch. Zelf heb ik in de Meierij nu en dan de uitdrukking: *„ene waffere"* opgevangen, waaruit blijkt, dat *wat-voor-een* zelfs op weg is om adjectief te worden: *„Ene waffere, zedde"* = een wat-voor-een zeg je? In het Zuiden bleek de verbinding over het algemeen niet zoo sterk te zijn: daar wint het de lidwoord-declinatie nog altijd. *Waffer* in het onzijdig (*waffer kiendje*) komt wel voor, maar *waffere kiendje* is toch meer gebruikelijk.

Voor Oost-Vlaanderen wijzen wij op den eigenaardigen vorm: *wakkene* en voor West-Vlaanderen op *wuk for e.*

Tegenover *zukke* als aanwijzend voornaamwoord staat in de Veenkoloniën *houk(e)* en *hou'n,* die zelfstandig gebruikt met de gewone *nt*-aanvoeging luiden: *houk'nt* en *hou'nt.* In Kampen luiden deze vormen *oen*; zelfstandig gebruikt wordt dat *oende* of ook *oeniene* in het enkelvoud; het meervoud is *oekende.* Heel opmerkelijk heeft zich dus in Kampen, doordat twee vormen naast elkaar bestonden de vorm met *k* tot een meervoudige beteekenis ontwikkeld; ook in de Bommelerwaard en in Oudenbosch vindt men *hoeke* alleen in het meervoud naast *hoen.*

Die *„hoek"*- en *„hok"*-vormen vinden wij ook in Friesland. Daar heeft men: *hokker* = welke van de twee: *Hokker fen beiden*; *hok in hynsder, in brun of in swart*; en ook: *hok for 'n.*

Hokker heeft als genitief *hokkers*; b.v. *Der stean twa bisten, hokkers jaer is 't bêste.*

In het Middelnederlandsch zijn deze vormen met *„hoek"* heel schaarsch. De eenige plaats die het Middelnederlandsch Woordenboek voor *hoelyc* geeft, noemt Verdam zelf dubieus. [13]) Het zouden analogievormen naar *zukke* kunnen zijn. Dan zou het noodig zijn, dat naast *hoeke* in deze streken ook *zukke* staat maar ik beschik

[13]) Middelnederlandsch woordenboek. III 474 i.v. hoelijc.

niet over genoeg materiaal om beide woorden overal te vergelijken. Wel is het merkwaardig, dat in Oost-Brabant naast den vorm *zunnek* ook *hoenek* voorkomt.

Voor de *r* van *hokker* zal wel aan de comparatief-*r* moeten worden gedacht. Dat is des te waarschijnlijker omdat het beteekent: *welke van de twee,* wat vanzelf aan den comparatief herinnert. Men denke aan *rechter* en *linker, ander,* aan het Middelnederlandsch *welker,* dat dikwijls in de plaats van *welk* stond en aan den vorm *er weder*: „elk van beiden". [14])

Den Haag. P. PETERS.

ARTISTIEKE POLYSEMIE

JAN H. EEKHOUT en A. J. D. VAN OOSTEN. MODERNE RELIGIEUZE LYRIEK I. De Tijdstroom. Lochem.

De toren van Babel werd temidden der menschheid gesteld als een teeken van verwarring. De talen splitsten zich, waar reeds de geesten andere wegen gingen. Het was de straf voor den hoogmoed. In dezen bundel gaan de dichters echter hooger. Zij spreken hier allen ééne taal en dienen één gebruik: de protestant, de onafhankelijke, de katholiek en de marxist. En leven blijkbaar uit één stijl. Zij vinden God, als Augustinus, het eerst in het gesprek, het nameloos wee der menschen, de eigen schamelheid, een vruchteloos verzet, een vlucht, maar nooit in de verrukking. En het is één verlangen dat hen drijft: ruimte, ordening, waarachtigheid. En één reeks beelden die hen dient, en één vorm van gebed. Het woord is er, heeft Talleyrand gezegd, om een gedachte te verbergen. De dichter weet beter, het verbergt er twee. Artistieke polysemie. . .

En heeft de schoonheid iets met de waarheid van doen? Wat glans heeft met wat ernstig is en nooit verandert? De schoonheid dienen is een eigen waagstuk, heeft Rilke eens gezegd, want ze is als een bloem die groeit aan den uitersten rand, vlak voor den dood. Mag men opnieuw dezen bundel gelooven, dan heeft hij gelijk gehad. Het schoonste vers van allen schrijft Slauerhoff, de Apostel Thomas uit het koor, die wel zou willen maar niet kan. Ik kan niet nalaten het af te schrijven.

Hij brak het blanke brood en hief den beker
vol rooden wijn: „Zie dit, mijn lijf, mijn bloed,
dat aller heil inhield, maar vloeien moet
voorgoed teloor, terwijl mijn leden breken."

[14]) A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik § 411.

Als om hun schand beschaamd ging hij onzeker
voort, met gebogen hoofd: „Door d'euvelmoed
van één daar, onder u, die, reeds verbreker
der bond mij kust, mij nog als Meester groet."

De zon wierp door een donkre boom in huis
tegen de muur de schaduw van een kruis,
over den vloer bevende zilverlingen.

Eén bukte, d'andren zeiden: „Neen, niet ik",
en hieven 't hoofd om met hardkuischen blik
op eerbied voor hun onschuld aan te dringen.

En één was moe geloovens, hopens, strijdens
om 't groot vergeefsche en smachtte, voortaan heidensch
alleen te zijn met steenen, planten, dingen.

Zoo is, als dit eind, de smaak van asch in den mond. En heel wat gemakkelijker is het als de Joden, met de asch op het hoofd en de handen geheven.

De samenstellers van dezen bundel, die overigens voor het genre onmisbaar is, hebben hun deuren ongetwijfeld wat ver open gezet. De goede bedoeling vindt wel woorden, maar de demon der schoonheid wordt enkel de buit van den roekelooze.

E. DE FRÉMERY.

BOEKBESPREKING

MARIA VAN DER KALLEN: „EEN GRAMMATICAAL EN RYTHMISCH ONDERZOEK VAN HADEWYCH'S POËZIE" diss. Nijmegen. Den Haag, 1938.

Als de vergelijking van dit werk met een lied niet te stout is, zouden wij het boek dat hier voor ons ligt, willen zien als een lied met een uiterst gering aantal accoorden, zonder contrapunt, als een strakke, staag en onweerstaanbaar zich voortbewegende lijn, met een climax in het midden. Vergeten we niet dat het een vrouw was die dit boek schreef en dat dit werk in twee deelen uiteenvalt: een grammaticaal en een rhytmisch gedeelte. Ofschoon het eerste stuk haar als vrouw niet bijzonder ligt, brengt ze het in een klampende volharding en een meer dan gewone nauwkeurigheid tot een einde dat prijzenswaardig genoemd moet worden. Dat ze hier ech-

ter niet in haar volle element is, blijkt des te meer uit de tegenstelling met het rhytmisch gedeelte waar zij op durft zien en om zich heen, haar stijl in levendigheid groeit en toeneemt in frischheid, waar zij de mensch in haar kan laten spreken. Dit boek, met die ingehouden, zelfbewuste stijl, die strikte beperking tot haar terrein, met zoo opmerkelijk weinige voetnoten en aanwijzigingen, en zooveel overlatend aan de lezer via de uitgebreide literatuurlijst waardoor de bestudeering heusch niet vergemakkelijkt wordt — maar 't stáát er allemaal in! — dit boek wekt de indruk van een vrouw die wérkt en niet rust voor het einde, langzaam misschien maar zeker boort, door alles heen op haar doel af, met onweerstaanbare kracht.

Zooals de titel van dit boek reeds aanduidt, is deze bijdrage tot nadere bestudeering van Hadewych's poëzie tweeledig: taal en rhytme, maar dan toch boven alles betreft het hier de taal ook al neemt deze in de volgorde van het boek de tweede plaats in. In de inleiding zegt de schrijfster zelf hoe de opzet van deze studie oorspronkelijk zuiver grammaticaal was. Hier zat het doel voor, deze grammatische studie een plaats te doen innemen in de rij van taalkundige Middelnederlandsche tekstonderzoekingen die in de laatste jaren aan de Nijmeegsche Universiteit zijn verschenen. De bijvoeging van de hoofdstukken over de versbouw motiveert zij als volgt: „Maar het is nu eenmaal buitengewoon moeilijk, een dichteres als Hadewych van louter grammaticaal standpunt te bezien. Haar persoonlijkheid boeit en houdt de aandacht gevangen; haar verzen ontroeren door hun schoonheid. En zoo is als vanzelf het hoofdstuk over Hadewych's verzenbouw ontstaan." Welk plan heeft hier de eerste plaats ingenomen? Was het primaire doel een hoofdstuk te schrijven over Hadewych's verzenbouw of een bijdrage te leveren tot verrijking en verdieping van onze kennis omtrent hare persoonlijkheid en door de ontroering harer verzen haar schoonheid beter te verstaan?

Al is de studie van de Middelnederlandsche grammatica nog zeer ver van haar eindpunt verwijderd, we moeten eerlijk bekennen dat deze grammatische studie ons een heel eind op die weg voorwaarts gebracht heeft en een volwaardige plaats in de rij van haar voorgangers kan innemen. Uit iedere bladzijde spreekt de nauwgezetheid en de toewijding waarmede de schrijfster dit werk tot stand heeft gebracht en dit werk was groot en zwaar. Wie eens zulk werk onder handen gehad heeft, weet met welk een moeizaam

zwoegen en voortdurende opoffering van geduld en volharding hier stap voor stap veroverd moet worden. Toch komt hier de gebrekkige kennis van ons Middelnederlandsch in zijn ware verhouding tot uiting wanneer men al lezende, den indruk krijgt hoe krampachtig de schrijfster zich aan Hadewych vastklampt en niet om haar heen ziet, niet om haar heen *kan* zien. Wij hebben immers nog geen andere Brabantsche teksten uit Hadewych's tijd, die grammatisch behandeld zijn. De schrijfster moest zich dus in haar vergelijking tot het proza van Hadewych naar de dissertatie van Mej. Allard bepalen. Zoo constateert zij b.v. het geringer gebruik van vreemde woorden (162), de voorkeur voor verouderde vormen (172), een ongeveer even groote frequentie van de vorm van het lidwoord *die* naast *de* (maar niet in hs. C.) (209), het ontbreken van de verzachte vormen: iemen en niemen (219), het talrijker gebruik van de e-vormen in: brenghen, enz. (241) terwijl *conde* als specifiek cultuurwoord alleen aan de gedichten schijnt eigen te zijn.

Vele gevallen waarin de poëzie afwijkt van het proza, zijn natuurlijk te verklaren uit het rijm of rhytme zooals de vormen der mann. en onz. o-, i- en u-stammen waarvan een heele reeks eindigt op -e in vergelijking met het proza waar alleen *deinste* en *vaghevere* voorkomen (157), de e in de dat. enk. van de vrouw. i- en u-stammen die in het proza alleen aan het substantief wordt toegevoegd als dit wordt voorafgegaan door een voorzetsel (bi sconde, met liste) (167), geapocopeerde vormen zonder e in den acc. enk. van de vrouw, ō, jô en consonantstammen komen in het proza niet voor, in de poëzie uitsluitend in het rijm (173), de infinitief zonder n alleen in 4 rijmvormen (230). Dat bij een schrijfster als Hadewych een groot aantal vrouwelijke abstracta voorkomen (171), konden we verwachten. Vaak ook worden de vormen van Hadewych vergeleken met die uit het tegenwoordig Brabantsch.

In aansluiting op het proefschrift van Mej. Allard en het Limburgsche „Leven van Jesus" worden in hoofdstuk III de open constructies behandeld. Over de gevolgde methode en de indeeling behoeft hier niets meer te worden gezegd. Wat ons bijzonder interesseert zijn de samenvattende constructielijsten (292-306) die een goede kijk geven op het meest karakteristieke in Hadewych's poëtische stijlvormen. Evenals in de overige hoofdstukken zijn weer alle gevallen nauwkeurig geteld waardoor een juist beeld van de verhoudingen wordt verkregen en waar mogelijk, wordt iedere constructie geïllustreerd met citaten uit de moderne dichters. Zoo

zien we b.v. hoe een pronomen of adjectief achter het substantief in het proza vrij zeldzaam, in de poëzie zeer vaak voorkomt en bijna uitsluitend in het rijm. „Waar de Prozaschrijfster zich vanzelf meer aanpaste aan de stijlmethode van den daagschen dag, mochten de dichters rustig delven uit den ouden taalschat, waardoor haar taal rijker, voller en krachtiger werd" (292). Hadewych heeft sterk onder invloed gestaan van de Fransche Troubadours en laten we tevens bedenken dat zij boven alles dichteres was die haar hart moest uitzingen en dit in een rijkdom van woordkunst heeft gedaan. Daarom zijn wij blij, hierover verderop nog te lezen dat deze constructie „een eigen gevoelsnuance heeft, (namelijk) een attributieve of blijvende beteekenis, maar (dit) doet tevens eenigszins praedicatief of verglijdend aan, wij zien het niet alleen als een blijvende, maar ook als een wordende eigenschap". Voorts ontmoeten we hier nog b.v. de gesubstantiveerde infinitieven als uitdrukking van Hadewychs verbale visie (vgl. Boutens), de oud-Germaansche genitiefvorming waaraan Hadewych in haar poëzie de voorkeur geeft boven de nieuwere constructievorm die in het proza schijnt te overheerschen. Zoo ook worden in de poëzie meest de constructies aangetroffen die met een zelfst. nwd. beginnen in vergelijking met het proza waarin de vorming met een lidwoord aan het begin de overhand heeft.

In haar zinsbouw toont Hadewych een typische voorkeur voor de ingeklampte zinsconstructie, onder Latijnschen of Franschen invloed (310). Zinnen zonder Vf. komen in haar poëzie in het geheel niet voor. Opvallend is nog de scheiding tusschen Subject en Vf. als: dan wert coene uwe memorie (316). In tegenstelling met het Limburgsche Leven van Jesus en haar proza, gebruikt Hadewych in de bijzin bij voorkeur de volgorde Vf. V., zich aldus bij het moderne Nederlandsch aansluitend.

Niemand zal kunnen beweren dat uit dit grammaticale gedeelte geen interessante verschijnselen aan den dag treden maar de waarde van die grammaticale bijdrage tot een diepere kennis van de structuur van onze moedertaal, moet vooral gezien worden in de toekomst als meerdere schrijvers op deze zelfde manier zijn bewerkt en kunnen vergeleken worden.

In hoofdstuk I dat het rhytmische deel van dit proefschrift uitmaakt, kiest de schrijfster partij in het vraagstuk omtrent de voorbeelden van Hadewych's verstechniek zoowel tegen M. Jöris die in 1894 voor overwegende invloed van het Latijn opteerde als

tegen Dr. M. van der Zeyde die in haar dissertatie van 1934 tot overwegende invloed van de Duitsche minnezang besloot. Uitgaande van de stelling dat Hadewychs vaktechniek voor een groot deel steunt op de hoofsche minnelyriek, gaat schrijfster in het kort de cultureele stroomingen na van het 13e eeuwsche W.-Europa en speciaal Frankrijk. Te midden van deze grootsche opbloei van de onderscheidene kunsten — denken we slechts aan de Gothische kathedralen, de muziek, de beeldhouwkunst — ontwikkelde zich de literatuur tot een bijna ongekende hoogte in de beide centra: Normandië en de Provence.

Wat Hadewych betreft, doet het niets ter zake of de Provençaalsche lyriek zich uit de Latijnsche poëzie heeft ontwikkeld of dat ook de Duitsche minnezang autochtoon uit het Latijn ontstaan is. „Want in den tijd, dat Hadewych haar gedichten schreef, ± 1250, was de tijd van „Vorstufen" lang voorbij. Er bestond één lyrisch genre, waarbij Latijn en volkstaal reeds lang parallelle wegen gingen, en de volkstaal den weg wees." Hiermee valt voor haar het betoog van Jöris. Voorts besluit schrijfster tot de mogelijkheid dat Hadewych Provençaalsch heeft gekend maar als zeker neemt ze met van Mierlo de kennis van het Fransch aan. Als bijzonder bewijs mag hier gelden de interessante vondst van E. Rooth die in 1928 in de Universiteitsbibliotheek te Lund 16 Mndl. strophen ontdekte met sterk Limburgsche inslag uit Hadewych's tijd, waaruit blijkt dat zich toen een jonge Nederlandsche lyriek aan het vormen was die sterk onder Franschen invloed stond. Het overwicht van Duitschland op ons land dateert eerste uit de 14e eeuw. Maar toch is ook eenige invloed van Duitschland op Hadewych niet te ontkennen.

De schrijfster stelt zich echter met deze algemeenheden geenszins tevreden. Zij onderzoekt de poëzie der Troubadours, naar inhoud en naar vorm, de motieven, de eigenaardigheden in verstechniek, in strophenbouw en tracht hiervan de sporen bij Hadewych terug te vinden. Dit doet ze op buitengewoon interessante wijze, helder en raak, in frissche taal schuiven de motieven aan ons voorbij, steeds vergelijkend, nauwkeurig onderscheidend, met aardige voorbeelden ter illustratie. Naar de inhoud onderscheidt ze 3 soorten motieven: allereerst het natuurtafereel waarvan de zoo consequent doorgevoerde toepassing wel bewijst hoe sterk ook bij Hadewych de traditie geweest is. Voorts de motieven die Hadewych wel overneemt maar zich niet geheel en al eigen maakt als de discretie,

het verbergen van het leed, het eigenbelang der Troubadours; terwijl de motieven van de derde soort volop tot haar innerlijk bezit zijn geworden en deze brengt zij ook spontaan en oorspronkelijk tot uiting. Hieronder vallen b.v. het klachtmotief om het onbevredigd verlangen daar de discretie de Troubadours verbood zich op verkregen gunsten te beroemen; het motief van de vruchtbaarheid voor de minne om te lijden en daarnaast de overgave, het motief van de opstand dat ook bij de Troubadours altijd geleefd heeft naast hun geduld en trouw. Tegenover al haar ander werk blijkt Hadewych in haar felste en mooiste Strophische Gedichten meer Troubadour dan mystieke heilige.

De verwantschap tusschen de verstechniek van de Troubadours en van Hadewych treedt b.v. duidelijk aan den dag in het gebruik van de *tripartition,* de vooral bij de Noord-Fransche Troubadours zoo geliefde strophenverdeeling in „kop" en „staart" waartusschen de „snede" —, die thans een veel grootere rol blijkt te spelen in Hadewychs verstechniek dan tot nu toe werd aangenomen. Wellicht duidelijker dan elders blijkt vooral uit het rijm hoe Hadewych weliswaar de traditie volgt maar evenzeer haar zelfstandigheid bewaart als het gaat om de goede smaak te bevorderen en de overdreven vormvastheid der Troubadours te mijden. Samenvattend leiden de sporen zoowel naar inhoud als naar vorm, vooreerst naar Noord-Frankrijk en tenslotte ook nog naar Duitschland. In Hadewych culmineert het samengaan van het Romaansche en Germaansche element. Dit is de conclusie over de plaats van Hadewychs verstechniek in W-Europa, een conclusie waartoe de schrijfster met een groote objectiviteit, bovenal echter met een diepe en wezenlijke waardeering voor de meening van anderen, is gekomen.

Voor mij persoonlijk culmineert echter de waarde van dit boek in § 4 (blz. 52-143) die over het rhytme, de rijmschema's en de strophenbouw handelt. Niet dat dit sterk naar buiten dringt en zich bepaalt tot uiterlijkheden, hier wordt de schrijfster pas heelemaal zichzelf, hier ook spreekt de vrouw in haar fijn aanvoelingsvermogen. In dit hoofdstuk komt tot uiting hoe zij, aansluitend aan de Praagsche school met mannen als Mukarowsky, Jacobson e.a. het echt Nederlandsch versrhytme heeft teruggevonden en definieert in haar stelling: „Zoowel de term als het begrip metriek zijn uit den booze". Hoe hopeloos verward zat ons Nederlandsch versrhytme niet in de deun der klassieken en hoe levenloos in de eeuwige tik-tak der hexameters. Voor de literatuurstudie verwijzen

wij slechts naar het boek van Kazemier over het vers van Hooft. Het rhytme is geen concreet schema waaraan de dichter moet gehoorzamen en zich gebonden voelt, het is abstract en leeft in de ziel van de dichter. Het zou o.i. wel zijn nut hebben gehad indien de schrijfster dit onder woorden had gebracht en ze had dit ook kunnen doen zonder buiten haar terrein te treden. Niettemin toont zij na een zeer grondige analyse waarop wij aanstonds terugkomen, aan dat Hadewych een sterke tendens toont naar de alterneering van één heffingssilbe met telkens één dalingssilbe (gemiddeld 70%) en wijst dit aan als de structuur van het Middelnederlandsch versrhytme. „Een vast schema van heffingen; toppen, die isochroon liggen ten opzichte van elkaar; met daartusschen telkens één dalingssilbe; dat is de grondvorm, die onze dichters voortdurend heeft voorgezweefd. En die grondvorm wordt dan naargelang de stemmingen of ontroeringen, die de dichter wil uiten, gevarieerd en versierd met versnellingen en vertragingen, rekkingen en staccato's." Hier ontstaat die wonderlijke levendigheid, die inwendige kracht en gebonden vrijheid die de ware dichter eigen is en waarvan wij ons eeuwen lang niet bewust zijn geweest, verstrikt als we waren in de streng „metrische" versmaat die ons volk vreemd was. Hoe kan het dan ook anders dat de dichter juist in onze tijd het Mndl. toppenvers veel nader gekomen is, nu hij weer vrij zijn eigen hart uitzingt zonder wetten en regels en nu er niet meer getheoretiseerd wordt over de „versmaat". Dit toont de schrijfster ook aan in eenige fragmenten uit de moderne poëzie waarvan wij er ter verduidelijking een overnemen.

> O *God,* het *zin*gen *klinkt* zoo *groot,* zoo *wijd*
> ik *wil* niet *zwij*gen. *Geef* mij een *stem* voor *U*
> een *stem* in 't *eeu*wig leven, een *stem nu.*
>
> G. Wijdeveld uit: Het Voorschot.

Gaan wij nog even na hoe de schrijfster tot deze slotsom is gekomen. Hadewych's Strophische Gedichten bestaan voor 60% uit 4-toppige verzen, zooals we uit de Mndl. literatuur konden verwachten: de meerderheid. Nu gebruikt Hadewych voor alle strophen van eenzelfde gedicht hetzelfde rijmschema terwijl ook het aantal toppen in dezelfde versregel in alle strophen van dat gedicht gelijk is. Het is dus voldoende van elk gedicht het rijm- en toppenschema van één strophe aan te geven. Het aantal toppen van ieder vers wordt uitgedrukt door een cijfer, de rijmklank als gewoonlijk

met letters zoodat dus de formule van een b.v. 6-regelige strophe met in elke versregel 4 toppen en het rijmschema a a a b a b er als volgt uitziet: 4a-4a-4a-4b-4a-4b. Op deze manier worden alle soorten strophen, van de 4- tot de 12-regelige toe, onderzocht, wordt heel de strophenbouw — verduidelijkt met teekeningen — voor ons opengelegd, de rijmschema's tot een overzichtelijk geheel samengebracht, steeds vergelijkend met parallellen uit de verdere Mndl. poëzie. Ook het bewuste streven in de Mndl. poëzie naar de regelmatige afwisseling van één heffings- en één dalingssilbe, reeds in 1922 ontdekt door van der Elst, is door de schrijfster met behulp van twee andere personen onderzocht waarbij het ging om een zoo goed mogelijke voordracht. In navolging van van der Elst werden de toppensilben met F gekenmerkt, de silben waarop een daling viel met f en beschouwde men de afstand tuschen de toppen als „voet" zoodat b.v. een versregel met een anacruse en 4 heffingen als

Die tijt vernuwet met sinen iaren

er als volgt komt uit te zien:

anacruse	1e voet	2e voet	3e voet	4e voet
f	Ff	Fff	Ff	Ff

Vervolgens werden zoowel voor de anacruse als voor de „voeten" de gevallen geteld, eerst die zonder dalingssilbe, dan die met één daling enz., in een cijferstaatje tesamen gebracht en hieruit werd de „optimale formule" getrokken. Om nu een juist overzicht te krijgen omtrent de verhouding, werd het aantal gevallen waarin de vorm met één dalingssilbe de meerderheid heeft over de andere voorkomende vormen, in procenten uitgedrukt en deze verhouding vergeleken met het totaal aantal voorkomende vormen. Zooals boven reeds gezegd, leidde dit tot de uitkomst dat de vorm met één dalingssilbe aan Hadewych's dichtkunst het meest eigen is.

De techniek waarop heel dit boek door de aandacht gevestigd wordt, krijgt nog eens de volle belangstelling in § 5 waarin ook meer dan elders de persoon, de mensch Hadewych benaderd wordt in wie het rustige zoo na ligt aan het triumfeerende en het verzet, waarin zij haar hart vol heftige impuls en in de blijvende strijd met de menschelijke natuur hoog uitzingt, waarom Hadewych door alle tijden heen zal blijven leven. De vraag of Hadewych's gedichten bestemd waren om te worden gezongen, wordt hier met behulp van Prof. Vollaerts met „hoogstwaarschijnlijk" beantwoord maar de zekere beslissing zal voorloopig nog wel uitblijven.

En dit is dan het slot van deze studie dat het tot de groote zeld-

zaamheden hoort „dat een dichter de uiting van krachtig en spontaan beleven weet te vinden in een zoo ingewikkelde verstechniek" want „Hadewych's gedichten zijn geen spontane, snel neergeschreven gemoedsuitingen. Daar is aan gewerkt, daar is met ernst en volharding aan geboetseerd: daar is met uiterste zorg en fijne gratie de hand aan gelegd."

Dit boek heeft onbetwist zijn kwaliteiten. Waardeeren wij in het eene deel de nauwgezetheid en de toewijding waarmede dit alles tot stand werd gebracht, in het andere het fijne aanvoelingsvermogen, de strak doordenkende kracht en de scherpe, heldere probleemstelling, over beiden straalt uit een wil, een ijver en een talent dat zich hier volkomen wist te geven in heel haar persoonlijkheid, in algeheele overgave. Hierom mogen wij dit werk beschouwen en moge het zoo ook zijn weg vinden als: de rijpe vrucht van een rijk en bloeiend leven. Ook voor de wetenschap beteekent de vroege dood van Mia van der Kallen een gevoelig verlies.

K. DE VRIES.

H. L. BEZOEN, KLANK EN VORMLEER VAN HET DIALECT DER GEMEENTE ENSCHEDE, XVI en 86 blz. Leiden 1938.

Er zijn verschillende factoren, die de waarde van een dialectstudie a priori bepalen. Een zeer belangrijke factor is, dat de beschrijver van een dialect het zelf spreekt. Hierdoor wordt een tweevoudige bron van foutieve behandeling gestopt: in de eerste plaats wat betreft de waarneming der klanken en ten tweede wat betreft de betekenis der woorden. De schrijver van bovengenoemde dissertatie waarborgt als geboren Enschedeër de betrouwbaarheid van het verzamelde materiaal.

Persoonlijk zouden we liever gezien hebben dat hij zich bij de schrijfwijze van een phonetisch systeem bediend had, wat den insider het lezen vergemakkelijkt zou hebben.

Uitgaande van het Wgm. wordt heel de rijkdom van het Enschedese Vokalisme en Konsonantisme behandeld met een korte vormleer tot slot. Het werk mag een waardevolle bijdrage tot de studie van het Twentse dialect genoemd worden, en kan uitstekend dienen als uitgangspunt voor verdere studies over de taal van Enschede. De waarde ervan wordt verhoogd door het feit dat de heer Bezoen zich niet enkel heeft bepaald tot de gesproken taal van de vroegere stad Enschede, maar ook de voormalige gemeente Lonneker, die Enschede geheel insloot, erbij heeft betrokken en, met betrekking tot sommige woorden, ook enkele plaatsen uit

de omtrek. Of men bij het woord „karke" aan Gelderse invloed mag denken, betwijfelen we sterk.

Dezelfde vorm vindt men ook in de stadjes Oldenzaal en Ootmarsum, terwijl men in de dorpen „kèèrk" aantreft.

Een gelukkige omstandigheid is ook nog dat het proefschrift verschenen is kort na de vereniging van Enschede en Lonneker tot een gemeente.

Het is jammer dat de schrijver van deze studie niet een vrij uitgebreide sociographie heeft doen voorafgaan.

Enschede is een stad, die zeer snel gegroeid is, vooral door haar aantrekkingskracht als industrie-centrum.

Belangrijker echter zou het nog geweest zijn indien hij dieper ingegaan ware op de tegenstellingen vèèqn-vè°qn; zew-zî°w; kòwel-kû°gl.

De stad Enschede wordt, als een soort taaleiland, ingesloten door een gebied, waar deze typische diphtongen, alle cultuurinvloed ten spijt, zich handhaven.

Deze tweeklanken komen voor in het Zuid-oostelijk deel van Twente. De grenslijn van dit gebied loopt van Glanerbrug over Oldenzaal, Weerselo, Albergen, Langeveen naar de Duitse grens.

Moge het werk van den heer Bezoen een aanleiding zijn tot een historische studie over deze kwestie.

B. RIBBERT.

H. SMILDE. JACOB CATS IN DORDRECHT. LEVEN EN WERKEN GEDURENDE DE JAREN 1623-1636. Wolters Groningen 1938, 333 blzz. ingen. f 4.90.

Zeer verschillend is en wordt Cats beoordeeld; „lof en blaam werden meest tegen elkaar opgewogen" zegt Schr. blz. 303, ineens gevaarlijk-globaal overzicht gevend van den stand van het in zich reeds gevaarlijke autoriteitsargument. Tegenover bijv. N. G. van Kampen die in 1821 niet aarzelde Cats met Shakespeare te vergelijken (p. 298), staat de mening van dr. H. W. E. Moller in zijn Gesch. v. d. Ned. Letterkunde [4], Tilburg 1932 p. 154 „Waarom Cats eigenlijk in onze letterkunde thuis hoort, weet ik niet goed. . . . de inhoud. . . . is zo pedant ikkerig van wat weet ik 't toch goed, hoe braaf zijn is, dat je de heftige neiging voelt: nou doe ik 't lekker niet", een uitlating, die ik tussen de vele oordelen over Cats in dr. Smilde's laatste hoofdstuk ogenblikkelijk miste. Toch is deze tegenstelling soms niet zo scherp als zij wel lijkt. Tot deze conclusie kom ik bijv. als ik N. E. E. Vetten reeds op 11 Dec. 1829 bij de onthulling van Cats' standbeeld te Brouwershaven in de feestrede hoor zeggen: „Men kan

Cats' gedichten niet lezen zonder beter te worden, tenminste zonder de deugd te hebben leeren hoogschatten." In cauda venenum! Ik zou niet gaarne met dr. Smilde (p. 299) deze uitspraak bij de gunstige beoordelingen rekenen.

In dit proefschrift worden de dertien jaren behandeld die „vooral voor den dichter de belangrijkste geweest" zijn (p. 288). Eerst gaan enkele hoofdstukken vooraf over zijn politiek- en particulier leven, waar talrijke karaktereigenschappen van Cats in uiterst gunstig licht geplaatst worden. Jammer dat Schr., die ook in dit laatste hoofdstuk, hetwelk den eigenaardigen titel voert: Cats onder de menschen, zich terecht niet tot de dertien behandelde jaren beperkt heeft, hier niet aan een synthese van Cats' karakter toegekomen is. Daarna volgt een hoofdstuk „Onder Geleerden en Dichters" dat vooral betoogt, hoe gering de invloed van Cats op de Dordtse dichters van zijn tijd geweest is — met de naar ik meen kwalijk bedwongen bedoeling, dat dus ook de gebreken dier dichters geenszins aan Cats te wijten zijn. Maar dan wordt de rest van het boek, het leeuwenaandeel, (behoudens het reeds vermelde laatste hoofdstuk) aan een uitvoerige behandeling (ook waardering en.... excerpering) van de door „onzen grootsten didactischen dichter" (p. 305) in deze periode geschreven werken gewijd.

Het geheel is een vastbesloten, overtuigd pleidooi voor Cats. Maar aan het stilistische en rhytmologische onderzoek gaat dr. Smilde, ten onrechte, eigenlijk totaal voorbij. De enkele malen dat wij een aesthetisch waardeoordeel uitgesproken vinden verschijnt dit zonder bewijsplaatsen, waarmee overigens in dit boek toch in voldoende mate geargumenteerd wordt. Trouwens op dit terrein Cats in bescherming te willen nemen is onbegonnen werk. Het geeft zeker te denken dat Cats in de 19e eeuw achtmaal volledig uitgegeven is (p. 303), maar dit redt hem niet als dichter, al bekleedt hij in de Nederlandse cultuurgeschiedenis een belangrijke plaats. Dr. Smilde laat evenwel deze distinctie niet scherp uitkomen.

Op blz. 27 en 61 doet het onprettig aan, dat dr. Smilde in de dagen van Vondel's hekeldichten alleen voor den vrijmoedigen en onmeedogenden Vondel qualificaties als „boosaardig", „hatelijk" en „grofste lasteringen" over heeft. Aan de andere zijde werd niet minder met onchristelijken haat geijverd en gescholden.

Roosendaal, Parklaan 127. A. WEIJNEN.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 3 JULI 1939. Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht

DE RECONSTRUCTIE VAN OUDERE TAALVORMEN

Als de leek het woord „reconstructie" hoort of leest, dan denkt hij, geloof ik, meestal aanstonds aan den gewoonlijk zeer onzekeren wederopbouw in onze verbeelding van een enkel historisch gebouw, waarvan ons slechts eenige verdwaalde brokstukken, of gedeeltelijke fundamenten met een of meer oudere beschrijvingen zijn overgeleverd. Zoo reconstrueert men b.v. den toren van Babel, of den Jerusalemschen tempel van Salomon.

Maar in de archaeologie, gelijk die b.v. door Dr. van Giffen hier te lande beoefend wordt, bij het opgraven van oude grafterpen en praehistorische woningen of versterkingen is de zekerheid der reconstructie uit betrekkelijk sobere plaatselijke gegevens reeds veel veiliger, omdat het hier geen uitzonderlijke meesterstukken, maar gewone graven en hutten betreft, wier type, bij alle onderling verschil, toch uit talrijke vroegere opgravingen reeds voldoende bekend is. Juist de kennis van den samenhang van het bouwsysteem maakt ons het combineeren der verschillende bouwsporen mogelijk en vruchtbaar. En zoo is men er b.v. in geslaagd, om uit een opgraving van den zoo rijken bodem van Mesopotamië te Oeroek of Warka, waar verschillende elkaar opvolgende beschavingsperioden in op elkander liggende lagen van eenige meters dikte zijn bewaard gebleven, niet slechts in elk van die lagen het algemeen huis- of tempeltype in reconstructie vast te leggen, maar juist door het met elkaar vergelijken en het bij elkaar aanpassen der eenvoudigste bouwsystemen der onderste lagen,

langzaam maar zeker door den heelen loop der eeuwen heen: de ontwikkelingslijn dier op elkaar volgende, en elkaar telkens aanvullende, Babelsche bouwsystemen te reconstrueeren met een veiligheid en een zekerheid, die den buitenstaander verrast.

Welnu, zoo heeft de taalwetenschap nu ook een eigen reconstructiemethode uitgevonden, en die pas heel langzaam verfijnd en getoetst, zoodat ook wij linguisten thans in de verschillende gevallen een scherp onderscheid plegen te maken tusschen louter hypothetische reconstructieschema's, die alleen voor onze phantasie, het gemak van spreken en de mnemotechniek eenige waarde hebben ter eene zijde, en daar van den anderen kant de wel degelijk bewezen reconstructies der oudere taalvormen of zelfs der oudere taalsystemen tegenover stellen.

Eenige staaltjes daarvan heb ik b.v. behandeld in mijn artikel over „De smak- of zuigklanken" in Onze Taaltuin van Juli 1938 blz. 65 en vlgd.; om te toonen, hoe wij uit de dentaalverschillen in de afzonderlijke talen: de structuur eerst van het Germaansche en later van het Indogermaansche dentaalsysteem konden weeropbouwen, en daaruit tot de ontwikkelingslijn dier dentalen door den loop der eeuwen heen, konden besluiten. En omtrent de groote lijnen van dit resultaat is er geen twijfel meer mogelijk. Dat is volstrekt zeker. En wat misschien nog het interessantsche is: over het bestaan van een gereconstrueerde dentaal in één bepaald woord of één bepaalden vorm, in zoo'n oude taal, is de zekerheid nooit zoo veilig als omtrent het bestaan van het gereconstrueerde heele dentaal-systeem. Bij het enkele woord kunnen er toch altijd verrassingen optreden, (de een of andere verwarring of ontleening) in zoo lange, vaak onoverzienbare tijden; maar voor het systeem staan juist al die ontelbare wetmatige overeenkomsten der verschillende dentalen in al die talen ons borg.

Welnu, dit heeft mij nu op het idee gebracht, om eens systematisch na te gaan, of wij met behulp der vele nieuwe vergelijkende grammatica's der verschillende taalfamilies, langzamerhand niet in staat zouden zijn, om de structuur der talen in de geschiedenis der menschheid na te gaan: door zuivere reconstructie, van het thans bestaande systeem te beginnen.

Den uitslag van dit onderzoek heb ik uitvoerig verantwoord en meegedeeld in de onlangs verschenen Verhandeling der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen (Nieuwe Reeks, Deel 64, Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij) te Amsterdam: La reconstruction typologique des langues archaïques de l'humanité.

Doel van dit artikel is: zonder op alle détails nader in te gaan, de

groote lijnen van dit onderzoek voor den ontwikkelden leek verstaanbaar te maken.

INLEIDING.

Door allerlei omstandigheden begunstigd, maar vooral onder invloed van de nieuwere phonologie, wierp ik mij hierbij niet, zooals men het totnutoe altijd deed, op de morphologie; maar onderzocht ik het grondverschijnsel der heele taalconventie: de structuur van het lexicale woord. En gedachtig aan het juist-geciteerde beginsel omtrent de grootere zekerheid van het gereconstrueerde systeem, volgde ik niet de methode van Trombetti, die met alle geweld in de verschillende taalfamilies een zelfde groep phonemen in dezelfde lexicale woordbeteekenis heeft willen vinden, dus praktisch woord-voor-woord telkens één enkelen concreten ouderen dingnaam trachtte te reconstrueeren; maar liet ik alle concrete woorden en woordvormen varen en probeerde ik alleen de structuur der lexicale woorden in het algemeen of de structuur-beginselen der namen weer op te bouwen, gelijk ze eenmaal in de talen der vroegere menschheid in zwang zijn geweest.

HOOFDSTUK I.

Ik begon dus van dit standpunt het huidige systeem der lexicale woorden te onderzoeken om te zien, of daarin misschien nog de sporen te vinden waren van een ouder systeem.

Welnu, daar drong zich onmiddellijk het musicaal accent aan mij op op als een ouder rudiment, nog voortlevend in vele der moderne talen, die echter meestal reeds het dynamisch accent of den nadruk hebben ingevoerd. Maar terwijl de nadruk vooral op den klinker valt, bleken weldra de hooge en lage musicale accenten in intiem verband te staan met de stemlooze en stemhebbende of de scherpere en zachtere medeklinkers. In alle werelddeelen vertoont zich deze samenhang onmiskenbaar in de meest uiteenloopende taalfamilies. Daar komt nu nog bij, dat het musicaal accent een eigenaardige voorliefde heeft voor twee-morige vocalen, die niets anders blijken te zijn als een navolging der gegemineerde consonanten. Ook deze tweemorigheid verdwijnt overal, waar de dynamische nadruk het musicaal accent vervangt.

Zoo kwam ik vanzelf op het denkbeeld, dat de scherpere en zachte, al of niet verdubbelde medeklinkers, de vocaal-quantiteit en het musicaal accent, samen een ouder rudiment-complex vormden, dat slechts als relict van een vroeger systeem voortleeft in onze nieuwere talen: met hun rijke klinker- en tweeklank-ontwikkelingen onder invloed van het dynamisch accent.

HOOFDSTUK II.

Ik stelde mij nu dus de tweede en veel dieper ingrijpende vraag, of er ergens aanwijzingen te vinden zijn, dat aan ons tegenwoordig taalsysteem uit klinker- en medeklinkerphonemen bestaande: een oudere woordstructuur zou zijn voorafgegaan, die alleen consonantphonemen kende. En het antwoord liet zich niet lang wachten. De heele Chamitisch-Semitische taalfamilie pleit namelijk sterk voor deze mogelijkheid. Prof. Wensinck, de groote Arabist van Leiden, veroorloofde mij op zijn gezag mee te deelen: dat de eigenlijke lexicale phonemen, tot in de nieuwe Arabische dialecten, uitsluitend consonanten zijn. En de vocalen dienen alleen voor de morphologie. Ook in de Berber-dialecten is het evenzoo. Bovendien bestond het Oud-Semitische schrift uit niets dan medeklinkers. Maar ten slotte beginnen wij nu te beseffen, dat vooral het Oud-Egyptisch een zuivere medeklinkertaal geweest is, die zelfs voor haar morphologie geen enkelen klinker noodig had. Ik weet natuurlijk heel goed, dat de Egyptologen daar heel lang niet aan gewild hebben, en nog telkens pogingen aanwenden om te bewijzen, dat die klinkers er toch geweest zijn, maar alleen het ongeluk hadden: de schrijvers nooit in het bewustzijn te komen. Daarom was het een zoo gewichtige ontdekking van Vorst Nikolaas Trubetskoj, dat hij in de Tsjerkessische talen van den Kaukasus een reeks levende talen vond, wier lexicale en morphologische phonemen uit louter consonanten bestaan. Maar verderop blijkt dan ook de heele vocaalharmonie der Oeral-Altaïsche talen, op zuivere consonant-woorden te berusten, wier consonanten de eigenaardigheid hadden, dat zij allemaal denzelfden „eigen toon" hadden, dus òf allemaal gemouilleerd waren, òf allemaal gelabiovelariseerd enz. Maar toen ik zoover was, begon ik ook het Indogermaansche Ablaut-systeem te wantrouwen, en eens streng logisch aan den tand te voelen. En wat bleek? Dat hieromtrent reeds in 1840 door Benfey de conclusie was getrokken, dat alle Indogermaansche wortels oorspronkelijk Schwundstufe hadden, en dus uit louter consonanten bestonden. De éénige reden, waarom hij, en al de latere Indogermanisten, die hem gevolgd hebben, dit ten slotte hebben verworpen, is, dat zij zich zoo'n klinkerlooze taal niet konden voorstellen. Daarin hadden zij gelijk, omdat toen het Oud-Egyptisch en de nieuwere Tsjerkessische talen nog geheel en al onbekend waren; maar wie nu aan die geborneerde Europeesche phantasie nog vasthoudt, zal nieuwe argumenten moeten zoeken, om zich aan deze moderne consequenties te onttrekken.

Dit alles wordt nu merkwaardig mooi bevestigd, doordat de ontdekking van Ferdinand de Saussure ondertusschen door de ontcijfering van het Hittitisch volkomen is gestaafd. De drie Indogermaansche hoofdvocalen

a, e en o zijn inderdaad uit drie laryngale medeklinkers (de a uit een neutrale, de e uit een gemouilleerde en de o uit een gelabiovelariseerde h) ontstaan. Ook in het Chamitisch en Semitisch zien wij nu duidelijk hetzelfde gebeuren. Het Oud-georgisch heeft deze drie h's nog werkelijk in het schrift bewaard; maar de uitspraak van nr. 2 en 3 is reeds e en o. In het Tsjerkessisch zien wij nu, als een proef op de som: nog in den tegenwoordigen tijd zich hetzelfde proces voor onze oogen voltrekken. Ook in de Oeral-Altaïsche en de Indochineesche talen vinden wij au fond volkomen hetzelfde. De „eigen toon" der consonanten of de sonanten i̯ en u̯ vereenigden zich met de verschillende mondopeningen der laryngale medeklinkers, eerst tot een phonetische realisatie der verschillende klinkers. En pas in een volgende periode vormden die tot dan toe psychisch gescheiden toevallige combinaties: samen elk één nieuwe psychische eenheid of een klinker-phoneem. Alle vocalen zijn dus uit consonantcombinaties ontstaan. En zoo hebben wij dus een ouder taaltijdperk gereconstrueerd, waarin alle lexicale woorden uitsluitend uit medeklinkers bestonden. Hebben er tijdens die consonant-periode dan geen klinkers bestaan? In den zin van lexicale phonemen zeer zeker niet. Maar in interjecties en onomatopeeën en vooral in de schrei- en huilbewegingen bestonden zij als phonetische realisaties zeer zeker wel. Het zou toch wel wonder zijn, dat de iederen mensch aangeboren schreeuw, waarmee hij na de geboorte onmiddellijk zijn afzonderlijke ademhaling begint, nooit in zijn heele leven meer zou herhaald zijn geworden.

HOOFDSTUK III.

Toen wij eenmaal zoover waren, voelden wij ons zeer tevreden, maar niet voldaan.

Want opnieuw stelde zich nu de vraag: of er ook in dat oudere systeem van louter consonantwoorden, geen aanwijzingen of sporen te vinden zijn van een nòg oudere lexicale woordstructuur. Gewoonlijk toch ruimen zulke taalrevoluties, die wij niet zonder goede reden met dynastie-veranderingen vergeleken hebben, gelijk wij nu uit de twee reeds behandelde gevallen kunnen zien, niet ineens al de voorbeelden van het ouder systeem op; maar zij laten ze voortbestaan:

1° in eenige geïsoleerde oude talen (zooals b.v. uit het Tsjerkessisch met zijn louter consonant-phonemen blijkt);

2° in allerlei mengeling met de nieuwere elementen tot nieuwe lexicale complexen (zooals onze woorden uit klinkers en medeklinkers uit twee opvolgende perioden afkomstig zijn; wat de Chamito-Semitische sprekers zich nog klaar bewust schijnen te zijn, terwijl de latere Indogermaansche volken hier weinig meer van merken);

3° in de andere niet-lexicale taalfuncties. (Zoo heeft zich het musicaal accent in de moderne talen vooral als syntactisch taalmiddel ingeburgerd; en zoo hebben zich de loutere consonantwoorden — behalve dat ze b.v. ook nog in het Sanskrit, Czechisch en Serbo-kroatisch hier en daar nog voorkomen — overal ter wereld als interjecties en onomatopeeën gehandhaafd b.v. sstt, psst, enz.).

Welnu, met deze nieuwe speur-middelen gewapend, ontdekken wij al spoedig in deze consonant-talen, en ook nog in verschillende oudere vocaal-en-consonant-talen, allerlei eigenaardigheden, die ons den weg wijzen naar een nòg weer oudere reconstructie.

Zoo komen letterlijk in alle talen der wereld, niet slechts interjecties en onomatopeeën uit louter medeklinkers voor, maar ook click-interjecties en click-onomatopeeën d.w.z. smak- of zuiggeluiden, die veel verder dragen, dan louter consonantcombinaties; maar alleen voor ons het ongeluk hebben, onmogelijk in gewone klinker- of medeklinker-letters te kunnen worden weergegeven. Vandaar dan ook, dat er totnutoe in linguistische boeken bijna niets over te vinden is, en dat ook de gedrukte literatuur der meeste volken er bijna geen enkel spoor van bewaard schijnt te hebben.

Maar ten tweede komen in bijna alle talen ter wereld, tusschen onze gewone uitgeademde klinkers en medeklinkers, ook vrij vaak ingezogen of injectieve klinkers en medeklinkers voor, die de phonetici slechts betrekkelijk zelden hebben opgemerkt, maar die bij het experiment op het beroete papier zich onmiddellijk en bijna overal opdringen, als tenminste de proefpersoon een waarlijk natuurlijke taal spreekt. In vele onzer moderne talen zijn het weer vooral interjecties of zwaar met gevoel geladen woorden, die hiervoor in aanmerking komen. Denk b.v. aan j a of n e e, als ze fluisterend of aarzelend gezegd worden.

En ten dêrde worden er — behalve de uiterst primitieve Boschjesmanen Hottentot-talen, die de clicks nog altijd aan het begin als de voornaamste phonemen hunner meeste lexicale woorden gebruiken — over heel Afrika een heele reeks ver van elkaar verwijderde talen gesproken, die allemaal meer of minder clicks als lexicale phonemen kennen; en verder zijn er daar een groote groep overgangen tusschen clicks en consonanten bekend. Een click bestaat toch uit een zuiging langs een twee-, drie- of viervoudige occlusie van het mondkanaal. Welnu, alle emphatische medeklinkers, alle medeklinkers met glottis-sluiting, alle lateralen, alle labiovelare kp's en gb's, alle andere labiodentale, palato-dentale en velaardentale combinaties; maar verder alle affricaten (uit occlusie + homorgane vernauwing bestaande) en alle consonanten met eigentoon, (occlusie + bepaalde vernauwing) en verder ook de geminaten, zijn allemaal zulke

overgangen. Maar als wij nu verder die clicks of althans de uit clicks geboren injectieve consonanten ook in vele Noord-Kaukasische talen, in het Oeral-Altaïsch (speciaal Ostjak), in het Indo-Chineesch en Mon-Khmer, in het Maleisch-Polynesisch (speciaal Kambera), in het Dravidisch en Australisch, in verschillende Melanesische talen, in het Eskimo en een zeer groote groep Amerikaansche talen aantreffen en daar overal ook bijna al die overgangsgroepen van gecompliceerde consonanten wedervinden, zien wij duidelijk dat wij hier met een vóórconsonantische periode van woordstructuur te doen hebben.

Voeg daar nu bij, dat de overgroote meerderheid van alle grondwoorden der consonanttalen zoowel in het Chamito-Semitisch, het Zuid-Kaukasisch, het Indogermaansch (want wat Benveniste het eerste suffix noemt, behoort evidentelijk tot den stam en moest in allerlei combinaties verdwijnen), het Oeral-Altaisch, het Eskimo en vele Amerikaansche talen, uit niet minder of meer dan drie medeklinkers bestaat; en dat wij zoowel in Zuid-Afrika als in den Kaukasus zien, dat juist de oudste en algemeenste laterale clicks zich successievelijk in drie medeklinkers splitsen, waarvan de laatste het eerst en de eerste het laatst van een injectief in een exspiratorisch geruisch overgaat, dan hebben wij ook hier, juist als boven bij de consonanten en vocalen, de proef op de som gevonden, omdat wij hier voor onze oogen de clicks, die (juist als nog in onze interjecties en onomatopeeën) aanvankelijk geheel alleen een woord vormden: in drie medeklinkers uiteen zien vallen. Bovendien vertoonen die groepen van drie medeklinkers — vooral in den Kaukasus en in Zuid-Afrika is dit duidelijk — nog weer drie groote volgorde-wetten [1]) die uit den aard der clicks zelf noodwendig voortvloeien. Het kan dus niet langer aan twijfel onderhevig zijn, dat wij hiermee volgens alle regels der methodische reconstructie een nog ouder tijdperk der taalgeschiedenis hebben teruggevonden, waarin elk enkelvoudig woord uit één click-phoneem bestond. En hiermee is dan ook eindelijk een oplossing gevonden van het vroeger onoplosbare wortelprobleem: hoe de mensch er toch toe heeft kunnen komen, om woorden op te bouwen uit een willekeurige combinatie van opzettelijk daartoe gemaakte mondbewegingen, die op zich zelf nooit iets beteekend hebben. Nu toch begrijpen wij, dat die onbegrijpelijke consonantteekens niet afzonderlijk zijn ontstaan, maar als samenhangende groepen uit clicks zijn geboren, die zelf vaak reeds uit drie occlusies bestonden. Bovendien zijn die clicks volkomen identiek met de elken mensch als zoogdier aangeboren zuigbewegingen. Wij hebben die mondbewegingen dus niet hoeven te „maken".

[1]) Reeds genoemd in Onze Taaltuin 7 blz. 76: de wet der homogeniteit, de wet der retrograde opvolging en de wet der afdaling.

Wij hebben ze van de natuur meegekregen. Het eenige wat wij eraan veranderd hebben, en wat elk kind in de wieg er tijdens de brabbelperiode — die niets anders is als een verbeelde maaltijd in moeders afwezigheid — er opnieuw aan verandert, is de combinatie van die mondsluitingen en vernauwingen met den uitgaanden adem, in plaats van de ingezogen melk.

DE SAMENHANG VAN DE EERSTE DRIE HOOFDSTUKKEN MET DE TWEE VOLGENDE.

Tot zoover gingen mijn reconstructies op eigen initiatief. En als er van buiten af niets was bijgekomen, zou in mijn boek het laatste hoofdstuk, dat nu het zesde is (natuurlijk in kleineren omvang) onmiddellijk na het derde hoofdstuk zijn gevolgd en daarmee het boek zijn besloten. Maar in een menschenleven komen naast onvermijdelijke ongeluksgevallen, ook soms gelukkige ontmoetingen en onverwachte meevallertjes voor. Welnu, als een bijzonder geluk, misschien zelfs een zegen van boven, moet ik het beschouwen, dat mij, terwijl het plan van dit boek reeds in vergevorderden staat van uitwerking was, een tot nog toe mij geheel onbekende Chineesche Jezuiet, Collega Tsjang Tsjeng-Ming in de Januarimaand van 1938 mij zijn twee in het Fransch geschreven Parijsche dissertaties ten geschenke zond, die tot titels hebben: „L'écriture Chinoise et le geste humain" en „Le parallélisme dans les vers du Cheu King". Vooral het eerste boek maakte mijn belangstelling gaande. Hierin wordt toch, op uitstekend kritische wijze, de stelling verdedigd: dat het Oudchineesche schrift in zijn aanvankelijken vorm uit niets anders als afgeteekende of in beeldschrift vastgelegde menschelijke gebaren en typische houdingen bestond; en dat dit schrift dus niet met den mond gelezen kon worden, maar met handen en lichaamshoudingen in gebaren kon worden vertaald en verstaan; [2]) terwijl pas in een latere periode met een nieuw soort samenstellingen: het phonetisch element als iets heel nieuws en te voren onbekends in dat schrift wordt opgenomen; terwijl daarna dan weer een soort taal- en schrift-revolutie ontstaat, die alle oude gebarenteekens omvormt of althans aanpast aan de nieuwe phonetische schrijfwijze, zoodat b.v. eenige eeuwen daarna, het heele Chineesche schrift van aanschijn is veranderd en alle

[2]) Ik geef hiervan slechts twee voorbeelden en zet daartoe den nieuwsten lettervorm voorop, en de oudere historische vormen er achter: Nr. 1 heeft aanvankelijk v r o u w beteekend (het is duidelijk een geknielde menschelijke figuur met de beide handen bezig: het haar in orde te brengen). Nr. 2 is het woord voor s t e r v e n (men ziet de geknielde figuur duidelijk met het hoofd voorover ineenzinken).

Nr. 1 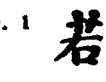

Nr. 2

karakters voor 75 à 90% uit dat nieuwe soort phonetische samenstellingen bestaat.

Nu ben ik geen Chinesoloog van het vak; maar heb me voldoende in de taal en letterkunde van het Verre Oosten ingewerkt, om ook dit taalgebied bij mijn algemeen linguistischen arbeid te kunnen betrekken. Ieder begrijpt nu, dat ik na het boek twee- à driemaal goed gelezen te hebben, in de verzoeking kwam, nog twee nieuwe reconstructies aan mijn opzet toe te voegen. En dat zijn nu inderdaad Hoofdstuk 4 en 5 van mijn boek geworden.

HOOFDSTUK IV.

Door eigen studie was ik er toch al toe gekomen dat die oudste phonetische elementen, die, in het 2de millennium voor Christus, in het Archaïsch Chineesche Schrift, vooral der Yin-inscripties, aan den dag komen: oorspronkelijk allemaal clicks waren. Ik steunde daarbij op de Kaukasische en Zuid-Afrikaansche parallellen, die ik op de Oud-Chineesche vocaal- en consonant-ontwikkelingen toepaste.

En nu stelde zich na lezing van Tsjang Tsjeng-Ming de vraag voor mij als volgt: het is dus zeker, dat mijn in Hoofdstuk III gereconstrueerde akoustieke click-periode der lexicale woorden in China een tijd lang samenviel met de visueele karakters. Zijn er nu aanwijzingen in een of in beide van deze taaltradities, om uit te maken welke van de twee de oudste herkomst heeft.

A priori leek ook mij de veronderstelling, dat een zóó primitief volk, dat nog uitsluitend clicks gebruikte, en dat ik dus onwillekeurig nog wat minder beschaafd dacht dan de toch al zeer primitieve Boschjesmannen, pas veel later een schriftsysteem kon ontwikkeld hebben, zoo zeker als twee maal twee vier. En ik begon dus met mij in de omgekeerde volgorde in te denken, dat er van oudsher een akoustiek lexicaal clicksysteem in China had bestaan, en dat daaraan en daaruit pas — zeg in het 2de millennium vóór Christus — langzamerhand een visueele schrijftaal zich ontwikkeld had. Zoo hielden en houden het dan ook heden a priori nog Pelliot en Karlgren. De laatste zegt b.v. uitdrukkelijk: „These old texts (of the Chou-dynasty) are the natural reproduction of the spoken language". Maar ik betwijfel sterk of de promotor van Tsjang Tsjeng-Ming's eerste dissertatie H. Maspéro, dit thans nog met hen eens is. In ieder geval zijn de Chineesche Mandarijnen zelf het niet meer met hen eens, gelijk we dat vernemen uit T'oung Pao 1936 blz. 124-125, waar Herlee Glessner Creel, na de aanhaling van Karlgrens juist overgenomen woorden, aldus vervolgt: „It is the opinion of the writer that this is impos-

sible, and that the language of the old texts could not have functioned as a spoken tongue. [3]) The writer has discussed this with a number of Chinese scolars, who have agreed without exception that this was in their opinion the case."

Want niet alle vroeger aangenomen a-priori-veronderstellingen laten zich later, bij nauwkeuriger feitenkennis, a posteriori ook nog rechtvaardigen. En zeker niet deze in dit geval. Daar pleit nu letterlijk alles recht tegenin. Als wij aan de door Tsjang Tsjeng-Ming bijgebrachte feiten willen gelooven, en zoover ik er over kan oordeelen, zullen we dat wel moeten, en onverbiddelijk moeten — want H. Maspéro heeft met zijn groote autoriteit dit heele boek gedekt — dan zien wij juist aan de verschijnselen der oudste visueele schrijftaal, dat de eerste akoustieke Chineesche clicktaal pas in de laatste oude periode der schrijftaal ontstaat. Daar helpt geen moederke-lieve aan. Er is hier geen sprake van een vaste akoustieke taaltraditie. Maar heel het archaïsche China is vol van een visueele lettertraditie. Daarmee houden alle historische of mythologische koningen en vorstenhuizen zich bezig. Daaraan besteden Confucius en de andere oude wijzen en geleerden hun heele leven. Daarmee hangt ten slotte de vereeniging der verschillende Oud-Chineesche staten samen; daarvan hangt ten eenen male de eenheid van China af.

Bovendien is er een duidelijke ontwikkeling in dat schriftsysteem. De oudste periode kweekte vooral de kunst aan, om de beschrijvende werkgebaren met gloeiende stift op been of schildpadschubben weer te geven.

De tweede periode voegde er met reeds verfijnde handigheden de aanwijzende gebaren aan toe.

De derde periode specialiseerde zich erin, om door kunstig uitgevonden samenstellingen de leemtes in den teekenschat aan te vullen, vooral naar den abstracten kant. Maar pas, als de frissche weelde van telkens een nieuwe samenstelling naar den eisch van het oogenblik, in de vaste banen is geleid van een generiek determinatief of sleutelteeken en een specifiek aanvullingskarakter; dan pas in deze vierde periode ontstaat in het schriftsysteem de eerste behoefte aan een phonetische kenschetsing; waartoe dan dat specifiek aanvullingskarakter gebruikt wordt.

Maar dat, toen deze eerste phonetische samenstellingen ontstonden, de

[3]) Trouwens Karlgren geeft dit elders, zelfs voor het tegenwoordige Chineesch, nog toe, als hij in zijn mooie boekje: Philology and Ancient China, Oslo 1926, blz. 160 schrijft: „If we transcribe a few passages with ordinary letters, and then try to read them, we are left at a non plus. Some of it reads well enough, but it fails as soon as we get to abstract and scientific terms etc. cultural terms in general — they are all made up of a word-material that is too short and concise to be clear to the ear alone, i.e. to be clear in alphabetical script".

generieke sleutel-teekens nog geen uitspraak hadden, is duidelijk, want het samengestelde teeken wordt uitgesproken met de enkelvoudige click van het tweede deel alleen. Waarschijnlijk werd het sleuteldeel nog gegesticuleerd. Want er waren reeds spoedig een heele reeks woorden met hetzelfde phonetisch element maar telkens een ander sleuteldeel, en telkens ook met een geheel andere beteekenis. Het eerste niet-akoustieke deel was dus nog onmisbaar.

Trouwens het voor ons Europeanen zoo vreemd aandoende denkbeeld, — al hebben wij in onze doode Latijnsche taal, volkomen parallelle gevallen — dat een schrijfwoord een klare beteekenis, maar geen vaste uitspraak heeft, bestaat tegenwoordig in China nog overal. „Even to-day Chinese scholars say, that there are thousands of characters which they meet occasionally in reading, whose meaning they know perfectly well, but of whose pronunciation they are by no means certain", zegt de reeds geciteerde Herlee Glessner Creel. „That is the non-phonetic genius of Chinese" nog heden ten dage, terwijl de schrijftaal nog altijd overal domineert, en heel China aaneenhoudt, terwijl de mandarijnen elkaars immer afwijkende dialectische uitspraak hoegenaamd niet verstaan. En dezelfde geleerde trok uit dit alles reeds de onontwijkbare conclusie: „The earliest Chinese writing was pictorial and ideographic, the phonetic element having entered only gradually. That a Chinese writing was unconnected with „speech" in its beginnings, is a logical certainty."

En ook hier hebben wij weer de proef op de som. Juist in de Archaïsche periode van het eerste millennium voor Christus zien wij zoo duizenden nieuwe click-woorden, met behulp van het oudere schrijfwoord voor onze oogen ontstaan. En dat hierbij de reeds oudere interjectieve en onomatopoëtische clicks, die in alle talen der wereld zoo na als voor in gebruik zijn gebleven, voor eerste phonetische elementen hebben gediend, zien wij uit Tsjang Tsjeng-Ming's oudste voorbeelden: m i a o voor de miauwende kat, y a voor de krassende raaf en t s'i e n voor het sissende braden. En let wel de oude karakters die nu ineens als phonetische elementen beginnen te fungeeren, verloren hiermee ineens heel hun vroegere gebarenbeteekenis.

En zoo gaat het niet alleen in China, maar in Egypte, in Sumer, in Mexico en in Centraal-Amerika, kortom overal, waar wij een oud hieroglyphen-schrift in zijn oudere periodes kunnen volgen. Ik geeft ten bewijze hier slechts twee reeksen voorbeelden: Het eerste zijn de Egyptische hieroglyphen, waarvan ik een bladzijde met voorbeelden uit Erman's Göschen-editie 608 „Die Hieroglyphen" overneem. Hier zijn de domineerende gebaren en lichaamshoudingen wel zoo duidelijk als men maar verlangen

Menschen und Götter. anrufen. hoch, jauchzen. Gestalt. *wr* groß. alt. Tätigkeit; *ḫwj* schlagen. *kd* bauen. Kind. Feind, Tod. Feind. *mšꜥ* Soldat. Mann, 1. pers. sing. essen, trinken, reden, denken; *ỉꜣ*. beladen, bauen. grosse Zahl. Verstorbener. Ehrwürdiger. *sꜣw* bewachen. Ehrwürdiger; *špśj* herrlich. fallen. Frau. Menschen. *ỉmn* Ammon, der Gott von Theben. *rꜥ* Re, der Sonnengott. *mꜣꜥt* die Wahrheit und ihre Göttin. **Menschliche Körperteile.** *tp*, *ḏꜣḏꜣ* Kopf. *ḫr* Gesicht *ḥr*. Haar. Auge, *mꜣ* sehen, *ỉr* tun, *ỉr*. sehen. weinen. göttliches Auge. Nase, Atem. *r* *rꜣ*. Mund. *śpr* gelangen. speien, bluten. *mdw* reden. *kꜣ* Lebenskraft, *kꜣ*. Negation; *n* nicht. *ḫnj* rudern; *ḫn*. *Cḥꜣ* kämpfen. *ꜥ* Arm. Arm. *rdj* (*dj*) geben. Tätigkeit. *mt*. *ḫmt* Frau; *ḫm*. gehen. Fuß, schreiten. Fleisch.

kan. Pas heel langzaam verschijnt ook hier het phonetisch element, met behulp van determinatieven.

Minder duidelijk maar vaak toch uitstekend te herkennen zijn de meer geometrische Sumerische hieroglyphen van Oeroek of Warka, die ik aan een voordracht van Collega A. Pohl S.J. aan het Biblicum te Rome, op het Kopenhaagsche linguistencongres ontleen. Hier staat telkens onder a: de oudste vorm vooropp. 1 is een menschenhoofd, 2 is een huis- of tempelgevel, 3 is een stal, 4 is een schaap, 5 is een geit

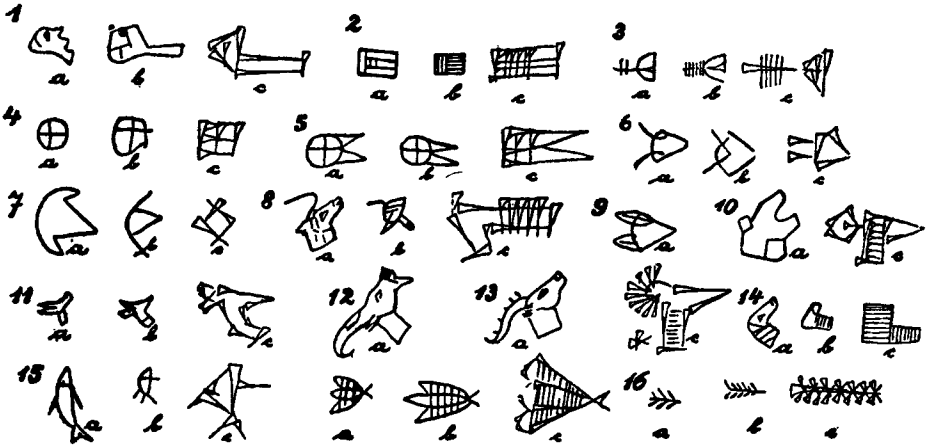

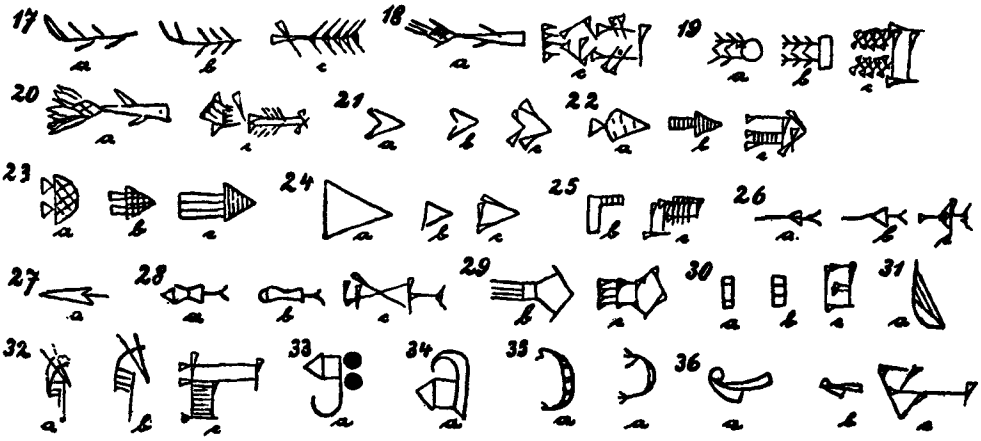

met horens, 6 is een stier, 7 is een koe, 8 is een oer-os enz., 33 is een kar, 34 is een slede, 35 is een schip, 36 is de hemelgodin. Het phonetisch element verschijnt ook hier weer aan de hand van determinatieven, pas ongeveer 3300 jaar vóór Christus. Dat heb ik in mijn boek door de toepassing van Tsjang Tsjeng-Ming's methode op de genoemde hieroglyphsystemen in dezelfde groote trekken overal teruggevonden. Het visueele hieroglyphenschrift is dus in al de genoemde cultuurlanden ouder dan de eerste acoustieke lexicale clicks.

HOOFDSTUK V.

Maar hiermee was eigenlijk vanzelf al de volgende reconstructie in beginsel aangelegd. Want hier stelde ik mij nu nog eens uitdrukkelijk de van zelf reeds geopperde vraag, of die verschillende typen van het oude hieroglyphenschrift nu eenige aanwijzingen bevatten, of er de sporen van vertoonen, dat hun lexicale visueele beeldwoorden ten slotte op een nòg ouder systeem van lexicale woorden berustten. En hierop was nu ten vijfden male, gelijk men uit het voorafgaande reeds begrijpt, het antwoord duidelijk en afdoende: Ja, alle Oud-Chineesche karakters berusten duidelijk op nageteekende gebaren en lichaamshoudingen. Dat bewijzen hun drie oudste perioden zoo duidelijk, dat hier alle twijfel ophoudt. Wij vinden er namelijk volkomen dezelfde ontwikkelingslijn in terug, die de gebarentaal zelf vertoont: 1° de werkgebaren of de beschrijvende gebaren; 2° de aanwijzende gebaren; 3° de samengestelde gebaren.

Maar hier is vooral een beschrijving noodig, hoe die oude gebarentaal functioneert, en aan haar woorden komt; nu heden nog in Noord-Amerika en in Australië, waar de aloude gebarentaal nog in gebruik is gebleven

als lingua franca, tusschen de verschillende stammen, die elkanders moedertaal heelemaal niet verstaan. In Onze Taaltuin 6, blz. 337-351 heb ik daarover reeds het een en ander meegedeeld; ik kan hier dus met een korte uiteenzetting van het meest essentieele volstaan.

De bekende Amerikaansche ethnoloog Cushing heeft ons daaromtrent het best ingelicht in zijn studie over Manual Concepts in de American Anthropologist. Niet om de gebarentaal, maar om al hun primitieve instrumenten en hun jagers- en landbouwverrichtingen te bestudeeren heeft Cushing zich bij de Zunji's, een der Pueblo-stammen van Zuid-Californië aangesloten, en heeft daar jarenlang in die primitieve omgeving alles met hen meegeleefd en meegedaan; en daar den oudsten mensch inderdaad gevonden gelijk b.v. Bergson hem beschreef, niet als „homo philosophus" maar als „homo faber" en „homo venator"; en als wevende, groentes telende en den maaltijd bereidende vrouw, wier oudste ideeën geen abstracte zijns-begrippen, maar praktische werkwoordelijke begrippen waren, als draad spinnen, aan den weefstoel werken, rijst stampen, boontjes doppen, erwtjes pellen, eten koken, vleesch roosteren en braden, pottenbakken, raak slaan, raak gooien, een boog spannen, een pijl spitsen, boog schieten, met een pijl treffen enz. Cushing merkte nu zeer terecht op, dat dit allemaal „manual concepts" of hand-begrippen waren; d.w.z. dat die begrippen gewonnen waren aan hun gezamenlijken dagelijkschen arbeid en handgebruik.

En daar taal van meet af aan bestaat in het aan elkaar mededeelen van onze innerlijk bewuste begrippen, moet hun oudste taal dus uitsluitend uit een lexikon van zulke werkwoordelijke handbegrippen bestaan hebben.

Nu hadden zij hiervoor nog niet een vaste conventie van teekens gelijk wij thans, maar waren daarbij aangewezen, op het natuurlijk verband, dat tusschen het innerlijk denken aan dit handwerk en de werkelijke uitvoering ervan bestaat. En zoo wordt dus de uiterlijk zichtbare handbeweging van „rijst stampen" door de moeder: vanzelf voor hare dochters tot een Adhortativus „Laten wij samen rijst gaan stampen". Dat moest zoo geschieden en kon zij niet anders. En de dochters, die het rijst stampen uit de ervaring kenden moesten haar ook begrijpen. Zij konden haar niet misverstaan.

De gebarentaal met een lexicon van alle gewilde nuttige handelingen ontstaat zoo vanzelf, als een taal van natuurlijke teekens zonder eenige conventie, want elke persoonlijke menschelijke handeling heeft een buiten- en een binnenzijde, die onverbrekelijk aan elkaar vastzitten: een effectieve

buitenzijde die door onze medemenschen en ons zelve gezien wordt; en een efficiënte binnenzijde, die tegelijkertijd met het uiterlijke zien alleen door ons individueel bewustzijn wordt waargenomen.

Die uiterlijke handeling is dus het natuurlijke teeken van het innerlijke handelingsidee. En juist door dien natuurlijken band tusschen onze innerlijke handelingsideeën en onze uiterlijke hand- en armbewegingen, was er, zoodra in de primitieve huiswerk- en jagergemeenschap zich eenige vaste normale handelingen ontwikkeld hadden, er ook vanzelf reeds een gebarenlexikon disponibel, om ieders innerlijke plannen aan al de andere makkers en gezellinnen mee te deelen.

Wanneer de aanvoerder van een stam b.v. op een morgen met boog en pijl in de hand uit zijn tent trad; in de richting van het woud en in aller tegenwoordigheid een schietgebaar maakte, begrepen zij immers van zelf, dat hij hen daarmee uitnoodigde in het bosch op jacht te gaan. En in een ommezien hadden allen dan hun boog en pijlen gegrepen en togen met hem het bosch in.

Maar als dezelfde aanvoerder des middags na het gezamenlijk verorberde wild, hun allen zijn lasso tegenzwaaide en te paard steeg, dan beteekende dat immers vanzelf, dat hij nu op de paardenjacht wilde gaan, om in de prairieën eenige nieuwe wilde paarden te vangen.

Elk gebaar is immers niets anders dan het zichtbaar begin van een handeling, die door al de leden van den stam, die samen al deze handelingen plegen te verrichten, onmiddellijk herkend en begrepen wordt.

Toen Cushing dus eenmaal lang genoeg met de Zunji's had samengeleefd, om al hun gewone werkzaamheden door eigen oefening te hebben aangeleerd, verstond hij ook ineens heel hun gebarentaal.

Daar was geen aparte studie meer voor noodig. Dat was niets aparts, dat was het loutere gevolg van hun onderlinge samenleving en samenwerking; en sinds Cushing met hen kon meeleven en meewerken, verstond hij niet alleen alles wat zij hem met hun gebaren wilden zeggen, maar gebruikte ze ook zelfstandig en werd door de Zunji's even goed verstaan, als hij de Zunji's verstond.

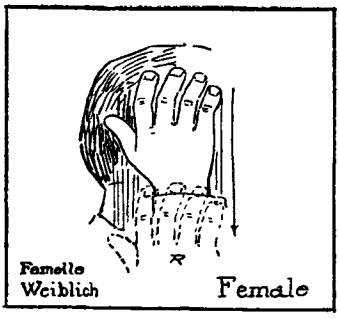

Het is alleen toch wel de moeite waard om hier één enkel voorbeeld te geven. Ook in Amerika komt als typische arbeid der vrouw nog altijd het gebaar voor: met de hand het haar aanraken; gelijk bijgaande afbeelding van William Tomkins leert. Vergelijk het Chineesche voorbeeld Nr. 1 op blz. 72.

In elke menschelijke groep, die samenleefde en samenwerkte om hun dagelijksch onderhoud ontwikkelde zich dus vanzelf zoo'n primitieve gebarentaal. En daaruit is naderhand de heele menschentaal voortgekomen. Eer dat wij ons echter nu naar die verdere taalontwikkeling richten, wil ik U eerst nog toonen, dat deze primitieve opkomst van nieuwe werkgebaren zich tot in onzen tijd toe nog telkens weer herhaalt. Ik ontleen deze twee voorbeelden opnieuw aan William Tomkins.

Gelijk ik U al zeide, leeft in Noord-Amerika nog altijd tusschen de Indianenstammen als lingua franca, die oude gebarentaal. Welnu, tot ± 1860 had die gebarentaal voor k o f f i e een vrij onhandig samengesteld woord, dat eigenlijk k l e i n e z w a r t e b o o n t j e s beteekende.

Nu kwamen in dien tijd de bekende kleine koffiemolentjes in zwang, die men op de linkerhand tegen de borst zette, om dan met de rechterhand den zwengel te draaien. En toen die molentjes en die nieuwe handbeweging om koffie te bereiden dus voldoende bij al die Indianenstammen bekend waren, hadden ze meteen een nieuwen gebaar-naam voor „koffie" gewonnen. En dit is de oorsprong der taal. Overal waar die koffiemolentjes bekend zijn, wordt dit gebaar verstaan. Probeer het zelf, lezer. Ga naar de keuken, terwijl ge een liedje zingt, en geef aan Uw meid een knipoogje en maak het gebaar van koffie malen, ge zult zien, ge krijgt Uw koffie, zoowaar ze haar vak verstaat. Toen veertig jaar daarna de auto zijn intrede in de wereld deed, en de Indianen er mee bekend raakten, was onmiddellijk een gebarennaam ervoor gevonden in de typische stuurbeweging der handen aan het stuurrad. En probeer het opnieuw zelf lezer in den dagelijkschen omgang, of deze taal, zonder eenige afspraak niet door iedereen wordt verstaan, die weet wat een auto is en hoe men die bestuurt.

En daarom weten wij nu, dat wij hier bij het begin der taal zijn gekomen, en wij geen verdere reconstructie behoeven te beproeven. De Grieken hebben zich reeds de vraag gesteld of de taal θέσει ἄν φύσει (door conventie of van nature) ontstaan was, maar zij wisten hierbij niet het noodige onderscheid te maken. De primitieve gebarentaal heeft geen enkele conventie noodig, zij berust op het sociale samen-arbeiden, en is dus φύσει. Maar hoe verder wij in de menschelijke geschiedenis vorderen, des te meer neemt de conventie of de θέσις toe. Bij het ontstaan der schrijftaal door de afbeelding der gebaren, eerst in het zand of op den rotswand, later op de marmeren monumenten van Egypte of Sumer, bleef aanvankelijk de natuurlijke band nog bewaard. Maar in China en Sumer begon men die afbeeldingen al spoedig te vereenvoudigen, gelijk het trou-

wens weldra ook het hieratisch en demotisch schrift in Egypte deed, en zoo werden die beelden die aanvankelijk nog φύσει-beelden waren tot een conventioneele θέσις van meer symbolische conventioneele waarde. En als nu later de akoustieke interjectioneele en onomatopoëtische clicks met behulp van de generieke sleutels of determinatieven tot woorden worden, dan is van een enkel nog duidelijk sprekend voorbeeld als „miauw" afgezien, weldra niets meer van een natuurlijken band tusschen het teeken en het beteekende ding te bespeuren, en is de gewone menschentaal dus heelemaal conventioneel geworden, wat alleen de kunstenaars en dichters met hun rythme en klankexpressie weer eenigszins trachten te vergoeden. Maar kunnen wij ook hier ten slotte de proef op de som nemen, en zien wij misschien nog ergens ter wereld, voor onze oogen een schrijftaal door vastlegging dezer gebaren ontstaan? Ja, ook dat is mogelijk. En sinds de verschijning van William Tomkins' boek over Sign Language[7], San Diego (California) 1937 is ons dat heel gemakkelijk gemaakt. Deze heeft ons toch duidelijk den weg gewezen, hoe de primitieve mensch, nog heden bij de Sioux, evenals millenniën geleden, betrekkelijk eenvoudig zijn gebaren in teekeningen weet om te zetten en vast te leggen. Wij kunnen ons aan zijn reeks goed-gekozen voorbeelden (op blz. 82) daar gemakkelijk indenken. En zoo geeft het Amerikaansche Picture-writing ons de proef op de som van wat eenmaal in de Prae-Chineesche, de Prae-Sumerische en de Prae-Aegyptische culturen op ongeveer dezelfde wijze zich moet hebben afgespeeld. Voorop staat hier steeds het gebaar (de gewone lijnteekening is de beginhouding, en de gestippelde teekening is de eindhouding, terwijl de beweging door dunner lijntjes wordt aangegeven) en daarna volgt onmiddellijk de vertaling in het Picture-writing.

HOOFDSTUK VI.

Als wij nu deze reeks van reconstructies nog eens overzien, bemerken wij spoedig, dat wij totnutoe het ontstaan der tongvallen en mondtalen dus alleen hebben leeren begrijpen bij de hoogste cultuurvolken, en wel aan de hand of met de hulp van het schrift, dat den overgang van de gebaren naar de akoustieke taal zoo duidelijk voor ons bewaard heeft. Hoe is het nu echter bij de schriftlooze volken zonder historie gegaan, die nooit eenig schrift gekend hebben? m.a.w. Is er ook een reconstructie mogelijk, die ons van de mondtaal der clicks ineens naar de oudste gebarentaal terug voert? Of nog anders gezegd: zijn er in de meest-primitieve mondtalen van Afrika b.v. nog eenige aanwijzingen of sporen te ontdekken, die er ons op wijzen, dat ook hun lexicale mond-woorden eenmaal de plaatsvervangers geweest zijn der oude verbale gebaren?

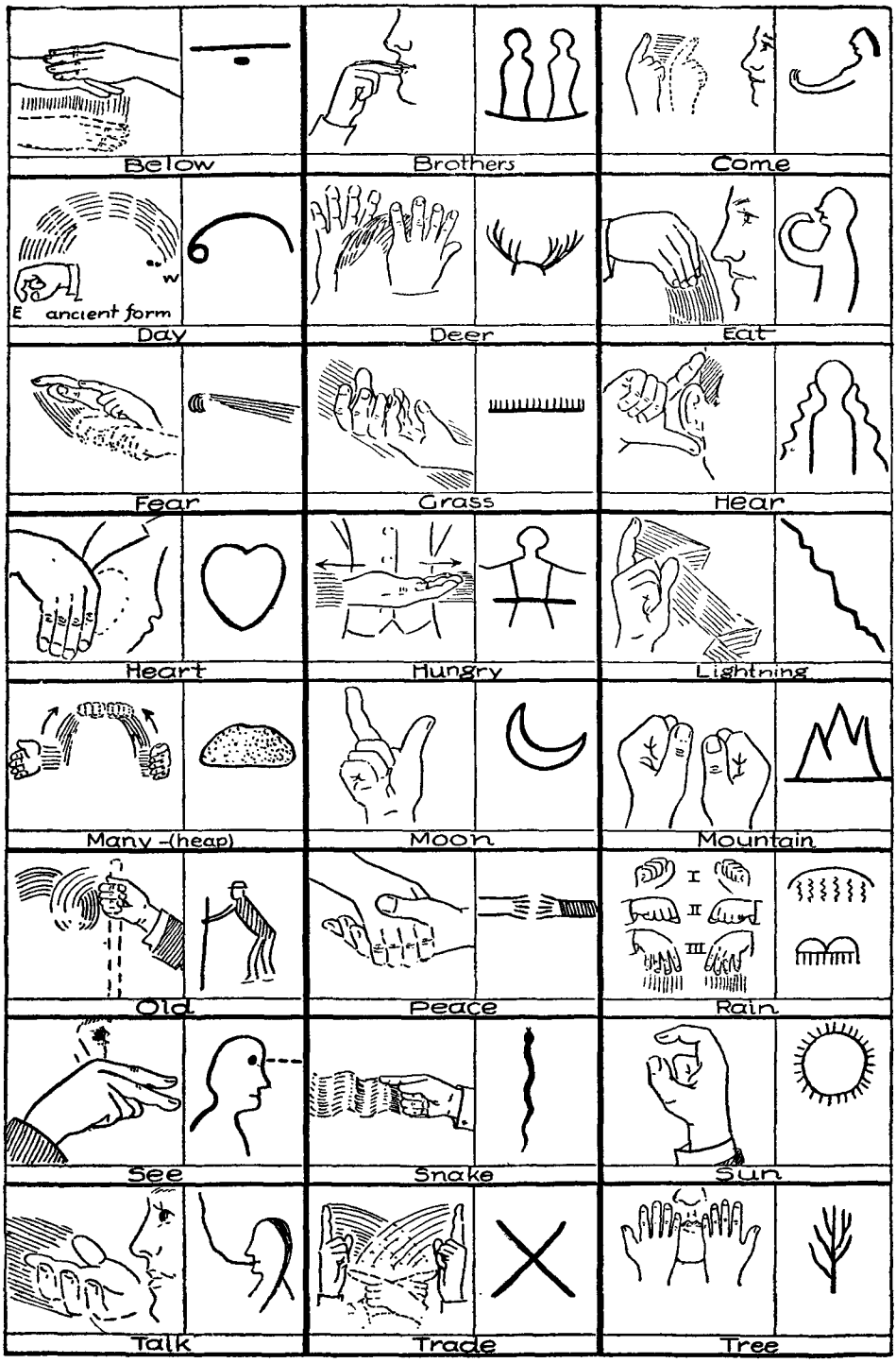
Below
Brothers
Come
E ancient form
Day
Deer
Eat
Fear
Grass
Hear
Heart
Hungry
Lightning
Many -(heap)
Moon
Mountain
Old
Peace
I
II
III
Rain
See
Snake
Sun
Talk
Trade
Tree

Ten slotte kunnen wij ook dit bevestigend beantwoorden, en hiermee de reeks onzer reconstructies besluiten.

Alle onderzoekers der primitiefste Afrikaansche talen wijzen ons toch in treffende eenstemmigheid 1° op de ontzaglijke rol, die de tallooze interjecties en onomatopeeën in deze talen spelen; en 2° op het eigenaardige feit, dat de meeste lexicale woorden uit verbale samenstellingen bestaan, waarvan het eerste mondelinge deel duidelijk op een gebaar teruggaat, en nog heel vaak met een gebaar wordt vergezeld; terwijl het tweede mondelinge deel nog duidelijk een interjectie of onomatopee is. Het klassieke voorbeeld is de constateering van Westermann in de Ewe-taal die maar even een veertigtal verschillende interjecties of onomatopeeën opsomt, die allemaal uitsluitend met het werkwoord z o (g a a n) gebruikt worden en samen met dat werkwoord elk een nieuw lexicaal werkwoord leveren voor alle bepaalde vormen van gaan als: energiek vooruittreden, slenteren of zich strompelend voortsleepen, zich haasten of talmen, pronkerig loopen of loopen als een stijve klaas, vlug voort dribbelen of zware stappen nemen, of weg vluchten, op iets toeschieten enz. enz. Wie zich nu het ontstaan in China van de oudste akoustieke lexicale woorden voor k a t, r a a f en b r a d e n herinnert, die respectievelijk ook uit samenstellingen van een determinatief sleutelgebaar en een mondelinge onomatopee of interjectie ontstonden, herkent hier ineens weer juist dezelfde kunstgreep. Aanvankelijk had dus elk lexicaal gebaar een subjectieve mondelinge onomatopee of interjectie als irrelevante begeleiding. Langzaam maar zeker keerden echter de rollen zich om. Het gebaar verloor aan beteekenis en werd ten slotte voor de lexicale beteekenis irrelevant, terwijl het akoustiek-phonetisch element van lieverlede de differentieerende functie overnam.

En ook hiervoor vinden wij b.v. in Nieuw-Caledonië de proef op de som daar hier de allergewoonste verbale lexicale woorden nog altijd en noodzakelijk met een beschrijvend gebaar vergezeld gaan. M.a.w. wij zien hier voor onze oogen, juist het overgangs-stadium, dat het gebaar en het phonetisch element elkaar nog noodig hebben ter differentieering der lexicale woordbeteekenis.

Ook zonder bemiddeling van een schrijftaal wist de primitieve mensch dus op den duur den weg te vinden van de gebarentaal naar de mondtaal. In dit zelfde Hoofdstuk toon ik dan nog aan, dat hierbij de mensch zich duidelijk door drie groote idealen heeft laten leiden: 1° alles te zeggen, wat hij wilde, 2° het voortdurend duidelijker en beter te zeggen en 3° het te kunnen zeggen niet slechts aan zijn naaste gezellen en tijdgenooten,

maar zijn meedeelingen te kunnen uitsturen naar alle landen, en ze te kunnen bewaren voor alle volgende eeuwen.

Laat ik hier ten slotte nog bijvoegen, dat de vaste syntactische woordorde der zindeelen zoowel in de gebarentalen, als in de Chineesche schrijftaal en in de monosyllabische primitieve Afrikaansche spreektalen, op een paar secundaire verschuivingen na, overal volkomen dezelfde is, zoodat wij ook uit deze overeenstemming onafhankelijk van het voorafgaande: de continuiteit van deze verschillende vormen van menschentaal opnieuw bewezen vinden.

Juist uit deze zinnen in de gebarentaal, volgens vaste syntactische regels gebouwd, zien wij ten slotte ook zonneklaar, dat wij ons noch door de oudste mondelinge clicktalen, noch door de véél véél oudere gebarentaal, tot radicaal evolutionistische theorieën mogen laten verlokken. De mensch is au fond, altijd dezelfde geweest en gebleven.

Zoo zien wij dus, dat de algemeene taalwetenschap in haar verfijnde typologische reconstructie-methode inderdaad een gouden sleuteltje bezit, dat in gunstige gevallen ons toelaat de geheimste schatten van het schijnbaar voor goed gesloten praehistorisch menschenverleden, weer gaaf en ongerept aan het licht te brengen.

Nijmegen, 13 Juni 1939. **JAC. VAN GINNEKEN.**

EEN NIEUWE VONDELUITGAVE

Bij het Pantheon verscheen in tweeden druk Vondels Faëton. [1]) De aanteekeningen zijn talrijk en helder. Hoofdactecandidaten, die den Faëton op hun lijst willen plaatsen, kunnen hem nu zonder moeite in een uur door hebben.

Dit heeft zijn voordeelen, maar het wekt ook bedenkingen. Wie de aanteekeningen van Dr. Verdenius overziet, krijgt het gevoel, dat het hier den lezer al te gemakkelijk wordt gemaakt. Vergelijken we deze aanteekeningen met die van Dr. Moller in de W.B.-uitgave, dan zien we aanstonds, dat ze van een heel ander karakter zijn. Dr. Moller verwijst naar andere plaatsen bij Vondel; hij is in zijn woordverklaring beperkter; hij geeft telkens Ovidiusteksten ter vergelijking; hier en daar beschouwt hij een woord taalhistorisch. Dr. Verdenius richt zich blijkbaar tot een ander publiek: hij beperkt zich tot woordverklaring; zijn doel is blijkbaar: voor niet klassiek-ontwikkelde belangstellenden in Vondel een gids te zijn. En wat de woordverklaring betreft, is hij ongetwijfeld een

[1]) J. VAN VONDEL: FAËTON, toegelicht door Dr. A. A. Verdenius. Klassiek Letterkundig Pantheon.

zéér goede gids. Als men de twee uitgaven naast elkaar legt, komt men na eenige steekproeven tot de ontdekking, dat zij, wat dat betreft, elkaar prachtig aanvullen. Bij vs. 552 b.v.: De winst verzacht den arbeid / En veilt en vent zich om wat beters... zal men de verklaring van Moller: „En verkoopt zich zelf om wat te verdienen" beter vinden dan die van Verdenius, die *winst* door *koopwaar* vertaalt. Zoo mist men ook noode, vooral in déze uitgave, bij vs. 508: Heer Vader, met verlof, 'k bedanke u,... de aanteekening van Moller: met verlof: met uw verlof, met uw goedvinden (= ik ga). Maar bij Verdenius is de verklaring bij vs. 554: De liefde scheit, daer aenwinst scheit... weer beter dan bij Moller, die verklaart: De liefde verdwijnt, waar winsbegeerte scheiding brengt. In verband met vs. 541: Zoo duurt de min in 't kinderoordeel / Niet langer dan genot en voordeel... is Verdenius' verklaring: „De liefde verdwijnt, waar (hoop op) winst, voordeel verdwijnt", veel meer plausibel. Zoo ziet men ook in vs. 702: den onderganck / aen Padus' oever,... liever verklaard als „het Westen" dan als „de ondergaande zon".

Natuurlijk zijn hier en daar bedenkingen te maken. Zoo zou men meer in Vondels geest van 1663 treden, als men op pg. 1 opm. 8 „het hemelsche licht" niet weergaf door „het Evangelie", maar door „het geloof". In regel 30 van den Inhoudt gebruikt Vondel het woord onderganck blijkbaar in de dubbele beteekenis: „ondergang der zon" en „ondergang van Faëton". Bij vs. 12 is de vertaling: „leverden uit, gaven" voor „zweetten gout gesteente en diamant" te zwak. Er behoort minstens „in overvloed" bij te staan. Bij vs. 153: Vertreckenwe aen een zijde,... mist men de aanteekening; vertrecken: gaan staan. Voor de eerste rey had men wel graag een aanteekening over het zéér merkwaardige metrum. De verklaring van vs. 967: Die was in zijnen zin al t' ongereet te zoeken... wordt veel eenvoudiger, als men eerst met Moller en met het Ned. Wdb. „ongereet" door „veraf" vertaalt.

Maar het hoofdbezwaar tegen deze uitgave ligt niet in de woordverklaring, die voortreffelijk is, maar in het feit, dat zij al te veel berekend is op „efficiency". Men moet niet vergeten, tot wie deze uitgave zich richt. Terwijl die van de W.B. vanzelf bestemd is voor degenen, die Vondel al dieper kennen, hebben we hier met een uitgave te doen voor elken belangstellenden intellectueel, en practisch voor H.B.S.-leerlingen, kweekelingen en Hoofdactecandidaten. En daarom betreurt men het, dat zulke uitgaven zich tot woord-

verklaring beperken. Met weemoed denkt men terug aan de slechtgedrukte, op flodderig papier uitgegeven boekjes van Salsman, die zich niet tot woordverklaring beperkte, maar wees op mooie stukken, en er stilistische opmerkingen tusschen door strooide, ontledingen gaf van Vondels gedachtengang, wees op syntactische eigenaardigheden, en vergelijkingen gaf met andere plaatsen uit hetzelfde of andere drama's van Vondel. Zij leerden ons tenminste, dat Vondel de man was van vele mogelijkheden, dat zijn kunst niet bestond in het aaneenrijen van woorden, en bewaarden ons goddank voor het snobisme, dat meent, Vondel te hebben begrepen, als men al zijn moeilijke woorden „door" heeft.

Er is meer. Den laatsten tijd begint de studie der syntaxis in binnen- en buitenland weer te herleven. Bij ons gaf Overdiep al voor jaren zijn syntactische studies over Middelnederlandsche schrijvers, en speciaal in verband met ons onderwerp: zijn studie over de zinsvormen in Vondels Pascha en Lucifer en zijn 17-eeuwsche syntaxis. In Nijmegen verscheen menige dissertatie, en een gezamenlijk werk der Nijmeegsche Neerlandici, waarin deze nieuwe richting en deze nieuwe belangstelling tot uiting kwam. In Utrecht verscheen de opmerkelijke dissertatie van Jc. Smit over den stijl van Potgieter, waarvan De Nieuwe Taalgids getuigde, dat, mirabile dictu, het gebleken was, dat door een fijnvoelende hand Imponderabilia op de weegschaal waren gelegd. In Groningen werd vanzelf in Overdieps geest gewerkt, en Garmt Stuiveling wees in zijn openbare les als privaatdocent in Utrecht er op, dat het Boek ook in syntactisch opzicht een Vraagstuk is. Bij deze hernieuwde belangstelling zou men eenigen weerklank daarvan in uitgaven als deze mogen verwachten, en het is jammer dat er tevergeefs naar wordt gezocht. Ook de W.B.-uitgave is, wat dit betreft, niet up to date. Men kan weliswaar in aanmerking nemen, dat er voor haar lezerskring minder behoefte aan bestaat, maar dan kan men toch aanstonds wijzen op de veel betere bewerking van Baur in de groote uitgave van Gezelle, tenminste in dit opzicht.

De opmerking, dat zulk werk aan den leeraar moet worden overgelaten, is weinig afdoende. Voor velen zijn de Pantheon- en andere uitgaven middelen tot zelfstudie. En als men toch iets aan den leeraar wil overlaten, waarom verricht men dan bij de woordverklaring intellectueel oppermanswerk door van Ovidius te vermelden dat hij „een verhalend gedicht schreef, de Metamorphosen", en Plutarchus in te leiden als „een beroemd Grieksch geschied-

schrijver?" Zeker, het kan zijn nut hebben, dat men ook deze aanteekeningen geeft; het getuigt van zorg, en vooral van practische ondervinding, al is men ook hier geneigd om menigmaal de verzuchting te slaken: het zou beter zijn, als de leeraar minder vertelde en meer suggereerde. Maar men zag graag de consequentie getrokken, en aandacht gevraagd voor het feit, dat de taal een systeem is, waarbij woordgroepen en zinsvormen door den auteur worden gesmeed tot een geheel, eigen aan elk schrijver en daarom aanstonds te herkennen als het individueele bezit van dézen schrijver, maar met gemeenschappelijke kenmerken voor elke taal en elk tijdvak.

Als voorbeeld nemen wij een periode, waar Vondel zich specifiek als boeiend epicus openbaart: uit het verhaal van Febus vs. 254-268. Wij beperken ons tot louter syntactische opmerkingen.

Gansch oosten schreide. ick nam mijn trots geweer te baet,
Mijn' koker, zwanger van geslepe en spitse pijlen,
En schoot, en trof. de draeck ontwaeckte, en eerst aen 't quijlen,
Daerna aen 't schuiflen en schuimbecken, sprong op sprong,
Nam teffens al 't vergift op zijn drypunte tong,
En spalckte blicken op, gelijck een barrenoven.
Mijn vleugels voerden my gezwint en snel naer boven,
Zoo hoogh, dat hy vergeefs de groene gal uitbraeckt.
Toen weder op hem afgestegen, hem genaeckt,
En eer de leste pijl gespilt was, en verschoten,
Gaf 't gruweldier den geest. daer lagh het uitgegoten,
Zoo lang gelijck het was. toen zong al 't veltgespan
En danste, en blies klaroen, en bromde: Io Pean.
Bewieroockt, kroont en kranst Apollo, den verpletter
Des schrickelijcken draecks, gesmoort in bloet en etter.

Hier zou men bij vs. 256 een aanteekening wenschen over het Vondeliaansch-klassieke: En schoot, en trof: het dubbele verbum in plaats van verbum met adverbium („en schoot raak"), tevens een voorbeeld van concretiseering in de taal, waar Havers in zijn Handbuch der erklärenden Syntax zulke mooie voorbeelden van heeft verzameld. Vs. 256 geeft verder een interessanten absoluten infinitief, die bij Vondel in zeer felle taal veelvuldig voorkomt, en waaraan Overdiep een afzonderlijk hoofdstuk wijdde in zijn syntaxis der 17e eeuw.

Een soortgelijk voorbeeld van gespannen taal geeft de constructie met participium perfecti in vs. 262, ook alweer door Overdiep

als iets zeer eigens van den baroktijd in onze letteren aangegeven. Men zou verder kunnen wijzen op het typisch gebruik der tempora, om nog maar te zwijgen van het staccato-rythme en de zeer korte, nevengeschikte zinnen. En men kan dan voor het infinitief-gebruik wijzen op de zeer verbolgen toespraak van Juno, waar ineens dit gebruik weer opduikt: vs. 729: En ander in uw plaets te zetten, zonder last / En Godt Jupijns verlof? vs. 735: Op eene losse hoop al 's aertrijx heil te waegen?... Verder in het verslag van den bode: vs. 1041: De paerden voelen 't, en, van muilprang nu ontsnoert, / Aen 't heenestreven waer de drift hen heenevoert.

Als parallellen voor het gebruik van het participium perfecti kunnen dienen: vs. 292: Zoo mogenwe ongequetst uw aengezicht bestraelen (dan kunnen wij uw aangezicht bestralen zonder dat *het* gedeerd wordt); — een voorbeeld van Vondels zeer vrij gebruik van participia; vs. 440: Waer 't niet nutst dien hemeltoght te staecken, / En stil gebleven in uw eigen element?... De angstige vraag in vs. 591: Waertoe den watervliet van Padus uitgekoren?... De opwekkende imperatief in vs. 1371: Nu weer Io Pean / Gezongen dat het klincke;... het plotselinge schilderen van de akelige werkelijkheid in vs. 1404, waar op de vraag van Febus: „hoe was 't met hem gestelt?" de Faem antwoordt: „Het gouden haer gebrant."; de participiaal-uitdrukking die met een predicaat gelijk staat in vs. 1465: Dat's recht en billijck, en Jupijn zijne eer gegeven.

Voor den imperatief vindt men de volgende parallellen: de constructie in vs. 124: flux verander uw gewaet; eveneens in vs. 483: nochtans binnen / dry hemelriemen blijft.; de pregnante imperatieven in vs. 139: Faëtuze in 't midden van u dry, / Lampete en Febe, naer heur orde, aen elcke zy, / Gelijck een halve maen, om uwe moeder heene.;... en vs. 318: Niet hooger, Epafus. zie om. ay zie te rug.

En wat de tempora betreft: vs. 1017 en volgende geeft ook alweer een heel mooi voorbeeld van wisselend tijdsgebruik, te lang om hier aan te kunnen halen, en niet minder vs. 421, waar na de vertelling in het praesens aan het einde plotseling het imperfectum voor den dag komt, evident om de gewoonte, dus het duratief aspect aan te geven: In 't einde helt de weg voorover,..... en Tethys..... bestorf uit vreeze dat ick niet met paert en wiel, / Voorover nederplompte, en in haer golven viel.... Hier tenminste geeft de aanteekening: bestierf *steeds*.

Zoo zouden er nog meer voorbeelden zijn aan te halen, waardoor men den gebruiker op een practische manier ook op de syntaxis, en daarmee op den stijl van Vondel kon wijzen, een behandeling die zooals wij ons voorstellen en trouwens reeds practisch hebben ondervonden, zeker zoo interessant, en veel vruchtbaarder is dan het verklaren van het woordgebruik alleen.

Van dit alles vindt men echter hier niets. Het was niet de opzet van den schrijver, die ook hier het algemeen gebruik volgde. Dit was natuurlijk zijn goed recht, en wij denken er niet aan, hem hiervan een verwijt te maken. Maar wij betreuren het, dat hij, door zijn opzet waarschijnlijk gedwongen, de syntactische eigenaardigheden van Vondel, die zich hier en daar voordeden, zóó populair heeft trachten voor te stellen, dat zijn behandeling doet denken aan die van den beroemden taaldespoot uit den pruikentijd: een afwijkende constructie wordt eenvoudig voor foutief uitgemaakt. Op pg. 4 regel 44 e.v.: Plutarchus zeght in Pyrrus, dat d'eerste koning der Thespoten en Molossen, na den weereltvloet, Faëton hiet, by Luciaen, in zyn gespreck van het starrekijcken, hierom den zoon der zonne geacht, wien de zonnewagen wert toegestaen... teekent de bewerker aan: De zinsconstructie is hier foutief; men vertale: door Lucianus werd hij..... hierom de zoon van de zon geacht, omdat..... (*bij Luciaen* enz. mag niet afhankelijk zijn van *Plutarchus zeght in Pyrrus*). Dit laatste is wáár vanuit het standpunt der tegenwoordige syntaxis, maar wie de voorbeelden beziet in Overdieps 17-eeuwsche syntaxis, 3e stuk § 326 en 327, en wie zich wel eens bezig heeft gehouden met de participiale puzzles in Heemskercks Batavische Arcadia, weet dat hij deze vrije constructie niet aanstonds als foutief mag brandmerken. In vs. 421: (Tethys) Bestorf, uit vreeze dat ick niet met paert en wiel / Voorover nederplompte, en in haer golven viel;... is het woord *niet* zeer zeker „onlogisch", maar wat hier met „ongrammaticaal" bedoeld wordt, is niet erg duidelijk. Als negatie van afweer is dit *niet* heel goed te verklaren, en het is bekend, dat de negatie over het algemeen zich weinig aan de logica laat gelegen liggen, vooral als we, zooals hier, met een negatie van afweer te doen hebben. Een verbluffend eenvoudig voorbeeld uit de alledaagsche taal is: „Heb jij dat gedaan?" „Neen!" „Wat? Heb jij dat niet gedaan?" *„Neen!"* In vs. 1037: Noch weet den teugel niet te houden, noch t'ontslaen... staat ook een dubbele ontkenning, waarop niet wordt gewezen. Bij vs. 1394: De slagh

wert op den navel / der aerde zelf gevoelt... staat de aanteekening: op den navel (het middelpunt) van het heelal, die gevormd wordt door de aarde. Als de aanteekenaar hier het woord „bijstellingsgenitief" had kunnen gebruiken, zou die omslachtige omschrijving niet noodig zijn geweest, en kon er tegelijk op een zeer bekend verschijnsel zijn gewezen. In vs. 955: Van blinde liefde tot dien dwazen zoon gedreven, / Is hem, tot zijn bederf, de toom te ruim gegeven... hangt het eerste gedeelte niet „grammatisch" in de lucht": het sluit aan bij het tweede gedeelte, als men dit in plaats van passief, actief verstaat. In vs. 622: Dat d'eerste lantkroon van alle andre landen spant... is *eerste* met de aanteekening „contaminatie" niet voldoende verklaard. Het woord contaminatie doet aan een vergissing denken, en deze wending is als dubbele superlatief bij Vondel zeer bekend. Dat de aanteekenaar bij vs. 714: Dat heene is d'uitgang van het oostersche paleis... bij *dat heen* voor *daarheen* niet even op het zeer bekende verschijnsel bij de voornaamwoordelijke bijwoorden wijst, dat een voornaamwoord door een bijwoord wordt vervangen, is bij zijn opzet natuurlijk niet te verwonderen, maar dat hij bij vs. 481: Vermy te rijden langs den wegh, die regelrecht / Door vijf starriemen loopt.... aanteekent: *den*; versta: *een,* is weer een voorbeeld van populariseering ten koste van den fijnen smaak. Door deze verandering bevriest ineens het heele vers. Vader Febus, die al de hemelwegen kent, en zijn jongen vooral voor dien eenen, verleidelijken en zoo gevaarlijken weg wil waarschuwen, moet hier wel het bepalend lidwoord gebruiken, juist als in de Geusenvesper de rechter, die zijn heele leven door de wrekende schim van Oldenbarnevelt is achtervolgd, het persoonlijke voornaamwoord in plaats van den eigennaam gebruikt: Had *hij* Holland dan gedragen... Hier gebruikt de bewerker een ongeoorloofd middeltje, om duidelijk te maken, dat men den volgenden bijvoeglijken bijzin determinatief moet opvatten.

En daarom weten wij, ondanks de goede woordverklaring, nauwelijks of wij met deze uitgave wel blij mogen zijn. Wij vreezen dat, vooral bij den weinigen tijd voor mondelinge behandeling op de inrichtingen voor Middelbaar onderwijs en op onze hoofdactecursussen, dit boekje onbedoeld de oorzaak wordt, dat men ook aan dit drama een verloren uurtje gaat besteden, en van Vondel niet anders kennis neemt dan „op zijn Amerikaansch".

Den Haag. P. PETERS.

AVE ATQUE VALE, — JERSEY LAG DUITS VERDWIJNT 1.

Het hierna volgende materiaal aangaande de overblijfselen der oud-nederduitsche streekspraak, vroeger algemeen in gebruik in Noordelijk New Jersey en de zuidelijkste streek van den Staat New York, is door ondergeteekende bij de weinige nog overblijvende menschen, die kennis van dit verouderd taaltje hebben, verzameld. Een verslag betreffende het dialect van het bovengebied der Hudson Rivier en het lager gebied der Mohawk is elders gepubliceerd. [1])

Sommige van de mededeelers zijn op hoogen leeftijd als b.v. Mrs. Margaret Ann Westervelt die op haar 92e jaar het meeste van wat in haar vroegere jaren doodgewoon was, heeft vergeten. Zij vertelde b.v. dat in hare meisjesjaren de kennis van het „Jersey Dutch" alleen noodig was voor iemand die veel met het volk der buitenplaatsen te maken had maar dat het nog overal in gebruik was in de tegenwoordige gemeente Bergen County. Dit was circa 80 jaar geleden of in de jaren om 1847. Anderen zijn nog niet zoo oud, maar slechts eenigen hunner hebben nog genoeg van hun taal onthouden om een eenvoudig gesprek te kunnen voeren. Menschen zooals de gebroeders Storms van Park Ridge, Frederick Demarest van Old Tappan, Mrs. Cronk van Woodcliffe Lake, en William Haring van Oradel zijn allemaal tamelijk oud en zullen ongetwijfeld spoedig tot het verleden behooren. Toch zijn ze op dien bodem geboren en grootgebracht zooals hun vaderen en voorvaderen, en zij zijn allen even beleefd, verstandig en menschlievend van karakter, en trouw aan de traditie van hun geslacht waarin het gebruik van het oud-nederduitsch natuurlijk een belangrijke rol speelde.

Eenige voorafgaande opmerkingen zullen misschien nuttig zijn om de redenen te doen begrijpen, waarom zoo'n dialect in gebruik heeft kunnen blijven, en hoe de veranderingen in uitspraak en spraakkunst te verklaren zijn, zoover dat mogelijk is. Tot de komst

[1]) S. S. Haldeman. Pennsylvania Dutch. 1872. M. D. Learned. The Pennsylvania german dialect 1889. J. te Winkel. Het nederlandsch in N. Amerika en Z. Afrika. Vragen van den Dag. Januari 1896. W. Carpenter. Dutch contributions to the Vocabulary of English in America. Mod. Philol. Vol. 6 (1908), p. 53-68. J. Dyneley Prince. The Yersey Dutch dialect. Dialect Notes 1910; p. 459-484; Id. A. text in Yersey Dutch. Tijdschrift Mij p. 32, 306-312. H. H. Reichard. Pennsylvania-German Dialect writings. Lancaster PA 1918. L. C. van Loon. Crumbs from an old dutch closet. 's-Gravenhage 1938.

der automobiel en der spoorwegen was de eenigste manier van reizen natuurlijk te voet of te paard. Met deze begrensde middelen ging men heel zeldzaam op reis voor meer dan eenige uren gaans. Ook waren de wegen slecht, met gevolg dat het volk dat op de buitenplaatsen woonde net zoo afgesloten was als of zij verbleven in een ander land. Er is dus geen verbeelding noodig om te begrijpen dat menschen van Bergen County nimmer of nooit in contact kwamen met de menschen van noordelijk New York en omgekeerd. De twee kolonies van Bergen County en Albany County waren elkaar dus volkomen vreemd. Pas de spoorwegen maakten den individueelen omgang der beide kolonies mogelijk; maar toen was het te laat, na al dien tijd van isolatie, om de oude banden weer aan te halen. De auto heeft er natuurlijk het grootste aandeel in gehad om de vroeger geheel afgesloten buitengedeelten van Bergen County weer met het wereldverkeer in aanraking te brengen, door den betrekkelijk korten afstand waarop zij van de metropool New York verwijderd zijn.

In den tusschentijd vestigden zich andere menschen van verscheidene nationaliteiten, zoowel in New Jersey als in New York, met een „amerikaansch" waarvan de uitspraak een zekeren invloed op het overblijvende nederduitsch heeft gehad. Het bovengedeelte van de Hudson Rivier was bevolkt na de nederduitsche kolonisatie, door menschen afkomstig van New England, en in 't bijzonder Vermont. De gewone uitspraak aldaar van het amerikaansch is dus van modernen Vermontschen oorsprong. Zoo klonk b.v. het nederduitsche woord „paard" (waarschijnlijk dikwijls) „paahd" (de „aa" hier uitgesproken als de „a" in 't amerikaansch „flat") en het woord „staart" als „staaht". Hetzelfde is ook het geval bij andere woorden die een mediale „r" bevatten. Een andere verandering had plaats in New Jersey, waar het oorspronkelijke „paard" zich als „peert" liet hooren, en „staart" als „steert". De oorspronkelijke uitspraak is dus ook „peert" en „steert", al staan die woorden dikwijls in oude verslagen als „paard" en „staart" geschreven. Onwillekeurig stelt men de vraag: waren er meer nederduitschers van streken afkomstig waar deze uitspraak gewoon was (en is) dan van andere waar men „paard" zei? En, in ieder geval, waarom? Wat betreft nederlandsche bronnen, zal het wel altijd onmogelijk blijven de oorsprong van de uitspraak te achterhalen. Prince, in zijn bijdrage van 1910 schreef dat ons dialect het meest op vlaamsch leek, een conclusie die hij misschien had getrokken uit

de feiten van de woordenlijst, want de uitspraak van „Jersey Dutch" van heden doet zooiets niet vermoeden. Op andere punten bestaat er volstrekt geen twijfel omtrent de nederduitsche oorsprong der klinkers en het gebruik der tweeklanken. Vooral merkwaardig is het geval van de „ui", omdat dit een ontzettend moeilijke klank is om te leeren voor wie niet thuis is in het nederduitsch, vooral voor amerikanen en engelschen. Ditzelfde kan gezegd worden van andere combinaties. Het bewaren van de gutturaal-palatale „g" is ook opvallend; maar bij vele woorden is de plaats van dezen klank toch ook reeds door de gewone amerikaansche „g" ingenomen, die in sommige gevallen bijna een „k" is. Zoo ook bij andere woorden waar de nederduitsche klank „gh" veranderd is in een „ghje-" of zelfs een „hjeh-", hetgeen doet denken aan de verouderde engelsche woorden „yclept" en „eschew" zoowel als aan het gewone „enough".

Een verandering, waarschijnlijk van systematischen aard, heeft ook plaats gehad bij de klinkers, vooral te hooren bij „a" en „aa" zoowel als bij „i" en „oe". Een blik in de woordenlijst toont dit duidelijk aan. Zoowel de „a", die om practische redenen als de lange „a" (zooals in het engelsche „father") kan beschouwd worden, als de dubbele „aa", is verlengd en in haast alle gevallen gerond tot een „ao", zooals bij het engelsche woord „saw" gehoord wordt. Op deze wijze is „gaan" veranderd in „gaon" en „doodval" in „doodvaol". Bij den derden persoon van werkwoorden (als b.v. bij „gaan") hoort men dit geluid voor de toegevoegde „t" zoo nu en dan alsof er een „r" tusschen zat; dus „gaan"-„gaon"-„gaot"-„goort". Merkwaardige voorbeelden van zulke klankveranderingen bij een dubbele „aa" vindt men ook in woorden als „taai", uitgesproken „tooi", en „draai", uitgesproken „drooi".

Bij de meerderheid der woorden waar oorspronkelijk „i" stond is de klank een korte „ĕ" (zooals in 't amerikaansch „let") geworden. Woorden als „sprĕngen" voor „springen", „lĕght" voor „licht", „rĕlle" voor „rillen", „kĕnd" voor „kind", en „wĕlde" voor „wilden" maken dezen overgang duidelijk.

Dezelfde soort verandering heeft blijkbaar ook plaats gehad in vele woorden waar ‚e" verscheen, zooals „vel" dat klinkt als „văl" (uitgesproken als in den amerikaanschen dialectvorm „gal", i.e. „girl") en „vănt" voor „vent". Constant is deze overgang waar de oorspronkelijke „e" kort was, maar bij andere woorden met een lange „e" bleef de oorspronkelijke klank meestal bewaard;

b.v. „regene"; maar dat ook dit weer geen onveranderlijke regel is wordt bewezen door de woorden „teuge" voor „tegen" en „beuzem" voor „bezem". Gewoonlijk nochtans zijn de klank- en vormveranderingen bij de klinkers als zooeven omschreven. Met deze algemeene suggesties zij hier volstaan. Alle „Jersey Dutch" woorden met alle daaraan verbonden klankovergangen te beschrijven is niet doenlijk; de verzameling van James Storms omvat niet minder dan 1500 tot 2000 woorden. Wanneer een woord niet van tevoren bekend is, valt onmogelijk te voorspellen wat er uit den vorm geworden zal zijn.

Aangezien de grammatica in 't algemeen dezelfde is als die reeds in een ander werkje in bijzonderheden werd besproken bestaat er geen reden hier daarop verder in te gaan. Alleen zullen we van tijd tot tijd wijzen op de meer belangrijke veranderingen in den zinsbouw, die er zoo nu en dan te constateeren vallen in vergelijking met „Albany Dutch".

Het is moeilijk te beslissen of het onzijdig lidwoord „het" nog bestaat in „Jersey Dutch". Eén informant vertelde dat men zoowel „ek gaon nao et kărk" kan zeggen als „ek gaon nao de kărk" zonder fouten te maken, al krijgt het woord „kărk" het lidwoord „het" in zuiver nederlandsch. Een ander meende, dat het eerste der bovengenoemde voorbeelden niet juist was, hij had nooit zooiets gehoord; en ook toen hem nog andere voorbeelden werden genoemd, scheen hij nooit van „het" te hebben gehoord. Aangezien de eerste spreker echter nooit contact met modern nederlandsch sprekende menschen had gehad in den loop van zijn 76 jaren, kan men niet anders dan concludeeren, dat „het" vroeger in het „Jersey Dutch" toch moet zijn voorgekomen. Sommige moderne sprekers kenden het woordje wel, en andere niet. Geen een wist het in ieder geval goed te gebruiken; een onderscheiding tusschen „de" en „het" scheen bij personen die allebei gebruikten, niet door te voeren. „Het" wordt dus ook *nooit* in den nominatief gebruikt. In vergelijking met „Albany Dutch" is dit van gewicht, want hier is „het" totaal verdwenen, tenminste wat het gebruik als lidwoord aangaat. „Het" bleef wel in gebruik in deze beide dialecten om een soort amerikaansch deelwoord van den tegenwoordigen tijd te vormen, b.v. „hij is aan 't maaie" — „he is mowing".

De buiging van het lidwoord bestaat eveneens niet meer. De oude genitieven „'s morgens" en „'s avonds" zijn niet bekend; men gebruikt hiervoor constructies als „in daogent" en „in daovent"

respectievelijk. Men kan in dit verband ook vragen naar het ontstaan, of misschien liever het bewaard blijven van „slenkerhand" en „slenker", in plaats van het tegenwoordige algemeen-nederlandsche „linkerhand" en „links".

Het geslacht van de „Jersey Dutch"-naamwoorden wordt op dezelfde manier bepaald als in 't amerikaansch. Bij voorbeeld, „meisje" is vrouwelijk omdat met dit woord een vrouwelijke persoon („girl") wordt aangeduid; in het nederlandsch is het geslacht onzijdig. Om analoge redenen is ook „telefoon" onzijdig. Deze manier van geslachtsbepaling is zeker aan 't amerikaansch ontleend. Men bedenke vooral, dat de eerste kolonisten en hun afstammelingen geen kans hadden om de algemeene regels van het nederlandsche woordgeslacht te leeren, en ook in later dagen kregen zij op school nog uitsluitend de engelsche grammatica.

De behandeling der overige woordsoorten alsmede enkele specimina van het Jersey Dutch volgen in de Augustus-aflevering.

Reading (U.S.A.) L. G. VAN LOON M.D.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG 1. Bij het mondeling eindexamen voor geschiedenis aan het gymnasium viel mij dezer dagen opnieuw op, hoe verscheidene candidaten — volstrekt niet enkel de onbegaafden — als het ware behept zijn met een onbedwingbare neiging om de namen van landen bij het terugwijzen als vrouwelijke woorden te behandelen. Bv. Engeland die wou niet toegeven... Amerika die dreigde met... enz. Het woordgeslacht is hier natuurlijk onzijdig. Hoe valt dan echter deze zoozeer verspreide afwijking in de vlotte spreektaal te verklaren?

Dr. W. L. te N.

ANTWOORD. Feiten als deze bewijzen weer eens te meer, dat er in het nederlandsch tusschen het gewone lexicale woordgeslacht bij het noemen en dat bij het aanwijzen door middel van een pronomen een aanmerkelijk onderscheid bestaat. En er is geen enkele reden, om daarbij principieel den voorrang toe te kennen aan het eerste geval, en de feiten van het andere eenvoudig als een soort „afwijkingen" van den norm te beschouwen. Men kan veeleer zeggen, dat allerlei discriminaties en waardeeringsonderscheidingen, die in de vlotte spreektaal bij de pronominale aanwijzing nog volop leven, bij het noemen met een nomen reeds zijn verstard en versteend. Zoo is de gewone manier waarop grammaticale

distincties in de taal indringen. Elke grammatica-regel berust op een zekere abstractie, zijn algemeengeldigheid wordt met een stuk verlies van de volle levende taal-toepasselijkheid betaald. Er leeft van ons nederlandsch woordgeslacht nog meer dan men soms wel weten wil. Juist voor een begaafden candidaat is een land in de politiek der negentiende eeuw geen geographisch begrip, geen „land" of landschap alleen, maar een levende grootheid, waarvan hij de ontwikkeling kent en de aspiraties, de pacten die het gesloten heeft, de gevaren die het bedreigen. Wat is er dus redelijker dan dat hij bij de pronominale aanwijzing ook van zijn kennis en zijn waardeering laat blijken, en het vage onpersoonlijke „het" voor het zooveel sprekender „die" laat glippen? Dat het in beide voorbeelden gevallen betreft, waarin het land actief optreedt en de naam dus subject is, is daarbij voorzeker geen toeval. Hetzelfde komt in de journalistentaal ook voor bij de namen van steden, in handelsbrieven met die van firma's en ondernemingen enz. In dit laatste geval komt het soms zelfs tot den „mannelijken" vorm „hij". B.v. Reeds in 1328 kreeg Rotterdam stadsrechten en zal haar gebied zich toen uitgestrekt hebben aan weerszijden der Binnenrotte, rivierwaarts begrensd door de Hooge Zeedijk. Uit de houding van Grenadine (nl. de S.A. Grande Distillerie Armand Grenadine, te Parijs) valt af te leiden, dat ook hij het geval niet hopeloos acht (uit een opgave voor een handelsbrief).

Buiten het nederlandsch heeft men de meest bekende parallel in het engelsch, waar de namen van levenlooze wezens gewoonlijk neutra zijn, maar die van schepen (ship, shooner, frigate, mail, steamer, boat etc.) en machines (engine, train, locomotive, motor, balloon etc.) en nog eenige andere, opeens als vrouwelijke woorden behandeld worden in een eenigszins affectieve sfeer. B.v. In such a fearful fog.... a small shooner.... struck suddenly upon a rock, and almost immediately fell over on her side, the waves breaking over her. Her commander etc.... Maar in officieele taal weer A ship is classed according to its tonnage.

Alles bijeengenomen dus een taalgebruik waarover desnoods te praten valt, vooral ook om den primitieven syntactischen vorm, maar dat men in ieder geval niet veroordeelen mag zonder het eerst te hebben begrepen en in breeder verband gebracht.

J. WILS.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 4 AUG. 1939. **Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht**

DE ASSIMILATIE VAN STEM EN PLAATS IN HET NEDERLANDSCH BIJ HET LEZEN VAN LOSSE ZINNEN.

UIT HET PHONETISCH LABORATORIUM DER UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM.

Wanneer men de mogelijkheden van assimilatie in de Nederlandsche taal wil nagaan, begeeft men zich niet op een nog braakliggend terrein. Uitgebreide gegevens kan men vinden bij L. P. H. Eykman [1]), die de verschillende soorten van assimilatie in zijn werken heeft behandeld en waar mogelijk de oorzaak aangaf; bij Prof. Dr. Jac. v. Ginneken [2]), die in „Ras en Taal" de assimilatie heeft besproken in verband met dialect en ras; en bij Prof. Dr. E. Blancquaert [3]), wiens woorden met assimilatie-voorbeelden, uitgesproken op een grammophoonplaat [4]) bij dit onderzoek in zinnen verwerkt zijn.

Onze bedoeling was: ook op dit gebied de resultaten van een

[1]) N. Taalgids XXVII, 1933, pag. 315 e.v,
Zwaardemaker-Eykman, Leerboek der Phonetiek, 1928.
Eykman, Phonetiek van het Nederlands, 1937.

[2]) Prof. Dr. Jac. van Ginneken: Ras en Taal. Verhandelingen van de Kon. Akademie van Wetenschappen. Nieuwe Reeks No. 36. 1935. blz. 100-108 en 143-148.

[3]) Prof. E. Blancquaert: Praktische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal 1934.

[4]) Super Broadcast 6000, „Nederlandsche Sandhi" door Prof. E. Blancquaert.

meer uitgebreid onderzoek in nauwkeurige cijfers vast te leggen. Dit onderzoek was mogelijk door de groote hoeveelheid materiaal die het phonetisch laboratorium bezit, waarvan gebruikt werden de grammophoonplaten, opgenomen van 118 in Amsterdam studeerende mannelijke studenten (zie: Arch. Néerl. de Phonétique Exp. T. XV, blz. 1 en Proceedings 1939 of the third International congress of phonetic sciences) en wel de voorgelezen korte zinnen die hierop voorkomen.

De op de grammophoonplaten vastgelegde zinnen zijn de volgende:

1. Een man of acht zullen bergopgaan.
2. 't Is mooi dankbaar te wezen.
3. Ik blijf tot Zondag, neen tot later, tot Dinsdag.
4. Onder het afdak staat een zitbank.
5. De handdoek van de badgast ligt in het bosch.
6. Die misdaad is strafbaar; 't is uit met zijn vrijheid.
7. Help toch ook om half acht met de prijsuitdeeling.
8. Geef ons een broodje op een bord.
9. Zijn grootvader is zijn afgod.
10. Pas op: de losse pekdraad hangt niet loodrecht.
11. Ik viel en voelde mij wegzinken in een kolk.
12. Lach eens om die bladzijde.
13. Hij knoopte het hoefijzer in zijn zakdoek en ging linksaf.
14. Het was een opwelling je te gaan opzoeken in dit noodweer.
15. Ik geef een geldbeurs en een leesboek.
16. 't Is een heuglijke tijding.
17. Zij wilden de koers opjagen.
18. Wat een mooie zeepbel. Lach dan.
19. 't Is nu tijd; je kunt opdoen.
20. Wat zeg *jij van dit* handvat?
21. De schoolkinderen gaan morgen weer met den meester naar zee.
22. Ja, de meid melkt het schaap om vijf uur.
23. Zijn zoon heeft nu de koorts, maar zijn dochter is weer gezond.
24. Zijn in dit huis tien deuren van beukenhout?
25. Een getrouwde vrouw moet kunnen naaien en kousen stoppen.
26. Buiten is het nu flink koud; er valt veel sneeuw.
27. Die nieuwe jas van je broer is te nauw.

De lijsten werden door de beide schrijfsters na herhaald be-

luisteren van de opname, en zooveel mogelijk in overleg met elkaar, ingevuld. De mogelijkheden die zich bij assimilatie kunnen voordoen zijn: 1° regressieve of progressieve inwerking, 2° geheel of gedeeltelijk. Wij maakten namelijk onderscheid tusschen vier graden I, II, III, IV naar gelang van de sterkte van de inwerking.

Om zekerheid te hebben dat het mogelijk was, uitsluitend met het gehoor deze inwerking te bepalen en dat geen subjectieve vooroordeelen meewerkten, werden van verschillende twijfelgevallen oscillogrammen en roetcurven gemaakt, waaruit bleek dat dit afluisteren voldoende was.

Onder bovengenoemde acht mogelijkheden veronderstelden we aanvankelijk alle voorkomende gevallen te kunnen indeelen. Weldra bleek echter dat wij ook nog onderscheid moesten maken tusschen een verbonden en een losse uitspraak der beide deelen. En dat is ten slotte dus wel het nieuwste in ons onderzoek geworden [5]).

Nadat de 118 individueele lijsten volledig waren ingevuld, werden de voorbeelden van stemband-assimilatie gegroepeerd naar het voorbeeld van Prof. van Ginneken in „Ras en Taal" blz. 100-108 en 143-148.

Van iedere groep was het nu mogelijk een statistiek te maken door horizontaal de nummers van de proefpersonen en vertikaal de tot deze groep behoorende afgeluisterde assimilatie-mogelijkheden in te vullen.

We hebben daarbij nog een onderverdeeling gemaakt tusschen de gevallen met assimilatie binnen een woord (inwendige assimilatie b.v. za*kd*oek) en buiten een woord (uitwendige assimilatie b.v. me*t z*ijn). Hierin werd verder nog een laatste onderverdeeling aangebracht naar het verschil in accent tusschen de twee deelen. Zooals Prof. Blancquaert ook aangeeft in zijn „Praktische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal" (zie blz. 157 onderaan) is het n.l. heel wel mogelijk dat een verschil in accent tusschen de twee lettergrepen invloed op de graad van assimilatie uitoefent, terwijl het ook mogelijk is dat men minder sterke assimilatie aantreft tusschen klanken uit verschillende woorden dan tusschen die in een en hetzelfde woord. Daar ten slotte het getal onzer 118 proefpersonen bij de schatting der cijfers moeilijkheden berokkende, hebben wij alle resultaten in percenten omgerekend.

[5]) Men meene evenwel niet, dat bij een losse uitspraak alle assimilatie is uitgesloten. Maar in onze lijsten werden deze analogische assimilatiegevallen toch natuurlijk bij de losse reeks ondergebracht.

1. p t k voor b d.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent op 2de deel			I	II	III	IV	I	II	III	IV
to*t* *D*insdag	2	0	3	3	50	41	0	0	0	0
he*t* *b*osch	3	12	21	12	35	15	0	0	1	0
i*k* *b*lijf	6	3	11	4	21	54	0	1	0	0
Accent gelijk										
me*t* *d*e	4	2	6	18	31	34	0	2	3	0
me*t* *d*e	0	1	5	12	20	59	0	3	0	0
INWENDIG										
Accent op 1ste deel										
dan*kb*aar	6	6	14	3	23	46	1	0	0	0
zit*b*ank	5	1	16	4	22	49	1	0	1	1
enz.										

De regressieve stemassimilatie is hier overal de vaste algemeene regel, die het gewoonlijk brengt tot den derden of vierden graad.

Het accent heeft weinig invloed. Ook het in- of uitwendig voorkomen maakt bijna geen verschil. Alleen dat bij de inwendige gevallen zeepbel en prijsuitdeeling de foutieve progressieve assimilatie een beetje meer kans heeft.

2. p t k voor v z g.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent op 2de deel			I	II	III	IV	I	II	III	IV
to*t* *Z*ondag	7	0	3	3	5	9	2	3	9	57
i*k* *v*iel	3	0	1	2	1	1	2	3	15	72
val*t* *v*eel	15	2	0	0	0	0	3	3	14	63
Accent gelijk										
ach*t* *z*ullen	64	1	0	0	0	0	1	1	9	21
handdoe*k* *v*an	23	3	0	0	0	0	4	1	9	56
me*t* *z*ijn	0	4	4	2	2	1	3	5	15	66
i*k* *g*eef	3	3	0	0	2	1	4	0	3	84
wa*t* *z*eg	6	8	6	3	7	2	6	6	12	44
INWENDIG										
Accent op 1ste deel										
ba*dg*ast	0	1	0	0	2	1	5	0	1	90
groo*tv*ader	0	0	2	2	0	0	1	2	15	78
bla*dz*ijde	0	1	11	6	6	3	2	3	15	50
o*pz*oeken	0	4	2	1	5	2	0	5	13	65
han*dv*at	0	0	0	1	1	0	3	3	19	74
Accent gelijk										
o*pg*aan	0	0	3	4	3	3	3	3	7	74

De vaste algemeene regel is hier dus juist andersom, en vraagt progressieve assimilatie, bijna altijd in den vierden graad. De uiten inwendigheid maken ook hier weer geen noemenswaard onderscheid, evenmin als de verschillende accentverhoudingen.

Verder valt het op dat bij „acht zullen" een zeer hoog aantal (64%) geen verbinding tusschen de woorden maakt. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in 't feit dat deze woorden in den eersten zin voorkomen. De p.p. waren toen nog te veel onder den invloed van hun geschreven tekst en deden kennelijk hun best de woorden goed uit te spreken. Bij andere assimilatie-mogelijkheden in dezen eersten zin vonden wij dat eveneens. Maar bovendien vraagt ook de syntaxis deze scheiding.

3. p t k voor m n l r.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief I	II	III	IV	Progressief I	II	III	IV
Accent op 1ste deel										
ui*t m*et	84	15	1	0	0	0	0	0	0	0
Accent op 2de deel										
di*t n*oodweer	36	11	18	10	18	7	0	0	0	0
to*t l*ater	14	4	34	31	10	7	0	0	0	0
Accent gelijk										
ach*t m*et	87	13	0	0	0	0	0	0	0	0
hang*t n*iet	55	21	19	3	2	0	0	0	0	0
mei*d m*elkt	95	3	2	0	0	0	0	0	0	0
heef*t n*u	67	23	6	2	1	1	0	0	0	0
he*t n*u	75	20	1	1	3	0	0	0	0	0
badgas*t l*igt	96	4	0	0	0	0	0	0	0	0
nie*t l*oodrecht	64	9	20	5	2	0	0	0	0	0
INWENDIG										
Accent op 2de deel										
loo*dr*echt	19	3	12	15	21	10	3	4	9	4

De algemeene regel is hier de losse verbinding zonder assimilatie. Bij het abnormale voorbeeld „badgast ligt", hielp natuurlijk de syntactische scheiding aan het hooge cijfer mee. De progressieve assimilatie komt zoo goed als nergens voor; en de gevallen met van 20 tot 60% regressieve assimilatie berusten waarschijnlijk op den invloed van het sterke accent op het tweede deel. Over het algemeen heeft het accent hier grooten invloed.

Opvallend is: dat de t en de m bijna nooit verbonden en nooit geassimileerd worden. Bij de t en de n vinden we ook nog een

hoog percentage onverbonden klanken, terwijl regressieve assimilatie in geringe graad voorkomt. Alleen wanneer het accent op het 2e deel valt, komt geheel regressieve assimilatie voor; het percentage der niet verbonden klanken wordt dan minder dan de helft.

4. p t k voor w j.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent gelijk			I	II	III	IV	I	II	III	IV
het *w*as	27	28	20	9	13	3	0	0	0	0
INWENDIG										
Accent op 1ste deel										
op*w*elling	0	2	8	13	29	30	5	2	0	0
nood*w*eer	0	3	16	11	18	15	3	8	7	2
op*j*agen	0	0	7	12	20	29	1	2	3	11

In kenmerkende tegenstelling tot geval 2: p t k voor v z g, is voor de w en j weer de regressieve assimilatie domineerend maar zij verspreidt zich over alle graden. Alleen de inwendige assimilatie met het accent voorop geeft een beetje meer kans aan de zeldzame progressie. Jammer dat er in ons materiaal geen enkel sprekend h-voorbeeld voorkomt.

5. p t k voor klinker.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent op 1ste deel			I	II	III	IV	I	II	III	IV
ligt *i*n	73	25	0	1	1	0	0	0	0	0
ook *o*m	97	3	0	0	0	0	0	0	0	0
wat *e*en	25	29	14	9	13	10	0	0	0	0
schaap *o*m	95	3	2	0	0	0	0	0	0	0
Accent op 2de deel										
het *a*fdak	98	0	0	1	1	0	0	0	0	0
kunt *o*pdoen	84	8	2	2	3	1	0	0	0	0
Accent gelijk										
't is (2)	9	85	4	0	2	0	0	0	0	0
't is (6)	6	91	3	0	0	0	0	0	0	0
't is (19)	5	86	3	2	1	3	0	0	0	0
't is (16)	6	89	3	2	0	0	0	0	0	0
melkt (h)*e*t	13	79	0	0	0	8	0	0	0	0
op *e*en	5	24	7	5	24	35	0	0	0	0
staat *e*en	52	27	4	3	10	4	0	0	0	0
doek *e*n	98	2	0	0	0	0	0	0	0	0
daad *i*s	94	4	0	0	1	1	0	0	0	0

Ook hier is de groote vraag: of de twee woorden los van elkander staan of in de uitspraak verbonden worden. De syntactische verhoudingen (het lidwoord, de verbinding *'t is* en het voegwoord *en*) spelen hierin een hoofdrol met behulp van het accent. Progressieve assimilatie komt nimmer, en regressieve assimilatie slechts zelden voor, en natuurlijk bijna alleen in gevallen, waarin de verbonden uitspraak domineert.

6. f s ch voor d b.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent op 1ste deel			I	II	III	IV	I	II	III	IV
la*ch d*an	58	2	3	1	2	3	6	9	13	3
INWENDIG										
Accent op 1ste deel										
Din*sd*ag	24	5	17	14	12	14	3	8	2	0
mi*sd*aad	11	3	10	18	32	22	2	0	2	0
stra*fb*aar	27	9	21	16	17	3	1	3	3	0
lee*sb*oek	11	5	9	23	29	15	4	3	1	0
Accent gelijk										
a*fd*ak	33	5	26	14	3	4	6	3	6	0

Evenals in geval 1: is de regressieve assimilatie vaste regel; maar hiernaast komt hier ook vaak losse verbinding voor. Het voorbeeld *lach dan* met zijn teveel aan progressieve assimilatie vormt een uitzondering, dat niet aan het verschil tusschen uit- en inwendige assimilatie te wijten is; maar aan de emotioneele spanning (zie zinnetje 18) die Prof. v. Ginneken in Ras en Taal (blz. 101 en 105) vermeldt.

7. f s ch voor v z g.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent gelijk			I	II	III	IV	I	II	III	IV
i*s z*ijn	4	3	1	0	1	1	0	1	7	82
ja*s v*an	28	0	1	0	0	0	2	0	9	53
INWENDIG										
Accent op 1ste deel										
a*fg*od	0	0	0	0	0	0	2	1	2	96
weg*z*inken	0	1	0	0	1	0	2	2	6	81

Juist als in geval 2 (p t k voor v z g) is hier de progressieve assimilatie van den vierden graad: algemeene regel. Regressieve

assimilatie komt nooit dan als fout voor. De 28 losse voorbeelden in *jas van* berusten op de syntactische scheiding die zin 27 hier verlangt.

8. f s ch voor m n l r.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent op 2de deel			I	II	III	IV	I	II	III	IV
't i*s* *m*ooi	48	7	22	12	8	3	0	0	0	0
Accent gelijk										
't i*s* *n*u	36	9	13	22	13	7	0	0	0	0

Ook geval 8 is weer een zwakker parallel van geval 3. De losse verbinding domineert, de regressieve assimilatie volgt daarop, vooral wanneer het accent op het tweede deel valt; de progressieve assimilatie komt nooit voor.

9. f s ch voor w j.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent gelijk			I	II	III	IV	I	II	III	IV
ze*g* *j*ij	76	1	2	4	2	0	8	0	3	4
i*s* *w*eer	31	5	18	21	14	9	0	1	0	1

Opnieuw is geval 9 een zwakker parallel van geval 4. In kenmerkende tegenstelling tot geval 7 met zijn sterke progressieve assimilatie, domineert hier de regressieve evenals in geval 4. Opvallend alleen is hier het groote getal der losse gevallen.

De zoo nauw verwante ch en j houden elkaar blijkbaar op een afstand.

10. f s ch voor klinker.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief				Progressief			
Accent op 1ste deel			I	II	III	IV	I	II	III	IV
la*ch* *e*ens	30	40	13	9	3	5	0	0	0	0
vij*f* *u*ur	55	16	3	8	9	9	0	0	0	0
Accent op 2de deel										
o*f* *a*cht	88	5	3	2	1	1	0	0	0	0
i*s* *u*it	82	2	5	3	3	3	0	0	0	0
to*ch* *o*ok	79	8	1	5	3	4	0	0	0	0
pa*s* *o*p	24	11	6	14	30	14	0	0	0	0
koer*s* *o*pjagen	90	2	0	1	2	4	0	0	0	0

Accent gelijk	los van elkaar	verbonden zonder meer	Regressief I	II	III	IV	Progressief I	II	III	IV
hal*f* acht	63	6	9	4	9	8	0	0	0	0
gee*f* ons	35	18	16	12	16	3	0	0	0	0
on*s* een	25	14	10	17	21	12	0	0	0	0
een*s* om	68	6	3	2	11	9	0	0	0	0
wa*s* een	8	15	14	8	24	30	0	0	0	0
gee*f* een	35	30	12	7	9	6	0	0	0	0
beur*s* en	99	1	0	0	0	0	0	0	0	0
i*s* een	14	12	10	21	22	21	0	0	0	0
INWENDIG										
Accent op 1ste deel										
ber*g*opgaan	90	7	1	0	1	1	0	0	0	0
prij*s*uitdeeling	68	7	4	4	7	9	0	0	0	0
Accent gelijk										
hoe*fij*zer	50	9	6	15	13	6	0	0	0	0
link*sa*f	67	13	6	3	3	7	0	0	0	0

Ook geval 10 lijkt weer opvallend op het parallelle geval 5: in beide schittert de progressieve assimilatie door totale afwezigheid en in beide zijn weer heel veel losse en veel zonder meer verbonden gevallen, die wel aan de houterige uitspraak van de bewuste zinnetjes (vooral zin 1) te wijten zijn. Maar het verschil is, dat hier veel meer regressieve assimilatie-gevallen optreden. Ook het accent oefent hier weer invloed uit.

De regressieve assimilatie is over alle graden verdeeld. De meeste assimilatie vinden we bij de voorbeelden „pas op" (dit voorbeeld geeft Prof. Blancquaert ook aan in zijn Praktische Uitspraakleer. „Wanneer de klemtoon onmiddellijk volgt, worden de consonanten gemakkelijk stemhebbend. Men zegt b.v. steeds: paz'op en pas er op enz." Bij onze voorbeelden met accent op 't 2e deel is dit echter het eenige voorbeeld dat zoo'n sterke regressieve assimilatie vertoont. Verder bij „ons een", „was een" en „is een", voorbeelden waarbij de s gevolgd wordt door het lidwoord „een".

Bij het voorbeeld „lach eens" vinden we het hoogste percentage gevallen waar alleen een verbinding gemaakt wordt, de etymologische ch laat zich in scherp onderscheid met de aan het woordeind verscherpte g, niet zoo gemakkelijk beïnvloeden, wat de stem betreft.

Ten slotte volgen hier nog eenige voorbeelden betreffende de assimilatie van plaats, die wij in ons materiaal waarnamen.

11. m n voor b d.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	slot-n onhoorbaar	Regressieve plaatsassimilatie			
Accent op 2de deel				I	II	III	IV
zulle*n* *b*erg	79½	2½	6	2	1	1	8½
ee*n* *b*rood	11	2½	0	2½	2½	38	42
va*n* *b*euken	4	0	0	2	1	15	78½
Accent gelijk							
ee*n* *b*ord	2	2	1	2	1	8	85
o*m* *d*ie	99	0	0	0	0	0	1

Heeft het accent hier geen invloed? Is „een bord" hier wel terecht gerangschikt onder *Accent gelijk*? Het groote getal progressieve assimilaties maakt dit onwaarschijnlijk, evenals de beteekenis trouwens. Terwijl de m nooit onder invloed van de *d* komt, wordt de n sterk geïnfluenceerd door de *b*. De uitzondering van het eerste voorbeeld staat weer in den eersten zin.

12. m n voor v g.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	slot-n onhoorbaar	Regressieve plaatsassimilatie			
Accent op 2de deel				I	II	III	IV
zij*n* *g*rootvader	17	2½	0	8	2	9	61½
ee*n* *g*eldbeurs	7	4	0	4	1	4	79
o*m* *v*ijf	89	6	1	3	0	0	1
Accent gelijk							
zij*n* *v*rijheid	50	2½	2	10	0	3	32
e*n* *v*oelde	14	2	0	9	2	9	64
e*n* *g*ing	7	1	0	5	2	5	80
kinderen *g*aan	75	1	22	1	0	0	1
morge*n* *w*eer	69	6	22	1	0	0	2
deure*n* *v*an	68	2½	26½	0	0	0	2
ee*n* *g*etrouwde	8½	1	0	8½	2½	3	75
va*n* *j*e	3	2½	0	13	2	20½	59

De sterkste assimilatie is te vinden tusschen n en g. Een uitzondering zien wij bij „kinderen gaan". Hierbij wordt meestal geen verbinding gemaakt, wat gedeeltelijk te wijten is aan het zinsrythme en gedeeltelijk aan het grooter aantal lettergrepen van het woord „kinderen". Dit verschijnsel vinden wij ook bij de n-labiodentaal, waarbij de uitgang „en" ook minder geassimileerd wordt.

Geheel negatief gedraagt zich de m-v (uit „om vijf"), waarbij de v zelden beïnvloed is.

13. n voor m.

UITWENDIG	los van elkaar	verbonden zonder meer	slot-n onhoorbaar	Regressieve plaatsassimilatie I	II	III	IV
Accent op 2e deel							
ee*n* *m*an	63	3	0	1	3	8½	20½
Accent gelijk							
ee*n* *m*ooie	6	5	0	2½	1	14	71
gaa*n* *m*orgen	25	6	0	3	2½	14	50
ee*n* *m*eester	23	6	46	2½	1	1	20½

Hier speelt het accent zeker een rol. Hier op het einde bemerken wij, dat wij wel eens wat royaal moeten geweest zijn met onze constateering: *Accent gelijk.* Bij een volgend onderzoek zullen wij hier speciaal opletten.

Het is te vroeg om uit dit materiaal reeds algemeene conclusies te trekken.

Slechts één gevolgtrekking dringt zich aan ons op. De losse en de zonder-meer-verbonden gevallen spelen een grooter rol dan tot hiertoe iemand had vermoed.

Prof. van Ginneken heeft ons beloofd, ons materiaal nog eens te behandelen in verband met de afkomst en het dialect der sprekers.

Amsterdam, 1 Juli 1939.

A. VAN RIJNBACH en W. F. KRAMER.

AVE ATQUE VALE, — JERSEY LAG DUITS VERDWIJNT II.

Het grootste vormverval vindt men bij de vervoeging van het werkwoord. Een bepaalde regel schijnt hier niet gevolgd. En men kan daarom alweer niet van tevoren zeggen welke reductievorm is ontstaan. In het algemeen wordt de indicatief bij werkwoorden van meer dan één lettergreep gevormd van den stam of wat men als stam beschouwen kan. Dus: „zit neer", of „kijk nao de bloe-

mies". In het geval van woorden van één lettergreep wordt de indicatief door den onbepaalden wijs zonder „te" gevormd, zooals „doen et niet" en „slaon de peert niet". Interessant is nog op te merken, dat de onbepaalde wijs na „te" aan het eind ook een „e" toevoegt; zoo b.v. „te doen*e*", of „te slaon*e*". Ergens in 't verleden moeten de sprekers hebben aangenomen dat „doen" de stam zelf was, en dit leidde dus tot een eindlettergreep om den onbepaalden wijs te vormen. Dit is ook 't geval geweest met de sprekers van „Albany Dutch", toen zulke constructies zich hier lieten hooren: „ek wist niet wat te doen*e*", en „hij stong klaor voor mij te slaon*e*". Bij „staan" en „gaan" is dit ook het geval en men vindt hier: „staon*e*" en „gaon*e*".

Het enkelvoud van alle niet samengestelde tijden wordt op dezelfde manier gevormd, dus:

Tegenwoordige tijd.

ek slaon	jou slaon	hij slaot
„ staon	„ staon	„ staot
„ gaon	„ gaon	„ gaot
„ doen	„ doen	„ doet

Verleden tijd.

ek sloeg	jou sloeg	hij sloeg
„ stong	„ stong	„ stong
„ geng	„ geng	„ geng
„ deen	„ deen	„ deen

Waar het werkwoord in den verleden tijd van vorm verandert, vindt men blijkbaar geen „n" zooals boven voorkomt bij „deen". Overal is verder een groote vereenvoudiging ingetreden, volgens het hierbij vluchtig geschetste paradigma. Iedere spreker van „Jersey Dutch" die een totnutoe onbekenden stam heeft hooren gebruiken, willekeurig in welken persoon of tijd, kan dezen verder onmiddellijk ook toepassen in alle andere personen en tijden die hij maar wil. Op dezelfde manier worden ook veel vormen van den verleden tijd die oorspronkelijk klankwisselingen vertoonden vereenvoudigd en genormaliseerd, om ze te doen klinken gelijk de tegenwoordige tijd. Door het aanvoegen van een „d" of een „t" wordt op de meest eenvoudige wijze de verleden tijd gevormd. Zie hier, o.a. het woord „starve" (sterven).

Tegenw.	Verl.	Samengest.
ek starv	ek starv*de*	ek hăh gestarve
jou starv	jou starvde	jou hăh gestarve
hij starv	hij starvde	hij ee (of „is") gestarve
wij starv	wij starvde	wij hăh gestarve
jully starv	jully starvde	jully hăh gestarve
hully starv	hully starvde	hully hăh gestarve

Het is thans onmogelijk te verklaren hoe de eene vorm tamelijk goed bewaard bleef, maar andere gingen verdwijnen. Tegenover den gewijzigden verleden tijd „starvde" zie men dien van het werkwoord „nemen", die in de niet-omschreven tijden onveranderd bleef, dus:

Tegenw.	Verl.	Samengest.
ek neem	ek nam	ek hăh geneme.

Hier is de samengestelde vorm verdwenen en als plaatsvervanger treedt „geneme" op.

De discussie betreffende verscheidene werkwoordsvormen zou „ad infinitum" verlengd kunnen worden. Wij hebben hier echter genoeg van gezegd om te laten zien, dat het welhaast onmogelijk is, om te voorspellen hoe een werkwoord precies veranderen zal. Dikwijls genoeg, waarschijnlijk, wisten de gebruikers het zelf niet. Een dialect dat alleen mondeling overgeleverd wordt, en dat nog wel temidden van een cultuur waar o.a. een vreemde taal in gebruik is en midden in zoo'n omgeving in 't leven gehouden moet worden, ondergaat natuurlijk velerlei veranderingen. Ieder verzekert zich een bepaalde persoonlijke vrijheid, die tot menige verwaarloozing van het oude leidt.

Al het voorafgaande heeft betrekking op het actieve genus der werkwoorden. Van de lijdende vormen vindt men hier slechts een zeer verwaarloosd restant. Onder de sprekers van „Jersey Dutch" zoowel als van „Albany Dutch" bestaat geen woord „worden" als hulpwerkwoord. Drie redenen om het verdwijnen van dit woord te verklaren kan men aangeven. Vooreerst bedenke men, dat de „Jerseydutch"-boer, ver op zijn afgesloten „plăk" gezeten, als kind nooit of bijna nooit naar school ging. En indien het nog een paar maanden per jaar mogelijk was naar school te gaan, dan hadden zij uitsluitend amerikaansche lessen enz., met het resultaat dat zij geenerlei regel in „hullies kănnis" meer hadden aangaande het

gebruik van „worden". Ten tweede, de afstammelingen der eerste kolonisten waren noodzakelijk tweetalig; „Jersey Dutch" werd thuis gebruikt, en amerikaansch om te spreken met hun toentertijd dichtbij wonende buren die alleen amerikaansch verstonden. Ten derde, — en dit is vooral belangrijk voor de generatie der kinderen en kleinkinderen die het nederduitsch moest bewaren, dat zij door mondelinge overlevering van hun vaders en grootvaders hadden geleerd, — er bestond geen woord van dezen aard in het amerikaansch. Deze jongens en meisjes dachten en spraken in deze dagen allen reeds amerikaansch, en daarom gebruikten zij een typisch amerikaansche zinswending met „Jersey Dutch" woorden. Om dit laatste iets nader toe te lichten moge een enkel voorbeeld volgen. Men neme aan, dat eenzelfde begrip moet worden uitgedrukt, zoowel door den hedendaagschen nederlander als door den „Jersey dutchman". De nederlander zal b.v. zeggen: „Ik ben net met de hakken over de sloot gekomen". De „Jersey dutchman" echter denkt en spreekt oorspronkelijk amerikaansch, en het amerikaansche equivalent voor de bovenstaande idiomatische uitdrukking is: „I just got through by the skin of my teeth".En zoo zegt dus onze „Jersey dutchman" ook om deze uitdrukking in „Jersey Dutch" weer te geven: „ek ben zoo derdeur met de văl vamme taonde"; een zooals men ziet letterlijke vertaling van het amerikaansch, en dus *goed* „Jersey Dutch" maar natuurlijk onbegrijpelijk voor een nederlandschen spreker.

Maar, de lijdende vorm van de werkwoorden moet toch zoo nu en dan gebruikt worden, en hier hadden de laatste sprekers blijkbaar niet veel last van gebrek aan woorden. Ziehier een voorbeeld van het werkwoord „skuppe" (schoppen).

	Tegenw.	Verl.	Samengest.
Act.	ek skup	ek skupde	ek hăh geskupt.
Lijd.	ek ben geskupt	ek was geskupt	ek hăh geskupt geweest

Bijzonder de aandacht verdient nog een speciale indicatieve vorm met „hebben"; b.v. „Ek *had* geskupt geweest" — „I should have been kicked". Het gebruik van dezen vorm is zonder twijfel een poging om den amerikaanschen „slang"-vorm, die reeds werd aangehaald, te herhalen met „Jersey Dutch" woorden. Een spreker uit Old Tappan vertelde, dat men ook een constructie kan gebruiken als „ek *zou* geskupt geweest".

Wat betreft het gebruik van „worden" in onafhankelijke constructies zooals „hij wordt al grooter" of „het wordt donkerder" enz., zat het „Jersey Dutch" al evenmin vast. Men gebruikt hier in deze beteekenis „raoge" (raken). Eenige voorbeelden kunnen dit verduidelijken.

„Hij wordt al grooter" — „hij raogt grooter";
„Hij heeft den weg verloren" — „hij raogt de pat vloor";
„Het paard wordt grooter" — „de peert raogt grooter";
„Mijn grootmoeder werd zeer oud voordat ze stierf" —
„Mij ootie raogt zeer oud veurdat zij starvde".

Een andere constructie vindt men in:
„Het paard wordt grooter" — „de peert begint grooter te zien".

„Raoge" komt zoowel in het „Jersey Dutch" als in het „Albany Dutch" herhaaldelijk voor in uitdrukkingen als „wakker raoge", „kwit raoge", „in de skeult raoge", enz.

De voornaamwoorden bleven grootendeels ongewijzigd, behalve de reeds in het kort beschreven klinkerveranderingen.

Enkelvoud Nominatief	Enkelvoud Obliquus
Ek	me, mijn.
jou	jou, jouwes.
hij, 'ij	hem, häm, zun, huzza.
zij	haar, heur, zun(!)
Meervoud.	
Wij	onz, onze.
jullie	jullies.
hullie, heel zeldzaam, „zij"	hullies.

De bovengenoemde voornaamwoorden worden ook met „zelf" gebruikt om een reflexief idee uit te drukken, dus:

„Vaoder häh hämself gesneden" — „vader heeft zich gesneden".

Een merkwaardigheid in het gebruik van de bezittelijke voornaamwoorden is gelegen in de regelmatige toepassing van het mannelijk voornaamwoord „zun" (zijn) bij alle naamwoorden van den derden persoon, vrouwelijke zoowel als mannelijke. Zoo ontstaat b.v. de eigenaardige constructie:

„Mäm *zun* voete doene zeer" — Moeder's voeten doen haar zeer".

Professor Prince deelde in zijn bijdrage van 1910 over de „Jersey Dutch" taal mede, een bezittelijk voornaamwoord „het" te

hebben gehoord; maar dit woordje, zoo gebruikt, is tegenwoordig niet te ontdekken. Zelfs deelden de dialectsprekers mede dat „het", gebruikt als bezittelijk voornaamwoord, verkeerd was. Blijkbaar heeft Prof. Prince dus het onbepaalde lidwoord hooren gebruiken op een afwijkende en misschien individueele manier.

„De voornaamwoorden „wie" en „die" en „dat" zijn zoo weinig in gebruik en toepassing veranderd, dat het nutteloos is er lang bij stil te staan.

Als vragende voornaamwoorden treden op „wie se" en „watter"; b.v. „wie se temmeratie is dat?" — „wiens huis is dat?" en ook „watter tehaim krijg jou?" — „welke aardbei moet je hebben?"

Alvorens deze korte bijdrage te beeindigen mogen nog eenige opmerkingen volgen, om aan te toonen welk een groot verschil er bestaat tusschen wat men hedendaagsch „standaard"-nederlandsch kan noemen en dit oud amerikaansch taalrestantje uit de XVIIe eeuw. Het grootste gedeelte dezer menschen heeft nooit een hollander gezien of gesproken. Er was dus geen gelegenheid om de uitspraak, die door de generaties heen zoo ontzettend veranderd is, weer te regulariseeren. Meerderen onder hen hebben zoo nu en dan ervaringen gehad, zooals Judge Roberts gehad heeft. Judge Roberts, een boerenzoon van nederduitsche afkomst, had nog een „mondvol" oud „dutch" van zijn ouders bewaard, alsmede een zekere trotschheid op zijn „dutch" voorvaderen; want laat hier gezegd worden dat dit volk, tot den minste toe, ontzettend trotsch is op zijn „hollandsche" afstamming. Door de jaren heen was Judge steeds bezig geweest om voor zijn eigen ontwikkeling en de vermeerdering van zijn kennis zorg te dragen, zonder dat „Holland" en alles wat er bij dit woord inbegrepen is, in zijn gedachten kwam. Jaren later, toen hij bij de rechtbank gepensioneerd was, maakte hij echter met het grootste genoegen allerlei voorbereidingen voor zijn eerste „trip" naar Nederland, in de verwachting zooals hij zei, „een goeie conversatie in goed oud duitsch te hebbe". Wat was zijn teleurstelling groot toen hij ontdekte dat de hollanders hem net zoo onverstaanbaar waren als hij voor de hollanders!

Een boer, die één der laatste sprekers van oud nederduitsch in zijn gebied was geweest, werd door zijn getrouwde en in de stad wonende dochter naar de stad gebracht, ter gelegenheid van een hollandschen dienst, die ter eere van het een of ander historisch feest gehouden werd. Hij wilde den domine, opzettelijk van New York daarheen gekomen om den dienst te houden, hooren. De oude

man, die bijna nooit in de stad geweest was, zat heel beleefd en rustig naar de deftige en voor hem geheel onverstaanbare preek van den predikant te luisteren. Toen de dienst voorbij was en de menschen naar buiten gingen, nam de dochter haar ouden vader mee naar den domine om hem voor te stellen, vooral wegens de reputatie van den oude man en zijn „laag duitsch". „En hoe beviel het U?" vroeg de domine hem. Hij keek verwonderd eerst naar zijn dochter en toen naar den domine. „Wat zäg jou?" viel hij opeens breed uit. Al klonk de vraag een beetje plat, de domine verstond het wel en herhaalde vriendelijk „Hoe vond U den dienst?" Die weinige en langzaam gesproken woorden verstond eindelijk de oude man ook, en toen knipoogde hij en zei: „Jou ken mij niet foele dominie. Dat is Sjerman oft hoog duts oft somting dat jou sprak. Ek ee nout sutsa laeg duts bevor gehoord — et is te hoog voor mij."

Hier nemen wij ook de vrijheid om een paar versjes op te nemen die vroeger veel in gebruik waren. Komen zij nog ergens op nederlandschen bodem voor?

1. „Trip a trop a troontjes,
„de koetje in de boontjes,
„de vark'es in de klaover,
„de peert is in de haover,
„De kalf in de lange graos,
„de eend in de water plaos
„Plis plas, so wens ek dat ons kleintje
„Zoo groot was."

2. „Daar zat 'n aopie op 'n stokkie,
„achter mijn moeder's keukendeur,
„Hij had 'n gaotje in zun rokkie
„daar stak dat schelmpie zun koppie deur."

3. „Meisjes in de waoter geval,
„häh jou niet hoore gaon plonken?
„Had zij haar kop niet bove gestoke,
„Zou zij zuurlij gedronke."

En ook een over de beroemde amerikaansche „crullers" of „fried cakes":

„Der was 'n ouw vrouw,
„dat koeke bakke zou.

„Van haoze en patrijse,
„en de koeke wou niet rijze.
„De pat viel am,
„en de koeke ware kram,
„toe hiete zij krullers."

De hierna volgende verklarende woordenlijst geeft ook vrij volledige inlichtingen zoowel wat de accentuatie betreft als wat de beteekenis aangaat, die hier samengevat worden.

A.

Allegaor; agaortie — gezamenlijk, tegelijk.
anie — tante.
aofs — onhandig, lomp.
aweg — weg.
aontgeven — cadeau; te ontvangen.

B.

Basteruim — voorkamer.
bouw — herfst.
beduit — twijfelachtig; beteekenis „ek ben beduit" — „ik twijfel aan". „wat is de beduit?" — „wat is de beteekenis?"
bekome — behoorlijk.
brakkie — deugniet; guit.
bus — zoen.
bal — lap.
bui — oververzadigd zijn, beu „ek ben der bui van".
bouwzenger — sprinkhaan.
benaomt — genoemd.
betrouwe — trouwen.
bisje — een kleine vogel.
bakkie — emmer.
breulft — bruiloft.
broek — gulp.

D.

Dek — dik.
dekkop — „catfish".
dengest — een vastgemaakt huishoudelijk voorwerp, van metaal of ander materiaal gemaakt.
doope — dopen; jus.
driede — derde.
dengesdaog — dinsdag.
doopies — stukjes brood of deeg in jus gedoopt.
dreisel — droogmiddel voor schilders.

E.

Eek — azijnzuur.
eest — eerst.
etigheid — voedsel.

F.

Fludderig — slordig.
fludder — een slordige vrouw.

G.

Gallus — broekophouder. Amer. afkomst.
gezope — dronken.
gressel — verschrikkelijk.

grootjes — grootouders.
gewest — bekend.
grontlaster — kerkstichter.

H.

Hemtrok — borstrok.
hounter — ginder.

hunter — rug.
hurkies — lendestukken.

I.

Infeer — trouwpartij; receptie.

K.

Kozijn — neef.
kustijt — kersttijd.
keedel — mijnheer.
kekfŭs — kikvorsch.
kneezer — knorrepot.
kreupelbos — ongerooid of onbewerkt boschland.
kleutje — knoedel.
kăsse — kersen.

Keuie — varken.
kastănge — kastanje.
kestkatainnote — okkernoten.
kneezen — knorren.
krakeel — twist.
kwart — kwaad.
klepper — „clam", een soort schelvisch.
koopen, ko*ft*, geko*ft* — koopen, kocht, gekocht.

L.

Levenmidling — beroep; vak.
lant — een veld, als „hooiland, mieslant" enz.

longest — langs.
„hij loopt de pat longest" — „hij loopt langs de weg", idiomatisch voor „hij is een verklikker".

M.

Mekeer — nood.
maokwijse — voorwenden.
morke — dun; mager.
mieslig — gewoon; ordinair.
meddigh — middageten.
meeks — dwars overheen.

muig — zolder.
mug — moei; genoeg van gehad.
muskwas — een vuil mensch, iemand die vies is (indiaansche afk.).

N.

Nesgierig — nieuwsgierig.
nakommer — een kind geboren als de ouders op leeftijd zijn.

nout — nooit.
neusdoek — zakdoek.
noy — omgang hebben.

Ouderling — vlier.
ootie — grootmoeder.

Pirk — perzik.
plăk — stuk grond; bezitting.
poeste — blaasbalg.
pollem — laurier.
pug — pochen; praalhans.

Reisjes — zoo nu en dan.
revaot — donder.
ruinatie — ondergang.
ruig — ruw; oneffen.

Schaos — schaarsch.
skjuer — schuur.
skrap — geheel.
shop — schoffel.
skelleput — schildpad.
skoostien — schoorsteen.
skuftijt — ontbijt.
skimmertin — ketelmuziek, concert bij een trouwpartij.
slănk — een moerassige plaats.
sluffer — verwaarloosd.
slenker — links.

Tehaim — aardbei (Ind. afkomst).
temmere — bouwen.
toon — teen.

ŭfferatie — offer (in de kerk).
ŭmmeleeg — onder; beneden.

Vandoe — uitverkoop; vendu.
vuil — boos.

O.

okker — een veld.

P.

paddebank — een beschermde kast om eetwaren te bewaren.
plaos — een boerderij.
pung — een plezierslee.
potarse — aardappelen.

R.

rommel — overvloed van iets, als b.v. bessen of visch.
rooyloop — menstruatie; bloederige diarrhee.

S.

smooke — een buur 's avonds gaan bezoeken.
spanspak — cantaloup (meloen). Indiaansche afkomst.
stampe — steken.
slap — slordig.
slukker — verhemelte.
stukent — gebroken; kapot.
spaon — gekookt maismeel, Ind. afk. („mush").
sjunke — kwellen, plagen (als een kind).

T.

tien — zweep.
taot — oom.
tas — zak.
tophuis — kroeg (Amer. afk.).

U.

ŭpdat — tot.

V.

verdenke — herinneren; herkennen.

verdrooy — handel.
vleei — verleden; nadat.
vlai — wei.
vlekkertie — sneeuwbui.
vram — van. Amer. afk.?

Welde — indianen.
weenoar — weduwnaar.
wedelt — wereld.

Zijghe — urineeren.

verkoft — verkocht.
vertaole — betalen.
vlughte — vloeken.
vrŭt — verrotten.

W.

weerleght — bliksem.
wanneert — gewend.
„ek ben er altijt wanneert".

Z.

Tenslotte nog een typisch stukje proza, gevolgd door enkele verklarende aanteekeningen.

EN KLEIN STUK ABOUT DIEPRESSIE DEUR EN OUW MAN.

Soo, end băn jou die keedel[1] dat maok en stŭddie van lăg duits? Wel, ek zal jou vertaole watten[2] jou hoore wil. Hullie săgge in deze daoge dat er veel int'rest in ons sprek is en prăps[3] is dat soo. Ek had niet eebel[4] voor dat te gloove jaore gleede toen ek hoord mijn ootie aon de slăght weer vloege in zŭn lăg duits. Maor voor en ouw măns soo ek băn hăh wij allein int'rest in de jaore gleede en prăps băn der veel ouwe keedels dat altogedder[5] trug in hullies kenderjaore băn. Ek hăh altijt wat pride[6] in mijn moddern uitseght even of ek[7] over seuventig jaor băn. Maor wannier iemest komt aon deze ouwe denge fraoge, dan brăngt dat mij trug aon daoge dat ek haost hăh vergete. Ek gloof dat mij măm[8] end deddy[6] de laotste mănse băn dat goed lăg duits mekaore sprake ŭmdat mij măm kwam ook van en duits fem'lie — heur naom waz Van Cliev — maor măm en vaoder băn gestarve sents haost dertig jaor end ŭmdot ek hăh niemont voor lăg duits te spreke vend ek de woorde niet moklig te verdenke[9] soo jou moet gedeult hăh. Mijn vrouw kwam van en lăg duitse fem'lie — zij hiete Decker — Bessie Decker — maor zij wist niet voor[10] lăg duits te spreke met mijn. Merried? Jao wij băn in ochtien hunderd veer end taghentig betrouwd[11] end toe geng ek elke daog in de meuling wărke voor en dŭller end en half en laot ek sagge dat dit waz en goeie sallrie!

Maor ek kan heel goed verdenke dat en boer soo tarf ŭp zŭn

tarflant had dat hij nam nao de meuling voor tarfmeel te laote maoke. Hij verkoft[12] de tarf voor en goeie prijs end de meuler[13] end de boer bän gelijght[14] settisfeit[15]. De verdrooy manse[16] verkoften [17] de tarfmeel aon de bakker voor en goeie prijs end soo hij waz settisfeit. De bakker bakt goed brood dat hij verkoft voor vijv cents en loof[18] — ook settisfeit. En wärkmäns koft goed brood voor zün kenders te foede end hij waz in staot voor de prijs te afforde[19] ümdot et soo läg waz end hij bleeiv gesettisfeit.[20] Maor hou et deur de weedelt geng weet ek niet ümdot in deze daoge is de prijs van bum[21] brood tien cents dat de wärkmäns niet afforde kan end hij is dissettisfeit[22] end soo gaot et achterwaarts longest de lijn üpdot aon de boer end hullie bän altogedder gelijght schrap dissettisfeit end hullie häh lappies aon de trouwsies.[23] Maor de Heere bleeiv de tarf up de tarflant elke jaor geve end Hij spreek nout van prijse dat te hoog of te lag bän of dat Hij dissettisfeit is. De Heere sit menigmaole Zun kop te schuffe[24] denk ek, about[25] de sleghtigheit in de weedelt.

OPMERKINGEN OMTRENT HET VOORAFGAANDE.

In de eerste plaats dient hier vermeld, dat de bovenstaande „Jersey Dutch"-monoloog niet makkelijk te krijgen was. De oude baas, dicht bij zijn tachtigsten verjaardag, had geen gesprek in zijn taal gevoerd sinds jaren; en zooals hij dat zegt, vond hij de „woorde niet moklig te verdenke", d.w.z. „te herinneren". Het is eigenlijk een strijd voor den ouden man geweest, en elk derde of vierde woord moest er letterlijk uitgepompt worden, omdat hij steeds moest zitten nadenken. Toch ging het wel, en wij hebben zijn woorden op kunnen nemen onder toepassing van een nederlandsche orthographie.

Merk nog op: ă — precies de klank van de „a" in het amerikaansche „c*a*ctus" (de eerste lettergreep uitgesproken met *breeden* mond).
ŭ — de klank van de „u" in het amerikaansche „r*u*n".

1. Keedel — kerel. Onder dit volk een „mijnheer", amer. „man".
2. watten — wat. Of dit een soort voornaamwoord is? Vergelijk „watter" in de woordenlijst. Hoe is de ‚en"- of „ten"-lettergreep te verklaren? Zie ook verder onder 17.

3. prăps — misschien.
4. eebel — kunnen, amerik. „able". Hier een soort omschrijving voor een verleden tijd van „kunnen", dien de oude man heelemaal niet kende; een feit vastgesteld o.a. door Prof. Prince.
5. altogedder — Holl. „altegader" of amer. „altogether"?
6. pride — trotsch (zijn).
7. even of ek — al ben ik. Amer. oorsprong.
8. măm end deddy — moeder en vader. Amer. dialectvormen.
9. verdenke — herinneren, hier eigenlijk „terug te halen".
10. voor — een vorm ontleend aan het amerikaansch, „om" is weggevallen. B.v. „ek was niet eebel *voor* dat te doene".
11. betrouwd — getrouwd.
12. verkoft — verkocht.
13. meuler — molenaar. Een vorm naar het amer. „miller", op de basis van het oorspronkelijk nederduitsche woord „meuling".
14. gelijght — gelijk. Hier „samen".
15. settisfeit — tevreden. Amer. „satisfied".
16. verdrooy mănse — handelaars, dus graanmakelaars.
17. verkoften — verkochten? Maar gewoonlijk zeggen zij „wij verkoft". Is deze lettergreep dezelfde als boven onder 2?
18. loof — een broodje, d.w.z. een heel stuk. Amer. „loaf".
19. afforde — Amerikaansch „to afford"; „verschaffen", in staat zijn om te krijgen.
20. gesettisfeit — Men lette hier op het gebruik van den lettergreep „ge", vooral daar deze elders niet toegepast wordt, zie 14.
21. bum — slecht. Amer. dialectvorm.
22. dissettisfeit — ontevreden.
23. trouwsies — Amer. „trousers" — „broek". Opmerkelijk is het verlies van den laatsten lettergreep „-ers", vervangen door den nederlandschen verkleinvorm „-jes", hier verbasterd tot „-ies".
24. schuffe — te schudden. Dit woord „schuffe" heeft een heele serie beteekenissen, b.v. een „schommel", een „schoffel", enz.
25. about — om. Amer. vorm. Hier — „de Heere zit dikwijls Zijn hoofd te schudden om de slechtigheid....." enz. enz.

Reading (U.S.A.) L. G. VAN LOON M.D.

BOEKBESPREKING

W. GS. HELLINGA. DE OPBOUW VAN DE ALGEMEEN BESCHAAFDE UITSPRAAK VAN HET NEDERLANDS. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, Amsterdam 1938, 364 blzz., ingen. f 4.90.

Onder de motto's die op meerdere plaatsen in dr. Hellinga's dissertatie verspreid staan zijn er verschillende die, sommige door hun obiectieven inhoud, andere door hun sterk-affectief-geladen terminologie tot verzet zullen prikkelen. Het slotwoord „la certitude est une horrible manie", ontleend aan Renan, alsmede het beginwoord „malheur aux livres qui concluent" van André Gide behoren hier zeker toe. Maar de auteur geeft ons hier weinig kamp, immers wij constateren dat ook hij toch met een „besluit" eindigt en vol zelfverzekerdheid onophoudelijk de „expansiologen" te lijf gaat. Doch dan stellen wij ons ook wel eens de ondeugende vraag, welk gedeelte van deze tegenstrijdigheden men nu eigenlijk au serieux moet nemen. Intussen zal ik daarom van een bestrijding der motto's verder maar afzien.

Voor het schrijven van dit boek is werkelijk een respectabele hoeveelheid arbeid verzet. De stijl is levendig, suggestief, hier en daar meer suggererend dan bewijzend. In de vierde afdeling van zijn Inleiding, die woordelijk luidt:

IV.

De spelling?

„1934"

faute de mieux.

heeft hij van zijn stijl en werkmethode wel een aardige zelfcaricatuur gemaakt. Ieder die dr. Hellinga wel eens een voordracht heeft horen houden, bijv. voor de Nederlandse afdeling van het jongste Nederlandse philologencongres te Nijmegen zal hem hierin ogenblikkelijk terug kennen. Het hindert evenwel voor de lectuur weinig!

Kort samengevat betoogt dr. Hellinga het volgende. Niet de zinsbouw of woordenkeus, maar de uitspraak stempelen iemands taal tot algemeen beschaafd. In de laatste jaren is door de taalgeographen de invloed van het Brabants op de vorming van de algemeen beschaafde uitspraak geweldig overdreven. Die invloed dient slechts als invloed op papier gekenmerkt te worden. Overigens is het algemeen beschaafd ontstaan door autochtone hollandse ontwikkeling en taalbouw, d.w.z.: bewuste taalcultuur, die er naar streeft een voor een cultuurmilieu geschikte omgangstaal te scheppen. Bewuste matiging der tweeklanken, beperking van het phonemenaantal, meer nog nivellering der phonetische varianten, behoren hier

wezenlijk toe. Eerst had de groeiende eenheid van de groot-Nederlandse cultuur de behoefte aan een algemeen beschaafde schrijftaal doen ontstaan en, mede gesteund door het schriftbeeld, dat veel Z.-Ned. elementen bevatte, kwam toen ook een algemeen beschaafde uitspraak op. Een en ander wordt aangetoond uit de ontwikkelingsgeschiedenis van algemeen beschaafde oe, ij, ui, ee, ei, aa, oo, eu.

Op een luchtig spottende wijze wordt gecritiseerd op dialectgeographen „(in of pas uit de dop)" (p. 3), die „taalverschijnselen (laten) oprukken, de grootste rivieren overbruggend of voor het kleinste beekje halthoudend, waar een machtig bisschop op de andere oever heerst" (p. 3), die met in het buitenland ontdekte waardevolle principes pronken (p. 258), enz.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat vanuit de kringen der volbloed- of als volbloed beschouwde expansiologen reeds stelling genomen is tegen dit boek. Zie de recensies van K. Heeroma in De Nieuwe Taalgids, 1938 p. 297 vlgg., G. Kloeke in De Gids, 1938 IV 151 vlgg., zie ook C. B. van Haeringen Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde VIII 1939 p. 308 vlgg. Zeer terecht is daar gewezen op inconsequenties in dr. Hellinga's houding tegenover mogelijke expansies. Zo heeft dr. Hellinga in zijn formuleringen steeds weer veel van de „oude" expansie-theorieën langs een achterdeurtje binnengehaald. En overal waar dr. Hellinga mogelijken invloed van brabantse spelling toegeeft, en dat gebeurt eigenlijk in zowat elk hoofdstuk, ontkent hij wel luide, dat dit een expansie-kenmerk zou zijn (p. 95), maar vragen wij ons toch nog af: waarom niet? Terecht heeft Kloeke er verder op gewezen (veel andere punten overigens uit deze recensies die ook mijn instemming hebben zal ik hier niet herhalen), hoe onverantwoord het is steeds van de dialectgeographen te spreken (bijv. p. 36) en deze als één groep te zien. Ook daar is immers lang niet iedereen uitsluitend expansiologisch. Ik moge verwijzen naar de opmerking van K. Heeroma in bovenvermelde critiek p. 311 over mijn diss.: „Het boek wil expansiologisch zijn, maar heeft zich van verschillende andere denkwijzen nog niet geheel los kunnen of willen maken." Begrijpelijk dat dr. Heeroma zich over mijn wil niet met zekerheid kan uitspreken, maar duidelijk blijkt, dat ik, hoewel mij interesserend voor taalgeographie en voelend voor expansiologie, niet expansioloog door dik en dun ben. En dat elke dialectgeograaf aan de eis van massale klankwettigheid zou vasthouden (cfr. p. 128) is pure fantasie.

Een zwakke plaats in zijn geschiedenis van de ô heeft dr. Hellinga heel handig op blz. 94 weggewerkt in een noot. Immers A. van Loey heeft in zijn „Bijdrage" twee jaar geleden duidelijk aangetoond, dat in Z.W.-Brabant in de M.E. enigen tijd gepalataliseerde varianten in gebruik ge-

weest zijn, maar hierop ging dr. Hellinga nog niet in. En nu vond ook J. van Ginneken De Taalschat van het Limburgsche Leven van Jesus, Maastricht 1938 § 27-29 voor het M.E.-Limburgs ineens in groten overvloed oe of o in de niet-umlauts-gevallen, en daartegenover u of ue in de umlautsgevallen, dus ue (en u) als spelling van gepalataliseerde klanken. Daarmee komen Hellinga's stellingen (bijv. op p. 88) dat de ue-spelling een poging is om den oe-klank weer te geven, weer heel wat zwakker te staan. Er kan heel best een ontleende spelwijze, beantwoordend aan andere klankverhoudingen, achter schuilen.

Het spreekt vanzelf, dat het tweede hoofdstuk, over de ij- en ui-diphtongering, onze aandacht ineens heel strak spande. Maar reeds even spoedig werden wij weer ontmoedigd door de mededelingen op blz. 113 en 119, dat Schr. weinig nieuwe gegevens heeft. Schr. zelf beschouwt het een quaestie van interpretatie en doet ten slotte weer water in den wijn door brabantsen invloed via het schriftbeeld toe te geven.

Inmiddels was ik er ook al vóór het verschijnen van dr. Hellinga's boek door anderen van overtuigd, dat er ook in Holland reeds in de M.E. aanlopen tot diphtongering bestonden. Maar eerstens kúnnen dit „eerste voorposten van Brabantse verovering" zijn, al heeft dr. Hellinga aangetoond dat dit niet persé hoeft (hij m e e n t bovendien bewezen te hebben dat het niet het geval i s) en overigens: dat daardoor a l l e brabantse invloed ineens weg moet vallen, begrijp ik niet: één feit kan méérdere oorzaken hebben!

Te gewrongen lijkt mij Schrijvers argumentatie bij de representanten van ogerm. u in open lettergreep. Hoewel hij toegeeft, dat de hollandse dialecten eu en de brabantse dialecten veelal oo hebben, moet toch de brabantse invloed in het A.B., dat oo vertoont, weggecijferd worden. En daartoe ziet dr. Hellinga een kans, doordat hij in de M.E.-se gegevens zowel in Noord als Zuid volop eu en oo door elkaar meent te vinden, zonder dat er verschil van uitspraak achter schuilt. Derhalve konden in die weifelingsperiode hollandse taalbouwers de oo gekozen hebben, desnoods enigszins gesteund door Brabant, maar zouden wij niet van een brabantse oo-invasie op een hollands eu-gebied hoeven te spreken.

Doch vooral de nu onlangs door Mej. Cecile Vereecken in de Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XII 1938 p. 33 vlgg. gepubliceerde studie Van „*slut-ila" naar „sleutel" werpt op dit probleem een ander licht. Hoewel ook zij op p. 95 zegt, dat vormen als k o n i n g, m o l e n, m o g e n onmogelijk brabants kunnen zijn, maar dat wij hier oude cultuurvormen hebben — zij meent dat de oo ten allen tijde deftiger heeft geklonken dan de eu — valt het ons toch

uit haar kaartjes op, dat Vlaams, Zeeuws en Hollands altijd eu hebben tegenover oo of eu der der andere dialecten (p. 92). Zouden nu dus, waar in Holland (reeds in de 17e e., cfr. p. 219) de drang zo onweerstaanbaar naar de eu ging, dat deze het absoluut gewonnen heeft, Hollandse cultuurbeschouwers-overwegingen en gehoorzaamheid aan de wetten van den taalbouw alléén de oo behouden of gebracht hebben? M.i. zeker niet, als er geen brabantse invloed achter gezeten had, die ook nog anders dan op papier werkte. Ik geloof n.l. niet dat de verwarring zo groot was als dr. Hellinga meent. Immers eerstens valt het ons op, als wij de studie van Mej. Cecile Vereecken doorbladeren, dat er in de oude bronnen veel meer oo- en oe-spellingen voorkomen dan eu of ue. Vervolgens beschikt dr. Hellinga hier voor Zuid-Nederland slechts over zeer weinig materiaal. De gegevens bevinden zich op p. 224 en 225, maar kunnen op tien vingers geteld worden. In het zuidwestbrabants van de 13 en 14e eeuw vindt A. van Loey p. 72-80 verder bijna geen vormen met ue of eu. En het Limburgse leven van Jesus (cfr. Van Ginneken Taalschat 1938 § 31, 32) blijken alleen o en oe voor te komen. Zowel in umlauts- als niet-umlauts-gevallen. Dus ligt dr. Hellinga's boven reeds gewraakte bewering van „verwarring in de zuidelijke spelling" tegen de vlakte. Bovendien ontkent Mej. Vereecken op p. 94 absoluut, dat in het oosten en zuidoosten de umlauts- en niet-umlauts-gevallen niet uit elkaar werden gehouden in de uitspraak en zodoende ben ik er door de lectuur van Mej. Vereecken's studie weer vaster van overtuigd, dat Brabant altijd een geweldige massa oo-woorden gehad heeft in tegenstelling met alle andere gewesten. Dit is ook volkomen begrijpelijk. Immers van de ene kant heeft de langs de hele kust werkende spontane palatalisatie er zich niet laten gevoelen en van de andere kant lag het heel ver weg van het umlautskerngebied, waardoor veel umlautsstromen (o.a. die welke op ogerm. u werken) het niet meer bereikt hebben. Cfr. A. Weijnen Onderzoek 1937 § 96 en A. van Loey Bijdr. p. 72-80. Waar dus nu in Holland een volkomen en in de volkstaal niet te remmen overwinning der eu-vormen heeft plaats gehad en Brabant juist zeer veel oo's bewaard heeft, kan men in Holland natuurlijk wel met invloed van de conservatieve spelling rekening houden maar is m.i. Brab. invloed ook hoogst waarschijnlijk. Dr. Hellinga wil vanuit Brabant alleen spellinginvloed aannemen. Nu echter blijkt dat Brabant ook in overweldigende meerderheid oo sprak en de Holl. volkstaal thans alleen eu kent, is die beperking van Brabantse invloed tot een schriftelijke niet verantwoord.

Weliswaar loochent dr. Hellinga p. 245 vlgg. de mogelijkheid van spontane palatalisatie door erop te wijzen dat het gebied waar algemeen eu

i.p.v. oo optreedt niet samenvalt met dat van de palatalisatie der û, omdat nl. Brabant oo doch daarnaast gepalataliseerde vormen van û zou hebben, maar dit bezwaar houdt geen stand. Immers Brabant vertoont van de ene kant bij de oo-woorden oo in het oosten, eu in het uiterst westen, maar ook van de andere kant bij de ui in het westen ui en wat daaruit ontstaan is, maar in het oosten ook blijkens de publicaties van Leenen, Van Ginneken en Schr. dezes diphtongen en vocalen die rechtstreeks op ongepalataliseerde û teruggaan. Het parallellisme bestaat dus wel degelijk, ook in Brabant!

Nog enkele vluchtige randopmerkingen. Op pag. 6 wijst Schr. op de zgn. zachte „limburgse" g om deze dan ontoelaatbaar te verklaren; juist als de Groningse n. Mij had het eigenaardige zangerige accent van den Limburger een gelukkiger voorbeeld geschenen van iets wat strijdt tegen de normen van een A.B.

Voor mogelijke vlaamse invloeden in Holland, waarover dr. Hellinga p. 94, 95 spreekt, zie men thans ook nog: K. Heeroma Opmerkingen over de methode der expansiologie N. Taalg. 33 (1939) p. 60 vlgg.

Onder op p. 237 schrijft dr. Hellinga: „Ik vermoed dat de nuance (tussen ô en ō) in het groeiend beschaafd Brabants eveneens zeer zwak stond om niet te zeggen: geheel verdwenen is." Welnu, persoonlijk geloof ik absoluut het tegendeel, maar daarmee verdwijnt in de quaestie oo-eu dan ook vaak het door Schr. aangewende argument der thérapeutique verbale.

Tenslotte acht ik het boek zeer lezenswaard, niet omdat het voor de verklaring van onze cultuurtaal de gedachte aan cultuurexpansies zo fel tracht uit te bannen — want daarin gaat het zeker te ver — maar omdat het ook eens gelet heeft op taalbouw, taalbeschaving, waar nog zo bitter weinig aandacht aan besteed is.

Roosendaal, Parklaan 127. A. WEIJNEN.

DICHTERS DER REFORMATIE IN DE ZESTIENDE EEUW, een overzicht met bloemlezing door Dr. W. A. P. Smit; Groningen, J. B. Wolters N.V., 1939.

Zeven jaren na het bekroonde boek „Dichters der Contra-Reformatie" van Dr. Anton van Duinkerken draagt Dr. W. A. P. Smit zijn tegenhanger „Dichters der Reformatie" aan zijn voorganger op. Zoo worden we nog sterker dan anders toch reeds het geval zou zijn geweest, gedrongen tot een vergelijking. Geen van beiden feilloos, leverden beiden ons een goed boek, dat we niet graag meer zouden willen missen.

Maar terwijl beiden na een inleiding een bloemlezing brengen, zijn de boeken toch wezenlijk anders georienteerd. Van Duinkerken wilde ons de schatten toonen, die vergeten werden: hij bracht een bloemlezing en verduidelijkte die voor ons met een inleiding; Dr. Smit ging uit van een „litterair-historische studie", zooals hij zijn boek in de Voorrede noemde, „waaraan als illustrerend materiaal een bloemlezing van beperkte omvang was toegevoegd".

Ik meen, dat dit verschil karakteristiek is, niet alleen voor de personen der schrijvers — van Duinkerken: de dichter, Smit: de wetenschapsman —, maar ook voor het onderwerp dat zij behandelden en voor de levensbeschouwing, die beiden vertegenwoordigden. Ik wil daarmee natuurlijk niet zeggen, dat de aanhangers der Contra-Reformatie meer aestheet waren dan die der Reformatie; maar het is wellicht toch wel zoo, dat de Katholiek eerder geneigd is een product zuiver-aesthetisch te beschouwen dan de meeste Protestanten en dat de Katholiek daar, althans voorloopig nog, beter toe in staat is. Lees van Duinkerken's inleiding: ge proeft telkens weer den man die het schoone zocht, ook al zegt hij in zijn verantwoording, dat hij „niet alleen. . . op den smaak" is afgegaan; zijn hoogste lof is bijna steeds gelegen in de dichterlijke waarde. Lees daartegenover Smit's overzicht: ge ziet den man, die met hartstocht den tytanischen strijd volgt, die in de zestiende eeuw over de waarheid werd gevoerd; hij heeft daarom woorden van lof voor verzen, die slechts door zijn mede-lidmaten, en ook dan nog slechts ten deele, kunnen worden gesavoureerd.

Kan van Duinkerken nadrukkelijk verklaren voor een grooter publiek dan voor een litterair-geschoolden groep te schrijven, het boek van Dr. Smit lijkt me voor vakmenschen bestemd, voor litteratoren, cultuurhistorici en theologen: het zal door een zekere droogheid niet gauw spreken tot den niet-vakman. Maar die vakman zal, hoe in-het-harnas-gejaagd hij zich ook vanaf de eerste pagina's moge gevoelen, dankbaar zijn, dat dit boek werd geschreven: niet omdat het ontzettend veel nieuws brengt, maar omdat een alleszins goede synthese werd gegeven, van wat uit andere publicaties omtrent deze materie reeds bekend was. Laat me er ook terstond aan toevoegen dankbaar gestemd te zijn voor een geheugenopfrissching, dat Marnix nog wel eens iets anders schreef dan zijn Psalmvertaling: het is prettig een paar fraaie verzen uit diens „Heylighe Schriftuerlicke Lofsangen" bij de hand te hebben.

Overigens zijn er geen openbaringen geschied voor hem, die een beetje thuis is in de lied-litteratuur der zestiende eeuw. Wat Dr. Smit aan nieuwe verklaringen geeft (b.v. pag. 115 over de zeer interessante kwestie, waarom het Calvinisme naast Psalmen en Geuzenliederen alleen het litteraire

genre behield en het v o l k s lied verloor), kunnen we toch slechts zelden volgen.

Waarom?

Ik meen goed te doen er hier nogmaals op te wijzen, dat men de meeste producten der 16e eeuwsche dichters onjuist bekijkt, wanneer men probeert ze te benaderen van l i t t e r a i r-historischen kant: men mag nooit vergeten, dat het gaat over l i e d e r e n, over verzen die g e z o n g e n moeten worden.

Zeker, Dr. Smit spreekt daarover meermalen (pag. 32 o.a.); maar het heeft geen zin te beweren, dat men met liederen te doen heeft en de heele kwestie der melodieën en hun samenhang met den tekst gewoon te negeeren. Een van de voornaamste argumenten van Marnix van Sint Aldegonde tegen de beroemde psalmvertaling van Petrus Dathenus — over diens maatloosheid — is daardoor aan Dr. Smit ontgaan en daarmede ook het juiste besef van de waarde, die aan de psalmvertaling van Marnix alleen reeds in technisch opzicht moet worden toegekend. Handelend over de „Veelderhande Liedekens" van ± 1551 ontgaat het den schrijver, dat we hier te doen hebben met een poging tot het maken van een nieuw volkslied, met sterke herinneringen en zelfs met ontleeningen aan het Katholieke lied: wanneer hij daar als norm voor de dichterlijke waarde dezer verzen „het persoonlijke element", „de persoonlijkheid van den dichter" poneert, doet hij die liederen onrecht.

Uitermate merkwaardig is schrijvers opmerking bij het lied „Ik arme kind, waar zal ik keren" (pag. 65): „men leest dit gedicht onwillekeurig meer om de zang der rijmen dan om de eigenlijke inhoud; daarmede is zowel zijn bekoring als zijn tekort aangegeven". Het bracht schrijver niet tot de verdere conclusie: dat alle gezongen verzen den inhoud van het vers ten deele verloren doen gaan en dat daarin, onbewust natuurlijk, een zeer voorname medewerkende reden gelegen kan zijn, waarom het v o l k s lied door de Calvinisten voor de kerkelijke gemeenschap ongeschikt werd geacht en waarom zelfs aan het psalmgezang geen onbeperkte vrijheid werd gelaten.

Beoordeelen we een lied toch als lied: we doen het onrecht, wanneer we er alleen maar een vers in zien, dat ook gezongen kàn worden. Het werkelijk goede lied verliest aan waarde, wanneer het slechts wordt gelezen of gezegd.

En van een dergelijke beoordeeling hangt zoo ontzettend veel af: met de verandering van den norm, en de zangwaarde is hier integreerend, verandert het resultaat van ons onderzoek. Ontneemt de melodie aan het lied en ge begrijpt weinig of niets meer van de fervente kracht, die ervan kan uitgaan.

In de bestudeering juist van de melodieën ligt tenslotte toch ook de eenige mogelijkheid na te gaan of een bepaald lied uit dezen of genen bundel populair is geweest of niet. Was het lied populair, dan wordt de eerste regel of het refrein gebruikt als wijsaanduiding voor een nieuw lied; ik behoef mijn lezers niet nogeens extra te wijzen op het buitengewoon groote belang, dat aan zoo'n constateering, uit cultuur-historisch oogpunt gezien, is verbonden.

Het is ongetwijfeld waar, dat we deze liederen niet mogen beoordeelen naar uitsluitend-aesthetische vormen, dat religieuze en theologisch-dogmatische motieven een rol moeten spelen; maar daarmee alleen zijn we geenszins klaar. Naast de muzikale zijde van het vraagstuk werd ook de algemeen cultureele door Dr. Smit m.i. niet steeds voldoende belicht. We krijgen uit zijn boek geen goede kijk op tijd en milieu. Slechts een enkele maal, b.v. bij de schildering van het drama der Wederdoopers, is het den schrijver gelukt ons de menschen te laten zien, die de dragers waren van het lied. En bijna nooit werd ons de ondogmatische zijde van de Reformatie in haar ontstaan duidelijk weergegeven; soms staat de auteur er vlak voor en. . . ziet er gewoon overheen.

Katholicisme, Reformatie, Contrareformatie — dat vraagt een teekening van controversen. Dr. Smit geeft ons al te zeer de Reformatie alleen, met de controversen die binnen die geestesbeweging zich openbaarden; als een bevolking van een eiland, afgesloten van de rest; van de Katholieken hooren we te weinig: zeker, schrijver begint met een uiteenzetting over den groei der reformatorische gedachten vóór Luther (is het nog wel gemotiveerd de Moderne Devotie hierbij te betrekken? is die beweging werkelijk te vergelijken met de Oxfordbeweging? wreekt zich hier niet het feit, dat schrijver uitsluitend niet-Katholieke boeken bestudeerde?), — maar daarna wordt alles ons vrijwel geschilderd als zich afspelend binnen den kring der Hervormden zelf: het boek verliest daardoor niet alleen zijn suggestiviteit, het boeiende gaat niet alléén teloor, maar ook de echtheid.

Maar het wordt nu hoog tijd de aanmerkingenrubriek (ik deel ook lang niet alle verklaringen der woorden: een „leis" is niet gelijk aan een godsdienstig gezang, p. 27) te eindigen: we zouden anders gevaar loopen den lezer te suggereeren, dat het nieuwe boek van Dr. Smit geen belangrijke publicatie zou zijn, terwijl zulks toch wel degelijk het geval is.

Het groote belang van dit boek ligt in de gedegen feitensamenstelling uit een materiaal, dat door velen zelden of nooit wordt geraadpleegd.

Conscientieus werker als Dr. Smit is, sloeg hij geen enkelen belangrijken dichter over en onthield hij ons geen waarlijk interessante bundel. Minder bekende figuren als David Joris, wiens naam ik niet lezen kan zonder het

oprecht betreuren dat we van hem niet méér weten, als Zoetgen Gerrits de blindgeborene dichteres van wie zoo'n enorme invloed is uitgegaan, worden ons zoo goed gekarakteriseerd als maar mogelijk is bij het weinige dat we van hen weten.

Wie ooit het magnifieke „Gebed Daniëls" van Marnix las, vergeeft zich niet gauw zijn domheid het weer vergeten te hebben en blijft dankbaar het hier te kunnen vinden. Maar naast dit lied, dat velen een openbaring zal zijn, bevat de bloemlezing veel verzen, die schoon zijn voor hem, die ze als lied weet te zien.

Groeit er langzaam maar zeker voldoende materiaal voor een grondige en algemeene studie over dien heksenketel, die onze 16e eeuw is geweest? Dr. Smit heeft er zijn bijdrage toe geleverd! Maar het groote werk moge niet te lang meer op zich laten wachten: in de 16e eeuw ligt de verklaring van bijna alle problemen rond ons volk en onzen volksgeest.

JOP POLLMANN.

Drs. F. BOERWINKEL Jr. CRONYK VAN SINT AAGTEN CONVENT. Knottnerus-Kramer Amersfoort 1939.

De Heer Boerwinkel heeft schoon gelijk in wat hij niet zegt maar wat dit boekje toch voortdurend voelen laat: we zijn eenzijdig, zeer eenzijdig in de keus van wat we de leerlingen als nederlandsch aanbieden. We lezen enkel bloemen en laten als de jonge koningskinderen de bladeren staan, we selecteeren en houden hoogte zonder te merken wat er op deze wijze aan perspectief in de breedte wordt verloren, we kiezen en oordeelen te veel waar we soms beter enkel met karakteriseeren en naast elkaar zetten konden volstaan. En toch is het alles nederlandsch, goed nederlandsch: het deurwaardersexploit even goed als het lyrische dat sonnet geheeten wordt; proza, sterk proza: de Historiën evenzeer als het venijnige pamflet, het philosophisch tractaat. En pas door en naast elkaar worden al deze vormen en genres in hun eigen aard verstaan. Althans voor gewone menschen, de theoreticus en de pure aestheet kunnen het natuurlijk ook anders.

Wie er zich toe getrokken voelt leze dus deze typische en aardig uitgegeven kloosterkroniek (15-17e eeuw) met zijn klas. Een gevoelige hand heeft menig fijn trekje heengeweven door alle data, feiten, namen en relazen, dat het een vreugde zal zijn met de leerlingen te herontdekken.

J. WILS.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 5 SEPT. 1939. **Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht.**

NEDERLANDSCHE TAAL- EN CULTUURRELICTEN UIT DEN STEENTIJD

De praehistorie leert ons, dat vele der oudste inwoners van Brabant en Vlaanderen, bij het smelten van den laatsten ijstijd tusschen 10.000 en 7000 jaar voor Christus het rendier, waarop zij teerden, gevolgd zijn naar twee zijden:

1° naar het Oosten, over Skandinavië en Rusland naar Noord-Azië, en

2° naar het Westen over Engeland, Schotland en IJsland naar Labrador.

Engeland hing toen toch in het Zuiden met het vasteland, en in het Noorden nog met IJsland en Groenland samen, zoodat hier een brug naar Noord-Amerika lag, dien zeker de Eskimo's als volle afstammelingen van het Chancelade-ras, dat hier vertoefde, naar Labrador hebben gevolgd, en waarlangs waarschijnlijk ook de Oer-Algonkins als nauwe verwanten van het Cro-Magnon-ras zijn opgetrokken.

De anthropologen nemen dit sinds Sollas' boek [1]) als vaststaande waarheid aan; en de nieuwere ethnologen als Graebner [2]) leeren ons verder dat onze Noordwestelijke Europeesche mannenkleeding met haar opvolging van hemd, borstrok, vest, pak en overjas, evenals de beenaankleeding met kousen, onderbroek, lange broek en

[1]) W. Sollas: Ancient Hunters. Cambridge 1925.
[2]) F. Graebner: Ethnologie. Kultur der Gegenwart, Leipzig 1922 blz. 563.

slobkousen of hooge laarzen, in algeheele afwijking van de Indogermaansche kleederdracht, en in principieele overeenstemming met het nog heden bij de Eskimo's gebruikelijke costuum, haar afkomst van den archaeolithischen Chancelade-mensch bewijst. En ik geloof dat een vergelijkend onderzoek naar de kinderkleeding of liever de kinderinpakking op Marken, in Zeeland en ook in Brabant met de kinderkleeding der Eskimo's hetzelfde resultaat zal opleveren. Ik zie trouwens ook opvallende overeenkomsten tusschen de kleederdracht onzer Zeeuwsche en Markensche vrouwen en die der Eskimovrouwen, ons in de laatste jaren van verschillende zijde uitvoerig beschreven.

I. DE NEDERLANDSCHE SAMENSTELLINGEN MET *-STOF, -GOED* enz.

Maar ook onze Brabantsch-Nederlandsche taal heeft uit den prae-diluviaanschen tijd nog eenige relicten bewaard. Want alleen zóó is het te verklaren, dat de aanstonds te vermelden eigenaardigheden juist voorkomen langs den heelen weg dien deze rendierjagers, op het einde van den ouderen steentijd over de landbrug van Engeland en IJsland naar Groenland en Labrador hebben afgelegd. Ik heb vooral het oog op een eigenaardige doelbeteekenis — doelmenschen waren die oude jagers — van de samenstellingen met het woord *-stof* en *-goed,* of hun synoniemen *-hout, -waar, -gerei* of *-tuig.* Welnu deze doel-beteekenis komt nu voor:

1° in het Baskisch.[3]) Het Labourdin-woord *gai* beteekent: matière, sujet, étoffe (bon à, goed voor). In de andere Baskische dialecten is dit woord in den vorm van -gai, -gei, -gei, -gi of -ki tot een suffix geworden in de genoemde beteekenis.

jaun = heer; jaungei = toekomstige heer, stof voor een heer.
arropa = kleeding; arropagei = kleedingstof.
erra = vuur; erragai = brandstof; erreki = gebraad.
emazte = echtgenoote; emaztegei = verloofde bruid.
gizon = echtgenoot; gizongei = aanstaande bruidegom.

2° in het Germaansch, maar meer speciaal in het Nederlandsch: *kleedingstof, brandstof, stof tot droefheid of vreugde, stof voor een drama*; hij is van het hout, waaruit men professoren snijdt; van het hout, waaruit groote dichters gesneden worden; van het

[3]) C. C. Uhlenbeck: De woord-afleidende suffixen van het Baskisch. Amsterdam 1905 blz. 26-33.

hout waarvan men officieren maakt; hout voor de galg zijn (*pijlhout, brandhout, klompenhout, balkhout, ribhout, spaanhout*); *beddegoed, doopgoed, schuurgoed, rouwgoed, snoepgoed, speelgoed, strijkgoed, waschgoed, erfgoed, vrachtgoed, pakgoed, tonnegoed, strijkgoed, rouwgoed, nachtgoed, wrijfgoed, schuurgoed, poetsgoed, reisgoed, snoepgoed, bakgoed* (deeg), *ontbijtgoed, speelgoed, stortgoed, zaaigoed, kwistgoed.* Het Friesch heeft nog *beamguod* voor geboomte. Te Friezenveen spreekt men van *vaaikengoud* = varkens of goed voor varkensvleesch. Verder: *eetwaar, kookwaar, handelswaar, drinkgerei, eetgerei, rookgerei, waschgerei, poetsgerei, rijtuig, speeltuig, scheeptuig, vaartuig, vischtuig, voertuig, werktuig* enz.

3° in het Oudiersch, Schotsch, Welsh en Breton. [4])

Het Oudiersche *damnae,* Welsh *defnyt* en Breton *danve* beteekent *stof.* Het is zeker verwant met *domun* dat *heelal* of *wereld* beteekent en waarschijnlijk hetzelfde is als het Latijnsche *mundus* (met metathesis). *Domun* is verder verwant met ons woord voor *diep,* en *mundus* volgens Kretschmer met ons woord voor *mond.*

Oudiersch: epscuip = episcopus, maar damnae -n-epscuip = iemand die bisschop gewijd kan worden.

Welsh: daw = zwager, maar defnyt uyn daw = de man die mijn zwager kan worden.

Breton: kaer = schoonzoon, maar danve we mab kaer = mijn toekomstige schoonzoon.

4° in het Oudnoorsch van IJsland vinden wij blijkbaar hetzelfde woord in den vorm van het Welsh maar zonder de d- aan het begin, die misschien een klasse-praefix is geweest, waardoor ook de metathesis of de verandering van praefix in suffix in *mundus* verklaard wordt. Het woord on. *efni,* Deensch *evne,* Zweedsch *ämne* beteekent: *stof,* maar beteekent ook geestelijke kracht en is verwant met ons ww. *oefenen* dat de oude beteekenis nog heel goed heeft bewaard.

on. koningsefni = koningstof of kroonprins.
on. biskupsefni = wijbisschop met recht van opvolging.
on. mannsefni = toekomstige echtgenoot.
on. magsefni = toekomstige zwager.

[4]) J. Vendryes: Une locution commune au celtique et au scandinave. Revue Celtique vol. 41. 1924 blz. 238-240.

5° in het Eskimo.
Alaskisch beteekent pūyōk = rook en -n-qkäk = stof.
en nu is pūyō qkak = rookstof of buskruit.
Het Groenlandsche -gssaq = stof heeft dezelfde functie. [5])

6° in het Algonkin, waarover ik reeds vroeger geschreven heb, en verder naar C. C. Uhlenbeck verwijs.

Strikt genomen zou men dit dus Toekomstige-tijdsvormen van het nomen kunnen noemen, waaraan dan in de genoemde respectieve talen ook Verledentijdsvormen van het Nomen beantwoorden, gelijk b.v. in het Fransch, *feu-mon-père,* en in het Nederlandsch *wijlen mijn vader* : *ex-koning* of *Benjamin-af.*

II. DE INCORPOREERING DER NAMEN VAN LICHAAMSDEELEN.

Een tweede verschijnsel, dat in onze taal en in het Nederduitsch een unicum is in heel de Indogermaansche talenwereld, en daardoor al verdenking wekt op een vroegere taallaag te berusten, en blijkens de Algonkin-parallellen ook tot de archaeolithische taalrelicten schijnt te behooren, is de incorporatie der namen voor lichaamsdeelen in de Nederlandsche samengestelde werkwoorden van het type: knarsetanden, reikhalzen, knikkebollen enz. Zie hierover De Bo: Westvlaamsch Idioticon[2] blz. 1247 en Oskar Weise: Beiträge zur Niederdeutschen Wortbildung, Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung Bnd. 46, 1920 blz. 32 vlgd.

Daar de Nederlandsche voorbeelden echter nog nooit systematisch bij elkaar gezet zijn, wil ik het mij bekende materiaal hier volledig van opgeven.

In overeenstemming met de Algonkin- en vele andere talen is dit type van incorporeerende samenstelling, dat bij mijn weten buiten het Nederduitsch en het Nederlandsch nergens anders in de Indogermaansche talen voorkomt, tot de namen der lichaamsdeelen beperkt; en daarmee draagt het dus zelf het bewijs in zich, dat wij hier met een vóór-indogermaansch relict in onze taal te doen hebben.

Wij zullen ze dus rangschikken naar de alphabetische volgorde der lichaamsdeelen.

[5]) C. C. Uhlenbeck: Grammatical Distinctions in Algonquian demonstrated especially from the Ojibway-Dialect. Leiden 1909 blz. 7, waar ook het Oudnoorsch en het Baskisch reeds worden vergeleken. Th. Bourquin: Grammatik der Eskimosprache an der Labradorküste London 1891 blz. 191 vlgd. 224 vlgd.

aars bolaarzen (Kil) [6])
botaarzen (Kil, Wei)
glänhôrsen (Wei)
draaieersen
(Roemer Visscher)
klappôrsen (Wei)
nuttôrsen (Wei)
oeselaarzen (Id)
panaarzen (Wei)
polaarzen (Id)
quickôrsen (Wei)
ru(c)kaersen (Wei)
rukaarzen (Kil)
wringaarzen

arm rekarmen (Id)

baard lekkebaarden (Id)
mnl. leckebaerden
likkebaarden
pruimbaarden (Id)
vleibaarden (Kil)

bak (wang)
rotzbacken (Wei)

balg klakbalgen (Id)
jaagbalgen (Id)
schuddebalgen (Id)

been flikkerbeenen (Id)
gerdebeenen
knikkebeenen (Wei)
kruisbeenen (Id)
lillebeenen
maaibeenen (Id)
pekkelbeenen (Id)
rekkebeenen (Id)
scherdebeenen
scherrelbeenen
schrankelbeenen
schrijbeenen
schlenkerbeenen (Wei)
slingerbeenen
spartelbeenen
spillebeenen
spinnebeenen (Wei)
tillebeenen (Id.)
Bredero: treckbeenen
trillebeenen
vlechtebeenen (Id)
waggelbeenen
wakelbeenen (Id)
wrikkelbeenen (Id)
zwimpelbeenen (Id)

bek blauwbekken
gerrebekken (Id)
grimbekken
hellebekken (Id)
herrebekken (Id)
keverbekken (Id)
lekkerbekken
paarbekken (Id)
pruimbekken (Id)
rekkebekken (Id)
schuimbekken
spaarbekken
spiekebekken (Id)
trekkebekken
waterbekken (Id)
witbekken (Id)

bil draaibillen
hillebillen (Kil)
klutterbillen (Id)
kwikkebillen

[6]) Als afkortingen gebruik ik hier Kil = Kiliaen. Id = Idioticon van de Bo. Wei = het Nederduitsch materiaal van O. Weise.

bol hardebollen
kattebollen (Id)
knikkebollen
raasbollen
rollebollen (Id)
schuddebollen
sollebollen (Kil)
(ook intransitief)
steertebollen (Kil)
suizebollen (Vondel)
suijselbollen (Kil)
tukkelbollen
zottebollen (Id)

buik kittbuchen (Wei)
schla(g)bauchen (Wei)
schneibäuchen (Wei)
schuddebuiken

bus (lijf)
schuddebussen

fok (gat)
poilefokken (Id)

gat gerdegaten (Kil)

haar plukharen (Id)

hak pîlhacken (Wei)

hals kathalsen (Wei)
jokhalzen (Id)
kikhalzen
kokhalzen
kraanhalzen
kroonhalzen
krophalzen
kurkhalsen
reikhalzen
rekhalzen (Vondel)
rukhalsen (Wei)

heup wiegheupen (Kil)

hiel trekhielen

hoofd schudhoofden
stoothoofden (Kil)

kaak blaaskaken

kop draeikoppen (Kil)
dusselköppen (Wei)
döseköppen (Wei)
nikköppen (Wei)
schuddeköppen (Wei)

lip lekkelippen (Id)
sipperlippen

mond gabbermonden (Id)
likmünnen (Wei)
slikmündjen (Wei)

muil begrismûlen (Wei)
hokkemuilen (Id)
kokermuilen
meesmuilen (zie v. Haeringen Supplement)
schompermuilen
schorsmuilen
smoddermuilen

nek duikenekken (Id)
duknaken (Wei)

neus druipneuzen (Id)
glôrnesen (Wei)
krimpneuzen (Id)
schortneuzen
(Schuurmans)
snufneuzen

oog bernoogen (Kil)
blikoogen (Staring)
flinkôgchen (Wei)
gieroogen (Bilderdijk)
glarioogen (Id)
keeroogen (Id)

kürôgen (Wei)
knipoogen
kniwlögen (Wei)
kraanoogen
kralôgen (Wei)
kulpôgen (Wei)
liefoogen
lodderoogen
lonkoogen (Id)
loeroogen
luikoogen (Id)
mûsôgen (Wei)
piepoogen (Id)
pinkeloogen (Id)
pinkoogen
plîrôgen (Wei)
plinkögen (Wei)
plürôgen (Wei)
puiloogen (Id)
ralögen (Wei)
rekoogen
schemeloogen
sneloogen (Id)
snotoogen (Id)
sprietoogen
sprieteloogen
staroogen
steroogen
traanoogen (Wei)
weioogen
wieloogen (Id)

oor druilooren
kortooren
pijlooren (Id)
ringelooren
schûlôren (Wei)
slingerooren
suilooren
wikkelooren

poot talpoten (Wei)

schoer jeukschoeren (Id)
krinsschoeren (Id)
schokschoeren (Id)
trekschoeren (Id)

schouder
schokschouderen

staart bloksteerten (Id)
breisteerten (Id)
druipsteerten
kortstaarten
kwiksterten (Wei)
kwipsterter (Wei)
kwispelsteerten
slâpsterten (Wei)
slûpsterten (Wei)
vleisteerten (Kil)
vlichelsteerten (Kil)
wikkelsteerten (Id)
wêpsterten (Wei)
wipsteerten (Kil)
wispelsteerten (Kil, Vondel, Mnl.)

tand bliktanden (Oudaan)
hijvertanden (Id)
klappertanden (Wei) (Mnl. kleppertanden)
klippertanden
kluttertanden (Id)
knarstanden
knarsetanden
knerzeltanden
kraaktanden (Id)
krekeltanden (Id)
krijsseltanden (Kil, Mnl.)
lekkertanden
smaktanden

	snaktanden (Id)
	snattertannen (Wei)
	watertanden
tong	dubbeltongen (Id)
top	draeitoppen (Kil)
vinger	knipvingeren (Id)
vlerk	kortvlerken
vleugel	kortvloghelen (Kil)
voet	knoeselvoeten (Id)
	kratzfoeten (Wei)
	maaivoeten
	schoorvoeten (ook Wei)
	sleepvoeten
	spinnevoeten (Wei)
	stampvoeten
	strompelvoeten
	stronkelvoeten
	strijkvoeten
	talfoiten (Wei)
	tillevoeten (ook Wei)
	tilfeutchen (Wei)
	tintelvoeten (Id)
vuist	krabbelvuisten (Kr.)
	slingervuisten (Kr.)
wiek	klapwieken
	kortwieken enz.

Het was beslist noodig, dit materiaal eens bij elkaar te zetten, omdat een onvolledige kennis dezer gevallen reeds menigeen tot een veel eenvoudiger maar geheel onjuiste verklaring heeft verleid.

Zoo wil Weise hierin b.v. afleidingen zien van nominale samenstellingen. Dit is echter een heel andere groep, die bovendien slechts schaars vertegenwoordigd is en zich bovendien niet tot de namen van lichaamsdeelen beperkt. Hiertoe behooren b.v.

vuilbekken	van	vuilbek
zuurmuilen	van	zuurmuil
vuilmuilen	van	vuilmuil
langneuzen	van	langneus
vuiltongen	van	vuiltong
jakhalzen	van	jakhals (fra. chacal)
langvingeren	van	langvinger
en platvoeten	van	platvoet.

Maar hieronder vallen ook allerlei voorbeelden die niets met de namen van lichaamsdeelen te maken hebben:

luistervinken	van	luistervink	zegepralen	van	zegepraal
luibakken	van	luibak	banvloeken	van	banvloek
kondschappen	van	kondschap	boekstaven	van	boekstaaf
lichtmissen	van	lichtmis	bolwerken	van	bolwerk
plasregenen	van	plasregen	brandmerken	van	brandmerk
waarborgen	van	waarborg	dwarsboomen	van	dwarsboom
wedijveren	van	wedijver	glimlachen	van	glimlach.

Bovendien zijn van de bovengegeven voorbeelden in 90% nergens nominale samenstellingen te vinden.

Niet tot deze groep behooren echter *kortwieken, kortvlerken, kortvloghelen, kortooren, kortstaarten, dubbeltongen, traanoogen, staroogen, wieloogen, snufneuzen, raasbollen,* waaruit pas secundair nominale samenstellingen als *kortoor, kortstaart, dubbeltong, staroog, wieloog, snufneus* en *raasbol* zijn afgeleid, maar in wier eerste lid aanvankelijk wel degelijk de werkwoorden: *korten, verdubbelen, tranen, staren, wielen, snuiven* en *razen* te vinden zijn. Dat hierbij een enkel voorbeeld als *liefoogen* en eenige andere als *blauwbekken* en *witbekken* twijfelachtig blijven — immers het eerste deel hiervan kan zoowel het oude werkwoord *lieven* (vergl. hgd. lieben) als het adjectief *lief* bevatten — verandert echter niets aan het overvloedige materiaal, dat hierboven is overgelegd. En als wij de moeite namen het Middelnederlandsch Woordenboek systematisch te excerpeeren zou deze overvloed nog aanmerkelijk rijker worden.

Let evenwel op, dat het bewijzende element van deze groep niet uitsluitend in haar rijkdom bestaat, maar vooral steunt op de strikt-karakteristieke beperking der incorporatie in zoo'n overvloed van gevallen tot de namen van lichaamsdeelen. Juist in allerlei incorporeerende talen neemt deze groep soortnamen toch een bevoorrechte plaats in. En dat wij hier wel degelijk met incorporatie in het werkwoord te doen hebben, dat zegt ons het onbevangen taalgevoel der dialecten, die de -n in de uitspraak bewaard hebben, nog heel duidelijk; daar deze werkwoordsuitgang in *reikhalzen* b.v. niet bij *hals,* maar bij *reik-* en in *knarsetanden* b.v. niet bij *tand,* maar bij *knarse-* behoort. Ook de stemhebbende uitspraak der -s- in *meesmuilen* enz. is hiervoor een bewijs. Dat klassiek-gevormde schrijvers hier ten slotte geen raad mee wisten, en aan een secundaire (schijnbaar meer logische) omzetting als *tandenknarsen* enz. de voorkeur hebben gegeven, doet aan het gegeven bewijs eer iets toe dan iets af. Ten slotte zou men kunnen opmerken, dat in vele incorporeerende talen het geïncorporeerde nomen van een lichaamsdeel vóór den verbaalstam staat, maar niet erachter, gelijk in het Nederlandsch. Maar deze heele moeilijkheid berust op een gebrekkige kennis der feiten. Edward Sapir [7]) leert ons toch, dat tegenover het Irokeesch, Pawnee, Shoshonean en Takelma, die het ge-

[7]) Edw. Sapir: The problem of Noun Incorporation in American Languages. American Anthropologist. 13, 1911 blz. 250-282. De bedoelde mededeeling vindt men op blz. 259.

incorporeerde nomen vóór den verbaalstam plaatsen, het Yana en Tsimshian b.v. het geïncorporeerde nomen achter den verbaalstam zetten, juist als het Nederlandsch.

Hoe wij de zaak dus ook wenden of keeren, wij staan voor het onloochenbare feit, dat onze taal in deze rijke groep van verbale samenstellingen een onmiskenbaar relict uit de incorporeerende talen heeft bewaard; en dat de praehistorie ons hiervoor een voldoende verklaring weet aan de hand te doen.

Het is nog de moeite waard op te merken, dat het Limburgsch dialect dit soort verbale samenstellingen heelemaal niet kent, terwijl ook in Duitschland de hoogduitsche voorbeelden (speciaal in Beieren en Hessen-Thüringen) zich tot enkele gevallen beperken, die wellicht nog op Nederduitschen invloed berusten. Of ook Skandinavië en de Engelsche dialecten dit type van samenstelling bezitten, is mij onbekend.

Een verder verschijnsel, dat op onze taal veel dieper invloed heeft achtergelaten is de laryngale articulatiebasis der arktische volkeren. Daar deze oude overgeërfde articulatiegewoonte hier echter later opnieuw door het Alpiene en Praeslavische ras zal worden ingevoerd: en het dus moeilijk is uit te maken, hoe zich al deze invloeden ten opzichte van elkander verhouden, zullen wij daar hier niet verder op ingaan. Alleen wijs ik erop, dat deze laryngale tendenz, hetzelfde is als wat Troubetzkoy in de Slavische talen „die Velaren-krankheit" heeft genoemd, waarover men in Taal en Ras blz. 83-95 het noodige kan naslaan.

III. DE PLAATSNAAM HELMOND.

Er zijn weinig plaatsnamen in Nederland bewaard, die zoo oud zijn en zoo belangrijke gegevens uit het vóór-Christelijke tijdperk der Europeesche moederrechtelijke cultuur bevatten, als Helmond met zijn Noord- en Zuid-Nederlandsche parallellen:

1° De Helle, Hellegat, Hellebroek, Hellevoet(sluis), Helsche haven, Helsdeur, Helsloot, Helvoort;

2° Helmont, Hellemond, Hellegat, Helleput(te), Hellebronne, Hellespleet, Helsack, Helschoote en Hellebuyck.

Dit toch zijn allesbehalve gewoon-Germaansche plaatsnamen gelijk men uit het groote werk van Förstemann-Jellinghaus: Altdeutsches Namenbuch[3] 2 Bnde Bonn 1913 Bnd II kolom 1332 onmiddellijk zien kan. De enkele voorbeelden die hij namelijk opgeeft, behooren zoo goed als alle tot het Nederlandsch taalgebied.

De groote prae-historicus C. Schuchhardt heeft ons toch in zijn boek *Alt-Europa* een beschavingsgebied leeren kennen, dat in zijn peripherische strekking van Noord-West tot Zuid-Oost al de Zuidelijke randlanden van Europa omvat: met Turkije en Griekenland te beginnen, langs Kreta, Malta en Sicilië over Italië tot in Spanje. Uit den tijd toch dat alle centrale deelen van Europa nog onder het ijs lagen, zijn over dit heele peripherische gebied blijkbaar een heele reeks karakteristieke wapens en werktuigen, beker en aardewerkvormen, huizen- en gravenbouw — ook de Hunnebedden of megalithische monumenten hooren in deze beschavingsperiode — opvallend aan elkaar gelijk. En na het smelten van het ijs, dringt deze Middellandsche cultuur nu ook langs Europa's Westrand omhoog langs Gallië naar Brabant, Brittannië, Ierland, tot in Skandinavië toe.

Maar behalve eenheid in materieele cultuur, was ook de geestelijke beschaving dezer gebieden, althans in drie kapitale punten volkomen homogeen: 1° hun doodencultuur en lijkfeesten, op angst voor den doode berustend, en daarbij hoorende begrafenis in hurkende meestal saamgebonden vorm, soms ook de lijkverbranding; 2° de moederrechtelijke inrichting der maatschappij, met al de vrouwelijke tendenzen, hieraan vast, en 3° de juist uit het matriarchaat geboren, geheime mannenbonden (denk aan onze latere Veemgerichten) om zich, als het moest, tegen de bestaande rechtsorde te verdedigen.

De hoofddraagster van deze Europeesche beschaving moet geweest zijn, het Middellandsche menschenras, dat op een mengeling van het Grimaldi-ras en het Cro-magnon-ras schijnt te berusten. In ieder geval heeft Afrika in dien zelfden tijd een volkomen analoge materieele en geestelijke beschaving meegemaakt.

„Wir dürfen also zum mindesten behaupten, zegt Menghin, dass der Mensch der Zweiklassenkultur (von Süd-Asien) nicht nur nach Australien und Afrika, sondern auch nach Europa gekommen ist, und genau so in unserer Ahnenreihe steht, wie in der des Kongonegers" (Anthropos. Bnd. 20 1925. blz. 556).

Welnu, dit uit Afrikaansche voorvaderen geboren Middellandsche ras, is dolichocephaal en prognaath; d.w.z. het hoofd is langwerpig en de tanden staan naar voren, en de lippen beschikken over enorme stulpbeweging. De haren en oogen zijn zwart. En de nakomelingen van dit ras zijn nu na de gedeeltelijke Brabantsche ontvolking door den Haspengouwer vloed, hierheen gekomen en

leven nog zeer talrijk in ons huidige Brabant. Van dit ras hebben wij tot op den dag van heden in ons de labiale tendenz waardoor wij b.v. in onze dialecten ee tot eu, ei tot ui, ie tot uu en i tot u maken.

Dezelfde labiale tendenz vinden wij in het Waalsch en de Noord-Fransche Ardennen en Vogezen-dialecten door Bruneau bestudeerd; en verderop in heel Frankrijk, Italië en Spanje, in de Balkantalen en bijna heel Noord- en Centraal-Afrika.

Maar niet slechts in onze klankleer, maar vooral ook in onze Syntaxis is hiervan nog heel wat blijven hangen: al kunnen wij ons hieromtrent niet met Ierland vergelijken. Zie daarover Brynmore-Jones in Rhys and Jones: The Welsh People. Appendix met de onbeteekenende weerlegging van W. Ridgeway: Proceedings Brit. Acad. III blz. 34 vlgd. en vooral de uitvoerige bevestiging van Julius Pokorny: Das nicht-indogermanische Substrat im Irischen. Zeitschrift für Philologie Band 16 blz. 95-114, 231-266, 363-394 enz.

Daar deze Keltische taalovereenkomsten met Afrika, waarschijnlijk pas in de latere Keltische periode van onze vaderlandsche geschiedenis hier volop inheemsch zijn geworden, zullen wij deze, in een volgend opstel, met het heele Keltische vraagstuk, en de daarbij hoorende praehistorische vondsten behandelen.

Wij richten ons thans naar de prae-Keltische of Ligurische beschaving. Speciaal op het rechtsleven moest deze matriarchaal gerichte maatschappij haar invloed doen gelden. En nu is dan ook Prof. E. M. Meyers van Leiden in zijn vergelijkende rechtsstudie op een rechts-systeem gestooten, dat eenerzijds duidelijk op moederrechtsbeginselen terugwijst en anderzijds geographisch met dezen mesolithischen opmarsch van het Middellandsche ras naar onze streken samenvalt. [8])

Juist toch bij de later te noemen, Noordelijke Galliërs van Noord-Oost-Frankrijk, in Zwitserland, Zuid-Duitschland en in Oost-Brabant en Limburg vond deze rechtsgeleerde wat hij noemt: het Belgisch-Helvetisch recht, dat zich kenmerkt door de ondeelbaarheid van het familiale grondbezit, zoodat de langstlevende echtgenoot — speciaal ook de weduwvrouw — zelfheerlijk over de

[8]) E. M. Meyers: Het Ligurische Erfrecht in de Nederlanden Deel I. Het West-Brabantsche Erfrecht. Haarlem 1929. Vergelijk ook E. M. Meyers: Het Middeleeuwsch recht als hulpmiddel bij het onderzoek naar de verspreiding der rassen en stammen in West-Europa. Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen. Afd. Letterk. Deel 54, Serie B. no. 8. Amsterdam 1922.

heele nalatenschap beschikte: wat overal elders als een ongehoorde aanmatiging gold.

Maar verder merkte dezelfde geleerde in het Ligurische recht van West Brabant, dat dus onmiddellijk aan het Belgisch-Helvetisch rechtsgebied grensde eenige overeenkomsten met het Ligurisch recht in West-Vlaanderen op, die in Oost-Vlaanderen niet voorkomen en dus het bestaan van een oud stuk Belgisch-Helvetisch recht in West-Vlaanderen waarschijnlijk maken, hetgeen, gelijk men aanstonds zien zal, met een heele teekenende groep West-Vlaamsche plaatsnamen treffend overeenstemt.

Deze nieuwste onderzoekingen van Schuchhardt en Meyers komen dus volop bevestigen en toelichten wat indertijd J. Bachofen [9]) en nu onlangs D. Kreichgauer [10]) en E. Kornemann [11]) zijn komen bewijzen, dat namelijk vóór de Indogermaansche en Semitisch-Chamitische cultuur rond de Middellandsche zee een eigenaardige moederrechtelijke cultuur heeft geheerscht, die zich verderop over bijna heel oud Rand-Europa heeft uitgespreid [12]) en die vooral in Noord-Gallië levend is gebleven.

Van deze Mesolithische Mediterrane cultuur hebben wij nu nog een heele reeks min of meer waarschijnlijke relicten over in onze namen en volksgebruiken. Wij hebben b.v. rond de Middellandsche zee uit deze tijden een heele reeks stadsnamen waarvan er sommige ook in ons land voorkomen.

Zoo vinden wij in Frankrijk en Spanje vrij vaak den stadsnaam *Illiberri* waar een frequente Noord-Afrikaansche naam *Tilliberri* tegenover staat.. Denken wij nu aan de Engelsche namen op *-bury* als *Tilbury,* die met onze Nederl.-Duitsche namen op *-burg* overeenkomen, dan worden wij ineens herinnerd aan Elburg in Gelderland en ons Noord-Brabantsche Tilburg dat reeds in 740 als *Tilliburgis* in een paar oude oorkonden voorkomt. Verder ligt een ander Tilburg bij Boxtel, een derde in de gemeente Slochteren in Groningen, een vierde in Sliedrecht als oude naam van Slobbendonk. Hier blijft het echter alleen bij een overeenkomst in naam wiens beteekenis wij niet zeker kennen; en hier is de zekerheid,

[9]) J. J. Bachofen: Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynäkokratie der Alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart 1861-1889.

[10]) D. Kreichgauer: Die Religion der Griechen in ihrer Abhängigkeit von den Mutterrechtlichen Kulturkreisen. Jahrbuch von St. Gabriel. Mödling 1925 blz. 107 vlgd.

[11]) E. Kornemann: Die Stellung der Frau in der vorgriechischen Mittelmeerkultur. Heidelberg 1927.

[12]) Gunther Ipsen: Der alte Orient und die Indogermanische Kultur. Streitberg Festschrift, Heidelberg, blz. 213.

dat wij met een ouden mediterranen naam te doen hebben dus niet heel groot. Maar heel anders staat het met den naam *Helmond,* wiens beteekenis en vorm ons duidelijk en zeker zijn oude afkomst en een duidelijke overeenstemming met het Etruskische Vóór-Indogermaansche Rome bewijzen.

Als een typische eigenaardigheid dezer cultuur noemt Kreichgauer namelijk: het stichten eener stad rond een diepen put, dien men voor den mond der hel aanzag. Deze putten midden in steden en dorpen zijn namelijk in Italië in groote getallen blootgelegd en behooren alle tot deze cultuurperiode gelijk W. Altmann: Die italischen Rundbauten Berlin 1906 uitvoerig heeft aangetoond. Welnu daarbij sluit nu Kreichgauer aan met te zeggen op blz. 115-116: „Die stark mutterrechtlich durchsetzten vorhellenischen und vorrömischen Kulturvölker Griechenlands und Italiens wollten sich nicht mit den so fernen mythischen Schlünden, Rachen und Toren der Erde im äussersten Osten und Westen begnügen, sie wünschten vielmehr in ihrer nächsten Umgebung daran erinnert zu werden durch künstliche heilige Schächte, Abbildungen des Einganges zur Unterwelt, worin man den Verstorbenen opfern konnte. Schon Romulus war von diesen Gedankengängen seiner etruskischen Umgebung beeinflusst. Er liess bei Gründung der Stadt Etrusker kommen, um ein den Indogermanen fremder Heiligtum zu gründen." En nu citeert hij verder woordelijk Plutarchus' leven van Romulus XX, dat ik dus liever in het Nederlandsch vertaal: „In de streek van het tegenwoordig Comitium werd er een kringvormige [13]) groeve gegraven, en daarin werden eerstelingsoffers neergelegd van alles wat den mensch naar de wet geoorloofd, en naar de natuur noodzakelijk is. Ten slotte wierp iedereen een beetje aarde, dat hij uit de „maalstede" waar hij vandaan kwam, meegebracht had, er nog bij; en toen werd alles goed doореen gemengd. Men noemde dezen put met denzelfden naam, als de wereld zelf: *Mundus.* Hij vormde als het ware het middelpunt van een kring: en van dit middelpunt uit werd nu het heele verdere stadsplan geteekend en uitgemeten." [14])

[13]) Een andere Mundus-groeve op den Palatijn uit lateren tijd was vierkant en heette *Roma Quadráta.* Voor nieuw gevonden bijzonderheden zie men het kritisch gestemde artikel Mundus van F. Münzer in Pauly's Realencyclopädie, Bnd 16. Stuttgart 1935 kolom 560-564.

[14]) Ovidius vermeldt ongeveer hetzelfde in zijn Fasti IV 819 en vlgd. Natuurlijk steunen hier beiden op een volksoverlevering, of nog liever op een liturgisch verhaal, dat niet onfeilbaar maar toch zeer geloofwaardig is. Voor den samenhang van de

„Dieser *Mundus,* zoo besluit Kreichgauer, blieb in der ganzen Geschichte Roms ein Heiligtum. Er wurde dreimal im Jahre *zu Ehren der Verstorbenen* geöffnet, sonst war er durch den „Manenstein" verschlossen. Darum bezeichnet ihn Varro „als *deorum tristium atque inferum ianua.*" En hierbij aansluitend zeide men, dat op de zoogenaamde Lemuria of de vacantiedagen der onderwereld „Mundus patet". „*Man erhält,* zegt G. Wissowa [15]) *den Eindruck eines durch einen Schacht mit der Oberwelt in Verbindungstehenden unterirdischen Gewölbes*". „Wenn die Schriftsteller den Ort, aan dem der Larenta-Larunda geopfert *wurde als Grab bezeichnen,* und wir erfahren, dass dort die Di manes, d.h. die unterirdischen Gewalten Opfergaben erhielten, so haben wir daraus zu schliessen, *dass es ein sogenannter Mundus war*" die Verbindung zwischen *Oberwelt und Unterwelt.*"

Is het nu toch niet wonderlijk, dat blijkens oude traditie de naam onzer Brabantsche stad Helmond, (1190 *Hillemunde*) zoo heette als „eene plaats toegewijd aan Hela, de Germaansche godin der onderwereld?" [16])

Als nu *Helmond* iets eenigs was, zouden we dit alles aan het toeval of later-Romeinschen invloed kunnen wijten: maar in Noord-Nederland vinden wij ook in Rijsbergen een Hellegat en ook in de Zuid-Hollandsche gemeente Dussen, en in de Zeeuwsche gemeente IJzendijke een Hellegat, en bij Sassenheim en Warmond een Hellegatspolder. Het zeegat tusschen Tessel en den Helder heet Helsdeur (volkomen gelijk aan *inferum ianua*) en te Fijnaart in West-Brabant kent men een Helsche haven. Zoowel in den Bieschbosch bij Sliedrecht als in het Oosten van Groot-Schermer in Noord-Holland is een Helsloot overgebleven. Dat ook Helle in Ambt-Delden, De Helle bij Roden in Drenthe, Hellebroek in het Limburgsche Nuth, Hellevoet in Hellevoetsluis op Goeree en Helvoort in Noord-Brabant hierbij behooren, lijkt mij althans hoogstwaarschijnlijk.

In Zuid-Nederland is het vooral Westvlaanderen, dat de meest onmiskenbare parallelnamen in bosjes bewaard heeft: In Oud-Oostende van ± 1600 kende men nog een Helmond, en in 1626

beteekenis van mundus met het Grieksch woord Kosmos en beider afgeleide beteekenis: *vrouwelijke tooi* vergelijke men het mooie boek van Robert Eisler: Weltenmantel und Himmels zelt. Religions-geschichtliche Untersuchungen zur Urgeschichte des Antiken Weltbildes. 2 Bnde. München 1910.

[15]) G. Wissowa: Relligion und Kultus der Römer. Munchen 1912. blz. 234.

[16]) A. M. Frenken: Helmond in het verleden. 2 Deelen. 's-Boch 1928-1929. Deel I blz. 21-22. Deel II blz. 377.

heette een heerlijkheid te Ruysselede nog Hellemond. Verder hadden Hertsberge, Adinkerke, Ettelghem en Zerkeghem elk hun Hellegat en 't thans verfranschte Clairmarais zijn Trou d'enfer. Offrethun, Rety en Andinghen hebben elk een Hellebourne of Hellebronne. Wareghem, Deerlyk, St. Pieters op den Dijk en Meulebeke hebben een Hellebuc, Hellebuck en „den Hellebuyck". Harelbeke, Maldechem, Thielt-buiten, Lichtervelde, Oostcamp, Oostvleteren, Beernem, Roodenberg, Ruysselede hebben elk een Hellepit of „den Helleput" (un puits énorme, dit puits de l'enfer au sommet du Mont Rouge). Ten slotte kent men te Wevelghem „d'Hellesplete", in Mostcamp „den Helsack" en in Waardamme „den Helschoote".

Wij zien hieruit, dat wij dus in al deze gevallen dezelfde typische levensbeschouwing terugvinden, die Romulus ertoe bracht, Etruskische priesters te ontbieden, om naar hunne aloude wijze zijn nieuwe stad te stichten en in te wijden, een levensbeschouwing, die blijkens Varro, Ovidius en Plutarchus in den godsdienst der Romeinen nog vele eeuwen lang heeft voortgeleefd.

Maar niet alleen het idee is onmiskenbaar hetzelfde; maar volgens Paul Kretschmer, geciteerd door Münzer in Pauly's Real Encyclopädie, is ook het woord *mond* in „Helmond" hetzelfde als de naam *mundus* te Rome; waarvan wij met opzet de etymologie hierboven, in verband met een nòg oudere parallel tusschen Nederland en de Middellandsche zee, reeds uitvoerig hebben besproken. Wij behoeven er hier alleen bij te voegen, dat mond blijkens den naam *mondboor* of *momber* voor voogd, ook ten onzent niet alleen als een woord voor alle soort sluitbare openingen in gebruik is geweest, maar ook een zekere geestelijke macht of rechtskracht beteekende, die zeker niet slechts met het oud-Nederlandsche recht maar ook met den heidenschen godsdienst onzer prae-indogermaansche voorvaderen heeft samengehangen; gelijk trouwens uit Rob. Eislers geciteerde boek, al kent hij den samenhang van mond en mundus niet, zoo overduidelijk blijkt.

Ik zinspeelde daarjuist op een bevestiging dezer gegevens uit de Folklore. Uit de aangehaalde Romeinsche schrijvers bleek reeds, dat deze wijze van steden stichten, rond den ingang der onderwereld, ten nauwste met de jaarlijks terugkeerende doodenmalen en doodenfeesten verband hield.

Welnu, dat hier in Oost-Noordbrabant deze doodenmalen in verband met een ingang naar de onderwereld de heele Middeleeu-

wen door, trots allen Christelijken invloed, in gebruik zijn gebleven, leert ons C. R. Hermans in zijn Geschiedkundig Mengelwerk over de Provincie Noord-Brabant, 2de deel, 's Bosch 1841 blz. 286-341. Ik vat in het kort zijn wijdloopige berichten samen.

Te Gemonde bij Boxtel lag nog in 1841 aan de rivier De Dommel, hooger dan de bijliggende landerijen de Dommelakker, sinds oeroude tijden behoorende bij de groote *Wielsche hoeve* waarover wij in een volgend artikel nog meer uit de praehistorie zullen vernemen. Bij dezen akker lag een *Heilig Weike,* aan twee zijden door de Dommel en aan de derde zijde, door een diepen met geen vaarboom peilbaren(!)wiel bespoeld.[17]) Uit dit *weike* en dien akker zijn verschillende urnen met halfverbrande menschenbeenderen aan den dag gekomen — waarvan er thans minstens eene, nog in de verzameling van het Noord-Brabantsch Genootschap bewaard wordt — zoodat wij hier zeker met een oude heidensche begraafplaats te doen hebben. Het is van elders bekend, dat de Katholieke Kerk in haar feesten van Allerzielen en Sint Maarten met de Sint Maartensvuren en den St. Maartenscijns de aloude doodenfeesten, doodenvuren en doodenmalen[18]) een christelijke beteekenis heeft weten te geven. Hier in Gemonde was zij daarin echter tot in 1805 slechts ten halve geslaagd. Uit een officieele oorkonde uit dat jaar bij Hermans, l.c. blz. 316-321 afgedrukt blijkt toch, dat in de 18de eeuw de eigenaars der omliggende landerijen aan den eigenaar der *Wielsche hoeve* een cijns schuldig waren, dien zij op St. Maarten, 11 November in persoon moesten komen betalen, bij welke gelegenheid dan ook het cijnsmaal werd gehouden. Daartoe was bestemd een kamer en de stal dier hoeve, „die buitengewoon groot, en voor de aanzienlijke boerderij echter nog veel te groot was". Als spijze werd aan de opgekomen gasten voorgezet: „Groentens, vlees, witte boonen met krenten, rijstepap, kaas, boter, brood, bier, enz." En den laatsten keer, dat dit cijnsmaal in 1804 is gehouden, waren er ongeveer 50 personen bij aanwezig. In het verkoopcontract der hoeve waren de bijbehoorende plechtigheden, die de

[17]) Hermans houdt deze wiel terecht voor een *hellemond;* en wil in den naam *Gemonde* in 1841 nog uitgesproken *Geemonde,* een ouder „geest-monde" zien. Zeer onwaarschijnlijk. In verband met Hgd. namen als Gmünden die alle aan den samenloop van twee rivieren liggen, moeten wij hier ge- voor ons gewone voorvoegsel houden en ziet de naam waarschijnlijk op den uitloop van het diepe wiel (den hellemond) in de Dommel, juist bij het *heilig weike.*

[18]) „De sacrificiis super defunctos, id est *dads-isas.*" Concilie van Leptines in Henegouwen, anno 743. We zien dus, dat Des Roches met zijne vertaling *dads-isas* als: *Toten-essen,* in verband met Paus Zacharias' brief aan Bonifacius over de manducantes sacrificia mortuorum heel en al gelijk had.

eigenaar dan moest toestaan als volgt vastgelegd: „Dat bovendien die chijnsmaal, des gerequireerd, moet worden gecelebreerd, overeenkomstig de ware aloude instellingen, welke het onderscheid der tijden kenschetsen, te weten, dat de paarden in dien stal aan de eene, en de koeien daarin aan de andere zijde geplaatst zijnde, alsdan een der gasten moet zitten aghter eene koeij, en aldaar eete, met den staart van dezelve om zijn hals, terwijl een tweede met een langen hond nevens hem moet zitten te eeten op een Aschhoop, en een derde eeten moet met een Bril op zijn Neus en bij zig hebben staan twee brandende kaarsen; en als dan zeggende niet genoegzaam te kunnen zien, heeft hij het recht, om de wand of muur van dien stal uit te slaan, etc."

Wie ook maar uit de verte bekend is met de gebruiken bij de oude volken van Europa ter gelegenheid der doodenmalen, ziet aanstonds, dat wij hier met een mengelmoes van millenniënoude riten en nieuwere toevoegsels te doen hebben. En daarom had Hermans volkomen het recht, om deze „nietige en onbezonne vrolijkheden; die losbandige en onhebbelijke vermakelijkheden, die de chijnsgelders, door overmaat van bier verhit, tot zelfs in den nacht en vroegen morgen van den volgenden dag doorzetten" — aldus het waardige document — met de namen Gemonde en Helmond in verband te brengen. Ook het feit, dat de Helmondenaars van oudsher *katten* heeten, en dat zij met Vastenavond vroeger in het openbaar eenige katten door de stad dreven, schijnt op denzelfden oerouden tijd terug te gaan, daar de katten, volgens hetzelfde Concilie van Leptines op het Oude Spurcaliafeest in Februari, als geesten der dooden vereerd werden. Zonder eenigen twijfel is deze Latijnsche of Prae-Romeinsche naam ook in onzen naam voor Sprokkelmaand bewaard gebleven, gelijk onlangs door Th. Frings in zijn Germania Romana Halle a/S. 1932 op blz. 114 vlgd. overtuigend is bewezen. Voor allerlei middeleeuwsche relicten en citaten verwijs ik naar hem.

Nijmegen, 1 Augustus 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

DE RIJNS-LIMBURGSE POLYTONIE, VERGELEKEN MET DE KASJOEBSE

In het artikel, getiteld „Der rheinische und der litauische Accent", PBrB. LVIII (Halle 1934), 110-149, heeft Th. Frings

de twee intonaties der Rijnse dialekten — die ook in Z.-O.-Nederland en aangrenzende delen van België voorkomen — met die van het Litaus vergeleken en daarbij een hoge graad van overeenstemming geconstateerd. En op het Kopenhaagse linguistencongres van 1936 heeft Van Ginneken „den Heer W. Dols uit Sittard met den bekenden Litauwschen deskundige Prof. Gerullis bij elkander gebracht, om uit beider mond dezelfde accentbeweging te hooren, die de beide partijen als volkomen echt erkenden" (Onze Taaltuin VI, 302). Ik wil thans op de overeenstemming der Rijns-Limburgse intonaties met die van nog een andere taal, en wel van het Noordelijke Kasjoebs, wijzen, welke vergelijking ook voor de voorgeschiedenis der Rijns-Limburgse polytonie van belang is.

In enige Noordkasjoebse dialekten, het trouwst in de uitstervende Noordwestelijke dialekten nabij de Oostzee (het Slovinzisch, het Glowitzer, het Zezenower en het Charbrow-Lebaër dialekt), worden twee lange intonaties onderscheiden, die vroeger over een groter gebied voorkwamen. F. Lorentz, Geschichte der pomoranischen Sprache (Berlin-Leipzig 1925), blz. 92 noemt de ene „scharfer Ton"; deze is „eingipflig, exspiratorisch und musikalisch fallend, schwach geschnitten"; de andere noemt Lorentz „dehnender Ton", en hij beschrijft hem als „einen zweigipfligen, fallend-steigenden Akzent, bei dem der erste Gipfel exspiratorisch stärker ist, der zweite tonisch höher liegt." Deze twee intonaties herinneren sterk aan de Rijns-Limburgse, die dan ook wel, geheel onafhankelijk van Lorentz' terminologie, door de namen „Schärfung" en „zweigipfliger Akzent" worden aangeduid. Volledig is de overeenstemming echter niet; immers, bij de tweede dezer intonaties is de tweetoppigheid niet algemeen, zij is slechts „ein Sonderfall des Akzents, freilich der denkbar extremste". Aldus W. Welter, Die niederfraenkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Luettich ('s-Gravenhage 1933) 50, die dan verder deze karakteristiek geeft: „Allgemeines und entscheidendes Charakteristikum ist jedoch die langsame und beinah schleppende, jedenfalls aber ruhige und gemächliche Exspiration, die mit einer unbewegten oder wenig bewegten Tieflage der Stimme Hand in Hand geht." Men zou dus de naam „Schleifton" of „Dehnton" kunnen gebruiken; Welter geeft de voorkeur aan de term „Trägheitsakzent". Bij de Rijns-Limburgse „Schärfung", die evenals de Kasjoebse „scharfer Ton" een vallende toonbeweging en afnemende expiratiekracht heeft, wordt blijkens de verschillende

beschrijvingen het eerste deel bijzonder energiek uitgesproken, en hierop volgt een plotselinge verslapping met toondaling, waarmee soms een „Glottisverschluss" samengaat; deze is echter niets essentiëels. Wanneer Frings, Rheinische Sprachgeschichte (Essen 1924), 35 spreekt van „eine plötzliche Druckverringerung, ein jäher Abbruch, ein starker Schnitt", die op een „starken Exspirationsdruck im Vokaleinsatz" volgen, dan bedoelt hij met „ein starker Schnitt" ongetwijfeld een soort van deuk of inkeping in het accent en niet die eigenaardige „fester Anschluss" der consonanten, die in het Nederlands en Duits na de zgn. korte vocalen voorkomt, welke men beter „scharf geschnittene" vocalen noemt. J. H. Kern, Indog. Forsch. XXVI, 259 karakteriseert de „gescherpte" vocalen (die hij „zweigipflig" noemt) uitdrukkelijk als „schwach geschnitten"; zij hebben, zegt hij, „musikalisch jäh fallenden Ton." Blijkbaar is de „breuk", die op het energische, hoogtonige eerste deel volgt, veel scherper in het Rijns en Limburgs dan in het Noordkasjoebs, en daarmee gaat een kortere uitspraak samen. De Rijns-Limburgse scherptonige vocalen zijn korter dan die, welke het „Trägheitsakzent" dragen; daarentegen vertonen in het Noordkasjoebs juist de vocalen met „scharfer Ton" neiging tot een lange uitspraak. Volgens Lorentz t.a.p. 61 zijn in het Noordkasjoebs, door hem „Nordpomoranisch" genoemd, alle Langstufenvokale (vocalen met „scharfer Ton") lang oder überlang, die Kurzstufenvokale (inzoverre lang, met „dehnender Ton") sind lang oder kurz, aber niemals, abgesehen von dem aus *-aĩa* entstandenen *-a,* überlang"; meer in bijzonderheden treedt hij in zijn Slovinzische Grammatik (S. Petersburg 1903), 17 vlg. De korte uitspraak van betoonde „Kurzstufenvokale" komt, afgezien van vreemde woorden, vooral voor vóór tautosyllabische nasales en liquidae, die met de korte vocaal samen een accentuële eenheid vormen, die wij als lang beschouwen moeten. Op het quantiteitsverschil tussen de Rijns-Limburgse en de overigens met deze corresponderende Kasjoebse intonaties komen wij verderop terug.

Uit het zoëven aangehaalde citaat bleek reeds, dat de Kasjoebse „scharfer Ton" op zgn. „Langstufenvokale", de „dehnender Ton" op „Kurzstufenvokale" staat. Hiermee bedoelt men het volgende. In het oude Pools en evenzo in het zeer na hiermee verwante Oudkasjoebs hadden de verschillende oudere en jongere Slavische intonaties allerlei modificaties ondergaan, die nieuwe groeperingen meebrachten, en ten slotte kwam daaruit tevoorschijn een oppositie

van twee quantiteiten, een lange en een korte, terwijl binnen elk dezer quantiteiten geen phonologische intonatieverschillen meer voorkwamen. Evenzo geschiedde in de andere Westslavische talen; het Čechoslovaaks, afgezien van het Oostslovaaks, handhaafde dit type tot nu toe, terwijl het Pools en de twee Sorbische talen, en ook het Oostslovaaks, in de loop hunner verdere geschiedenis de quantiteitsverschillen opgaven, waarvan echter zekere qualiteitsoppositie de sporen bewaren. Ook het Noordkasjoebs heeft de hier beschreven toestand gekend; hier had echter daarna een verlenging van betoonde korte klinkers plaats (op een dergelijke wijze als in het Litaus), en, daar deze gerekte klinkers een andere intonatie kregen dan de vanouds lange klinkers, ontstond door deze rekking een nieuwe polytonie: de oude lange vocalen hebben „scharfer Ton", de door rekking ontstane hebben „dehnender Ton".

Dit proces herinnert sterk aan de ontwikkeling, die ik sedert 1913 voor het Rijns-Limburgs heb aangenomen (Balties-Slaviese problemen, Groningen 1913, 9 v.; Nieuwe Taalgids XXIX, 405-411; Onze Taaltuin V, 179-183). De Rijns-Limburgse „Schärfung" is van dubbele oorsprong: zij ontwikkelde zich „spontaan" bij de oude *ā, ē, ō* en de uit *eo, ai, au* ontstane *ē-, ō*-vocalen, en „geconditionneerd" („bedingt") ook bij andere klinkers in de positie vóór vanouds stemhebbende consonanten, 't zij dan speciaal vóór een weggevallen zwakke vocaal, 't zij, in andere streken, ook in andere gevallen. Welnu, deze beide kategorieën van „Schärfung" kunnen teruggevoerd worden op oudere klinkerrekking, en, doordat voor beide zulk een verklaring ongewrongen opgaat, bevestigt de ene verklaring de andere. Geen linguist twijfelt er meer aan, dat de menselijke taal de neiging heeft, de wijde vocalen langer aan te houden dan de nauwe, m.a.w. *a-, e-, o*-klanken langer dan *i* en *u*; deze rekking wordt in de meeste talen niet opgemerkt, zij is slechts een concomitant verschijnsel van de uitspraak-qualiteit; maar zij kan, als de omstandigheden gunstig zijn, gephonologiseerd worden, en dat is m.i. in het Rijns-Limburgs geschied, zij het ook niet zozeer met de quantiteit zelf als met de begeleidende intonatie-beweging, toen deze in correlatie trad met die van *ī* en *ū* en van de door rekking ontstane lange vocalen. En, wat de geconditionneerde „Schärfung" betreft, die gebonden is aan de positie vóór stemhebbende consonanten, ook deze positie is een gunstige conditie voor rekking, als een soort compensatie van de kortere uitspraak, die aan stemhebbende medeklinkers, in tegen-

stelling tot stemloze, pleegt eigen te zijn. Zeker, de neiging tot rekking wordt versterkt, wanneer in de volgende lettergreep een klinker wegvalt, welke wegval een compensatie in de voorafgaande lettergreep gewenst maakt, maar ook zonder die wegval is de neiging tot rekking vóór een stemhebbende consonant aanwezig. Men vergelijke bijvoorbeeld R. Ekblom, Die lettischen Akzentarten (Uppsala 1933), blz. 15, waar voor de lange „vokalische Elemente" (vocalen en diphthongen, incl. *r-, l-, m-, n*-diphthongen) der eerste lettergrepen van het woordtype *bàuda, làuka* de volgende lengten (in honderdsten van seconden) worden opgegeven:

„Dehnton", vóór *b, d, g* 31,2, vóór *p, t, k* 27,1,
„Fallton", „ *b, d, g* 29,9, „ *p, t, k* 25,4,
„Stosston", „ *b, d, g* 27,2, „ *p, t, k* 24,3,

terwijl de *b, d, g,* die op de vocalen volgen, 6,3; 8,0; 9,4 en de *p, t, k* 14,4; 17,1; 19,1 honderdsten van seconden worden aangehouden. Voor de *u* en de *b* van *guba* zijn de cijfers 11,9 + 7,6; voor de *u* en de *t* van *puta* 10,4 + 25,9. Tot wezenlijk dezelfde resultaten was reeds vroeger J. Poirot gekomen (Acta Societatis Scientiarum Fennicae XLV, 4, Helsingfors 1915; de resultaten blz. 35-37).

Ik blijf het vooralsnog waarschijnlijk vinden, zoals ik O. T. V, 182 schreef, dat „aanvankelijk de stemhebbende consonant speciaal daar op de voorafgaande klinker werkte, waar een zwakke vocaal was weggevallen, daarna bleef echter dezelfde kracht werkzaam en breidde haar terrein van actie uit." Maar ook al nemen wij die volgorde niet aan, dan ligt het toch, gezien de zoëven meegedeelde Lettische feiten (die met materiaal uit andere talen kunnen worden aangevuld) [1]), voor de hand, om de geconditionneerde „Schärfung" als de voortzetting van een rekking op te vatten. J. G. H. Tans, Isoglossen rond Maastricht in de dialecten van Belgisch en Nederlandsch Zuid-Limburg (Maastricht 1938), blz. 15 is al te voorzichtig, wanneer hij voor de aanvaarding dezer verklaring terugdeinst en als zijn mening te kennen geeft: „Bij den huidigen stand der kennis van dit probleem is het daarom m.i. momenteel ook nog niet verantwoord verder gaande conclusies te trekken dan deze, dat het geconditionneerd versch(erpings-)acc(ent) gebonden schijnt aan (oorspronkelijke) meersilbigheid en vocalische of stem-

[1]) Merkwaardige Poolse cijfers, gelijkende op de Lettische, geeft Mevrouw H. Koneczna, Prace filologiczne XVI (Warschau 1934), 146 vv. Literatuur betreffende andere talen in de noot op blz. 146.

hebbend-consonantische anlaut van de op den hoofdklemtoon volgende lettergreep." Deze formulering, welke zo duidelijk de geconditionneerde „Schärfung" afhankelijk verklaart van dezelfde voorwaarden, die in verschillende talen rekking veroorzaken, weerlegt m.i. des auteurs scepsis, vooral wanneer men haar beschouwt in verband met de regel voor de „spontane Schärfung".

Zowel in het Rijns-Limburgse polytoniegebied als in het Noordkasjoebs treedt dus de „scharfer Ton" („Schärfung") op bij zodanige vocalen, die van huis uit langer waren, dan die, welke „dehnender Ton" („Trägheitsakzent") aannamen. Maar in het Kasjoebs is deze laatste intonatie eigen aan oorspronkelijk korte vocalen, hier had dus een transphonologisering van een quantiteitscorrelatie in een intonatiecorrelatie plaats, — in het Rijns-Limburgse gebied echter ontwikkelden zich de beide intonaties bij lange vocalen (waarvan sommige weliswaar door een vroegere rekking waren ontstaan) [2]) en bij als lang geldende klankgroepen; bij de spontane „Schärfung" was de langere quantiteit een concomitante eigenschap van het met de grotere mondopening samenhangende timbre; met die langere quantiteit ging wellicht vanouds reeds een specifieke intonatie-nuance samen, maar deze was evenals de quantiteit zelf extra-phonologisch; zij werd denkelijk eerst gephonologiseerd, toen de geconditionneerde „Schärfung", meer in het bijzonder die welke de „Ersatzdehnung" bij wegval van een zwakke vocaal begeleidde, een correlatie schiep van intonaties, die in overigens gelijk gebouwde vormen en bij overigens gelijk uitgesproken vocalen optraden.

De quantiteitsverhouding der twee intonaties, die bij de Rijns-Limburgse polytonie juist omgekeerd is als bij de Kasjoebse, kan bezwaarlijk tegen de hierboven uiteengezette verklaringstheorie als een bezwaar worden aangevoerd. Daar de „Schärfung" op de relatief langere van twee quantiteiten teruggaat, zal de Kasjoebse toestand: de „scharfer Ton" meer neigend tot ultra-lang dan de „dehnender Ton" — wel oorspronkelijker zijn dan de relatief korte uitspraak der Rijns-Limburgse „Schärfung". Deze „Schärfung" gaat echter samen met een buitengewoon krachtige uitspraak van het eerste deel van de scherp geïntoneerde klank; waar die intensiteitsversterking vandaan komt, wij weten het niet, maar één ding staat vast: zij is evenzeer een soort van energie als lengte dat is;

[2]) Later werden ook, in de ene streek meer dan in de andere, korte vocalen in het intonatiesysteem betrokken.

quantiteit en intensiteit zijn gelijkwaardige grootheden, die elkaar in die zin compenseren, dat een plus van de ene een minus van de andere kan bewerken. Frings, Die rheinische Accentuierung (Marburg 1916) heeft reeds de mening uitgesproken, zowel bij de behandeling van de spontane als van de geconditionneerde „Schärfung", dat „der Verlust der Dauer durch Energie ersetzt wird" (t.a.p. 82 en 91 v.); A. Bach heeft deze gedachte PBrB. XLV, 283 v. voor de spontane „Schärfung" nader uitgewerkt en Frings vermeldt PBrB. LVIII, 113 die passage met instemming (zie Nieuwe Taalgids XXIX, 406 vlg.). Ik verkondig dus generlei nieuwlichterij, wanneer ik de mening uitspreek, dat het krachtige accent der „Schärfung" het volkomen begrijpelijk maakt, dat deze Rijns-Limburgse intonatie eenmaal een belangrijk langere quantiteit had.

De Kasjoebse polytonie is van de Oerslavische gescheiden door een periode, waarin er wel een quantiteitscorrelatie bestond, doch geen tooncorrelatie. Van Ginneken heeft O. T. VI, 290-304 de hoge ouderdom der Nederlandse polytonie betoogd, waarbij hij de voor ruim dertig jaar door mij gegeven verklaring van de tegenstelling *baard, haard* : *hard, hart* in een groter geheel plaatst. Ook overigens voert hij voor oude polytonie interessante gegevens aan. Heeft zij in het oude Nederlands bestaan, dan zou ik toch voor het Limburgs een tijdelijke onderbreking willen aannemen, evenals die voor het Kasjoebs moet worden verondersteld, want de gevallen, waarin de Rijns-Limburgse polytonie, de spontane en de geconditionneerde, voorkomt, wijzen op oudere quantiteitsverschillen. Hier doet zich trouwens de niettegenstaande Trubetskoj's Kopenhaagse congresrede nog lang niet definitief opgeloste kwestie voor: wat is quantiteit? Welke zijn haar relaties tot accent en intonatie? Daarop ga ik nu niet in.

Leiden. N. VAN WIJK.

DE LEVENDE GEZELLE

In dit tijdschrift werd reeds enkele malen terloops gewag gemaakt van de standaarduitgave „Guido Gezelle's Volledige Werken". In het honderdste geboortejaar van den dichter begonnen, werd ze onlangs voltooid. Nu dan 't laatste der achttien delen in ons bezit kwam, haasten wij ons dit werk te bespreken en uit overtuiging aan te bevelen.

Deze uitgave heeft niets van een doods monument, eerder alles van

een levend wezen. In zijn volledig werk, dat ons tevoren wel grotendeels bekend en dierbaar was, doch dat wij hier beter leren begrijpen en dieper doorvoelen, treedt Gezelle als levend op ons toe. Den dichter en prozaschrijver, den leraar en verteller, den geleerde en den mens gaan we hier goed kennen, bewonderen en liefhebben.

Druk en uiterlijke verzorging zijn aan de inhoud aangepast: eenvoudig en fijn, sierlijk en sober. Pasten weelde en zware waardigheid bij de Vondel-editie, naast diens werken mag men deze editie van onzen tweeden groten dichter gerust op één boekenplank zetten; bij alle frisheid en eenvoud zijn de boekdelen monumentaal.

Hoe monumentaal ook, de editie heeft niets van een dichtergraf, de omlijsting van 's meesters werken met al die inleidingen, verklarende noten enz. heeft niets van een doodskist of neerploffende val van schoppen aarde.

De bewerkers, Prof. Dr. Fr. Baur, P. Allossery en J. De Cuyper, hebben zich met opgewektheid en sympathie, met al hun geestes- en gemoedseigenschappen, met vernuft en kennis, met liefdevol geduld ook, aan hun heerlijke taak gegeven. Het levend monument, voor Gezelle opgericht, is er tegelijk een voor henzelf. In de grote en rijk gevarieerde Gezelle-tuin arbeidden zij als echte kenners en liefhebbers, als goede dienaars van den hovenierszoon-natuurdichter.

De Gezelle-teksten, in hun geheel en in hun onderdelen, werden steeds met de uiterste zorg gekozen en allerzorgvuldigst bewerkt. Men bestudere 't critisch apparaat, de begeleidende tekstcritische beschouwingen, waar beginselen en werkwijze verklaard en verdedigd worden, men ga de geschiedenis na der teksten, vergelijke met hen het vele tevoren onbekende of onontgonnen materiaal in handschrift, men lette nog op 't zeer geringe aantal drukfouten. En toch, levende mensen gaven zich hier aan iets dat leefde voor hen.

De verklarende aantekeningen aan de voet der bladzijden zijn werkelijk een lust om te lezen. Men wordt niet met enkel woordbetekenissen of brokjes „vertaling" afgescheept, maar men doet heel veel op aan taalkunde, dialect, folklore, etymologie, syntaxis, stijl- en versleer. Ze verschaffen boeiende en verrijkende lectuur en aangenaam contact met de bewerkers, die ons op hun beurt nader brengen tot den dichter.

Historische bijzonderheden, uitvoeriger verklaring e.d. zijn ondergebracht bij bredere aantekeningen achterin. Iedere bundel, elk boek ontving bovendien zijn bio-bibliografische inleiding, met 't levendig verhaal hoe deze tekst ontstond, hoe hij begroet werd, hoe de uitgaven op elkander volgden, met belangrijke, altijd weer boeiende beschouwingen over

Gezelle's werk- en vertaaltechniek. Telkens weer staat hij vóór ons als mens, met zijn vreugden en verdrietigheden, te midden van vriendschap en bewondering, tegenspraak en tegenwerking.

Terwijl de teksten tamelijk gelijkmatig bewerkt werden, weerspiegelen de aantekeningen en verklaringen het eigen inzicht en temperament van elken bewerker. 't Rijkst en veelzijdigst is zonder twijfel Baur, vooral bij Laatste Verzen, maar beide anderen hebben evenzeer hun typische verdiensten; ze zijn b.v. nauwkeuriger in 't verwijzen naar H. Schrift, liturgie, klassieke schrijvers. Een enkele maal hindert mij een vlaamsigheidje, zoals in Dichtoefeningen p. 229 omstandigheidspoëzie, 261 daarzonder, 262 eens voor allemaal, Laatste Verzen p. 360 weskwestie, Van den kleenen Hertog p. 120 moeten in plaats van behoeven. Niet altijd dachten zij zich genoeg de behoeften in van niet-katholieken of Noordnederlanders. Zo had iets meer gezegd moeten zijn over 't Regina Coeli in Gedichten, Gezangen en Gebeden p. 64 en over de inrichting van het Romeins brevier bij Tijdkrans I p. 5. Onverklaard bleven waar ik ze aantrof o.a. deze woorden en constructies: die zoo lastig om gaan is, stuikt de dolle zee, geleden naar 't eeuwig land, Elodietje (meisje) z ij n lijk, de jongde, zanter, het stier, dreegt, gebaren, honden biesen en schorrieden, wielpe, verbuisd, peist als imperatief (in Boerke Naas), preusch, knoezeldiepe, glycine, onversaafd, die zit en spelen, schoon of, drake, zich (zie), zwicht u, gezomerzijpt. Kleine onjuistheden zijn: Sabaoth verklaard als vijanden (legerscharen), Meimaand door de R.K. l i t u r g i e aan Maria toegewijd (enkel door de volksdevotie; de liturgische Mariamaand is de Advent), stallicht naar 't schijnt met 't substantief stal in verband gebracht (resp. Ged., Gez. en Geb. 90, Liederen, Eerd. et Rel. 8, Rijmsnoer I 221). Wat betreft de voetnoot Rijmsnoer II 50 over 't woord ontfermherticheit: dit komt reeds in het middelnederlands voor; zie b.v. de proloog van Onser liever Vrouwen miraculen, uitgegeven door Prof. C. G. N. de Vooys; verg. Verdam V 1357. Bij hatenijd van Rijmsnoer I 115, waar Vondels Jozef in Dothan v. 392 aangehaald wordt, had men beter v. 453 kunnen citeren: Dat dier heet Haet en Nijd. De grondtekst van het gedicht David in Liederen, Eerdichten et Reliqua 46 en 203 (vergelijk Rijmsnoer I p. XXXIII) is een probleem gebleven, dat ik ondanks ijverige pogingen ook niet heb weten op te lossen. Zou het toch niet van eigen inspiratie zijn? Dat Allossery geen exemplaar van Neale's werk in 't Engels kon vinden, lijkt onbegrijpelijk, is in ieder geval te betreuren, omdat wij de zeker goede vertaling der Doolaerds in Egypten er gaarne mee vergeleken hadden. Ik had meer systeem willen zien in 't thuisbrengen der talloze motto's en, ook impliciete, citaten, door Gezelle ontleend aan H. Schrift, liturgie,

klassieke en andere schrijvers. Voor de helft is dit werk goed gedaan. Misschien maakt zich een ander daarmede nogeens verdienstelijk. Er ligt in deze Volledige Werken c.a. trouwens voor allerlei studie aanzienlijk materiaal opgetast, b.v. om de litteraire invloeden, door Gezelle ondergaan en door hem uitgeoefend te achterhalen; wat heeft hij o.m. een musici geïnspireerd! De eerste elf delen bevatten Gezelle's dichtwerken, de laatste zeven wat hij in prozavorm schreef.

Gezelle's poëzie verliest in de wetenschappelijke omgeving niets van haar bekoorlijkheid en aesthetische werking. 't Eenvoudigste gelegenheidsversje wint aan belangrijkheid en schoonheid juist door de gegevens er omheen, die 't menselijker maken.

Zijn proza komt nu pas in 't volle licht. Wat zien we er Gezelle volop leven, wat leren we hem daar beter kennen! Als gezellig verteller en oorspronkelijk vertaler, als taalschepper en geleerde, als leraar en liturgist, die, zijn tijd vooruit, pleit voor liturgische volkszang. Wat een echte vriend en vaderlijke raadsman in zijn brieven, welk een bezielde doorleving in de Goddelijke Beschouwingen, zijn puristisch meesterwerk met de uitgebreide lijst Nederlandse theologische termen. Zeker, gewordenschappelijk en overgewordenschappelijk schijnen wat ver gezocht voor natuurlijk en bovennatuurlijk, maar des te aannemelijker zijn vondsten als geestontvoeringe (extase), giftelijk (gratuito), uitwerkzaam (efficax), vastwetendheid (certitudo). In dit uiterst verzorgde Vlaams voeren de Meditationes theologicae van Mgr. Waffelaert u naar de hoogste levenstoppen mee, meeslepend als Ruusbroec.

De drie bewerkers der uitgave (A. Walgrave ontviel hun tevoren, Prof. Verdeyen trad eerst aan 't einde toe) vonden veel geleerde en kunstzinnige Gezelle-vereerders bereid, de afzonderlijke delen met oorspronkelijke studies te verrijken. Enkelen, op de prospectus vermeld, bleven in gebreke.

Als algemene inleiding zet Prof. A. Vermeylen „Gezelle's beteekenis" uiteen. Urb. v. d. Voorde brengt ons met „Gezelle en de zuivere poëzie" tot het land, waar J. Mahieu een veilige gids is: „Guido Gezelle een mystieke Godschouwer". Deze laatste acht hem gekomen tot de hoogste mystieke Godschouwing. Hoezeer zijn redenering overtuigt, zij maakt 't niet geheel zeker, dat de heilige priester-dichter g e r e g e l d de invloed der gaven van den H. Geest onderging, hetgeen om iemand in de theologische zin van het woord een mysticus te noemen vereist wordt.

Met enige leerlingen bestudeerde Prof. van Ginneken „Ritme en versmaat". Eerst de doorlopende viervoetige trochee, hoofdzakelijk naar aanleiding van Hiawadha. Zij onderscheiden buiten de normaalvorm 16 afwijkende typen. Zonder iets tegen de leerzame en interessante beschou-

wingen, conclusies en groeperingen in te brengen, zie ik voor mij die afwijkingen minder hevig, doordat zij zich, op een hoogst enkele uitzondering na, alleen voordoen in gevallen, waar Gezelle elisie, syncope en apocope had kunnen gebruiken en schrijven. Wel voert hij nergens die grammatische figuren zo consequent in zijn schrijfwijze door als hier. Het artikel „Anapaest, dactylus en amphibrachys" heeft onze bewondering nog meer. Dat alexandrijnen bij Gezelle „niet al te vaak voorkomen" is op zich wat sterk gezegd (bijna 7% zijner gedichten zijn geheel in die versmaat geschreven), doch met terzijdestelling van de gelegenheidsgedichten zeker waar.

Minder Overdieps gegrondvest als de beide vorige, is de bijdrage van W. Kramer „Gezelle's plastiek" toch een kostbare feestgave. Dirk Coster overtrof zichzelf in een rede over „Guido Gezelle", dien hij als natuurdichter vooral zeer zuiver ziet. Van A. Walgrave werd uit piëteit en om de innerlijke waarde „Het kerkelijk jaar in Gezelle's gedichten" opgenomen. In zijn inleiding op de briefwisseling Gezelle-Van Oye verwijst Verdeyen het Eros-motief afdoende naar het rijk der sprookjes, gelijk Fr. Baur in zijn boek „Uit Gezelle's leven en werk" reeds gedaan had.

Verscheidene ritmische, prosodische, thematologische, crenologische en andere studiën waren nog mogelijk en wellicht wenselijk geweest. Maar Gezelle zelf moest hier hoofdzaak blijven, en een krachtige opbloei der Gezelle-kunde kan niet uitblijven bij zulk een uitgave.

Mag ik nu nog twee bezwaren en enige verlangens kenbaar maken?

De vers- en prozaregels der gedichten en geschriften werden wel in de voetnoten, niet langs de tekst genummerd; dit laatste met voorbedachten rade, om nl. het aesthetische genot niet te verstoren. Maar deze uitgave is op de eerste plaats wetenschappelijk bedoeld; met die stoornis zou 't zo'n vaart niet genomen hebben; heeft men verklaring nodig, dan is 't gewoonlijk een beetje lastig zoeken. Omgekeerd nog erger; verdiept men zich in de lectuur der aantekeningen (een apart genot), dan wil men toch telkens even de tekst raadplegen: tel dan maar uit, waar de voetnoot bijhoort! De inleidende studie bij Hiawadha moet voortdurend naar losse versregels verwijzen enkel met aangifte der bladzijde!

Mijn tweede bezwaar is eveneens van technische aard. De achttien delen werden niet van volgnummers voorzien. Het citeren dezer standaard-editie (men heeft 't al bemerkt) gaat erg omslachtig. In plaats van VIII 27 moet men schrijven Tijdkrans, 2de dl. blz. 27. En in welk boekdeel moet men dat zo gauw gaan zoeken? Ik was ingetekend op een gebonden exemplaar (ing. kost 't werk f 36, geb. f 48). Vóór me staat nu een rij van zes prachtige boekdelen, genummerd I tot VI; deze cijfers echter doorkruisen

de eigenlijke, die niet gebruikt zijn, I tot XVIII. In die zes banden begint de nummering der bladzijden driemaal opnieuw. Bijeenhorende delen raakten in verschillende banden terecht, wat b.v. bij Rijmsnoer het geval is. Kan men zich de luxe van Oud-Hollands papier en Kozo-Vellum permitteren, dan heeft men in 9 prachtbanden heel gelukkige combinaties. De afkortingen, door de uitgevers zelf aangewend, voldoen evenmin geheel, gelijk D. voor Dichtoefeningen.

Door deze editie dikwijls te gebruiken, zullen de geuite bezwaren zich op den duur minder doen gevoelen. Maar de wensen kunnen misschien nog worden vervuld.

Aan de intekenaars op de Vondel-editie der Wereldbibliotheek werd als toegift beloofd een deel met registers, aanvullingen enz. Als ook eens aan de Gezelle-beoefenaars verstrekt werd een alphabetische lijst van alle gedichten volgens titels en beginregels. Want nu moet men soms lang zoeken, wanneer men geen vermoeden heeft, waar een of ander vers thuishoort.

In zulk een registerdeel zou men tevens een lexicon van alle meer ongewone woorden en uitdrukkingen hartelijk begroeten. Weliswaar zijn er lijsten door de delen heen verspreid, maar vind ze eens gauw! De voetnoten konden ook niet telkens opnieuw met hetzelfde aankomen.

De uitgave bevat een hele Gezelle-bibliografie. Kon deze niet ten overvloede alphabetisch, of liever nog systematisch bijeengezet worden? Die van Pr. Arents (verg. het zoëven genoemde boek van Baur blz. 181) is moeilijk bereikbaar.

Tenslotte: schenk ons, Prof. Baur, desnoods in dat aanvullende deel, een volledige biografie van Guido Gezelle! Reeds leeft hij voor ons in het grootse werk, dat onder Uw leiding zo gelukkig volvoerd werd. Maar bekroon het, met Uw rijk materiaal, met Uw begrip en Uw liefde, door een levensbeschrijving van den levenden Gezelle!

Nijmegen. B. v. d. EERENBEEMT C.ss.R.

DE MEDISCHE STUDIEBOEKEN IN GEBRUIK BIJ HET HOOGER ONDERWIJS

EEN STAALTJE VAN CONTEMPORAINE TAALPOLITIEK.

De verschillende docenten aan de Nederlandsche universiteiten hebben de gewoonte, bepaalde leerboeken aan te bevelen. Elke student, die een bepaald examen wenscht af te leggen, zal, bij het bestudeeren van de vereischte examenstof, bij voorkeur gebruik maken van de door de hoogleeraren, lectoren en privaat-docenten aanbevolen studieboeken, hetgeen

de studenten de moeite bespaart, een keus te doen uit de groote overvloed van leer- en studieboeken, die er voor de meeste vakken, in verschillende talen verschenen zijn.

Naast de studieboeken wordt nog veelvuldig gebruik gemaakt van zg. klappers, gestencilde dictaten van colleges, door hoogleeraren in de loop der jaren gegeven. Heeft een hoogleeraar zich eens tijdens een college versproken, dan is de kans niet uitgesloten, dat een dergelijke verspreking in een klapper verschijnt, en later op het examen als de hoogste wetenschap wordt verkondigd. Zoo vertelt prof. G. van Rijnberk, in een artikel in het „Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde", dat hij zich in een zijner eerste colleges eens versproken heeft. Hij gewaagde toen van de bom van Berzelius, inplaats van de bom van Berthelot. De verspreking werd in een klapper opgenomen, en nog twintig jaar later spraken tallooze examenslachtoffers van de bom van Berzelius.

De aan de medische faculteiten van de 4 Nederlandsche universiteiten gebruikte leerboeken, verschijnen, zooals prof. van Rijnberk opmerkt, voor een zeer groot percentage in de Duitsche taal. Het aandeel der Nederlandsche medische studieboeken is echter de laatste 20 jaar toegenomen. In 1917 bedroeg het percentage Nederlandsche studieboeken, in gebruik bij de medische faculteiten in ons land, 18%. In 1937 was dit percentage, volgens een statistiek, opgesteld door prof. van der Hoeven Leonhard, gestegen tot 32%, een stijging dus van 78%.

Blijkbaar zijn vooral de in de Duitsche taal verschijnende studieboeken door Nederlandsche vervangen, immers, het percentage Duitsche leerboeken in gebruik bij de medische faculteiten, bedroeg in 1937 47%, terwijl het in 1917 64% bedroeg, hetgeen dus een achteruitgang beteekent van 27%.

De Fransche boeken zijn verdrongen door de Engelsche en Amerikaansche. Het percentage in de universiteitsgidsen aanbevolen Fransche studieboeken daalde in de periode 1917-1937 van 12 tot 8% van het totaal (relatieve daling van 33%), terwijl in de overeenkomstige periode het Engelsche en Amerikaansche aandeel in de studieboeken steeg van 5 tot 13%, hetgeen een relatieve stijging van 160% beteekent.

De in de Nederlandsche taal gestelde boeken handelen vnl. over verpleging, verbandleer, recepteerkunde, verzekeringswezen, terwijl ook handleidingen, woordenboeken en vademecums in de Nederlandsche taal verschenen zijn.

De bij de studie voor tandarts aan de universiteit te Utrecht in gebruik zijnde boeken verschijnen voor 75% in de Duitsche taal, voor 4% in het Fransch, voor 17% in het Engelsch, terwijl hier slechts 5% Nederlandsche boeken, aldus prof. van der Hoeven Leonhard, in gebruik zijn.

De Duitsche boeken worden dus aan onze medische faculteiten het meest gebruikt, terwijl de Fransche studieboeken hoe langer hoe meer op de achtergrond raken, doordat de studenten opzien tegen de moeilijkheden, die het studeeren uit een Fransch studieboek, meer nog dan de studie uit een Duitsch of Engelsch studieboek, met zich meebrengt. Het verdwijnen van de Fransche wetenschap aan onze hoogescholen, acht prof. van Rijnberk, in zijn reeds eerder genoemd artikel in het „Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde" een betreurenswaardig feit. J. Z. BARUCH.

TAALKAART MOE (VERMOEID)

Cfr. A. Weijnen Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant § 91, Krt. 50; Onze Taaltuin V 376. Het materiaal voor deze studie is mij weerom verschaft door bemiddeling van de Zeeuwse Vereniging voor Dialectonderzoek.

Voor „moe" zijn in Zeeland de volgende vormen in gebruik

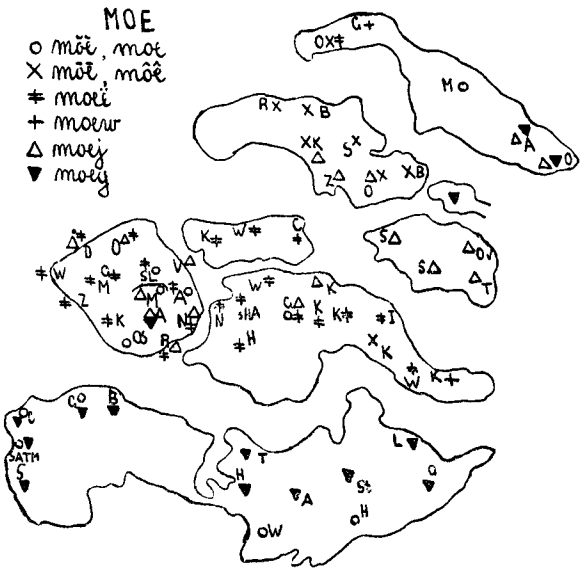

1° *mōē, môê* (wschl. slechts een andere spelwijze voor dezelfde vorm), *moew, moeë,* dus vormen met gerekte of onduidelijk-gediphtongeerde klinker.

2° *moe,* een vorm met auslautende korte klinker.

3° *moej*

4° *moeg*

Al deze vormen gaan terug op een oud **môdia.* De vorm *moeg* is uit *moej* ontstaan (cfr. de boven geciteerde lit.), en deze komt volgens Van Ginneken uit een vorm met gemouilleerde d. Daarnaast is in *moeë, moew* de d spoorloos verdwenen en is er later contractie tot *mōē* opgetreden. Of hieruit in Zeeland autochthoon *mŏĕ* is ontstaan òf dat deze vorm uit de cultuurtaal binnendrong, is niet duidelijk. De verspreiding van deze vormen is op bijgaand kaartje zonder moeite te zien.

Het merkwaardigst is de verbreiding van *moeg*: Zeeuws-Vlaanderen behalve de grensstrook in het oostelijk deel, Abeele op Walcheren en . . . . . St. Philipsland en Ooltgensplaat en Achthuizen op Overflakkee (alhier en in Abeele wordt de vorm als oud gegeven!). Deze combinatie is nog van zeer weinig kaarten bekend. Bij de apocope der slot-*e* immers in woorden als „vrouw" en „neus" doet Overflakkee alleen met een deel van oostelijk Zeeuws-Vlaanderen mee (cfr. Taaltuin VII 265). Alleen de verbreiding van de *n* in vormen als „ik doen", „ik slaon", „ik zien", vertoont sterke overeenkomst (cfr. Taaltuin VII 268). Maar ook hier is de overeenstemming slechts gedeeltelijk, want terwijl bij „ik doen", enz. West-Noord-Brabant en een groot deel van Zuid-Nederland bij Zeeuws-Vlaanderen en Overflakkee aansluit (cfr. Weijnen Onderzoek § 157, Krt. 68), ligt dit Zeeuwse *moeg*-gebied geheel geïsoleerd, want nòch West-Noord-Brabant, nòch Oost-Vlaanderen, nòch West-Vlaanderen, nòch Oud-Beierland hebben thans *moeg* (cfr. Weijnen Onderzoek Krt. 50 en Taaltuin V 376). Daar ook in Oost-Brabant een gebied met *g*-auslaut voorkomt (cfr. ibid.) ligt het voor de hand aan te nemen dat deze gebieden eenmaal verbonden zijn geweest en moeten wij wel in Zeeland met relictgebieden te doen hebben. Evenwel is het opvallend dat al deze Zeeuwse *moeg*-gebieden historisch-geographisch gezien betrekkelijk jong zijn.

Merkwaardig is voorts dat *mŏĕ* met korte vocaal vrijwel in datzelfde gebied en vlak eromheen voorkomt. Een aanduiding dat *mŏĕ moeg* verdrongen heeft en verdringt, al hoeft *mŏĕ* in sommige plaatsen, bijv. Goes niet de rechtstreekse opvolger te zijn.

Het *moej*-gebied (Tholen met de onmiddellijke omgeving) sluit weer bij W.N.Br. aan en bevestigt nog eens onze reeds meer geopperde bewering van nauwere verwantschap tussen West-Noordbrabants en Oost-Zeeuws.

Als echte Zeeuwse vorm rest dan het onder 1° genoemd type dat op alle Zeeuwse eilanden, het noordoosten uitgezonderd, hèt type is. Ook hier tonen de beide Bevelanden met Walcheren (en Ouddorp) weer een afzonderlijke eenheid.

Bij de synthese der verhoudingen der dialectgebieden in Zeeland zal deze kaart niet gemist mogen worden.

Roosendaal, A. WEIJNEN.
Parklaan 127.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 6 OCT. 1939. **Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht.**

HOE THOMAS A KEMPIS PATER BRUGMANS BESCHOUWINGEN OVER HET LIJDEN VAN CHRISTUS IN HET LATIJN BEWERKTE

In den pennestrijd, dien Dom J. Huyben eenige jaren geleden over het auteurschap der Navolging tegen mij voerde, maakte hij een scherp onderscheid tusschen Thomas van Kempens geesteshouding in zijn geschiedkundige en in zijn ascetische werken. Hij gaf namelijk gereedelijk toe, dat het bewezen was, dat Thomas in zijn geschiedkundige geschriften nogal eens veel en letterlijk uit zijn bronnen overschreef. Toen ik daaruit echter de conclusie trok, dat het met de Navolging misschien wel eveneens was geschied, werd mij met nadruk gewezen op het genre-verschil, en de stelling opgezet, dat Thomas, als het over zijn eigen vak de ascese ging, nimmer of nooit iets letterlijk overnam, maar steeds zeer zelfstandig te werk ging. Ik kon daar toen weinig anders op antwoorden, dan dat Pater Brugmans Lydwina-leven, en Thomas van Kempens bewerking daarvan: toch een heele reeks parallelle ascetische plaatsen bevatten, waarin de zelfstandigheid van Thomas nu toch niet zoo zelfheerlijk te voorschijn kwam. Maar ik moest natuurlijk toegeven dat er een groot verschil was tusschen het genre van het Sint Lydwina-leven en de Navolging van Christus.

Maar nu is er een ander feit aan het licht gekomen, dat voor de stelling door Dom Huyben geponeerd, toch nòg een beetje gevaarlijker dreigt te worden, dan Pater Brugmans Lydwina-leven.

Het Feestnummer van het Tijdschrift voor Taal en Letteren (Jaargang 27, Aflevering 2) aan Collega Aurelius Pompen O.F.M. aangeboden op zijn zestigsten verjaardag 15 Mei jl. opent toch met een studie van Collega T. Brandsma O.Carm., waarin met voorbeeldige voorzichtigheid en bescheidenheid wordt betoogd en bewezen: dat het tot nu toe onuitgegeven in het Nederlandsch geschreven boek van Pater Brugman dat bij verschillende auteurs „Considerationes de passione Domini" heet, nu door Collega Brandsma in den oorspronkelijken Nederlandschen tekst is teruggevonden op de bladen 3-31 van het Ms. Oct. 29 der Berlijnsche Staatsbibliotheek, en daar tot titel heeft: „Opten heiligen Palm dach. Eene devote oeffeninghe her Johan Brug". Er moet nog een tweede handschrift van hetzelfde werk bestaan, dat in November 1905 in Kataloog N. 259 van Th. Völckers Verlag te Frankfurt a/M. onder nr. 29 te koop werd aangeboden, maar waarvan de tegenwoordige bewaarplaats onbekend is. De daarin opgenomen Oefeningen en Gebeden zijn, naar het Incipit te oordeelen, zoo goed als identiek met die van het Berlijnsche handschrift.

BERLIJN.	FRANKFORT a/M.
O mijn liefste ende begeerlicste	O alere liefflichste und begerlichste
licht alre geloeviger sielen,	licht aller gelouviger selen.
O eerweerdige lof der engelen	O eirwerdige lof der engelen
Jhesu Criste,	Here Ihesu Criste
ic eer ende lave di in dat diepte	ich eren wnd loven dich us dem dieffen
mijns grondes ende mijns herten.	gronde mijns hertzen wnd mijns geistes
Wanttu opten heiligen palmdach	wanttu up den hilgen palmdach
di gewerdicht hebt in iherusalem	dich gewerdiget haist zo comen
op een sympel beest geseten	in Iherusalem.
in te comen	

Bovendien worden deze Beschouwingen in het Frankfortsche handschrift uitdrukkelijk aan „Her Johan Bruckman" toegeschreven. Het eenig bekende verschil is, dat hierin 44 hoofdstukjes voorkomen, terwijl het Berlijnsche er slechts 40 bevat; en dat het 40ste Hoofdstuk van Berlijn over de leerlingen van Emmaus, maar het 44ste van Frankfort over de Nederdaling van den H. Geest handelt.

We mogen dus met Collega Brandsma vermoeden, dat het Frankfortsche hs. volledig is, terwijl het Berlijnsche de vier laatste Hoofdstukken mist. Jan Mombaer moet dit werk van Brugman gekend hebben (blijkens zijn Rosetum, Douai 1620 blz. 567). Ook Bern. Sanniq noemt dit boek in „Der Croniken der drey Orden desz H. Francisci Seraphici Prag 1691 Dl. 4, blz. 119. De eerste vermeldt de „Considerationes Domini Johannis Brugman", met een karakteristiek citaat, de tweede noemt alleen onder de werken van Brugman de „Considerationes de passione Domini". Valerius Andreas en Foppens doen hetzelfde.

Dit alles is op zich zelf al heel belangrijk. Maar wat zeker nog veel meer belangstelling zal wekken is Collega Brandsma's ontdekking, dat dit geheele werk van Pater Brugman, zonder eenige indicatie van Auteur of herkomst is overgenomen, in de twee groote Latijnsch-ascetische Tractaten over het Leven van Christus door Thomas a Kempis. De twee auteurs moeten elkander goed gekend hebben en waren beiden te Kempen geboren, en volop tijdgenooten, al was Thomas een tiental jaren ouder. [1])

De twee Tractaten, elk uit twee boeken bestaande vormen één groot geheel. De titels der vier boeken luiden:

Boek I „De vita et beneficiis Salvatoris Iesu Christi devotissimae meditationes cum gratiarum actione".

Boek II „De passione Christi secundum scripta quatuor evangelistarum".

Boek III „De resurrectione Christi et apparitionibus eius".

Boek IV „De ascensione, pentecoste et aliis quibusdam".

Deze vier boeken zijn door Michaël Pohl samen uitgegeven onder den titel „Thomae Hemerken a Kempis: Orationes et Meditationes de Vita Christi. Friburgi Br. 1902. tom 5 van de Opera Omnia. Vooral Boek II is nu eigenlijk niets anders als een doorloopende Latijnsche paraphrase van Pater Brugmans Beschouwingen.

Dat blijkt aanstonds als wij de opschriften der Hoofdstukken en Capita van beiden naast elkander zetten.

PATER BRUGMAN.	THOMAS A KEMPIS.
	Boek I.
1. Opten heiligen palmdach, ene devote oeffeninge	I 22. De festo palmarum et humili equitatu Iesu in Ierusalem.

[1]) T. Brandsma: Pater Brugman yn Fryslân. It Beaken Meidielingen fen de Fryske Akademy. Jiergong I nr 6 Septimber 1939 blz. 161-172.

2. Opten aventmael ons heren	I 23. De cena Dominica, in qua post agnum typicum Christus Iesus instituit corporis et sanguinis sui sacramentum. I 24. De lotione pedum et sacro sermone in cena Iesu.
	Boek II.
3. Vant gebet in den garden	II 1. De venditione Iesu a perfido Iuda traditore. II 2. De tristitia et pavore Iesu pro nobis assumptis. II 3. Trina oratio et prostratio Domini Iesu ad patrem et resignatio voluntatis.
4. Vander gevanckenis cristi	II 4. Quomodo Dominus Iesus venit obviam traditori suo. II 5. Horrenda captio et deductio Domini Iesu. II 6. Derelictio Domini Iesu et fuga apostolorum.
5. Van der presentacien voer annas	II 7. Praesentatio Domini Iesu coram Anna sacerdote.
6. Van sunte peters versakinge	II 8. De trina negatione beati Petri apostoli.
7. Vander presentacien voer cayphas	II 9. Deductio Domini Iesu ab Anna ad Caipham sacerdotem et statio eius coram eo.
8. Dit gebet mach men setten in den palmdach, want ihesus vercoft was opten heiligen goesdach, of hier ter steden voer die derde presentaci die was voer pylatus	II 10. Contumeliae, illusiones et percussiones capitis Domini Iesu.
9. Van der derder presentacien voer pylatus te priemtijt	II 11. Praesentatio et statio Domini Iesu coram Pilato.
10. Van der vierder presentacien voer herodes	II 12. Quomodo Dominus Iesus fuit ab Herode despectus.
11. Vander vijfter presentacien voer pylatus	II 13. De furibundo Iudaeorum clamore: Crucifige, tolle eum.

12. Vander geyselinge ons liefs heren	II 14. Denudatio, alligatio ad columnam et flagellatio Domini Iesu.
13. Van der croninge ons liefs heren	II 15. De expoliatione, illusione, coronatione et percussione capitis Domini Iesu.
14. Van wtleidinge des gecroenden ihesus voer al volc	
15. Van dat onse here verwesen wart totter doit	II 16. De iniusta condemnatione Iesu ad mortem.
16. Vant cruce te dragen ende der leydinge terd.	II 17. De baiulatione crucis Iesu et eductione eius ad locum calvariae.
17. Van wtreckinge der cleder ons lieven heren ihesu Xristi	
18. Van wtreckinge ende nagelinge ons lieven heren	II 18. De nuda crucifixione et de alta et longa suspensione Domini Iesu in cruce.
19. Vander oprichtinge des gecruysten ihesus	
20. Vanden heiligen wonden ende durbar bloetstortinge ons heren	II 19. De vulneribus Iesu et pretiosi sanguinis eius effusione.
21. Vant irste woert dat cristus sprack an den cruce biddende voer die gene die hem crusten	II 20. De pia supplicatione Iesu pro inimicis.
22. Vander deylinge der cleder ons heren ihesu cristi	II 21. De direptione et divisione vestimentorum Christi.
23. Vander spijticheid der ioden ende sterken blasphemien tegen onsen heren	II 22. De opprobriis Iudaeorum et forti perseverantia Iesu in cruce.
24. Vanden mynlicken woerde dat ihesus sprack totten mordener	II 23. De verbo ad latronem in cruce dicto.
25. Vanden gloriosen tytel ihesus nazarenus rex iudeorum	II 24. De insigni titulo nominis IESV super caput eius posito.
26. Vanden woerde dat cristus sprack tot synre weerdiger moder	II 25. De compassione materni doloris et mutua commendatione beatae Mariae et sancti Iohannis.
	II 26. De magnificis virtutibus beatae virginis et de dolore ac lacrimis eius.

27. Vanden crachtigen roep ons liefs heren Mijn God mijn God waer om hebstu mi gelaten

28. Vanden dorst ons heren ihesu

29. Van dat mynlicke woert dat cristus sprack Consummatum est

30. Vant sevende woert ende vanden doit ons heren

31. Van den spiegel des stervens cristi tot onser behoef

32. Van der doetverwen cristi

33. Van der wonden der sijden ons heren

34. Van der afneminge ihesu van den cruce

35. Van onser vrouwen lof ofter noet heheeten

36. Van der begravinge ons heren

37. Van der nederdalinge cristi zielen

38. Van ons lieven here verrijsenisse

II 27. De solitaria derelictione Domini Iesu in cruce.

II 28. De siti Domini Iesu in cruce pendentis.

II 29. De adimpletione scripturarum in morte Christi et de verbo: Consummatum est.

II 30. De lamentabili emigratione Domini Iesu ab hoc saeculo.

II 31. De pallida et miserenda specie Iesu quando anima eius migrante certa mortalitatis in eo apparuerunt signa.

II 32. De dira perforatione sacratissimi lateris Domini Iesu post excessum vitae.

II 33. Depositio Domini Iesu de cruce.

II 34. Orationes ad membra Christi. Et primo ad pedes.

II 35. De veneranda sepultura Domini Iesu.

Boek III.

III 1. De victoriosissimo triumpho mortis in cruce Domini nostri Iesu Christi et de laetissima resurrectione eius de sepulchro.

III 2. De devota visitatione sancti sepulchri Domini nostri Iesu Christi.

III 3. De apparitione Iesu coram Maria Magdalena in specie hortulani.

III 4. De magnis meritis et

	privilegiis gratiarum beatae Mariae Magdalenae. III 5. De magna compunctione sanctae Mariae Magdalenae in passione Domini. III 6. De laeta et pia apparitione Christi coram Matre sua in secreto cubiculo clausa.
39. Vander apparitie of vertoeninge die sunderlinge sunte peter geschiet is tot enen troest der armer sunder	III 7. De apparitione Christi coram sancto Petro in secreto et de cursu eius cum sancto Iohanne. III 8. Oratio ad impetrandam a Deo gratiam lacrimarum. III 9. De utilitate et gratia sanctarum lacrimarum. III 10. De lacrimis Iesu super Lazarum.
40. Vander ander apenbaringen cristi opt corste, sunderlinge van twen pijlgryms	III 11. De apparitione Christi in specie peregrini coram duobus discipulis euntibus in Emaus. III 12. De cognitione Christi in fractione panis.

Op dezelfde wijs volgen nu bij Pater Brugman in het Frankfortsche handschrift nog slechts vier hoofdstukken, waaraan er bij Thomas a Kempis niet minder dan zestien beantwoorden. Terwijl hij dus in Boek II Pater Brugman bijna voortdurend op den voet heeft gevolgd, zoodat bijna alle hoofdstukken naar inhoud en volgorde volkomen overeenstemmen; maakt hij zich in Boek III en IV successievelijk meer en meer van zijn leidsman los; door zich niet meer zoo stipt bij het aangekondigde onderwerp te houden en er b.v. tusschen Hoofdstuk 39 en 40 van Brugman, of Cap. 7 en 11 van zijn eigen Boek III er drie hoofdstukken over de hem zoo dierbare en aan Feith herinnerende „gave der tranen" in te lasschen; [2]) waarvan het eerste, evenals zoo vaak in de Imitatio een Oratio is. Zonder twijfel hadden ook Cap. 4, 5 en 6 van IV, alle drie geheel en al uit een gebed bestaande, in Pater Brugmans werk

[2]) Op minstens 14 plaatsen in Thomas' Imitatio keeren die heilige tranen terug.

geen plaats. Maar behalve in deze algemeene bewerkingstechniek merken wij bij het vergelijken dezer twee Inhoudslijsten onmiddellijk weer bijna dezelfde stijlafwijkingen op, die Paul Hagen tusschen den eersten en tweeden auteur der Imitatio constateerde: Bijna elk substantief krijgt een emotioneel adjectief erbij. Als het eenigszins kan, komen er superlatieven en dubbele adjectieven los. Kortom, terwijl Pater Brugman een gevoeligen maar reëelen stijl schrijft, liggen Thomas van Kempens verdiensten bijna uitsluitend in zijn gecadenceerd Latijn en de zoetelijke overlading der emotioneele sfeer; en zoo schrijft hij een rythmisch proza, op het randje van het sentimenteele af, waarvan wij de weerga in onze letterkunde slechts in de Sturm-und-Drang periode van Rhijnvis Feith en Jacobus Bellamy kunnen terugvinden.

Om nu te laten zien, hoe Thomas niet slechts de titels, maar ook den substantieelen inhoud van zoo goed als al de hoofdstukken van het tweede boek aan Pater Brugman heeft ontleend, neem ik uit elk overeenkomstig caput van dit boek, den eersten zin der beide redacties over. Het volkomen overeenstemmende laat ik cursief drukken.

PATER BRUGMAN.	THOMAS A KEMPIS.
Hoofdstuk 3. O almechtige *here ihesu cristi, schepper ende verloesser alre geloviger* sielen *ic danc di ende gebenedie di* hertelicken en oetmoedelicken *voer die groete bangicheit* ende *anxtvoldicheit dijnre crancker natueren diestu* inden gaerden *om onsen wil aengenomen hebst doe die ure* dijnre gevangenisse *anstande was.*	Cap. 2. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, omnium fidelium conditor et redemptor,* pro doloroso initio amarissimae passionis, *pro nimia tristitia* animae *tuae, pro anxietate* et pavore *infirmae naturae* carnis, *quam pro nobis* voluntarie *assumpsisti, instante hora* traditionis.
Hoofdstuk 4. O warachtige *onnoesel lam gods* afnemer onser sunden alresuetste *here ihesu cristi ic gebenedie ende danck di om dijn willige berietheit tot-*	Cap. 4. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe... innocent*issime *agne Dei*[3]) *pro tua voluntaria ad passionem promptitudine, quando..... ve-*

[3]) Deze drie typische woorden staan bij Thomas niet op blz. 62 maar op blz. 63. Dit bewijst heel duidelijk dat hij met bewust overleg uit Brugman overschreef. Trouwens dit voorbeeld staat niet alleen, maar ik geef het verder niet telkens meer op.

ter passien. . . . . doe dijn viande in die donckere nacht comende mit Iudas den verrader mit groter scharen mit sweerden ende stocken mit facculen ende menigerley *wapen om di als enen mordener te vangen,* want *du hem tegemoet bist gecomen mit opsettige wille* suetelike vragende *wen suect gi* etc.

Hoofdstuk 5. O alreclaerste fonteyne der warachtiger wijsheit, lieve *here ihesu cristi ic gebenedie,* love *ende danck di voer dijn irste presentacie* of overleveringe *voer den olden priester annas* die di boeselike *vragede. . . . ende* voer den slach denstu ontfencste.

Hoofdstuk 6. O gebenedide suete *here ihesu cristi ene bekenre alre toecomender dingen, ende geschienisse, ic lave* ende glorificier di voer die *waerschouwinge diestu gedaen hebste dinen vuerigen apostel petrus.*

Hoofdstuk 7. O alremynlicste ende vrienlicste *here ihesu cristi, alre overste priester ende ewige bisschop* onser sielen, *ic lave ende danck di voer die smaetlike versindinge ende leydinge van annas tot cayphas,* die daer was *prince der priesteren, in wees huus* dat die loese raet vergadert was.

Hoofdstuk 9. *O alre rechtverdichste richter der levender ende der doeden, here ihesu cristi, ic gebenedie ende dancke nientibus in tenebrosa nocte* saevissimis *inimicis tuis una cum traditore* tuo *Iuda* nequissimo *cum turba multa, cum gladiis et fustibus, cum facibus ét armis tamquam ad latronem comprehendendum* mox *illis obviam ultronens processisti* dicens: *Quem quaeritis?* Ego sum.

Cap. 7. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe,* dux vitae et auctor Salutis nostrae, *pro tua prima praesentatione coram Anna sacerdote,* ubi de multis *interrogatus et* in maxilla dure fuisti percussus.

Cap. 8. *Benedico* et gratias ago tibi, *Domine Iesu Christe, praecognitor futurorum,* qui *ferventissimo discipulo tuo Petro* lapsum suum *ad cautelam* praedix*isti.*

Cap. 9. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, summe sacerdos et pontifex aeterne, pro* tua *despectiva eductione ab Annae* domo *usque ad Caipham, principem sacerdotam, ubi* scribae et seniores. . . . *convenerant.*

Cap. 11. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, iustissime iudex vivorum ac mortuorum, pro confusiva illa*

di voer den valschen raet den dyn viande besloeten dat si di *den richter pylatus leveren wolden.*

Hoofdstuk 10. O *ewige wijsheit des vaders,* O *alre overste waerheit,* O coninclike edelheit *ihesu cristi, ic lave ende danc di. . . . . voer die* presentatie of leveringe die geschiet is voer *herodes.*

Hoofdstuk 11. O *ewige blijtscap der heiligen here ihesu cristi. Ic gebenedie,* lave *ende danc dy voer die rasende woelinge* der *brymmender ioeden* die si hadden int overleveren voer pilatus *tegen di.*

Hoofdstuk 12. *O alre* stercste *beschermer dergeenre die in di verhapende sijn, here ihesu cristi. Ic gebenedie ende danc di voer die schemelike bloetinge* in *tegenwordicheit dijnre bespotters.*

Hoofdstuk 13. O keyserlicke werdicheit *ende blenckende crone der ewiger glorien, here ihesu cristi, ic* lave, *gebenedie ende danc di voer* al die *moyenisse, spot ende pijn* die di angedaen waert *van den wreden bloetstorters.*

Hoofdstuk 15. O *fonteyn des levens,* o *regel der rechtverdicheit, here ihesu cristi, Ic gebenedie,* lave *ende danc di voer. . . . dat onrechtes* en valsch *ordel of vonnisse.*

praesentatione, tua coram *Pilato praeside.*

Cap. 12. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, aeterna patris sapientia, veritas summa,* virtusque Dei infinita... *pro* ignominiosa *illa* despectione ab *Herode.*

Cap. 13. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, perpetua laetitia sanctorum, pro* grandi et *insolenti tumultu frementium Iudaeorum adversus te.*

Cap. 14. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe,* benign*issime protector omnium in te sperantium, pro tua erubescenda denudatione* ante *conspectum derisorum tuorum.*

Cap. 15. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe,* rex inclite sanctorum, *et fulgens aeternae gloriae corona, pro multis* inauditis *ludibriis et vexationibus. . . . . ab impiis tortoribus.*

Cap. 16. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, auctor vitae et norma justitiae, pro* tua *iniusta* ad mortem *condemnatione.*

Hoofdstuk 16. O edel stam of roede van yesse, o *warachtige wijngaert* ihesu criste, Ic gebe*nedie, lave en danck di.*

Hoofdstuk 18. O alre *vuerichste bemynre onser salicheit here ihesu criste. Ic gebenedie,* lave *ende danck di voer die alre wietste wtreckinge* dynre heiliger leden *op dat harde holt des cruces.*

Hoofdstuk 19. *Ic love ende glorificier di voer dyn hoge* en *ongemaeckelicke opheffinge of oprichtinge mitten cruce.*

Hoofdstuk 20. O *milde gever* alre genaden, O *alre lijdsamste verdrager der menschenlicker quaetheit, here ihesu criste. Ic lave ende gebenedie di voer allen die pijnen ende voer die bloedige wonden diestu ontfencste in dynen alreteerste licham vanden voeten totten hoefden toe,* want *daer geen stede en bleef geheel sonder ghesweel of* smertende *wonden.*

Hoofdstuk 21. O Grondeloese *wyele der* onbegripelicker *barmherticheit, here ihesu criste. Ic* love, *dancke ende gebenedie di* wt gronde mijns herten *voer die volmaeckte mynne* diestu getoent hebste *in 't bidden voer* diegene *die di cruysten.*

Hoofdstuk 22. O *Scepper alre* creatueren O gever alles *guets, Ic gebenedie ende danck di voer die beroeringe ende spottelicke verdeylinge dijnre clede-*

Cap. 17. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, vitis vera, vitae via,* salus nostra.

Cap. 18. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe... ardentissime amator salutis nostrae, pro tua rigidissima extensione super dur*issimum *crucis lignum.*

Cap. 18 (middenin). *Laudo et glorificio te, pro tua alta elevatione in cruce* et *prolixa* suspensione in patibulo.

Cap. 19. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe,* auctor salutis nostrae, *benignissime largitor* veniae, *patientissimeque tolerator pravitatis humanae, pro omnibus doloribus et* singulis *plagis.... tenerrimo corpori tuo.... inflictis,* ita ut *a planta pedis usque ad verticem nullus esset in te locus liber a poenis et percussuris.*

Cap. 20. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, fons pietatis et dulcedinis, pro tua perfect*issima *caritate* et devotissima *supplicatione pro* inimicis tuis et *crucifigentibus te.*

Cap. 21. *Benedico et gratias ago tibi,* Domine Iesu Christe, *omnium rerum conditor, omnim bonorum distributor, pro illa* violenta *depraedatione ac*

ren nae dien datstu gecruyst waerste, want *du niet beholden en hebste ene doockelken om dijn eygen bloetheit te bedecken....* of *daer men di in wynden mocht doe men dy begraven solde.*

belacie der hemelscher borgers,

Hoofdstuk 24. O *Alre overhere ihesu criste. Ic lave ende danck di* wt rechten gront mijns herten *voer al die smelicke ende blasphemerende woerden, die die valsche ioden..... in den cruce di stuerlick toe spraken.*

Hoofdstuk 24. *O Alre overste ende sunderlinge troest der* bedructer *sunderen, here ihesu criste, Ic gebenedie ende danck di..... voer die overvloedige genade diestu an den mordener bewesen hebste.*

Hoofdstuk 25. O *prince alre moegentheit ende coninck alre creaturen Ihesu cristi, Ic love en danck die voer dien edelen tytel dijns heilichs en gebenedides names die welke op dien hovet..... apenbaerlike geset wart in drien talen.*

Hoofdstuk 26. O Alre vrientlicste *troester alre bedroefder herten here ihesu criste, Ic gebenedie ende danck di* wt den diepen mijns herten *voer dat yamerlicke gesichte* ende voer dat hertelicke *medelijden dat*stu *delusoria* di*stractione vestium tuarum,* quando statim *post* diram *crucis affixionem..... nec minimum quidem vestimentum ad propriam nuditatem retineres contegendum,* neque linteum modicum tibi superesse cerneres, *in que mortuus posses involvi* aut honeste *sepeliri.*

Cap. 22. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, honor et iubilatio civium supernorum, pro universis approbriis et blasphemationibus a perfidis Iudaeis tibi in cruce turbulenter objectis.*

Cap. 23. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, summum ac singulare solamen peccatorum pro tua* immensa *pietate* et *superabundanti misericordia, quam* sceleratissimo olim *latroni..... exhibere* dignatus *es.*

Cap. 24. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, princeps omnis potestatis et rex universae creaturae pro insigni titulo sacri et benedicti nominis tui super* verticem *capitis tui patenter collocato.... tribus... linguis.*

Cap. 25. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, omnium moerentium consolator, pro tuo doloroso respectu, quo* dilectissimam *matrem tuam.... misericorditer* respexisti.

hadste tot dijnre bedructer *moder.*

Hoofdstuk 27. O Blome der blomen, O edel ende enich geboren *sone der vaderlicker mynnen here ihesu criste, Ic gebenedije ende dancke di* mit alre oetmodicheit *voer die* ellendige *begevynge in den cruce, want du (van)* dijnen hemelschen *Vader gelaten waerste.*

Hoofdstuk 28. O *fonteyne des levenden waters* O *edel ryvyer der saliger wijsheit here Ihesu criste, Ic gebenedie ende danck di voer den groten dorst* den du geleden hebste *in den cruce,* overmids *die wtstortinge dijns duerbaren blodes* ende *verdroechtheit* dynre heiliger leden.

Hoofdstuk 29. O volmaker *der older ewen,* O *volbrengher der propheeten here ihesu cristi, Ic gebenedie,* lave *ende dancke di voer dat volbrengen dijns vaderlics willen mit enen corte worde wyselicken* beslaten seggende. *Consummatum est Ofstu seggen wolste Nu ist* al *vervult.*

Hoofdstuk 30. *O* waerachtige *hape der stervender* menschen, O *leven der levender* menschen, O *salicheit der hapender here ihesu criste. Ic gebenedie ende danck di voer die* salige *verscheydinge van deser werlt.*

Hoofdstuk 32. O *spigel sonder vlecke der gotlicker moegentheit,* O onputtelike fonteyne der gracien *here ihesu criste. Ic*

Cap. 27. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, paternae dilectionis fili* amantissime *pro tua* grandi et solitaria *derelictione in cruce quando a Deo Patre.... fuisti derelictus.*

Cap. 28. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, fons aquae vivae et rivus sapientiae salutaris, pro tua vehementi siti in cruce,* quando sacro et *pretioso sanguine tuo effuso* omnibusque naturalibus umoribus *exhaustis.*

Cap. 29. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe,* arcanorum revelator, *legis et prophetarum consummator, pro tua* perfectissima *adimpletione paternae voluntatis in brevi* et *acceptabili verbo* isto.... *Consummatum est, ac si patenter diceres: Iam impletum est.*

Cap. 30. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, vita viventium, spes morientium, aslus* omnium in te *sperantium pro tua* temporali *emigratione ab hoc saeculo.*

Cap. 31. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, speculum sine macula divinae maiestatis, pro tua miseranda et*

gebenedije love *ende dancke di voer die barmlicke ende bleke gedaentenisse dijns doeden* lichams.

pallida specie ex *mortis* invasione contracta.

Hoofdstuk 33. Volgt hieronder heelemaal evenals Cap. 32.

Hoofdstuk 34. O *Gottelike cracht* ende geboren stercheit des vaders *here ihesu criste, Ic gebenedie,* love *ende dancke di voer die oetmodige afnemynge dyns* doden lichams *vanden cruce ter uren van vespertijt.*

Cap. 33. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, fortitudo divina, pro humili depositione tua* de altitudine *crucis hora vespertina.*

Hoofdstuk 36. O Alre suetste *roeken des levens,* O *claerheit des ewygen lichtes Here ihesu criste, Ic gebenedie,* lave *ende danck di voer die alresuetste salvinge* dyns gemartijryzeerden lichams, die geschyet is weerdechlicken *mit custelicken cruyde..... nader ioetscher manyeren.*

Cap. 35. *Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, odor vitae, candor lucis aeternae pro tua suavissima conditura cum aromatibus pretiosis..... secundum Iudaicae* consuetudinis *formam.*

Men ziet, er is niet de minste twijfel meer mogelijk: Thomas a Kempis heeft hier alles mooi afgeschaafd en bijgewerkt, hij heeft Brugmans forsche onregelmatige wendingen afgewreven en gepolitoerd, maar er naar den substantieelen inhoud niets aan toegevoegd; ja er met al die gelijkvloeiende zinnetjes zelfs iets aan ontnomen: den onstuimigen aandrang van het kloppende hart.

Om van den overeenkomstigen verderen inhoud der respectieve hoofdstukken een staaltje te geven, nemen wij uit Collega Brandsma's studie de beide teksten

van HOOFDSTUK 33 van Pater Brugman	en CAP. 32 van Thomas a Kempis over: [4])
*Van*der wonden *der sijden*	*De* dira *perforatione* sacra-

[4]) Het eenig verschil is, dat ik door cursiveering de volkomen gelijkenissen van de paraphrases onderscheid en in plaats van de puntjes, waardoor Collega Brandsma de verdere amplificaties van Thomas a Kempis aangeeft, ik telkens althans even laat zien, in welke richting deze uitweidingen van den oorspronkelijken gedachtengang afwijken. Daardoor vermindert natuurlijk het relatieve getal der overeenstemmingen, maar daartegenover krijgt men een beter inzicht in de geesteshouding van den bewerker.

ons heren. O alre suetste paradijs alre waelluste, o prieel der waelruckender cruden of der *gracien, here Ihesu Christe, ic gebenedie,* love *en dancke di voer die openinge* of wondinge *dynre heilighe syden,*

die welke Longynius
mitten scerpen *speer* opdede
dyn bynnenste doerstekende,

wt welken *geopender syden* wt is gevloeyet *bloet ende water,* daer wy sondige menschen mede gereynicht ende *gesont solden werden.*

O *siele mijn, ganc nu in* dat bynnenste, *ganc in* dat heymelicste dijns gemynden, cruyp in *dat* suete *herte ihesu,* van mynnen gewont, *van mynnen doersteken, om daer in te rusten* als een duve voer den helschen valck, voer den oploep ende *stormynge der* boeser *werlt. Ganck* vrij *in, waerom blivestu buten staen?* Aengesien dat *die fonteyn des levens,* dat *die* tissimi *lateris Domini* Jesu post excessum vitae. *Benedico* et *gratias ago tibi, Domine Iesu Christe,* fons inextinguibilis caritatis et *gratiae, pro* dira *perforatione sacratissimi lateris tui* post vitae excessum.

Tunc enim, sanctorum sanctissime, ab uno ex militibus tam valide fuisti in dextera tua *lancea* militari percussus et *transfixus,* ut ferri acumen *intima tua* penetrante cordis tui teneritudinem attingeret et *de latissimo* vulnere saluberrimum nobis *sanguinis et aquae* fontem produceret, quo totus mundus *sanaretur* asperus.

O sacra et admirabilis emanatio sanguinis Christi de dextro latere dormientis in cruce, profluentis in redemptionem generis humani.

O clara et suavissima excursio aquae benedictae de intimis visceribus Salvatoris in ablutionem omnium peccatorum nostrorum foras derivantis etc. etc.

Intra, intra, anima mea, in dextrum latus Domini tui crucifixi. *Intra* per insigne vulnus ad amantissimum *cor Iesu ex amore translanceatum ad pausandum* in foramine petrae a *turbine mundi.* Accede homo ad cor altum, cor abditum, cor secretum, ad cor Dei aperientis tibi ostium suum. *Ingredere* benedicte Deo; *cur foris stas? Patefacta* est tibi *vena vitae, via*

wech der salicheit, dat die apothecke of die cruutcamer ontsloten of *geopent is.*

salutis, arca coelestis unde fluunt aromata multa.

Ecce locus refugii a facie temptantis inimici, locus propitiationis ab ira iudicii subsequentis.

Och, die *fonteyn des olijs* of des balsams *loept sonder opholden* totter *sunder* behoef ende oec der rechtverdiger menschen.

Hic est *fons olei* et gratiae *iugiter manantis,* qui *peccatoribus nunquam cessat* misericordiam propinare, si ex toto corde contriti voluerint accedere.

Och, *dit is spryncborne des gotliken vloets wtcomende van dat middel des paradijs* des meechdelikes lichams Christi *om te bedouwen* die gronde onser sielen, *om af te wasschen unse sunden,* O, ende om te laven lastigen dorst. O edelsteen des levenden waters, wat stolter ridder is Longinis geweest, die di heeft dorren steken of rueren.

Hic est fons divini fluminis de medio *paradisi egredient*is ad *irrigandam* superficiem *terrae, ad potandam sitim* aridae mentis, *ad abluenda crimina,* ad extinguendos lasciviae motus et ad mitigandas iracundiae rixas.

Och, *van deser fonteynen* o soe pijn di, te *drincke*n, o siele mijn, ende *gijf Hem geheel dijn herte, die sijn herte* soe mynliche *heeft* laten *openen tot dij*nre behoef.

Et *tu* ergo *de hoc fonte* Salvatoris *pocu*lum *sume* amoris. Trahe ex latere Ihesu dulcia solatia vitae, ut vivas iam non in te, sed in eo qui vulneratus est pro te. *Da illi cor tuum, qui aperuit tibi cor suum.*

Ingredere per ostium sacrati vulneris ad intima Redemptoris. Invitat ut intres, petit ut secum permaneas, desiderat ut cor unum cum eo habeas, etc.

Och, *waer moechstu sekerlicker rusten, suetelicker slapen dan in die wonden* dijns beholders *voer di gecruyst.*

Ubi enim *poteris securius quiescere,* tutius habitare *ac suavius obdormire quam in vulneribus* Iesu Christi *pro te crucifixi.*

Ubi ampliorem *valebis* invenire sapientiam et utiliorem capere vivendi notitiam, quam in intimis visceribus passi Christi, de sub cuius pectore *fons* vivus liquide emanat? *Ubi* tam valenter licet tepefactus poteris reaccendi, tam repente ab omni strepitu servari, tam perfecte interius recolligi, sicut *in corde* Iesu, *pro te* ex amore *lancea perforati?*

Ich mach wael seggen, dat *geen dinck* gerynger *en ontfunct, noch* suetelicker *en trect, noch* crachtelicker *en wont, als die mynne des gecruysten* Ihesu.

Nil sic *accendit, trahit* et *penetrat* cor hominis *sicut cor crucifixi* Redemptoris.

Hinc et quidam sanctus dicebat: Amor meus crucifixus est. Cui affectanter respondeo: Ecce amor meus vulneratus est et perforatus, ut liber ingressus ad amabile cor eius mihi donetur. etc.

O sincerissime Iesu, omnium secretorum conditor et amantium cordium inhabitator! O cruciforme spectaculum omnium contemplativorum! O deificum gazophylacium omnium gratiarum et donorum.

O mijn alre suetste ende doerwonste *beholder, die dijn heilige syde hebste laten openen mitten scerpen speer* naeden verscheiden dijns geestes wtten licham, ick bidde di oetmodeliken: *wilt mi ingaen doer die grote* wonde *dynre* rechter *syden tot dat bynnenste dijns her-*

Rex Christe, *Redemptor* fidelium, *qui sanctissimum latus tuum* mucrone *dirae lanceae aperiri fecisti!* Aperi mihi, quaeso, portam misericordiae tuae, *sine me ingredi per magnum* et evidens ostium *lateris ad* amantissimi *cordis tui arcanum, ut tibi uniatur* cor meum

ten, opdat ic verenicht mach werden aen di *mitten ewigen bant der gotliker mynnen* sonder verscheiden.

Want *mijn herte steeck in dat speer doer die ingedoemte mijnre sielen,*

opdat ic *vercrigen mach volmaecte gesontheit*
en *dat ic genen troest en moet sueken buten di,* o mijn gecruyste Mynne.

insolubili caritatis vinculo atque vehementer accendatur, ut tu in me et ego in te habitem ac permaneam confoederatus in perpetuum.
Vulnera cor meum sagitta caritatis tuae, transeat militaris *lancea* tua *per viscera mea* perfodiatque omnia *interiora* mea, *quatenus* ex hac salubri vulneratione *perfectam sanitatem* anima mea *consequatur, ut nullum* praeter te amatorem admittam, *nullam extra te consolationem requiram.* Sit cor meum tibi soli pervium et apertum, mundo alienum, diabolo clausum, et contra quaelibet temptamenta signo crucis undique praemunitum.

Ik geloof dat hiermee de indertijd door Dom Huyben geponeerde stelling omtrent het verschil van Thomas a Kempis' zielehouding bij de samenstelling zijner historische en ascetische werken toch wel in een heel benarde positie is gekomen en dat er op dezen grond dus geen afdoend bezwaar meer kan rijzen tegen Geert Groote's eerste en voornaamste auteurschap der Navolging; en tegen Thomas a Kempis' bewerking daarvan, juist in denzelfden geest als wij nu zien, dat hij dit ook met Pater Brugmans Beschouwingen heeft gedaan.

Collega Brandsma besluit dan ook terecht, met hierin „een nieuwe aanwijzing" te zien „van Thomas' betrekkelijk geringe oorspronkelijkheid, en een bevestiging van zijn neiging om werk van anderen nader uit te werken en voor den kring zijner Broeders meer geschikt te maken".

„Het is bekend, dat hij op die wijze nog een ander geschrift van Brugman heeft omgewerkt, n.l. Brugmans tweede redactie van het leven van de H. Liduina van Schiedam. Hij heeft het een nieuwen meer verzorgden vorm gegeven, het met ontboezemingen en lessen aangevuld en tot twee boeken of deelen uitgebreid. Iets

soortgelijks zou Thomas hier hebben gedaan. Ook hier is een uitbreiding tot twee boeken, een aanvulling met vele nieuwe gebeden en ontboezemingen en in het algemeen een veel beter verzorgde bewerking. In den vorm daaraan door Thomas van Kempen gegeven hebben deze Overwegingen een zeer ruime verspreiding gevonden, vooral door den druk zoowel in de 15de als in de 16de eeuw. Maar des te meer wekt het onze belangstelling, dat Brugman voor deze Overwegingen van Thomas van Kempen hoogst waarschijnlijk, zoo niet zeker, [5]) den grondslag heeft gelegd."

„Te merkwaardiger is deze wijze van bewerking, omdat zij geheel dezelfde is, als Prof. van Ginneken Thomas van Kempen toeschrijft als bewerker van de Navolging van Christus." Zoo oordeelt nu mijn geachte Collega, die vroeger wel eens een ander geluid heeft doen hooren.

Laten wij maar rustig zoo verder zoeken, dan komt de algeheele waarheid op den duur zeker aan het licht.

Maar niets winnen wij bij de onlangs weer uit Italië komende berichten, over een nieuwe vergelijking van De Navolging met den Regel van den H. Benedictus, ook al komt die uit de handen van een hoogstaanden Kardinaal der Roomsche Kerk. Want zoowel de Italiaansche als de Nederlandsche Benedictijnen zijn het er definitief over eens geworden, dat de auteur in elk geval in den Nederlandschen kring van de Moderne Devotie moet gezocht worden. [6])

Nijmegen, 30 Augustus 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

BIJDRAGEN TOT DE HISTORISCHE GRAMMATICA DER BRABANTSE DIALECTEN

In Onze Taaltuin VII, 140 vv. en 313 vv. gaven wij reeds een viertal artikelen over enkele Brabantse klankontwikkelingen. Hier vervolgen wij met een nieuwe bijdrage.

5. *gerundiefconstructie eindigend op eres* (ərəs).

In Raamsdonksveer (materiaal evenals het sub 7 voor R. volgende van den Weleerw. Heer J. A. de Jong aldaar) komen gerundiefvormen voor als *zingeres* zingend, *eteres* etend, *loperes* lopend,

[5]) In een persoonlijk onderhoud deelde mij Collega Brandsma nog mede, dat voor hem ondertusschen deze verhouding „absoluut zeker" is geworden.

[6]) Zie Onze Taaltuin IV blz. 20.

die gebruikt kunnen worden in constructies als: *hij liep zingeres op straot.*

Deze uitgang *eres* is lastig te verklaren. De *s* zal wel de „gewone" adverbiale *s* zijn. De r uit het woord zou misschien kunnen doen denken aan den limburgsen uitgang *tére* met dezelfde functie (cfr. J. van Ginneken Handb. der Ned. Taal I² 1928, 175 en de Limburgse dialectmonographieën. Voor de Montzener vorm *-nder* cfr. W. Welter Die Niederfränkischen Mundarten im Nordosten der provinz Luettich 1933 § 209, 223). Uit een vorm als **zingendere* zou door assimilatie van nd > nn, gevolgd door syncope dezer n(n) en bijvoeging der adverbiale *s,* ons Raamsdonks type kunnen ontstaan.

Analogisch heeft deze gerundiefvorm ook bij andere woordsoorten ingang gevonden: *hij liep losseres over den balk.*

Fijnaartse vormen als *voetseles inkele* met twee voeten gelijk springen in de hinkebaan, en *voetseles slootjespringe* met beide voeten naast elkaar slootjespringen, die aansluiten bij een ww. *voetsele* (cfr. M. van Weel Het dialect van West-Voorne 153-154) kunnen van wege het ontbreken der r niet hiermee op één lijn gesteld worden.

6. *germ. ê in het meervoud van het praeteritum der sterke werkwoorden.* [1])

Reek: *we spraake* spraken, *braake* braken, *laaze* lazen, *vraate* vraten, *waare* waren, *laage* lagen, *kwaame* kwamen (+ *kwamme* + *kwampe*).

Oudenbosch: *ze waare* waren, *kwaame* kwamen.

Wagenberg: *we laage* lagen, *gaave* gaven, *zaage* zagen, *kwaame* kwamen.

Asten: *we gaave* gaven, *laage* lagen, *aate* aten, *braake* braken, *zaage* zagen, *laaze* lazen, *staake* staken, *waare* waren, *kwaame* kwamen, *spraake* spraken.

Zeeland: De verleden tijd mv. van de sterke ww. der 4e en 5e klas behoudt zijn â: *wij namen, gaven.* Cfr. Brabantius Onze Volkstaal I 163.

Grave: vormen met aa, a en oo. Cfr. W. Jacob Het dialect van Grave § 94, 95.

Fijnaart: *ze kwaame* ze kwamen, *zaage* zagen.

Behoudens enkele gevallen waar a vanuit het enkelvoud of oo

[1]) Cfr. J. te Winkel Noordned. Tongvallen I 87 en J. te Winkel Bijdragen tot de kennis der Noord-Nederlandsche Tongvallen I 15 vlgg.

vanuit het participium is binnengedrongen verschijnt hier in het praet. mv. van deze ww. van de 4e en 5e klas dus overal de aa. Dit is merkwaardig omdat overigens ê in N.Brabant zich niet tot aa ontwikkelde. Cfr. A. Weijnen Onderzoek § 36.

7. *germ. û.* [2])

In Veldhoven verschijnt û nog als aw in enkele restvormen: *haws* huis, *maws* muis, *kraws* kruis, *vawst* vuist (steeds dus vóór stemloze s en wel in éénlettergrepige woorden). Overigens gerekte ù: *sùze* suizen, *hùs* huizen, *mùs* muizen, *hùle* huilen, *ùle* uilen, *krùt* kruit, *bùl* buil, *rùt* ruit, *bùte* buiten, *lùs* luis, *slùte* sluiten, *zùpe* zuipen, *sùker* suiker, *rùke* ruiken, *pùn* puin, *brùn* bruin, *zùge* zuigen, *bùge* buigen, *krùm* kruim; *ùt* uit heeft korte vocaal.

Geldrop onderscheidt evenals Asten of û bij oorspronkelijk meersilbige woorden vóór stemhebbende medeklinker ofwel bij oorspronkelijk meersilbige woorden vóór stemloze medeklinker of in oorspronkelijk eensilbige woorden stond. Evenwel ook hier zijn uitzonderingen:

a) *hois* huis, *tois* thuis, *oit* uit, *boite* buiten, *mois* muis, *hoit* huid, *soiker* suiker, *boik* buik.

b) *deuf* duif, *deuve* duiven, *heus* huizen, *leus* luizen, *meus* muizen.

Doch ook: *kreupe* kruipen, *sleute* sluiten, *keup* kuip, *beute* buiten, *zeupe* zuipen, *ne zeupert* een zuiperd (naast: *hij verzuipt*).

8. *germ. ô.* [3])

In verschillende Midden-Brabantse dorpen beantwoordt aan germ. ô voor labialen, velaren, j en consonantverbinding korte ŏĕ, in de andere gevallen (globaal genomen: vóór dentalen) lange ōē, of in de umlautsgevallen resp. korte en lange uu. Voor Wagenberg gaf ik reeds het materiaal in bovenvermeld artikel. Ter aanvulling volge nog: *rōēt* roet, *we dŏĕnt* wij doen het, *hŏĕst* hoest, *knŏĕst* knoest.

Sprundel volgt ook deze regel: *vōēt* voet, *stōēl* stoel, *ōēt* hoed, *blōēt* bloed, *mōēder* moeder, *grūūn* groen, *zūūt* zoet, *vōēle* voelen, en daartegenover: *plŏĕch* ploeg, *dŏĕk* doek, *bŏĕk* boek, *ŏĕk* hoek, *kŏĕk* koek, *zŏĕke* zoeken. Uitzondering is weerom als in Wagenberg: *prūūve* proeven en voorts *bŏĕne* boenen en *rōēpe* roepen.

Oosterhout idem: *vōēt* voet, *stōēl* stoel, *blōēt* bloed, *mōēder*

[2]) Cfr. A. Weijnen Onze Taaltuin VI 11 vlgg., Onderzoek § 46 vlgg.
[3]) Cfr. A. Weijnen Onze Taaltuin VI 14, Onderzoek § vlgg., 100.

moeder, *bōēne* boenen, *dōēl* doel, *grūūn* groen, *zūūt* zoet, en daartegenover: *plŏĕch* ploeg, *dŏĕk* doek, *bŏĕk* boek, *ŏĕk* hoek, *kŏĕk* koek. Uitzonderingen weerom: *prūūve* proeven en *rōēpe* roepen, nu ook: *vrŭŭte* wroeten.

Raamsdonksveer. Hiervoor heb ik geen materiaal met umgelautete klinker: men heeft weerom de boven geformuleerde wet:

a) *wōēle* woelen, *blōēt* bloed, *bōēl* boel, *bōēne* boenen, *bōēte* boete, *bōēzem* boezem, *dōēl* doel, *dōēn* doen, *gōēt* goed, *grōēte* groeten, *hōēt* hoed, *mōēt* moed, *mōēder* moeder, *rōēt* roet, *schōēn* schoen, *spōēt* spoed, *spōēle* spoelen, *sprōētel* sproet, *vlōēt* vloed, *vōēt* voet.

b) *blŏĕje* bloeien, *blŏĕm* bloem, *bŏĕk* boek, *brŏĕje* broeien, *brŏĕk* broek, *dŏĕk* doek, *glŏĕje* gloeien, *grŏĕje* groeien, *hŏĕve* hoeven ww., *kŏĕ* koe, *kŏĕk* koek, *lŏĕje* loeien, *rŏĕj* roede, *rŏĕje* roeien, *rŏĕst* roest, *schrŏĕje* schroeien, *snŏĕk* snoek, *spŏĕje* spoeden, *tŏĕ* toe, *vlŏĕje* vloeien, *vŏĕjere* voederen, *vrŏĕch* vroeg, *wŏĕnsdach* Woensdag, *wŏĕst* woest.

c) in *spŏĕling* spoeling hebben wij een geval waar het suffix -ing verkorting van de stamlettergreep ten gevolge heeft gehad.

d) uitzonderingen op de boven gegeven regel zijn: *hōēf* hoef, *hōēp* hoepel, *rōēf* roef, *rōēpe* roepen, *snōēpe* snoepen, *vlōēke* vloeken, *vōēch* voeg (metselaarsterm), *vōēge* voegen (metselaarsterm).

Zou dus misschien de wet beter zo te formuleren zijn dat ō > ŏĕ werd in auslaut, vóór k, j, consonantverbinding en in al de andere gevallen tot ōē met als uitzonderingen: *vlōēke* enerzijds en *hŏĕvə, vrŏĕch* en *blŏĕm* anderzijds?

9. *wgerm. o in open lettergreep.*

Voorzover zij niet, speciaal in Oost-Noord-Brabant, onder bepaalde omstandigheden als kort verschijnt, wordt zij in héél Noord-Brabant gerekt tot oo, rond Eindhoven gediphtongeerd tot ou, maar in oostelijk Peelland, de omgeving van Budel en het Land van Cuyk oa (ongeveer o van fra. encore).

Voor „zoon" en „sport" bestaat er materiaal over héél Noord-Brabant. Cfr. Weijnen Onderzoek § 30. Voorts wijzen wij voor de Peellands-Cuykse oa op:

Asten: *zoan* zoon, *schoal* school, *hoapə* hopen, *oavə* oven, *poakə* poken, *stoakə* stoken, *koakə* koken, *zoal* zool.

Wanrooi: *koal* kool, *koakə* koken, *oavər* over, *knoak* knook, *stoakə* stoken.

St. Anthonis: *knoak* knook, *koakə* koken, *stoakə* stoken.
Bakel: *koal* kool.
Linden: *knoak* knook, *koakə* koken.
Beers: *koakə* koken, *stoakə* stoken.
Rijkevoort: *gəstoalə* gestolen, *koakə* koken, *stoakə* stoken, *boarə* boren, *oavər* over, *koalə* kolen.

10. *twee phonemen gedekte o (open ò en gesloten ó) in het oost-Noordbrabants.*

De literatuur over het vraagstuk van deze phoneemonderscheiding, dat onlangs weer opnieuw door Branco van Dantzig uit Amsterdam in studie werd genomen, is van elders bekend.

Bedoeld phonemenpaar is, afgezien van de leenwoorden, hoofdzakelijk uit wgerm. o en u ontstaan.

Wgerm. o in gesloten lettergreep wordt, (behoudens in speciale gevallen als umlaut, vóór r + consonant, vóór ld of lt, waar een ander phoneem dan o pleegt te ontstaan) in héél Noord-Brabant ò.

Bijv. hebben de woorden „God", „vos", „klok" (bel), „kop", „pot" in héél mijn Noordbrabants materiaal uitsluitend ò.

Verder vond ik in het mij door dhr. W. Lemmers voor Reek verschaft materiaal, dat aan wgerm. o en ontleende o steeds ò beantwoordt: *bòl* bol, *kòp* kop, *schòk* schok, *vòlk* volk, *vòlgə* volgen, *klòk* klok, *blòk* blok, *bròk* brok, *hòf* hof, *lòf* lof, *ròk* rok, *mòs* mos, *schòl* schol, *lòs* los, *nòk* nok, *dòbbər* dobber, *dòp* dop, *gròf* grof, *pòkkə* pokken, *schòt* schot, *spòt* spot, *stòf* stof, *tòbbə* tobben, *tôl* tol, *tròch* trog, *vlòt* vlot, *lòbbəs* lobbes, *lòt* lot, *mòl* mol, *nôl* Arnold, *mòt* mot (insect), *pòt* pot, *snòt* snot, *dòl* dol, *mòddər* modder, *rôch* rog, *sòp* sop, *stòp* stop, *slòt* slot, *stòk* stok, *zòk* sok, *schrôk* gierigaard, *kòk* kok, *kòt* kot, *kròt* krot, *klòppə* kloppen, *kròp* krop, *prôp* prop, *pòl* struikje, *pòrrə* porren, *vlòk* vlok, *vòt* vod, *gòt* God, *bòt* bod, *gəbòt* gebod, *gallòp* galop, *dròp* drop, *hòp* hop (plant), *jòk* jok, *hòkkə* hokken, *hòssə* hossen, *klòs* boomstronk, *lòkkə* lokken, *mòkkə* mokken (cfr. Van der Meer § 33 No. 3), *mòp* mop, *dòl* tol, *ròskam* roskam, *ròchələ* rochelen, *zòt* zot, *gròt* grot, *fòppə* foppen, *tòddə* todden, *dòch* dog, *fòkkə* fokken, *kòffər* koffer, *kòffie* koffie, *ròllə* rollen (< ofra. roller), *tòp* top, *wòlk* wolk, *òs* os, *òf* of, *hòttən* hui (cfr. Franck-Van Wijk i.v. hotsen), *gròs* gros, *kikvòrs* kikvors, *vòs* vos (of oudgerm. u?).

Het enige geval met ó is het onomatopoëtische *hótsələ* schokken van een kar.

Voorts hebben ook *sórt* soort, *dórrə* doorn, *hórrə* hoorn een ó, ondanks hun wgerm. o, maar die ó zal door verkorting (voor r + cons.) uit oo ontstaan zijn.

Terwijl de ontwikkeling van wgerm. o in gesloten lettergreep dus heel doorzichtig is, is zulks van wgerm. u in open lettergreep minder te zeggen. Wgerm. o werd in gesloten lettergreep in heel Noord-Brabant open ò; wgerm. u daarentegen werd in héél Noord-Brabant meer gesloten ó, doch

1° in oostelijk Noord-Brabant is die ó phonologisch scherp van ò < o onderscheiden,

2° in westelijk Noord-Brabant is die ó weliswaar geslotener dan ò < o maar volgens mijn algemenen indruk voor het taalgevoel hetzelfde phoneem,

3° sommige woorden met wgerm. u hebben (plaatselijk) een ò gekregen.

„Dom", „sommig", „vol", „op" bijv. worden blijkens ons materiaal in héél Noord-Brabant met ó (soms zelfs oe) uitgesproken. Uitz.: *òp* in Kaatsheuvel, Elshout; *ùp* in Leende; *summich* in Goirle, Nijnsel; *vòl* in Sint Anthonis, Soerendonk.

In Reek is de toestand als volgt: wgerm. u (en fra. ou) werd ó in: *brómmə* brommen, *dóm* dom, *góm* gom, *hómməl* hommel, *kóm* tas, schaal, *klómp* klomp, *króm* krom, *lómp* lomp, *pómp* pomp, *stóm* stom, *stómp* stomp, *tróm* trom, *sóm* som, *óns* ons, *bôns* bons, *bróns* brons, *gónzə* gonzen, *bónt* bond, *grónt* grond, *hónt* hond, *mónt* mond, *pónt* pond, *prónt* prompt, *spóns* spons, *zón* zon, *gəzônt* gezond, *jóng* jong, *lóng* long, *tóng* tong, *bónk* bonk, *prónk* pronk, *strónk* stronk, *vónk* vonk, *klómmə* klimmen, *zwómmə* zwommen, *vónt* vont, *wónt* wond, *wón* won, *dróng* drong, *dwóng* dwong, *zóng* zong, *blónk* blonk, *klónk* klonk, *schónk* schonk, *stónk* stonk, *zónk* zonk, *slóf* slof, *bócht* bocht, *schóft* schoft, *bók* bok, *klôcht* zwerm, *lócht* lucht, *óp* op, *bót* bot, *bós* bos, *schróbbə* schrobben, *slók* slok, *kóchə* hoesten, *póffə* poffen, *póffər* „poffer", *póp* pop, *vól* vol, *wól* wol, *móf* mof, *trós* tros (< frans trousse), *pantoffəl* pantoffel (< fra. pantoufle), *knóts* knods, *hóbbələch* hobbelig, *bóffə* boffen, *zóch* zeug, *tórrə* toren, *kós* kon, *bəgós* begon, *schrókkə* o.v.t. van schrikken, *schrók* enkv. ervan, *zwóllə* o.v.t. van zwellen, *zwól* enkv. ervan.

Alleen ò vóór r: *dòr* dor, *kòrt* kort, *stòrtə* storten, *snòr* snor (cfr. ook Franck-Van Wijk i.v.), *mòrsdoot* morsdood, *gòrt* gort, *vòrst* vorst

en overigens in: *lòl* lol, *flòddərə* flodderen; voor beide cfr. Franck-Van Wijk i.v.v.

Etymologisch duister is de ò in *klòt* turf, *lòr* lor, *hòllə* hollen en de ó in *frótta* zuigen, treuzelen, *dóffə* stompen ww., *hót* rechts.

In Reek heeft dus blijkbaar het consonantisme, met uitzondering van de r, het al dan niet gesloten zijn van het o-phoneem weinig beïnvloed.

Roosendaal, A. WEIJNEN.
Parklaan 127.

EEN NEDERLANDSCH HANDBOEK VOOR DE PHONOLOGIE

Sinds de invoering van het Nieuwe Academisch Statuut nemen „de grondbeginselen der algemeene taalwetenschap" aan de Nederlandsche Universiteiten in het onderwijs van alle talen een belangrijke plaats in. Er is, geloof ik, geen enkel kandidaats-examen in een taalvak mogelijk, waarin men aan „de algemeene taalwetenschap" ontkomen kan. Dit heeft zijn goede paedagogische redenen; maar was vooral daardoor in 1921 zoo nuttig, omdat wij toen beschikten over H. Paul's Principien der Sprachgeschichte[5] 1920 en F. de Saussure's Cours de linguistique générale 1916. Deze beide boeken vulden elkander uitstekend aan. En ik geloof, dat de meeste hoogleeraren, die dit vak doceerden, aan hun leerlingen vooral deze twee boeken ter bestudeering in handen gaven. Maar sinds de Praagsche school in 1928 op ons Haagsche Internationale Linguistencongres voor het voetlicht trad, zijn er gaandeweg weer overal vraagteekens uit den grond gerezen, die menigen examinandus droeve ontgoochelingen moeten bezorgd hebben. En er was geen enkel boek waarin men min of meer over de heele lijn terecht kon. Want de 6 (nu al 8) nieuwe deelen der Travaux du Cercle Linguistique de Prague, waren allesbehalve gemakkelijke lectuur en bevatten bovendien allerlei tegenspraak. De phonologie is nu eenmaal als „een kind van tegenspraak" groot geworden. Wat moest-je ten slotte houden van die phonologie? En wat mocht-je ervan verwerpen? In welk opzicht was ze een prachtige aanvulling onzer taalinzichten? Maar in hoeverre was zij ook een overdrijving? Ziedaar eenige vragen, die overal opdoken. En er was, noch in het buitenland, noch in het binnenland een geschikt boek, dat daarop het antwoord gaf. Welnu, zoo'n boek is nu verschenen. Het heet: PHONOLOGIE. Een Hoofdstuk uit de

structure(e)le taalwetenschap; en het is geschreven door Prof. N. van Wijk te Leiden, en uitgekomen bij M. Nijhoff te 's-Gravenhage 1939.

Prof. v. Wijk — en dat is juist de groote verdienste van dit boek — geeft niet alleen de oorspronkelijke Phonologie uit de eerste jaren der Praagsche School van 1928-1930, maar geeft de rijpe Phonologie, gelijk zij in de acht volgende jaren, geleidelijk met behulp van alle andere linguistenscholen is gewijzigd, verbeterd en uitgegroeid.

Juist omdat van Wijk niet tot de eerste aanhangers der Phonologie heeft behoord, en aanvankelijk vooral als kritisch tegenstander optrad: is zijn bijval in de hoofdzaken des te kostbaarder en overtuigender.

Daarom ook had hij een open oog voor de vele nieuwe amendementen en verbeteringsvoorstellen; zonder in het minst de groote nieuwe waarheden, die Praag ons heeft gebracht, te laten verkleinen, of verdoezelen.

Ook heeft hij zoodoende de gelegenheid gehad, zich niet uitsluitend tot de Phonologie zelf te beperken; maar heeft hij de nieuwere phonologische ontdekkingen, veel beter en geleidelijker weten op te nemen en in te bouwen in de grondbeginselen der vroegere Algemeene Taalwetenschap van Hermann Paul en Ferdinand de Saussure; door te nemen en te geven naar beide kanten.

Ondergeteekende, die hier te lande een der oudste phonologen geweest is, is het thans in alle hoofdzaken volkomen met den schrijver van dit boek eens.

Wij zijn hierdoor een bezadigd en rustig boek rijker geworden dat alles wikt en weegt, met elks vóór en tegen, om ten slotte tot bijna overal dwingende en iedereen-overtuigende besluiten te komen.

Natuurlijk zijn er punten, waarop men van meening met den schrijver verschillen kan. Zoo zou ik de phonologische opposities tot het zuiver psychisch of ideologisch terrein willen beperken, en ze nog in scherper tegenstelling willen brengen tot de louter phonetische opposities van het zuiver physieke of mechanisch terrein; terwijl dan vanzelf de zoogenaamde „extraphonologische opposities en varianten" tot het gemengde phychophysisch gebied behooren. Mij lijkt deze voorstelling niet slechts juister, maar ook paedagogisch eenvoudiger en duidelijker dan de voorstelling van v. Wijk, omdat zóó de heele samenhang der drie regionen, en hun onderlinge grenzen duidelijker aan het licht komen; en de verwarrende distincties van Twaddell heel gemakkelijk worden weerlegd.

Twaddell's onderscheid tusschen macro- en micro-phonemen is natuurlijk volkomen juist, als men de micro-phonemen dan maar niet als gelijke eenheden bij de macro-phonemen optelt, gelijk v. Wijk toch praktisch doet met zijne opneming der twee gedekte Nederlandsche o's, de ɔ en de

u in het klanksysteem van het Algemeen Nederlandsch. Jammer, dat de schrijver in dit punt niet het nut van mijn criterium: „10 algemeen erkende voorbeelden", heeft ingezien, gelijk ik dat, ter aanvulling der glibberige Praagsche distincties in mijn Taaltuin-artikelen over de Phonologie van het Algemeen Nederlandsch heb aangetoond.

Verder zou ik in samenhang met mijn drie regionen natuurlijk nog graag gezien hebben dat van Wijk op blz. 170 niet slechts de hoogere psycho-physische verklaringen der klankwetten uit mijn Principes de linguistique psychologique had aangehaald, maar daarnaast ook aan de lagere phycho-physische of biologische erfelijkheidsverklaringen uit mijn latere verhandelingen hare plaats had aangewezen; daar juist deze ook met klanksystemen werken, die toch scherp van de phonologische systemen moeten onderscheiden worden; en in de diachronische phonologie een zeer belangrijke rol spelen. [1])

Dit alles doet echter niets af aan mijn hierboven uitgesproken oordeel: dat van Wijks Nederlandsche boek over Phonologie het beste kritisch handboek is, dat op het oogenblik, in welke taal ter wereld ook, bestaat. Want ook het geniale postume boek van Trubetzkoy kan zich in de voorzichtige afwegende kritiek niet met van Wijks handboek meten.

Nijmegen, 8 September 1939. **JAC. VAN GINNEKEN.**

BEEN EN VOET

EEN LEXICOLOGISCH SLAVISME.

Het is bekend dat de Slavische omgangstalen slechts één woord hebben voor been en voet, namelijk Russ. en Poolsch *noga,* Tsjechisch *noha,* Polabisch-Wendisch *nüöga.* Daar nu de Slavische talen in de Middeleeuwen veel verder naar het Westen reikten, en het Duitsch hier dus het Slavisch tot onderlaag heeft, is ook in een groot stuk van Oost-Duitschland, het woord *Fuss* in de omgangstaal buiten gebruik geraakt. En zoo kreeg Wenker bij zijn enquête van de 40 zinnetjes voor zinnetje no. 8: *Die Füsse tun mir sehr weh, ich habe sie durchgelaufen,* uit een groot samenhangend gebied van Posen tot Thüringen ten antwoord: *Die Beine tun mir sehr weh, ich habe sie durchgelaufen.* Hieruit blijkt dus duidelijk, dat in dit groote stuk van Oost-Duitschland het woord *Bein* ook

[1]) **De ontwikkelingsgeschiedenis van de systemen der menschelijke taalklanken, Amsterdam 1932; La biologie du langage et la phonologie 2e Congrès international des Slavistes, Varsovie 1934 pp. 27-30; Ras en Taal, Amsterdam 1935.**

den voet omvat, zoodat de blaren op den zool van den voet, nog tot het *Bein* gerekend worden.

Maar nu vond hij verder — en dat is nog veel merkwaardiger — een uitlooper daarvan in West-Duitschland, daar vanaf het Rothaargebergte en Sauerland tot aan den Rijn bij Düsseldorf en Wesel, dus in het heele Roer-gebied hetzelfde verschijnsel voorkwam.

Doch ook in ons vaderland vinden wij hetzelfde in heel Noord-

Holland, de Provincie Utrecht (grootendeels) en een stuk van de Zuid-Hollandsche kust. Dat kan ieder voor zich zelf nagaan in Winklers Idioticon, dat voor het zinnetje uit de Parabel van den Verloren Zoon: *„Geef hem schoenen aan de voeten"* trouw van Texel tot Soest in Utrecht en tot op het eiland Goeree steeds weer opgeeft: *„Geef hem schoenen aan de been"*.

In Taal en Ras (blz. 179-181) heb ik dit alles in kaart gebracht, en dat aan de Slavische Wilten van den ouden Utrechtschen Wiltaburg geweten, en met de vele Prae-Slavische klankparallellen in het Oud-, Middel- en Nieuwnederlandsch in verband gebracht. [1])

Om dit echter nog nauwkeuriger te onderzoeken heb ik in een der Vragenlijsten van het Dialectenbureau der Koninklijke Nederlandsche Academie van Wetenschappen te Amsterdam, die zoowel voor Noord- als Zuid-Nederland is rondgezonden, het zinnetje: *Hij heeft pijn aan zijn voet* laten opvragen. Mijn bedoeling daarbij was te onderzoeken, of dit verschijnsel ook nog verder in ons taalgebied voorkwam. En men ziet op de hierbij-gaande taalkaart het belangwekkend resultaat — mijn assistent, die de plaatsnamen tikte, meende ouderwetsch te zijn, als hij ze met een hoofdletter voorzag. Vrijheid blijheid! — Ten eerste vinden wij dit verschijnsel nog in 60 afzonderlijke plaatsen, waarvan er slechts 9 in Vlaanderen en Zuid-Brabant, één in Zeeland (Elinge) en één in Friesland liggen. En de Sint Jacobaparochie ligt nog in het Hollandsche kolonisatiegebied van de Bildt. Overigens liggen deze plaatsen vooral druk in de oostelijke provinciën van het Zuid-Limburgsche Slenaken tot in Aduard in Groningen.

Ten tweede vinden wij hier het heele gebied van Winklers Idioticon terug met slechts eenige cultuurwegen als uitzondering. Vooral Utrecht interesseert ons natuurlijk met den Wiltenburg als zuidelijkste punt.

Maar ten derde blijkt die Wiltenburg, gelijk wij vooral uit de frequente tusschenliggende afzonderlijke plaatsen zien, zijn invloed te hebben uitgezonden:

1° naar het Zuiden, waar wij nog heden een aaneengesloten gebied vinden van Geertruidenberg en Tilburg tot Dodewaard aan de Waal in de Over-Betuwe;

2° naar het Oosten, waar een compact gebied ligt in Midden-Overijsel van Holten tot Friezenveen in het Noorden en tot Goor in het Zuiden;

[1]) Zie voor de woordvorming Onze Taaltuin. Jaargang 8, 1939 blz. 37 en 38.

en 3° naar het Noorden in den kop van Overijsel en omgeving van een lijn van Zuurbeek tot Rouveen in het Zuiden, tot een lijn van Diever tot Rotstergaast in het Noorden.

Ook Vondel heeft het woord *been* in den zin van *voet* gebruikt: „Ick poogh te loopen, en raek 't zant niet met mijn beenen". Aldus leest men in Ovidius' Herscheppinge bij van Lennep Deel 11 blz. 362. Uitgave der Wereldbibliotheek Deel 7 blz. 467. Het gaat over Coronis die plotseling in een kraai verandert:

Plangere nuda meis conabar pectora palmis:
Sed neque iam palmas, nec pectora nuda gerebam.
Currebam: nec, ut ante, pedes retinebat arena,
Sed summa tollebar humo, mox acta per auras
Evehor, et data sum comes inculpata Minervae.

Er is dus geen andere uitleg mogelijk: het Latijnsche *pedes* is hier vertaald met *beenen*. De verschillende uitgevers vinden er allemaal een foefje op. En zelfs het Groot Woordenboek heeft hier gefoezeld.

Nijmegen, 8 September 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

BOEKBESPREKING

J. P. WIERSMA: FRIESCHE SAGEN, met houtsneden van Nic. J. B. Bulder. Thieme Zutphen 1934. Ingen. f 3.90, geb. f 4.90.

J. P. WIERSMA: FRIESCHE MYTHEN EN SAGEN, met houtsneden van Nic. J. B. Bulder. Thieme Zutphen 1937. Ingen. f 3.90, geb. f 4.90.

S. J. VAN DER MOLEN: FRYSK SÊGEBOEK I, met inl. van J. M. N. Kapteyn en illustr. van J. Mulders. Van Gorcum en Comp. Assen 1939. Ingen. f 1.90, geb. f 2.50, luxe f 3.40.

In alle drie deze boeken staat men op het standpunt om mythen en sagen samen met één generaliserende naam: sagen te benoemen. Immers het voorbericht van het tweede werk (p. V) zegt dat beide boeken van Wiersma sagen en mythen bevatten en dat de Schr. alleen de titels der twee boeken liet verschillen voor de onderscheiding bij het gebruik der werken en het 1e deel van het Frysk Sêgeboek bevat zelfs uitsluitend „mythologyske Sêgen" over aard-, water-, vuur- en luchtgeesten. Wij zijn van deze methode, al gaat het slechts om een naam, géén voorstander. Daarvoor is er tussen de sage en de mythe, psychologisch gezien, een tè opvallend onderscheid: de sage begint bij de historie, bij de persoon en weeft daaromheen, de mythe eindigt met de verdichting tot een persoon,

eindigt dus waar de sage begint. Maar tegen de methode die mythen en sagen in één zelfde boek onderbrengt, hebben wij géén bezwaar. Immers onophoudelijk lopen mythe en sage door elkander heen!

Het Frysk Sêgeboek is volgens goede beginselen opgesteld: bescheidenheid (het „wol allinne in sammelwirk wêze" p. VIII), zo groot mogelijke volledigheid (p. VI; iets wat Wiersma in zijn Friesche Sagen niet beoogt, cfr. p. VII aldaar), uitsluiting der sprookjes, beperking tot wester-Lauwers Friesland, notering „yn de Fryske tael" (p. VI) en bronnenvermelding. Schrijver heeft de beschikking over 650 sagen, waarvan hij er 175 uit de volksmond optekende en zal die over vier delen publiceren. Eén bezwaar drukt onze waardering: evenmin als in de sagenboeken bij Thieme uitgegeven bevredigt ons de vorm der mededelingen. Bij wetenschappelijk onderzoek lijkt ons vóór alles vereist, dat de zuivere, de oorspronkelijke vorm der bronnen (handschriftelijke, gedrukte of mondelinge) bewaard blijft. Wij geloven dat daarmee in deze publicatie geen rekening gehouden is, althans niet consequent.

Voor elken Nederlander, ook hem die minder goed met de Friese taal vertrouwd is, vormen de bundels van Wiersma onderhoudende lectuur. Doordat de sagen werkelijk in den vorm van verhalen gegeven worden, zelden de metrische vorm gebruikt wordt en er rijkelijk aantekeningen aan toegevoegd zijn, is de leesbaarheid ten zeerste verhoogd. Hier geldt dan ook minder, hetgeen Van der Molen zelf over zijn Sêgeboek, waarin veel korte notities van sagen staan (zoals dat ook in andere delen van Thieme's reeks het geval is) opmerkt: „Men moat se net yn ien sihe troch útlêze wolle; it aerd fen 'e stoffe en de foarm bringt mei, det se dêr net genôch skakearring for habbe" (p. XVI).

Vooral de sagenstof en bijbehorende opmerkingen van de Friese afkomst en de Friezenweg der bewoners van het Berner Oberland maken Wiersma's bundels zeer interessant. Geen enkele frisoloog mag verzuimen er kennis van te nemen, te meer daar overigens de Nederlandse literatuur omtrent deze hoogst eigenaardige feiten zo goed als geen gegevens bevat.

Terwijl het Frysk Sêgeboek zich tot westerlauwers Friesland beperkt, gaat de bundel Friesche Sagen ook over oost- en noord-Friesland (beide in Duitsland), de Friesche Mythen en Sagen strekken zich ook nog over zgn. West-Friesland uit. Natuurlijk bestaat hier in wetenschappelijk opzicht het gevaar van het bekende hooi op de bekende vork.

Het is minder fraai, dat de bundel Friesche Mythen en Sagen op de voorzijde van de omslag Friesche Mythen heet en op de rug Friesche Mythen II.

Parklaan 127, Roosendaal. ANT. WEIJNEN.

W. KRAMER. TAALSTUDIE EN STIJLOEFENING. 3 dl. J. B. Wolters, Groningen, Batavia.

Dat deze stijlboekjes, tusschen de vele andere, hun weg hebben gevonden op onze middelbare scholen is in zeer veel opzichten verheugend. Zij vallen volkomen buiten de sleur van 't stijlonderwijs van de meeste andere leerboekjes.

Gezond is de grondgedachte: dat de jeugd eerst moet leeren opmerken en haar zintuigelijke gewaarwordingen moet leeren schiften. Al de verschillen en nuances, die hierbij ontdekt worden, vragen om adaequate verwoording. Zoo groeit levende taalverrijking door nieuwe woorden of wendingen, of door zuiverder aanvoelen van nuanceering in 't van ouds bekende. Dat de schrijver om dit te bereiken vooral de zelfwerkzaamheid stimuleert, is wel de grootste verdienste van deze serie. Met de methode der beruchte dictionnaire-bloemlezingen (z.g. lexicologische oefeningen) en de onafgebroken reeks kant-en-klaar liggende invuloefeningen werd hier gelukkig volkomen gebroken.

Een fout is dat het gewone grammaticale verband geheel op den achtergrond is geraakt, waardoor belangrijke aspecten van de stilistische grammatica worden verwaarloosd. Waar zijn b.v. de lessen over de zoo gevariëerde voornaamwoordelijke aanduiding gebleven? Waar valt iets te vinden over de stilistische waarde van onze numeruskategorieën? Over de typen van onze aanspreking, de vraag, het bevel? Of de vormen van den infinitief en het wonder van onze modale hulpwerkwoorden? Waar ook iets over de structuur van onzen woordenschat die toch maar niet willekeurig uit nuance op nuance bestaat? Of over het accent dat hier opeens pas bij de versleer uit de lucht komt vallen? Voor dezen schrijver zweeft de stilistiek als boven de taal, en dat weten we tegenwoordig beter. Ze is het gewoonste verschijnsel van de wereld, en de kleine kinderen bespelen haar wetten reeds evengoed als de kunstenaar in zijn werk.

Dit ontbreken van een vaste lijn wreekt zich vooral in het derde deeltje, dat het samenvattende slot moest zijn, maar in werkelijkheid het minst geslaagde is. Het is geen synthese, maar een verzameling. Onder de ondertitel: „Stijlvormen" vergaart het de meest uiteenloopende hoofdstukken, waarvan slechts enkele op stijl„vormen" betrekking hebben, maar de meeste den juisteren titel: „Stijl-varia" mochten dragen.

Desondanks kan deze serie, mits in ervaren handen en met kritisch oog bekeken, met zeer goede resultaten gebruikt worden voor de vorming van een zuivere, doordachte en doorvoelde stijl.

Dr. L. STARMANS.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. Nos. 7-8 NOV.-DEC. 1939. Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht.

DE PHONOLOGIE EN HET MOEDERTAALONDERWIJS

Bij de drukkerij J. van Mierlo-Proost, Turnhout, verscheen voor eenige maanden een boek dat naar het mij toeschijnt, verdient in de handen te komen van elken leeraar in de moedertaal die het wel meent met zijn vak: het Gentsche proefschrift van Dr. Hendrik J. de Vos. Moedertaalonderwijs in de Nederlanden. Een historisch-kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19e eeuw (Kon. Vla. Acad. voor Taal- en Letterk. Reeks VI, Nr. 61). Voor de jongeren kan dit boek een nuttige eerste oriëntatie beteekenen op het terrein van hun voornaamste latere activiteit, voor de ouderen wellicht een appèl tot een oogenblik van bezinning en rust temidden van het drukke dagelijksche bedrijf. Het boek van Dr. de Vos is vol ernst en met veel liefde geschreven; het is ook allereerst gebaseerd op de zakelijke feiten waarvan er vele nieuw zijn en het laat zich prettig lezen. In de hooggeroemde „objectiviteit" heeft de schrijver gelukkig zijn kracht niet gezocht. Men kan dit ook nauwelijks verwachten bij een zaak waarbij het hart zoozeer betrokken is. De meening van het boek is integendeel in alle opzichten duidelijk bepaald. Maar het is aan den anderen kant nergens opdringerig of onaangenaam polemisch van toon. De schrijver levert een rustig betoog, en vertrouwt verder op de kracht van wat hij als de juiste beginselen en de waarheid erkent.

Het beginpunt van het onderzoek was voor Dr. de Vos spoedig gegeven. De eerste meer systematische belangstelling voor het moedertaalonderwijs en de eerste wettelijke regelingen zijn bij ons even duidelijk gekoppeld aan de groote staatkundige gebeurtenissen van het begin der negentiende eeuw als later in het derde kwart de belangrijke spellinghervorming van de Vries en te Winkel aan de moreele en sociale omwenteling van toen. Maar met het eindpunt was het moeilijker gesteld. Niet wat de feiten aangaat, maar wat den uit te zetten koers betreft. Er is, minstens sinds 1930, weer een „nieuwe richting in de taalwetenschap", en ook daartegenover diende, althans in groote lijnen, het standpunt bepaald. En hier ligt nu, om maar direct ook met de kritiek te komen, m.i. tevens de zwakte van dit boek. Het laatste en het nieuwste blijft voor Dr. de Vos in den grond de beweging der „democratische taaldynamiek", die in ons land rond 1890 met mannen als Buitenrust Hettema en J. H. van den Bosch in Taal en Letteren is begonnen en die later vooral door Prof. de Vooys in De Nieuwe Taalgids verder is voortgezet en uitgebouwd. Hier beheerscht hij verreweg het best de feiten; weet nauwkeurig aan te geven van welke groep van leeraren het initiatief is uitgegaan, en welke andere figuren hebben bemiddeld of zich juist hebben verzet. Ook de persoonlijke ontwikkeling en de persoonlijke verhoudingen van enkele der voornaamsten worden met menig interessant trekje geïllustreerd. Hier leeft en beweegt alles in het boek.

Even vaag blijven nu echter de contouren voor het tijdvak van na 1930, dat van de „Terugkeer naar een meer statische systematiek" en de „Belletristische tendenzen". Hier willen de eigenlijke goede bronnen Dr. de Vos maar niet in handen vallen. En zelfs de concrete bijdragen die met zijn onderwerp in verband staan en die wel degelijk reeds zijn geleverd, blijven hem — op een enkele uitzondering na — onbekend. En te snel volstaat hij daarom met te verwijzen naar eenige algemeene inleidende beschouwingen van Prof. Pos, Elise Richter en Weisgerber, en voor wat het moedertaalonderwijs betreft naar het boek Taal en Denken van Dr. Langeveld. En nu moge men van dit laatste werk denken wat men wil, het is toch eerder een boek dat een liedje van verlangen zingt en op theoretisch-didactische gronden allerlei zaken postuleert, dan wel dat het op zakelijke en nuchtere wijze aan het bereiken daarvan medewerkt. Dat hier voor het linguistische deel een nieuwe geest zou waaien, moet worden ontkend. Zoo komt men dus niet

verder. En dit is toch wel zeer jammer, want aan den anderen kant behoort Dr. de Vos volstrekt niet tot degenen, die principieel tegen de nieuwere stroomingen gekant zijn. Men kan met meer recht het tegendeel zeggen. En zoo ziet hij bijv. ook zeer goed, dat practisch gesproken thans de weg van de oudere naar de nieuwere beschouwingswijze vooral loopt via het terrein van de semantiek en de syntaxis, beide deelen van het taalsysteem die in de decennia rond 1900 sterk verwaarloosd waren. En dit spreekt des te meer, omdat b.v. een geleerde als Prof. de Vooys, die het moedertaalonderwijs een goed hart toedraagt, in zijn tijd ook reeds langs ditzelfde pad van de semantiek van de logicistisch-historische beschouwingswijze van het midden der negentiende eeuw tot Wundt en de neo-grammatici is gekomen. Men zie zijn artikelen over de beeldspraak, de behandeling der synoniemen enz., die thans in de Verzamelde Opstellen bijeenstaan. Men vrage de psychologen echter eens wat er heden ten dage nog van het half-associationistische apperceptionisme van Wundt is overgebleven!

Maar, zal men vragen, als de nieuwe beschouwingswijze dan zoo verrassend anders is, dat ze het recht geeft het voorgaande als verschaald en verouderd te beschouwen, wat houdt ze dan in? En waar vooral liggen de consequenties voor onze dagelijksche practijk, die van de klas? We zullen trachten hierop althans ten deele een antwoord te geven. Een theoretisch betoog over de phonologie ligt niet in de bedoeling. Men vindt dit thans het best voor onze taal in de Phonologie van Prof. van Wijk, waarin ook naar verdere litteratuur wordt verwezen. Veel nieuws zal zeker ook het nieuwe tijdschrift Acta Linguistica brengen, dat in September j.l. is begonnen te verschijnen onder leiding van Bröndal en Hjelmslev uit Kopenhagen, en waaraan ook R. Jakobson weer medewerkt, die een van de oudste medestanders van Trubetzkoj geweest is. Ook naar een volledige en systematische uiteenzetting is niet getracht. De bedoeling is enkel aan de hand van eenige voorbeelden de uitwerking der nieuwe structureele beschouwingen zoo concreet mogelijk toe te lichten.

Daar zijn dan vooreerst de lagere klassen waar het onderwijs om allerlei redenen meer heterogeen is dan in de hoogere. Daar is het controleeren van de spelling, daar zijn de lees- en spreek- of declamatie-oefeningen, daar is de inleiding in de meer beschouwende grammatica, daar is de zinsontleding. De leerlingen doen daaraan mee omdat het moet. Maar het eenige dat ze met althans

iets van besef spontaan waardeeren is, naar ik meen, het onderricht in den stijl en vooral het meer beheerschte woord- en zinsgebruik. Geen beter gelegenheid om de tabula rasa van dertig nieuwe leerlingen in September, zich sneller en meer ongezocht te zien differentieeren als een stijlles, die in dezen zin opgevat een vreugdevolle ontdekkingstocht beteekenen kan voor leerlingen en leeraar beide. Nergens verraden zich eerder degenen die enkel voor het toelatingsexamen zijn gedrild, nergens ook blijkt machtiger de invloed van het geestelijk milieu waaruit de leerlingen stammen. Hier voelt men waarlijk goed en groot cultureel werk te doen. En achteraf is dit ook gemakkelijk te begrijpen. De 11- à 13-jarigen zijn juist in den tijd, dat zich de uiterlijke en innerlijke waarnemingen hoe langer hoe meer beginnen te verdiepen en te schiften. Overal beginnen de gevoelsreacties mee te ritselen en uit te redundeeren over het geheele lichaam, in de taal evengoed als elders. Zoo wordt de stijlles dus blijkbaar door een zeker rythme in de innerlijke behoefte gedragen, maar het stuwt deze omgekeerd ook weer zelfstandig op en geeft daar vorm aan. Hoe weinig specifiek het woordgebruik en de zinsconstructie van onze eerste- en tweede-klassers is, weet ieder. Ik citeer ongewijzigd eenige zinnen uit een opstel van een meisje van twaalf jaar en tien maanden uit een goed gesitueerd burgermilieu, een middelmatige leerlinge volgens het algemeen gevoelen der collega's, die hier een recent schoolfeest beschrijft. „De voorpret was al even heerlijk als 't feest zelf. Alles moest klaargemaakt worden gepast en van alles en nog wat... Mijn zusje was als Pirette verkleed. De kraag had nogal veel werk gekost. Nog een nachtje slapen en 't was de dag waarop Carnaval gevierd zou worden. ...Half twee zou de pret beginnen. Verkleeden was 't... De kinderen waren bijna allemaal verkleed. Je zag er boeren en boerinnen, 'n clown. Dan zag je ook kinderen met allemaal hangers om, dat moesten gelukshangertjes beteekenen... De Polonaise was voorbij." Elke docent zou naast dit voorbeeld nog verschillende andere kunnen zetten van hetzelfde type. Hoezeer men ook bij de leesles in dit opzicht op moet passen met woorden of verbindingen als *armzalig, list, goedsmoeds, waardeering, misbaar, prevelen, lijdzaam, torsen, een gebroken blik, invloed op iemand hebben* enz., is eveneens bekend. Men meent dat deze uitdrukkingen worden verstaan, en de leerlingen denken dat zelf ook, maar het is niet zoo. Dit bewijst dus dat de moeilijkheid niet enkel tot den actieven woordenschat is beperkt, maar ook den

passieven raakt. Schneider vertelt van een proef waarbij hij de klas verzocht te noteeren wat elk had gedacht bij het duitsche woord „Hoffnung". Enkele antwoorden luidden: „Als Robinson auf die Insel verschlagen war, hatte er die Hoffnung, dasz wilde Tiere kommen und ihn auffressen würden." Een ander: „Ich dachte an meine Krankheit. Da sagte meine Tante: ‚Ich wünsche dir gute Hoffnung'." Een derde: „Ich denke an das Sprichwort: ‚Ordnung, Ordnung, liebe sie, sie erspart dir Zeit und Müh'!' " Een vierde: „Wenn ein Kind über die Strasze geht, sagt man, es soll aufpassen, weil ein Wagen kommt." Men ziet hoe hier telkens reeds iets van de gevraagde beteekenis bekend is. De richting waarin wordt gezocht is niet per sé onjuist, maar het eigenlijke fijne punt blijft ontbreken en het resultaat is daardoor waardeloos.

Ook de zuiver zakelijke statistiek levert hier trouwens nog een merkwaardig feit, dat duidelijk de moeilijkheden van het rake en juiste woordgebruik voor onze jongste M.O.-bevolking illustreert, en dat men reeds op heeft kunnen merken in de door Prof. van Ginneken gepubliceerde statistiek over den omvang van onzen woordenschat op de verschillende leeftijden (Onze Taaltuin IV 226). De verhouding tusschen het passieve en het actieve deel vertoont tusschen het negende en het veertiende of vijftiende levensjaar nl. een duidelijke (derde) crisis. Terwijl in de voorgaande zoowel als in de volgende jaren nog ongeveer het tiende deel van de opgevangen woorden den weg weet te vinden van de ooren naar den mond, loopt dit aantal nu terug tot zeven percent, dat wil dus zeggen ongeveer het veertiende deel. Er klemt hier dus iets. En na het voorgaande kan men wel bevroeden wat precies: het hart verstaat reeds meer dan de mond nog spreken kan. Men ziet dit overigens vaak de leerlingen zelf onmiddellijk aan. En aan ons dus met des te meer reden de taak om hen deze gaping — maar blijkbaar zeer geleidelijk — te leeren overbruggen.

Zoo komt men dus tot den eisch om de leerlingen vooral in de eerste jaren van het M.O. veel nieuwe woorden en veel goede zinsconstructies voor te zetten. Op de meest eenvoudige en de meest harmonische wijze gebeurt dit natuurlijk in een geschikte bloemlezing, maar men zal ook eenig materiaal ad hoc te gebruiken hebben in een apart stijlboekje, een dictaat of anderszins. En de vraag is nu maar wat daarvoor uit te kiezen en hoe daar verder mee te handelen? Er bestaat nu practisch tot nu toe nog slechts één dieper gefundeerde methode die getracht heeft dit probleem op te lossen,

en die op den Zwitserschen geleerde Ch. Bally teruggaat. Bally's bedoeling was op te komen tegen het logisch formalisme van zijn voorgangers en de waarde te doen beseffen van allerlei gevoelselementen in de taal. Hij zette daartoe een aantal woorden of zinsconstructies van ongeveer gelijke strekking bijeen, maar liet dan telkens duidelijk zien hoe al deze eenheden onderling toch weer hemelsbreed verschilden: juist door den invloed der afwijkende gevoelsnuancen. Zoo zijn de kostelijke beide deelen van de Traité de stilistique française ([2] Heidelberg 1921) ontstaan, die tevens een soort beteekeniswoordenboek van het fransch vormen, en die allerwege veel bijval hebben gevonden. Van duitschen kant is ditzelfde procédé door verschillende methodologen gevolgd; het meest systematisch misschien door W. Schneider in diens verschillende boeken Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht[5]. Frankfurt 1932 [= Handbuch der Deutschkunde 2]; Neue Wege zur Stilbildung. Frankfurt 1931, en Stilkunde. Ausdruckswerte der deutschen Sprache. Leipzig 1931. Het syntactisch element, dat bij Bally zeer sterk was — en dit is wel zeer karakteristiek — is nu echter geëmendeerd. De instelling is vooral practisch-stilistisch en aesthetiseerend. In boeken als die van Lotte Müller over de Arbeitschule: Vom Deutschunterricht in der Arbeitschule[5]. Leipzig 1931; Deutsche Sprachkunde in der Arbeitschule[4]. 1932, komt het eerste element uiteraard nog meer naar voren. Hetzelfde kan ten onzent worden gezegd van de serie Taalstudie en Stijloefening. 3 dln. Groningen 1933 vv., en van Litteratuur- en stijlstudie[4]. Groningen 1938 van W. Kramer. Ook hier blijven de syntactische nuanceeringen vrijwel onbesproken en het aantal behandelde woordgroepen is tot ongeveer een twaalftal beperkt. Kramer is aanhanger van een soort dynamisch-functioneele theorie over de taal, die meent dat deze verder zelf wel tot de leerlingen zal spreken, wanneer men maar eerst eenmaal hun gevoeligheid gewekt heeft voor wat daar onder de schijnbaar zoo koele en egale oppervlakte streeft en beweegt.

Men voelt al aankomen waarin de kritiek hier van zuiver „ganzheitlich" standpunt heeft te bestaan. De syntaxis en de leer der woordgroepen, en ook de vormleer in engeren zin, dienen ongetwijfeld op één lijn te worden gesteld en in één geest behandeld, omdat het slechts de deelen vormen van één en hetzelfde taalsysteem, en het juist dezelfde wetten zijn die daarvoor gelden. Dit laatste punt is beslissend. Bally is later zelf trouwens tot dit stand-

punt gekomen, en heeft in dien zin zijn vroegere meening niet onbelangrijk aangevuld en gewijzigd, zooals blijkt uit zijn vijftal Geneefsche aula-voordrachten, die later onder den titel „La crise du français". Neuchatel 1930 zijn gebundeld.

Hoe dient men zich nu echter dergelijke wetten en tendenzen voor te stellen, die over woordenschat, vormleer en syntaxis tegelijk heenreiken? Wat ligt daaraan ten grondslag, en hoe is de verhouding in de verschillende deelen? En hoe vooral de gewichtige structuur der verschillende woordgroepen achterhaald en vergeleken? Het antwoord op al deze vragen is niet gemakkelijk te geven. De structuur der woordgroepen is voortdurend weer anders. Er zijn er die niet de minste moeite geven, omdat het karakter zoo eenvoudig is, maar in andere gevallen zijn de verhoudingen ook weer zeer ingewikkeld en verward. En daar komt nog bij, dat de beteekenisopposities in een woordgroep, in flagrante tegenstelling met wat men in de vormleer en meestal ook in de syntaxis ziet, niet bilateraal zijn, maar multilateraal. Elk lid in een woordgroep staat niet tegenover één geopponeerd lid als pendant, maar tegenover meerdere tegelijk; een logisch gevolg van het feit dat de eigen beteekenis ook steeds uit meerdere elementen is opgebouwd. Met elk van zijn vele beteekenisfacetten staat het woord als het ware weer naar een andere richting gewend. De scheidingslijnen die volgens Karcevski, Brøndal en van Ginneken in het formeele deel van het taalsysteem tot een beperkt aantal betrekkelijk eenvoudige typen zijn terug te brengen [1]), zijn hier dus zeer menigvuldig en ze vallen voortdurend over elkander heen. Slechts een deel daarvan keert, meestal in sterk geabstraheerden vorm, weer terug in de morphologie of de syntaxis. Er zijn, bij wijze van spreken, géén distincties in het hoogere deel van het taalsysteem aan te wijzen, waarvoor men in den woordenschat niet minstens vijf of zes geheele of gedeeltelijke parallellen vindt, die deze pas ten volle begrijpelijk maken en die ook voor ons moedertaalonderwijs weer

[1]) S. Karcevski. Système du verbe russe. Prague 1927. — Sur la structure du substantif russe. Charisteria... Mathesio.. oblata 65, Pragae 1932. V. Bröndal. Ordklasserne. Partes orationis. Köbenhavn 1928. — Le système de la grammaire. Miscellany-Jespersen 291. Ibid. 1930. — Morfologi og Syntax. Ibid. 1932. — Structure et variabilité des systèmes morphologiques. Scientia Vol. 58 (1935), 109 (ook in Atti del III Congr. Internaz. dei Linguisti 146). — Définition de la morphologie. Mélanges van Ginneken. Paris 1937; 43. — J. van Ginneken. De grondwet van het grammatisch systeem; Onze Taaltuin IV 277; — De organieke wetten van het grammatisch systeem; ibid. 289; De reeksen en cirkelgangen in het grammatisch systeem; ibid. 321.

van het grootste gewicht zijn. Voor enkele gevallen zullen we hierachter de voorbeelden daarvan nog zien [2]).

Het taalsysteem, zooals dat in zijn totaliteit voor ons staat, is een product van de confrontatie van twee geheel ongelijkwaardige grootheden: het ik en de wereld. Het vocabulaire is het deel dat het meest naar de objectieve realiteit blijft gekeerd, het is daarom ook het meest omvangrijke en het meest variabele. Maar de geest van het sprekend subject werkt er toch duidelijk reeds in door, en ordent en abstraheert. Men zou den woordenschat als een soort filter of als een distilleerketel kunnen beschouwen, die pas tot de hoogere deelen van het taalsysteem toegang verleent. En slechts die distincties en nuancen kunnen passeeren, die het ik het diepste aanspreken en het volledigst aan elkander zijn aangepast. Het geheel is vóór alles één. Spitzer heeft dit alles eens kort samengevat door te zeggen dat de grammatica niets anders is dan „bevroren" stilistiek. „Nihil in grammatica quod non praefuit in stylo". Men ziet dat dit niet alleen voor de morphologie en de syntaxis geldt, zooals Spitzer het allereerst bedoelde, maar ook reeds voor den woordenschat. Stilistiek en taalsysteem, waar ook beschouwd en hoe ook ontleed, zijn één, zooals ten onzent Prof. Overdiep door zijn werken steeds practisch heeft betoogd.

Maar nu genoeg van de grauwe theorie, en naar de feiten zelf! Het bovenstaande was slechts bestemd om aan te toonen, dat het hier in vergelijking met de vroegere opvatting niet ging om een kwestie van nuance of graad, maar over een wijze van beschouwen die principieel is gewijzigd. We zullen twee typen van woordgroepen bespreken: een eenvoudig type en een type dat bijzonder geschikt is om het eigenlijke karakter van dit soort structuren uit te laten komen.

Als eerste voorbeeld kiezen we de woorden voor „lachen". Men kan hier de beteekenisverhoudingen ongeveer a.v. schematisch voorstellen. In de klas zal het zeker aanbeveling verdienen de figuur op het bord voor te teekenen, om deze dan tegelijkertijd door de leerlingen in hun cahiers over te laten nemen. Oog en hand vullen dan aan, wat ons betoog aan aanschouwelijkheid voorloopig misschien voor hen nog mist.

[2]) N. Trubetzkoy. Problèmes de méthode de la lexicographie slave. Travaux du Cercle linguistique de Prague I (1929), 25. Cfr. Jakobson. Acta Linguistica I, 75.

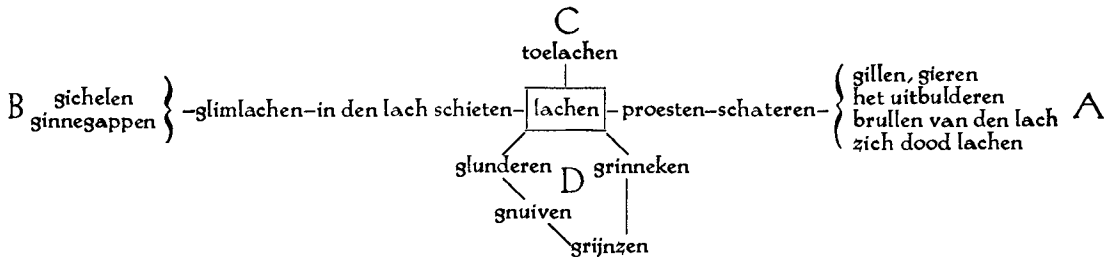

Naar men ziet is de structuur dus toch nog vrij sterk gedifferentieerd, en verschillende van de hierboven in het algemeen gezegde dingen kunnen we op deze wijze direct reeds duidelijker uit laten komen. Vooreerst het gewichtige feit dat de verschillende assen en ontwikkelingsrichtingen heterogeen van karakter zijn. De verdeeling gaat volstrekt niet steeds van één en hetzelfde beginsel uit. De A-as omvat wat men de graden van het lachen zou kunnen noemen; de B-as de afzonderlijke momenten daarvan en iets over hun frequentie; de C-as is de sociale as, zij toont het lachen zooals dat is tegenover den buitenstaander; terwijl het stelsel-D daarentegen juist de inwendige nuanceering van het lachen laat zien en de gevoelstendenzen die daarbij voor kunnen zitten. De verdeeling had zonder twijfel ook wel eenigszins anders kunnen zijn, en ook het aantal opgenomen woorden is met opzet beperkt gehouden. Vergelijkt men hiermede de lineaire opposities en de reeksen en cirkelgangen van de morphologisch-grammaticale kategorieën, zooals van Ginneken die voor enkele jaren (Onze Taaltuin IV 289, 321) uitvoerig heeft geschetst, dan lijdt het geen twijfel of de verhoudingen zijn hier veel meer complex, al gaan de opposities nu aan den anderen kant ook minder diep en staan de plaatsen minder vast. Dit laatste is nu eenmaal eigen aan distincties in den woordenschat, naar we reeds weten. Een tweede punt bestaat hierin, dat juist de uiteinden van de assen het verst vertakt zijn. Ook dit is weer een algemeene semasiologische wet. In de hoogste graden beschikt men over de meeste vormen. Het kan hier niet erg genoeg, men kent het spreekwoord: Quotidiana vilescunt! En zoo ontstaan steeds nieuwe tournures. Als de directe aanduiding niet meer volstaat, dan grijpt men naar een vergelijking of naar een van die algemeene graadsaanduidingen die tot in het oneindige gevarieerd kunnen worden (*zich een kriek, bult, ongeluk lachen*). Zoo heeft men bij de B-as b.v. naast *gichelen* nog *giggelen,* naast *ginnegappen* nog *ginnegabben,* die als ik goed voel weer eenigszins andere

nuancen weergeven; verder nog *griffelen* en *gniffelen*; in de taal van jonge meisjes *giebelen, gebbetjes* of *geintjes maken.* In het D-systeem heeft men weer juist hetzelfde. Vooreerst is de negatieve richting van *meesmuilen, grinneken, grimbekken, schamperen* hier veel rijker en met veel teekenender vormen bezet dan de positieve van *glunderen.* Dit is alleen al een punt om interessante conclusies aan te verbinden. Maar verder staan tusschen deze beide richtingen in ook nog ambivalente vormen als *gnuiven* (ook uit leedvermaak), *in zijn vuistje lachen* enz. Overigens loopen de beteekenissen van dergelijke gevoelswoorden bijzonder snel in elkander over.

Het meest algemeene punt echter is, dat deze structuur op allerlei kleine en groote punten blijkbaar niets anders doet dan preludeeren op distincties die later ook in de vormleer weer terugkeeren, en daar tot de meest fundamenteele behooren die er bestaan. Voor den samenhang van het totale taalsysteem is dit van veel belang. Zoo schuilt er in de verbinding *in den lach schieten* ongetwijfeld een inchoatief moment, evenals in *ginnegappen, gichelen* enz. een frequentatief moment. Bij de behandeling van de verbale aspecten kan men gemakkelijk naar zulke voorbeelden verwijzen. Stelt men de rij *glimlachen* : *lachen* : *proesten* : *schateren* : *het uitschateren* naast elkaar, dan heeft men de meest keurige serie „trappen van vergelijking" bijeen, die men zich maar wenschen kan; en dat het daarbij toevalligerwijze een reeks van vijf betreft is paedagogisch èn linguistisch eerder een voordeel dan een nadeel. Het begrip wordt verruimd en dat wij in onze grammatica enkel van een positief, een comparatief en een superlatief spreken, komt alleen hierdoor dat slechts deze vormentrits uitwendig door bepaalde uitgangen is gekarakteriseerd. De werkelijkheid van de taal is ook hier soms weer rijker dan de normatieve grammatica wel weet. Het voornaamste echter is de tegenstelling tusschen de C-as en de overige assen, omdat deze ongeveer samenvalt met het onderscheid transitief en intransitief. *Lachen* is natuurlijk een intransitief werkwoord, maar het is één van de vele die op de grens staan en die daarom uitnemend geschikt zijn om na te gaan, wat dit schijnbaar zoo eenvoudige onderscheid nu wel voor de grammatica beteekent. Voegt men aan bepaalde leden der *lachen*-groep een richtingsprefix toe, dan wordt de grens ineens overschreden en is het werkwoord transitief. Men zegt *iemand lacht,* maar ook *iemand toelachen, tegenlachen, uitlachen, de toekomst lacht hem aan*; eveneens *iemand toe-, aan-, tegengrijnzen.* Van een deel van de con-

structies kan op deze manier zelfs ook een passief worden afgeleid. In al deze gevallen wordt de handeling van het subject dus blijkbaar als alienabel gevoeld, als een treden buiten de sfeer van het eigen zelf, de handeling „gaat op een object over". En daarom is het ook zeker niet toevallig, dat uitsluitend bijzonder-hevige of neutrale nuancen deze mogelijkheid vertoonen. Maar bij *glimlachen, glunderen* en dgl. is het alleen de persoon van het subjet die mede redundeert, de behandeling is inalienabel en van een object is geen sprake. Men ziet duidelijk hoe de distincties hier langzamerhand verschuiven, alles hangt van de speciale opvattingsrichting van den spreker af. En de groep van *lachen* staat in dit opzicht volstrekt niet alleen. Juist zooals *lachen* staat tegenover *uitlachen,* verhoudt zich b.v. ook *juichen* tot *toejuichen, liegen* tot *beliegen, zich schamen* tot *beschamen, ergens op doelen* tot *bedoelen* enz. *Dat zij hun kussens doorhuilen* (Verwey); *een duif, die zijn stok afdroomde* (van Looy) [3]).

Naderhand zullen de leerlingen, en vooral de gymnasiasten, nog herhaaldelijk dergelijke gevallen ontmoeten waarin het met het onderscheid tusschen de transitieve en de intransitieve verba in het honderd schijnt te loopen. Bijna alle verba vallen nu weer eens onder deze en dan weer onder de andere kategorie. De neerlandicus zal hen b.v. moeten wijzen op *eten* dat transitief is in *hij eet visch,* maar heel of half intransitief in *Wat doet hij? Hij eet* of ook *Hij is aan het visch eten.* En de romanist zet daar onmiddellijk zijn gevallen naast (fra. *l'alcool abrutit. L'homme propose et Dieu dispose*). Een andere maal komen wendingen als *een droom droomen, tranen schreien, water en bloed zweeten* ter sprake, waar intransitiva nu ineens met een object — en nog wel een „inwendig" object, zegt de grammatica gewichtig — verschijnen; en ook daarvan weten de franschman en de classici weer het hunne. En zijn dit misschien nog vrij zeldzame gevallen, andere verba schijnen voortdurend als naar hun evenwicht tusschen de beide kategorieën te zoeken; zooals bij ons b.v. *vluchten* (*ik vlucht,* maar *ik vlucht het gevaar*; lat. *dolere mortem* of *morte, horrere minas, sperare victoriam*; gri. *agein* trans. „voeren" intr. „voortrukken", *kataluein* „uitspannen" of „halt maken", *exienai* „uitzenden" of „zich uitstorten" enz.). Ook taal voor taal vallen de demarcatielijnen tusschen de transitiva en de intransitiva, die de meeste grammati-

[3]) Een serie van dergelijke gevallen voor de nederlandsche litteratuurtaal bij H. Padberg. De mooie taal 156.

ca's eenvoudig voor vanzelf aangewezen schijnen te houden, volstrekt niet op gelijke wijze uit. In het grieksch komen zelfs werkwoorden voor waarvan de beteekenis in den eenen tijd transitief, maar in den anderen ineens en schijnbaar zonder reden intransitief is (phaino, phuo). Op zulk een manier is er voor de jeugdige jongens- en meisjeshoofden op den duur geen uitkomen meer aan; en het is dus wel zaak voor dergelijke gevallen die in den grond werkelijk zoo verrassend niet zijn, een degelijken grondslag te leggen door van het begin af aan de distincties op de juiste wijze uit te leggen, en niet langer aan de strikt-formeele kenmerken vast te houden dan noodig is. Hetzelfde geldt trouwens ook van het verwante onderscheid tusschen het genus activum en het passivum. Ook hier liggen weer heel wat voetangels en klemmen, waarvan de studie van geschikte woordfamilies het geheim kan leeren raden. Dat de bespreking van zulke zaken overigens niet meer in de eerste of tweede klasse thuis hoort, spreekt vanzelf.

Het tweede voorbeeld omvat de woorden voor „brood'. Deze groep is zooals reeds gezegd, niet zoozeer van practisch-paedagogisch als wel van theoretisch-linguistisch belang, omdat ze ons aan den eenen kant zoo duidelijk laat zien welke krachten de differentiatie der afzonderlijke eenheden steeds verder voortdrijven, als aan den anderen kant ook den band die deze alle toch steeds blijft omsluiten. Het gaat bij de woordgroepen juist zooals bij de beteekenissen die eenzelfde woordvorm in de taal kan hebben. Het objectief gegeven wordt door den geest zoo volledig mogelijk ontleed, en elk van de ontstane elementen is in beginsel geschikt om tot de vorming van een eigen nieuwe nuance of een zelfstandig nieuw woord aanleiding te geven. Op een breeder en naar buiten beter zichtbaar plan herhaalt zich hier dus, hetgeen we in een vorig opstel (Onze Taaltuin I, 33) reeds naar aanleiding van de beteekenissen van het werkwoord „zitten" gezien hebben. En het bewijs wordt op dezelfde wijze geleverd: zoekt men de volledige woordgroep bijeen, dan ontstaat een even getrouwe afbeelding der werkelijkheid waarvan men is uitgegaan, als bij „zitten". Het ik en de wereld hebben beide aan de constitutie en de structuur van de woordgroep hun deel. De woordenschat is evenzeer een karakterologisch criterium als welk ander onderdeel ook van het taalsysteem. Elke bijzondere bezetting van een as, elke opvallende leegte heeft zijn beteekenis. Men heeft dit altijd reeds vermoed. Ieder kent den invloed van het zeewezen op onze taal, in het fransch de vele woor-

den en zegswijzen ontleend aan het ridderwezen enz. Maar hier ligt daarvan nu de diepe fundeering, waarvan men toch ook jongeren reeds iets kan laten bevroeden.

Zonder verderen uitleg laten we nu de groep van „brood" volgen. De feiten spreken voor zichzelf, een schematische voorstelling is niet meer mogelijk. Elk van het elftal beteekenissegmenten wordt door een letter aangeduid. De eerste ondergroep is die waarbij het brood benoemd wordt naar het voornaamste samenstellende element (sa); het segment van den smaak (sm) en soms ook dat van de kwaliteit (kwa) of de kleur (kl) werken reeds onmiddellijk mee: *roggebrood* (+ kl), *roggemik* (+ kl), *mik* (+ kl), *tarwebrood, volkorenbrood* (+ kw), *half om half* (+ kl), *weitebrood, gerstebrood.* Hooger stijgen de bij-nuancen van den smaak en de kwaliteit nog bij die vrij frequente namen, waar het brood naar een enkel karakteristiek element uit de samenstelling (el) wordt benoemd: *krentenbrood, krentenbol* (+ vo), *suikerbrood, sucadebrood, sucadevlinders, rozijnenbrood, rozijnenvlinders, gemberbrood, amandelbrood, saucysenbrood* (+ vo), *garnalenbrood* (+ vo). Ook naar de manier van bereiding, het recept, wordt bij het brood natuurlijk nauw gekeken (rec). Zuiver technisch blijft dit element nog in *vloer(brood), plaat(brood)*; sterk gebonden aan het element van den smaak is het echter in *Drentsche stoeten, Zweedsch brood, Zeeuwsch brood, pompernikkel. Luchtbrood* doet aan de *el*-nuance denken; hetzelfde geldt maar nu in negatieven zin van *glutenbrood.* Weer in een eenigszins andere sfeer ligt *Kneippbrood.* Zuiver en alleen op den smaak berusten *zoet brood, zuur brood.* Evenzoo alleen op de kwaliteit *luxe brood, pain de luxe, koninginnebrood, huisbakken brood*; op de grens van de *el*-groep of de *rec*-groep staan *melkbrood, roombrood, roombroodje, waterbrood, botermaantje*; negatief is de kwalitatieve waardeering in *eenheidsbrood, oorlogsbrood, oudbakken brood.* Alleen de uiterlijke vorm (vo) gaf den doorslag bij *broodje, kadetje, dusseltje, puntbroodje, profeetje, vlechtbrood, casinobrood* (+ kw), *boterham, pil, sandwich* (+ el), *toast* (+ rec), *houtsnip* (el + kl); alleen het gewicht bij *eenponder, achtponder*; alleen de prijs bij *vierduitsbroodje.* Maar het element van de kleur (kl) is begrijpelijkerwijs weer gebonden aan dat van de algemeene samenstelling en den smaak: *wittebrood, bruinbrood, zwartbrood.* Maar het brood is bestemd om gegeten te worden, en zoo is er ook een groep die den naam noemt van den gewonen consument: *boerenmik* (+ rec

+ kw), *kuch, jodenbrood, matze* (+ t), *hondenbrood, kattenbrood.* En tenslotte is er nog een spreekwoord dat leert hoe juist verandering doet eten: onze feesten (t) vieren we ook met een ander brood dan het dagelijksche, en ook daar draagt de taal weer de sporen van: *Paaschbrood, Weihnachtsstol(le).* Het tijdselement gaat hier natuurlijk met meerdere andere samen.

Men kan de gedachten die aan het bovenstaande ten grondslag liggen in twee punten samenvatten. Vooreerst dat in het moedertaalonderwijs van het begin af aan ook reeds de functie en de beteekenis hun plaats moeten hebben. Juist voor 12 à 14-jarigen spreken die soms veel meer dan de kale, naakte vorm, waarop alleen de neo-grammatici hebben leeren letten en die honderden malen per dag gebruikt, hen toch niets zegt. En verder dat het stilistisch beginsel der individueele teeltkeuze niet ligt boven of buiten de grammatica, maar daarbinnen. We zeiden het al: grammatica en stilistiek zijn één, omdat zij beide bij slot van rekening niets anders zijn dan ordening, systeem, abstractie. En het is zeker ook goed, de leerlingen bij gelegenheid eens te wijzen op zulke meer algemeene facetten van de grammatica en van de lessen die zij daarin ontvangen. De namen van de geleerden, die de taalwetenschap in dit opzicht tot gids hebben gediend, de controversen die er tusschen hen bestaan, en de nog op te helderen punten, kunnen daarbij rustig verzwegen worden. Maar men kan wel wijzen op de parallellen van deze taalkundige feiten die men voortdurend bij andere facetten van het cultureele leven vindt: in de litteratuur allereerst, waarvan de taalschoonheid niets anders dan de uitbloei der normatieve grammatica is, door den geest van den kunstenaar gewekt en gedragen, maar verder ook in den stijl van onze kleeding, onze meubels, den huizenbouw, de schilderkunst, de volksgebruiken. De behoefte aan stijl en speciale vormgeving doordringt de heele cultuurhistorie, ja deze is niets anders dan dit. Voortdurend weer overwint de geest de stof. Zoo past de diepste en de meest verantwoorde stijl steeds ook daar, waar de geestelijke saamhoorigheid het grootste was. Stijl is een even natuurlijk menschelijk verschijnsel, als het leven in de gemeenschap waarvan het individu door zijn sociale wezen deel uitmaakt. Zie, wanneer men zulke dingen erbij durft halen, voelt men weer eens wat het zeggen wil taalleeraar, en in het bijzonder leeraar van de moedertaal te zijn: aan de jongere generatie de cultuur over te dragen zooals die zich in

één van haar schoonste en meest zuivere onderdeelen uit, en tegelijk een stuk opvoeding, levensrichting en levenswijding te geven. „Ein hohepriesterliches Amt!" heeft Wackernagel eens gezegd.

Moeten deze zelfde beginselen ook bij de behandeling van de grammatica in engeren zin worden doorgevoerd, dan beschikt men over het groote voordeel dat de leerlingen de vormen waardoor de verschillende functies worden uitgedrukt en beteekend, uit de practijk reeds kennen. Daar hoeft men dus niet lang bij stil te staan. Daarom nu echter ook alles weg te laten wat daarboven uitgaat, en met name geheel en al te zwijgen over de correspondeerende syntactische dingen, zou een formalisme zijn van het puurste soort. De auteurs van onze schoolgrammatica's, die veelal zoo doen, onthouden hun leerlingen juist het voornaamste. Zoo breekt het materialisme zich baan in onze school. Als eerste voorbeeld kiezen we de betrekkelijk eenvoudige numeruskategorieën, zooals die vooral bij het nomen voorkomen. Hoe de functie van het plurale in een vijf- of zestal afzonderlijke elementen ontleed kan worden, die volstrekt alweer niet alle tegelijk behoeven voor te komen, hebben we vroeger (Onze Taaltuin IV 351) al gezien. We noemen nu slechts enkele verdere korte punten.

1. Ons nederlandsch meervoud op *-en* geldt vaak als deftiger en nadrukkelijker dan het gewone *s*-plurale. Men kent de tegenstelling tusschen *onze (voor)vaderen* en *de vaders*; *de dochteren Sions* : *de dochters* enz. Prof. Overdiep (MN Gr. 71) heeft deze stilistische oppositie nu echter volkomen terecht ook van de andere zijde aangevuld; de lichte *s*-vormen duiden vaak speciaal op iets teers, iets wazigs, soms hebben ze ook iets huiselijks. *De bladers ruchten nauwlijks* (van Eyck). Een vader die tot zijn kinderen begint *Kinders!* gaat zeker niet iets boos zeggen. Een *Kinders! nu is het uit!* is geheel onmogelijk, en de kleinen verstaan dat heel goed. Wat zinkt het strikt-numeratieve element, dat schijnbaar voor de kategorie het gewichtigst is, hier dus weg, en hoe sterk komen de waardeeringsnuancen daarachter naar voren! En er zijn zelfs gevallen waarin dit waardeeringselement het eenige is dat er van de numerusfunctie overblijft. Men heeft dan het z.g. „pluriel augmentatif" van Brunot of de poëtische pluralis van de klassieke en de moderne poëtica, die beide dus op geheel regelmatige wijze zijn ontwikkeld. Een serie voorbeelden uit verschillende talen t.a.p. 352.

2. Een tweede weg waarlangs men in zulke gevallen vaak aan

de alleenheerschappij van den vorm kan ontkomen, bestaat in het nagaan niet alleen van den regel maar ook van de uitzonderingen. Bij een grammaticale wet is het volstrekt niet zoo gesteld als bij een natuurwetenschappelijke wet. De „uitzonderingen" dienen in het eerste geval minstens even vaak om de uitwerking van den regel nader te preciseeren en te adstrueeren als wel om het innerlijk principp daarvan teniet te doen. En voor het begrip zijn ze daarom van het grootste gewicht. Zoo kan men bij de numeruskategorieën b.v. onmiddellijk vragen, wanneer het numerusonderscheid nu niet meer opgaat. Het voornaamste geval is ongetwijfeld dat van de z.g. singularia tantum, omdat men hier — naast de collectiva, de abstracta en de namen der strikt individueele dingen (*een Rembrandt, het lot,* eigennamen), die niets bijzonders opleveren — onmiddellijk stoot op de groep, die het meest principieel onze al te simpele tegenstelling van slechts een tweetal numeruskategorieën doorbreekt: die der type-woorden of soortnamen; d.w.z. de groep van die vormen die niet het individueele exemplaar der soort aanduiden, noch het zuiver abstracte begrip daarvan, doch enkel — maar dan zeer concreet en zeer exact — datgene wat de soort maakt tot wat ze is, en wat haar van andere soorten onderscheiden doet zijn. In het nederlandsch behooren vooreerst een aantal namen van vloeistoffen etc. tot deze type-woorden (*wijn, water, olie, melk, bloed*); verder ook soortaanduidingen als *meel, zout, peper, gerst, haver, ijzer, staal, zand.* In de andere westersche talen keert deze kategorie weer terug. En bijzonder interessant is het daarbij te zien welk een uitbreiding ze ineens ondergaat in bepaalde vaktalen. Voor den vakman bestaan er natuurlijk op zijn terrein heel wat meer typen en karakteristieke feiten dan voor den ondeskundigen leek. Zoo hebben bij de engelsche jagers en vischers de enkelvoudige namen van een heele serie visschen, vogels en wilde dieren regelmatig ook plurale beteekenis. *Of course we could not expect to get many snipe or duck while this weather lasted. Carp are mostly caught in the very early morning.* Eveneens *The Royal Navy comprised in all twenty sail. The spanish fregate fired two shot.* Uit het latijn kunnen daar de namen van een aantal voortbrengselen van veeteelt, land- en tuinbouw naast worden gesteld. *Villa abundat gallina. Faba non vescitur.* Het verst in dit opzicht gaat echter het fransch, waar voor een dergelijke soortaanduiding („une portion inprécise d'une chose partageable") het speciale teeken *du* (< *de le*), *de la,* resp. *des* is ontstaan; *de la*

viande; *ne semez point des fleurs, semez des légumes*. Vgl. ook *La truite abonde dans ce lac* (= *les truites*).

Men ziet hoe dergelijke type-vormen, hoe of waar ook gebruikt, steeds een sterke aanschouwelijkheid combineeren met een zeer algemeenen trek. Ze vormen, psychologisch beschouwd, een vrij primitieve kategorie, waaraan de grammatica maar al te weinig gedacht heeft omdat ze formeel geheel en al tusschen de singularia is verzeild geraakt; maar die aan den anderen kant toch niet zoo precies past in dit milieu, of ze komt op allerlei onverwachte momenten ineens weer om den hoek kijken en haar eigen rechten opeischen. Een eerste voorbeeld daarvan heeft men hier. Wil men een woord als *wijn* in het meervoud zetten, dan verandert de beteekenis totaal. Het singulare van *wijnen* is niet *wijn* maar *een bepaalde soort wijn*; van *zanden* luidt het enkelvoud niet *zand* maar *een bepaald type zandlaag* enz. Een tweede punt is het woordgeslacht. Er zijn allerlei aanwijzingen dat de type-aanduiding die natuurlijk veel minder precies en doordacht is dan het gewone singulare of plurale in het nederlandsch, evenals in andere talen, de waardeeringsnuance en daarmede de plaats in het nominale klassificatiestelsel, doet dalen. Hoeveel van dergelijke namen van mannelijke personen b.v. ineens het vrouwelijk woordgeslacht vertoonen (type fra. *la sentinelle*), kan ieder constateeren die de moeite neemt om zulke lijsten van schijnbare genusincongruenties door te werken. Men zie b.v. G. Royen. Die nominalen Klassifikations-Systeme in den Sprachen der Erde, 400 vv.; Id. Het sexueele-N-complex, 11 v.. En een derde groep van feiten brengt ons regelrecht naar de syntaxis. Men denke b.v. aan zinnen als *Zij zijn nu allen soldaat. Als officier konden wij daaraan niet meedoen.* Hoe duidelijk staan de type- of kwaliteitsaanduidingen hier buiten de numerusdistinctie! Het werkwoord staat in het meervoud, maar het praedicaatsnomen resp. de begeleidende bepaling in het enkelvoud. Gaat men bij deze laatste vormen tot het meervoud over, dan verandert de beteekenis alweer aanmerkelijk. De individualisatie wordt sterker doorgevoerd. Ook in wendingen als *Zij stonden tot aan de borst in het water. De meisjes zwaaiden allen hun zakdoek ten afscheid* schuilt ongetwijfeld iets van een globale typeerende aanduiding. Vgl. echter lat. *animos militum sibi consiliare* „het hart der soldaten winnen"; *hostes terga vertunt* „laten den rug zien, vluchten".

Dat ook bij de pluralia tantum, een groep waarover verder niets

van belang te zeggen valt, niet alles botertje tot de boom is, en dat men ook hier voortdurend aan de syntactische feiten moet blijven denken, bewijst een zeer frequente tournure uit de spreek- en schrijftaal als *ik ben weer goede vrienden, maatjes met hem geworden,* waar men juist het omgekeerde heeft van hierboven. Nu is het nomen pluraal. En inderdaad kan men niet ontkennen dat er in *vriend, maat* en andere dergelijke betrekkingswoorden een zeker meervoudig element verborgen zit. Men is altijd *iemands vriend* of *maat.* Andere woorden van dit type als *vader, onderdirecteur, assistent* enz. blijven in dergelijke praedicatieve zinnen echter steeds in het enkelvoud staan. Ook in het deensch heeft men trouwens reeds van een enkelvoudig subject gebruikt *At vaere gode venner* (pl.) *met nogen* „gut Freund mit jemand sein"; *holde sig gode venner* (pl.) *med nogen* „sich gut Freund halten mit jemand".

3. Verder doet men zeker ook niet goed zich de tegenstelling tusschen het enkel- en het meervoud als een absolute voor te stellen. Een volledige individualiseering komt zeker herhaaldelijk voor, maar het plurale beteekent in verreweg de meeste gevallen niet meer dan een zekere collectiviteit of globaliteit. En de overgang daartusschen is geleidelijk. En acht men het voorgaande punt voor de klasse wellicht te moeilijk, dit is er een waarop men de leerlingen ongetwijfeld wel bereiken en aan het werk zetten kan. Van een aantal ad hoc verzamelde gevallen uit de litteratuur of uit de omgangstaal kan men hen telkens de speciale beteekenisnuance van het meervoud laten bepalen, die schommelt tusschen de zeldzame zuiver numeratieve opvatting (*een tafel met zes stoelen*) en de zuiver globale en algemeene (*Adviezen en plannen gratis,* uit een advertentie van een bouwbureau). Er is een zekere distributieve nuance (*Langzamerhand trokken de stakers af*), een intensieve-prolongatieve nuance (*Altijd die scènes thuis!*) en er zijn er nog verschillende andere meer. En ook hier kan men weer onmiddellijk tot de vrije syntactische toepassing overgaan, en b.v. wijzen op tegenstellingen en voorbeelden als *allen wilden spreken* maar *alles wilde spreken*; *een paar zijn er vooruit* maar *het paar was achtergebleven*; *een aantal is vooruit* of *een aantal zijn vooruit*; *die zijn van de soort, die er zijn (hun) vreugde in zoekt (zoeken)*; *de zevende en achtste eeuw*; *de fransche en de engelsche taal*; *oud en jong, arm en rijk was verheugd*; *als vader of moeder dat hoort (hooren)* enz.

Tot zoover over de numeruskategorieën, waarbij we ons enkel

beperkt hebben tot wat voor ons doel noodzakelijk was en wat afweek van de gewone voorstelling van zaken. Thans nog iets over de distincties tusschen de verschillende aspecten van het werkwoord, waarover hierboven reeds een enkel woord gezegd is. Dit is een terrein waarmede de leerlingen, direct of indirect, herhaaldelijk te maken krijgen, vooral alweer de gymnasiasten; in het fransch bij het onderscheid tusschen de passé défini en de imparfait, in het latijn bij allerlei nuancen van het praesens- en het perfectumgebruik waarvan de aanduidingen alleen al geschikt zijn hen in de war te brengen (perfectum praesens en dgl.), en vooral bij de z.g. consecutio temporum, die ten deele ook weer in het duitsch en het grieksch terugkeert, bij de *an*-constructies van het grieksch enz. En het is dus ook hier van belang de zaken van het begin af aan scherp te stellen en de gevoeligheid aan te kweeken juist op het beslissende punt. De neerlandicus zal natuurlijk niet in de taak of de stof van zijn collega's te treden hebben, maar dat aan zijn behandeling van dergelijke feiten in de moedertaal toch een speciale plaats toekomt is onmiskenbaar. Het moedertaalonderwijs dient in vele opzichten het centrum te zijn van het geheele onderwijs maar speciaal toch van de taallessen. Nu meenen sommigen, dat onderscheidingen als perfectief, duratief, momentaan en dergelijke alleen bij het werkwoord opeens voor den dag komen. Maar hoe stelt men zich dan het grammaticale stelsel voor? Hoe zou zulk een geïsoleerde positie, zelfs zuiver theoretisch beschouwd, mogelijk zijn? Ook hier is de bodem wel degelijk van tevoren toebereid en uitgerust. Bij nomina met een eenigszins dynamisch-actieve beteekenis keeren de aspectdistincties eveneens terug, verder ook in de syntaxis bij bepaalde zinswendingen, het gebruik van bepaalde adverbia en typen van composita enz. We zullen dit hieronder aan te toonen hebben voor het nederlandsch, in aansluiting bij hetgeen vooral Bally daarover reeds gezegd heeft voor het fransch. Practisch resultaat in de klas meen ik vooral bereikt te hebben, door de leerlingen het verbale handelingsverloop te laten teekenen. Vooral in de lagere klassen doet men zooiets gaarne en het verhoogt alweer de aanschouwelijkheid.

Het eenvoudigst is het duratieve aspect, dat men door een gerekte lijn voor kan stellen (————). Men vindt de duratieve nuance b.v. in *slenteren* tegenover *loopen* of *wandelen*; in *zeuren* tegenover *vragen, verzoeken,* in *ergens rondscharrelen,* zeer sterk in *volhouden* enz. In verbale constructies heeft men soms speciale hulp-

verba: *Wat doet je broer? Hij zit te lezen, staat te praten met Jan. Moeder is aan de wasch. Hij bleef maar jengelen.*

Tegenover het duratieve aspect staan de momentane aspecten, waarin de geheele handeling juist als in één oogenblik geconcentreerd schijnt (——v——). Gewoonlijk is hier daarom ook een aanmerkelijke verscherping van de visie, hetgeen b.v. uiterlijk blijkt uit de toevoeging van een speciaal teekend praeverbium aan den stam. *Een snik schokte op, het licht flitste aan, hij sloeg den opstand neer, er knalde een schot.* Dezelfde nuance in bevelen als *Halt! Géé́ft... ácht!* Wordt speciaal het moment aan het slot van de handeling bedoeld, dan spreekt men van het perfectieve aspect (————v). *Den dief te pakken krijgen, het gesprek beëindigen*; dezelfde nuance met adverbia uitgedrukt *Eindelijk werd de dief gegrepen*; in uitdrukkingen *Ik bèn er! Het halen, er in slagen* enz. Soms onderscheidt men ook nog met name het perfectische aspect, waarbij de nadruk valt op den toestand die door de voorafgegane handeling is ingetreden (·····v————). Tot op zekere hoogte nadert men hier dus weer het duratieve aspect; b.v. *ontnuchterd, besmet, klaar zijn.*

Veel eenvoudiger is weer het inchoatieve aspect dat op het langzame intreden van een nieuwen toestand wijst ( ); b.v. *in den lach schieten, er in komen, van wal steken, er toe overgaan iets te doen, grijzende haren, een licht ontvlambaar gemoed, een jonge juffrouw, een candidaat-notaris.* Ook het iteratief-frequentatieve aspect, dat op een veelvuldige herhaling van de handeling wijst, levert verder geen moeilijkheden op (–v—v—v—v–) b.v. *beroepsinbreker, deugniet, drinkebroer, leugenaar, waschvrouw, de regen tikkelt op de ruiten* (nog vele andere verba op *-elen, -eren*), *herschrijven, repasseeren* enz.

In de beide voorgaande gevallen zijn we van den uitwendigen taalvorm uitgegaan, om zoo langzamerhand op te klimmen tot de abstracte functie die daarachter schuilging. Men kan echter ook den omgekeerden weg bewandelen, en ter afwisseling zal dit zeker soms aanbeveling verdienen, al is deze methode ook veel moeilijker. Vooral de vormen met een sterke gevoelsnuance zijn voor de school natuurlijk geschikt. Zoo kan men b.v. de leerlingen gemakkelijk alle vormen van aansprekingen bijeen laten zoeken die ze kennen (actief en passief), of de vormen van de vraag of van het bevel, om deze dan naderhand systematisch met elkander te gaan vergelijken. In zulk een eenvoudige les, waarin men telkens weer naar

de concrete omstandigheden terug moet grijpen waarin de taaluitdrukking is ontstaan, ligt in beginsel soms meer taalwetenschap verborgen dan in honderd pagina's van een academisch handboek. En het voornaamste is, dat het bij een goed geleid klassegesprek voornamelijk de leerlingen zelf zijn die dit alles ontdekken en hun gevoeligheid ontwikkelen.

Tenslotte nog enkele gedachten omtrent het meest omstreden punt, het terrein waarop de practische en de theoretische eischen het verst van elkander af staan, dat van de zinsontleding. De zinsontleding, die eenige tientallen jaren geleden, in den tijd van Terwey, de Groot en ten deele ook den Hertog, pas dè allerfijnste toetssteen was, waaraan de leerlingen — vooral de a.s. onderwijzers maar ook wel die van het M.O. — de ontwikkeling van hun taalinzicht konden bewijzen; maar waarvoor later in het tijdvak der „democratische taaldynamiek" geen plaats meer te vinden was in de „beknopte" of „kleine" grammatica's of temidden der „practische grammatica-oefeningen" die men toen gaarne is gaan schrijven. (Meyer-Drees, Koster, Dominicus, P. Maximilianus, Bertram, Staal enz.). Heeft de „meer statische systematiek" van na 1930 misschien ook daar wat nieuws te zeggen?

Het antwoord luidt dubbel: ja en neen! Neen, in zooverre geen enkel principieel nieuw beginsel ter sprake is gebracht, zooals ook nauwelijks anders te verwachten viel; maar ja, in zooverre de beteekenis der alles doordringende structuurgedachte ook nu weer scherper naar voren is gekomen en meer aanschouwelijk gemaakt door het verband, dat met andere momenten uit de grammatica wordt gelegd. Zooals de zin, de volkomen vrij gestelde zin, het natuurlijk aangewezen eindpunt is van alle stijlonderwijs, zoo is ze dat ook van alles wat in de grammatica leeft aan structuur. Niet alleen het onderlinge functioneele verband der woordgroepen wordt in een zin geregeld en samengevat, maar ook alles wat beneden deze orde ligt en daartoe medewerkt: de klanken met hun accent en hun melodische waarde, de hoogere rythmiek die daartusschen kan ontstaan, en de semantische en de psychologische verhoudingen tusschen de verschillende groepen, die weer heel wat anders zijn dan de syntactische. Bezien we elk van deze partieele en afgeleide stelsels wat nader.

Hoezeer de dynamische accentbeweging in den zin onder den ban staat van het allesbeheerschende syntactische schema is vooral

van duitsche zijde begrepen, door Kieseritsky. Die Schönheit unserer Muttersprache. Leipzig 1926; Ries. Was ist ein Satz? Prag 1931, en in het bijzonder door Erich Drach in zijn systematische Deutsche Aussprachelehre für den Gebrauch im Ausland. Mit vier Schalplatten. Frankfurt 1931, en meer theoretisch verantwoord in de Grundgedanken der deutschen Satzlehre[2]. Frankfurt 1939. Drach's theorieën in enkele zinnen uiteen te zetten is onmogelijk. Zie ook het artikel van W. Kramer. De beteekenis der werken van Erich Drach voor de hervorming van het taalonderwijs. Levende Talen No. 101 (October 1938), 292. Voldoende zij het te vermelden dat er vrij wat nieuws bij is dat ook voor het nederlandsch te gebruiken is, en vooral dat blijkens de practijk ook onze leerlingen weer zeer gevoelig zijn voor de totale accentschema's van den zin, zoodat men hen aan de hand hiervan soms over moeilijkheden heen kan helpen waarvoor ze anders blijven staan. Zoo kan het ontstaan van de grammaticale onderschikking b.v. gemakkelijk plastisch worden voorgesteld, door een aantal parallelle zinnen voor te spreken. De accentuatie van den bijzin is duidelijk secundair en afhankelijk, maar die van de hoofdzinnen blijft zelfstandig. B.v. *Ik zíe; hij jókt* maar *Ik zíe, dat hij jòkt. Ik gá níet méé; wánt het régent* maar *Ik gá níet méé, omdat het régent.* Ook wanneer de bijzin door een tusschengeschoven deel wordt onderbroken, blijft de typische accentvorm nog bewaard. *Ik zou, vond moeder, maar niet meegaan.* De rusten bij de komma's zijn betrekkelijk groot, en bij *maar* gaat de beweging van *Ik zou* weer door, alsof er niets gebeurd is. Conditioneele en concessieve zinnen, moeilijke typen waarmede sommigen jarenlang blijven sukkelen, kan men goed leeren onderscheiden aan het sterk opgetrokken zinseinde, als men den bijzin vooropplaatst. Dit eenvoudig middel werkt soms beter dan een theoretisch vertoog. Een meer algemeene soort oefeningen verkrijgt men door den hoofdzinvorm ongewijzigd te handhaven, om dan enkel op het gehoor af de bedoelde syntactische relatie te laten vaststellen. *Het is vóchtig. Het góed dróógt niet* (*Je zult het zien!* consecutief). *Het góed dróógt niet. Het is vóchtig* (causaal).

Het muzikale accent heeft natuurlijk veel fijner wisselingen en veel grooter bewegelijkheid dan de expiratorische druk. Maar ook hier is toch het resultaat van het onderzoek, zooals men dat in de intonatiehandboeken en de Schallanalyse vindt opgeteekend, niet anders geweest. De melodische kwaliteiten van een klank of een woord zijn allereerst syntactisch bepaald. Niet het zinslid als zoo-

danig beslist daarbij, maar de functie in het zinsverband. Een eigen grondtoon bezit de bijzin niet. Zie b.v. E. W. Scripture. Researches in experimental phonetics. The study of speech curves. Washington 1906 (ook Die neueren Sprachen Bd. 33 (1925), 280-285). H. W. Pollak. Zur Schluszkadenz in dem Aussagesatz. Akad. Wien Bd. 164, No. 5. E. Westerlund-Selmer. Satzphonetische Untersuchungen. 1919. J. Schiepek. Zur Lehre von der Betonung im Egerländischen. Zs. f. d. Maa. VI (1911), 261. Klinghardt-de Fourmestraux. Französische Intonationsübungen. 1911. H. Palmer. English Intonation[2]. 1924. —. Grammar of spoken english. 1925. M. L. Barker. A handbook of german intonation. 1925. E. Sievers. Ziele und Wege der Schallanalyse. Festschrift-Streitberg. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, 65-111. F. Karg. Sprachwissenschaft und Schallanalyse, ibid. 112-126[4]). Id. Die Schallanalyse. Idg. Jahrbuch X (1926). Ipsen-Karg. Schallanalytische Versuche. 1928. J. Greidanus. Beginselen en ontwikkeling van de interpunctie. Zeist 1926. Dr. L. J. Guittart. De intonatie van het nederlands met inbegrip van een vergelijking met engelse intonatie. Utrecht 1925. Dokumente zur Interpunktion europäischer Sprachen (Ve Congr. internat. de Linguistes). Göteborg 1939 enz. Het meest systematische onderzoek is echter weer voor het duitsch verricht: H. Grimme. Neuhochdeutsche Sprachmelodik als Grundlage der Syntax. G R M Bd. XIII (1925), 274, 328. Grimme onderscheidt voor het duitsch acht toontrappen, voor het ietwat gelijkmatiger nederlandsch schijnt men met vijf trappen te kunnen volstaan. Naarmate de psychologische afstand tot de grondrelatie van het subject met het praedicaat grooter wordt, en dus de syntactische spanning stijgt, stijgt ook — als bij een snaar — de toon. Gewoonlijk vallen in het duitsch zoowel als in het nederlandsch de dynamische en de melodische accenten samen, vandaar dat Grimme en Drach verder tot ongeveer gelijke resultaten komen. Soms echter ook is er een markante aanvulling. Zoo wat aangaat de reeds genoemde verhouding van het subject en het praedicaat, waarvan Drach de beteekenis niet heeft doorzien. Het subject ligt volgens Grimme één trap hooger dan het niet modaal gekleurde praedicaat (althans in den indicatief). Bij verba als

[4]) F. Karg vermeldt o.a. dat men in een beschaafd publiek uit vormdoubletten als *arm* (subst. en adj.), *man* (subst. of pron.), *nach* (adv. of praep.) de bedoelde woordsoort wist te achterhalen enkel uit de intonatie van het los voorgesproken woord! Vgl. Ook W. E. Peters. Stimmgebungsstudien I (= Wundt's Psychol. Studien Bd. X, 1918), passim.

„worden, zijn, hebben" stijgt het echter ineens tot de vierde trap. Vgl. F. Wahnschaffe. Die syntaktische Gliederung des mhd. Enjambements. Palaestra Bd. 132, 154. Maar de grootste triomf viert de toon natuurlijk in de emotioneele sfeer. Wat men bij de behandeling van de verschillende typen van vragen, de gewone modi van het werkwoord, bij de bijzondere zinstypen met *kunnen, wenschen, willen* of *moeten* bereiken kan door van het toonverloop uit te gaan, wordt zeker op geen enkele andere wijze bereikt.

Voor de semantische en de psychologische verhoudingen tusschen de opeenvolgende zinsleden kan men weer het best bij Bally terecht, die daarvoor een aardig type oefeningen heeft bedacht dat hij „variations grammaticales sur un thème donné" noemt (La crise du francais, p. 121), en dat bestaat in het telkens weer anders uitdrukken van den zinsinhoud. Een bijzin wordt tot een bepaling gereduceerd, een adnominale verbinding in een antecedent met een bijzin of in een absolute constructie opgelost, andere dergelijke zinstypen worden geformeerd enz. „Tout ceci n'est pas encore la grammaire", zegt Bally terecht, maar ieder zal toch toegeven dat door al deze omvormingen en uitbreidingen, het eigenlijke type van den oorspronkelijken zin waarom het gaat toch steeds duideljiker voor oogen komt te staan. Een zeer bijzonderen invloed hebben de beteekenisverwantschappen tusschen de opeenvolgende zinsleden in spreekwoorden, algemeene zegswijzen en dgl., die eveneens een zeer geschikt materiaal voor de klas vormen, en waarbij men zeer nadrukkelijk naar een symmetrische ordening streeft (*eind goed, al goed*; *eens gestolen, altijd een dief*). Ook in de poëzie, b.v. van de Israëlieten, is het streven naar zulk een parallellisme vaak één der drijvende krachten, zooals men in de psalmen onmiddellijk constateeren kan. Volgens Schlegel is de woordorde van het chineesche vers zelfs geheel en al op dit ééne beginsel gebouwd.

Zoo nadert men langzamerhand het abstracte syntactische systeem van den zin, waarvan al de voorgaande onder-ordeningen hun laatste determinatie hebben ontvangen. Moeilijkheden blijven er zeker nog over, en ze zullen een zekere systematische behandeling ad hoc moeten krijgen; maar het is duidelijk dat ze toch verminderd zijn in aantal zoowel als in scherpte, en dat vaak bij het bespreken der accent- of der semantische verhoudingen als vanzelf reeds het woord uit den mond valt, waarom het eigenlijk te doen is. Natuurlijk behoeven niet al de vier besproken onderlagen bij

elken zin telkens volledig te worden nagegaan. Naargelang de omstandigheden zal men nu weer eens dezen, dan weer genen weg kiezen om tot het zuiver syntactische systeem door te dringen. Na eenige oefening verloopt dit alles gewoonlijk vrij vlot, zooals ook voor de vertaling uit de vreemde taal trouwens dringend noodig is. De nieuwere duitsche methodiek van het moedertaalonderwijs eischt gaarne, dat de behandeling van de beschouwende grammatica en speciaal die van de zinsontleding, tot de hoogere klassen wordt uitgesteld. In de nederlandsche gymnasia, lycea, maar ook reeds op onze Hoogere Burgerschool ontmoet een dergelijke opzet van het leerplan direct practische bezwaren. De leerlingen komen te snel voor het taalsysteem der klassieke en der andere moderne talen te staan. Naar men ziet is bij eenig overleg echter ook wel een redelijke modus vivendi te vinden, die de lagere klassen voor het moeilijkste spaart, en die desgewenscht ook in een concentrischen cursus nog speciaal kan worden vastgelegd. Om de leerlingen te ontwennen aan het bijne mechanisch opgedreunde rijtje onderwerp: gezegde: voorwerp, dat ze van de Lagere School hebben meegebracht waar ze de lessen blijkbaar onvoldoende hebben begrepen, kan men van het begin af aan de syntactische verhouding weer niet alleen laten benoemen maar ook laten teekenen, zooals b.v. ten onzent Acket (Grammatische Begrippen 59) en in Duitschland Lotte Müller en Altekamp-Wörmann (Neue Wege in der Sprachbildung. Freiburg 1935) hebben gedaan.

J. WILS.

KERKLIED-KWESTIES

Er is voor niemand, die, met eenige smaak begaafd, de huidige praktijk van het Nederlandsche kerklied door publicaties, rechtstreeksche auditie en radio volgt, twijfel aan dit ééne: dat we bij een poging tot definieering niet kunnen zeggen, dat het kerklied, dàt Nederlandsche lied is, dat in onze kerken wordt gezongen.

Zoo moest de Protestantsche dichter R. Kuitert onlangs van den *nieuwen* Protestantschen Gezangenbundel constateeren, dat ettelijke tientallen gezangen bestonden uit een smakeloos gerijmel, dat den Heer, Wien men het lied wil toezingen, onwaardig is: hij veronderstelde, dat de revisie-commissie, al te zeer rijmensmoede soms, onder een te sterke druk had gestaan van den uitgever, die haast achter het werk wilde zetten. De radio-zang van een Joh. de Heer

— waarvan niet steeds duidelijk vaststaat, of hij zijn liederen werkelijk als *kerk*liederen bedoelde: we zullen later zien, dat zulks ook niet al tè veel ter zake doet — moge dan al enkele eenvoudigen van harte blijven roeren en stichten, het is aan geen twijfel onderhevig, dat dit gezang door haar smakeloosheid en „zangerigheid" aan velen een onjuiste voorstelling geeft van het Christendom en dezen aldus van het Christendom verwijderd houdt. Voorloopig mogen we er ook nog wel even aan herinneren, dat de bestaande Psalmberijmingen door bevoegde deskundigen, althans ten deele, ongeschikt geacht worden.

Bestaat er aldus bij het niet-katholieke gedeelte der Nederlanders een reeds tientallen jaren durende strijd rond het kerklied — dat er gestreden wòrdt, is verblijdend: dat er gestreden mòèt worden, bewijst, dat de feitelijke toestand onbevredigend is en dus ook niet gebruikt kan worden voor een definieeringspoging —, de Katholieken staan er, wat het Nederlandsche kerklied betreft, niet veel gunstiger voor. Hier is het ongewoon karakteristiek, dat nog voor enkele weken een herdruk kon verschijnen van Fr. Eppink's „Cantemus, volledig gezangboek met gebeden en onderrichtingen", herzien door J. M. J. Waterkamp, een verzameling, die door een deskundige als Dr. A. I. M. Kat, door niemand van onnoodige felheid te verdenken, in zijn „Geschiedenis der Kerkmuziek", eveneens in 1939 verschenen en door het Nuyensfonds bekroond, werd gekenschetst als „te zeer verouderd, dan dat zij nog gebruikt zou kunnen worden".

Staat het in het algemeen nog te bezien, of we ooit alleen op een praktijk tot een definieering kunnen komen, met het Nederlandsche kerklied, overal door deskundigen en kunstenaars geacht niet aan de eischen te voldoen, bestaat die kans in geen geval. Het vraagstuk wordt van alle kanten bestudeerd. Direct of indirect leverden Dr. A. van Duinkerken en Dr. W. A. P. Smit met hun boeken over „Dichters der contrareformatie" en „Dichters der reformatie in de zestiende eeuw" belangrijke bijdragen. Over de kwestie der psalmberijmingen werd sedert van Iperen's formidabele, tweedeelige verslag over de totstandkoming der berijming van 1773, in boek, brochure en blad een kleine bibliotheek vol geschreven, zoowel betreffende de rhythmiek der melodieën als betreffende de litteraire en dogmatische integriteit der teksten. En door de jongste publicatie van den Groningschen phaenomenoloog Prof. Dr. G. van der Leeuw: „Beknopte geschiedenis van het kerk-

lied", waaraan de lector der Amsterdamsche Universiteit Dr. K. Ph. Bernet Kempens voor de speciaal muzikale zijde van het onderwerp zijn medewerking verleende, is het vraagstuk in zijn vollen omvang wederom urgent geworden.

Prof. van der Leeuw's boek handelt zoowel over het Katholieke als over het Protestantsche kerklied, over psalmen èn over gezangen, over melodieën, rythmen en teksten, over de ambrosiaansche hymnen zoo goed als over de Negro Spirituals. Ook waar de lezer weleens de idee krijgt, dat aan het schrijven van dit boek b.v. een studie over het *Nederlandsche* kerklied vooraf had behooren te gaan, kan hij zich aan de geponeerde stellingen niet zoomaar onttrekken: wie op de een of andere wijze met het kerklied iets te maken heeft, moet zijn standpunt herzien of hermotiveeren: van der Leeuw's boek dwingt hem daartoe. Hij moet dus ook diens stellingen toetsen aan zijn eigen realiteit: de lezer moet zich afvragen, of de liederen die hij voor goede kerkliederen houdt en door van der Leeuw als zoodanig worden verworpen, voor hem nog kerkliederen kunnen zijn; Prof. van der Leeuw eischt van ons, dat wij ons repertoire zooal niet herzien, dan toch hertoetsen. Èn dat acht ik niet de laatste verdienste van een *wetenschappelijk* werk: dat het ons dwingt ons te hertoetsen in de uitingen van onze religiositeit.

Dit hertoetsen kan zich niet òp de praktijk baseeren, maar het moet op de een of andere wijze van de eigen praktijk toch uitgaan. Èn die eigen praktijk zal, behalve door de persoonlijke ontwikkeling en de persoonlijke smaak, verschillen met het dogma, dat men het zijne noemt: van het dogma immers hangt de liturgische opvatting van het begrip „kerk" af en door dat begrip „kerk" zou ook het begrip „*kerk*lied" zich kunnen wijzigen.

Èr zijn er voor wien het kerkgebouw weinig anders is dan een groote zaal, waar men samenkomt om een predikatie en een Schriftlezing mee te maken, om samen te bidden en te zingen; anderen voelen speciaal in de kerk Gods altegenwoordigheid; en de Katholieken weten onder de gedaante van de Eucharistie God in hun kerken zeer speciaal en reëel aanwezig. Het is logisch, dat de inhoud van het kerklied zich zal wijzigen naar gelang het dogmatische, schriftuurlijke weten der geloovigen: deze verschillen bepalen wat nièt en wat wel gezongen kan worden door de gemeenschap der geloovigen.

Maar de groote verschillen ontstaan door de verschillen in mentaliteit, die, ten deele berustend op theorie en/of praktijk der reformatoren, ten deele uit de reacties daarop voortgekomen, nauwelijks rechtstreeksche gevolgen zijn van de verschillende opvattingen omtrent de Hl. Schrift en de Openbaring. Ook voor hen, die het kerklied als een positief opbouwend middel aanvaarden, zijn er verschillen naargelang de algemeene mentaliteit van leden en gemeenschap mild is of absoluut, overheerschend ernstig of algemeen blij, vol vrees of vol vertrouwen. Van niet minder belang is het verder, of men in het algemeen open staat voor veranderingen, dan wel of men, bewust of onbewust, om een of andere reden overwegend conservatief is ingesteld; of men tradities gaarne als goed beschouwt, alleen omdàt het tradities zijn. En last not least maakt het een groot verschil, of men van het kerklied een bevestiging vraagt in de reeds veroverde of verkregen overtuiging, dan wel of men er (ook) een zekere propagandistische, zendingsmachtige werking van verwacht.

Met de nationale geaardheid van de geloovigen, die men als meesprekende factor telkens weer uit het oog dreigt te verliezen, omdat het Christendom buiten- of bovennationaal is, zijn al deze differentiëerende factoren min of meer van theoretischen aard; in de praktijk spreekt de omvang van de gemeente een flink woord mee, met de bekwaamheid van organist, koor en voorzanger en, vooral, met de buitenkerkelijke, muzikale zoowel als litteraire, opvoeding van de geloovigen. Er is geen twijfel aan, dat een goed ontwikkelde gemeente op den duur het zingen van smakeloosheden, naar teksten, rhythmen of melodieën, niet kàn voortzetten. Met de stijging van het algemeene beschavingspeil stijgen ook noodzakelijkerwijze de eischen, die men aan het kerklied stelt; want onverschillig of we nu kerklied of godsdienstig lied bedoelen: steeds zal men er van moeten eischen, dat het hoogst bereikbare erin is verwezenlijkt: wij kunnen onzen God slechts eeren door Hem het beste te offeren van alles wat wij bezitten: Hem bewust het minderwaardige te geven, het ware niet anders dan als heiligschennis te betitelen.

Eenige jaren geleden ondernam Ds. Hasper, naar men weet, met zijn groote liedbundel een poging het „ut omnes unum sint" voor alle Nederlandsche Christenen te realiseeren; dat zijn poging, die in haar doelstelling door iederen Christen moet worden toegejuicht, vrij zeker als mislukt beschouwd moet worden, is zeker (ook) te

wijten aan de taaldifferentiatie, die in den loop der eeuwen de klove tusschen de gedoopten nog heeft gemarkeerd. Voor ons blijkt daar weer uit, welk een merkwaardige eischen aan het kerklied worden gesteld.

Prof. van der Leeuw doet (t.a.p., p. 10 vlg.) de uiterst merkwaardige poging „het karakter van het kerklied" op de volgende vier punten vast te leggen:

„1e het zij volkseigen, het leve uit de geschiedenis en de „vroomheid van het kerkvolk: het kan dus geen kunstlied zijn.
„2e het kerklied zij gedragen door den Hl. Geest, d.w.z.: noch „lyrische bespiegeling noch dogmatisch referaat, doch pneu- „matisch; niet individueel, doch profetisch.
„3e het kerklied zij eenvoudig, dienend, gezongen in Gods „tegenwoordigheid, geen muziekbelijdenis, nog minder gees- „telijke of aesthetische wedstrijd (concert), doch belijdenis.
„4e het kerklied zij ambtelijk, d.w.z. het hebbe den mensch „slechts ambtelijk als auteur, als lid van de kerk, als priester „van God. Het zij zakelijk en priesterlijk."

Over het eerste kenmerk valt, wanneer we het ontdaan zien van het ietwat eigenaardige jargon waarin het gesteld werd, niet van meening te verschillen; het wordt trouwens, minstens ten deele, door de andere kenmerken gedekt.

Het tweede kenmerk bevat ongetwijfeld een kern van waarheid: een kerklied kan niet bestaan uit individualistische lyriek en wordt door een dogmatische verhandeling geenszins gedekt. We vragen ons echter af — en we krijgen daarop van den auteur in zijn boek geen antwoord —, hoe het mogelijk is de formuleering van Prof. van der Leeuw, die immers verschilt van wat wij er als waarheid in accepteeren, te vereenigen met diens bewondering voor de, soms toch sterk lyrische, psalmen *als kerklied* en met diens hevige bewondering voor St. Thomas van Aquino's Adoro te devote (p. 96), dat de geheele geloofsleer over de Hl. Eucharistie der Katholieken in zich bevat. Er bestaat — we zouden de voorbeelden der inconsequenties zonder veel moeite kunnen vermeerderen — dus de mogelijkheid lyrisch te zijn in een kerklied, terwijl ook de strenge dogmatiek in het kerklied onder woorden kan worden gebracht. Een individualisme als waarin de 80-er beweging haar spoedige einde vond, is in het kerklied zeker niet op zijn plaats: maar de lyriek behoeft daarom nog niet te worden uitgebannen. Een dorre

dogmatische verhandeling is geen kerklied, maar een echt kerklied kan zich aan die dogmatiek toch volledig refereeren. Alles hangt hier niet af van het *wat,* maar van het *hoe.*

Ook het derde kenmerk heeft geleden onder de woordspelende formuleering waarin het is vervat. De groote lijn is hier echter duidelijk.

Datzelfde kan niet heelemaal van het vierde punt worden gezegd. Wanneer er mee bedoeld wordt, dat een kerkdienst een gemeenschapsdienst is en dus niet bij voorkeur de plaats, die voor het uiten van subjectieve gevoelens in aanmerking kan komen, dan gaan we daar graag mee accoord: de kerk is meer dan een verzameling van individuen: zij heeft als gemeenschap haar eigen taak en kan die slechts vervullen in een zekere objectiviteit. Wat echter met het „priesterlijke" of „ambtelijke" wordt bedoeld, is mij niet duidelijk geworden. Een luttel aantal regels verder (pag. 11) wordt tot tweemaal toe erover gesproken, dat het kerklied „priesterlijk-gedragen" zal moeten zijn; daarmee wordt niet de beroemde eisch van Calvijn „avec poids et majesté" bedoeld, ook niet in den juisten uitleg, die geen propaganda voor langzame traagheid insluit: want het eerste voorbeeld (door den auteur dus blijkbaar als evident beschouwd) van een lied, dat „door zijn gedragen, priesterlijken toon een eervolle plaats in elk kerkboek (kan) innemen", is het jolige „Comt, verwondert u hier, menschen", dat ik nog nooit als een kerklied heb kunnen zien en waarschijnlijk ook nimmer zien zàl, omdat het als geestelijk lied niet schoon is. We komen hier blijkbaar — en daarom is het ons maar begonnen — op een terrein, waar àlle objectieve kenmerken zoek zijn, waar alleen het subjectieve „ik voel het zoo" voor het betreffende individu eenige geldigheid heeft. Van der Leeuw (t.a.p., p. 11) verwerpt als *kerk*lied „De herdertjes lagen bij nacht": dat zijn wij vrij snel met hem eens; wij zouden alleen nog verder willen gaan en ook willen ontkennen, dat dit beroemde kerstlied überhaupt een goed geestelijk lied zou zijn. En meteen zou ik er aan toe willen voegen, dat ik een eventueele tegenwerping, dat deze meening slechts een subjectief gevoelen zou zijn, bij voorbaat reeds wil verwerpen; ik acht het waarschijnlijk, dat we het hier sneller eens zullen worden.... edoch, dan moeten de normen worden verlegd.

Het zal sommigen mijner lezers wellicht met mij zijn opgevallen, hoe in de vier kenmerken, zooals Prof. van der Leeuw ze formu-

leerde, met geen woord gesproken wordt over de schoonheid en het is juist daar, dat wij een voorname eisch zien van het goede kerklied. Zeker, ik moet dan meteen toegeven, dat in die schoonheid geen onderscheidend kenmerk van het *kerk*lied t.o.v. het *geestelijke* volkslied kan worden gevonden: beide hebben aan de allerhoogste eischen der aesthetica te voldoen, ook waar zij geen van beide met aisthanomai iets te doen hebben. Maar.... zou het dan ook niet wellicht zóó zijn, dat er geen wezenlijk verschil bestààt tusschen kerklied en geestelijk volkslied? Dat het heele verschil er tenslotte slechts bestaat in de technische realiseerbaarheid? Dat ieder waarlijk goed en zuiver geestelijk volkslied tegelijk ook een goed kerklied is, indien het zich technisch maar leent voor een uitvoering door de geheele, in gebed vereenigde gemeente?

Ik geloof niet, dat ik me aldus bezighoud met woordenspel. Het zou integendeel wel eens zoo kunnen zijn, dat het prijsgeven van dat in wezen niet bestaande onderscheid de heele kwestie in een helder licht plaatst.

Het onderscheiden van kerklied en geestelijk volkslied continueert en verdiept het waanbegrip, dat in den kring van huisgezin, school of vereeniging een andere religieusiteit, een andere verhouding tusschen en houding van mensch en God, God en mensch zou bestaan; dat wij buiten het kerkgebouw, maar in samenzijn met anderen, iets zouden mogen doen in onze godsdienstige zang, dat dààr ongepast zou zijn; dat wij elders zouden mogen nalaten, wat wij in het kerkgebouw verplicht zijn te doen.

Men vatte dit niet op als identiek met de, ongetwijfeld foutieve, bewering, dat er voor den individueelen Christen geen andere verhouding tot God mogelijk zou zijn, dan die welke in het kerkgebouw vereischt is. Onze stelling is nadrukkelijk slechts deze: dat het lied, dat in het kerkgebouw beslist niet past, ook buiten het kerkgebouw, maar in gemeenschap met anderen — hoe weinigen het ook mogen zijn — ongepast geacht moet worden.

Het gevaar is niet denkbeeldig, dat de in de kerk vereenigde geloovigen, wanneer zij daar verstoken blijven van het geestelijke volkslied, de ceremoniëele dienst voelen verstarren tot iets, dat niet volkomen het hunne is, dat hen vreemd en koud blijft; afgesloten als zij zich voelen achter den voorhang, met slechts dit ééne verschil, dat hier geen mysterie de afgeslotenheid wonderbaarlijk maakt.

Subjectivistisch-verindividualiseerde, godsdienstige volksliederen? Zij kunnen niet bestaan: het zou een contradictio in terminis zijn. Het volkslied kent geen individualisatie, geen subjectiviteit, omdat het, naar ieder terstond aanvoelt, gezongen moet worden door meerderen.

Neen, wat thuis niet goed zou zijn om onzen God te dienen, hoort niet in de kerk thuis; het omgekeerde is evenzeer het geval. Het onderscheid maken, hoe gebruikelijk dan ook, toont ons de gespletenheid ook in den religieuzen mensch, ook waar die mensch als religieus mensch handelt. En in de gespletenheid — in de kerk moet het zus, elders mag het ook wel zoo — kan geen Christenmensch berusten: zij mag dus ook niet gelden als de norm voor een onzer acties. Wie zijn geloofsgemeenschap een dienst wil bewijzen, door zijn handelingen te saneeren en den grooten God waardig te maken, moet van den Christen eischen, dat hij Christen zal zijn: overal. De Katholieken zeiden het (vroeger?) een beetje smakeloos, maar in diepste wezen volkomen juist: „Roomschen in huis, Roomsch ook daarbuiten". Ook in het religieuze lied, dat men met zijn gezin thuis zingt, ontstaat het wonderbare contact tusschen God en mensch: in die kleinere gemeenschap mag hij zich niet veroorloven, wat hij elders in den vreeze des Heeren moet nalaten.

Prof. van der Leeuw eindigt zijn boek met de waarheid: „zoolang de theologie niet in het kerklied doordringt, blijft het bij vrome wijsjes, die het priesterlijk charisma missen". Volkomen waar! Een saneering van het lied moet rusten op een saneering van de liturgie, van het sacramenteele, dat weer op de theologie moet steunen.

Maar dáár ligt m.i. niet het groote gebrek.

Wij hebben allen eeuwen achtereen ons religieuze lied overgelaten aan de prutserige, goede wil van derde-rangs-dichters en tweede-rangs-componisten: de fouten, die zijn binnen geslopen door door veronachtzaming van de schoonheid — de Christen weet al tè goed, dat het heil van zijn ziel primair is! — kunnen we alleen herstellen door die schoonheid weer te eerbiedigen.

Wat bij een onderscheid maken tusschen het speciale kerklied en het meer algemeene, geestelijke lied mij telkens weer opvalt, is de irrealiteit ervan, vooral wanneer wij de praktijk gadeslaan van menschen, aan wier inzicht we terzake niet behoeven te twijfelen.

Ook Prof. van der Leeuw komt zoodoende tot uitlatingen, waaraan slechts weinigen waarde hechten zullen, die door de meeste lezers, terecht, van een groot vraagteeken zullen worden voorzien.

Over het prachtige kerstlied „In dulci jubilo" — dat om een niet nader te doorgronden reden in de duitsche melodie wordt afgedrukt! — schrijft hij: „Het is een wonder van schoonheid en *kinderen* (ik cursiveer, J. P.) kunnen het ook in de kerk zingen" Schrijver bedoelt blijkbaar, dat het lied voor volwassenen niet geschikt is: hij neemt dus aan, dat de kinderen in de kerk iets anders kunnen zingen dan de volwassenen, maar nadere motiveeringen nòch uitleggingen worden ons daarover gegeven! Tast ik vèr mis, wanneer ik vermoed, dat deze fictieve onderscheiding het gevolg is van een bestudeering van Luther's zangbundels, b.v. van de bekende uitgave van Valentin Babst uit 1545, die ons in een prachtige facsimile-herdruk van het Bärenreiter-Verlag te Kassel (1929) bekend is?

Luther-zelf noemt „Vom himel hoch da kom ich her" (no. IV) en „Erhalt uns Herr bey deinem wort" (no. XXX) kinderliederen; maar wij kunnen voor die benaming geen andere reden vermoeden dan deze: dat Luther toevallig, maar daarom zeker nog niet terecht, deze liederen in een kinder-traditie heeft hooren zingen: we weten hoe Luther hechtte aan de traditie, aan het gebruik zooals het ter plaatse was gegroeid!! Iets speciaal kinderlijks immers is er in „Erhalt uns Herr" — „zu singen wider die zween Ertzfeinde Christi und seiner heiligen Kirchen, den Bapst und Türcken" — met den besten wil ter wereld niet te ontdekken. Bij het Kerstlied is er, zooals Otto Dietz en Konrad Ameln in 1928 reeds opmerkten bij de uitgave der „Luther-Agende" (dl. I, pag. 272, noot 68), nog even de mogelijkheid: te denken aan de tegenstelling van „Vom himel hoch da kom ich her" tot het onmiddellijk daarop volgende: „Von himel kam der engel schar", dat inderdaad iets mannelijker van toon is. Maar we blijven dan toch met „Erhalt uns Herr" zitten: er bestaat geen apart *kinder*-geestelijk lied, en ook geen apart kinder-*kerk*lied.

We zijn het eens met Prof. van der Leeuw, als hij het „Vom himel hoch da kom ich her" volkslied, kinderlied èn kerklied tegelijk noemt (pag. 147): het is een volkslied, een kind kan het met ons, groote menschen, meezingen, en we zouden het — *als we Duitschers waren,* maar dat zijn we niet: we hebben eigen Nederlandsche liederen genoeg, bovendien! — ook in de kerk graag kunnen

zingen. Maar het foutieve zit 'm weer hierin: dat hier als iets bijzonders wordt vermeld, wat regel is, zoodra we te doen hebben met wat een goed en zuiver godsdienstig lied is. Daarom ook begrijpen wij zijn opmerking over „In dulci jubilo" te minder, omdat het een menglied is, dat juist aan kinderen uitgelegd moet worden: ze zingen het lied graag, natuurlijk, maar dan zou haast ieder lied een kinderlied zijn.

We raken met al deze distincties slechts in de knoop: we willen distingueeren wat niet te onderscheiden valt. Het kerklied vraagt wijding? Maar ontbreekt die wijding in het lied, dat wij thuis op kerkelijke feesten zingen?

Luther-zelf kende slechts „geystliche Lieder": hij maakte geen verschil! En wanneer van der Leeuw, na breedvoerige citaten uit Luther, doorgaat over het *kerk*-lied, doet hij hier m.i. aan de waarheid te kort; zulks ondanks het feit, dat hij het zijn grondstelling noemt, dat het kerklied ùit het geestelijk volkslied ontstaat. Wanneer het onderscheid tusschen beide ons echter niet duidelijk gemaakt kan worden, kan ook deze grondstelling ons moeilijk duidelijk worden. Het wordt het verschil tusschen kip en kuiken. 't Is juister te spreken van een wederzijdsche beïnvloeding: het een verjongt zich in het ander: zooals een boom door de werking van het entmes van den tuinman.

„Luther is, met Calvijn, een der zeer weinige theologen, die „sedert de oudheid, hebben getracht de theologische plaats van de „muziek in eeredienst en omgang met God te bepalen" (p. 132). Oh, dàt is ongetwijfeld waar; maar dan gaat het dus ook niet alléén om het kerklied, maar om àl ons zingen en musiceeren op geestelijk gebied: *ieder* geestelijk gemeenschapszingen is omgaan met God, is met hem in verbond treden, of zijn in-contact-treden-met-ons ondergaan en bevorderen.

Ook Calvijn kende geen splitsing, geen gespletenheid tusschen het lied in en buiten de kerk. Er bestaan m.i. geenerlei aanwijzigingen, dat Calvijn b.v. het onderscheid tusschen „pseaulmes ou chansons spirituelles" dààrin zou hebben gezocht. De saneering van de „chansons deshonnestes" lag voor hem — en daarin stond hij waarlijk niet alleen — in het weer-betrekken op God. „Cantus laetitiae indicium", maar dan van een geestelijke vreugde: „spiritualis laetitia". En Calvijn, hoe dan ook theocratisch van opvatting, zal allerminst toegegeven hebben, dat men God thuis anders kon eeren dan in de kerk. We weten natuurlijk weinig met zekerheid,

maar ik heb nooit kunnen aannemen, dat Calvijn, die in de kerken de meerstemmige koormuziek verbood, omdat zij waren „composés au plaisir des oreilles seulement", de vierstemmige zettingen van Claude Goudimel voor het huisgezin wèl zou hebben goedgekeurd. Zeker, uitgever of auteur (zie de herdruk in het Bärenreiterverlag te Kassel) verzekeren wel, dat de uitgave moet dienen „non pas pour induire à les chanter en l'Eglise, mais pour s'esiouir en Dieu particulierement és maisons". Maar het boek verscheen eerst in 1565 en Calvijn was op 27 Mei 1564 gestorven. Goudimel's eerste bewerking in motetvorm, iedere strophe verschillend gecomponeerd, kan bij Calvijn geen behagen hebben gevonden. De tweede waarschijnlijk al evenmin: de groote, Geneefsche reformator was niet bepaald een liefhebber van de polyphonie: de editie verschijnt trouwens pas in Calvijn's stervensjaar. De derde, noot-voor-noot-bewerking was wellicht het meest conform aan Calvijn's opvattingen; we weten echter niet hoe hij er tegenover heeft gestaan, zelfs is niet met zekerheid bekend, of hij er nog in manuscript mee heeft kennis gemaakt. Maar in ieder geval lijkt het me in strijd met Calvijn's idee te veronderstellen, dat hij in godsdienstige zaken verschil zou hebben gemaakt tusschen huis en kerk, tusschen kerklied en algemeen geestelijk lied.

Ik wil niet ontkennen, dat we her en der liedbundels vinden over godsdienstige onderwerpen, die nimmer in de kerken weerklonken en er nimmer weerklinken zullen. Stalpert van der Wielen's „Extractum Katholicum tegen alle gebreken van verwarde hersenen" (1631) is daarvan wel het meest sprekende voorbeeld: de kerk is geen plaats voor apologetische bestrijding van anderen. Maar we zijn het er zonder veel moeite over eens, dat de bloeitijd dan ook reeds achter den rug is en dat deze liederen ook buiten de kerk niet veel gezongen werden.

Nòch Wackernagel, nòch Bäumker hebben er zich om bekommerd, ons te vertellen, waar en wanneer zich achter het *woord* kerklied een equivalent en eenigermate duidelijk onderscheiden begrip, laat staan een dergelijke praktijk stelde. Ik moet me al zeer sterk vergissen, wanneer zulks niet eerst rond het aanbreken der 17e eeuw het geval zou zijn geweest. In 1529 eerste vinden we het woord op het titelblad van Chr. Flurheym's „Alle Kirchengesang" (Leipzig, 1529) en merkwaardiger wijze bevat het boek slechts *proza*vertalingen van Latijnsche, liturgische gezangen. Het wordt

1574 voor we bij Rutger Eding's „Gemeine Kirchische Hymnen" het woord weer ontmoeten. Maar dat er van een tegenstelling nog geen sprake is, bewijst niet alleen de inhoud der nog verschijnende bundels; we vinden in 1590 een klein boekje met den naar ons gevoel veeleer dubbelen, dan paradoxalen titel „Siben Schöne Geystliche Kyrchen Gesäng"; vier jaar later verschijnt te Konstanz het boekje „Catholische Kirchen-Gesang vor und nach dem ..... *Cathechismo* zu singen". Met de „Kirchengeseng"-uitgaven van Arnoldt Quentel (1599, vlg.) zien we in 1616 te Paderborn een uitgebreid boekje verschijnen: „Catholische, Geistliche Kirchen Gesäng.....: *Bey der heiligen Mesz, Predig, in Häusern und auff dem Feld* sehr nützlich zugebrauchen": het wordt dus precies zoo voorgeschreven als de Quentel-uitgaven en even merkwaardig vaak zoo herdrukt. Ook het liedboek van Peter von Brachel (Keulen, 1628) kan, behalve in de kerk, ook „bei dem Catechismo oder christlicher Lehr *und sonsten*" worden gebruikt; het Heidelbergsche boekje van 1629 is „auch anderszwo *bey Handarbeit* nutzlich zu gebrauchen", etc. etc. etc.

Neen, de onderscheiding komt er pas tijdens èn dòòr het verval. En we moeten juist streven naar het herstel van de on-gespleten toestand in gelooven en handelen. Wat ik in de kerk niet kan zingen, mag ik ook thuis niet als geestelijk lied gebruiken. En wanneer *op dit oogenblik* sommige schoone, geestelijke liederen in de kerk niet kunnen worden gezongen zonder de geloovigen te choqueeren, dan moeten we veeleer de noodzakelijkheid inzien hun mentaliteit te hervormen: opdat ook in de kerk ons lied wederom een „laetitiae spiritualis indicium" zal mogen worden.

De strijd rond het geestelijke lied, hoezeer ook gebonden aan het herstel van theologisch inzicht en liturgisch beleven, is er een van aesthetischen aard: voor zuivering van teksten, rhythmen en melodieën: het aldus herstelde lied zal den fatalen kring kunnen helpen breken door beïnvloeding van de mentaliteit: daaruit kàn dan eenmaal een nieuw goed lied geboren worden.

Maar tegelijkertijd blijve men zich bewust van het groote belang, dat gelegen is in den eisch van de nationale eigen-heid. Deze eisch geldt voor allen: naar teksten en melodieën en rhythmen. Wanneer, zooals voor de traditioneele psalmenzang zeker het geval is, de overlevering de zang vraagt van geïmporteerde melodieën, zorge men er bijna scrupuleus voor, dat de mogelijkheid geschapen worde

tot een werkelijke eenheid met onze eigene teksten; wat Prof. van der Leeuw (t.a.p. pag. 199) over rhythme en accent zegt, gaat slechts op een klein deel der kwestie in, en het is bovendien onjuist, omdat rhythmisch en melodisch accent er met elkaar worden verward.

Wat het nationaal-eigene betreft, we voelen ons niet erg gerust nòch door het internationale aspect van het nieuwe boek, nòch door de praktijk in de nieuwe, Protestantsche gezangenbundel, nòch ook door de algemeene Katholieke praktijk: 40% en meer der liederen is oneigen!

Ik zie dus het belang van van der Leeuw's nieuwe boek niet daarin, dat het voor ons helder de kwesties zou stellen en oplossen; maar veeleer daarin: dat het ons tot stellingname dwingt, juist door zijn subjectiviteit. Daarvoor zijn wij allen den schrijver dank verschuldigd.

Het eenige verschil, dat ik zou kunnen zien, bestaat in de practische eisch van vlotte zingbaarheid door een *grootere* gemeenschap: het al te teedere geestelijke lied zal, althans zoolang de practische muzikaliteit van ons volk niet hooger is opgevoerd, in de groote kerken niet gezongen kunnen worden; het verschil is dus practisch en niet principiëel.

Juist door het verschil te poneeren en dan slechts subjectief te verdedigen, zal de hooggeleerde schrijver menigeen dichter bij de waarheid brengen: dat het verschil niet bestaat. Het lied kent geen aparte, kerkelijke stijl.

Amsterdam, 12-11-'39. JOP POLLMANN.

THOMAS HEMERKEN EN PATER BRUGMANS „LEVEN VAN JESUS".

In de October-aflevering werd, op het voetspoor van Collega T. Brandsma O.Carm., vrij afdoende bewezen, meen ik, dat Thomas a Kempis' *Orationes et Meditationes de Vita Christi* geen oorspronkelijk werk kunnen genoemd worden, daar ze in het groote middenstuk eigenlijk niets dan een vertaling of een Latijnsche bewerking zijn van Pater Brugmans door Collega Brandsma teruggevonden middelnederlandsche „Beschouwingen" over het lijden van Christus.

Ik merkte daarnaast echter reeds op, dat Thomas' tekst veel

uitvoeriger was dan die van Pater Brugman; en meende te goeder trouw, dat al deze verdere uitweidingen ten minste Thomas' eigen vinding waren. Dit blijkt nu echter niet het geval te zijn.

Pater Brugman heeft toch behalve de bedoelde „Beschouwingen" over het lijden van Christus, ook nog een „Leven van Jesus" [1]) geschreven, dat W. Moll reeds in 1854 heeft laten afdrukken, achter in zijn boek over „Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw", in twee deelen te Amsterdam uitgegeven.

Welnu, het blijkt nu, dat Thomas ook dezen Middelnederlandschen tekst vóór zich heeft gehad, en er aanhoudend stukken uit heeft vertaald; en dat wel in zoo'n overvloedige mate, dat wij onze eerste gevolgtrekking: **Thomas heeft de Beschouwingen van Pater Brugman vertaald en uitgewerkt** moeten vervangen door een tweede stelling: **Thomas heeft de Beschouwingen èn het Leven van Jesus van Pater Brugman, bij zijn overzetting in het Latijn, tot één mozaïek verwerkt,** waarvan het Leven van Jesus reeds het heele kader bevat, terwijl aan de Beschouwingen vooral de lyrische gebedsvorm is ontleend.

Er blijft dus, als Thomas' geestelijk eigendom nog veel minder over, dan wij aanvankelijk hebben vermoed.

Ik stel er prijs op te vermelden, dat ik ook dezen keer niet zelf de eigenlijke vinder ben geweest, maar dat de vele gelijkenissen tusschen Pater Brugmans „Leven van Jesus" en Thomas a Kempis' „*Orationes et meditationes*" het eerst zijn opgemerkt door mijn Collega en oudleerling Pater Joh. Heesterbeek S.J. die mij reeds 18 Mei 1929 uit Maastricht een brief schreef met de mededeeling hiervan, en daar toen reeds een drietal afdoende parallelle citaten voor opgaf. Door een samenloop van omstandigheden zijn wij geen van tweeën daar toen nader op ingegaan en was ik zelf de heele zaak vergeten. Maar in de maand October van dit jaar, dus nadat mijn vorig artikel in Onze Taaltuin 8, blz. 161-179 reeds verschenen was, kwam mij zijn reeds vergeelde brief weer in handen. Begrijpelijker wijze ben ik dat toen op eigen gelegenheid eens wat nader gaan onderzoeken; en dit artikel heeft geen andere bedoeling dan het resultaat van mijn nalezing mede te deelen.

Eenigszins vreemd deed het tot nu toe aan, dat Thomas pas op het einde van zijn Eerste Deel, plotseling Pater Brugmans „Be-

[1]) De volledige titel luidt: Eene devote oefeninge der kijnsheid, des middels ende des eyndes ons Heren Christi na inholt des Evangelijs vergadert van Broeder Johan Brugman.

schouwingen" begon te vertalen. Welnu, dat probleem is thans alweer opgelost. Want het blijkt nu, dat de bewerker van den beginne af het weldoordachte plan heeft gehad, deze beide boeken van Pater Brugman tot één grooter geheel te verwerken.

Want na in Capitulum I, met den aanhef: Domine Deus meus, *laudare* te desidero..... zoo aanstonds zijn afhankelijkheid bewezen te hebben van P. Brugmans eerste Boek „het Leven van Jesus", dat begint met: „Van der hoger glorioser Drievoldicheit soe steet ons die sympelike toe gheloven, *te eren,* te dancken, *te laven* ende te *gebenedien*"; leidt hij onmiddellijk het tweede en zoo goed als alle in de vier Boeken volgende Capitula in met den ons reeds uit onze vorige behandeling bekenden aanhef: *Benedico et gratias ago tibi,* die het meest karakteristieke kenteeken is van P. Brugmans tweede Boek „Beschouwingen". Toch komt in dit Liber I behalve de overal herhaalde uitroepen: *Benedico et laudo te, Laudo et honorifico te,* van deze Beschouwingen tot Cap. 22 „Opten heiligen palmdach" zoo goed als niets meer voor. Maar des te meer plaats was er dus om hier P. Brugmans Leven van Jesus te benuttigen.

Maar wij hebben nog een veel-meer-omvattend argument, dat namelijk óók het idee en de indeeling der vier Boeken aan P. Brugmans „Leven van Jesus" is ontleend.

Ook dit werk is toch evenals het boek van Thomas in vier boeken verdeeld, waarvan de titels zijn:

I. Die menichvoldighe vuerighe begheerte dier older vaders des Olden Testaments tot Ihesus Christus toecomste ende gheboerte, ende van sijnre kintscheit besloten tot sinen dertichsten iaren toe, in 42 artikelen of ponten (28 blz.).
II. Van sinen leeren ende leven tot sijnre ghebenedider passien toe, in 22 artikelen (13 blz.).
III. Die passie ons lieven Heren, in 160 artikelen (66 blz.).
IV. (Van dit boek is geen titel te vinden, maar het is toch duidelijk door de nummering der artikels als afzonderlijk boek van de overige drie boeken gescheiden en behandelt: de mysteriën van de Verrijzenis tot de Nederdaling van den H. Geest en de verspreiding van het Evangelie door de Apostelen; met nog een paar artikels over de religieuze Ordes en den droevigen toestand van het Christendom in de 15e eeuw — om te sluiten met de voorspellingen omtrent den Antichrist en het laatste Oordeel in 30 artikelen (10 blz.).

Gelijk men uit onze titel-opgave van Thomas' vier boeken op blz. 163 zien kan, heeft Thomas Hemerken echter P. Brugmans twee eerste deelen in zijn eerste Boek samengenomen, maar daarentegen Brugmans vierde deel in tweeën gesplitst. Daardoor beslaat echter Thomas' IVde boek slechts 28 kleine blz. terwijl zijn Boek I uit 50, Boek II uit 160 en Boek III uit 110 kleine blz. bestaat. Daar echter deze indeeling in Boeken verder geen enkel verschil maakt in de behandeling; en in beide werken de Passie met hare omlijsting evident de hoofdzaak is; terwijl ze ook beiden met het begin van het oude Testament aanvangen en (van Brugmans Antichrist en Laatste Oordeelscapita afgezien) met de uitbreiding van het Christendom over de wereld eindigen; is de hoofdconceptie en de gezamenlijke inhoud der beide boeken volkomen aan elkaar gelijk. Het hoofdverschil ligt in de behandeling. Terwijl P. Brugman toch in zijn „Leven van Jesus" een verhaal geeft, hier en daar met gebeden onderbroken, ontleende Thomas aan Brugmans „Beschouwingen" voor al zijn vier boeken den lyrischen gebeds-stijl, die slechts zelden door verhaal of betoog wordt vervangen [2]).

Wij mogen dus veilig aannemen dat Thomas' eenigszins gewijzigde indeeling der 4 Boeken op die van P. Brugmans Leven van Jesus berust. En ik vermoed met reden dat deze verschillen met opzet zijn aangebracht, om een al te groote gelijkenis te voorkomen.

De vaak letterlijke overeenkomst met „Het Leven van Jesus" zien wij dan ook in Thomas' Cap. 3 reeds beginnen:

PATER BRUGMAN:	THOMAS HEMERKEN:
Leven van Jesus. Boek 1, Art. 9.	Libr. 1, Cap. 3.
Ende opdat so grote weerdicheit ende genade Godes *mit*	*Et ne forte per ignorantiam* homo suam posset excusare ma-

[2]) Ik maak van deze gelegenheid gebruik om er even op te wijzen, dat er in denzelfden tijd nog een ander Leven van Jesus in gebeden is verschenen, dat in den vorm althans heel veel op p. Brugmans Beschouwingen gelijkt. Ik bedoel het door W. Moll in zijn Boek over p. Brugman (Bijlage III) beschreven en op 1469 gedateerde handschrift „Een uitvoerige verzameling van gebeden, die gezamenlijk het gansche leven des Heeren bevatten. Het eerste gebed vermeldt het eeuwige Raadsbesluit der H. Drievuldigheid tot verlossing der gevallen menschheid; het laatste de uitstorting van den H. Geest op den Pinksterdag. De historische stof wordt in alle slechts even, maar doorgaans met duidelijkheid, aangeroerd, en daaraan worden onmiddellijk smeekingen verbonden welke met die stof verwant zijn. Het begin en het einde van al de gebeden is hetzelfde: „Ghebenedien wi den Here! Gode gheven wi den lof. Danc segghen wi u Here enz." Hebben wij hier misschien met een andere navolging of nadere uitbreiding van p. Brugmans Beschouwingen te doen? Het handschrift was in W. Moll's bezit en zal dus waarschijnlijk thans in de Amsterdamsche Universiteitbibliotheek berusten.

onwetenheit ende ondancberheit der menschen *niet* vruchteloes wesen en solde of crachteloes; soe en hevet die goedheit Gods *niet afghelaeten*

na ghelegenheit *der vijf tijden doer patriarchen, richtere ende priesteren, coningen ende propheten, van Abel, den rechtveerdighen man, tot Sunte Iohan Baptisten toe, te voertkundigen ende te voren (te) figurieren: die toecoemste* des ghebenediden Soens Gods,
opdat des menschen *verstant overmids den ghelove opgericht solde wesen* tot God in den hemel, ende opdat *sine begheerte te bet ende te meer ontsteken worde mit vurigher minnen.*

litiam; consuluisti *frequenti* admonitione eius errori pandendo legem, inferendo plagas, aperta iudicia exercendo in peccatores, multiplicando signa, promittendo bona futura, ita ut essent inexcusabiles, qui se ad cultum tuum et veritatis notitiam non converterent, nam et *quinque saeculi aetatibus per patriarchas, iudices, sacerdotes, reges et prophetas ab Abel iusto usque ad Iohannem Baptistam, praecursorem tuum, non destitisti* desiderabilem *adventum tuum* miris signis ac multiplicibus oraculis *praenunciare,* promittere *ac praefigurare, ut intellegentias* nostras tot testibus praecurrentibus ac tua mysteria nuntiantibus *ad fidem erigeres* et torpentes *affectus* nostros *per viva* multorum patrum antiquorum exempla *ardenter inflammares.*

Hierna volgen nu de geheimen van het Verborgen leven van Jesus' geboorte af tot op zijn dertigjarigen leeftijd. P. Brugman is hier overal de oorspronkelijke denker, en Thomas is de trouwe volger. Alleen verkort hij hier in plaats van uit te breiden; maar slag op slag ontmoeten wij bij hem P. Brugmans vertaalde woordenkeus, gedachten en bespiegelingen. Een sprekend voorbeeld is de groote nadruk die gelegd wordt in Brugmans 31ste Artikel op het schreien en het gezoogd worden van Jesus, waaraan Thomas zijn heele 7de en 8ste Caput besteedt. Alleen dwingen hem de telkens ertusschen gevoegde aansprekingen om de levendige beschrijvingen en scènetjes van P. Brugman in stukken te breken. Opmerkelijk is het ook, dat juist door die lofzeggingen de mooiste stukken uit Brugman onvertaalbaar bleken, en dus niet opgenomen zijn.

Maar toch is de objectieve inhoud van Thomas' hoofdstukjes geheel en al bij P. Brugman terug te vinden. Precies dezelfde volgorde bewijst hier weinig, omdat ze beiden natuurlijk omtrent Jesus' kinderjaren het Evangelie van Lucas volgen. Toch levert op één punt ook de volgorde een bewijs voor Thomas' afhankelijkheid. Zoo valt het bij P. Brugman op, dat hij na in Art. 38 de vlucht naar Egypte en het zevenjarig verblijf in dat vreemde land te hebben overwogen, in Cap. 39 nog even voortgaat met het verhaal, dat weer de Engel tot Joseph kwam en hem beval naar het land van Israël terug te keeren; maar zich dan ineens onderbreekt om Herodes' moord op de Onnoozele kinderen van 7 jaar terug te gedenken: „Mer doch hier en tusschen is goet overdacht die yamerlike ende deerlike doot der cleynre ende onnoselre kinderkens, die tyran Herodes dede doden, om des sueten Ihesus wille enz."

Welnu, Thomas doet precies hetzelfde en maakt het nog een beetje erger. Nadat hij toch in Cap. 13 niet slechts de vlucht en het verblijf in Egypte heeft behandeld, maar er zelfs de „iterata remeatio in patriam" en de „inhabitatio cum parentibus in civitate Nazareth" aan heeft toegevoegd, keert ook hij met zijn Cap. 14 pardoes naar Bethlehems kindermoord terug, om Jesus met den gebruikelijken aanhef te begroeten *Benedico et gratias ago tibi Domine Iesu Christe, spes pupillorum, gloria humilium et corona sanctorum omnium, pro innocenti occisione tot millium puerorum pro tui nominis causa trucidatorum* en dan kort den moord der Onnoozele kinderen te behandelen.

Als een enkel staaltje van dit eerste Boek neem ik nog een gedeelte van het laatste samenvattend hoofdstukje over Jesus verborgen leven uit beide schrijvers op.

PATER BRUGMAN:
Leven van Jesus. Boek 1, Art. 42.

Hier machstu overdenken, waerom dat men niet en leest in den evangelio, wat Ihesus Christus dede *van sinen twelef iaren tot sinen dertichsten iaren.*

Het is guet te vermoeden, *dat hi levede in groter armoeden, in oetmoedicheit ende dienstachticheit,* mitten werken bewisende

THOMAS HEMERKEN:
Libr. 1, Cap. 16.

Benedico et gratias ago tibi Domine Iesu Christe, pro excellentissima sanctitate conversationis tuae, quam cum parentibus in Nazareth diu secrete duxisti *ab anno duodecimo usque ad tricesimum aetatis tuae annum, cum eisdem in magna paupertate, humilitate, et subiectione*

dat hi namaels mitten worden predicte..... wat in den evangelio daer ghescreven staet, dat die Ioden *hem* van spite *hieten des tymmermans soen,* ende op een ander stede in Marco hieten si hem *een tymmerman* te wesen.

Hi hevet *ons ghegeven exempel* der grondeloser *oetmoedicheit* ende vernietheid, *dukende* ende swigende *totter bequamer ende gheordinierder tijt* hem selven te vertonen. O hoverdie der werlt, *hoe bistu hier bescamet!* Christus en *begheert ghenen menscheliken lof of ere. Heimelike heeft hi begheert eerst te leven ende Gode alleen becant te wesen.*

victitando. Laudo et exalto te: pro *humillima* latitatione inter homines et concives tuos, *quod te fabri filium nominari* dignatus es pariter et putari, „nec aliquod divinitatis signum ad tuam deitatem cognoscendam publice ostendisti."

O humilitas Christi, *quantum confundis superbiam vanitatis* meae, et quam *lucido exemplo* me admones *fugere apparentiam humanam, — eligere occulte vivere, optare soli Deo innotescere; .... donec* ad fructificandum coelitus fuerit *admonitio facta.*

Men ziet, hoe kunstig hier alles door elkaar geworpen is, maar hoe alles wat Thomas zegt in P. Brugmans tekst is terug te vinden. Zelfs het schijnbaar tusschengevoegde zinnetje: *nec aliquod divinitatis signum ad tuam deitatem cognoscendam publice ostendisti* is slechts een korte samenvatting van wat bij P. Brugman onmiddellijk achter de aangehaalde woorden volgt: „Het en is geen wonder dat Ihesus van sinen vrienden ende van sinen maghen versmaet is gheweest; want si mochten ghehoert hebben dat gheschiet was inden tempel tot sinen twelf iaren ende daerop hem verhapende *dat hi wonder driven solde*: ende dat hi se alle rijck ende salich maken solde ter werlt, des hi eene noch en gheen en dede na der werlt loep. Och, woe bijsterlic saghen si toe ende hoe clein achten si hem, anghesien dat daer niet af en quam, als si haepten."

Hier volgt nog één zinnetje op: „Och mensche, leer di vernieten ende denc hierop! Dit is die rechte voetpat der selicheit ende tot enen hoghen beteren gheesteliken leven. Deo gracias", en daarmee is het Eerste Boek van P. Brugman uit. Thomas zet echter onverstoord met Cap. 17 zijn Liber Primus voort; wat niet wegneemt, dat hij onmiddellijk doorgaat met P. Brugman te vertalen en bij te werken.

PATER BRUGMAN:
Leven van Jesus. Boek 2, Art. 1.

Laet ons gaen mitten sueten, *ghebenediden Ihesus* tot Sunte Iohannes Baptisten, die daer predicte den volke ende doepte se inder Iordanen. Het gelievede onsen lieven Heren *te seynden voer hem* Sunte Iohan Baptisten, *van welken hi ghedopet wolde wesen inder Iordanen,* want hi alle *watere rueren wolde overmids antasten ende rueren sijns alrereynsten ende suverste lichaems.*

Item laet ons merken, *hoe die Vader hem vertoende* in eenre stemmen segghende: dit is mijn gheminde Soen; die *Soen Godes* in sijnre menscheit, ende die *Heilighe Gheest* in eenre ghedaente van eenre duven. O weermighe cracht des heiligen doepsels, daer *die hemelen den ghedoepten werden opghedaen,* daer se werden gheestelike vercoren kinderen Godes ende tempelen des *Heiligen* Gheestes.

THOMAS HEMERKEN:
Libr. 1, Cap. 17.

Benedico et gratias ago tibi, Domine *Iesu* Christe, fons bonitatis et origo virtutum, *pro* humili *susceptione sacri baptismatis,* pro impletione omnis iustitiae, pro spontanea submissione sub *praecursoris* tui manibus, *a quo in Iordane dignatus es baptizari consecrans nobis baptismi fluenta,* in quo cunctis baptizandis, parvis videlicet et magnis, exemplum tribuisti, quatenus salutiferae regenerationis humiliter suscipiant sacramentum....

Benedico et glorifico te pro revelatione *coelestium secretorum,* pro *summae Trinitatis praesentia* manifeste *ostensa, pro* aeternae vitae *introitu patefacto,* pro beati praecursoris tui Iohannis Baptistae illuminatione....

Nemo enim mundus a sorde, nisi tu solus mundus et mundator, solus sanctus et *sanctificator.*

Zoo beantwoordt Cap. 18 van Thomas aan P. Brugmans Cap. 2 en 3, nog een beetje getrouwer. Terwijl nu echter P. Brugman nog de overige 20 Artikels van zijn 2de Boek eraan besteedt, om vrij uitvoerig de voornaamste gebeurtenissen van Jesus' openbaar leven te schetsen, en zich dan op het einde nog verontschuldigt: dat dit maar een allerkortste samenvatting is „ende veel is hier achtergebleven"; weet de altijd meer lyrisch gestemde Thomas hiermee in drie Capitula klaar te komen, respectievelijk Cap. 19: *De sancta praedicatione et salutari doctrina Iesu* (Brugman art. 8), Cap. 20: *De gloriosis signis et benevolentia Iesu* (Brugman art. 11), Cap. 24: *De exemplis bonisque moribus Iesu et de tribulationibus eius*

in mundo (Brugman art. 13 en 10). Hiermee is bij P. Brugman nu het tweede Boek uit, waarna hij zijn Derde Boek Over het Lijden van Jesus aanvangt met een breede uiteenzetting over den tweespalt tusschen Jesus en de Joodsche priesters, Pharisaeën en schriftgeleerden en daarop het Feest van Palmzondag laat volgen, zoodat hij na den feestmaaltijd bij Symon den Melaatsche in Bethanië pas in het 6de Artikel van het 3de Boek aan de gebeurtenissen van Palmzondag komt. Maar Thomas springt van Cap. 21 ineens naar Palmzondag in Cap. 22, waarop nog Cap. 23 en 24 met de geschiedenis van het Avondmaal als slot van het eerste Boek volgen. Hij heeft natuurlijk tijdig begrepen, dat een uitvoerig Leven van Jesus in dezen gebedstoon veel te lang zou worden. Ook nu reeds hinderen die tallooze herhalingen van *Benedico et gratias ago tibi.* Bij Thomas begint Boek 2 over Christus' lijden nu dus pas na het Avondmaal. Is dit weer niet een opzettelijk aangebracht verschil?

Maar trots alle afwijking in de indeeling, blijft ook voor deze Hoofdstukken gelden, dat al het objectieve van Thomas, meestal in veel uitvoeriger vorm, bij Pater Brugman is weer te vinden; of chronologisch juister gezegd, dat Thomas met de overeenkomstige hoofdstukken van P. Brugmans „Leven van Jesus" voor zich, zijn eigen Latijnschen tekst heeft bewerkt.

Om van deze laatste Capita van Thomas echter een goed begrip te geven, moeten wij natuurlijk de beide boeken van P. Brugman naast elkander opslaan; want men zal zich herinneren, dat Brugmans „Beschouwingen" juist met Palmzondag beginnen.

PATER BRUGMAN:
Beschouwingen. Cap. 2.

O alresuetste *here ihesu cristi,* die daer bist *broet des levens ende fonteyne des levenden waters, ic gebenedie di ende lave di* mit oetmodiger dancberheit *voer dijn heilige aventmael,* ten *welken du mit groter begeerliker begeerten mit dijnen armen* ende oetmoedigen *discipulen geholden hebst in tegenwordigheit Iudas des verraders.*

THOMAS HEMERKEN:
Libr. 1, Cap. 23.

Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, panis vitae et fons aquae Salutaris pro tuo sacratissimo convivio ultimae *cenae* cum discipulis tuis, quod diu *magno cum desiderio celebrare* desiderasti quando tu *.... cum pauperculis illis discipulis* et *impio Iuda praesente .. cenasti....*

Laudo et glorifico *te pro im-*

Oec soe *lave ic di voer die onmetelike miltheit dynre mynnen, wanttu na den eten des paeschlams dat werdige heilige sacrament dyns alren duerberlicsten lichams ende blodes in gesat hebste, in gehoechnisse dijnre passien ende* in een teiken *dynre* hertlicker *mynnen.*

Oec *soe eer ik dy voer dat grote* werdige *exempel der* onspreckelicker *oetmoedicheit in dat wasschen der voeten dynre apostelen.*

Oec soe *danc ic di voer dat lange ende uterste gotlike sermoen dattu sprakest na den* heiligen aventmael *mit claerre stemmen,* in welcken dijne menynge was, die *herten te stercken ende te troesten,* want si bedruct waren boven maten.

mensa largitate excellentissimae *caritatis tuae, quod post esum agni psachalis ... pretiosissimi corporis et sanguinis tui sacramentum in memoriam passionis tuae et* perpetuae *dilectionis* tunc primum *instituisti.*

Cap. 24.

Benedico et gratias ago *tibi ... pro illo* profundae *humilitatis tuae* et servilis obsequii *exemplo maximo,* dum tu ... humilium *servorum tuorum pedes* dignatus es ... *abluere.*

Laudo et *honorifico te ... pro illo eximio et longo divinoque sermone,* „pleno caritatis igne et dulcedinis favo" *quem post* lotionem pedum et Iudae proditoris recessum *lucidissima voce praedicasti* quo tristia ipsorum *pectora confortare et consolari* „adversus imminentes tribulationes" studuisti.

Maar het laatste Latijnsche bijzinnetje is er uit het Leven van Jesus art. 23 aan toegevoegd, waar staat: „om sine lieve kinderen *teghens den tocomende strijt* te wapenen" en de invoeging „pleno caritatis igne et dulcedinis favo" is ook weer aan het „Leven van Jesus" ontleend, dat in hetzelfde artikel van *„den honichdranck der* vloyende *minnen Ihesu"* gewaagt.

Maar als wij ook reeds in den eersten zin van dit caput, de door puntjes aangegeven stukjes invoegen, dan lezen wij daar na *cenasti* over Judas „et inter prandendum sacrae exhortationis verba dulciter protulisti, ipsumque *Iudam de sua malitia beningna* admonitione *revocare studuisti"*, dan zien wij dat dit weer slechts een korte samenvatting is van art. 20 uit het „Leven van Jesus" dat begint met: „laet ons merken ende ansien die neernsticheit ende *die vliticheit,* die Christus dede, *om Iudas van sijnre boesheit te trecken",* enz. enz. Want zoo gaat het hier bijna overal. Bijna elk

zinnetje, dat aan de „Beschouwingen" door Thomas wordt toegevoegd, is in Brugmans „Leven van Jesus", bij de behandeling van hetzelfde Geheim gewoonlijk letterlijk terug te vinden.

De titels met een korte inhoudsopgave van dit tweede Boek vindt men in Onze Taaltuin van October blz. 164-166. Het is hier natuurlijk niet noodig ze allemaal te behandelen. Wij nemen dus eerst Cap. 4, waarvan ik het reeds op blz. 168-169 opgegeven begin, hier nog eens overneem; om te laten zien, hoe Thomas in het onmiddellijke vervolg daarvan bij afwisseling zijn beide bronnen naschreef.

PATER BRUGMAN: Leven van Jesus. Art. 35.

Laet ons sien, *hoe dat* die Ioden als verwoede honden comen *inder duustere nacht* mit *stocken* mit kusen (knodsen) *mit lanteernen mit sweerden.*

Ende die valsche *verrader Iudas* ghinc voer hem, als een bose leydesman. Och hoe sutelick sprac die minlike Ihesus: wien suecti? Ende si antwoerden fellike: Ihesum van Nazareth! Ende hi seghede: *Ic bint!* Ende *se vielen achter rugghe ter eerden.....* Och *hoe lichtelic* hadde hi se al moeghen verderven. . . . *had hi* sine mach(t) willen tonen.

Art. 36.

. . . ende hoe dat Ihesus sprac: *ist dat ghi mi suect, so laet dese mijn discipulen vrey en wechgaan.*

PATER BRUGMAN: Beschouwingen. Cap. 4.

O warachtige onnoesel lam gods, afnemer onser sunden, alresuetste *here ihesu cristi ic gebenedie ende danck di om dijn willige berietheit totter passiën . . . doe dijn viande in die donckere nacht comende mit Iudas den verrader mit groter scharenren, mit sweerden ende stocken, mit facculen ende* menigerley *wapen, om di als enen mordener te vangen, want du hem tegemoet bist gecomen mit opsettige wille suetelike vragende wen suect gi* etc.

THOMAS HEMERKEN: Libri 2, Cap. 4.

Benedico et gratias ago tibi, Domine Iesu Christe, liberator et salvator noster, *pro tua voluntaria ad passionem prompitudine, quando venientibus in tenebrosa nocte saevissimis inimicis tuis una cum traditore tuo Iuda* nequissimo *cum turba multa, cum gladiis et fustibus, cum facibus et armis, tamquam ad latronem comprehendendum* mox *illis obviam ultroneus processisti dicens: Quem quaeritis? Ego sum. Si ergo me quaeritis, sinite hos abire . . . nam statim abeuntes retrorsum ceciderunt simul in terram: Quid* ergo factum *fuisset, si* duodecim legiones angelorum accito ven*issent.*

Laudo et glorifico *te, innocentissime agne Dei Iesu* Christe *pro tua*

PATER BRUGMAN: Leven van Jesus. Art. 37.

Ende die goedertieren minlike Ihesus en *heeft hem niet gheweygert den mont,* mer sinen ghebenediden, *honichvloyenden mont* heeft hi vriendelike *ghevoecht an* den mont *des verraders.* Ende daerenbaven, o suete *Ihesu,* so hebstu hem *vermaent der older vrientscap* segghende: *Vrient waerto bistu ghecomen.*

Ende want dit niet en halp, so hebstu hem scerpeliker toeghesproken, seggende: *O Iuda,* hoe dorstu *den soen des menschen mit enen cussen verraden!*

PATER BRUGMAN: Leven van Jesus. Art. 38.

Laet ons sien hoe dat die elven apostelen bereyt stonden om haren lieven meyster te helpen, als 't wal scheen in Sunte Peter, *die Malchus sijn oer afsloeg.* Mer die goedertieren Ihesus benamt, want hi hem geboet, *dat hi sijn mes in sijn scheide steken solde,* ende daerenbaven sette hi Malchus sijn oer an, *ondoechde mit doechde te lonende.*

PATER BRUGMAN: Beschouwingen. Cap. 4 (vervolg).

Voert *so lave ic di alre onschuldichst laem* gads *voer die onsprekelike sachtmoedicheit die du an Iudas* bewesden hebstu, *verdrachtelick nemende sijn valsche* gruete ende sijn venynig *cussen dyns alren suetsten mondes, des hi onwerdich was* etc. *mer mynlicke* ende *oetmoedelicken hem berispende: O Iuda mit enen cussen leverstu des menschen soen?*

PATER BRUGMAN: Beschouwingen. Cap. 4 (vervolg).

Oec soe lave ic (di) voer dat teiken ende werck der mynnen, datstu an *Malchus bewesen hebst* den boesen knecht, sijn oer weder ansettende.

ineffabili mansuetudini et insuperabilis lenitatis virtute, *quod adversus fraudulentissimum prostitorem* non es succensus *neque* praesentiam eius *indignanter aversatus sed* potius *amicabili* dignatus fuisti colloquio *solita* illum *pietate amicum* appellans atque *dulcissimum oris tui osculum, quo dignus non erat, amanter ei indulsisti* dicens: *Amice ad quid* venisti? Cuius etiam *temeritatem, fraudem* atque nequitiam *humili corripuisti* sermone: *Iuda, osculo filium hominis tradis?*

O quam miranda pietas... Iesu piissime mitissime, quod in fraudulenta traditione non es oblitus veteris amicitiae et dulcedinis, sed *pro* grandi *iniuria beneficium impendisti* sanitatis, dum *mutilatam a discipulo aurem* servi pontificis *curasti,* ipsumque defensorem tuum Petrum ab invadentium laesione compescuisti dicens: *Converte gladium tuum in locum suum.*

Men ziet hier duidelijk hoe Thomas de beide boeken van Pater Brugman voor zich heeft en er beurtelings uit verder werkt; en dat in zoo drukke afwisseling, dat hij in één hoofdstuk verschillende malen van bron veranderde.

Toch is het niet te ontkennen, en dit geldt voor vele hoofdstukken van dit tweede boek, dat hij de Beschouwingen tusschen zijn eigen uitweidingen bijna heelemaal letterlijk van Brugman vertaalt, terwijl hij met den tekst van het „Leven van Jesus" veel eigenmachtiger omspringt, en daar veel van weglaat. Blijkbaar beviel hem het groote boek van Brugmans Jesus-leven niet half zoo goed, als de veel minder omvangrijke Beschouwingen; wat trouwens volkomen bevestigd wordt door het feit, dat hij de heele stof van Brugmans vierdeelig „Leven van Jesus", in den lyrischen gebedsvorm der „Beschouwingen" heeft omgezet.

Ook moet er hier nog even uitdrukkelijk op gewezen worden, dat gelijk onze aanhalingen uit Brugmans teksten naast Cap. 4 van Thomas reeds bewezen hebben, de twee werken van Pater Brugman, gelijk trouwens te verwachten was, heel veel parallelplaatsen bevatten, die soms woordelijk overeenkomen; zoodat het in deze gevallen niet altijd ineens is uit te maken, uit welk van de twee boeken de een of andere passage van Thomas ontleend is. In het algemeen moeten wij echter in deze gevallen als zeker aannemen, dat de tekst der Beschouwingen op Thomas meer indruk heeft gemaakt dan de teksten van het Jesus-leven.

Toen Thomas in Cap. 25 nu het Kruiswoord tot Maria en Johannes behandeld had, schoof hij er een nieuw Caput 26 tusschen: *De magnificis virtutibus beatae virginis et de dolore ac lacrimis eius*. Ook P. Brugmans Beschouwingen hebben zoo'n Hoofdstuk: *Van onser vrouwen lof ofter noet heheeten*; maar hier volgt het pas als Hoofdstuk 35 na Jesus' dood, tusschen de afneming van het kruis en de begrafenis. Maar ten slotte vinden wij ook in Brugmans „Leven van Jesus" als art. 160; „So willen wi Marien een luttel loven" na de nederdaling van Jesus' ziel in het voorgeborchte der hel, als besluit van zijn Derde boek over het heilig Lijden. Het is te lang om hier de drie teksten in extenso op te nemen: maar wie ze zorgvuldig vergelijkt, ziet al spoedig, dat Thomas hier bijna altijd, niet den op het einde sterk ingekorten tekst der „Beschouwingen", maar den volledigen tekst van het „Leven van Jesus" heeft vertaald en verder uitgewerkt; alhoewel hij zeker beide teksten voor zich had.

Eén zinnetje wil ik althans opnemen, waarin dit heel duidelijk uitkomt:

LEVEN VAN JESUS. Art. 160.	BESCHOUWINGEN. Hoofdstuk 35.	THOMAS HEMERKEN: Cap. 26.
O, al *wistu wal,* dat*tet menschelike geslechte moste verloest werden mitter bittere doet uwes* lieven *kindes, ende al wast also dattu hem onsprekelike lief haddes, nochtans en hebstu hem niet afgetoghen voer den eyseliken anganc des cruces; mer dinen soen ende di selven hebstu gesat volcomeliken onder den* liefsten *wille Gods. Crachtelike hebstu medeliden gehad mit hem in al sijnre pijnlicheit ende totter doet des cruces bistu* dinen lieven soen *Ihesum na gevolget* onverveerd. Och *du sageste niet an dat vlien der discipulen, noch du en waerste niet verveert voer die wreetheit der Ioden,* mer *bereit wesende mit hem den doed liever te liden, dan dinen* lieven *soen in alsulker last te begeven.*	Ende *voer die vuerige begeerten* die du hadste *totter salicheit der menschen* want du di selven mit dijnen enygen soen, woe lief dattu hem hadste, geheelicke ende oetmoedelicke *der gottelicker ordenancie* of wille opgedragen hebste. Voert so love ic di want du hem naegevolget bist tot onder den cruce ende bi hem gestaen *niet aensiende* dat afscheyden sijner *discipulen noch ontsiende* die *wreetheit der ioeden, oec bereit wesende den doet liever te* lijden dan *in* dien *last* .... van hem te scheiden.	*Pro sitienti desiderio* tuo *ad humani generis salutem,* quod *amara filii tui morte noveras* redimendum. *Et licet indicibili amore* unicum *diligeres* filium, *non tamen ab horrido crucis aggressu ipsum retraxisti sed temetipsam cum filio divinae ordinationi plenarie submisisti.* Attamen *in cunctis poenalitatibus suis vehementer sibi condoluisti et usque ad crucis* ignominiam intrepido vestigio *prosecuta es Iesum* prae euntem, *discipulorum non attendens fugam, neque Iudaeorum metuens saevitiam, parata potius subire necem cum ipso quam relinquere in tali gravamine filium.*

Ik geloof, dat de conclusie duidelijk is, maar de citeering van het geheel zou nog veel sterker doorslaan. Wie dus door mijn voorbeelden niet overtuigd mocht zijn, sla in het alom toegankelijk boek van W. Moll: Joh. Brugman en het godsdienstig leven onzer Vaderen, A'dam 1854, 2de deel blz. 394-96 op en vergelijke die met Pohl: Thomae Hemerken: Opera omnia t. 5 blz. 157-165.

Ook Cap. 29 van Thomas is weer belangrijk, omdat wij er duidelijk uit zien, hoe hij eerst weer begint met Cap. 29 van de Beschouwingen te vertalen. Maar reeds na *Impletum est,* geeft hij de voorkeur aan art. 123 van „het Leven van Jesus", gelijk men door vergelijking met den in de noot opgenomen paralleltekst uit de Beschouwingen duidelijk zien kan. Slechts het welluidende woord *Ceremoniarum* heeft hij uit de Beschouwingen nog even weggegapt [3]).

PATER BRUGMAN:
Leven van Jesus. Art. 123.

Laet ons luusteren wat die suete ghebenedide Ihesus nu segghen sal. Och hi secht: *het is al volbracht, al* voldaen ende *vervult, wat van mi die olde ewe te voeren ghesecht hevet, wat die sacrificien of offerhanden ghefiguriert hebben,* wat die *propheten van mi ghephetiert hebben.* Alle *die begheerten der heiliger older vaderen* sijn al vollbracht. *Alle datghene dat totter verlosinghe des menscheliken geslechtes hoert, dats volcomelike gheschiet ende vervult.*

THOMAS HEMERKEN:
Libri 2, Cap. 29.

Totius vitae tuae clausulam recte protulisti dicens: *Consummatum est,* AC SI PATENTER DICERES: Iam *impletum est, quidquid vetus Iex de me praedixit, quidquid sacrificiorum* ritus et CAEREMONIARUM sacer cultus *designavit.* Iam veraciter *expleta sunt oracula sanctorum prophetarum* et *diu optata desideriorum patrum antiquorum. Iam omne quod ad redemptionem pertinet generis humani completum habet effectum.*

Deze tekst wordt nu eerst door Thomas nog geparaphraseerd in een lang en breed uitgewerkte alleenspraak. Hierna neemt hij nu echter weer den tekst der Beschouwingen tot model, voor de lyriek op den zesden dag:

PATER BRUGMAN:
Beschouwingen. Cap. 29.

O suete mynlike Ihesus O

THOMAS HEMERKEN:
Libri 2, Cap. 29.

Iam enim tempus est ut re-

[3]) *P. Brugmans Beschouwingen Cap. 29.* Consummatum est. OFSTU SEGGEN WOLSTE: *Nu ist* al vervult of volbracht dat mijn hemelsche vader beslaten heeft ende van mi eyschende is in den tijt deses levens. Oec soe sijn vervult die gottelicke beloeften der older vaders begeerten Die beteykinge der sacrificiën der older ewen ende HOERE CEREMONYEN. Ja *nu sijn volbracht* die prophecien der propheten. Nu is volbracht dat werck der menschelicker verloesinge. Nu is getoent dat teyken der hoeger en herteliker mynnen mijns vaders wtvercaren. Nu is die strijt gevochten ende die prince deser werlt heeft den strijt verloren.

doerluchtige prince der glorien du hebste *die werlt gescapen in ses dagen. Ende nu inder sester older soe hebstu dat werck der menscheliker verloesinge vollbracht. Opten sesten dach hebstu Adam gemaect van der eerden. Ende opten sesten dach hebstu hem verloest mit dijnen* duerbaren bloede. *Opten sesten dach wart Adam getemptyert ende bedrogen.* Ende *opten* selven *dach soe bistu geboetscap ende in der reynre maget tempel ontfangen. Ten sesten dag heeft die mensche gesundicht ende dat paradijs verloren.* Ende nu *op* desen *dach bistu om onse sunden gepassyt. Ende die mo(r)der bi dynre genaden wordt int paradijs ontfangen, Opdattu besluten soldste dat nye op dat olde ende dat achtersten mitten irsten,* soe *hebstu te recht gespraken Consummatum est.*

quiescas ab omni opere quod patrasti in terris. Et tu quidem Domine in principio *omnia* cum Patre *creasti,* et nunc cooperante Patre omnia recreasti. *Sex diebus* opus mundanae conditionis fecisti et *nunc sexta saeculi aetate opus humanae redemptionus consummasti. Sexto die hominem de limo terrae plasmasti et sexto die ipsum sanguine tuo redemisti. Sexto die Adam tentatus et per Evam deceptus,* sexto *die* ab angelo *nuntiatus es et in virgine conceptus, sexto die homo peccavit et paradisum perdidit, sexto die tu pro peccatis nostris passus es,* et latro *te miserante paradisum recepit.*

Ut ergo nova respondeant antiquis et postrema prioribus factis, digne sextum verbum *in cruce fuit: Consummatum est.*

Maar daarna keert hij weer naar het „Leven van Jesus" art. 123 terug om de tot nu toe aan de menschheid gebonden Godheid vrij te laten:

PATER BRUGMAN:
Leven van Jesus. Art. 123.

O suete minlike Ihesu *kier weder tot dinen Vader in den hemel, Doet ons op die poerte des rijcs vaders. Ganc ende verloes die ghevangene uit voergeborchte der hellen,* die so langhe na di *ghewachtet* ghesucht ende gheroepen hebben.

THOMAS HEMERKEN:
Libri 2, Cap. 29.

Perge nunc Domine Iesu quo vis et *revertere ad Patrem tuum in coelis, Aperi ianuam regni* coelestis quam diu clauserat temeritas primii parentis. *Vade visitare sanctos patres in limbo inferni, solve* vincula ligatorum. Subleva fessos, *redime exspectantes,* educ *captivos* tuos *de claustris infernalibus.*

Maar ten slotte neemt hij opnieuw de Beschouwingen ter hand om te sluiten uit hetzelfde boek, waaruit hij dit caput begonnen was; zoodat geen enkele druppel van dit Hoofdstuk der Beschouwingen is verloren gegaan:

PATER BRUGMAN:
Beschouwingen. Cap. 29.

Nu soe bid ik di *O alreclaerste spigel alre volmaectheit leer mi alle* guede *werken* mit dijnre gracien te begynnen, *overmids dijn hulpe* te vervolgen ende tot dynre *glorien* salichliken te volbrengen, opdat ic mitter waerheit mach seggen in mijnre lester uren Consummatum est. *Du biste* mijn schepper mijn verloeser, mijn wterlicke *waerom mijns levens. Wees doch mijn loen int rijcke der hemelen, want ic di alle(e)n begeer voer den loen mijns arbeits,* ende *alre geloviger sielen.*

THOMAS HEMERKEN:
Libri 2, Cap. 29.

O lucidissimum exemplar omnium virtutum et bonarum actionum . . . doce me omnia opera mea ad laudem et gloriam benedicti nominis tui humiliter *incipere* diligenter *perficere* ac *feliciter consummare, quatenus te propitio* laetus tecum *dicere queam hora finali incumbente: Consummatum est. Tu enim* fuisti et *es causa finalis operationis meae* in loco peregrinationi huius. *Esto praemium meum in regno coelorum, quia te solum desidero pro mercede laborum meorum,* qui es beatitudo et gloria *omnium sanctorum tuorum.*

Uit Cap. 30 van Thomas neem ik nu verder een sprekende passage over, die met lichte veranderingen in de beide werken van P. Brugman voorkomt.

LEVEN VAN JESUS.
Boek 3, Art. 126.

BESCHOUWINGEN.
Hoofdst. 31.

O afgrondige fonteyne alre geesteliker werlden, o gerechte exemplaer der kersten menschen *beide int leven en int sterven.*

Here Ihesu Christi *Ic love ende danck di van dynre* spigheliker *doet* aengesien dattu geen ge-

THOMAS HEMERKEN.
Cap. 30.

Benedico et gratias ago tibi Domine Iesu Christe vita *viventium,* spes *morien*tium, salus

Och *hi en is niet gestorven op enen* sachte *bedde van plumen of van vederen mer op dat herde holt des cruces.*

Niet in enen huse of onder dake, mer op ene openbaer stinkende ende versmaden berghe.

maeck en hebste gehadt in die ure dijnre doet, noch van beddinge der plumen, want du aen een scerp holt des cruces biste gestorven.

Oec soe en hebstu geen huys noch daeck gehadt, mer op enen berch als op een apen velt, stynckende ende versmaet...

omnium in te sperantium *pro tua* temporali *emigratione* ab hoc saeculo.

Moritur autem Iesus non in lecto de plumis, sed in aspero ligno crucis.

Non in domo neque sub tecto, sed in aperto, in loco *foetido atque despecto.*

Niet in ene heymelike slaepcamer, mer an ene openbare galge niet int middel synre discipulen mer int middel van tween moerdeners
niet in den armen synre liever moeder, mer an den armen des hoghen cruces.

Dijn camer is geweest een apenbaer galge.

Nu en sijtstu niet in 't myddel dijnre discipulen, mer du hangeste int myddel tusschen tween mordenars.

Du en sterfste niet tusschen die armen dijnre liever moeder, mer tusschen die hoornken des hogen cruces.

non in secreto thalamo sed in publico patibulo non in medio discipulorum suorum sed in medio duorum latronum,

non inter brachia carae matris, sed inter cornua altae crucis.

Och hi en had niet een *luttel lakens* tusschen sine lende, *noch een wenich stroes* mer sijn bedde mocht al mit bloede besprenget wesen.

Och du en hadste niet *een wenich stroes* onder dijne lede *noch enich decsel des lynewaets* om di te decken.

Non habuit sub se *modicum straminis* nec super se *opertorium* vilissimi *linteaminis.*

Och *sijn oercussen* mochte sijn die *doernecrone*

Dijn *oercussen* was een *scarpe dornencroen* ende daer toegedruckt in dijnen gebenedijde hoeft.

Defuit *illi cervical capitis,* pro quo habuit *sertum de spinis acutis.*

ende die *scoen sijnre voeten* ende sijn *hantscoen* mochten wesen die grote grawe plompe *naghelen.* Aldus is ghestorven die Brudegom onser sielen.

Et gemaeck dijnre handen ende dijnre voeten was mit scarpen ijseren nagelen leyder yamerlicken gescoffiert.

Dijn *troesters* waeren die blasphemyerende en-

Non habuit *calceamenta in pedibus,* nec *chirothecas* unquam gessit in manibus, sed pro his *clavos* suscepit *ferreos,* carnem et ossa penetrantes. Nullum habuit *con-*

Hi en mochte hande noch voete rueren om hem om te wenden ofte om den doot *een wenich te verlichten.*

Och van sinen gheminden discipulen was hi begeven. Alleen stont daar sijn arme bedroefde moeder bi hem bi den cruce mit Sunte Iohan ende wenich vrienden

de spottende stemmen. Dijne *naesten* stonden veer van dijnen cruce. Ende oec soe hadden di dijn discipulen altesamen *begeven.*

Och du en mochste rueren hande noch voete om een luttel *dijne pijn* te verlichten.

Och daer *staetstu in den cruce vast genagelt stijf ende gespannen, ongenadelicke gepijnt, sonder hulpe, sonder troest,* als die alresnoetste *verworpenste* mysdadichste ende allere armste alre menschen.

Allene behielstu die tonge om te spreken ende *voer dijn viande hertelick te bidden,* ende die seven voerschreven woerde te spreken.

solatorem, sed paene omnes repperit *desertores* quos prius mensae *socios* habuit et sectatores.

Non valuit manum movere nec pedem, neque in alteram *se divertere* partem *ad relevandum* vel *in modico* corporis sui *dolorem.*

Stat firmiter fixus, rigidissime extensus, gravissime tortus atque ab omni parte artatus, sine cura, *sine auxilio, sine solacio, tamquam mortuus a corde.*

Sola lingua remansit ad loquendum libera ut *pro inimicis* suis *oraret* et *septem saluberrima verba ..... in ambone crucis praedicaret.*

Sed nec *lingua* eius *afflictione* caruit, quia felle et aceto, dum sitiret *infecta fuit.* „Igitur *ab imo pedis usque ad verticem capitis* totus in aquis passionum Iesus demergitur et hora nona instante *clamans voce magna moritur.*"

[4]) „want *van den planten synre voeten totter scheidel sijns hoefdes* en was niet gheheels in hem gebleven, dan *allene was in hem gebleven die tonghe om tespreken die seven vruchtber woerde op den predickstoel des cruces.*" Ende die ghebenedide *tonghe moste ten lesten last liden,* eer dat herte berste ..... Maria sagh hem bleeck werden ende sieltoghen, (tot hi) *mit eenre luder* manliker *stemme sinen geest* (gaf) [5]).

[4]) De tusschen aanhalingsteekens staande woorden gaan in het leven van Jesus onmiddellijk vooraf aan de woorden: Och hi en is niet gestorven op enen sachte bedde. Thomas geeft met dezen zin tot slotzin te kiezen een fijn besef van goeden smaak.

[5]) Het laatste zinnetje is bekort.

Iedereen ziet, dat Thomas hier bijna overal den tekst van het „Leven van Jesus", en niet den tekst der Beschouwingen volgt.

Als wij Brugmans art. 144 van het Derde Boek met Thomas' Cap. 31 van het 2de Boek vergelijken, krijgen wij den indruk dat Thomas zijn afhankelijkheid van Brugmans Leven van Jesus min of meer tracht te verbergen. Beide komen toch op deze volkomen parallelle plaats hierin overeen, dat zij alle mogelijke ledematen van Jesus' lichaam nagaan, om die een voor een te vereeren. Maar terwijl nu P. Brugman met de doorwonde voeten begint en van lieverlede opklimt naar het hoofd, begint Thomas juist andersom aan het hoofd, om daarna successievelijk tot de voeten af de dalen. Bovendien zeggen beiden bij elk lichaamsdeel heel iets anders en zijn de besproken ledematen bij beiden wel meestal, maar toch niet altijd dezelfde. Maar het merkwaardigste hieromtrent komt pas in Thomas' Cap. 34.

Bij uitzondering is het heele art. 137 van Brugmans „Leven" opgenomen in Thomas' Cap. 32, dat, gelijk wij op blz. 174-178 zagen, overigens geheel en al op Hoofdstuk 33 van P. Brugmans Beschouwingen berust.

PATER BRUGMAN:
Leven van Jesus. Art. 137.

Laet ons wegen grotelic die leste wonde onder alle die wonden die hi ontfangen hevet; want sie scoen staet als een rode rose in onsen oghen.

Och *Moyses die knecht Gods sloch den steen in der woestinen, ende daeruut vloyeden die wateren overvloedelic ende dat volc dranc daeraf ende die beesten.*

Mer Longinus, die stolte ridder mit sinen speer, heeft den alreherdesten steen ghesteken Christum Ihesum *doe hi apende sine side,* ende *doe terstont daeruut liep water ende bloet.*

Ganc in, ghebenediden des Heren! Waerom wilste buten

THOMAS HEMERKEN:
Cap. 32.

O sacra et admirabilis emanatio sanguinis Christi de dextro latere dormientis in cruce, profluentis in redemptionem generis humani.

Olim *siquidem Moyses famulus Domini percussit petram in eremo et fluxerunt aquae largissimae bibitque populus et iumenta eius* de torrente illo.

Sed Longinus miles strenuus arrepta lancea in manu sua *fortissima percussit petram* cum *Christi aperuit dexteram* et *continuo exivit sanguis et aqua.*

Ingredere benedicte Deo, cur foris stas? Patefacta est tibi

staen? Och die fonteyne ende *die ader des levens is opgedaen, die wech der salicheit, die kiste der walrukender crude, die fonteyne des olys,* ende *der godliker rivieren comen vloyen uutten paradyse.*

vena vitae? via salutis, *arca coelestis unde fluunt* aromata multa. Hic est *fons olei* et gratiae iugiter manantis. Hic est fons *divini fluminis* de medio *paradisi egredientis.*

Gelijk ik boven al aankondigde, is Cap. 34 van Thomas vooral hierom merkwaardig, omdat dit heele Caput, waaraan bij Brugman op de parallelle plaats niets beantwoordt, de gelijkenis met zijn Art. 144 dus veel minder opvalt. Het bestaat uit *Orationes ad membra Christi* die ook hij hier nu niet slechts met de voeten begint, maar waarvoor hij, op een enkel verschilpunt (van *knyen*: *crura*) na, precies dezelfde ledematen en volgorde kiest als P. Brugman in Art. 144, terwijl nu dezen keer ook de inhoud van elk gebed volkomen met Brugmans uitwerking overeenstemt, gelijk het volgende lijstje bewijst.

1. de voeten: over zonden door ons staande of gaande bedreven,
2. bij P. Brugman: *knijen* bij Thomas *crura*: maar bij beiden: over de traagheid,
3. het middel: de gulzigheid: overgroote lichaamszorg,
4. de zijde: de broederlijke liefde,
5. de rug: het gebrek aan geduld,
6. de handen: de booze werken met de handen,
7. de borst: de kwade gedachten,
8. de hals: ijdele glorie of ostentatie,
9. de mond: wat misdaan wordt bij het eten, drinken of spreken,
10. het aangezicht: zonden waarmee wij Zijn Goddelijk Aangezicht beleedigd hebben,
11. de ooren: gehoorde ijdelheden,
12. de oogen: voor alle smetten, die door de oogen zijn binnengekomen,
13. het hoofd met doornen gekroond, eigenzinnigheid, moedwil of peccatorum spinositas.

Men ziet: na zulke feiten valt er aan onze stelling omtrent Thomas' verregaande afhankelijkheid van P. Brugmans „Leven van Jesus" niet meer te twijfelen.

Maar vooral lijken mij de omzettingen, de verplaatsingen en de invoegingen van verschillende heele hoofdstukken belangrijk, om-

dat hieruit nog sterker dan uit de van elders geïnterpoleerde zinnetjes blijkt, hoe vrijmoedig Thomas Hemerken met de door hem bewerkte teksten omging. Voor iedereen die de wordingsgeschiedenis van het 3de Boek der Navolging in Thomas' redactie kent, stemt dit alles zeker tot nadenken, en misschien zelfs tot herziening van vroegere meeningen.

Nijmegen, 8 November 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

VONDEL EN PATER BRUGMAN

Bij het nauwkeurig nalezen van Pater Brugmans Leven van Jesus, heb ik op twee geheel verschillende plaatsen ineens aan Vondel gedacht; en ik deel ze hier even mee, om aan de Vondelaars de vraag te stellen: zou Joost van den Vondel misschien Pater Brugmans Leven van Jesus gelezen hebben? Best mogelijk, dat Vondel een handschrift hiervan te leen heeft ontvangen.

Mijn twee plaatsen zijn deze:

1° Boek I, Art. 23 (uitgave van Moll, blz. 303).

„Och die Coninc der glorien hevet verborgen alle die teyken sijnre moegentheit ende *hoeger claerheit,* ende onder dat cruus der colder nacht ende ander armoede *heeft hi se verdunkert.* Nochtant also die geboerte ons Heren *inder nacht is geschiet, so singet men, dat ons is opgegaen die claer lichtende dach. Ende wal macht dach heiten!*"

Ik dacht daarbij natuurlijk aan: *O Kerstnacht schooner dan de dagen.*

2° Boek III, Art. 137 (bij Moll, blz. 383) hierboven al aangehaald op blz. 248.

„Laet ons wegen grotelic die leste wonde onder alle die wonden, die hi ontfangen hevet; *want sie scoen staet als een rode rose* in onsen oghen."

Ich dacht hierbij natuurlijk aan den Kruisberg: De *schoonste rode rozen* bloeien, op geenen Griekschen berg o neen, maar op den Kruisberg, hard van *steen,* waar Jesus' hoofdquetsuren vloeien. Die *steen* zou dan een reminiscens kunnen zijn aan: „Longinus heeft *den alreherdesten steen ghesteken*"; wat drie regels verder volgt (zie blz. 248 hierboven).

Vondel heeft genoeg mooie plaatsen over Jesus' lijden, om de Vondelaars bij een nauwkeurige vergelijking met P. Brugman, tot

een bevestigend of ontkennend antwoord te doen komen op de door mij gestelde vraag.

Nijmegen, 16 November 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

DE GENITIEF ALS TAALINSTRUMENT

G. A. VAN ES: DE ATTRIBUTIEVE GENITIEF IN HET MIDDELNEDERLANDSCH. Diss. Groningen.

Wanneer Karel van de Woestijne de „felle star" Venus noemt:

een vurig-felle roos in Stilte's donkren lande

of wanneer Leopold zegt:

Waar zal de dank zich opwaarts winden
van 's levens onbevlekt altaar

of Geerten Gossaert:

Alleen één schaamle pelgrim voelt, ontzet, wreedaardig,
der onmacht looden boei zijn lamme lende omvaân

dan voelen wij in die vooropgestelde genitieven een personificatie. Niet in alle drie de voorbeelden even sterk. In het eerste voorbeeld het meest, omdat hier het niet-voorkomen van het lidwoord ook nog meewerkt. Het minst in het laatste voorbeeld, dat heel even de bijgedachte wekt aan „der Janitsaren duizenden" van Schaepman, en de plechtstatigheid van Da Costa.

Dat we deze personificatie voelen, ligt natuurlijk aan de beteekenis, maar ook, als één geheel daarmee, aan den vorm der groep. Want in ons gewone spraakgebruik duidt de vooropgestelde genitief nu eenmaal altijd personen aan. In dit isolement van het gebruik ligt ook zijn kracht: dat bemerken we aan het derde voorbeeld, waar een al te ruim gebruik van de constructie de uitwerking al heeft doen verslappen, en we zouden ons ook kunnen voorstellen, dat door het geknoei van slaafsche navolgers een volgend geslacht het eerste voorbeeld niet meer zóó zou aanvoelen als wij.

Dit laatste brengt ons aan het nadenken over de lotgevallen van de genitiefconstructies en over die van syntactische constructies in het algemeen. Wanneer we bij Revius b.v. de volgende genitieven of omschrijvingen met v a n tegenkomen:

„Lam Godes; Gods Waerheyt; edel coninx bloet; Den Sone Gods; een coude dronck waters; Aller Heeren Heere; des werelts dappere verwinders; de vloet der heyliger riviere; coninck aller eere; den cloot der sonnen; 't gerucht van hagel; tyt van singen; den dag van Gods genade; Genoten van Gods huisgezin; de dochter van haer dracht; het recht van

outste sonen; den schoot van haren liefsten Vader; Vrienden van 't aertsche goet; 't ongemeten stof van mynen soeten danck; vijanden van onser sielen son; de soom der diep gewelfde salen; van de hel bestormer en verwinder; van Godes Soon het minnelyck gelaet; van Moses Godes knecht vijf treffelycke boeken; van desen myrrh een tuylken van dry struyken; een vliegende geswerm der engelen vercoren; de vlamme van 's hoochsten Richters strenge hant; Jesus der armen sondaren ontfermer; der slangen gladde reên; de gesangen van des hemels blyen rey"

dan zijn van al deze groepen er geen twee syntactisch identiek. Telkens wisselen ze weer, door de plaatsing, door de bijvoeging van adjectieven, door bijstellingen, door omschrijving met v a n, of door het vervlechten van een tweede genitiefgroep met de eerste. En nu kunnen wij wel in het algemeen oordeelen, dat deze constructies ingewikkeld, gewrongen, „echt van Revius" zijn, maar de vraag dringt zich toch vanzelf op: Welke van deze constructies beantwoorden nu aan een bepaald voorkeurschema van Revius; in hoeverre wijkt hij hierin af van de schrijvers uit zijn tijd, en bestonden er misschien schema's in de algemeene taal van dien tijd, die, zooals de in het begin aangehaalde drie voorbeelden, aan zoo'n constructie aanstonds een eigen gevoelstoon gaven? Het diepere begrijpen van zijn taalinstrument brengt ons immers den dichter nader, en dit geldt niet alleen voor zijn woordgebruik (wij denken aan de onrechtvaardigheden, die in dit opzicht Jonckbloet aan Vondel beging) maar ook voor zijn syntaxis.

En daarom mogen we blij zijn met de Groningsche dissertatie van G. A. van Es, die „de attributieve genitief in het Middelnederlandsch" zorgvuldig voor ons onderzocht. Dat schrijver hier niet in de oude fout van Stoett verviel, die een syntaxis wilde schrijven voor „het" Middelnederlandsch, behoeft wel niet te worden gezegd. Wereldlijke epiek, geschiedkundige en ambtelijke teksten, gewijde literatuur, drama, en de taal der Rederijkers worden afzonderlijk gekarakteriseerd. En hierbij is hij niet over ijs van één nacht gegaan. Wie den moed heeft gehad, 93600 verzen en 33700 regels proza op genitief- en prepositieverbindingen te onderzoeken, en wie dit materiaal, dat 9000 genitieven en 3000 v a n-bepalingen opleverde, telkens en telkens weer anders heeft gerangschikt, heeft een wetenschappelijk uithoudingsvermogen getoond, dat respect afdwingt. In dit boek vindt men dan ook bijeen al het materiaal dat ten grondslag kan dienen voor verdere onderzoekingen op dit gebied, met name voor de zeventiende eeuw, want ook daarvoor zal de eerste stelling van Dr. van Es opgaan: dat het gebruik van den attributieven genitief een duidelijk criterium is voor den stijl.

Door dit monnikenwerk kon uit den aard der zaak geen ruim boek ontstaan. „Ça sent la clôture", zou men kunnen zeggen, maar „ça sent l'enclos" zou onrechtvaardig zijn. Dufheid kan men het boek inderdaad niet verwijten, ofschoon een zekere eenzijdigheid — overigens schrijvers goed recht bij dezen opzet — reeds in de inleiding onmiskenbaar is. Naar historisch verband met andere of vroegere Germaansche en Indogermaansche dialecten is niet gezocht. In zijn methode zweert de schrijver een beetje bij het Magister dixit, en of hij nog andere grammaticale vrienden heeft gehad dan Overdiep, Franck, Stoett en Behaghel, met den laatste als vriend en vijand tevens, blijkt nergens. Dat het boek er ondanks dat toch niet duf op geworden is, komt wel voornamelijk hierdoor: dat de schrijver er zich voortdurend van bewust bleef, dat niet alleen het zoeken van de mogelijkheden, de „schema's", belangrijk is, maar ook en vooral: het onderzoek naar de waarde dezer syntactische groepen in de levende taal.

Bij het onderzoek werd de volgende methode gevolgd: De attributieve genitiefverbindingen van de pronomina en telwoorden, en de nominale genitief bij substantieven werden achtereenvolgens beschouwd, en telkens met de attributieve v a n-bepaling vergeleken. In het derde deel werd de bouw der nominale groep nagegaan. Tegen de gangbare indeeling in partitieve genitief, subjectieve, objectieve, appositioneele enz. wordt stelling genomen, en met name tegen Behaghel, die in dit opzicht inconsequent is. Het materiaal wordt ingedeeld naar den vorm, en aan het verschil in vorm wordt het verschil in syntactische functie, en stijlverschil in het algemeen getoetst. Dat is natuurlijk een mooi beginsel: het is de weg, door Ries in „Was ist Syntax" en „Zur Wortgruppenlehre" gewezen, maar tot nu toe, behoudens een enkele uitzondering (Sütterlin b.v.) slecht toegepast. Toch vragen wij ons af, of schrijver dit beginsel wel trouw is gebleven. Wanneer wij eenmaal van de hooge frequentie van persoonsnamen in den genitief doordrongen zijn, welk nut heeft het dan b.v. om in § 198 allerlei verbindingen daarmee na te gaan, en te trachten de soort relatie te benoemen van den persoon met een meubel, met baniere, teyken, standaert; met kleeding; met handwerk; met zegel („regel" is hier blijkbaar een van de, meer voorkomende, drukfouten); met munt, beeld en outaer? Moeten wij hierin een poging zien, om het wezen van de genitiefbetrekking te benaderen? Maar dit lijkt mij in strijd met schrijvers eigen beginsel. Wordt immers dit verschil in relatie wel gedemonstreerd door eenig verschil in vorm, plaatsing of verbinding? Het resultaat van dit pijnlijk nauwgezet onderzoek lijkt ons dan ook weinig meer dan een nieuwe demonstratie van het feit, dat de genitiefbetrekking uiterst vaag is, plus

een globaal aangeven van de woordfrequentie. Maar het laatste valt buiten het onderwerp, en het eerste openbaart geen nieuwe waarheid. Duitsche grammatici geven den genitief dan ook graag den even vagen naam van Beziehungskasus: er bestaat een of andere betrekking, die men zou kunnen vergelijken met die tusschen de twee substantieven in een samenstelling (hoewel die nóg vager is), en met de primitieve kinderzinnetjes: Vader stoel; moeder tafel, waarmee het kind een massa relaties laat raden. Beter en interessanter zijn de gedeelten, waar de genitief tegenover de v a n-bepalingen worden gezet: als dit verschil in syntactischen vorm wordt nagegaan, komt er dikwijls op een verrassende manier verschil in functie voor den dag. Dat b.v. de genitief bij persoonsnamen reeds in de M.E. overheerschend is, wordt duidelijk met de getallen aangetoond: 1327 personen, 155 concrete substantieven, 113 abstracte. En als wij dit eenmaal weten, moeten wij schrijver toegeven, dat een plaats als: „Ende die enghelen gods namen die ziele van Theophile" niet zonder meer beteekent, dat zij Theophilus' ziel namen, maar dat hier wel degelijk een scheiding wordt gesuggereerd. Nog drastischer dan van Es zouden wij hier willen vertalen: En de engelen Gods namen de ziel u i t Theophilus, wat ook in overeenstemming is met sommige Middeleeuwsche afbeeldingen.

Over het algemeen moet men zeggen, dat de onderzoeker voor stilistische kwaliteiten een fijn gevoel had. Maar de aard van het onderzoek leidt er toe, dat een buitenstaander wel eens aan Hineininterpretierung moet denken. Met name lijkt mij dit het geval bij de rederijkers. We kunnen ons de vreugde van den onderzoeker voorstellen, als hij hier plotseling allerlei nieuwe woordgroepen ontdekt, maar vergaat het hem dan niet een beetje als den botanicus, die een monstruositeit een mooi exemplaar noemt? Als wij lezen: „Weest (h)u scats deckers" met de beteekenis: „Pas op je duiten!" moeten wij dan niet aan knutselarij gelooven in plaats van aan een „gedurfde combinatie"? Als wij al de voorbeelden uit de rederijkerstaal rustig overzien, en we nemen in aanmerking, hoe dikwijls de onderzoeker zelf hier gewrongenheid en knutselarij moet toegeven, dan blijven wij napeinzen over zijn laatste stelling: „Het „eerherstel" der rederijkers is voornamelijk te bewerken door een stilistische analyse van hun drama's." We hebben het gevoel, en dat is nog versterkt door dit boek, dat de (zeer groote) verdiende der rederijkers nu niet bepaald op stilistisch gebied ligt. We zouden zelfs willen vragen: suggereeren de aanhalingsteekens bij „eerherstel" hier ontleening of ironie?

De onderzoeker heeft zich blijkbaar angstvallig gehouden aan zijn stelregel, geen invloeden van andere „Germaansche of Indogermaansche dialecten" op sommige schrijvers na te gaan, met uitzondering dan van

het latijn voor de ascetische en mystieke literatuur. Die beginselvastheid wreekt zich wel eens. Het lijkt ons b.v. voorbarig, om de opvallend weinige genitieven, die bij Yperman voorkomen, (in 1000 verzen slechts 19!) te willen verklaren door het feit, dat hij een „wel zeer weinig geschoold stilist is, die in meest losse praattaal, doorspekt met vaktermen of soms wat gewichtig- klinkende vormen, zijn medische uiteenzettingen en voorschriften geeft", en er dan de stelling aan vast te knoopen, dat de genitief reeds in de M.E. tot den „hoogeren" stijl hoort. Invloed van het Fransch, hoeveel er ook in de literatuur mee wordt geschermd, lijkt mij bij dezen schrijver toch volstrekt niet zoo maar te negeeren.

Het derde deel, waar de bouw der groep wordt nagegaan, is ons eigenlijk tegengevallen. Wij hadden zoo graag gezien, dat aan de hand van Ries' Wortgruppenlehre de „architectuur" van de hééle groep was nagegaan, zonder ze eerst uit elkaar te trekken. Men zou dat b.v. kunnen doen, door ze in formule te brengen, waarbij men de substantieven voorstelt door hoofdletters: A, B, C enz., de adjectieven door a, b, c enz., pronomina en lidwoorden door 1, 2, 3 enz., genitieven door (), voorzetsels door +, voegwoorden door -. In plaats daarvan wordt hier de groep aanstonds uit elkaar getrokken: eerst wordt de geleding van de samenstellende deelen der groep beschouwd, en daarna de plaats van de genitivische bepaling. Maar door aldus al direct abstractie te maken, ontsnapt het specifieke stijlkenmerk, dat de groep in den heelen zin heeft. Beschouwt men immers alleen de geleding van de samenstellende deelen, dan staan „luttel waters": A(B), en „Heer gysbrechts neef" (AB)C, op een lijn. Beschouwt men daarentegen alleen de plaats van den genitief, dan moet men „Coninc der creaturen": A(1B), gelijkstellen met „Dochter Grave Gioets van Vlaenderenlant": A(BC+D). Nu wordt wel veel goedgemaakt in § 418 vlgg., waar de syntactische vorm van de groep aan de orde komt, maar ook hier onderzoekt schrijver eigenlijk alleen de plaats van den genitief in de groep, en hoe het bepalende en het bepaalde deel tegenover elkaar staan uitgebalanceerd: m.a.w. waarom de twee deelen rechts of averechts zijn verbonden. Ook hier dus weer de splitsing in tweeën, waardoor de groep als „Gestalt" verloren gaat.

Maar hiermee hebben we dan ook genoeg kwaad gesproken van dit werk, en de groote verdiensten er van erkennen wij aan het einde oprecht dankbaar. Nogmaals brengen wij hulde aan het groote uithoudingsvermogen van den schrijver, voor wien het een voldoening moge zijn, dat zijn werk op vele plaatsen niet alleen verrijkend, maar ook stimuleerend werkt.

Amsterdam. P. PETERS.

BOEKBESPREKING

SIMON STEVIN. HET BURGERLICK LEVEN; herdrukt naar de eerste uitgave van 1590. N.V. Wereldbibliotheek. A'dam 1939.

Deze herdruk van Stevin's Het burgerlick Leven (Vita Politica) is het eerste teeken van leven van de stichting Onze Oude Letteren, die ten doel heeft de uitgave te bevorderen van belangrijke werken uit onze nationale letterkunde, die echter in de bibliotheken verscholen liggen of zeldzaam zijn geworden. De Commissie van redactie wordt gevormd door een aantal Noord- en Zuid-Nederlandsche hoogleeraren, terwijl de Wereldbibliotheek blijkbaar voor de practische zijde der organisatie is aangezocht. Een uiterst nuttige onderneming, die misschien meer dan ooit juist in onze dagen den onmisbaren steun verdient van allen, die het wel meenen met het erfgoed van onze nationale cultuur. Na dit eerste nummer staat verder nog een standaard-editie van Valerius Gedenckclanck op het program en zelfs niets minder dan een nieuwe Hooft-editie.

Stevin's betoog is niet zoozeer gewichtig om het resultaat als wel om de gevolgde methode en om den denkvorm die er uit spreekt. Het is minder op diepgang berekend dan op nut en klaarheid. Een echt ingenieursboek, en een typisch staaltje van de nationale renaissance-stijl tevens. Mevr. Dr. H. Romein schreef een algemeene cultuurhistorische inleiding, Prof. Dr. G. S. Overdiep een stilistisch-taalkundige.

E. DE FRÉMERY.

RECTIFICATIE

In de vorige aflevering staat op blz. 172 regel 10 en 11 van boven:

belacie der hemelscher borgers,
Hoofdstuk 24. O *Alre over-*

Dit moet zijn:

Hoofdstuk 24. O *lof ende ju-*
belacie der hemelscher borgers,

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 9-10 JAN. 1940. **Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht**

HET MONACHALE HUMANISME IN NEDERLAND

Het lijkt op het eerste gezicht een misschien te weidsche titel; maar als ik aan Lindebooms „Bijbelsch Humanisme in Nederland" herinner, zal menigeen toch spoedig mijn bedoeling begrijpen; en het feit dat ik er geen boek, maar een eerste artikel aan wijd, zal het begrijpelijk maken, dat ik nog wel meer hoop te vinden, dan ik reeds gevonden heb, en de vergelijking met het Bijbelsch humanisme althans verontschuldigen, als de uitkomst ze ten slotte niet zou wettigen.

I. DE UITERLIJKE KENTEEKENEN.

Tot nu toe is er niet veel anders van bekend, dan dat in de 15de eeuw van uit Kartuizer-kringen, ook in niet-liturgische Latijnsche teksten, een nauwkeuriger puntuatie gepropageerd wordt; die zich vooral kenmerkt door naast de mediatio of het metron-teeken — meestal door : genoteerd — de zoogenaamde flexa of „der Hakenpunkt" van Karl Hirsche op te nemen, die wij hier met ; zullen weergeven.

Karl Hirsche [1]) heeft over deze philologische aanwinst indertijd de loftrompet gestoken, naar aanleiding van Thomas a Kempis' gebruik hiervan in zijn autograaf van 1441 der Imitatio Christi.

[1]) Karl Hirsche : Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi Bnd I, Berlin 1873, blz. 93 ss.

Daardoor werd de syntaxis duidelijker, vooral in drieledige zinnen, en zoo werden in het ascetisch Latijn de korter zinnen weer mode. Ook in de Imitatie zelf kan men hiervan onmiddellijk de gevolgen zien, als men den nieuwen frisschen toon der twee eerste boeken met het litterair veel minder verzorgde vierde Boek vergelijkt, waar de lange zinnen de lezing vaak echt vermoeiend maken; zoodat er bij het rustig nalezen van Hirsche's zeker eenigszins lyrische ontboezemingen, toch ook voor den kritischen philoloog, heel wat meer van overblijft, dan Denifle [2]) in een polemische stemming heeft verdroten.

Zeker, Karl Hirsche wàs aanvankelijk omtrent het liturgisch gebruik der flexa niet goed ingelicht; maar Denifle was dat evenmin omtrent het extra-liturgisch gebruik hiervan, en met zijn aanval op Hirsche als: „pure liturgische lectie-punctuatie" en „juist een afdoend bewijs, dat Thomas niet de auteur der Imitatio kan zijn", heeft hij zich zeker niet minder in de vingers gesneden, dan Hirsche met zijn „evident bewijs voor Thomas' auteurschap", dat trouwens door Spitzen aanstonds tot de ware proporties was teruggebracht [3]).

Door Hirsche tegen te werpen, dat dit nieuwe leesteeken, alle zoo geïnterpungeerde teksten tot liturgische lectio-teksten stempelde, heeft Denifle zich dus deerlijk vergist; en hij had zich moeten beperken tot: „Karl Hirsche schijnt niet te weten, dat dit leesteeken aanvankelijk in de liturgische lecties thuis hoort", en er voor alle duidelijkheid dan nog bij moeten voegen: „maar dit leesteeken is sinds het einde der 14de eeuw ook in allerlei extra-liturgische teksten overgenomen en begrijpelijkerwijze het eerst: juist in de complete teksten van het Nieuwe Testament en de heele werken der Kerkvaders waaruit de lecties der Eerste, Tweede en Derde Nocturn zijn overgenomen."

Maar zien wij nu eerst eens, waar dit nieuwe interpunctie-teeken in niet-liturgische teksten van de 15de eeuw ten onzent werkelijk voor den dag komt. Ik heb hiernaar zelf geen uitvoerig onderzoek kunnen instellen [4]), en beperk mij dus, tot wat hierover door an-

[2]) S. Denifle: Kritische Bemerkungen zur Gersen-Kempisfrage. Zeitschrift für katholische Theologie, Bnd 7, 1883, blz. 692-743.

[3]) O Spitzen: Nouvelle Défense de Thomas a Kempis, Utrecht 1884, blz. 13.

[4]) Het is zeker jammer, dat ik, toen ik voor 13 jaar mijn onderzoek naar de Imitatie-teksten begon, ik onder Denifle's invloed, de interpunctie-quaestie bijna geen aandacht waardig keurde, anders zou ik thans hiervoor heel wat meer materiaal ter beschikking hebben.

deren gepubliceerd is. Het meeste en beste vond ik hieromtrent bij Mej. J. Greidanus: Beginselen en ontwikkeling van de interpunctie, in 't biezonder in de Nederlanden, Zeist 1926 blz. 112. „In het algemeen heb ik de indruk gekregen, zegt deze schrijfster, dat in ons land de Kartuizers in de 15de eeuw, en waarschijnlijk in navolging van hun, ook wel de Windesheimers, veel werk gemaakt hebben van deze liturgische interpunctie". Op blz. 79-80 had zij deze interpunctie reeds theoretisch beschreven gevonden in het Triersche Kartuizer-hschr. (Stadtbibl. n° 1924) uit de 15de eeuw, en ze toegepast gezien in de twee 15de eeuwsche handschriften der Moralia in Job, van St. Gregorius den Grooten († 604) op de Utrechtsche Universiteitsbibliotheek (Ibidem blz. 92), waarvan er één ook weer uit een Kartuizerklooster komt, en het andere aan de Utrechtsche kanunniken heeft toebehoord. Mej. Greidanus zegt nu op blz. 112 verder: „Handschriften met flexa, metron en vraagteeken zijn er vele. Alleen al uit Kartuizerkring afkomstig zijn b.v. de handschriften van het Utrechtsche Kartuizerklooster:

n° 33 Novum Testamentum 1475.
n° 35 S. Ambrosius, Hexaëmeron 1471 S. Basilius magnus, Homiliae in Hexaëmeron 1472.
n° 37 [5]) S. Ambrosius, Expositio in Ev. sec. Luc. (14de eeuw).
n° 38 Paulinus, Vita S. Ambrosii, S. Ambrosius, Varia opera (15de eeuw).
n° 41 S. Augustinus, Confessiones (15de eeuw).
n° 51 S. Augustinus, De consensu IV evangelistarum libri 4, 1457.
n° 54 S. Augustinus, Sermones in Ep. Joh. Tractatus de cantico graduum et super Sermonem Domini in monte (15de eeuw).
n° 58 S. Augustinus, Tractatus de visitatione aegroti, de arte moriendi, de cognitione verae vitae (15de eeuw).
n° 64 S. Augustinus, Opuscula 1, (15de eeuw).
n° 66 S. Augustinus, Opuscula 2, 1454.
n° 67 S. Augustinus, Opuscula 3, (15de eeuw).
n° 69 S. Augustinus, Opuscula 4, (15de eeuw).
n° 70 S. Augustinus, Opuscula 5, 1458 [6]).

[5]) Alleen dit hschr. is van de 14de eeuw, maar de tweeledige interpunctie is hier in de 15de eeuw door de drieledige vervangen.

[6]) Tot hiertoe zijn dit, op het nieuwe Testament na, allemaal Latijnsche teksten van voor a° 650, die, gelijk wij hieronder naar aanleiding van den H. Leo den Grooten zullen zien, die vier oude cursusvormen gebruiken en hiervoor onderscheid maken tusschen bijzinnen en hoofdzinnen, waarbij de interpunctie dus van groot belang is.

n° 73 Beda Venerabilis, Explanatio super Proverbia Salomonis etc. 1462-63.
n° 74 (vanaf fol. 41) Beda Venerabilis, Expositio in Evang. Marci (15de eeuw).

Ook van Beda Venerabilis komen er in het Brevier Lecties voor.

Van de 14 codices, die afkomstig zijn uit Windesheim, en nu bewaard worden op het stadhuis in Zwolle [7]), hebben de nummers
n° 1 S. Bernardus, Vita B. Maliachiae episc. e. confess. etc.
n° 3 Ger. Zerbolt de Zutphania: De spiritualibus ascensionibus.
n° 4 fr. Jordanus, Richardus a St°. Victore: De potestate ligandi atque solvendi.
n° 9 Joh. Gerson: Opera varia.
n° 10 S. Bernardus: Sermones de diversis.
regelmatig de (drievoudige) liturgische interpunctie, en de vlgd. nummers
n° 2 Anselmus: Opera varia.
n° 6 S. Bonaventura: Centiloquim, De quatuor luminibus.
n° 7 Mag. Jac. Carthusiensis: Oculus considerationis religiosorum, etc.
n° 12 Innocentius Papa III: De Officio altaris vel Missae. H. Suso: Horologium.
n° 14 Henricus de Hassia: Homilia in natali S. Elizabeth viduae. Alb. Magnus: De Mysteriis Missae.
hebben de liturgische interpunctie slechts hier en daar".

Trouwens men zal opmerken, dat ook in de eerste dezer twee groepjes typisch niet-liturgische teksten voorkomen.

De Imitatio-codices met de volledige flexa-interpunctie ontleen ik, op een paar aanvullingen na, aan Denifle l.c. blz. 735:
1° de Codex St. Hieronymi uit Hulsbergen van 1424, alleen 1ste boek. Wolfenbüttel Cod. 509 Helmstedt.
2° de Codex Thévenot, Parijs 3591 ± 1425, 1ste boek.
3° de Codex Gaesdonck van 1427 (4 boeken).
4° de Codex Roolf van 1431 (Schmidt-Reder: Codex Roolf Dresden 1881) (4 boeken).
5° de Codex Grammont, Parijs 13596 ± 1440 (4 boeken).
6° de Autograaf van Thomas uit 1441 Brussel 5855-5861 (4 boeken). (althans in Boek 2).
7° de Codex P 6 den Haag 70 H. 21 Thorn ± 1430 (4 boeken).

[7]) Zie J. Acquoi: Het Klooster te Windesheim III, Utrecht 1880, blz. 277-78.

8° de Incunabel van Ketelaer en de Leempt te Utrecht van 1473 (4 boeken).

Ten slotte voeg ik hier nog uit Spitzen: Nouvelle Défense l.c. blz. 17-21, 34-37 aan toe.

Met dezelfde interpunctie volgen in den autograaf van 1441 en in den Codex Grammont nog de negen andere opuscula:

1 De disciplina claustralium (Apprehendite disciplinam).
2 Epistula devota ad quendam regularem (Ista sunt praecipue).
3 Libellus spiritualis exercitii (Renovamini).
4 De recognitione propriae fragilitatis (Cognovi Domine).
5 Recommendatio humilitatis (Discite a me).
6 De mortificata vita (Gloriosus Ap. Paulus).
7 De bona pacifica vita (Si vis Deo dignus).
8 De elevatione mentis (Vacate et videte).
9 Brevis admonitio spiritualis Exercitii (Ab exterioribus).

Maar bovendien vinden wij deze zelfde interpunctie in vele van Thomas' andere werken:

1° Conciones et Meditationes Brusselsche autograaf van 1456.
2° Sermones ad novicios
3° Vita Lydewigis > Autograaf Leuven.
Zie hierover K. Hirsche: Prolegomena II 1883 passim.
4° De tribus Tabernaculis (in St. Hieronymi en Thévenot).
5° Soliloquium Animae. Brussel ms. 11160 en 4976.

Verder zijn op dezelfde wijze geïnterpungeerd:

1° J. Busch: De reformatione monasteriorum.
2° J. Busch: Chronicon Windesemense beide op het St. Michiels College te Brussel.
3° St. Hieronymi: Contra Jovinianum.
4° Soliloquium et Breviloquium Gerlaci Peters in St. Hieronymi.
5° Meditationes Guigonis in St. Hieronymi en Thévenot.

Op een paar aanvullingen na, zijn al deze laatste werken reeds bij O. Spitzen l.c. genoemd.

Deze lijst is natuurlijk verregaand onvolledig, maar ik laat ze juist drukken om Nederlandsche en Duitsche bibliothecarissen en archivarissen tot vervollediging aan te sporen [8]). Ook in deze

[8]) Persoonlijk zal ik graag elke niet-liturgische vindplaats, hoe gering ook, hieromtrent ontvangen; want elk gegeven hierover kan een kostbare schakel worden, om de verbreidingsgeschiedenis van het Monachale Humanisme te doen begrijpen.

onvolkomenheid bewijst ze toch reeds, dat wij hier met een bepaalde school te doen hebben.

En het opmerkelijkste ervan is dat, behalve hier en daar in West-Duitschland, wij deze overneming van de liturgische lectie-interpunctie in het gewone Latijnsche proza nergens anders aantreffen. Zeker ook de Italiaansche Magistri van een *Ars dictaminis* of *De arte dictandi* zooals Thomas Capuanus († 1243), magister Trasmondi de Clairvaux, Boncompagno en de schrijver van het Candelabrum, alle uit de 13de eeuw, wier meening, juist omtrent de punctuatie, naar Hahn en Thurot bij mej. Greidanus (blz. 108-109) letterlijk wordt geciteerd; evenals Giovanni de Bondi (14de eeuw), wiens voorschriften hieromtrent naar een handschrift van het Fraterhuis te Deventer door O. Spitzen (l.c. blz. 28-29) is afgedrukt: wijzen met hun klassieke indeeling van comma, colon en periodus wel in de richting van een drieledige punctuatie; maar 't is als met het ei van Columbus: niemand hunner komt er toe, en het is, zoover als tot nu toe bekend is, ook nergens anders zoo in gebruik geweest. Het beste bewijs hiervoor is misschien nog wel: dat Denifle, die in de ME handschriften van Duitschland en Italië zoo bijzonder goed thuis is, hier blijkbaar nooit van gehoord had, en niemand hem tot nu toe hierin heeft tegengesproken.

Maar dit leesteeken-verschijnsel, al is het om zijn onmiddellijk controleerbaar karakter, een zeer welkom onderscheidingsteeken van het monachale humanisme, dat wij hiermee begonnen zijn te ontdekken: staat nu gelukkig heelemaal niet alleen. Natuurlijk wordt dit systeem vaak op reeds bestaande teksten toegepast, en het schijnt zelfs vrij zeker, dat het in de punctuatie-praktijk dezer geclausuleerde Latijnsche kerkvader-teksten, die immers ook vaak in de liturgische lecties voorkomen, het eerst is opgenomen; maar de innerlijke verdiensten van dit stelsel komen toch pas ten volle aan het licht, wanneer er nieuwe teksten met deze leesteekens tegelijk geboren worden; als m.a.w. de levende taal van meet af, op de leesteekens wordt gedragen en de leesteekens als het ware van zelf uit het levende prozarythme opkomen. Want alleen in deze gevallen kan dit toch oorspronkelijk rythmisch systeem: levende vruchten dragen. Pas door het zinsrythme komen wij zoo tot het eigenlijke wezen der zaak.

Het valt toch onmiddellijk op, dat wij bij de kern van dit monachale humanisme — en daartoe zal reeds blijkens de gegeven lijst van handschriften toch zeker het gulden boek der Imitatio

in zijn P- en Q-editie moeten behooren — niet slechts een volmaakter leesteekengebruik, maar juist vlak vóór die leesteekens een eigen rythme en een bijzondere welluidendheid van de eindclausulen kunnen constateeren [9]), waar juist de Imitatio immers van den beginne af aan alom om geprezen en geroemd is.

II. HET LATIJNSCHE PROZARYTHME TOT A° 650 NA CHRISTUS.

Het tweede groote ongeluk, dat Denifle nu bij zijn behandeling van de leesteekenquaestie overkwam, is vooral dat hij van het bestaan van het middeleeuwsche Latijnsche prozarythme en den samenhang der verschillende clausule-vormen met onze leesteekens niet het flauwste vermoeden heeft gehad. Dat was in 1883 nu zeker nog begrijpelijk genoeg, want de eerste groote studie hierover van Noël Valois: Étude sur le rythme des Bulles Pontificales. Extrait de la Bibliothèque de l'École des chartes, tome 42, blz. 160-198 en 257-272 Paris 1881 was toen juist pas twee jaar verschenen. En eigenlijk is het succes dezer uitvinding pas een beetje algemeener erkend, sinds de bekende kerkhistoricus Mgr. Duchesne in 1889, Valois' vondst op een verrassende wijze uit Pandulphus' Vita P. Gelasii kwam bevestigen in zijn „Note sur l'origine du „cursus" ou rythme prosaïque suivi dans la rédaction des bulles pontificales", ook weer uitgegeven door de Bibliothèque de l'École des chartes, tome 50, blz. 161-163. Trouwens de eerste groote Duitsche studie hierover: W. Meyer: Die rythmische Lateinische Prosa verscheen pas in 1893 in de Göttinger Gelehrte Anzeigen Nr. I en zijn standaardwerk hierover, de „Gesammelte Abhandelungen zur Mittellateinischen Rhythmik" 2e Bnde, Berlin, zou pas in 1905 deze resultaten wereldkundig maken.

Waar komt nu deze heele Cursus-leer op neer? [10])

[9]) Men neme ook kennis van wat Ed. Norden: Die antike Kunstprosa [3] Bnd. II, blz. 952 en Nachträge blz. 20 zegt over den samenhang der Middeleeuwsche interpunctie met de clausulen; en van de daar aangehaalde literatuur hierover, die vooral uit den Patristischen tijd nog aanmerkelijk kan worden aangevuld.

[10]) Het beste algemeene overzicht vindt men in L. Laurand: Études sur le style des discours de Cicéron: 3 tomes Paris 1927, speciaal t. 3 blz. 353-361. Idem: Ce qu'on sait et ce qu'on ignore du Cursus [2] (Musée Belge n° 39), Louvain, Paris 1914, Ed. Norden: Die antike Kunstprosa [3] Bnd. 2, Leipzig 1918, blz. 909-953. Nachträge II, blz. 16-20. L. Havet: La prose métrique de Symmaque et les origines métriques du cursus, Paris 1892. H. Bornecque: Les clausules métriques latines, Lille 1907, The Zielinski: Das Klauselgesetz in Ciceros Reden. Philologus Suppl. IX Heft 4, 1904, Idem: Das Aus-

De Asiatische Grieksche redenaars schijnen er het eerst mee begonnen te zijn: aan hun proza meer zangerigheid te geven, door in hun redevoeringen het comma, het kolon en de periodus op één of twee langere woorden met een eigenaardig rythme te doen eindigen. Cicero nam dat van hen over in het Latijn, maar Caesar, Sallustius, Livius en Tacitus wilden er niets van weten. Suetonius, Florus, Seneca, Plinius de jongere, Curtius en Apuleius deden Cicero na en begonnen er een vasten regel van te maken; en dit waren voor hen de Ciceroniaansche modellen.

1°	creticus-spondaeus	— ◡ —	— ◡̲	bella ges | serunt : 29	
2°	dubbele creticus	— ◡ —	— ◡ —	esse com | munitas : 18	
3°	paeon$_1$-spondaeus	— ◡ ◡ ◡	— ◡̲	esse vide | atur : 9	
4°	paeon$_1$-creticus	— ◡ ◡ ◡	— ◡ —	esse pati | emini : 3	
5°	spondaeus-creticus	— —	— ◡ —	exspec | tabimus	5
6°	creticus-iambus	— ◡ —	◡ —	ipsa pu | blica	
7°	dichoreus	— ◡	— ◡̲	compro | bavit : 12	
8°	dispondaeus	— —	— ◡̲	concla | mastis : 8	
9°	creticus-dichoreus	— ◡ —	— ◡ — ◡̲	maxime comprobavit	8
10°	creticus-dispondaeus	— ◡ —	— — — —	publicam conclamastis	

Om althans een denkbeeld te geven van hun onderlinge frequentie heb ik, naar Laurand (II bl. 160-164) [11]) achter elk het aantal gevallen in Cicero's zesde Philippica naar de editie van C. F. W. Müller opgegeven.

De oudste kerkelijke schrijvers doen daar druk aan mee; en zoowel Minucius Felix, Lactantius als Novatianus en Cyprianus,

leben des Clauselgesetzes in der römischen Kunstprosa. Philologus Suppl. Band 10, Leipzig 1906 blz. 431-466 en Idem: Der konstruktive Rhythmus in Ciceros Reden, Leipzig 1914. Fr. Blass: Die Rhythmen der asianischen und römischen Kunstprosa, Leipzig 1905. A. Clark: The cursus in mediaeval and vulgar Latin, Oxford 1910. K. Burdach: Ueber den Satzrhytmus der deutschen Prosa, Preussische Akademie 1909, blz. 520-532. Th. Steeger: Die Klauseltechnik Leos des Grossen in seinen Sermonen, Hassfurt a./M. 1908. Ed. de Jonghe: Les clausules métriques dans Saint Cyprien Louvain-Paris 1905. Zie ook G. Poppel: Over rhythmisch proza in literatuur en liturgie. De Katholiek 1911, blz. 384 vlgd. en 438 vlgd.

[11]) De tabellen en statistieken van Zielinski zijn voor mijn doel onbruikbaar, omdat hij weigert den dichoreus en den dispondaeus als zelfstandige clausulae te erkennen tegen Cicero's eigen getuigenis in.

Ambrosius, Augustinus en Hieronymus trachten allemaal bij voorkeur met deze vormen hun zinnen en zinsdeelen te besluiten. Quintilianus gebruikte hiervoor het eerst den naam van *cursus*.

Ondertusschen is echter de Latijnsche quantiteit door het intensiteitsaccent vervangen; hier wat vroeger, daar wat later. Daardoor vallen verschillende vroeger nauwkeurig onderscheiden vormen samen b.v. de hierboven met opzet paarsgewijze bijeengebrachte onder 5-6, 7-8 en 9-10. Hierdoor moest er natuurlijk een radicale verandering komen. De clausulen worden veel eentoniger en er blijven ten slotte maar vier geprefereerde clausulen over:

1	de cursus planus	ó o o	ó o córde cur | rámus (oude 1)
2	de cursus tardus	ó o o	ó o o láetis ex | céssibus (oude 2)
3	de cursus velox	ó o o ò	o ó o sérviat lì | bertáte (oude 9 en 10)
4	de cursus dispondaicus	ó o o	o ó o dóna sèn | tiámus (oude 3)

In het Sacramentarium Leoninum voor het liturgisch gebruik vinden wij, tot groot nadeel der zoo gewenschte variëteit slechts deze vier cursus-vormen. En dat men dit waarlijk ook toen reeds als een verarming voelde, blijkt hieruit, dat dezelfde Leo de Groote in zijn Sermones er ten minste nog drie cursus bijvoegt: vooral paeon$_1$-creticus ó o o o \| ó o o parte repre \| hendere (oude 4) dien wij ook bij St. Cyprianus (de Jonge blz. 63) als reeds tamelijk zeldzaam wedervinden (Steeger l.c. blz. 37).

Maar onze oude vormen 5, 6, 7 en 8 moesten definitief vervallen vanwege de wet van Meyer, die zoowel voor het Grieksch als voor het Latijn voor alle clausulen met twee heffingen: tusschen die twee heffingen minstens twee ongeaccentueerde silben eischte. Want daarin zagen zij juist een rythmische voortreffelijkheid. Verder werden, door den overgang van het quantiteitsstelsel naar het accent-systeem: de woordgrenzen van hoe langer hoe grooter belang en vond men het mooier, dat de woordcaesuur niet met het eind der versvoeten samenviel. En daar de mooiste clausulen nu vooral op het einde van den heelen volzin moesten voorkomen (Steeger: passim, Samenvatting blz. 66 vlgd.) kwam er nu een nieuwe scheiding op tusschen voortreffelijke (P, T, D, V) en slechts toelaatbare clausulen (Pi, Ti, Di, Vi): de voortreffelijke voor het slot der perioden, en de toelaatbare voor het einde der bij-

zinnen en zindeelen [12]). Leo de Groote heeft zoo in zijn Sermones 4815 cursusvormen als volgt verdeeld:

	Absolute getallen			In percenten		
	cola et incisa	periodes	totaal	cola et incisa	periodes	gemiddeld
P (lanus)	443	802	1245	21%	29%	25%
Pi	188	70	258	9%	3%	6%
T (ardus)	528	801	1329	25%	29%	27%
Ti	66	1	67	3%	0	1½ %
D (ispond)	108	218	326	5%	8%	6½ %
Di	40	15	55	2%	½ %	1%
V (elox)	367	738	1105	18%	27%	23%
Vi	43	11	54	2%	½ %	1%
pic oude 4	78	43	121	4%	2%	3%
dch oude 7 / spc oude 5	229	26	255	11%	1%	6%
	2090	2725	4815	100	100	100

Zoo is de cursus planus ó o o | ó o in *corde cur* | *ramus* en *stella de* | *coelo* voortreffelijk maar in *virginis natus* of *nominis sui* slechts toelaatbaar. Zoo is de cursus tardus ó o o | ó o o in *laetis ex* | *cessibus* en *vestra non* | *fluctuant* uitstekend maar de vormen *gentium populi* of *amplius gaudeant* worden slechts binnen in de perioden na bijzinnen geduld. Ten slotte is ook de cursus dispondaicus ó o o | o ó o in *cárne re*|*quiéscit* [13]), *esse si*|*ne culpa* of *Im péndat et egénis* voortreffelijk en alleen op het einde der periode te vinden, maar slechts even er door kunnen nog: *ópera virtútem, pláceat et nóbis,* die bijna uitsluitend binnen in de periode voorkomen.

Iets analoogs heeft ten slotte met den Cursus Velox plaats; doordat men naast den classieken vorm ó o o o | o ó o serviat li | bertate er nog twee andere weliswaar zeldzaam en vooral binnen de periode voorkomende vormen bij neemt (Steeger blz. 60-61) [14]):

[12]) Zielinski: Das Ausleben des Klauselgesetzes l.c. blz. 433 en Steeger l.c. passim samenvatting op blz. 68-69.

[13]) Weliswaar komt de eerste vorm bij Leo den Grooten 50 x meer voor dan de beide andere, die echter voortreffelijk *moeten* zijn, daar ze juist alleen aan het slot van de periode voorkomen.

[14]) Th. Steeger: Die Klauseltechnik Leos des Grossen in seinen Sermonen, Hassfurt, Rasp. 1908. Feltoe: Sacramentarium Leoninum, Cambridge 1896.

1° den ultra-velox met 5 onbetoonde silben ó o o o | o o ó o nati*ónibus est nuntiátum, géntium vocationi;*

2° den velox-durus met twee onbetoonde eindsilben ó o o o | o o ó o o: *próximaest tribulátio.*

Men ziet dat deze verschillen, aan het zoo verarmde [15]) systeem, toch weer een nieuwe variatie geven.

Van al deze bijzonderheden is echter in de officieele kerkelijke liturgische teksten niets te bespeuren, daar zij zich uitdrukkelijk tot de vier hoofdvormen beperken.

Dom Moquereau heeft m.i. bewezen, dat onze oudste Gregoriaansche cadencen heel duidelijk met deze vier cursusvormen samenhangen, en wel uit den tijd van overgang tusschen de quantiteits-domineering en de intensiteits-accentueering [16]).

Onze heele oude liturgie staat dus vol cursus-vormen. De oudste Praefaties, Oraties en lecties der H. Vaders krioelen ervan. De Praefatio Apostolorum bevat alle officieele voorbeelden:

Vere dignum et iustum est *aequum et salutare* V(elox),
Te Domine sup*pliciter exorare* V,
Ut gregem tuum Pastor ae*terne non deseras* T(ardus),
Sed per beatos apostolos tuos continua protec*tione custodias* T,
ut iisdem rect*oribus gubernetur* V,
quos operis tui vicarios *eidem contulisti* D(ispondaicus),
prae*esse pastores* P(lanus);
Et ideo..... cumque omni militia coe*lestis exercitus* T,
hymnum gloriae tuae canimus, sine *fine dicentes* P.

Nu raakt echter deze zóó vereenvoudigde clausulen-leer, omstreeks 650 op den achtergrond om weldra buiten gebruik te komen [17]), en heel en al te worden vergeten. Ze waren blijkbaar die eentonigheid moe geworden en vonden den vrijen stijl mooier dan de gewrongenheid, die de strenge wet van Meyer eischte. En zoodoende hebben wij aan het al of niet voorkomen van den cursus

[15]) „Il est certain que progressivement les lois deviennent de plus en plus sévères, les clausules de plus en plus uniformes."

„Les Grecs du temps de Cicéron employaient des clausules moins variées que Démosthène, à Rome on constate de Cicéron à Symmaque une série d'appauvrissements". „La même tendance à l'uniformité continuera jusqu' au temps de Saint-Léon. L. Laurand: Ce qu'on sait et ce qu'on ignore du Cursus[2] Louvain 1914, p. 10. Laurand: Etudes sur Cicéron p. 197 cf. Havet: La prose métrique de Symmaque p. 100.

[16]) Paléographie Musicale. tome 4 Solesmes 1894 pp. 27-202. P. Ferretti: Il cursus metrico e il ritmo delle melodie gregoriane, Rome 1913.

[17]) Ed. Norden l.c. geeft echter eenige stukken tusschen 650 en 1100 waar de cursus toch in voorkomen. blz. 950.

een mooi gegeven, om de oudere stukken der liturgie van de jongere te onderscheiden; en ook voor het ontmaskeren van falsarissen en apocryphe stukken heeft dit kenmerk reeds uitstekende diensten bewezen. Zoo is b.v. het door Erasmus aan St. Cyprianus toegeschreven *De duplici martyrio* door F. Lezius als een door Erasmus zelf opgesteld stuk aan de kaak gesteld. (Neue Jahrbücher für deutsche Theologie Bnd. 4, 1895, blz. 95 vlgd. en 184 vgld.). En op dit vonnis is geen beroep.

III. DE CURSUS-REGELS VAN A° 1100-1500.

Nu gebeurt er echter iets heel merwaardigs, wat Mgr. Duchesne bij zijn studie van het Liber Pontificalis ontdekte (cf. blz 263). Paus Urbanus II was in 1088 zeer ontevreden over het onhandige en stuntelige Latijn der Romeinsche kanselarij. Met leedwezen en naijver las hij in het Brevier de lecties van den H. Leo den Grooten uit a° 440-461.

Waarom kunnen wij dat niet meer? zoo dacht hij. Dat kunnen ook wij nog, als wij er ons wat moeite voor willen getroosten. En mee gaf hij aan zijn secretaris Giovanni Gaetani van Monte Cassino de opdracht om de zendbrieven van Leo den Grooten tot model te nemen, en een nieuwe *Ars dictaminis* voor de Pauselijke kanselarij te ontwerpen, die nauwkeurig het rythme der zinsclausulen volgens den cursus Leoninus zou regelen. Gaetani kweet zich van zijn taak en werd later Paus Gelasius II. Wij hebben echter van hem geen *Ars dictaminis* meer over; maar 100 jaar later van 1178 tot 1187 is Albertus de Morra kanselier der Roomsche kerk, onder drie achtereenvolgende Pausen, en bestijgt ten slotte als Gregorius VIII zelf den pauselijken zetel. En van hem hebben wij nog de *Forma dictandi quam Romae notarios instituit magister Albertus qui et Gregorius VIII papa*; die door Noël Valois in 1881 is teruggevonden. (Zie hierboven blz. 263).

De hierboven ook reeds genoemde Transmundus van Clairvaux volgde Gregorius VIII als kanselier op.

Welnu in de *Forma dictandi* van Gregorius VIII vinden wij nu drie hoofdregels voor het begin, het midden en het einde van een zin of zinsdeel:

1° Een zin mag niet dan uitzonderlijk met ó o o beginnen d.w.z. een driesilbig woord dat den klemtoon op de eerste lettergreep heeft, en zeker nooit met twee of drie maal deze zelfde fi-

guur b.v. ó o o | ó o o of ó o o | ó o o | ó o o zooals *Négligens fámulus áliquis.*

2° Ook in het midden van den zin vermijde men steeds twee zulke woorden achter elkander b.v. *alia sumere, omnia vetera* etc.

3° Aan het einde van den zin moet men zóóveel gevallen vermijden, dat er ten slotte slechts twee cursus-vormen aanbevolen worden, die door Laurentius Romanus respectievelijk tot naam hebben gekregen:

1° de cursus planus: (pru)*dénter et cáute.*

2° de cursus velox: *gáudia pervenire.*

Dat waren de twee eenige authentieke „Gregoriaansche" cursus. Daar echter in de praktijk deze twee vormen onvoldoende bleken, en weer op een verregaand eentonige stijlgewrongenheid uitliepen, heeft de reeds tweemaal genoemde opvolger van Gregorius VIII als kanselier der Roomsche kerk: Transmundus van Clairvaux er toch weer den tweeden Cursus Leoninus als n° 3 den cursus tardus of durus: *sorte partícipes* aan toegevoegd. Alleen werd hierbij weer een onderscheid gemaakt tusschen de mooiere en de minder mooie vormen. Aan het einde van den heelen zin of een periode moest men bij voorkeur den kunstigsten vorm of den velox gebruiken, zooals b.v. *epístola pròferátur* of *commúniter àcceptátur* euz. Op 't einde van een niet zoo langen zin wordt verder ook de cursus planus b.v. prae-*ésse pastóres* of *corde currámus* aanbevolen. Maar de cursus tardus of durus b.v. *sorte partícipes* is alleen goed genoeg op het einde van een zinsdeel, dus bij een „distinctio suspensiva" midden in den zin.

En zoo is het in de Pauselijke oorkonden gebleven tot de Renaissance toe; gelijk Valois en na hem nog allerlei anderen uit de stukken hebben bewezen. En dat nu ook weer in de nieuw-bijgevoegde officies van de liturgie zoowel de lectiones als de orationes deze cursuswetten gaan volgen, zooals wij dat b.v. in Thomas van Aquino's Officie van het H. Sacrament, in Bonaventura's Officie der Stigmata St^{i} Francisci, of in Petrus Damianus' Officie [18]) van St. Odilo vinden, zal eenieder begrijpen.

Maar wat niemand had kunnen voorzien, gebeurde. De Pauselijke bullenstijl werd maatgevend voor heel West-Europa; en weldra leerde men op de scholen overal de nieuwe rythmeregels der Pauselijke kanselarij.

[18]) Kardinaal Petrus Damianus stierf in 1072. Deze tekst is dus van vóór Gaetani, en hij toont dus, dat Paus Urbanus II in 1088 niet de eerste noch de eenige was, die toen naar de oude Leoninische clausulen teruggreep.

Gui van Orleans, Laurentius van Rome, Ponce le Provençal verbreiden in Frankrijk de rythme-wetten *iuxta stylum Curiae Romanae*. In Italië is het vooral de schrijver van het *Candelabrum* en Giovanni de Bondi de schrijver van de reeds geciteerde *Ars dictaminis,* die deze Roomsche latiniteit naar alle Europeesche scholen uitdragen.

Ook te Zwolle en Deventer werden deze clausulen gedoceerd. O. Spitzen [19]) kon b.v. reeds in 1884 (l.c. blz. 38-39) tegen Denifle een uitvoerig citaat over de drie cursusvormen van Giovanni de Bondi overleggen, gelijk hij dat gevonden had in een der Codices van het Deventersche Fraterhuis. Het is hetzelfde handschrift, dat wij hierboven bij de leesteekens reeds genoemd hebben en het is voor de geschiedenis van ons Middeleeuwsch onderwijs de moeite waard, dit merkwaardige excerpt ook hier nog eens te laten afdrukken:

„De cursibus et eorum nominibus.

Fit igitur cursus tripliciter:

1° Uno modo per trissillabam dictionem cujus penultima acuitur, precedentis penultima similiter acuto accentu prolata, ut: „Suo di*lécto salútem*" et „intime dilecti*ónis affféctum*". Sed si dictio talis (trissillaba) non occurrat, per unam monosillabam precedentem et finalem bissillabam potest fieri supplementum, ut: „Vere cre*débat in Déum,* qui bonum cupiebat perve*níre ad fínem*".

2° Fit etiam cursiva locucio per tetrasillabam dictionem cujus penultima corripitur, precedentis vero dictionis penultima acuto accentu prolata, ut: „pauperibus tribu*éndo subsídium,* videbaris oper*ári justítiam*". Quod si dictio tetrasillaba non occurrat, per unam monosillabam precedentem et sequentem trissillabam potest fieri dictionis tetrasillabae supplementum, ut: „Speres confi*dénter in Dómino,* qui peccatores re*dúcit ad gratiam.*"

3° Fit etiam tertio modo cursus, cum penultima dictionis, quae in fine distinctionis ponitur, acuitur, precedentis vero penultima gravatur, ut: „Recepi vestras *litteras graciosas,* quibus inspectis, cepi pre nimio *gáudio lacrimári*". Quod si talis dictio non occurrat, per unam monosillabam potest suppleri tribus modis: per duas dictiones bissillabas, ut „Te super omnia mor*tália semper ámo,* que fixa es te*náciter cordi méo*"; Vel per unam

[19]) Nouvelle Défense l.c. blz. 38-40.

monosillabam et finalem trissillabam, ut: „Zelus tue pulchritúdinis *me indúcit* ut super cuncta *débeam te laudáre*"; Vel per duas monosillabas precedentes et finalem bissillabam, ut „Mei *córporis tu es víta,* que consolaris in *compassiónibus me et méos*".

Primus cursus cum sua supplecione vocatur planus; secundus cum sua durus; tertius cum suis tribus supplecionibus velox consuevit a dictatoribus appellari."

Als echter Spitzen daaraan nu de conclusie toevoegt: „Eh bien, dans ces préceptes de Jean de Bondi on trouve *tout le secret* des rythmes de l'Imitation", dan vergist hij zich deerlijk; maar wij mogen hem deze vergissing in 1884 nog niet al te zwaar aanrekenen, want blijkens de bladzij die hij eraan besteedt, om deze conclusie goed te praten, toont hij duidelijk, dat althans één der groote verschillen tusschen de Bondi's theorie en de praktijk in de Imitatio hem niet geheel en al is ontgaan. Op blz. 40 zegt hij toch: „Quelquefois, il est vrai, Thomas même en concluant ses périodes, n'a pas observé les préceptes de Bondi, p.e. III, c. 19 n° 2, les mots finaux: *non ségniter parátus* et n° 4 *ad patiéntiae corónam* ne forment pas des „cursus" en règle."

Neen, gelijk wij weldra uitvoerig zullen bewijzen, stemt het clausulenrythme der Imitatio en der verdere Nederlandsche monachale humanisten zeker in eenige punten met het Latijnsche prozarythme der Romeinsche Curie en dat der Franschen [20]), Duitschers en Italianen overeen; maar wijkt het er op andere punten des te kenmerkender van af.

Willen wij straks dus extra-liturgische voorbeelden van de keurige observatie der voorschriften van de Bondi ter vergelijking met die der Nederlandsche monachale humanisten gereed hebben, dan moeten wij het Latijn uit de brieven van Dante of van Cola di Rienzo opslaan; waarvan ik, in navolging van v. Poppel uit W. Meyer en Burdach [21]), een paar karakteristieke passages overneem. Een brief van Dante uit zijn verbanningstijd eindigt aldus:

O miserrima Fesulan*órum propágo* (P)
et iterum iam pu*níta barbáries!* (T)

[20]) Alleen de School van Orleans week in een paar onderdeelen van den Romeinschen stijl af. Ik vermeld dit slechts in het voorbijgaan; daar onze monachale humanisten dit voorbeeld waarschijnlijk als een stimulans hunner pogingen hebben gekend.

[21]) Burdach, Von Mittelalter zur Reformation II, Briefe des Cola di Rienzo, Berlin 1913.

An parum timoris preli*báta incútiunt?* (T)
Omnino vos tremere *árbitror vìgilántes* (V)
quamquam spem simuletis in facie ver*bóque mendáci* (P):
atque in somniis exper*gísci plerúmque* (P),
sive pavescentes in*fúsa praeságia* (T)
sive diurna con*sília rècoléntes* (V);
Verum si *mérito trèpidántes* (V)
insanisse *pénitet còndoléntes* (V), (T),
ut in amaritudinem penitentie metus dolorisque *rívuli cónfluant*
vestris animis infi*génda supérsunt* (P):
quod Romane rei baiulus hic divus et triumphátor *Henrícus* (P)
non sua privata sed publica mundi *cómmoda sítiens* (T)
ardua queque pro *nóbis agréssus est* (T)
sua sponte penas *nóstras partícipans* (T)
tamquam ad *ípsum post Chrístum* (P)
dígitum prophetíe (V)
di*réxerit Isaías* (V),
cum spiritu Dei reve*lánte predíxit* (P): (P)
„vere languores nostros ipse tulit et dolores nostros *ipse portavit*"
Igitur tempus ama*ríssime peniténdi* (V)
vos *témere presumptórum* (V).
si dissimu*láre non vultis* (P)
a*désse conspícitis* (T):
Et sera penitentia hec amodo venie geni*tíva non érit* (P),
quin potius tempestive animadver*siónis exórdium* (T). [22])

Cola di Rienzo's brief uit de gevangenis van Praag aan Karel IV in 1350 begint aldus:

Non mireris, domine mi *César Augúste* (P),
si de singulari di*víno precépto* (P) —
quod caritas *ésse dignóscitur* (T) —
verbo te *álloquar sìngulári* (V).
Nam et regentem *réges nos síngulis* *) (T)
atque reges spiritu*áles doctóres* (P) *pèrorárunt* (V),
et Romanos Cesares Romani oratores verbis utique singu*láribus*
Verumtamen quoniam oracio tua, Cesar, tota in du*óbis* pre-
que caritatis *nómine uniúntur* (V), *céptis* (P),
in*nítitur et fundátur* (V),
non arro*gánter fòre dictum* (V),

*) Singulis (verbis) alloqui = tutoyeeren.
[22]) W. Meyer: Ges. Abhandlungen, l.c. I, blz. 16. Uebungsbeispiele blz. 18.

si, veri*táte percócta* (P),
notanter te a*spícere cúpiam* (T)
ei quod tibi vendicas quantum omnino *détrahas fundaménto* (V),
et si super ob*iéctis erróribus* (T)
tam michi quam *víris spirituálibus* (T),
a mundo et ab hiïs que de mundo sunt *pénitus sèquestrátis* (V)
mentem tuam nequaquam in hac parte in caritatis luce, ut *exti-*
pro *pósse claríficem* (T) *mat, ambulántem* (V)
procul *dúbio nebulósam* (V).
Et quoniam prudentum sermone dis*séritur véritas* (T),
que occul*táta opprímitur* (T),
et error, cum non re*sístitur, àpprobátur* (V), *deret* (T),
tam illos quam me taciturnitate mea superatos *fóre quis cré-*
et te ex affirmacione mea *tácita confirmátum* (V)
redderem pericu*lósius ìn errórem* (V).

Elke periode sluit dus met een velox, voor een comma zijn een planus of tardus voldoende, en zoo komen in den langen brief van meer dan duizend regels slechts een paar zinseinden zonder cursus voor.

IV. DE CURSUS-REGELS BIJ ONZE MONACHALE HUMANISTEN.

Welnu, met deze teksten moeten wij nu het eerste Boek der Imitatio Christi vergelijken. En weldra zal blijken dat wij hierbij ineens een heel stel nieuwe clausulen op het spoor komen; die straks echter toch ook weer heel oud zullen blijken.

Ten 1ste schijnt hier de oude dispondaïcus van vóór 650 b.v. *várie tentátur* te herleven die aan Spitzen reeds was opgevallen;

ten 2de komt daarnaast echter ook een paeon$_1$-creticus (p_1c) voor met twee onbetoonde silben aan het slot, dus *várie tentámini,* gelijk aan Cicero's *esse patiemini;*

ten 3de verschijnt hier, tegen de wet van W. Meyer in, een dichoreus (dch) als *noti sumus* of *proféctus érit* gelijk aan Cicero's *comprobavit*;

ten 4de duikt hier zoowaar een oude spondaeus-creticus (spc) op als: *válde útiles* gelijk aan Cicero's *ipsa publica.* Vergelijk hiervoor blz. 264 hierboven, zoodat wij hiermee ineens tot Cicero zelf of althans tot vóór de wet van W. Meyer teruggaan.

Ik heb hiertoe nauwkeurig en volledig het eerste boek der Imitatio geëxcerpeerd in drie groote groepen:

1° al de clausules voor de flexa (;)
2° al de clausules voor het metron of de mediatio (:)
3° al de clausules voor de eindpunt of de periode (.)

genoteerd en statistisch berekend.

Verder heb ik, juist met het oog op de leesteekens, hier bij de drie *cursus planus, tardus en dispondaicus* ook onderscheid gemaakt tusschen de boven op blz. 267 genoemde voortreffelijke en toelaatbare woordscheidingen, zoodat ik uit de getallen van beide groepen straks zal kunnen zien, of onze monachale humanisten ook op dit punt, met de oudste laat-Latijnsche schrijvers overeenstemmen en ten slotte heb ik er bij den Cursus velox nog de twee verwante gevallen aan toegevoegd. Om mijne lezers echter niet ineens met een lijst vol onbegrijpelijke cijfers te overvallen, leg ik eerst, althans voor één Caput, mijn wijze van bewerking, volledig over. Men heeft dan meteen de gelegenheid om de vlotheid en ongedwongenheid van dit Latijn, met dat der Italiaansche meesters als Dante en Cola di Rienzo te vergelijken.

Ik bezig daarbij de volgende afkortingen:

P = cursus *p*lanus perfectus.
Pi = cursus *p*lanus *i*mperfectus.
T = cursus *t*ardus perfectus.
Ti = cursus *t*ardus *i*mperfectus.
D = cursus *d*ispondaicus perfectus.
X = onrythmische clausule.
Di = cursus *d*ispondaicus *i*mperfectus.
V = cursus *v*elox.
Vi { uV = cursus *u*ltra-*v*elox. / Vd = cursus *v*elox-*d*urus.
p_1c = clausula *p*aeon$_1$-*c*retica.
dch = *c*lausula *dich*orea.
spc = *c*lausula *sp*ondaea-*c*retica.

Cap. 13.

1. Quamdiu in *múndo vívimus* spc; sine tribulatione et tentatione *ésse non póssumus* T.
2. Unde in *Iob sciptum est* X: Tentatio est vita *humána super térram* D.
3. Ideo unusquisque sollicitus esse deberet circa tentationes suas et, vigiláre *in oratiónibus* Vd; ne diabolus locum inveníret *decipiéndi* V: qui nunquam dormitat, sed circuit *quáerens quem dévoret* T.

4. Nemo tam perfectus est et sanctus, qui non habeat ali*quándo tentatiónes* V: et plene eis ca*rére non póssumus* T.
5. Sunt tamen tentationes homini *sáepe valde útiles* p_1c; licet mo*léstae sint et gráves* Di: quia in illis homo humiliatur, pur*gátur et erudítur* V.
6. Omnes sancti per multas tribulationes et tentationes tran*siérunt et profecérunt* V.
7. Et qui tentationes susti*nére nequivérunt* D: reprobi facti sunt *ét defecérunt* P.
8. Non est aliquis ordo tam sanctus nec *lócus tam secrétus* D: ubi non sint tentati*ónes vel adversitátes* uV.
9. Non est homo securus a tentationibus totaliter *quámdiu víxerit* Ti; quia in nobis est *únde tentámur* P: ex quo in concupis*céntia nati súmus* V.
10. Una tentatione seu tribulatione recedente *ália supérvenit* p_1c; et semper aliquid ad pati*éndum habébimus* T: nam bonum felicitatis *nóstrae perdídimus* T.
11. Multi quaerunt tentati*ónes fúgere* spc: et gravius *incidunt in éas* Di.
12. Per solam fugam non *póssumus víncere* Ti: sed per patientiam et veram humilitatem omnibus hostibus ef*fícimur fortióres* V.
13. Qui tantummodo exterius declinat, nec ra*dícem evéllit* P: *párum profíciet* T. Imo citius ad eum tentati*ónes rédient* spc: et *péius séntiet* spc.
14. Paulatim, et per patientiam cum longanimitate Deo iuvante *mélius superábis* V: quam cum duritia et importuni*táte propria* spc.
15. Saepius accipe consilium *in tentatióne* D; et cum tentato noli *dúriter ágere* Ti: sed consolatiónem ingere, sicut tibi op*táres fiéri* spc.
16. Initium omnium malarum tentationum inconstantia animi, et parva ad *Déum confidéntia* p_1c.
17. Quia sicut navis sine gubernaculo hinc inde a *flúctibus impéllitur* p_1c: ita homo remissus et suum propositum deserens *várie tentátur* Di.
18. Ignis *próbat férrum* dch: et tentatio *hóminem iústum* Pi.
19. Nescimus *sáepe quid póssumus* T: sed tentatio *áperit quid súmus* Di.
20. Vigilandum est tamen praecipue circa in*ítium tentatiónis* uV;

quia tunc facilius hostis vincitur, si ostium mentis nullatenus in*tráre sínitur* spc: sed extra limen statim ut pulsaverit *ílli obviátur* D.

21. Unde *quidam dixit* dch: Prin*cípiis óbsta* Pi: sero medi*cína parátur* P.
22. Nam primo occurrit menti *símplex cogitátio* p_1c; deinde *fórtis imaginátio* Vd: postea delectatio et motus *právus et assénsio* p_1c.
23. Sicque paulatim ingreditur hostis ma*lígnus ex tóto* P: dum illi non re*sístitur in princípio* Vd.
24. Et quanto diutius ad resis*téndum quis torpúerit* p_1c; tanto in se quotidie *debilior fit* X: et hostis contra *éum poténtior* T.
25. Quidam in principio conversionis suae graviores tentati*ónes patiúntur* D: quidam *aútem in fine* P.
26. Quidam vero quasi per totam vitam suam *mále hábent* dch.
27. Nonnulli satis *léniter tentántur* Di: secundum divinae ordinationis sapientiam *ét aequitátem* P; qui statum et merita *hóminum pénsat* Pi: et cuncta ad electorum suorum sa*lútem praeórdinat* T.
28. Ideo non debemus desper*áre cum tentámur* D; sed eo ferventius *Déum exoráre* D: quatenus nos in omni tribulatione dig*nétur adiuváre* D; qui utique secundum *dictum Pauli* dch, talem faciet cum tentati*óne provéntum* P: ut *possímus sustinere* D.
29. Humiliemus ergo animas nostras sub manu Dei in omni tentatione *ét tribulatióne* V: quia humiles spiritu sal*vábit et exaltábit* V.
30. In tentationibus et tribulationibus probatur homo *quántum profécit* P; et ibi maius *méritum consístit* Di: et virtus *mélius patescit* Di.
31. Nec magnum est, si homo devotus sit et fervidus, cum gravi*tátem non séntit* P; sed si tempore adversitatis pati*énter se sústinet* T: spes magni pro*féctus érit* dch.
32. Quidam a magnis tentationibus custodiuntur, et in parvis quotidianis *sáepe vincúntur* P; ut humiliati nunquam de se ipsis in *mágnis confídant* P: qui in tam *módicis infirmántur* V.

De officieele Cursus-vormen Planus, Tardus en Velox blijken dus ook hier in hun volmaakten vorm, de meest gezochte clausules. Ze komen hier in dit 13de Caput respectievelijk 12, 10 en 10 maal voor. Dat is dus in volmaakte overeenstemming met den officieelen

Cap. 13	voor:	voor;	voor.	Totaal
P	5	4	3	12
Pi	2	0	1	3
T	3	0	7	10
Ti	2	1	0	3
D	4	3	3	10
Di	3	0	4	7
V	4	0	6	10
Vi	1	2	2	5
p_1c	1	4	2	7
dch	2	0	2	4
spc	3	1	3	7
X	2	0	0	2
	32	15	33	80

Cursus Romanus.

De groote afwijking, die aanstonds in het oog springt, is echter dat de oude Dispondaicus dezelfde voorkeur geniet met 10 gevallen. En dat is dus een groote stap terug naar het gebruik voor a° 650.

Maar bovendien vertoonen hier de slechts toelaatbare vormen van den Planus, Tardus en Velox slechts een minimale frequentie van respectievelijk 3, 3 en 5 voorbeelden; wat volgens de Bondi allemaal foutieve vormen zijn; maar die in dezelfde minimale frequentie: als toelaatbaar, ook in de Sermones van Leo den Groote plachten voor te komen. Zie hierboven blz. 266.

Alleen vertoont de slechts toelaatbare vorm van den Dispondaicus hier in dit Caput een hooger cijfer dan we verwachtten.

De uit Leo den Groote's tijd opnieuw herrezen clausules p_1c, spc en dch zweven met hun middel-frequentie tusschen de beide extremen in; gelijk het ook bij Cicero zelf het geval was.

Verder zouden wij misschien verwacht hebben, dat de onvolmaakte Pi, Ti, Di en Vi (uV en Vd) volstrekt nooit aan het einde van den zin voor een punt, zouden voorkomen. Deze extreme consequentie wordt echter in de praktijk blijkbaar niet toegepast. Van de Pi vinden wij er toch één, van de Ti géén, maar van de uV en de Vd toch telkens weer één voorbeeld. Onze, alles blijkbaar zorgvuldig overwegende monachale humanisten, verkozen in dit geval ook

een slechts even toelaatbaren cursus aan het zinseinde boven een gewrongen constructie, die hun gedachte niet zoo goed weergaf. En hieromtrent zijn Cicero en Leo de Groote het weer met hen eens. Zoo kan het ons aanvankelijk ook verwonderen, dat de cijfers voor P, T en V in de derde kolom, dus voor de punt niet allemaal hooger zijn, dan de cijfers der twee eerste kolommen; maar dit is wel bij Leo den Grooten maar bij Cicero ook niet het geval; omdat men, op het stuk van welluidendheid altijd nam wat men krijgen kon, en dus ceteris paribus ook voor de tusschenzinnen liever een volmaakten dan een onvolmaakten cursus-vorm koos.

Met opzet hebben wij hier aan de gegevens van dit ééne caput, reeds heel onze thesis omtrent de Renaissance van het rythmisch proza van Paus Leo den Grooten bij onze Nederlandsche monachale Humanisten willen toetsen, omdat onze lezers ons hier nog alles onmiddellijk uit den gegeven tekst kunnen narekenen. Het spreekt echter van zelf, dat wij dit niet hebben neergeschreven eer wij zelf reeds het resultaat omtrent het heele eerste Boek der Imitatio kant en klaar voor ons hadden. Welnu, dit stemt nu, op alle punten van belang, geheel en al met onze eerste lijst overeen.

Ziehier dan het resultaat van ons onderzoek naar alle cursusvormen en clausulen van het geheele Eerste Boek.

Clausulen van Boek I der Imitatio Christi.

	Absolute getallen				In percenten				
	voor:	voor;	voor.	Totaal	voor:	voor;	voor.	Gemiddeld	
P	85	25	71	181	16½%	15%	14%	15%	P
Pi	33	8	30	71	4%	4%	6%	5%	Pi
T	56	12	50	118	11%	7%	10%	9⅓%	T
Ti	23	7	15	45	4%	4%	2½%	3½%	Ti
D	62	21	87	170	12%	12%	17%	13⅔%	D
Di	20	15	36	71	4%	9%	7%	6½%	Di
V	67	26	85	178	13%	15½%	16%	15%	V
Vi	33	6	38	77	6%	2½%	6½%	5%	Vi
pic	41	15	45	101	8%	9%	9%	9%	pic
dch	45	22	25	92	8½%	12%	5%	8%	dch
spc	56	17	36	109	11%	10%	7%	9⅓%	spc
X	12	0	0	12	2%	0	0	⅔%	X
	533	174	518	1225	100	100	100	100	

In het algemeen blijkt hieruit dus ten eerste, dat de punt en het metron ongeveer even vaak voorkomen. In elken zin komt dus gemiddeld één metron voor. Maar in slechts één derde der zinnen is ook nog een flexa noodig. Wat zeide ik daar straks over korte zinnen? (zie blz. 258, 2de regel van boven).

Ten tweede overtreffen ook hier de officieele drie hoofdclausules in hun volmaakten vorm met hun 15, $9^1/_3$ en 15% alle overige; maar juist gelijk Trasmondi het wil, staat de Tardus of Durus toch het laagst van de drie.

De weer verrezen Dispondaicus met zijn $13^2/_3$% wint het nu zelfs van den Tardus. Het is dus wel het oude clausulen-systeem van vóór a° 650, dat hier uit zijn graf verrijst.

Maar bovendien verschijnt hier dezelfde voorkeur voor de volmaakte vormen als bij Paus Leo den Grooten in de tegenstelling van

15% en 5% bij den Cursus planus,
$9^1/_3$% en $3^1/_3$% bij den Cursus tardus,
$13^1/_2$% en $6^1/_2$% bij den Cursus Dispondaicus,
15% en 5% bij den Cursus velox.

Zoodat nu bij het geheele overzicht onze verwachting volkomen bevredigd wordt.

Ook hier blijken de drie verdere herboren Ciceroniaansche clausules, de $Paeon_1$-creticus, de Spondaeus-creticus en de Dichoreus respectievelijk met 9, $9^1/_3$ en 8% volkomen evenwichtig tusschen de slechts toelaatbare en de meest gezochte cursus-vormen het midden te houden, juist als bij Cicero zelf.

Juist als bij Cicero zelf soms ook minder favoriete vormen op het einde eener periode voorkomen, vinden wij ook hier de onvolmaakte vormen Pi, Ti, Di, uV en Vd wel eens aan het einde van den zin, en evenals ook Cicero zich heelemaal niet schaamt, om de mooiste clausules ook midden in den zin te bezigen, als die zich ongezocht aanbieden, zoo vinden wij ook hier in de eerste twee kolommen betrekkelijk hooge percentages der volmaakte vormen P, T, D en V.

Wij hebben hier bij onze monachale humanisten dus met een veel complexer en veel rijker systeem te doen dan dat der Romeinsche Curie, dat toen over heel Europa in zwang was. Die rijkdom is echter niet willekeurig uitgevonden, maar uit de studie van Cicero en de beste Latijnkenners onder de Kerkvaders weergeboren. En het doel, dat daarmee bereikt werd, is: dat zij wisten te

ontkomen aan de eentonigheid en de gewrongenheid der gedachten, die ondanks den rijken gepassioneerden inhoud in de aangehaalde brieven van Dante en Cola di Rienzo zoo sterk naar voren komen. Inderdaad; indien het doel dezer Nederlandsche monachale humanisten alleen maar zou geweest zijn, om voor het mooiste en beste boek, dat Nederland ooit aan de wereld geven zou, een Latijnschen vorm te vinden, waarvan de kabbelende vloeiendheid ons steeds weer zoo aangenaam, rustig en ongedwongen aandoet, dan hebben zij zich wonderwel van hunne taak gekweten.

V. DE THEORIE EN DE AUCTOR INTELLECTUALIS VAN HET NIEUWE SYSTEEM.

Het is dus duidelijk, dat onze Nederlandsche monachale humanisten niet alleen denzelfden weg gegaan zijn, dien Urbanus II, Gelasius II en Gregorius VIII een paar eeuwen voor hen ook zijn ingeslagen, maar dien met strenger wetenschappelijker zin en fijner artistieke aanvoeling ten einde toe hebben afgelegd, om werkelijk de kroon op het werk te kunnen zetten. Bleef er bij de Romeinsche hernieuwing van het Sacramentarium Leoninum ongeveer de helft en bij de latere navolging van Gelasius II slechts een derde van het Ciceroniaansche cursussysteem over; onze monachale humanisten zijn erin geslaagd praktisch het heele oude Ciceroniaansche quantiteits-clausulen-systeem met zijn eindelooze combinaties en variaties in het nieuwe accent-stelsel over te brengen, zonder dat er iets belangrijks verloren ging.

Immers juist dezelfde Ciceroniaansche clausules, die reeds in de eerste eeuwen na Christus zoo goed als verdwenen waren, de $paeon_1$-creticus, de dichoreus en de spondaeus-creticus herleven en verrijzen hier opnieuw uit het graf, dat de wet van W. Meyer voor hen gedolven had. Voor ons is dit nu in 1939 vrij gemakkelijk te constateeren. Maar let wel: vóór 1880 wist geen enkel geleerde ter wereld hier iets meer van! Door de samenwerking van een twintigtal bekende philologen zijn we nu in de cursus- en clausulenleer weer eindelijk zoover gekomen. Maar wat voor geniaal veertiendeeeuwsch humanist komt hier dus aan het licht, die op zoo'n verbluffende wijze de moderne wetenschap is vóór geweest?

Maar dan dringt zich ook de onweerstaanbare conclusie aan ons op, dat wij hier, behalve met een reeks van goedwillige leerlingen en begaafde navolgers, ook vooral met één eminenten *auctor intellectualis* te rekenen hebben, en de vraag is nu maar: Wie zit hier

ten slotte achter? Wie is de man geweest, die naast geniaal talent en gedurfde ambitie ook het gezag en de macht had, om zoo iets te ondernemen, en zonder eenigen tegenstand of bestrijding: aan zijn toch waarlijk niet gemakkelijk systeem in den Nederlandschen monachalen humanisten-kring een zekere zegepraal heeft weten te waarborgen?

Welnu, dat is zeker niet Thomas a Kempis geweest; al is deze om de praktijk en het resultaat hiervan juist algemeen beroemd geworden. Voor zoo'n wetenschappelijk onderzoek, dat gewis over jaren en jaren loopt, is in zijn leven geen plaats. Ook had hij er op den St. Agnietenberg de boeken niet voor. Zijn Latijnsche schoolkennis van de klassieken en het oudste kerkvader-Latijn is daar ook in de verste verte niet toe bij machte. Hij heeft er immers ook geen universitaire opleiding voor gehad. Ook zou hij, eenmaal op den Sint Agnietenberg aangeland, zoo'n theoretisch onderzoek als een ijdelheid beschouwd hebben, hij schreef liever den heelen bijbel over in vijf groote folianten, en zocht verder de hem toevertrouwde zielen voor Jesus Christus te heiligen en nog stichtende Latijnsche tractaten te schrijven en die keurig af te werken bovendien, maar daarmee is het ook op. Hoe zou hij bovendien zulk een invloed op al die Kartuizers hebben kunnen uitoefenen, die grootendeels veel ouder zijn dan hij? Maar bovendien, hij is niet levenslang getrouw gebleven aan dit systeem, dat dus niet het zijne was.

O. Spitzen heeft bewezen dat er in zijn oudste autographen uit Deventer nog niets van een bijzondere leesteekenzorg te bemerken is. Hij moet het op den Sint-Agnietenberg, juist bij het bewerken van den Imitatio-autograaf, vrij plotseling hebben opgedaan; en heeft het toen ook een tijd lang in zijn eigen Sermones en opuscula toegepast maar er op lateren leeftijd ook weer aan verzaakt, want b.v. in zijn Chronicon Montis St^{ae} Agnetis uit zijn laatste levensjaren, is er weinig van de flexa meer te merken, en valt hij rustig in het ouder en gemakkelijker systeem terug. O. Spitzen heeft hieromtrent uit zijn groote ervaring in de codices van Windesheim en de Broeders van het gemeene leven, waarschijnlijk het juiste en voor goed beslissende woord gesproken. Toen namelijk Karl Hirsche, de verdienste der drievoudige punctuatie aan de scholen der Broeders van het gemeene leven wilde toeschrijven, schreef Spitzen:

„Il s'est trompé, lorsque dans la première partie de ses Prolegomena il supposa que la ponctuation du célèbre autographe a bien

pu être empruntée aux frères de la Vie Commune. Je puis constater que ces frères, s'ils ont excellé à copier beaucoup et même à composer des traités excellents, n'ont nullement excellé à ponctuer. Il paraît, que les frères ne ponctuaient à l'instar de Thomas qu'en copiant des manuscrits ainsi ponctués. Nous verrons plus loin que Gobelinus a Kempis, frère de la vie commune au mont St. Jérome, a ponctué ainsi le codex de Wolfenbüttel de l'an 1424."

„La plus grande partie du codex des sermons de St. Bernard ne porte des points que par ci par là; quelques sermons seulement de St. Bernard sont ponctués à la Thomas, apparemment parce que le copiste les trouvait ponctués de cette façon."

En ik geloof dat het te Windesheim en op den St. Agnietenberg ongeveer evenzoo is gegaan. Alleen heeft het copieeren der Imitatie-redactie, er den jongen Thomas a Kempis toe gebracht, om een tijd lang ook zijn eigen opuscula en preeken zoo te punctueeren, waarin hij echter slechts door enkelen van zijn medebroeders b.v. Jan Busch, en dat nog op eerbiedigen afstand is nagevolgd. Maar juist omdat in de Latijnsche Imitatio-tekst van den autograaf deze virtuositeit ten top is gedreven, moeten wij, daar nu eenmaal de echtste appelen, niet zoo heel ver van den boom plegen te vallen, toch ergens in de nabijheid den oorspronkelijken appelaar zoeken. Welnu, Geert Groote, de hartstochtelijke boekenminnaar en de organisator der heele Deventersche en Zwolsche handschriften-vermenigvuldiging zou hiervoor al veel meer in aanmerking komen, maar dat hij het zelf niet geweest is, blijkt juist uit Spitzens constateering over het werk der Fraters. Alleen wijst G. Groote ons van zelf den weg naar de Kartuizers, van wie de Koorheeren van Windesheim en de Broeders der Fraterhuizen immers ook nog zooveel diepers en innigers hebben overgenomen; en die juist — zie de feiten bij Juffr. Greidanus — zich op veel grooter schaal door de drieledige punctuatie en de cursus-leer hebben onderscheiden. Maar wie had hier daartoe het gezag, de talenten, de voorstudie en de ambitie?

Welnu, ik weet het zeker, want de grondwet van dit monachale humanisme is, met den naam van den auteur erbij, te vinden in de nog bewaarde handschriften juist van hetzelfde Utrechtsche Kartuizerklooster, waaruit al die drieledig gepunctueerde handschriften zijn voortgekomen. De eenige *auctor intellectualis* der monachale Nederlandsche humanisten is Hendrik Eger van Kalkar geweest, de Kartuizer prior van Monichusen, die Geert Groote

heeft bekeerd, en hem toen 2½ jaar lang, onder zijn dagelijksche leiding verder voor Christus heeft gewonnen en opgevoed.

VI. DE PERSOONLIJKHEID VAN HENDRIK EGER EN ZIJN INVLOED.

Hendrik Eger had hiertoe ten eerste de noodige aangeboren talenten en de gevorderde voorstudie. Uit den stedelijken patriciërkring van het oude constenrijcke Kalkar in 1328 geboren, volgde hij een familie-traditie met na de Latijnsche school aldaar te hebben doorloopen en te Keulen te hebben verder gestudeerd: op 23-jarigen leeftijd, aan de Parijsche Universiteit college te gaan loopen en zooveel oud- en nieuw Latijn te leeren als hij maar wilde en hem later zou te pas komen en zoo den graad van Magister artium te behalen. Dat geschiedde in 1356, maar pas in 1357 ontving hij het teeken van zijn magistrale waardigheid. Hij was toen 29 jaar. Van 1357 tot 1362 doceerde hij aldaar als magister het Latijn van Cicero en de kerkvaders, maar studeerde zelf ondertusschen door in de theologie en het Kerkelijk recht. In dat laatste jaar had hij reeds een canonicaat te Keulen en kreeg er nog een bij te Kaiserswert. Te Parijs heeft hij Geert Groote, die 12 jaar jonger was, het eerst ontmoet en lief gekregen. Ook daar blijkt hij reeds leiding te kunnen geven, want tweemaal achtereen werd hij in 1359 tot procurator van de Natio Anglicana, waar ook de Nederlanders en de Keulenaren onder hoorden, gekozen. Uit zijn brieven tot uit de laatste levensjaren blijkt dat hij op zijn Parijschen studietijd met fier genoegen terugziet. Een rijk, veel belovend leven wachtte hem, zooals dat van zijn oom Jacobus Eger, den opvoeder der zonen van zijn Heer: Graaf Otto van Kleef, die in 1307 van hem het tusschen Kleef en Kalkar gelegen riddergoed Moyland had ontvangen. Maar hij had andere droomen gedroomd en blijkbaar veel Kerkvaders goed gelezen en verstaan, want pas van Parijs naar Kalkar terug, wordt hij op 37-jarigen leeftijd: Kartuizer-monnik in het St. Barbara-klooster te Keulen, waar God hem echter weldra liet waardeeren naar zijn verdiensten. Daar is hij waarschijnlijk in 1365-1366 geprofest en Priester gewijd, en na nauwelijks twee jaar kloosterleven, wordt hij tot Prior te Monichusen aangesteld om zijn medebroeders te besturen en in alles voor te gaan. Van 1370 tot 1373 leeft hij met Geert Groote onder een dak. Dan wordt hij Prior in Roermond, maar in 1375 wordt hij bovendien Visitator van alle Nederlandsche en Duitsche Kartuizerkloosters. Hij heeft

deze waardigheid 20 jaar lang bekleed, en had dus alle mogelijke gelegenheid om met zijn groote volmachten bij deze visitaties zijn heilzame inzichten overal onder zijn Kartuizer-medebroeders te verspreiden. Bovendien werd hij na zijn prioraat te Roermond opnieuw tot prior successievelijk te Keulen en te Straatsburg benoemd. Ten slotte werd hij op al de Generale Kapittels der Orde, in deze 20 jaar gehouden, dat is dus vijf maal achter elkaar, tot een der Definitoren gekozen. Zonder eenigen twijfel was Hendrik Eger de machtigste man van de heele Kartuizer Provincia Alemanniae inferioris die toen ter tijd de kloosters van Amsterdam, Utrecht, Monichusen, Roermond, Keulen, Coblenz, Trier, Mainz, Straatsburg, Freiburg i.Br., Würzburg, Grünau, Tückelhausen, Neurenberg, Nordlingen, Erfurt, Eisenach, Hildesheim, Lübeck en Rostock omvatte. Hij was een heilig en zachtmoedig mensch met een groot en rijk hart en met een spontaan spreek- en praat-talent, dat ons uit al zijn nagelaten werken toe-klinkt. Een typisch staaltje is b.v. dat hij ook in zijn Latijnsche geschriften — en zeg niet, dat hij geen Latijn genoeg kent, eer gij U voldoende in hem hebt ingelezen — er telkens hier of daar een paar onvertaalbare Nederlandsche of Rijnsch-duitsche woorden tusschenschrijft: want van de innerlijke volheid kon de Latijnsche zin vaak alleen de groote lijnen bevatten, en dan tinkelen de druppelende droppen der levende taal daar als betooverende harptonen tusschendoor; kortom een bezielend leider, die overal ten allereerste zijn onderdanen opwekte tot alle religieuze deugden, en de speciale eischen van hun strenge roeping. Van alle kanten hooren wij, dat wie of wat in die dagen in de verschillende kloosterordes ook van den eersten geest der stichters was afgeweken, de Kartuizer-orde onverzwakt de oude onbesproken eere van haar stichter Hugo wist te handhaven. En dat is zeker voor een groot deel aan hun grooten apostolischen leider Hendrik Eger van Kalkar te danken. Maar bovendien was hij natuurlijk ook een welsprekend Latijnsch redenaar, gelijk zijn nog onuitgegeven Latijnsche Sermones bewijzen. Landmann[23]) zegt hiervan: „Seine Predigten haben bedeutenden mystischen Gehalt, und man merkt, dass man es mit einem Meister für diese Art der Kanzelberedsamkeit zu tun hat". Dat blijkt trouwens uit een nog in handschrift bewaarde homiletische verhandeling die Hendrik Eger voor zijn medebroeders schreef: De modo faciendi collationes more Carthusiano". Hij schreef ook het bekende *Exercitatorium*

[23]) Fl. Landmann: Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters, Münster i.w. 1900, blz. 48, 79, 87-88, 111.

of het *Tractatus de cotidiano holocausti Spiritualis exercitii* (K. Hirsche: Prolegomena, Hamburg 1873 I blz. 464-520) en de officieele apologie der Kartuizerorde [24]) die van al *dezelfde* clausulen in *dezelfde* proporties krioelt — alleen is in het bewaarde afschrift de punctuatie sterk vereenvoudigd, al wijzen de tallooze streepjes na colons en comma's nog de plaatsen van de flexa en het metron aan — wij hebben van hem nog een reeks belangrijke, grootendeels in afschrift bewaarde brieven, waaruit wij zien, dat de Parijsche Magister Artium zijn jonge hart tot op hoogen leeftijd speelsch en jolig heeft bewaard. Verder was hij een mystiek dichter. Ik hoop, dat ik nog eens een Nijmeegsch classicus bereid vind om als dissertatie de schoonste zijner rijk-rythmische *Sermones*, en vooral zijn groot mystiek gedicht: *Contemplativa metrica* geheeten, met mooie verklarende noten ter perse te leggen. En last not least schreef hij, tijdens zijn Prioraat te Keulen, nu twee uitgebreide wetenschappelijke verhandelingen: zijn *Loquagium de Rhetorica* en het *Cantuagium de Musica*. Uit de namen proeft men weer onmiddellijk, dat hij heusch wat te zeggen heeft en daar ook den juisten naam voor weet, al klinkt het op het eerste gezicht wat ongewoon. Welnu, het is nu vooral in deze twee laatste werken, dat hij de grondslagen heeft gelegd voor de machtige Dietsche litterair-aesthetische cultuurbeweging, die wij tot nu toe slechts van den buitenkant uit de leesteekens en de cursusvormen hebben gekarakterizeerd; maar die ten slotte op zijn persoonlijke artistieke spreek- en praat-gaven berustte. Deze talenten lagen, gelijk uit de titels dezer werken reeds blijkt, zoowel op litterair als musicaal terrein, en beide werden gevoed en gelouterd door zijn diepe contemplatief religieuze bezieling.

Wij lezen het bijna op elke bladzij van zijn *Loquagium* tusschen de regels en zijn voorbeelden door; het hinderde dien hoogbeschaafden Kartuizer-prior, dat de hoogste en diepste waarheden van het Evangelie, zoowel bij zijne medebroeders als bij vele andere welmeenende kloosterlingen, in een houterigen onvolkomen vorm werden voorgedragen, of zelfs in de liturgische uitvoering niet met den ouden luister werden omringd. Terecht klaagt hij daar over een onverzorgde dictie, een maar vierkant plomp zeggen waar het op staat, zonder hoogere beschaving, zonder fijnheid van aanvoeling, zonder eenige delicaatheid van gekuischte en tegemoetkomende taalvormen; zoodat hij, die uit een oud geslacht van rijke stedelijke regenten geboren en aan de Parijsche Universiteit

[24]) Mej. H. Vermeer: Het Tractaat „Ortus et decursus ordinis Cartusiensis van Hendrik Egher van Kalkar, met een biographische inleiding, Wageningen 1929.

tot de aesthetische gave des onderscheids was opgevoed, zich de ooren en oogen uit! schaamde tegenover de verblindende felgekleurde cultuur van het Herfsttij der Middeleeuwen, waar de in verval geraakte eeredienst en de versmade prediking van zijn God en Heer — daar was hij het met Geert Groote over eens — toen veelal zoo schandelijk bij afstak. Geen wonder, zoo moet hij gezegd hebben, dat de menschen hun geloof verliezen, als wij het zoo onbeholpen uitdragen, geen wonder dat gestudeerde mannen de kerk uitloopen, als wij aan het altaar en in het koor, zoo onbarmhartig slecht zingen; en zonder eenige klassieke welsprekendheid van den kansel de eeuwige waarheden verkondigen.

Dat is de figuur van Hendrik Eger van Kalkar, die achter deze beweging stak. Dat is mijn monachale Humanist, wien te ontdekken en te ontleden en na te rekenen mij een blijdschap geweest is van weken en maanden, en dien wij bijna 250 jaar vóór onzen Joost v. d. Vondel ook van Keulen ten geschenke hebben gekregen, voor de Christencultuur onzer lage landen.

Maar laat ik, na dezen kijk in vogelvlucht op heel zijn persoon, nu feit voor feit, de hierboven beloofde bewijzen in een reeks korte citaten vastleggen.

VII. HENDRIK EGER VAN KALKAR'S LOQUAGIUM DE RHETORICA.

We zullen natuurlijk vroeg of laat tot een volledige uitgave der beide, te Berlijn in één groot handschrift bewaarde verhandelingen moeten komen. Maar voor mijn doel, kan ik, voor dit artikel ten minste, volstaan met een reeks citaten uit het Excerpt van het *Loquagium,* gelijk hij dat misschien nog zelf, bij een zijner Visitaties in het Utrechtsche Kartuizerklooster Nieuwlicht, dat met zijn medewerking in 1392 gesticht is, heeft laten overschrijven en achtergelaten. Het staat vermeld in het 1ste deel van den Utrechtschen handschriftencataloog van Tiele op blz. 212, onder n° 824, als afkomstig uit het Utrechtsche Kartuizerklooster; en de voorkomende Utrechtsche Bibliothecaris schreef mij, dat het handschrift zich nog in den oorspronkelijken karakteristieken kloosterband bevindt, met het oude schutblad. De titel van het 15de eeuwsche hschr. luidt: *Excerptum quoddam ex libello qui dicitur Loquagium, quem composuit magister henricus de Kalkar, ordinis carthusiensis prior domus Coloniae. De arte rhetorica.*

Ten eerste blijkt hieruit, dat de overdracht der interpunctie-

teekens van de liturgische lecties naar het gewone Latijnsche proza bij den schrijver van het *Loquagium* volop bewuste opzet geweest is. Van den eenen kant geeft hij toch voor het gewone proza de drie teekens: het hakenpunt als *punctus suspensivus,* het metronteeken als *signum quietis* en het eindrust-teeken als *signum finis*: in juist dezelfde vormen als Karl Hirsche ze beschreef en mej. Greidanus ze in de genoemde Utrechtsche handschriften van het Kartuizerklooster Nieuwlicht heeft herkend.

Maar van den anderen kant geeft hij voor elk er onmiddellijk daarna de proza-accentuatie in Gregoriaansche noten bij:

de flexa of het hakenpunt als la - sol - fa - la
de mediant of het metron als la - fa
en de eindpunt als la - sol - sol - re

en wijst erop dat de twee eerste teekens bij den zang of de melodisatie in het liturgisch gebruik de juist omgekeerde cadens hebben, zoodat daar: de flexa of het hakenpunt als la - fa
de mediant of het metron als la - sol - fa - la
gezongen worden.

Dit nu komt alles uitstekend uit met hetgeen wij van elders over de oorspronkelijke liturgisch-muzikale beteekenis dezer interpunctie-teekens weten en het best bij mej. Greidanus op blz. 80-85 is samengevat. Speciaal de noten-voorbeelden op blz. 82-83 geven ons de twee aan Hendrik voorafgaande phasen der historische ontwikkeling in den Kartuizerkring, hetgeen vooral hieruit blijkt dat bij het eindpunt de Cisterciënsers nog la - fa - sol - re met groote terts zongen, wat bij de oudere Kartuizers reeds tot do - la - simol - fa met kleine terts is geworden, maar bij de jongere Kartuizers uit Hendriks tijd reeds zich tot la - sol - sol - re heeft ontwikkeld, gelijk duidelijk blijkt uit het Triersche Kartuizer handschrift, dat door P. Bohn in de Monatshefte für Musikgeschichte 1887 blz. 29 vlgd. is in het licht gegeven.

Ook verderop toont dit Triersche hschr. duidelijk verwantschap met Hendrik Eger's ideeën, daar ook hier een onderscheid wordt gemaakt tusschen den *cantus* en de *oratio submissa voce dicenda,* waarbij volgens de Triersche meer liturgisch gehouden uitdrukking (Greidanus blz. 85-86) „de flexa en mediatio van plaats verwisselen" [25]).

[25]) Joh. Bapt. Klein: Der Choralgesang der Kartäuser in Theorie und Praxis unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Kartausen. II Teil, Berliner Dissertation 1910, blz. 27 vlgd. Men zie hierin o.a. de Visitatie-protokollen, waaruit blijkt, dat de Kartuizer-Visitatoren zich altijd ijverig met dit soort taal- en muziek-praktijk bemoeiden.

Ook blijkt hieruit duidelijk, dat de melodische omkeering dezer beide teekens geen persoonlijke vondst van Hendrik Eger is geweest, maar op een oudere traditie voor het aan de Kartuizers eigene „nudum officium in cella" berustte.

Maar vooral de bewuste en consequente toepassing van wat de Kartuizers zoo voor hun eigen gebruik gevonden hadden, in verband met de resultaten zijner cursus-studien, op alle Latijnsche proza- en cultuurteksten, dàt is de niet geringe verdienste van onzen monachalen humanist Hendrik Eger geweest; en hierdoor zal men nu ook volkomen begrijpen, waarom ik van het eerste begin van dit opstel af, een diepere waarde heb gehecht aan deze „monachale" benaming vor de heele cultuurbeweging, waar Hendrik Eger de ziel van was; en die toch niets minder of meer aan de wereld heeft gegeven dan den unieken vorm van de Musica Ecclesiastica of de Imitatio Christi, om nu nog even, waar ik straks pas over spreken zal, van den inhoud van dit gulden boek te zwijgen.

Maar er zit nog iets anders humanistisch in de terminologie. Hendrik Eger gebruikt hier, en waarlijk niet bij toeval, de drie oude klassieke Grieksche namen κόμμα voor de flexa, κῶλον voor het metron, en περίοδος voor het eindpunt van den heelen zin. Daaruit zien wij hier ineens, dat wij met een Parijschen Magister Artium te doen hebben, die behalve in fijn-gedistingeerde Kartuizer-liturgie ook thuis was in de oude klassieke syntaxis, die sinds Thrasymachos ± 450 v. Chr. deze termen gebruikt heeft [26]) en ze langs Dionysius den Thracischen Alexandrijn (± 120 v. Chr.), Quintilianus, Diomedes, Donatus en Isidorus: aan de Westersche grammatica heeft uitgeleverd. Citeeren doet onze Hendrik natuurlijk maar heel zelden, al kan hij het niet laten, zich ook in het Utrechtsche excerpt ten slotte op Tullius Cicero zelf te beroepen.

Maar in onmiddellijk verband met de leesteekens worden nu de cursus-vormen behandeld, en dat op een wijze, die onmiddellijk doet blijken, dat wij hier met een klassieken philoloog van den allereersten rang te doen hebben, die behalve het in zijn soort prachtig rythmische kerklatijn van Leo den Grooten, ook de oude Ciceroniaansche quantiteitsclausules niet slechts heeft aangevoeld en gewaardeerd als een fijnproever, maar ze bovendien door het exacte vergrootglas der modernste onderzoekers als Norden, Zielinski, Meyer, Blass en Laurand nauwkeurig heeft bestudeerd en nagerekend.

[26]) Norden: Antike Kunstprosa [2] l.c. Bnd. 1, blz. 43 A. W. de Groot: Der antike Prosarythmus, 1921, blz. 18.

Eerst geeft hij toch, als brave zoon der kerkelijke traditie, de drie zelfde clausulae artificiales als Trasmondo, Giovanni de Bondi, Gui van Orleans, Ponc le Provençal e tutti quanti dus den *cursus planus,* den *cursus velox* en den *cursus tardus* of *durus.*

Maar dan komt onmiddellijk de Kartuizerpraktijk naar voren, en deelt hij ons mee, dat het in de Kartuizerorde algemeen gebruik was, bij de accentueering der leesteekens, de verschillende cursusvormen duidelijk in hun onderscheiden uitspraak te laten hooren; en in het verband, waarin dit zinnetje staat, juist na de omgekeerde melodisatio der flexa en mediatio bij de submissa vox van het proza, vermoed ik, dat hier elke cursusvorm op typisch verschillende wijze, over de bij elk leesteeken hoorende modulatie-noten werd verdeeld, gelijk het b.v. nòg in onze oudste praefaties geschiedt. Maar bovendien wordt dit ten slotte weer volop en onafhankelijk bewezen door de accenten in den Codex Roolf, die, gelijk Denifle ontdekte, slechts per toeval hier en daar op sommige geaccentueerde silben terechtkomen, maar tot universeele functie hebben de silbe aan te geven, waar de musicale cursus-modulatie van den tuba- of dominanttoon begint af te wijken [27]), juist als dat thans nog overal in de liturgische psalmodieerings-teksten pleegt te worden aangegeven.

Hierna begint Hendrik nu tusschen de regels door een beetje den draak te steken met die drie sacrosancte „antiquae clausulae artificiales" of „perfecta puncta", en op heel bescheiden wijze aan te kondigen, dat men toch ook nog wel op andere wijze een welluidenden zin of zindeel kan eindigen, en dat men dit volstrekt niet altijd behoeft af te keuren, maar die andere vormen zelfs mag goedkeuren, ja ze tusschen de regels door: zelfs allemaal suo loco kan aanbevelen. Maar mijn lezer moet hem zelf hooren en leeren verstaan. „Possunt etiam aliter quam supra dictum est, aliquando dictiones poni, finitivae praesertim, si sermonis competat symphonia. Et sic similiter in aliis terminationibus benesonantibus, quarum superiores magis ex antiquis dicuntur artificiales. Sed ut melius ac planius punctuandi modum comprehendere possitis; tota huius punctationis materia: ex subscripta colligitur figura.

„Illam igitur curetis formam servare, si bene vultis prosaico sermone dictare [28]). Suum unicuique clausulae datur signum proprium: quo signavi fines convenientes clausularum."

[27]) Denifle l.c. blz. 725-726.

[28]) Let hier ook op de rijm-techniek die zoo volop met die der Imitatio overeenkomt.

„Et licet praesens tractatus de perfectis punctis duntaxat tractare videtur: quae magis ex antiquis artificiales dicuntur; verumtamen alios tam de bonis quam melioribus punctis in figura positos omnino non reprobat: sed prout diligenti patet lectori, implicite approbat universos."

En dan volgt ineens het heele systeem, gelijk wij dat hierboven optellender wijze geheel inductief uit de Imitatio-clausulen reeds hebben opgemaakt. Ik neem het zoo letterlijk mogelijk over. Alleen wat tusschen haakjes staat is van mij. Men vergelijke het fac-simile hieronder, waarop eenige leesteekens onzichtbaar zijn geworden.

„Figura Cursus prosaici sermonis.

Bonus	ó o o | ó o o	salutáribus móniti :	(Ti)	
	ó o o | o o	fílium túum :	(Pi)	
	o ó o | ó o o	audémus dícere :	(spc)	
	o ó o | o o	sempitérne Déus :	(dch)	
	ó o o | o ó o	poeniténtia placáris :	(Di)	
	ó o o | o.o o	habúimus in térra :		
Melior et bene placens	ó o o | o ó o o	glóriam agnóscere : ;	(p_1c)	
	ó o o | o.ó o o	éxue nos Dómine : ;		
	o ó o | o o ó o	adoráre unitátem : ;	(D)	
	o ó o | o.o ó o	restitútor et amátor : ;		
	o ó o | o o.o o	sanctificétur nomen túum : ;		
Optimus et perfectus	o ó o | o ó o	delíctis ignósce : ;.	planus	(P)
	o ó o | o.o o	mereátur ad unum : ;.	planus	
	o ó o | o ó o o	tuére praesídiis : ;.	durus	(T)
	o ó o | o.ó o o	sacraménta quae súmpsimus : ;.	durus	
	ó o o | o o ó o	saécula saeculórum : ;.	velox	(V)
	ó o o | o.o ó o	aúgeat et salútem : ;.	velox	
	ó o o | o o.o o	dómino deo nóstro : ;.	velox	
	ó o o | o.o.o o	líbera nos a málo : ;.	velox	

Hierbij het fac-simile, waarbij ik alleen heb op te merken, dat Hendrik, evenals zijn tijdgenooten, onze eindpunt door de ; weergeeft, terwijl ik in dit opstel juist de flexa, die men duidelijk op dit cliché onder *Melior* en *Optimus* op de tweede plaats onderscheidt, door de ; heb weergegeven.

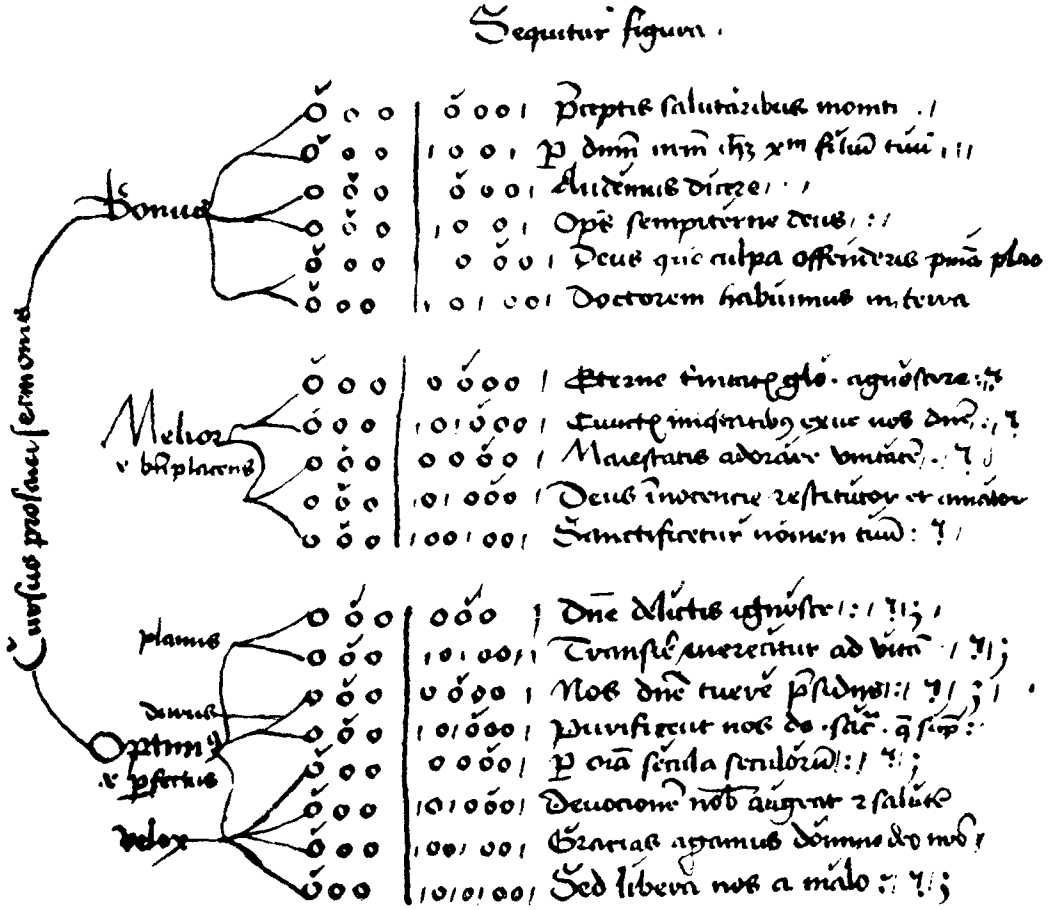

De eenheid van deze theorie met de praktijk in de Imitatio Christi springt onmiddellijk in het oog. Naast de cursus *optimi* et *perfecti* (P, T en V) van het officieele systeem, verschijnen hier de dispondaicus melior (D) en de paeon$_1$-creticus, als de *meliores* et *beneplacentes,* en vinden ook de dichorei en de spondaei-cretici naast de Pi, Ti en Di als *boni* cursus de hun toekomende plaats. Alleen de Vi of m.a.w. de uV en de Vd schijnt vergeten, maar de praktijk van Hendrik en Leo den Groote stemmen niet slechts in de Imitatio maar ook in de Ortus et Decursus Ordinis Carthusiensis b.v. volkomen overeen.

Bovendien is de eenheid van punctuatie- en cursusleer voor geen enkele tegenspraak vatbaar, daar juist de bruikbaarheid der *cursus*

boni, meliores et optimi in de praktijk gelijk gesteld wordt met hun respectieve toelaatbaarheid 1° alleen voor de zwakste onderbreking, het metron: 2° ook voor de sterker flexa; en 3° zelfs ook voor de machtigste eindpunt. Door de gegeven voorbeelden, moet hier trouwens ineens de ongeloovigste Thomas zich gewonnen geven.

Maar heel speciaal moet ik ten slotte nog wijzen op de theorie, die achter dit rythmische schema schuil gaat, en zich speciaal in die caesuur-streep tusschen de twee accentgroepen openbaart. Als ik niet de authentieke photographie van het Utrechtsche handschrift voor mij had — waarvan ik ten overvloede een fac-simile overlegde — zou ik op het eerste gezicht aan een plagiaat uit Zielinski denken. Deze brengt toch — volgens Laurand ten onrechte, maar toch op de zelfde gronden als reeds Vossius ten onzent leerde — Cicero's clausulen in precies hetzelfde schema onder. Volgens Zielinski zijn de clausulen bij Cicero alle gebouwd op een creticus — ⏑ —, waarop dan nog een of meer voeten als — ⏑, — ⏑ — of — ⏑ — ⏑ volgen. Zie de geheel andere scheiding van Laurand op blz. 264.

1°	— ⏑ —	— ⏑	audeant arte
2°	— ⏑ —	— ⏑ —	audeant artibus
	— — —	— ⏑ —	audebant artibus
3°	— ⏑ —	— ⏑ — ⏑	audeant iudicare
	— — —	— ⏑ — ⏑	audebant iudicare

Hendrik Eger van Kalkar heeft dus niet maar lukraak naast het officieele laat-middeleeuwsche systeem wat nieuws willen zetten; maar zijn nieuwe stelsel is uit een diepgaande studie van Cicero en Leo den Groote afgeleid. Hij was dus, omdat hij hierbij bovendien de monachale tradities der Kartuizers op voortreffelijke wijze met zijn klassieke studie wist te combineeren, si quis alius een monachale humanist.

Ten slotte moet ik er nog op wijzen, dat in den anoniemen Incunabel *Ars dicendi* van Keulen 1484, die op de Preussische Staatsbibliotheek te Berlijn bewaard wordt, een uitvoerige behandeling der Latijnsche clausulen te vinden is [29]), die nu zeker nauwkeurig met Hendrik Egers Keulsche *Loquagium* moet vergeleken worden, en er oogenschijnlijk een verdere uitwerking van bevat. En dit is van des te meer belang, daar het heel goed mogelijk is, dat Vondels

[29]) Zie reeds Norden: Antike Kunstprosa [3] l.c. blz. 951-52.

vriend van het Amsterdamsche Athenaeum Ger. Joh. Vossius, wiens clausulen-behandeling [30]) eenerzijds met die van Hendrik Eger, en anderzijds met die van Zielinski: een opvallende gelijkenis vertoont [31]); ten slotte het *Loquagium* van Eger gekend en gebruikt heeft [32]), en de brug slaat van Eger naar Zielinski, zoodat deze laatste ten slotte middellijk van onzen monachalen humanist afhankelijk zou zijn.

VIII. DE SYNTAXIS DER MONACHALE HUMANISTEN.

Om nu de syntactische consequenties van dit punctuatie-systeem te verduidelijken, geef ik eerst de liturgische Lectie-regels naar Denifle (l.c. blz. 714-719), die zeker ook bij de Cisterciënsers en Kartuizers gegolden hebben:

1° De dubbelpunt en de haakpunt of komma-punt staan alleen na zindeelen die een min of meer zelfstandig geheel vormen; de komma mag overal staan. 2° In meedeelende zinnen komt de dubbele punt steeds onmiddellijk vóór de eindpunt. 3° Vraagzinnen eischen echter de haakpunt in plaats van de dubbelpunt middenin. 4° In drieledige meedeelende zinnen komt steeds de haakpunt voorop, gevolgd door dubbelpunt en eindpunt. 5° In meerledige zinnen wisselen haakpunt en dubbelpunt elkander af, maar zóó, dat in meedeelende zinnen de dubbelpunt altijd op de laatste plaats komt (cf. r. 2°). Er mogen namelijk nooit twee haakpunten of twee dubbelpunten op elkander volgen. 6° Voor citaten zet men geen dubbelpunt maar een punt. 7° Na éénlettergrepige woorden of indeclinabilia mag geen haakpunt voorkomen.

Welnu de heele Syntaxis der Imitatio is nu hierop gebouwd; er zijn slechts vijf soorten van zinnen mogelijk: 1° de éénledige met alleen een punt of vraagteeken aan het slot; 2° de tweeledige meedeelende met de dubbelpunt middenin en de punt op het eind; 3° de tweeledige vraagzinnen met de haakpunt middenin en het vraagteeken op het eind; 4° de drieledige meedeelende zinnen met de haakpunt voorop, de dubbelpunt daarna, en de punt aan het slot; 5° de meerledige meedeelende zinnen met afwisseling van haakpunt en dubbelpunt, maar zóó dat de dubbelpunt steeds onmiddellijk aan de punt voorafgaat.

[30]) G. J. Vossius: De arte grammatica Lib. 4 cap. 4, § 4, editie van 1781: II, blz. 77.
[31]) L. Laurand: Etudes sur le style des Discours de Cicéron t. II, Paris 1926, blz. 198.
[32]) „Reiche Belesenheit in den lateinischen Scribenten des Mittelalters zeigt Vossius". Luc. Müller: Geschichte der klassischen Philologie in den Niederlanden. Leipzig 1869, voetnoot blz. 13.

Bij nauwkeurig toezien blijkt echter Thomas nog een aankomend leerling in het Monachaal Humanisme, en heeft hij in zijn autograaf door onoplettendheid verschillende fouten gemaakt. Het meest teekenende voorbeeld hiervan biedt juist de tekst van cap. 23 vs. 28 dien hij niet vond in het model, dat hij kopieerde, en waar hij dus op eigen houtje dit punctueerings-systeem moest toepassen, en waarbij hij nu onmiddellijk de fout begaat: twee dubbelpunten achter elkaar te zetten. *„Nunc tempus est valde pretiosum: nunc sunt dies salutis: nunc tempus acceptabile."* Dezelfde fout begaat hij in cap. 22 vs. 6 en 7. Analoge fouten maakt hij cap. 23 vs. 37 (drie dubbelpunten achter elkaar) en vs. 27 (met een dubbelpunt voor de haakpunt in een vraagzin). Hirsche's editie bevat nog vele nieuwe fouten. Alleen Pohl is ten dezen in volkomen overeenstemming met den autograaf.

Maar hiermee hebben wij nu ook de vaste basis gevonden voor een syntactische statistiek die ons den typischen spreukenstijl der Imitatio van de P- en Q-lezing in exacte cijfers vastlegt. Ter vergelijking voeg ik er naast de resultaten van het eerste Boek ook de cijfers van het vierde Boek aan toe, waarvan Denifle reeds opmerkte, dat de stijl veel zwaarder en vermoeiender is.

Syntaxis der Imitatio Christi										
	Absolute getallen					In percenten				
Zinsoorten	1°	2°	3°	4°	5°	1°	2°	3°	4°	5°
Boek I	32	382	34	103	17	6%	67½%	6%	17½%	3%
Boek IV	11	173	26	101	41	3%	49%	7½%	28½%	12%

Terwijl dus de cijfers van de twee eerste groepen voor het vierde Boek aanmerkelijk lager uitvallen, zijn de cijfers der drie laatste groepen aanmerkelijk hooger. Dat beteekent dus, dat hier de spreuken-stijl der eigenlijke Imitatio door Thomas reeds grootendeels is prijsgegeven, door het terugvallen in de langere, onduidelijker zinnen van Geert Groote. Bovendien hebben wij hier Thomas op evidente fouten betrapt, die den auctor intellectualis van dit systeem nooit zouden overkomen zijn.

IX. HENDRIK EGER'S MEDEWERKING AAN DE IMITATIO CHRISTI.

Wie echter meenen zou, dat ik nu hiermee klaar ben, omdat ik bewezen heb, wat ik in mijn aanloop heb opgezet, moet ik een oogenblik misschien teleurstellen, met de mededeeling, dat het voornaamste eigenlijk nog komen moet. Want wat zou mijn Nederlandsch Monachaal Humanisme te beteekenen hebben in onze nationale cultuurgeschiedenis, laat staan in de wereldgeschiedenis; als het nog op geen andere vruchten kon bogen, dan de drie dozijn hierboven genoemde prachtig geïnterpuncteerde Latijnsche handschriften, en alleen den vorm van het gulden boek der Imitatio?

Maar ons Nederlandsch monachaal humanisme heeft ook zijn aandeel in den inhoud van dat gezegende boek, het beste dat Nederland ooit aan de wereld heeft geschonken.

En daarom mag ik dit artikel dus niet besluiten, eer ik ook nog geantwoord heb op de vraag: Welk aandeel komt aan den Schepper van het Nederlandsch Monachaal Humanisme toe in de origo van de Imitatio Christi, en voor heden wel speciaal in de Origo van het Eerste Boek?

Ik moet daarvoor weliswaar hoofdzakelijk verwijzen naar een tegelijk met deze aflevering te Amsterdam bij de Koninklijke Nederlandsche Academie verschijnende tekstuitgave, om de internationale beteekenis der zaak in het Fransch verschenen, onder den titel: *Trois textes pré-Kempistes du premier livre de l'Imitation.* Maar ik kan hier, na al het voorafgaande, dezelfde zaak toch ook weer eenigszins anders toelichten en bewijzen, en dit te meer, daar ik hier het aandeel der andere medewerkers korter behandelen, maar het eigenlijke aandeel van Hendrik Eger nog iets nader uitwerken kan.

Welnu, men zal in de bovengenoemde publicatie dan vier Latijnsche teksten vinden, waarvan de eerste een door Geert Groote in 1374 zelf opgemaakt excerpt is uit het dagboek van zijn bekeering, dat hij grootendeels geschreven heeft, terwijl hij onder onzen Kartuizerprior te Monichusen in Gelderland half oblaat, half novice was. Veel is hier natuurlijk uit weggelaten, wat allerlei persoonlijke kanten had. [33]) Het was waarschijnlijk als een stichtend uittreksel bedoeld, om de wereldsche menschen nader tot Christus te brengen. Immers juist daarom ook had Hendrik Eger hem den

[33]) Geert Groote beval daarom op zijn sterfbed dat men het deel van zijn papieren, waarin hij ook zijn persoonlijke gebreken en zonden had opgeschreven, zou verbranden. Zie W. Mulder: Gerardi Magni Epistolae, Antwerpen 193 blz. 225.

raad gegeven, niet levenslang bij de Kartuizers te blijven, maar als leekenapostel in de volle wereld terug te keeren. Hendrik Eger heeft hier natuurlijk voor zich zelf een exemplaar van overgeschreven of laten overschrijven, en zal het zoowel bij zijn visitaties in de verschillende Kartuizerkloosters als in zijn gesprekken met de wereldsche menschen die hij op zijn reizen ontmoette vaak gebruikt hebben, en het door belangstellenden ook hebben laten overschrijven. In de handschriften van dezen eersten tekst, staat gewoonlijk als auteur opgegeven: *een Kartuizer aan den Rijn* of *een Kartuizer van het Geldersche huis aan den Rijn.* En nu treft het, dat zulke oude Imitatio-exemplaren heel vaak in die Kartuizerkloosters bewaard gebleven zijn, die Hendrik Eger op zijn vele visitatie-reizen heeft bezocht. Daarom heeft men zelfs ook een tijd gemeend, dat hij de oude Prior van Monichusen, er zelf de eigenlijke auteur van was. Maar dit is zeker, dat hij veel eruit veel beter en dieper begrepen heeft, dan andere lezers, omdat hij de geestelijke ervaringen van Geert Groote, waar hier toch alles op steunt, in de volle werkelijkheid ook zelf had meegemaakt.

Ten eerste als vriend en collega. Deventer en Kalkar zullen, wat aangeboren aanleg van hun oude regentenfamilies betreft, wel niet zoo ver uit elkander gaan. Beiden waren goed opgevoed, beiden hadden zeer groote gaven, alhoewel de Parijsche kring Geert Groote toch nog merkbaar hooger waardeerde. Beiden hadden daar gestudeerd met groot succes. En beiden zijn ten slotte betrekkelijk spoedig denzelfden weg van inkeer opgegaan, al was de ervaring die Geert Groote van de ijdelheid en de boosheid der wereld had opgedaan oneindig veel dieper en geiler vergiftigd geweest, dan het blanke enthousiasme der waarschijnlijk levenslang onbevlekt gebleven ziel van onzen Kartuizerprior. Maar juist daarom nam de bekeering in onzen genialen wereldman Geert Groote, ineens zulke onverwachte proporties aan; en daardoor pas is ook de Imitatio tot zoo'n wereld-rijk boek geworden en al-ervaren.

Maar ten tweede als biechtvader en zieleleider. Een zieleleider van zoo'n begenadigde weet daar vaak, in sommig opzicht althans, meer van af, dan de persoon zelf; omdat de raadgever de reactie van anderen op ongeveer dezelfde motieven vergelijken kan, waartoe de persoon zelf natuurlijk nooit in staat is. Maar nu had Hendrik Eger bovendien een eigen methode van ascetische opvoeding, die hij in zijn aanvankelijk in het Nederlandsch geschreven *Exercitatorium* had neergelegd. Deze methode heeft hij Geert Groote laten

toepassen. Dat zien wij duidelijk, als wij het *Exercitatorium* met het Eerste Boek der Imitatio vergelijken. Daarbij heeft deze methode nu echter op Geert Groote zóó vruchtbaar ingewerkt, dat Hendrik er zelf door verrast werd. Allemaal redenen dus, om bij den ouderen vriend een heel bijzondere voorkeur, en een veel dieper begrip voor deze zielsgeschiedenis dan bij andere lezers te mogen aanvaarden. En gelijk wij zien, zal hij later nog eenmaal in de gelegenheid komen, om ook zijn heilig weten en veilige getuigenis omtrent dit alles, naast de aanteekeningen van Geert Groote zelf geheel in zijn geest erbij te schrijven.

Maar zoover zijn wij nog niet.

De tweede door mij uitgegeven tekst is van een twintig jaar later. Geert Groote is in 1384 als een heilige, maar onder bisschoppelijke verdenking en suspensie gestorven. Zijn beroep op Rome was onbeantwoord gebleven. Hij had op zijn sterfbed naast de reeds min of meer bestaande Broeders van het Gemeene Leven, nog een echte kloosterorde gesticht, waar Florens Radewijns, de aangewezen leider maar voor zorgen moest. Al zijn boeken, preeken en geschriften had hij nagelaten aan het Deventersche Fraterhuis. Maar na Geert Groote's dood, die, door vele vijanden belasterd dat Bisschoppelijk preekverbod had opgeloopen, stak er opnieuw een storm van vurige laster tegen hem en zijn navolgers op. In Zutphen werd van den kansel zijn dood als een groot geluk voor de Kerk van Christus aan het volk bekend gemaakt. In „Meister Everd van Eza's bekieringe" lezen wij nog: „Ende niet langhe nae dese bekieringe soe wanderde meister Gheert totten heren. Nae wes dode en verweckede die olde viant ghene cleyne druckenisse teghen sine devote discipelen. Mer god was bij hem, hem stantaftichheit ende verdrachlichheit ghevende". (cf. Chronicon Montis St^ae^ Agnetis bij Pohl VII blz. 498). Men begrijpt, dat Florens er onder deze omstandigheden geen haast mee maakte, nu onmiddellijk de vruchtbare geestelijke geschriften van Geert Groote te gaan uitgeven. De vijanden zouden daarin immers zeker een ongehoorzaamheid aan den Bisschop zien, wanneer zijn erfgenamen onmiddellijk na zijn dood in geschrifte gingen publiceeren, wat de Bisschop hem bij zijn leven van den kansel te preeken verboden had. En zoo kreeg dus iedereen van wie men wist, dat hij geestelijke geschriften van Geert Groote bezat, het dringend verzoek, ze niet buiten eigen kring ter afschrijving uit te geven. Want Florens had vooral voor de uitvoering van Geert Grootes laatsten wil, de kloos-

terstichting van Windesheim de Bisschoppelijke gunst hard noodig [34]). Ook de Kartuizers, die als oude orde wel een beetje zelfstandiger tegenover den Utrechtschen Bisschop stonden, hebben dit verzoek thuis gekregen, en er zich uit vriendschap voor Radewijns en de zijnen, zeker trouw aan gehouden. Misschien is de „Kartuizer aan den Rijn" wel een door Hendrik Eger van Calcar met dezelfde bedoeling verzonnen pseudoniem. Toen nu echter in 1393 de Utrechtsche Bisschop Florens van Wevelichoven die de suspensie tegen Geert Groote had uitgesproken het tijdige met het eeuwige verwisselde en door Frederik van Blankenheim opgevolgd werd, is er zeker onder de Broeders en de Koorheeren van Windesheim lang en breed beraadslaagd, of men nu in de ordes-politiek omtrent de schriftelijke nalatenschap van Geert Groote misschien geen verandering zou brengen. Maar ten slotte blijkt, waarschijnlijk omdat de Pauselijke erkenning van het klooster te Windesheim nog altijd niet was ontvangen, vast te zijn besloten, alles maar te laten, gelijk het nu eenmaal was, en voort te gaan met den naam van Geert Groote, hun heiligen vereerden Stichter, nooit als auteur van welk geestelijk geschrift ook te vernoemen, tenzij het al vóór zijn dood als zoodanig bekend was. Men begreep echter, dat nu Florens Radewijns oud werd, er dan ook eenige definitieve maatregelen te nemen waren, en de met eigen hand geschreven geeste-

[34]) Verlofbrief van Floris van Wevelichoven, Bisschop van Utrecht, aan Florens Radewijnsz c.s. tot het bouwen van een klooster in Salland van 30 Juli 1386 afgedrukt bij Acquoi: Het klooster te Windesheim III, Utrecht 1880, blz. 262-64. De officiëele erkenning uit Rome van Paus Bonifacius IX kwam op 29 Mei 1396. (Zie Acquoi blz. 256). Op blz. 265-266 aldaar vindt men ook den Giftbrief van Frederik van Blankenheim, Bisschop van Utrecht, aan het klooster te Windesheim van 6 October 1403.

Hiernaast staat echter het feit, dat de Broeders van het Gemeene Leven, zoover ik weet, nimmer officieel door de Kerkekelijke Overheid goedgekeurd zijn. Praktisch werden zij voor goed aan alle verdachtmaking onttrokken door het strenge vonnis, dat tengevolge van het Concilie van Konstanz, te Florence door Kardinaal Antonius Pancerinus, den patriarch van Aquileja op 26 Mei 1419 namens Paus Martinus V werd uitgesproken tegen den fanatieken Matthaeus Grabow O.P., die Geert Groote's leerlingen, van Groningen uit, eerst in het geheim maar later in 't openbaar ten felste had bestookt, en daarvoor reeds een drietal jaar te voren door den Utrechtschen Bisschop Frederik van Blankenheim als ketter was veroordeeld, waartegen hij in beroep was gegaan bij het Concilie. Veel beter dan bij von der Hardt vindt men de officieele stukken hierover bij: H. Keussen: Der Dominikaner Matthaeus Grabow und die Brüder vom gemeinsamen Leben, in de Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, 1887 Heft 13, blz. 29-47. Interessant is het misschien nog op te merken, dat al deze officieele processtukken althans voor het einde der perioden de strenge Romeinsche cursusregels volgen, maar met dit gevolg, dat b.v. de onkundige redacteur van Acte V op blz. 37, zich redt met op de beurt al zijn zinnen te laten eindigen op 2 velox-cursus = *exhibuit atque dédit* of *términum competéntem* De andere rapporteurs hebben echter voldoenden voorraad om zich behoorlijk te doen verstaan.

lijke boeken van den stichter uit de wereld moesten geholpen worden. Zoo is trouwens ook, om analoge omstandigheden te Groenendaal met Jan van Schoonhovens, heel de geschiedenis der onaangename aanvallen op Ruusbroeck bevattende, *Leven van Ruusbroeck* gebeurd, waar het door het onschuldige *Leven* door Pomerius is vervangen; zoo is ook later te Deventer, volgens W. J. Kühler [35]), met het oudste *Leven van Geert Groote* door Jan Cele († 1417) geschied, dat voor Thomas a Kempis, veel meer ter stichting der goegemeente dan als volledige waarheidsbron bewerkte *Vita Gerardi* moest plaats maken. Zoo moet ook Florens Radewijns er ten slotte toe besloten hebben: den autograaf van het Dagboek van Geert Groote zelf te verbranden. Maar natuurlijk was hij, evenals later de Fraters Horn en Dier de Muden, vóór het verbranden van hun exemplaar van Cele's Leven van Geert Groote, terecht beducht, dat hiermee toch nog een deel der geestelijke schatten zouden verloren gaan; en heeft hij Zerbolt van Zutphen aan het werk gezet, om er eerst nog een nieuw stichtend uittreksel uit te maken. Welnu, als niet alle teekenen en aanwijzingen die ik in het Fransche boek heb bijeengezet bedriegen, is er althans één afschrift van Zerbolts excerpt tot op onzen tijd bewaard in het bekende Handschrift van Eutin. En hiermede hebben wij dus een tweede uittreksel uit Geert Groote's Dagboek, juist opgemaakt, om de leemten van het eerste eigen uittreksel van Geert Groote aan te vullen. Dat moet gebeurd zijn kort na den dood van Florens van Wevelichoven, dus omtrent 1394. Zerbolt sterft toch in 1398 en Florens Radewijns in 1400.

Interessant is het nog, dat hierdoor een der laatste levensdaden van Zerbolt plotseling in een helder licht komt te staan. In Zerbolts excerpt (Eutin cap. 22 vs. 37) heeft hij de bekende plaats, waar Geert Groote in zijn Dagboek schrijft: „Profecto opus esset quatenus *velut novicii iterato instrueremur,* si forte spes esset, quod *ad maiorem profectum* et emendationem rectius duceremur" met bijzondere zorg weergegeven. Hij schrijft daar aldus: *„Bonum esset quod instrueremur tanquam novicii, ut in spiritualibus plus proficeremus,* qui adhuc tepidi sumus. Et si timere oportet illos qui bonum nonnunquam proponunt, quid illi facient qui nullam gratiam propositi habent, nec etiam quaerunt? Certe periculosissimum

[35]) W. J. Kühler: De betrouwbaarheid der geschiedschrijving van Thomas à Kempis NAK, Deel 25, 1932, blz. 64 ss.

Idem: De oorspronkelijke Vita Gerardi Magni en haar Schrijver, Studien, Januari 1933, blz. 66 vlgd.

est. *Diligenter fac ut melius possis, et maior gratia tibi, Deo adiuvante, accedit*". Men ziet, hij maakt er een vast voornemen van (waarvan in de drie andere teksten geen spraak is). Welnu, de uitvoering van dat voornemen vinden wij dan ook in zijn Levensgeschiedenis door Thomas van Kempen (Pohl VII blz. 281): „*Postquam ergo illuminatus iste sacerdos humiliter et devote inter fratres cum multa gratia conversatus est,* et quamplures libros legisset; *ante finem vitae suae quasi noviter conversus:* Speculum Monachorum et Profectus religiosorum *iterum legere coepit,* in *quibus spiritum devotionis studuit recolligere et ad primitivum fervorem se innovare.* Nec diu supervixit tali proficiendi zelo accensus".

Ondertusschen was Hendrik Eger reeds een bejaard man geworden. In 1396 werd hij op het Algemeen Kapittel te Seitz in Stiermarken, op eigen verzoek van zijn Prioraat en Visitatorschap ontslagen, en keerde nu als gewoon Kartuizer-monnik naar St. Barbara te Keulen terug, waar hij in 1408 het tijdelijke met het eeuwige zou verwisselen. Maar ook nu was weer zijn devies: Repos ailleurs. De oude humanist kreeg nu toch eigenlijk pas tijd voor litteraire werkzaamheden; en binnen heel kort voltooide hij dan ook de reeds genoemde Apologie der Kartuizerorde, uitgegeven door Mej. Vermeer. Omtrent het hoofdwerk, waaraan hij zijn tien laatste levensjaren besteed heeft, vinden wij nergens iets meegedeeld; alleen treffen wij na zijn dood in vele Duitsche Kartuizerkloosters een eigenaardig en vrij omvangrijk handschrift aan, dat alleen door Hendrik, in zijn laatste levensjaren, kàn geschreven zijn, en dat voor ons hier van bijzonder belang is. Dit is nu namelijk onze derde prae-Kempistische Imitatio-tekst P.

Door een vergelijking met de twee voorafgaande excerpten uit het Dagboek van Geert Groote, blijkt onmiddellijk, dat deze derde tekst zich tot doel stelt, de diepe en grootsche gedachten, die in min of meer abrupten Dagboekvorm in beide Excerpten door elkander lagen, nu eens rustig de eene na de andere in verzorgden litterairen vorm te ontwikkelen, en er een gemakkelijk leesbaar en vloeiend boek van te maken, dat iedere latijnkundige zonder inspanning zou kunnen lezen en verstaan.

Niemand dan hij was daar natuurlijk toe in staat. Hij toch was van dat alles in Monichusen na God de eerste aanleiding en de naaste getuige geweest. Ook zal hij wel de éénige Kartuizer zijn geweest, aan wien Florens Radewijns en Zerbolt zich verplicht

hadden geacht, een exemplaar van hun tweede excerpt op te zenden. En juist de datum van dat excerpt, dat pas omtrent 1394 moet ontstaan zijn, bewijst dus dat Hendrik den arbeid dezer ineenwerking niet vóór zijn tien laatste levensjaren heeft kunnen ondernemen. Trouwens vóórdien heeft hij er geen tijd voor gehad.

Maar niet slechts de innerlijke kritiek wijst ons hier onmiskenbaar op het ware verloop dezer uitgelezen laatste levenstaak; maar ook de uiterlijke omstandigheden, waaronder de twee eerste boeken der Imitatio hier optreden, stemmen geheel en al met de innerlijke getuigenis overeen. Wij vinden in deze handschriften, waarvan er een goed getal tot heden toe in de Herzog August-Bibliothek van Wolfenbüttel bewaard worden, tusschen het Eerste en het Tweede Boek der Imitatio toch: Hendrik Egers eigen *Exercitatorium* ingevoegd, en dat wel in de Latijnsche editie waarvan het heet „Henricus fundamentum iecit, quod alter largius latinizavit". Wie die „alter" is, wordt er weer met opzet niet bij gezegd, gelijk wij nu langzamerhand zeker weten, dat het altijd met Geert Groote's werken pleegt te geschieden. Bovendien, wie was beter in staat, om aan van Kalkars ascetische methode den definitieven Latijnschen vorm te geven, dan de ziel van uitverkiezing, in wie juist deze methode zulke wonderen van genade had uitgelokt? Aan wien anders had Hendrik zijn „partie du maître" kunnen toevertrouwen als aan den besten leerling, dien hij ooit gehad heeft? Bovendien was dit voor Geert Groote een bekende karwei; immers ook aan Ruusbroeck had hij twee of driemaal denzelfden dienst bewezen. Bovendien doen mij de taalvormen van dit Opusculum, dat men in den besten vorm in Karl Hirsche's Prolegomena I blz. 482 vlgd. kan nalezen, zoo onverbiddelijk aan Geert Groote's brievenstijl en zijn Dagboek-excerpten denken, dat er voor mij persoonlijk hieromtrent niet de minste twijfel meer bestaat.

Maar met welke bedoeling heeft Hendrik Eger deze vreemde dooreenmengeling van zijn eigen en Geert Groote's werk nu tot stand gebracht? Want een man van zijn leeftijd en „standing" moet toch heel goed geweten hebben, wat hij deed. Maar van zijn standpunt was dat immers weer heel eenvoudig, daar hij in zijn waren ootmoed Geert Groote's talenten en genaden ver boven zijn eigen gaven verhief. Hij beschouwde dus alles als het geestelijk eigendom van Geert Groote zelf: zoowel zijn eigen methode, omdat die door Groote's omwerking veel rijker en vruchtdragender was geworden; als ten slotte de derde Imitatie-redactie, waardoor

hij aan Geert Groote, den hem gedanen dienst van een *largior latinisatio* nu van zijn kant wou vergelden. Zoo past alles uitstekend in elkander; en is onze oude Keulsche Kartuizer de P-redactor der Imitatio Christi geworden.

Hiermee veranderden beide voorgaande Dagboek-excerpten ineens niet slechts van vorm en gedaante, maar ook van inhoud en aannemelijkheid. Weg is ineens alle abruptheid en gebrek aan samenhang. Overal vindt hij de natuurlijkste overgangen. Al de zinnen die hij er bijmaakt — ik heb het tot in détails nagerekend — hebben een dubbele functie, van den eenen kant werken zij het onmiddellijk voorafgaande nog iets verder uit, en van den anderen kant bereiden zij voor op het onmiddellijk volgende. Wie anders kan daartoe, zonder ook maar in het minst zijn model geweld aan te doen, in staat geweest zijn, als Hendrik, Geert Groote's biechtvader en zieleleider te Monnichusen zelf, die dit alles zich onder zijn oogen had zien afspelen; die veel beter dan een van zijn latere leerlingen, van Parijs af den heelen Geert Groote in al zijn phasen gekend en in al zijn diepten doorgrond heeft en liefgehad.

Maar behalve die dubbele functie van afloop en aanloop hebben die ingevoegde stukken van Hendrik Eger vaak een klaarheid, een diepte en een overtuigingskracht, die de omgevende teksten egaleert, ja niet zelden overtreft en in de schaduw stelt. En dit is niet alleen wijl onze monachale humanist natuurlijk een mooier en fijner geciseleerd Latijn schrijft dan Geert Groote zelf; maar omdat hij de geestelijke ervaringen van Geert Groote op allerlei punten, om de hierboven reeds opgegeven redenen van vergelijkingsmogelijkheid, objectief beter begrepen heeft en ze dus ook weidscher en heerlijker elk op hun rustige plaats wist te zetten, dan Geert Groote het ooit zelf zou hebben vermocht.

Doch natuurlijk verandert nu bovendien ineens de heele zinbouw en de stijl. Niet per ongeluk is hier de monachale humanist aan het woord. De te subiete en verblindende beeldspraak wordt getemperd en blijft toch even verrassend. De synoniemen worden iets minder persoonlijk zonder iets van hun volheid te verliezen. De onmiddellijke er maar uit geworpen intuities worden in hun ware milieu gezet. Denk maar ter vergelijking aan het Vierde Boek, dat veel directer uit Geert Groote's pen is gekomen, en dat ik in den aanvang dezer studie reeds als tegenstelling tegen den stijl van ons eerste Boek heb uitgespeeld. Zeker, Geert Groote was welsprekend, ook in het Latijn, en als redenaar heeft hij waar-

schijnlijk Hendrik van Eger verre overtroffen; maar als boekenschrijver legt hij het even ver tegen zijn geestelijken leidsman af.

Nu pas bij de P-redactie, verschijnt in de Imitatio plotseling dat voldragen rythme der clausulen; waardoor dit mondiale Latijnsche proza zich ineens torenhoog weet te verheffen boven dat van Dante en Cola di Rienzo in levendigheid en veelzijdige variatie, in bonte fleurigheid en algemeen-menschelijke aansprekelijkheid. De tijdgenooten hebben het bejubeld en toegejuicht. Dàt was nu eens metrische contemplatie, dat was een cultuurzang over de geestelijke schatten van het Christendom, dat was nu weer eens de oude harmonie der aesthetische en geestelijke waarden, gelijk de Kerk ze door de groote Kerkvaders, door Chrysostomus en Basilius den Grooten, door Augustinus en Ambrosius, aan de Mediterranea had gepredikt; dat was nu eindelijk de opnieuw door het Herfsttij der Middeleeuwen geëischte Musica Ecclesiastica, maar eene van zóó hoog gehalte, dat noch Renaissance noch Reformatie of Contrareformatie, noch Revolutie, Liberalisme, Socialisme of Communisme zich aan haar blijvende bekoring hebben kunnen onttrekken. Waarlijk na dit geniale meesterstuk van een omwerking, kon de oude monachale humanist het van zijn oogpunt Simeon nazeggen: „Laat nu, o Heer, Uw dienaar in vrede gaan, want mijn oogen hebben het heil der volkeren aanschouwd."

Natuurlijk heeft Hendrik Eger in zijn autograaf onze drie zoo markante leesteekens gebezigd op dezelfde wijze als het Utrechtsche Excerpt van zijn *Loquagium,* maar in de meeste P-afschriften [36]) en Musica Ecclesiastica-teksten zijn die maar zelden nauwkeurig overgenomen. Maar in het mooie St. Hieronymus-handschrift van Hulsbergen en het prachtige Thévenot-handschrift afkomstig uit een Kartuizerklooster, de oudere Q-codices, is het immers ook onverlet bewaard; en ongetwijfeld was zoo ook gepuncteerd het door Jan van Heusden van Hendrik Eger ontvangen exemplaar, dat nu als model in het klooster van den Sint Agnietenberg bij Zwolle, op den lezenaar van Thomas a Kempis te liggen kwam; en deze heeft er onmiddellijk de hooge waarde van begrepen, en met een soevereine vereering voor Geert Groote en den Kartuizer-prior, zijn bekeerder en biechtvader samen, het als een heiligdom overgeschreven. Ik zie in beider samenwerking een bijzondere leiding

[36]) Gelijk wij hierboven op blz. 260 reeds zagen, heeft P 6, hschr. den Haag 70 H 21 dat misschien uit de abdij van Thorn bij Roermond komt, Hendrik's Imitatio-interpunctie het trouwst voor ons bewaard, maar helaas bijna alleen in het 2de Boek.

der Goddelijke Voorzienigheid, want gelijk wij later zullen zien, ware de Imitatio zonder Thomas van Kempen: nooit meer in het geheel zijner vier Boeken hersteld, en nimmer zoo, als de totaalschat van Geert Groote's allerkostbaarste ziele-ervaringen, aan de wereld doorgegeven.

Inderdaad — ik heb het reeds elders gezegd, maar ik mag aan deze nieuwe studie toch geen ander dan het nu reeds oude liedje tot besluitend einde geven — toen Geert Groote als pestlijder zijn leven gevend voor de zijnen, op zijn sterfbed lag, heeft hij tot God gebeden, dat zijn korte maar door zijn eigen zonden en de tegenwerking van Satan en zijn vijanden zoo fel geschokte leven tot uitbreiding van Jesus' Evangelie over de heele wereld, toch niet vruchteloos zou blijven. En hij moet Gods almachtig fiat duidelijk hebben vernomen: hij zou niet heelemaal sterven, maar blijven leven voor een deel. En hij heeft het aan zijn leerlingen meegedeeld: „Als ik daarboven zal aangekomen zijn, zal ik hier beneden een regen van rozen doen nederkomen."

En God heeft getoond, dat deze groote sterveling zich op het einde van zijn leven, omtrent de bijzondere taak, waarvoor God hem geschapen had, niet vergist heeft, maar de volle waarheid ervan heeft begrepen.

Het is a° 1940, nu 600 jaar geleden, dat Geert Groote met deze lotsbestemming geboren is. En wij wilden dat vieren met deze studie en het aangekondigde Fransche boek: in dankbaarheid ten eerste voor zijn geestelijke nalatenschap, maar ten tweede ook om de vele nog altijd naar het ware levensgeluk zoekende zielen, juist in dezen schrikkelijken tijd, nu het heil der heele wereld op het spel schijnt te staan, met allen aandrang op te wekken, het voetspoor na te gaan van zulk een voorganger-naar-God-terug!

Maar bij deze viering mogen wij ook de drie voornaamste personen niet vergeten, die God gebruikt heeft, om zoo Groote's nalatenschap in een mondialen regen van zegenende rozen om te scheppen; welnu dat zijn zeker: de innig devote koorheer Thomas Hemerken van Kempen, de strijdbare Fraterheer Zerbolt van Zutphen en de monachale Kartuizer-humanist Hendrik Eger van Kalkar geweest. Vindicamus haereditatem patrum nostrorum.

Nijmegen, 20 November 1939. JAC. VAN GINNEKEN S.J.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 11 FEBR. 1940. **Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht**

NOG EENS HELMOND

In het artikel over den stadsnaam Helmond vergaten wij te vermelden, dat ons Westvlaamsch materiaal ontleend was aan het groote werk van Karel de Flou: Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen. Deel 5. Brugge 1925 blz. 777, 835, 857 enz. en dat onze Noordnederlandsche voorbeelden gekozen waren uit de „Lijst der aardrijkskundige namen van Nederland" uitgegeven door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, Leiden, 1936. Van verschillende zijden kreeg ik nog inlichtingen.

I. OOK FRIESLAND KENT HELLEDEUREN EN -POORTEN.

Onze medewerker de Heer G. Knop wijst ons nu nog op het Friesch Woordenboek van Dijkstra en Buitenrust Hettema. Deel 4 Friesche Naamlijst door Johan Winkler, Leeuwarden 1898 blz. 155 waar wij vinden:

Hel, naam die oorspronkelijk eigen is aan sommige diepe putten, poelen, meerkes en stroomen, waar de oude Friezen in het heidendom, den ingang naar de onderwereld dachten te zijn. Komt als plaatsnaam nog voor b.v.:

De Hel en *De Lytse Hel* of *De Hol* en *De Lytse Hol* = twee saten in het Heidenschap onder Workum.

De Hel = stuk land in de Hallumer-Mieden, onder Hallum.

De Hel = idem onder Ferwoude.

De Reade-Hel, de roode hel = sate onder Bolsward, sate onder Augustinusga, en een polder onder Buitenpost.
Reahel, Rahol, roode hel = het dorp Rochel of Rohel in Schoterland aan de Tjeukemeer.
De Heldoar (Helledeur) = krite (voormalig meertje) met sate onder Birdaard (cf. De Helder).
De Helsdoar = voormalig meertje in de Hallumer-mieden (cf. de Helsdeur voor de diepte tusschen Texel en den Helder.
Helbird (Helleboord, de rand van de hel) = gehucht bij Oudkerk onder Roodkerk.
Okkehel = stuk land te Pingjum waaraan een toepasselijke sage verbonden is. Okke is een eigennaam.
Hierbij wordt verder verwezen naar een studie in den Frieschen volksalmanak van 1894, getiteld: De Hel in Friesland. (mij thans niet toegankelijk).
Gelijk wij hierboven al zagen, komt in den Frieschen Zuidwesthoek van hetzelfde woord ook de vorm *Hol* en *Holle* voor. (Fri. Wdb. 4 blz. 171).
De Hollen = krite en gehucht onder Rijperkerk.
De Hollegrêft = Hallegracht, vaarwater onder Uitwellingerna.
De Holpoarte = Hellepoort, sate onder Jutrijp.
De Holpoartepoel = meerke daarnevens.
De Hollebrekken = hellebreuk = meerke onder Wijkel ten Zuiden van Slooten.
De Hollemar = Hellemeer, stroom of plas tusschen Workum en de Workumermeer.
De Holsgrêft = Infernus canalis vertaalde J. H. Halbertsma, de gracht bezuiden Sint Pieterskerkhof te Grouw.
Onze geachte correspondent voegt hier voor Terschelling, waar *hel* en *hol* naast elkaar voorkomen nog de volgende landnamen aan toe: *Holven, Hollepoort, Op de Hellen, Bake Hel* en *Holakkers* [1]).

II. DE NAAM HOLLAND.

Toen ik echter al deze Friesche vormen bij elkaar zag, bemerkte ik weldra, dat die oude Hol-namen zich volstrekt niet tot Friesland beperken. Een *Hollebalg* ligt op Wieringen. Een *Holle-Mare* loopt ten Zuiden van Warmond van de Groote Wetering naar de Haar-

[1]) In de Nomina Geographica is natuurlijk verschillende malen over sommige dezer namen gesproken, maar nergens iets definitiefs vastgelegd. Zie alle plaatsen die hierop betrekking hebben aangegeven door I. Habermehl. Register op Deel I-X der Nomina Geographica Neerlandica, Leiden 1938 blz. 14-15.

lemmer trekvaart. Een tweede *Holle-Mare* is de plas die uitwatert op de Brielsche Nieuwe Maas bij Zwartewaal. Een *Hollare*-polder die ook op *Holmare-* of *Holdoare*-polder teruggaat ligt te Oud-Vosmeer op Tolen [2]). *Hollegat* heet een dal ten Zuid-Westen van Oud-Leusen bij Amersfoort. Tot in Westvlaanderen toe vinden wij *Hollevoorde,* naast Hillevoorde b.v. te Crombeke [3]). Maar blijkens de juist gegeven voorbeelden zijn deze vormen vooral frequent op en bij de Zuidhollandsche eilanden, waarvoor ons vorige artikel reeds Hellevoet en Hellevoetsluis op Goeree, Hellegat in Dussen, een Helsche haven in Fijnaart en Helsloot bij Sliedrecht aanhaalde, waaraan wij nu nog de Helwijk en het Hellegat van Willemstad kunnen toevoegen.

Maar vooral de oude havenstad aan den Maasmond, wier naam ons door Plinius, Nat. Hist. IV 101 *Helinius* of *Helinium* is overgeleverd, moet hier om haar ouderdom gereleveerd worden.

Men is het er algemeen over eens, dat ook deze naam met *hel* of *hol* verwant is. Hij zou identiek kunnen zijn met *De Helle, De Hollen* of *Ter Hellen.* Voor parallellen zie Förstemann Jellinghaus k. 1332.

Gelijk bekend is, komt de naam Hollant het eerst voor de streek rond Dordrecht voor. Deze naam zou dan gevormd zijn evenals de reeds genoemde: Holven, en Holakkers op Terschelling, Helbergen in Gelderland, Heliveldon (le Hellefaut) in het Pas de Calais en Hellefeld in den Duitschen Kreis Arnsberg. Zie Förstemann l.c.

Is het nu niet heel begrijpelijk dat dit heele eilandengebied, met zijn talrijke samenloopende groote wateren, gelijk ik in de vorige aflevering naar aanleiding van Gemonde betoogde, voor onze voorvaderen uit het moederrechtelijke tijdvak een buitengewoon gezegend en heilig land geweest is, omdat zij dachten dat langs zooveel helle-openingen het contact met hun overledenen in de onderwereld natuurlijk veel gemakkelijker en intensiever was, dan in streken met weinig hellemonden en hellepoorten? En zou het dan niet mogelijk zijn dat zij het daarom ook den in hun mond en ooren heiligen naam van *Hellen* of *Hollen* of nog beter: Hel-land of Hol-land hebben gegeven als het land der vele heilige hellepoorten?

Daar sluiten dan in ieder geval de namen Helsdeur en Helder ten Zuiden van Tessel; en de Hollebalg op Wieringen en de Holle-

[2]) Vergelijk met De Helder: De Heller als naam van een gewaard erf in het kerspel van Enschede. Nomina Geogr. 6 blz. 165.

[3]) En nog een groot getal andere voorbeelden van K. Deflou hieronder.

mare te Warmond heel goed bij aan. En de Brielsche *Hollemare* en de Tolensche *Holare*-polder, en de Goereesche *Hellevoetsluis,* het Willemstadsche *Hellegat* en de Sliedrechtsche *Helsloot* worden er slechts te begrijpelijker door. Misschien dat deze nieuwe verklaring op den duur ook daarom algemeener aangenomen zal worden, wijl er eigenlijk geen enkele andere houdbare meening tegenoverstaat.

Wie toch eenmaal R. Fruins kleine opstel over den naam Holland in de Études dédiées à C. Leemans, Leiden 1885 blz. 285-286 (Geschriften Deel 8, blz. 139) gelezen heeft, laat zich niet meer zoet houden met de oude reeds Middelnederlandsche wijsmakerij van den hier onverwacht scherp uit den hoek komenden Clerc uten laghen landen bider zee blz. 12: „Nader duutsker talen ist geheten holtlant, want daer veel houts ende bossche in plach te wesen, mer nu hetet Hollant, want daer een letter wtgedaen is bi wille der gheenre diet so versierden".

De oudste vormen Holland en Hollandensis zijn echter van 1054 en 1064 en het eerste Holtland duikt pas ongeveer 1200 op.

Tegen dit eenige maar volop afdoende argument is noch door Gombault, (Taal en Letteren 8 blz. 197 en 10 blz. 122) noch door J. W. Muller, (Tijdschrift 18, 305) iets steekhoudends ingebracht. Bovendien komt de geleerde volksetymologie van Holland naar Holtland, nu in een ander licht te staan en wordt zoo heel begrijpelijk. Want tot nu toe zag natuurlijk niemand in, waarom men Holland met alle geweld met de Meriwido of Merwede (moeras met hout? ik zou liever *zeebosch* vertalen) in verband wou brengen, en waarom dienovereenkomstig de oude tendentieuze beschrijving der streek als een „locus *silvis* et *paludibus* inhabitabilis" werd te boek gesteld, o wat klopt dat allemaal mooi!

Maar als mijn verklaring van den naam Holland juist is, dan begrijpen wij ineens heel goed, waarom deze mooie etymologie werd uitgedacht. Het was natuurlijk een probaat middel om de oude heilig-heidensche beteekenis van dien naam, die toen waarschijnlijk nog zeer goed bij het volk bekend was, op den achtergrond te dringen, en op den duur geheel en al uit te roeien. En die poging is dan ook voortreffelijk geslaagd. Maar ook de jaartallen van beide namen worden nu welsprekend. Zoolang dit toch een plaatselijke benaming was van de streek bij Dordrecht of de Zuid-Hollandsche eilanden, kon deze oude heidensche naam weinig kwaad; maar toen dit „helsche woord", dat immers op de Christelijke ge-

loofsverkondigers juist den omgekeerden indruk maakte, als op onze heidensche voorvaders, tot officieele titelnaam werd van het in macht en uitgebreidheid steeds groeiende Graafschap Holland; nu die „Satansnaam" op heilige zegels moest worden afgedrukt, moest hij eerst natuurlijk geducht geëxorciseerd worden. En het is dan ook geen wonder dat die geëxorciseerde vormen Holtland en Holdland bij voorkeur in de Annales Egmundenses voorkomen. En den hierbij passenden angst voor die oude heidensche beteekenis meen ik nu in het citaat van den Clerc uten laghen landen nog duidelijk aan te voelen. En daarom heb ik het hierboven letterlijk laten afdrukken.

Ten slotte komen ook in Westvlaanderen verschillende grondstukken voor, die Hollant en althans één dat Hellant heet [4]), blijkbaar in dezelfde verhouding als Helvelt en Holeveld, Hellebeek en Hollebeek, Hellebroucq en Hollebrouck, Hellebrugghe en Hollebrugge, Helledreef en Holledreve, Hellegat en Hollegat, Hellegracht en Hollegracht, Hellemeersch en Hollemeersch, Hellenhoek en Hollenhoek, Hellepit en Hollepit, Hellestraet en Hollestraet. Tegenover het Goereesche paar Hellevoet en Hellevoetsluis vinden wij hier Hollevoets en Hollevoetweg enz. Het materiaal van Deflou is voor onze stof bijna onuitputtelijk. Maar daarom beteekent het ook iets, dat wij als laatste argument hier kunnen aanhalen, dat in dit ontzaglijke materiaal van Holtland of Holdland geen enkel spoor te vinden is. Maar Houtland komt er in late eeuwen (1500-1600) zeven maal voor.

Zoo past dus alles uitstekend in elkaar, en kunnen wij de kwesties van Ovland : Olland en het Engelsche Hoiland (die beide ook weer in Westvlaanderen voorkomen) hier rustig buiten laten.

Nijmegen, 16 September 1939. JAC. VAN GINNEKEN.

IETS OVER DE MELODIE VAN ONS SPREKEN

Wanneer wij ons oor te luisteren leggen en trachten ons een begrip te maken van de toonbewegingen in het spreken om ons heen, dan zal het slechts uiterst zelden gelukken om een bepaalde zinsmelodie, zelfs wanneer die ons bijzonder opviel, vast te houden en na te bootsen.

[4]) K. Deflou : Deel 6 kol. 168 en 173 en Deel 5 kol. 794.

Dit mag dan wel de reden zijn dat er nog zoo weinigen hebben bijgedragen tot de meerdere kennis van de melodie van ons spreken. Zij die onderzoekingen op dit gebied deden, hadden een of twee proefpersonen ter beschikking, of waren op zichzelf als proefobject aangewezen. En nu mag het wel als bekend worden verondersteld, hoe moeilijk het is zichzelf volkomen objectief te hooren, dus zóó alsof een ander voor ons spreekt. Hiermede wil ik geen twijfel opwerpen over de waarde der waarnemingen die gedaan zijn door anderen, doch slechts op de gelukkige omstandigheid wijzen, die mij bij mijn onderzoek zoo zeer te stade kwam, namelijk dat aan het Phonetisch Laboratorium der Gemeente Universiteit van Amsterdam, een groot onderzoek werd ingesteld naar alles wat biologisch, physiek en psychisch met de stem te maken heeft. De resultaten van dit onderzoek vindt men uitvoerig in de „Archives Nêerlandaises de Phonétique Expérimentale" van 1939 en 1940. Bij dit onderzoek werd mij de taak toevertrouwd de melodie van de verschillende wijzen van spreken, als: woordjes oplezen, tellen, zinnetjes en kunstvol proza lezen en vrij vertellen, van de proefpersonen vast te leggen.

Te dien einde kreeg ik de beschikking over 100 grammophoonplaten van mannelijke en 98 dito van vrouwelijke proefpersonen, allen studenten der Gemeente Universiteit van Amsterdam. Hierdoor had ik materiaal afkomstig van personen die van gelijken leeftijd en ontwikkeling waren, maar verschilden door afkomst, geboorteplaats en geslacht. Zij kwamen onvoorbereid voor de microphoon te staan, om te lezen en te vertellen. De te lezen stof was op een vel papier gedrukt en het vertellen geschiedde naar aanleiding van een viertal platen, welke den proefpersoon achtereenvolgens ter hand werden gesteld.

Van de grammophoonplaten werden door middel van een „Braunsche"-buis opnamen gemaakt, d.w.z. dat door deze buis (lamp) het door de grammophoon weergegeven geluid omgeleid tot electrische trillingen, werd opgenomen op een strook negatief materiaal (film), die met een snelheid van circa 2 meter per seconde langs het objectief van het opname-apparaat schoot. ((Een normale speelfilm wordt opgenomen met een snelheid van ± 38½ cM. per seconde.) Deze gefotografeerde geluidstrillingen zijn door mij gemeten en hierdoor was ik in staat een grafische voorstelling te maken van de gesproken melodie der verschillende proefpersonen.

Om een inzicht te verkrijgen in den totalen stemomvang der proefpersonen, om daaruit af te leiden welk gebruik er van de stemmiddelen gemaakt wordt, werd van allen de laagste en de hoogste toon, welke goed geproduceerd kon worden, genoteerd en daarbij is gebleken dat de omvangen zeer uiteenloopend waren.

Het meerendeel der mannen (51,3%) heeft als laagste gezongen toongrens, den toon liggende tusschen E-Gis, dat der vrouwen, den toon precies een octaaf hooger, tusschen e-gis. (63,—%).

Opmerkelijk is echter dat velen op een lageren — en soms zelfs op een aanmerkelijk lageren — toon lezen en spreken, dan zij bij het onderzoek naar den stemomvang konden produceeren, terwijl de opname der grammophoonplaat van een proefpersoon op den zelfden dag plaats vond als het vaststellen van den stemomvang. (Dit zelfde nam Jones waar bij Engelschen.)

De stemsoorten waren procentueel:

Tenor	19,4 %	Sopraan	6,—%
Bariton	74,—%	Mezzo	63,—%
Bas	6,6 %	Alt	31,—%

Hierbij zou zijn te bemerken, dat, vooral bij de mannen deze groepeering berust op een waarschijnlijkheidstheorie, omdat bij velen de jeugdige leeftijd een positieve beoordeeling onmogelijk maakt.

De toongrens naar boven loopt nog veel meer uit elkaar. Zoo werden bij de mannen maxima genoteerd van 3—36 halve tonen, dat is dus van een secunde tot drie octaaf, voor den omvang der stem en voor de vrouwelijke proefpersonen van 6—34 halve tonen, d.i. sext tot bijna drie octaaf. De kleine omvang bij vele mannen heeft meest tot oorzaak: het niet weten te gebruiken van het falset; doch ook bij enkele vrouwen kwam dit voor; 16% der mannen en 3% der vrouwen had minder dan één octaaf omvang. Mijns inziens zou bij eenige scholing, eventueel alleen maar door wat meer te zingen, bij velen de omvang gestimuleerd kunnen worden, want opmerkelijk is het wel dat bij de meer zanglustige studenten, als b.v. de duitsche, meer groote omvangen genoteerd konden worden. (Zie Dr. R. Schilling, Stimmuntersuchungen an Studenten der Universität Freiburg i.B., Ztschr. f. Laring.-Rhinol.-Otologie und ihre Grenzgebiete. Bnd. 18, 1929, welke een tot vier octaven waarnam.)

Bij het meten der oscillogrammen bleek echter dat de uitersten naar boven nooit bereikt werden bij het normale gebruik der stem, noch bij het lezen, noch bij het spreken.

De mannelijke proefpersonen, verder aangeduid met Mpp., hebben, bij het lezen van losse zinnen, maximaal een omvang van 19 halve tonen (verder HT.), terwijl het grootste aantal Mpp. 14 HT. bereikt; bij de Vrpp. is dit respectievelijk 21 HT. grootste omvang en 12 HT. het grootste aantal. Dit zal wellicht verwondering wekken, omdat men geneigd is aan te nemen dat de vrouw melodieuser leest dan de man, doch men vergete niet dat de verschillen in de hoogere registers sterkeren indruk

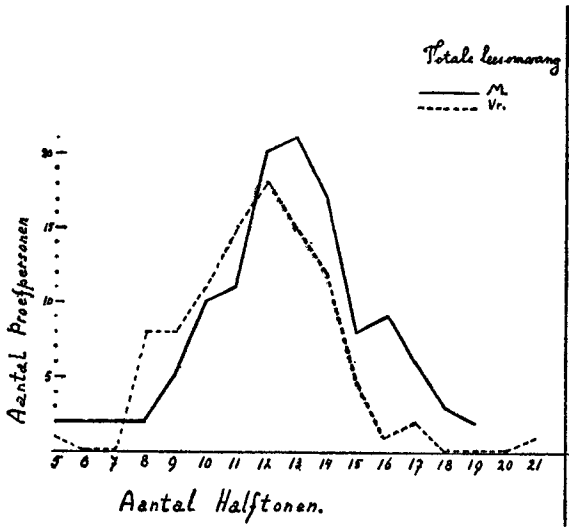

Fig. 1

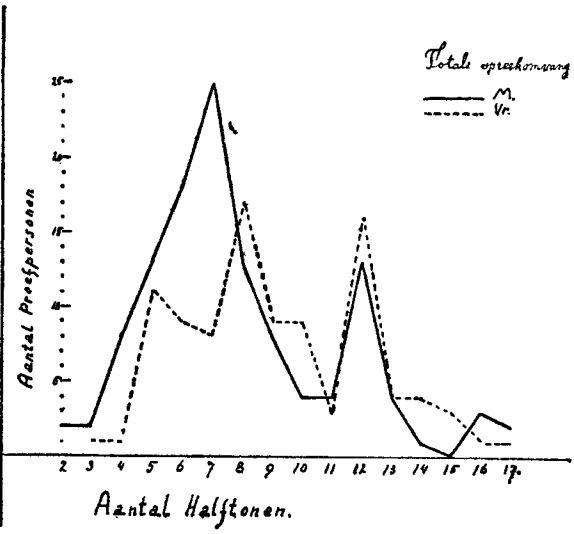

Fig. 2

op het oor maken dan de lagere.

Den maximaal gebruikten omvang bij het spreken vond ik zoowel bij de Mpp. als bij de Vrpp. op 17 HT., die echter het grootste gedeelte der Mpp., evenals der Vrpp. slechts moduleeren in 7, respect. 8 HT.; terwijl beiderlei kunnen een tweede, kleinere groep vertoonen met een gebruiken van 12 HT.

Meer verschuiven deze getallen bij het lezen van kunstvol proza. Hier springt onmiddellijk in het oog, dat de grafiek der Vrpp. twee toppen laat zien, terwijl die der Mpp. slechts één top aanwijst. De meest sprekende top der Vrpp. ligt bij 7 HT., de tweede valt samen met dien der Mpp. op 12 HT.

Bij het tellen, van 1 tot 20, zien wij in de grafiek het tegenovergestelde. Hier vinden wij bij de Mpp. drie toppen en bij de Vrpp. twee; bij de Mpp. op 5,7 en 12 HT., bij de Vrpp. op 5 en 7 HT..

Na dus een beeld te hebben gegeven van de stemmiddelen gebruikt bij het lezen en spreken, wil ik trachten een beeld te vormen van hetgeen met die middelen werd gedaan. Voorop zij vastgesteld dat er geen correlatie bestaat tusschen stemomvang en gebruik. Proefpersonen met een grooten omvang bleken, zoowel bij spreken als lezen, soms beneden één octaaf te blijven en nimmer 1½ octaaf te overschrijden. Desondanks kan het gesprokene of gelezene melodieus zijn, want het is minder de omvang, dan wel de juiste afwisseling der tonen welke de melodie vormt. (Men

denke slechts aan sommige oude volksliederen en psalmen, die toch ook vaak in een kleinen omvang wonderbaar melodieus zijn. Ook de Gregoriaansche zangen bewegen zich soms binnen den omvang van 6 of 7 HT., en kunnen toch bekoren.) Het is de melodie die het sterkste aanspreekt bij den toehoorder. Immers blijkt uit de melodie de mentaliteit, het gevoel en de stemming die aanleiding waren tot de syntaxis van den zin die gelezen of gesproken werd en omgekeerd, moet het de inhoud zijn, gepaard aan de eigen persoonlijkheid, die de melodie bepaalt. Helaas blijkt maar al te vaak weinig begrip te bestaan voor de modulatie, zóó weinig, dat zelfs ontwikkelde jongelieden, van beider kunne, zonder nadenken een zin oplezen en iederen invloed van eigen gevoelsleven buiten sluiten en daardoor den zin veel vlakker lezen of zeggen, dan de inhoud, die toch weer uitvloeisel is van het gevoelsleven van den auteur, rechtvaardigt.

Bij het vergelijken van de melodie van den zin: „Zijn grootvader is zijn afgod", gelezen door 16 Mpp. en 11 Vrpp. valt het meest in het oog, de absolute gelijkvormigheid, het gelijk gericht zijn van den hoofdvorm der melodie, die, ongeacht de kleine of grootere verschillen in de syllabe, bij alle proefpersonen den vorm heeft van een overlangssnede van een half ei.

Fig. 3

Wanneer eigen mentaliteit een rol speelde in het oplezen van dezen zin, zou men allicht ook andere tonale accenten vinden, b.v.: „ZIJN grootvader is zijn afgod", of „zijn GROOTvader is zijn afgod", dan wel, denkende aan de eigen grootmoeder: „zijn grootVADER is zijn afgod". (Bij de auditieve waarneming vestigde zich bij mij de indruk, dat eigenlijk alle eenvoudige zinnen, die qua stijl en inhoud volkomen los van elkaar staan, wanneer wij die door nog zooveel normale Nederlanders laten lezen, steeds dit zelfde beeld zullen toonen. Ja, men zou het als de lijn van den „schoolleestoon" willen qualificeeren.)

Als wij nu de melodiekrommen nader beschouwen, dan zien wij, hoe

— ondanks het hierboven gezegde — verschillend de wijze van lezen is, d.w.z. hoe verschillend de toonbeweging is die onder het lezen gevolgd wordt, hoe weinig vast de stem staat. De lange uithalen aan het begin of einde eener syllabe buiten beschouwing latende, (deze worden m.i. veroorzaakt door foutief stemgebruik, nml. te harden inzet bij het begin — en te plotseling afbreken van den adem aan het einde der syllabe) merken wij op, dat de stem in werkelijkheid veel meer wisselingen ondergaat dan wij hooren, waaruit op te maken valt dat: a. ons gehoor slechts een zeer gedeeltelijken indruk krijgt van den geproduceerden tonenreeks; b. van een monotoon spreken of lezen eigenlijk geen sprake is. Wel zou men kunnen zeggen dat iemand een vlakke wijze van lezen of spreken heeft, wanneer de betreffende persoon slechts een zeer klein gedeelte van zijn stemomvang gebruikt. Monotoon wil zeggen „op één toon" en wij zien dat bij geen der curven daarvan gesproken kan worden. Dat wij deze wisselingen niet auditief waarnemen, ligt wel in hoofdzaak aan de snelheid waarmede zij aan ons voorbijgaan, nml. van 1½ honderdste seconde tot een 300ste en nog sneller; en ook aan het feit dat door deze wisselingen een vaste lijn loopt van terugkeerende of opvolgende tonen, (waarbij men vooral niet denken moet aan tonen zooals wij die in de muziek kennen, doch veeleer aan toonverschillen van 8 en meer, tusschen twee opeenvolgende halve tonen, ongeveer als een uiterst langzaam gespeeld glissando op een viool.)

Het bleek b.v. dat bij Mpp. nr. 29 in de tweede syllabe, nr. 51 in derde, nr. 55 weer in de tweede en nr. 77 in de tweede en derde syllabe, de wisselingen, dus de afwijkingen van de lijn, telkens slechts één of twee perioden duren. Dit is niet lang genoeg om te worden waargenomen, aangezien hiervoor 8 perioden noodig zijn, waarbij onderbrekingen van korteren duur geen verandering van den toon voor het oor geven. Bij Vrpp. nr. 190 is het zelfs een afwijking van 5 perioden in het midden der derde syllabe, die niet auditief waarneembaar is, evenmin als die aan het einde der tweede syllabe van Mpp. nr. 174, welke eveneens 5 perioden duurt, terwijl deze proefpersoon uitgesproken langzaam spreekt. De lezer moge zelf eens probeeren in een vragend uitgesproken „Ja?" de toon of tonen liggende tusschen begin en einde, waar te nemen of vast te leggen.

Bij het zingen zijn deze wisselingen zeer gering en bij een goed geschoolde stem gaat de toon sprongsgewijze naar den volgenden aangegeven toon. (Lees hierover Scripture's: „Studies in the melody of speech", Vox 1922, Heft 1/2, waarin deze o.m. zegt: „. . . . . that the voice in singing proceeds by jumps from one note to another, while in speech it continually slides up and down.")

Dit voortdurend op en neer gaan der stem zien wij aan de curven van verscheidene proefpersonen. De typisch gezongen vorm toonen Mpp. 174 en Vrpp. 154, welke beiden ook inderdaad overdreven zangerig spreken en lezen.

Ook werd de melodie van een fragment van een novelle van Aart van der Leeuw, dus kunstvol, of zoo men wil kunstzinnig proza onderzocht. Deze curven waren op andere wijze verkregen dan de voorgaande, nml. niet door oscillogrammen, doch door meting van roetcurven, welke verkregen waren door middel van een aan de electrisch gedreven draaitafel verbonden versterker en een electrische schrijfnaald, die de trillingen van de grammophoonplaat overbracht op een loopenden, papieren band, welke met benzolwalm zwart gemaakt was. Deze wijze van opnemen der trillingen maakte het onmogelijk om even nauwkeurig als bij het oscillogram te meten, weshalve ik er de voorkeur aan gaf de toonhoogte der syllabe vast te stellen, door berekening der gemiddelde toonhoogte. In deze curven ziet men dus niet wat de stem deed onder het lezen, doch datgene wat door de lezer(es) bewust of onbewust werd gedaan.

De zin is een driedeelige vraagzin, met sterken climax en van een ietwat aarzelenden, twijfelenden aard. Zij luidt: „Heb ik misschien in mijn droomen gezondigd, stond er een slecht sterrenbeeld boven het bed mijner geboorte, of moet ik door mijn lijden een misslag van eeuwen geleden verzoenen?"

Ondanks den sterk geprononceerden stijgenden climax, werd het tweede gedeelte door bijna allen lager gelezen dan het eerste en derde. Veelal miste men ook het juiste begrip voor de strekking van den zin.

In dit laatste mogen wij dan ook misschien een verklaring zien voor de sterke verschuiving in de modulatie van dezen zin. Slechts in weinige gevallen krijgt dezelfde syllabe een zelfde richting (stijgen of dalen) in de modulatie, b.v. de 4de (-schien) die bij 9 van de 10 Mpp. stijgend is, terwijl bij de Vrpp. 5 stijgen en 5 dalen; -mijner-, 23ste en 24ste syllabe daarentegen werd door 3 Mpp. stijgend, door 3 dalend en door 4 zwevend gelezen en door 9 Vrpp. stijgend en door 1 zwevend, terwijl toch de melodie van het alleenstaande woord d a l e n d is. Hier blijkt ook weer dat niet de grootte van den omvang, waartusschen gelezen werd, in de eerste plaats van beteekenis is voor de juiste melodie, want de proefpersonen die den zin het beste gelezen hebben, qua melodie, accent en begrip, lezen beiden binnen een omvang van slechts weinige HT.. (Uitvoerig werden de toonhoogten behandeld in „Ueber die Melodie eines gelesenen Satzes in der Niederländischen Sprache", Arch. Nêerl. de Phonét. Exp., tome XIV, 1938.)

Ten slotte werd nagegaan een fragment van vrij gesproken tekst van dezelfde proefpersonen, naar aanleiding van een reproductie van een genre-stukje van Pieter Breughel, een ouden boer voorstellende.

Het voor elken proefpersoon meest typeerende gedeelte werd gemeten en in beeld gebracht. Onmiddellijk viel op, dat hier geen sprake is van eenzelfde lijn in de verschillende curven en dat zoowel in woordkeus als in melodie duidelijk het eigen Ik van den proefpersoon tot uiting komt; de woordkeuze varieert naar gelang van den ontvangen indruk en het oordeel van den proefpersoon over het beeld, de melodie naar gelang van diens psychischen toestand enz. Soms bestaat er tusschen woordkeus en melodie samenhang, soms ook zijn zij eigenlijk een meer of minder sterke tegenstelling, als b.v. bij Mpp. 77 welke zich zeer voorzichtig uit: „. . . . . het plaatje lijkt me van Jan Steen." De woorden drukken onzekerheid uit, terwijl de melodie gedecideerd is. Het zelfde geval bij Mpp. 136, die zegt: „Ik denk dat 't een soort Pieter Breughel is." Ook zijn melodie geeft meer beslistheid weer dan men door zijn „Ik denk" zou verwachten.

Mpp. 114 vindt het noodig zich te verontschuldigen met: „. . . . hoewel ik er geen verstand van heb!", dat hij uitspreekt: „hoe welleker geen fstand van heb!" Hier komt zoowel in woordkeus als de haastige wijze van spreken en de zwevende melodie, de geremdheid van het individu naar voren. Mpp. 69 daarentegen kabbelt zoo rustigjes en iets ongeinteresseerd verder: „Oud schilderij. . . van een ouwe man. . . met een muts op. . .", met glissandi naar boven en naar beneden.

Bij de Vrpp. 111 zien wij de aarzeling sterk in de melodie uitgedrukt. Zij zegt: „Waarschijnlijk is 't een schilderij!" Vrpp. 73, 104, 186, 190 en 193 zijn niet tevreden met het feit dat de boer een baard heeft van een week. 73 en 104 uiten zich respectievelijk: „. . . en hij ziet er een beetje ongeschoren uit!" en: „. . . . en. . . eh. . . hij is een heele tijd niet geschoren", doch beider melodie is opsommend, stijgend aan het einde. Vrpp. 186, 190 en 193 zeggen hunne meening. 186: „. . . . hij is niet erreg goed geschoren"; 190: „. . . . hij kon zich wel eens scheren" en 193: „. . . . eeu ruw gezicht, ongeschoren bedoel ik." Alle drie dalen naar het einde van den zin en uiten zich zeer beslist. Vrpp. 17 en 198 zien meer naar de uitdrukking van 's mans gezicht. 17 zegt o.m.: „. . . . eeneh. . . eenigszins ironische glimlach op zijn gezicht. . ." en 198: „. . . . hij kijkt met een eenigszins cynische glimlach. . .". Bij beide is de lijn der melodie stijgend en eindigt de zin zwevend.

Resumeerend waag ik uit het bovenstaande te concludeeren: a. Melodie en stemomvang hebben geen betrekking tot elkander. b. Melodie en

syntaxis toonen slechts dan betrekking, wanneer als hulpfactor „begrip" voor den inhoud aanwezig is.

L. F. LEDEBOER VAN WESTERHOVEN
uit het Phonetisch Laboratorium
der Gemeente Universiteit van Amsterdam.

«WOORDKUNST» 30 JAAR

Het was dezen zomer dertig jaar geleden, dat Poelhekke's terecht beroemd geworden boek voor het eerst uitkwam. En nu ligt de veertiende druk voor ons, door Jos. J. Gielen opnieuw herzien.

Tien jaar geleden werd het door Prof. Brom grondig gewijzigd, en nu lijkt het de moeite waard, het aandeel van de verschillende bewerkers even te confronteeren.

Brom, terecht geschrokken door het „springerige" van het boek in de latere drukken, waar door vette en magere letter, inspringende regels, opmerkingen, uitweidingen, voetnoten en toevoegsels naar een overzichtelijkheid werd gestreefd, die vanzelf tot onduidelijkheid moest leiden, streek alles glad met één eenvormig lettertype, nam opmerkingen en uitweidingen met alles wat er aan vast zat in den tekst op, en droomde er van, een leesboek van dit leerboek te maken, al moest hij zelf bekennen, dat dit bij deze „grammatica der poëzie" wel altijd onmogelijk zou blijven. Al bleef heel veel van wat Poelhekke geschreven had, behouden, toch werd het door de bewerking van Brom een ander boek. Brom deelde blijkbaar het optimisme van Poelhekke niet, en voor den leeraar Nederlandsch aan de H.B.S. maakte hij zich geen illusies. Is de gemiddelde Nederlander in zijn oogen al een wezen, dat schildert met de rechter- en schrijft met de linkerhand, voor den bewusten leeraar komt er nog het inconveniënt bij, dat hij in de klas moet praten zoo ongeveer als iemand die zandzakken sjouwt: hij moet immers „opzettelijk voorzichtig met zijn opgetogenheid omgaan... en dit bewuste dempen van zijn toon is voor hem zelf niet verkwikkend op den duur". Een zuiderling ziet hier allicht zooveel Hollandschen angst voor het behoud van het decorum, dat hij geneigd is zich van al deze zwaarwichtigheid door een luchthartig: „Mensch, doe gewoon!" af te maken, maar hij moet toch bekennen, dat Brom hier een wel niet Nederlandschen, maar toch wel Hollandschen karaktertrek aangeeft.

De veranderingen, door Brom aangebracht, zullen dan ook wel niet algemeene instemming hebben gevonden. Een ouwe getrouwe mist er te veel in van Poelhekke zelf. Maakte de bladspiegel bij Poelhekke wel eens een rammelenden indruk, sinds Brom heeft hij in zijn zakelijke eenvormig-

heid iets saais gekregen, dat te veel naar de machine ruikt. En in zijn ijver om „allerlei geleerd apparaat, waardoor een beginneling uitsluitend wordt afgeschrikt" radicaal op te ruimen, maakte hij wel eens korte metten met veel, wat ook een beginneling wel graag leest of hoort. Zoo verdwenen zoowat alle Fransche, Duitsche of Engelsche voorbeelden, die we in onze jeugd toch interessant vonden, omdat daarmee voor ons zonneklaar werd bewezen, dat de verschijnselen niet beperkt bleven tot ons landje alleen, maar dat ze algemeen-menschelijk waren. De te groote generaliseering van deze conclusie verbeterde later zich zelf wel. Dat de grootvader hier wel eens moderner kon zijn dan de vader, zou ons niet verwonderen, nu we zien, hoe de jongelui weer belangstelling voelen voor allerlei Fransche, Duitsche en Engelsche liedjes, die ze niet alleen graag zelf zingen, maar ook met veel belangstelling door den leeraar in de klas hooren zingen op momenten, dat hij niet „opzettelijk voorzichtig met zijn opgetogenheid omgaat". Dat Brom den stijl van Poelhekke lichtelijk modificeerde, is geen ernstige grief, al doet de vervanging van „reeds" door „al", „inderdaad" door „dan ook", „steeds" door „altijd", „vaak" door „dikwijls", e.t.q., terwijl verder de eigenaardige zinsvorming van Poelhekke onveranderd blijft, soms toch wel heel eventjes vreemd aan: we krijgen nu en dan de zonderlinge voorstelling van een Poelhekke in zomerjasje, terwijl we ons toch nog zeer duidelijk herinneren, bij het bestudeeren van zijn boek het gevoel te hebben gehad, dat een zeer fijne heer-in-'t-zwart met ons meewandelde. Maar het zou onrechtvaardig zijn te beweren, dat Brom over het algemeen genomen het boek niet zeer veel verbeterd heeft: aan duidelijkheid heeft het zeer zeker gewonnen.

Gielen nu heeft de redactie van Brom gevolgd: niet alleen een heusch, maar ook een wijs gebaar. En wat de veranderingen betreft, moeten we ook nu weer zeggen, dat het boek in bruikbaarheid heeft gewonnen. Bij een vergelijking met de uitgave van Brom blijkt het, dat deze veranderingen vele zijn. Slechts de voornaamste worden hier aangestipt [1]).

Al aanstonds valt de andere indeeling op. Als inleiding kwam er een hoofdstukje „Stromingen" bij, terwijl bij den „Vorm" de vroegere, minder logische indeeling in: Plastiek, Rhythme, Vers, Strofen, Sonnet en Proza, vervangen werd door: Plastiek, Klank, Rhythme en Metrum, Strofen, Proza, Taal en Stijl, Opbouw. De woorden Volksdichting en Kultuurdichting werden door de meer Nederlandsche: Volkskunst en Kultuurkunst vervangen.

De indeeling wijst al op een uitbreiding. Die uitbreiding is zoo beknopt

[1]) We vergeleken den twaalfden druk met den veertienden; de dertiende was niet onmiddellijk tot mijn beschikking. Het is dus mogelijk, dat sommige van de hier besproken veranderingen nog van Brom zelf zijn.

mogelijk gehouden, waarbij de grenzen wel eens wat al te eng worden toegehaald. Zoo b.v. komen op blz. 10 in 5 regels ter sprake: musische kunst, signifische kunst, èn de „poésie pure" van Brémond. Bij de stroomingen bespreekt Gielen in het kort: realisme, naturalisme, impressionisme en expressionisme. Waar dit alles in zestien pagina's moest worden afgehandeld, moet men de helderheid prijzen. Toch rijzen er bedenkingen. Is het naturalisme alleen maar een te ver doorgevoerd realisme, plus een verschil in levensopvatting van den naturalist, die in zijn denken positivistisch-materialistisch zou zijn? Het naturalisme beteekent immers in zekeren zin een vooruitgang, en wel in zooverre, dat de naturalist, in tegenstelling met den realist, die tevreden was met zijn oppervlakkig wereldje van materie en zintuigen, belangstelling toonde voor wat er woelt, en vooral voor wat er broeit, in het zieleleven van den mensch. Men kan, achteraf bezien, de waarde van die belangstelling betwijfelen; men kan zelfs met Chesterton de paradox stellen: „Materialism is right", omdat dit tenminste op concrete feiten steunde, terwijl aan het naturalisme een levensbeschouwing ten grondslag ligt, die wetenschappelijke vooroordeelen tot dogma's verhief! maar het zóó voor te stellen als Gielen doet, is naar onze meening de feiten radicaal omkeeren. Evenmin vermag de bespreking van het expressionisme te voldoen. Dat het expressionisme beoogt: met de eenvoudigste taalmiddelen de ziel van den hoorder te beroeren, in het hernieuwde inzicht, dat ook het eenvoudige woord in een bepaalde situatie een eigen sfeer kan scheppen; dat bij het toepassen van dit beginsel bij de expressionisten als vanzelf de verzorging van den zin werd verwaarloosd, zoodat men sommige van hun stukken als een „gestamel van metaforen" zou kunnen typeeren, dit werd niet scherp genoeg naar voren gebracht.

De §§ over beeldspraak werden vrijwel letterlijk van Brom overgenomen. Terecht, want wat er staat is duidelijk. En toch hadden we hier graag gezien, dat wat meer op het „wonder" van de metafoor werd gewezen. Dat wij hier het woordgebruik op zijn fijnst kunnen zien, omdat we hier komen op het gebied van het symbool, in tegenstelling met het gewone, verstandelijke „teeken" komt niet duidelijk uit. Hier verlaten we het gebied van het koel redeneerende verstand, wijl dit onmachtig is om te begrijpen, wat het symbool vermag te suggereeren. Volgens Huizinga immers is het symbolisme, van het standpunt van het causale denken beschouwd, als een geestelijke kortsluiting. De gedachte zoekt het verband tusschen twee dingen niet langs de verborgen windingen van hun oorzakelijken samenhang, maar vindt het door een plotseling overspringen, niet als een verband van oorzaak en gevolg, maar als van beteekenis en doel [2]).

[2]) Huizinga, Herfsttij, 289.

Hier zijn we in het rijk van het nog ongeboren woord, de nog niet geformuleerde uiting, door Schuchardt (ietwat verwarrend) „Innere Sprachform" genoemd, en door Baudelaire in zijn Fleurs du Mal tot nu toe misschien het best weergegeven:

Comme de longs échos qui de loin se confondent
dans une ténébreuse et profonde unité,
vaste comme la nuit et comme la clarté,
les parfums, les couleurs et les sons se répondent.

Nu willen wij niet beweren, dat in een schoolboek de metafoor heelemaal moet worden uitgediept, maar hier lijkt de behandeling ons toch wel wat al te oppervlakkig. En dat de bewerker, die elders overal voorbeelden zocht, die den jongen lezer ook inleiden in de nieuwste letterkunde, hier juist de gelegenheid liet voorbijgaan, werk van onze jongste literatoren aan te halen, vinden wij jammer. De uitspraak van Emerson op pag. 35, die aan het bekende pleidooi van Seerp Anema over bezielde rhetoriek herinnert, maakt de zaak er niet duidelijker op.

De uitbreiding, soms moderniseering van voorbeelden, zal wel aller goedkeuring hebben over het algemeen. De Afrikaansche letterkunde behoeft over doodzwijgen niet te klagen; op blz. 54 is een stuk uit Hamlet en een uit Paradise regained ingevoegd; van W. A. P. Smit werd Goede Vrijdag aangehaald; tegelijk met de nieuwe bespreking van het binnenrijm op blz. 65 geeft Gielen een mooi voorbeeld van Revius; op blz. 70 staat een stukje „rijmend proza" van van Looy; op blz. 82 een paar goede voorbeelden van modern enjambement; op blz. 84 treft de mooie Afrikaansche Homerusvertaling van Haarhoff; het hoofdstuk Taal en Stijl is nieuw en goed; hetzelfde kan niet zonder restrictie gezegd worden van het volgende hoofdstuk: „Opbouw", dat vooral in zijn voorbeelden zoo duf als een hoofdakte-opstel aandoet; gelukkig dat er ook aan het einde meer levende voorbeelden komen; op blz. 72 wordt de Wolk van Boutens aangehaald als voorbeeld voor het ontstaan van een mythe; op blz. 150 vervangt de Ballade van den Boer van Werumeus Buning en de Kastanje van Frank Valkenier resp. de Kinderkruistocht en De Tuinman en de Dood; op blz. 156 wordt als voorbeeld van een fabel weer eens die van de Kraai en den Puit aangehaald, waaruit blijkt dat van Duinkerkens schets van de Esopusfiguur nogal belangstelling heeft ondervonden; in het hoofdstuk Lyriek worden Leopold, Jan H. Eekhout, Bloem en Slauerhoff vertegenwoordigd; op blz. 196 vinden we het zeer vermakelijk hekeldicht van van Duinkerken over den strijd om de Navolging en van denzelfden schrijver aan het slot een paar epigrammen uit het Wereldorgel.

Dat bij al deze vernieuwingen een paar eendagsvliegen binnengekomen

zijn, is niet te verwonderen. Zoo vinden wij op blz. 54 het gedicht van de Mérode geen aanwinst, en het elders aangehaalde van Alice Nahon kan ons evenmin bekoren. Tegen Goede Vrijdag van W. A. P. Smit zal een leeraar misschien bezwaar maken als zijnde niet geschikt voor te jonge lezers; dit gedicht kon een meditatie zijn op de bekende voorstelling van Christus aan het Kruis van Servaes, en voor deze schildering zijn zeventienjarigen ook nog niet rijp. Is het voorbeeld van „rijmend proza" eigenlijk nog wel proza? Het is immers een gedicht, tenzij men aan een gedicht den eisch stelt, dat het in versregels wordt geschreven, en dat er een schema van versvoeten moet zijn. De Wolk van Boutens een voorbeeld voor het ontstaan van een mythe te noemen is erg aanvechtbaar: we hebben hier immers niet te doen met een naïef geloof, maar met een symbool, waarvan de dichter en ook de hoorder zich voortdurend bewust blijven. De heel andere geaardheid van den primitieven mensch in dit opzicht had hier minstens even besproken moeten worden; Chesterton heeft dit ergens, naar ik meen in de Eeuwige Mensch, origineel en duidelijk aangegeven. De vervanging op blz. 150 is natuurlijk op zich beschouwd geen gelukkige te noemen, maar het is waar dat de twee vervangen gedichten tegenwoordig in elke bloemlezing zijn te vinden. Bij de geestelijke liederen zagen wij er tot ons genoegen een van Frank Valkenier aangehaald, dat de Middeleeuwsche sfeer niet voorwendt, maar werkelijk heeft.

Tegenover deze uitbreidingen staan besnoeiingen. In de behandeling van mythologie en sage b.v. werd geducht het mes gezet. Sommigen zullen nu de sage van Karel den Grooten in § 109 missen. Dat Gielen den Wandelenden Jood even op zijn plaats wilde zetten bij de legenden, en niet bij de sagen, valt te verklaren. De Idylle moest om onbekende redenen verplaatst worden naar achter de legende. De behandeling van het sonnet gebeurt niet meer in een afzonderlijk hoofdstuk, en werd eveneens zeer veel ingekort, niet tot schade van de overzichtelijkheid. De epische kunst werd met een korte behandeling van regionale kunst en essay uitgebreid. De ondergang van het volkslied werd in plaats van een „maatschappelijke" gedegradeerd tot „cultureele" ramp, waarschijnlijk om het niet-zingende deel der jeugd niet al te zeer te stooten. Moormann en Wouters werden met een korte behandeling van het Straatlied tevreden gesteld. Waarom het arbeidslied nu heelemaal moest verdwijnen, is een raadsel, al is het goed, dat de theorie van Bücher nog maar heel even wordt aangestipt.

Het hoofdstuk over rhythme is wel zéér vereenvoudigd: een vereenvoudiging intusschen, die aan het gevaar voor het skelet-achtige niet is ontkomen. Men zou wenschen, dat de bewerker hier, en trouwens ook elders, wat meer warm was geloopen: de koel-doceerende toon doet hier vooral

hinderlijk, om niet te zeggen onuitstaanbaar, aan. Als men de definitie bij Brom: „Rhytme is iedere beweging, die ontstaat door opeenvolging van tegenstellingen" vergelijkt met die bij Gielen: „Rhythme is die eigenschap in een woordenreeks, welke op de geest van den waarnemer de indruk wekt van evenredigheid in de tijdslengten die liggen tussen de accenttoppen van die reeks", dan worden we ineens van de zee naar den katheder verplaatst. Waaraan heeft Poelhekke deze schoolmeesterij verdiend? Men voelt lust om deze heele bladzijde, mét den omhaal van gewichtige gevolgtrekkingen, mitsgaders de wijsheid over het isochronisme van het Nederlandsche vers, radicaal door te laten strepen en in de plaats te laten zetten: Rhythme is harmonie in de beweging. Want met Gielens veel te enge definitie kan men niets aanvangen, als het gaat over het rhythme van een schilderij, van een gebouw, van de zee enz., voorbeelden, die later toch weer heel gemoedelijk van Poelhekke worden overgenomen.

Als van Vondel op blz. 93 geconstateerd wordt, dat hij „de bouw van het sonnet goed heeft begrepen", dan doet dat aan als een Huydecoperiaansch pluimpje. Het herinnert aan den hoofdaktecandidaat, die in zijn opstel van de Gijsbrecht constateerde: „Eenheid van plaats, eenheid van tijd en eenheid van handeling: in orde!". Gelukkig behoeft Vondel geen van beide goede noten te accepteeren: noch voor dit sonnet, noch voor de Gijsbrecht heeft hij ze verdiend.

Aan de behandeling van „klankschilderende verzen" is niet veel veranderd. Het schijnt dat dit een lastig punt is voor de jongelui. Hier tenminste, evenals trouwens in verschillende grammatica's, moeten ze wel den indruk krijgen, dat het een aardigheidje is, een „mopje", dat een dichter wel eens uithaalt, juist als een schilder, die herbergiers beetneemt met geschilderde goudstukken op tafel, of als de vierde-rangscomponist, in onze jeugd zoo hoogelijk bewonderd, die in een pianostuk „l'orage" den donder „net echt" liet rollen. Dat er ook zooiets bestaat als harmonie tusschen zielsstemming en klank mogen de jongelui in aansluiting hierbij toch ook wel weten.

De behandeling van het ontstaan van het volkslied blijft nog altijd een uiteraard tot mislukking gedoemde poging om de kool en de geit te sparen. Een middenweg zoekend tusschen Grimm's dichtende Volksgeist en den scheppenden eenling wordt er nog uitvoerig gepraat over het ontstaan van een volksgedicht, zonder dat men eenvoudig durft zeggen, dat de wijze van ontstaan nooit een wezensverschil kan uitmaken. Of de dichter dichtte in de eenzaamheid, of in het openbaar improviseerde, dat doet er ten slotte niet toe: van belang is alleen de vraag of het gedicht de eigenschappen heeft van de echte volkskunst, waardoor het onmiddellijk het

eigendom van het volk wordt, en dan evenals b.v. de legende, en trouwens alles wat door het volk wordt verder verteld, een eigen interessante ontwikkeling heeft. Nu het straatlied toch eenmaal is binnengehaald, zou misschien de Moord van Raamsdonk als voorbeeld hiervan nog goede diensten kunnen doen. Het komt me wel eens voor, dat in deze kwestie dikwijls heel diepzinnige theorieën worden opgezet over realiteiten, die we elken dag voor ons zien. Daarom zagen we ook tot onze spijt, dat het teekenende voorbeeldje uit Heine's Lorelei verdwenen is, om plaats te maken voor gewichtig-doende abstracties. En het wil er bij ons toch maar niet in, dat het cultuurlied ná het volkslied moest ontstaan. Zou werkelijk de behoefte van een jongeman, om zijn meisje eens iets heel aparts te zeggen, jonger zijn dan de gezelligheidsdrift in volksbijeenkomsten? Van Ginneken maakte het in Onze Taaltuin V pag. 54 aannemelijk dat het oudste gedichtje in de Nederlandsche taal wel eens een heel fijn..... cultuurliedje zou kunnen zijn!

Aan het slot van het boek zou men gaan gelooven, dat de bewerker wat overhaast is geweest. In § 197 werd de spelling „komisch" van Brom door „comisch" vervangen. Maar het noodlot heeft gewild, dat juist in déze § driemaal „komisch" is blijven staan tegenover tweemaal „comisch", zoodat onze snuggerste leerlingen ons hier uitleg komen vragen over het niet te ontwarren verschil tusschen komisch, comisch en komiek. Bij de behandeling van het drama ziet men met genoegen uit de dissertatie van Pater v. d. Kun aangehaald: „Al deze gebeurtenissen spelen zich voor een toeschouwer af; vanuit deze gebeurtenissen is het, dat voor hem het drama, als gespeeld gebeuren, wordt opgebouwd." Bij het wereldlijk tooneel in de Middeleeuwen was de bewerker in het begin voorzichtig genoeg: terwijl er eerst stond: „Uit het geestelijk drama ontwikkelde zich het middeleeuws wereldlijk toneel", lezen we nu: „uit het geestelijk drama ontwikkelde zich misschien het middeleeuws wereldlijk toneel, als het tenminste niet spontaan opkwam." Maar de onveranderde zin, die er op volgt, staat nu tegen zijn voorganger te protesteeren: „Naast het mysteriespel bestond het mirakelspel, en hierin werd langzamerhand het wereldlijk element altijd groter, totdat de abele spelen ontstaan waren."

Als wij nu aan het einde van onze bespreking zeggen, dat deze opmerkingen geen afkeuring van het heele boek bedoelen, dan is dat geen frase. We meenen werkelijk dat het boek er op vooruit is gegaan. Bij deze stof, waar het er om gaat, imponderabilia onder woorden te brengen, is het wel niet te vermijden, dat we eenzijdig worden, en de kern toch nooit raken. Rilke zou klagen:

Ich will immer warnen und wehren: Bleibt fern.

Die Dinge singen hör' ich so gern.
Ihr rührt sie an: sie sind starr und stumm.
Ihr bringt mir alle die Dinge um.

Maar eenzijdig, dus half onwaar te worden, kunnen wij in deze dingen nu eenmaal niet vermijden, en dikwijls ziet de leeraar duidelijk, dat hij met de dingen half te raken en uit te zeggen, toch zijn pupillen dichter tot de waarheid brengt. En met den bewerker zeggen wij: Indien dit geschiedt, dan is het — ondanks alle wijzigingen — nòg het boek van dien edelaardigen bewonderaar van alles wat schoon was, met wiens naam de reform van ons letterkunde-onderwijs voorgoed verbonden blijft, Poelhekke.

P. PETERS.

EEN RELATIEF DIJ IN HET FRIES

De heer P. Peters heeft in Onze Taaltuin VI en VII een studie geschreven over De Vormen en de Verbuiging der Pronomina in de Nederlandsche Dialecten. Het zij mij vergund enkele opmerkingen te maken bij een passage uit zijn slotartikel, dat zich o.a. bezig houdt met onze relativa. De schrijver vestigt de aandacht op Middelnederlandse constructies als: Die bisschop die *dat* een deel van Mechelen toebehoorde (zie Stoett's Mnl. Synt. § 53), constructies waar het relatief pronomen gevolgd, versterkt wordt door een partikel *dat*. Na uit enkele dialecten (voornamelijk Zuidelijke) vbb. te hebben gegeven van overeenkomstige wendingen (die *dat*, die *als*, van wie *of*) wendt hij zich tot het Fries. Wat hij daarover schrijft haal ik aan: „En zou men tenslotte in Friesland ook iets dergelijks mogen aannemen? Daar is voor sommige streken — welke precies, dat geeft Sipma niet op — naast het aanwijzend voornaamwoord *dy* het betrekkelijk voornaamwoord *dij* in gebruik, wat zou kunnen wijzen op een vroegere aanvoeging van een partikel als *-ei* in het Gothisch. Men krijgt dus b.v.: *dy man, dij my aonsprük*. Hoe het verschil zich historisch heeft ontwikkeld, is mij niet bekend. Siebs geeft Ofri zoowel voor relativum als demonstrativum: *thî* (Paul's Grundr. I[1] pg. 772-775)." [1])

Terloops corrigeer ik *aonsprük* in *aonspriik* (*ii* is hier het teken voor de lange *ie*, als in ons *hier*). [2]) En verder: helaas wordt hier niet gezegd, waar Sipma's uiting met betrekking tot *dy* en *dij*

[1]) *Onze Taaltuin* VII, blz. 241.

[2]) De y in *dy* stelt de korte ie voor (ons *zie*, *wie* enz.), de ij in *dij* is natuurlijk de diphthong.

voorkomt. Mij als Fries leek het vreemd dat in eenzelfde zin zouden kunnen voorkomen een relatief *dij* en een demonstratief *dy* (= die). Maar mijn Fries is niet meer van de bovenste plank en ik heb het oordeel van verschillende meer deskundige taalgenoten gevraagd. Die beweerden: nee, die relatief *dij* zegt, zegt ook demonstratief *dij*; het is *dij . . . dij* of *dy . . . dy*. En tenslotte sprak ik Dr. Sipma, die niet wist waar hij de door den heer Peters genoemde woorden had geschreven, en sterk betwijfelde of hij zich wel ooit en ergens zò zou hebben uitgelaten. Misschien kan de heer Peters nu wat nader preciseren, maar . . . .

Naar mijn mening zit het met die *ij*-vormen bij het Friese relatief *èn demonstratief* zò: In een zeer groot deel van Friesland is de oude lange *î* in absolute auslaut gediphthongeerd (er is zoals men weet nòg een positie waarin de Friese *î* tot tweeklank wordt): de pronomina *wij, dij* (bij *dou, du*), *mij* zijn vbb.; ook de praep. *bij*. Dit geeft ons de verklaring van het relatief en demonstratief *dij*. De oudere (en nog normale) *ie*-klank van dit woord *die* is volkomen samengevallen met de oorspronkelijke, nog ongediphtongeerde, auslautende î; in streken waar men niet *wij* zegt, maar *wi* heeft de *i* dezelfde klank als in *die*. Nu is — bijzonderheden over plaatselijke dialecten daargelaten — *die* het *enige* woord in het Fries met auslautende (en verkorte) *i*-klank, althans in die streken waar ouder *wi, hi, mi* tot *wij, hij, mij* is geworden. Deze korte *i*-klank van *die* — in een groot deel van Friesland voorkomend — *staat dus phonologisch zeer zwak* (er is maar één vb., het relatief-demonstratief), en analogische diphthongering naar *hij, wij, dij* enz. ligt voor de hand.

Ik kan nu J. J. Hof aanhalen (*Friesche Dialectgeographie,* blz. 180):

„In den Zuidwesthoek wordt ook *het aanw. en betr. vnw. di, die, gewoonlijk als dèi gesproken* (curs. van mij); hier schijnt analogiewerking van *dèi,* jou, in 't spel. Trouwens dit (? V.) [3]) komt over geheel Friesland al voor, zij 't nog sporadisch."

Ik meen dat hiermee Peters' hypothese van een relatief-partikel-*ei* in het Fries (overeenkomend met het Gotische *-ei* in *saei* enz.) mag verdwijnen [4]); ook in andere opzichten staat zij zeer zwak.

[3]) Waarschijnlijk bedoelt Hof met *dit* de vorm *dei* voor *die,* maar geheel duidelijk is het mij niet. Men ziet dat ik in het bovenstaande een veel *ruimer* analogie aanneem dan Hof: we hebben hier te doen met *het opruimen van een phonologisch zwak staand phoneem.*

[4]) Zie ook Fr. Wdb. i.v. *dy* (pron. demonstr.: „spr. *di* of *dij*").

Peters had in zijn verband beter kunnen wijzen op het veelvuldig gebruik dat het Fries maakt van een enclitisch voegw. *'t* (= dat) achter het relatief: de man *dy('t)* dêr oankomt (die daar aankomt). Vbb. van dit gebruik geven hem onze Friese spraakkunsten.

Amsterdam, Dec. '39. A. A. VERDENIUS.

RAGGEN

Het woord *raggen* ontbreekt in het Groot Woordenboek van Van Dale, vijfde druk en in Koenen-Endepols' Verklarend Handwoordenboek, achttiende druk, maar toch vindt men in de dialecten redenen te over om het tot de Nederlandse taal te rekenen.

Voor het Antwerps zijn er in het Idioticon van Cornelissen en Vervliet [1]) de meeste betekenissen voor genoteerd, nl. 1° met het lichaam tegen iets wrijven en schuiven, hangen en leunen (noordwestelijke Kempen), 2° a) op iemands lijf gaan hangen of met zijn kleren trekken en sleuren, b) wild, onstuimig heen en weer lopen, sprekende van kinderen (noordwestelijke Kempen), ook in de uitdrukking *lopen en raggen,* 3° het wild lopen van koeien in de wei, die stierig zijn en op andere koeien springen. Niemand zal er bezwaar tegen hebben, dat deze betekenissen in de gegeven volgorde [2]) uit elkander ontwikkeld kunnen zijn.

In Noord-Brabant ken ik het woord ook, althans in een enkele betekenis. Honderd jaar geleden wist Hoefft reeds dat het in west-Noord-Brabant, zowel de Baronie als het Markiezaat, in bet. 2b voorkwam: woest, wild lopen, heen en weer lopen (vooral van kinderen), terwijl ik het in westelijk Noord-Brabant: Steenbergen, Zevenbergen, Wouw, Wouwse Plantage, Fijnaart, Dinteloord, Roosendaal, nog als ‚het zich wild gedragen van kinderen' ken (dus bet. 2).

Daarnaast behoort het tot de Hollandse taalschat. Drechterland geeft *ragge* weer in de 1e betekenis ‚met het lichaam tegen iets heen en weer schuiven', bijv. op een stoel. Voorts verwijst Karsten naar De Vries en Bouman om het ook verder in deze betekenis in

[1]) Natuurlijk is in dit artikel het mij ten dienste staand streektaal-materiaal verwerkt, doch ik acht de bronnen (idiotica en woordenlijsten) zo bekend, dat ik ze niet systematisch vermeld.

[2]) Bij Cornelissen en Vervliet staat de volgorde anders.

Noord-Holland (ook in West-Friesland) [3]) te localiseren. Dezelfde betekenis ‚met het lichaam tegen iets wrijven en schuiven, hangen, leunen' heeft het ook in het Zaanlands, dat het bovendien in een vierde, figuurlijke, betekenis kent ‚het moeilijk malen van een molen, doordat de wind ongunstig is en door de huizen wordt onderschept'. Zelf vond ik *ragge* ‚wild doen' in Voorburg en Delft. En wat vroeger tijd betreft, wijs ik op Berkhey, geboren en gestorven te Leiden, die in zijn Nat. Hist. 9. 290 vlgg. spreekt over het *raggen en stooten* der ossen en bij die ossen in een adem noemt: *wild te loopen, te springen of op elkander te raggen.* Blijkens mijn materiaal komt *ragge* ‚wild doen' verder voor in Goes; Zuid-Beveland [4]) kent *raggen en vliegen* ‚ginds en derwaarts lopen'.

Het verbreidingsgebied van *raggen* in deze onderling samenhangende betekenissen tekent zich dus duidelijk af: Noord-Holland — Drechterland, Zaanstreek, West-Friesland — Zuid-Holland, Zuid-Beveland, West-Noordbrabant en (noordwestelijke) Antwerpse Kempen, dus een continu, partiëel ingvaeoons (?), stuk. Daarbuiten vonden wij het niet.

Wij hebben de betekenissen tot de grondbetekenis ‚met het lichaam tegen iets wrijven en schuiven' herleid om een semasiologische steun te vinden voor de in Van Haeringen Supplement weifelend geuite veronderstelling, dat *raggen* ‚onrustig bewegen, schuiven, wild heen en weer lopen, stoeien' met *rag* ‚spinneweb' zou samenhangen en dat dus de oorspr. betekenis zou zijn ‚de beweging maken om spinrag weg te doen'. Weliswaar is dan dit een bezwaar, dat verschillende dialecten, waar *raggen* in een der vermelde betekenissen bestaat, ook nog *ragen* in de bet. ‚rag verwijderen' kennen. Bijv. Drechterland *rage* ‚spinrag wegnemen', West-Noord-Brabant: *raoge* id. [5]) (Zaanlands en Beemsters *het raagt* ‚er zweven herfstdraden door de lucht' is weer een andere betekenis). Trouwens *ragen* ‚van spinrag ontdoen', hoewel nog niet bij Kiliaen vermeld, is ook verder in Nederland bekend, bijv. in Hindeloopen: *raigje* (naast *raig* ‚spinrag'), Fries *reagje* ‚stof en spinrag verwijderen' (naast *reach, reage* ‚spinrag'), maar, naar ik meen, toch ook weer niet buiten het Fries en het *raggen*-gebied.

Van de andere kant hóèft deze tegenstelling *raggen* ‚wild doen, enz.' — *ragen* ‚rag verwijderen' toch weer geen identiciteit van

[3]) Ook in Onze Volkstaal II 175-176 vermeldt P. Fransen Jzn. het in dezelfde betekenis: ‚op stoel of bank voortdurend heen en weer schuiven of wrijven'.

[4]) Cfr. J. te Winkel : Nieuw Taalkundig Magazijn II, 231.

[5]) Cfr. ook bij Vondel *raghen* ‚schoonmaken, wegvagen'.

oorsprong onmogelijk te maken, want reeds in de oudste tijd dat *rag* voorkomt (bij Kiliaen) zijn er ook van *rag* reeds een vorm met een korte en een met lange vocaal: *raghe* [6]) en *ragh* en dus is het verschil in vocaalquantiteit van *ragen* en *raggen* geen bezwaar. Wij zouden dus òf met een semantische splitsing bij een doublet te doen hebben òf met afleidingen van verschillende stammen.

Wat ook aan het verband van *raggen* met *rag* en *ragen* doet denken, is het feit, dat het hiervoren geschetste verbreidingsgebied van *raggen* in grote trekken overeenkomt met dat van ‚rag' voor spinneweb. Immers blijkens de door E. Blancquaert gepubliceerde kaarten van *spinneweb* en *ragebol* komt dit *rag* (o.a. in de ss. *spinrag, ragebol* en *raagshoofd*) voor in Noord- en Zuid-Holland, een deel van Zeeland, westelijk en midden-Noord-Brabant, Utrecht, westelijke delen van Gelderland, Friesland en stukken van Groningen, Drente en Overijsel [7]). Weliswaar lijkt hier het samenvallen voor noordoostelijk Nederland te ontbreken, maar in dit verband zij gewezen op Fries *reagje* dat in zekeren zin het *raggen*-gebied verbreedt. Immers Fries *reagje* betekent ‚wegjagen' en ‚afstraffen' (welke betekenissen evenals Hindeloopens *raigje* ‚eruit gooien' zich uit ‚met een raagbol verwijderen' ontwikkeld zullen hebben) en speciaal betekent *omfier reagje* ‚door onhandigheid omverwerpen' en *omreagje* hetzelfde (bijv. in de zinnen: *reagje dat thégûd net fen 'e tafel* en: *de bern ha de lampe omreage*). Wij zien in Fries *reagje* de betekenis van ‚raggen' als het ware ontstaan en hebben hier in dit ww., dat naar de vorm beantwoordt aan Ned. *ragen* en naar de betekenis aan Ned. *raggen* herinnert en dus als overgangsphase dienst kan doen, een nieuw element, dat de overeenkomst van het *rag*-gebied met het *raggen*-‚wild doen'-gebied bevestigt.

Met al deze etymologische bespiegelingen blijft echter weer een ander punt duister. Rijen en Asten in N.Brabant en Sas van Gent in Z.Vl. kennen *rakken* in dezelfde betekenis als W.-N.Br. *raggen* nl. ‚wild doen' en zo wisselt in de Antwerpse Kempen *rakken* ‚woest lopen, overal doorheen lopen' [8]), ook bekend in de uitdruk-

[6]) Ook nu hebben nog verschillende dialecten bij ‚rag' lange vocaal: bijv. het noordhollands (Drechterlands *raag* ‚spinrag', Zaanlands id.,) Hindeloopens *raig*, Fries *reach, reage*, ‚spinrag', Groningen *raag* id., Stadfries *spinraag*. Vergelijk voor de 17e eeuw: *raegh* o.a. bij Cats en De Brune (bij dezen laatsten in de bet. ‚vuil, smerigheid'. Cfr. Oudemans, V, 758).

[7]) Kiliaen noemde *raghe, ragh* ook Hollands.

[8]) Antwerps, Tilburgs en 's Hertogenbosch *rakkeren* ‚rakken' kan een intensief of iteratief zijn, maar ook een jonger denominatief van onder te behandelen *rakker*.

king *rakken en brakken,* met *raggen* af. Dit *rakken* zou etymologisch en semasiologisch beschouwd de grondvorm kunnen zijn van het vrijwel algemeen in Nederland bekende *rakker* ‚deugniet' (of zoals het Antwerps Idioticon opgeeft ‚wilde jongen, woelige straatjongen'). Maar het is een groot bezwaar dat, terwijl *rakken* slechts in enkele delen van Brabant voorkomt, men *rakker* door vrijwel het hele Ned. taalgebied heen vindt opgegeven (Hindeloopen *rakket* ‚rakker', Kampen id., Groningen, Friesland *rakker(t)* ‚deugniet', Gelderland-Overijsel, Goeree *rakkert* ‚deugniet', Antwerpen (zie boven). Daarom is het toch misschien minder aannemelijk, dat *rakker* ‚deugniet' met *rakker* ‚beulsknecht enz. (zie onder)' zou zijn samengevallen dan wel dat de betekenis ‚deugniet' zich uit die van ‚beulsknecht' ontwikkeld heeft. Trouwens de Antwerpse betekenis *rakker* ‚ruwe onbeschaafde kerel', (Fries *rakker(t)* ‚verachtelijke persoon') vormt dan een overgangstrap in deze betekenisontwikkeling die bij de coïncidentie-hypothese lang niet zo goed tot zijn recht zou komen.

Die andere betekenissen van *rakker,* waar juist sprake van was, zien wij in 17e eeuws-hollands *racker* ‚beulsknecht', Fries *rakker(t)* ‚paardenvilder', Kiliaens *rakker* ‚pijniger, beulsknecht', ‚nachtwerker, iemand die vuil werk doet' [9]), mnd. *racker* ‚vilder, doodgraver, pleeschoonmaker'. Hun etymologie en onderlinge verhouding is niet volkomen zeker. In het Etym. Wdb. van Franck-Van Wijk wordt de veronderstelling geopperd, dat ‚beulsknecht' wellicht de oorspronkelijke betekenis zou zijn en wel een nomen agentis bij mnd. *racken* ‚rekken', door Kiliaen = ‚uitrekken, pijnigen' vermeld [10]), en dat de andere betekenissen te verklaren zouden zijn uit de minachtende kleur, die het woord had.

Laat dat nu ook al niet geheel en al onwaar zijn en die „kleur" invloed hebben uitgeoefend, toch lijkt mij *rakker* ‚pleeschoonmaker, nachtwerker enz.' eerder samen te hangen met oostfries, nedersaksisch *rakken* ‚vuil wegmaken, zuiveren', (Holsteins *rakkern* ‚drek verwijderen' kàn een jong denominatief maar ook goed een ouder iteratief of intensief zijn), Gronings *rakn* ‚zuiver houden, zuiver maken', Gelders-Overijsels *rakken* ‚schoonmaken', Kiliaens-Plantijns *racken* ‚vuil werk doen, nachtwerken, straten en stallen schoon houden' [11]).

[9]) Cfr. Oudemans, V, 774.
[10]) Hiervoor pleit ook mnl. *racke* ‚pijnbank, folterwerktuig'.
[11]) Cfr. Oudemans, V, 774.

Waar dit *rakken* vandaan komt, weet ik niet, maar het kàn een gegemineerde vorm van *raggen* zijn [12]), dat met zijn door ons aangenomen grondbetekenis ‚de beweging maken om spinrag weg te doen' zeker als etymon verondersteld mag worden. In elk geval lijkt mij bovenvermeld *rakken* ‚wild doen' een op dezelfde wijze door geminatie vervormde *raggen*-variant.

Zodat dus al de hier besproken woordvormen en betekenissen, met uitzondering misschien van die van *rakker* ‚beulsknecht', blijken te kunnen samenhangen en terug te gaan op *rag* ‚spinrag' [13]).

Tenslotte is er nog een noordoostelijke semasiologische groep van ‚hinderlijk lawaai maken'. Gronings *raagn* ‚schelden' (ook in de uitdrukking *roupm in raagn* ‚roepen en schreeuwen' en met een deverbatief *'t raag, de rage* 1° ‚schelderig wijf' — ook van een meisje in de latere schooljaren: *'t is 'n echte rage* — 2° ‚kwaadaardig kind', 3° ‚kwaadaardig dier': *'n kwoaie rage van n hond*), Gronings, Fries, Oldenburgs *rachen* ‚schelden', Deventers *rache, rachele* ‚kwaad spreken', oostfries *rachen* ‚schelden, kwaad spreken, lasteren', Oldenburgs, Drents *rachen* ‚belasteren' kunnen misschien ten dele met *rag* samenhangen. Vooral voor de Groningse groep is dit mogelijk — zo ook nog voor Gronings *rag* ‚scheldwoord voor vrouwspersoon' en Gelders-Overijsels *ragge* ‚slecht persoon, vr.' Men denke trouwens ook aan de betekenisontwikkeling van Ned. *spinnig*. Van de andere kant is het verleidelijk deze groep in verband te brengen met hd. *rächen* ‚wreken', os. *wrëkan* id., of hgd. *ruegen* ‚voor het gerecht brengen', os. *wrôgian* id., maar gezien de oorspronkelijke wr-anlaut dezer woordfamilies is dit toch erg bezwaarlijk. De afleiding van deze groep is dus nog duister.

A. WEIJNEN.

PLAGIAAT OF NOG ERGER?

Dit jaar brachten de heeren B. Cooper en J. W. F. Werumeus Buning een boekje met den ouderwets-aardigen titel „De zingende Walvisch": een bundeltje zeemansliedjes. In de inleiding kon iedereen, die maar even thuis is in de litteratuur, tot zijn stomme verbazing lezen, dat het „een van de

[12]) Of zo de oorsprong al anders is, als zodanig aangevoeld zijn en onder invloed daarvan zich ontwikkeld hebben.

[13]) Natuurlijk kan *rakker* ‚deugniet' ook evengoed uit *rakker* ‚schoonmaker' verzwakt zijn als uit *rakker* ‚beulsknecht', maar wschl. hebben wij hier met kruisingen te doen.

rare dingen in Nederland" is, dat er nog geen „ernstige, groote bloemlezing uit onze maritieme poëzie" zou bestaan. Als je zooiets leest, loop je naar je boekenkast en je houdt het kleine, nieuwe boekje naast de drie dikke deelen van Dr. D. F. Scheurleer's „Van Varen en Vechten", en dan vraag je je met stomme verbazing af, hoe het mogelijk is, dat op litterair gebied nog zulke enormiteiten worden gedebiteerd.

Wie zijn de nieuwe bloemlezers?

Over den heer J. W. F. Werumeus Buning hoef ik de lezers van de Taaltuin niet in te lichten. De heer B(enjamin) Cooper is compilator van zijn vak, naar het schijnt; van zijn „hand" verscheen dit jaar het citatenbundeltje „Ridder zonder vrees of blaam", waarmee men den 70-jarigen Dr. H. Colijn dacht te eeren. En nu dit weer.

De uitgevers van Scheurleer's „Van Varen en Vechten" hebben „een ernstig protest" rondgezonden, waarin in beleefde termen van plagiaat wordt gesproken. Het geschiedde in beleefde, d.w.z. in bedekte, termen, want het is niet eenvoudig een verzamelaar op diefstal van een anderen verzamelaar te betrappen. Het is immers voor een ieder mogelijk de litteratuurlijst van Scheurleer's werk op te slaan, ook al werd deze niet in „Van Varen en Vechten" zelf opgenomen; en aan de hand van die lijst kan men, zonder veel meer moeite dan een tocht naar een bibliotheek, alles „zelf vinden". Dat is nu eenmaal het noodlot van alle conscientieuze, gedocumenteerde tekstuitgaven. Maar het zou toch wel heel erg zijn, indien men eerst de verzameling van Scheurleer gebruikte en dan naderhand brutaalweg beweerde, dat er geen „ernstige, groote bloemlezing van onze maritieme poëzie" zou bestaan.

Over de kwestie of Buning en/of Cooper in wettelijken of in meer algemeen-moreelen zin plagiaat pleegden, zullen we ons hier niet verder uitlaten; een zeer uitgebreid bronnenonderzoek zou met een minitieuze vergelijking op „Van Varen en Vechten" en „De zingende walvisch" wellicht tot eenig resultaat kunnen voeren, maar. . . is dat sop die kool wel waard?

Neen, veel ernstiger zou het immers nog zijn, indien alles, wettelijk zoo goed als anderszins, wat men noemt, „in orde" is. Dat klinkt paradoxaal?

Maar wat moeten we ervan denken, wanneer iemand een bepaald werk gaat ondernemen en niet op de hoogte is, nòch op de hoogte wordt gesteld van de groote werken, die er reeds zijn verschenen? Is dat niet een veel ernstiger verschijnsel? Want dan is die onwetendheid niet alleen te constateeren bij de beide verzamelaars en hun uitgevers, maar ook bij de(n) bibliotheekambtenar(en), zonder wier hulp een werkje als het onderhavige toch zeker niet tot stand kon komen. En ligt daar dan geen lacune? Is het voor onze cultuur niet veel erger, dat standaardwerken onbekend blijken

te zijn? Is het niet jammer van de moeite, die zóó onnoodig moet worden besteed?

Ik zou de volksliedmenschen niet graag de kost geven, die nog nooit van van Duyse hadden gehoord, de bloemlezers die Jonckbloedt niet bleken te kennen. In de Maasbode begonnen enkele maanden geleden eenige snuffelaars, wien men een zekere deskundigheid niet zou mogen ontzeggen, aan een publicatie van Willibrordusliederen: er ging een heele tijd voorbij, voor iemand blijk gaf Scheurleer's Liedboekenlijst te kennen, pas in de laatste publicatie ontdekte iemand Stalpaert's Feestdagen en Haefacker's Paradijs, terwijl „De zingende Swaen" in het geheel niet werd genoemd in deze lange reeks niet al te kleine artikelen.

Het geval Buning-Cooper-Scheurleer stelt me andermaal voor de dringende vraag, of er, tot groote schade voor ons volk, niet al te veel hapert aan de gezonde popularisatie van onze wetenschap? Ons land is te klein: het kan zich niet de weelde permitteeren, dat iedereen maar weer overnieuw met het grove graafwerk der materiaalverzameling moet beginnen.

Vertellen we iets nieuws door er op te wijzen, hoe juist op die onderdeelen der litteratuurwetenschap, die (ook) een taak kunnen en moeten vervullen bij den nationalen opbouw van ons volk, de popularisatie op ontstellende wijze hapert? Het is hevig te hopen, dat ons land gespaard moge blijven voor den „geest" van het materialisme, dien de oorlog, waarin om het naakte leven wordt gevochten, met zich pleegt te brengen; maar juist omdat wij vechten om het voortbestaan van den geest, daarom juist moesten wij in onze wetenschap er (ook) voor zorgen met een beetje efficiency te werken: het moet niet meer voorkomen, dat op het gebied der letteren; om zoo te zeggen, steeds maar weer gezocht wordt naar de uitvinding van de naaimachine, die allang bestaat.

Het is voor Buning-Cooper persoonlijk te hopen, dat zij géén plagiaat hebben gepleegd; maar als zij zelf gingen snuffelen en vonden, is het, als verschijnsel, wellicht nog minder „onschuldig" dan plagiaat.

JOP POLLMANN.

BOEKBESPREKING

GERLACH ROYEN O.F.M., BIJGEDACHTEN EN BOTSINGEN IN TAAL. Collectanea Franciscana Neerlandica V-2. Teulings' Uitg-Mij., 's-Hertogenbosch 1939, 211 blzz., f. 3,—.

De opzet van dit werk was, zoals prof. Royen zelf op p. 193 schrijft, „na te gaan, hoe met name verschillende voornaamwoor-

den door bijgedachten de ‚grammatiese' kongruentie kunnen mislopen; en hoe andere pronomina door te sterk spraakkunstigende doelstelling zelfs met die grammatika in botsing plegen te komen — om van de taal zelve niet eens te spreken." Met dit doel heeft hij zijn stof over drie hoofdstukken verdeeld: 1° verbale diskongruentie 2° diskongruerende personalia en possessiva 3° betrekkelike voornaamwoorden — met een korte Inleiding en een al te beknopt Besluit.

Van vele quaesties, waarlangs de spraakkunsten tot heden toe heengleden, heeft prof. Royen hier aangetoond, dat zij niet zo simpel zijn, dat zij verzwegen mochten worden. En als hij zich bijv. p. 10 afvraagt: „Waarom het Wdb. der Ned. Taal (XII 43 vv.) bij de behandeling van „een paar" helemaal zwijgt over dit numerusverschil bij het gebeurwoord, is niet duidelik?" doen wij best met deze vraag als een bedekte critiek op gebrek aan opmerkings- en onderscheidingsgave van den betrokken redacteur op te vatten.

Naast zijn aardige opmerkingen over het parallellisme van het semantische en grammatische verschil in de *paar*-verbindingen (p. 8 vlgg.), waarover juist sprake was, vermelden wij bijv., hoe hij bevond, dat *„tal van"* steeds meervoudige persoonsvorm vereist (p. 11), dat *„een .... aantal"* afwisselend enkelvoudig of meervoudig geconstrueerd wordt, doch *„het aantal"* steeds de enkelvoudige persoonsvorm vergt (p. 13). En zo komt hij verschillende malen bij allerlei variaties met fijne onderscheidingen voor den dag, waar elke tak van onderwijs — van lager tot hoger — zijn voordeel mee kan doen. Maar meer nog dan gezegd kan worden van deze constateringen, die tenslotte — in weerwil van Royens gedeeltelijk gerechtvaardigde afkeer daarvan — toch de betekenis van taalvoorschriften krijgen, is het voor ieder nuttig dat hij zich bijv. door Royen bewust laat maken, dat zich bij collectieve en abstracte naamwoorden in het hedendaagse Nederlands een neiging openbaart, om de in hun plaats komende voornaamwoorden te vervrouwelijken (p. 111), dat wanneer in het Nederlands bepaalde voornaamwoorden of pronominalen voor personen zijn gereserveerd, tegenover andere die zaken betreffen, de nuchtere feiten toch leren dat die klassificatorische tegenstelling ‚persoon : zaak' altijd van dien aard is, dat de zaak-pronomina en -pronominalen niet tot de zaken beperkt zijn, maar ook bij personen gebruikt kunnen worden, terwijl de persoons-pronomina niet op

zaken kunnen worden toegepast — behoudens „natuurlijk" in gevallen van personificatie (p. 146 vlgg.), of dat het relativum „wat" *niet* onverenigbaar is met een substantief-antecedent, hetgeen men toch altijd heeft beweerd (p. 179). Zeker zal bij eerste kennisname, wij wezen er reeds op, de sterke beknoptheid opvallen van het Besluit. Dit is slechts twee blzz. groot en bevat dan nog verschillende zaken die eigenlijk toch niet als conclusies zijn aan te zien. Prof. Royen zegt met opzet zo bondig geweest te zijn „in het vertrouwen, dat de voorafgaande uiteenzettingen voldoende voor zichzelf gesproken hebben". Wij hopen het met hem. Maar aangezien ook géén der hoofdstukken met een algemene conclusie sluit, is het te betwijfelen of deze analytische en lichtelijk „orakelende" methode de meer op synthese ingestelde personen wel voldoende bevredigen zal.

Wat prof. Royen steeds vooral laat zien is: verwarring. Maar is deze wel zo alles-overheersend? Immers waar Schr. p. 193 zelf zegt, dat er slechts van een *kunnen* mislopen der ‚grammatiese' kongruentie sprake is en dat de botsingen slechts ontstaan bij tè sterk spraakkunstigende doelstelling, lijkt ons het zoeken van een ten grondslag liggend systeem tòch nog altijd niet zó onmogelijk. Het is waar, wij zouden er prof. Royen niet gaarne toe brengen vaste regels te formuleren, waarvoor hij zelf (p. 138) niets voelt, maar of hij van het krities „observeren" der „taalgebeurlikheden" (cfr. p. 138) niet meer tot het ontdekken van „tendenties" had mogen komen, staat te bezien. Het betoog, dat bepaalde ontsporingen niet goed mogelijk zouden zijn, wanneer de vormen waar het om gaat tot het algemeen-gangbare Nederlands behoorden (cfr. p. 174) overtuigt in zijn algemene formulering ook niet geheel.

Wanneer prof. Royen het bewijs wil leveren, dat in de zuidelijke streektalen van ons taalgebied overeenstemming bestaat tussen het genus van de nomina en dat van de vervangende pronomina, is hij niet gelukkig in de keuze van zijn getuigen. Immers hij wijst (p. 55, 56) op zinnetjes bij Antoon Coolen, die bijv. van een meisje zegt „waar *het* zat op *zijn* stoel *zijn* wit kleedje opgeslagen", maar ziet hierbij over het hoofd, dat in het dialect van Deurne het bez. vnw. v. d. 3e ps. *altijd* „zijn" is, onverschillig of de bezitter mannelijk, vrouwelijk of zelfs meervoudig is, hetgeen hem blijkens p. 71 toch ook bekend was.

Wat de vereenzelviging betreft van *taalkundige werkelikheid* met mondeling spraakgebruik (cfr. Royen 159) en de quaestie

sexe-genus, waren Schrijvers meningen reeds te zeer bekend dan dat het nodig zou zijn te dezer plaatse speciaal daarop in te gaan.

A. WEIJNEN.

SCHRIJVERS EN SCHILDERS, samengesteld door W. L. M. E. VAN LEEUWEN en Dr. J. A. GORIS. Uitg. Mij. W. de Haan N.V., Utrecht.

Kunst, in de meest ruime zin van het woord, dus zoowel verhalende en beschrijvende, als beeldende kunst, is zeer vaak een weerspiegeling van het geestelijk en maatschappelijk leven van een bepaalde tijd. De dichter zal in zijn gedichten de tijd bezingen, de romancier laat de problemen van zijn tijd herleven in zijn romans, terwijl de schilder en de beeldhouwer in hun kunstwerken eveneens een beeld geven van het cultuurtijdperk, waarin zij leven.

Zoo bestaat er dus een correlatie tusschen schilderkunst en dichtkunst, beide immers zijn reflexen van de tijd, waarin zij ontstaan zijn. Door het gelijktijdig beschouwen van de producten van litteratuur, schilderkunst, bouwkunst en muziek, van een bepaalde tijd, treedt duidelijk het verband tusschen deze verschillende kunsten naar voren. Maar ook krijgt men op deze wijze een indruk van het cultureele leven, in al zijn schakeeringen, van dat tijdperk.

Het is daarom een goede gedachte geweest, een boek het licht te doen zien, waarin naast gedichten en verhalen uit de geheele Nederlandsche litteratuur, afbeeldingen en reproducties van schilderijen, beeldhouwwerken, etsen, enz., zijn opgenomen. De gedichten en verhalen geven een beeld van de geheele Noord- en Zuid-Nederlandsche litteratuur, al kan natuurlijk veel verschil van meening bestaan, over de vraag, welk gedicht of verhaal karakteristiek is voor een bepaalde tijd of auteur. Dit meeningsverschil bestaat bij elke bloemlezing, daar een keuze uit gedichten of verhalen altijd een subjectief element in zich draagt.

De keuze uit de Noord-Nederlandsche litteratuur werd gedaan door W. L. M. E. van Leeuwen, J. A. Goris, wellicht beter bekend als Marnix Gijsen, verrichtte de keuze uit de Zuid-Nederlandsche litteratuur. Deze samenstellers zochten ook de verschillende gereproduceerde schilderwerken, enz., uit. Men heeft getracht, dié voortbrengselen, zoowel van letterkunde als van schilderkunst, uit te kiezen, die de geesteshouding van de perioden, waarin deze producten der Nederlandsche kunst ontstaan zijn, het beste weergeven. Ook wat de opgenomen reproducties van schilderijen en etsen betreft, zal dus, evenals bij de keuze uit de letterkundige

voortbrengselen, verschil van meening bestaan, over de vraag, wat karakteristiek is voor een bepaald tijdperk.

De samenstellers hebben de Nederlandsche letterkunde in verschillende perioden verdeeld, Middeleeuwen, Renaissance, Romantiek, Naturalisme, en de jongste tijdperken, Neo-Romantiek en Neo-Realisme. Aan elk dezer hoofdstukken gaat een inleiding vooraf, waarin iets over het tijdperk en zijn kunstvoortbrengselen wordt meegedeeld. Enkele voetnoten bij oud-Nederlandsche gedichten en verhalen verduidelijken sommige woorden, die niet meer in gebruik zijn, of wier beteekenis in de loop der tijden veranderd is.

Dit boek, met zijn meer dan 200 reproducties, vormt een aangename afwisseling met de vele bloemlezingen, die slechts uit een opeenvolging van gedichten en boekfragmenten bestaan.

J. Z. BARUCH.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG 2. Is het geoorloofd voor het voegwoord e n een komma te plaatsen? Oudere grammatici neigen, naar ik meen, op dit punt tot een ontkennend antwoord. J. de K., H.e.S. te D.

ANTWOORD. De mededeeling omtrent de opinie van grammatici als Terwey, de Groot e.a. is juist. En zoo dwaas is hun gedachtengang toch ook niet geweest, of ze vindt in minstens drie europeesche talen een parallel, nl. in het poolsch, het finsch en het lettisch (Dokumente zur Interpunktion europ. Sprachen, Göteborg 1939). In het spaansch daarentegen moet er steeds een komma staan tusschen twee zinnen, die niet door een punt zijn gescheiden, of de volgende nu met „en" begint of niet. Waarom hier echter een bindend voorschrift gegeven, zoolang er althans geen internationale regeling tot stand is gekomen van genoegzaam gezag? In de leer der interpunctie kruisen voortdurend rythmische, grammaticale en strikt mechanische principen met elkaar. Er zijn zeker gevallen waarin men b.v. op het doorloopen van den rythmischen stroom wijzen kan door geen komma te plaatsen. B.v. D'eedle Bloeimaent, naer gewente / Met de prilste blaen bekranst, / Pronkt en lonkt en lacht en danst. (Poot). Maar er zijn ook andere, en er zijn zelfs auteurs die het ervoor over hebben in zulke omstandigheden bij voorkeur een geheel nieuwen zin met E n te beginnen: juist om zoo het volgende ietwat nasleepende deel een bijzonder reliëf te geven. Voorloopig dus zeker: Vrijheid blijheid!

J. W.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTENCOMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.
ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 12 MAART-APRIL 1940. Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht

VOLKSLIEDSTUDIE

EEN POGING TOT BEPALING VAN HAAR KENOBJECT, DOEL EN MIDDELEN, EN VAN EENIGE DESIDERATA.

Andere pretenties dan die van een zeer bescheiden begin te willen zijn tot een algemeen, min of meer schematisch overzicht over het totaal der studie van het Nederlandsche volkslied en van het aangeven der dringendste, practische desiderata, heeft dit artikel niet; voor een eenigermate definitieve, methodische schematiseering is het in ons land nog te vroeg: de studie van ons volkslied staat, ofschoon zij meer dan een eeuw oud is, nog al te zeer aan het begin; en wie bedenkt dat onze litteratuurwetenschap, ofschoon aanmerkelijk ouder, eerst met de voortreffelijke inleiding van Prof. Dr. Frank Baur op de zevendeelige „Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden" tot iets dergelijks komen kon of althans kwam, zal de vele feilen in mijn overzicht wel voor lief willen nemen. Eerst wanneer over een grooter aantal generaties een voortgezette aandacht is gewijd aan het enorme en uitermate moeilijke studiegebied van ons volkslied, zullen de facta juister beoordeeld kunnen worden, niet alleen naar waarde, maar ook naar tekortkomingen, en zal ook de methodiek duidelijker te bepalen zijn.

Ik beoog met deze poging tot theoretiseering het practische doel: meer belangstelling te wekken voor deze afdeeling der faculteit van letteren en wijsbegeerte; sedert het uitsterven van het

„geslacht" Scheurleer is slechts hier en daar iets te bespeuren van een daadwerkelijke belangstelling, hoe zijdelings en indirect deze ook moge zijn. Wellicht dat hier of daar iemand, speurend naar een object voor een verhandeling of dissertatie, in de volgende regelen een stimulans zal vinden: het terrein is groot, veelzijdig en belangwekkend.

I.

Het object der volksliedstudie is des te moeilijker te omschrijven, waar het begrip volkslied zoo vaag en dubbelzinnig is. In 1911 reeds gaf Paul Levy in de Acta Germanica (Band VII, Heft 3) een „Geschichte des Begriffes Volkslied"; in 1930 gaf Dr. C. Brouwer in „Das Volkslied" uitgebreide „Untersuchungen über die Auffassung des Begriffes"; en drie jaar later zette Julian von Pulikowski met zijn „Geschichte des Begriffes Volkslied im musikalischen Schrifttum" (Heidelberg, Carl Winter) een zwaarlijvige kroon op het werk. Niemand doet aan hun verdiensten van schranderheid, accuratesse en studieus volhouden iets af met de constateering, dat hun onderzoekingen geen enkele bruikbare definiëering van het begrip „volkslied" aan den dag hebben gebracht.

Onlogisch en onmogelijk ware het intusschen de studie uit te stellen, totdat een nauwkeurige omschrijving van het ken-object zou zijn gegeven: het is een bekend verschijnsel, dat scherpe terreinomschrijvingen iedere wetenschap telkens weer tot herziening der grenzen hebben gedwongen, terwijl het nauwelijks betoogd behoeft te worden, dat ook de litteraire wetenschap, ofschoon met succes beoefend, niet over een scherpe omgrenzing van het kenobject beschikt.

Willen wij niet binnen afzienbaren tijd gedwongen worden al onze arbeid, als onvoldoende, van den grond af aan te her-verrichten, dan zal het noodzakelijk zijn het gebied *zoo ruim mogelijk* te nemen. De (op andere dan wetenschappelijke gronden zoo begrijpelijke en goede) verwerping van het straatlied en het cabaretchanson als volkslied, mag bij de wetenschappelijke collectioneering en bestudeering niet gelden: de grenzen zijn hier slechts van etisch-paedagogischen, deels ook van aesthetischen aard: geen dezer drie normen mag echter bij onze onderzoekingen beslissen over het al dan niet opnemen in het gezichtsveld. Etisch-paedagogische normen zijn in de litteraire en muzikale historiographie — beiden met onze studie verwant, maar haar, óók in

onderlinge combinatie, niet dekkend: ik kom daar nog op terug — reeds ongeschikt gebleken; ik kan geen reden vinden voor de veronderstelling, dat de volksliedstudie er wèl bij gebaat zou zijn. Ook de aesthetische genieting, die, met de omzichtigheid van Baur (t.a.p. pag. XVII) gehanteerd, tot een bruikbare norm kon worden voor een definiëering van het litterair-historische ken-object, en die ook voor de muziekgeschiedenis te bezigen is, brengt voor het volkslied geen uitkomst.

Dat het volkslied op een of andere wijze de activiteit, het zingen, als wezenskenmerk heeft, en dat ook het straatlied en het chanson van den cabaret-artist alleen in zooverre tot het volkslied gerekend kunnen worden, als zij de potentie hebben tot de actieve zang door het volk, — dat wordt door niemand meer met ernst, laat staan met kracht van redenen, ontkend. Evenmin is het voor wezenlijken twijfel vatbaar, dat door die gebondenheid aan den actieven zang geen sprake meer kan zijn van een zuiver aesthetisch genot in den normalen zin van het woord: wie, bij welke gelegenheid en onder welke omstandigheid dan ook, wel eens actief heeft deelgenomen aan den volkszang, voelde het verschil in genieten tusschen het lézen van het Wilhelmus en het zingen; en wie wel eens getracht heeft volksliederen alleen maar te beluisteren, die heeft ook wel bemerkt, dat de aesthetische genieting bij die auditie, ook van erkend schoone liederen, niet groot is, noch intens. Bovendien zou het accepteeren van den aesthetischen norm tot gevolg hebben, dat het kunstlied met vertaalden of oorspronkelijk Nederlandschen tekst binnen het onderzoekingsgebied zou worden gebracht, zoodat tenslotte àlle vocale inheemsche muziek zou moeten worden onderzocht.

Met het besliste buitensluiten van het kunstlied wil natuurlijk niet de stelling verdedigd zijn, alsof er zoo iets als een „kunstloses Volkslied" zou kunnen bestaan; al evenmin zal men dààrin een ontkenning mogen zoeken van de theorie, dat het volkslied in oorsprong een kunstlied zou zijn.

De norm voor de bepaling van ons studieterrein kan alleen gevonden worden in de actieve populariteit van het te zingen lied. Of, indien men de Duitsche vakterm zou willen overnemen, in de opname door het zingende volk.

Wil men tegen de invoering van dezen norm opmerken, dat het, met name voor de voorbije tijden, moeilijk is vast te stellen, of

een lied populair is geweest, dan zou ik tegen die opmerking willen inbrengen:

1e dat zij feitelijk veelal onjuist is. In de voortleving van het lied tot op den tijd der mondelinge notaties van Jan Frans Willems en de zijnen is het controlemiddel al even duidelijk als in het voorkomen van, min of meer talrijke, varianten. Ook kan men uit het voorkomen van liedbegin of refreinbegin als melodie-aanduiding, met de noodige voorzichtigheid vrij zekere conclusies trekken.

2e dat deze norm der populariteit natuurlijk niet zóó mag worden geïnterpreteerd, dat alleen die liederen verzameld en onderzocht zullen worden, waarvan de populariteit met zekerheid of waarschijnlijkheid is vast te stellen. Integendeel: ook die liederen, die te eeniger tijd klaarblijkelijk de *pretentie* hadden populair te wòrden, vallen binnen de grenzen. Ook is het niet de bedoeling, dat de te onderzoeken liederen *in den tijd van hun ontstaan* populair zijn geworden. Of een lied *te eeniger tijd* de pretentie gehad heeft populair te wòrden, kan o.m. opgemaakt worden uit de wijze, waarop de bundeling geschiedde en ook uit de voorwoorden, die door den verzamelaar en/of dichter en/of componist, of, zooals in de 17e en 18e eeuw zeer veelvuldig geschiedde, door vrienden en bewonderaars aan het werk werden toegevoegd.

3e dat onder populariteit niet verstaan dient te worden een zekere gewildheid bij het g e h e e l e volk. Voor de afbakening van het studieterrein maakt het geen verschil of een lied uitsluitend in een of andere stand „erin gegaan" is, en al evenmin of de populariteit zich over een grooter of kleiner gebiedsdeel heeft uitgestrekt. Al deze vragen vormen het object van speciale onderzoekingen, die interessant zijn en noodzakelijk, maar die van geen importantie zijn bij de beslissing of het lied door ons zal worden bestudeerd.

4e dat, indien een lied buiten de(n) maker(s) om of zelfs tegen de bedoeling in populair wordt, het al evenzeer door ons moet worden opgenomen in onze verzameling en bestudeerd. We spreken ons daarmee niet uit over de juistheid of onjuistheid van de theorie van het „gesunkenes Kulturgut": we betrekken de liederen in onze studieuze aandacht en zullen dan later wellicht nog eens kunnen nagaan, of die theorie van H. Naumann c.s. juist is en in hoeverre.

De volksliedstudie heeft tot ken-object: het totale complex van alle zingbare of gezongen lieddocumenten, welke, te eeniger tijd,

in werkelijkheid of in potentie of in pretentie, bij (eenig deel van) het volk populair zijn geweest; onder „zingbaar of gezongen" verstaan we dan: voor te dragen of voorgedragen op een melodie, d.w.z. op een reeks in toonhoogte verschillende tonen, die transponeerbaar is, die dus met nauwkeurige handhaving der toonverschillen hooger of lager gezet kan worden. Zoo gerekend, omvat het arbeidsterrein alles wat er mogelijker wijze toe gerekend zou kunnen worden; het omvat dan, naar mijn persoonlijke overtuiging, veel, dat niet tot het volkslied gerekend zal kunnen blijven, maar we hebben dan althans eenigermate de zekerheid, dat niets wat er binnen hoort, er buiten komt te staan. Overigens komt onze begrenzing vrijwel overeen met de praktijk van Willems, Kalff, van Duyse, Knuttel, Scheurleer e.a., die liever hun werken aanduidden met „lied" dan met „volkslied"; praktijk, die ik intusschen niet voor voortzetting zou willen aanbevelen, want men komt er niets verder mee en loopt slechts de kans, dat men, schrijvend en verzamelend wat voor 90% volkslied is, het uiteindelijke doel der studie uit het oog verliest; en. . . . tenslotte is de term „volkslied" slechts in schijn zooveel hachelijker en moeilijker hanteerbaar dan b.v. „litteratuur" of „architectuur", termen, die men niet schroomt te gebruiken, terwijl toch ook daar herhaaldelijk gehandeld wordt over menschelijke voortbrengselen, die slechts met alle mogelijke restricties onder de begrippen vallen. Men kan ook, zonder eenig nut, woordschuw worden.

Het is langzamerhand de gewoonte geworden de studie van het volkslied te beschouwen als een tweeledige: *philologisch en musicologisch.* Persoonlijk heb ik dat het treffendst ondervonden, toen ik over mijn „Ons Eigen Volkslied" van de philologen te hooren kreeg, dat mijn werk meer van musicologisch belang was en van de musicologen het omgekeerde: een vorm van, ten deele ongewilde, critiek, die aantrekkelijk is, maar die in den grond niet ontbloot is van een felle hevigheid.

Want er is wellicht geen fellere critiek op een volksliedstudie mogelijk: omdat ook de gunstigste combinatie van deze beide wetenschappen de ideale wetenschap van het volkslied nog niet benadert. Ik acht het een waandenkbeeld, dat de volksliedkunde zou kunnen bestaan uit de combinatie van musicologie en philologie. Wil men zich daarvan voorloopig eenig idee vormen, dan is het nuttig eens de plaats na te gaan, die de *doxologie* in deze beide

wetenschappen inneemt; deze beschouwingswijze is nog jong en betrekkelijk weinig beoefend, zoodat men nog niet kan voorspellen, wat haar plaats nog zal worden; maar het is niet twijfelachtig, dat zij in musicologie nòch philologie ooit die plaats zal innemen, die haar in de volksliedkunde moet worden ingeruimd: een centrale. Eenige pagina's verder in dit artikel hoop ik er nog speciaal op te wijzen, dat de volksliedkunde een zelfstandige tak van wetenschap behoort te zijn, meer èn minder dan een combinatie van philologie en musicologie, hoe onmisbaar beiden overigens ook mogen zijn.

De *philoloog* is voor den volksliedkundige een onmisbare kameraad: hij is ouder, heeft meer ervaring en beschikt over een wetenschappelijke apparatuur, waarvan de jongere collega slechts onder betuiging van hartelijken dank kan profiteeren. En de oudere broer zal met blijmoedigheid zijn taak vervullen, wanneer de Benjamin hem moet vragen dit te vergeten en dàt onder de loupe te nemen.

De *palaeograaf* is voor ons van onschatbaar belang voor de ontcijfering, localisatie en dateering der manuscripten. Want sterker nog is hièr het belang van een zoo juist mogelijke alzijdige bepaling van exacte inhoud en herkomst, dan bij de litteratuurhistorie. Meer dan den litterator interesseert het den volksliedkundige *waar* en *wanneer* en *bij wien* het lied in omloop is geweest; ook is de kwestie van de onderling afwijkende manuscripten voor den volksliedkundige van meer essentiëel belang. Interesseert de afwijkende lezing den litterator meestal voornamelijk, omdat hij daardoor wellicht in staat zal zijn corrupt overgeleverde plaatsen te herstellen, voor den volksliedkundige is *de variant* van essentiële beteekenis: het waarlijk levende lied differentiëert zich noodzakelijkerwijze van het model: afwijking is hier menig maal het merk der echtheid: volkomen gelijkheid is voor den volksliedkundige eerder een teeken, dat er iets *niet* klopt dan een geruststelling. Zoodra het liederen betreft, zijn *alle* varianten van intrinsiek belang. We verwijten het van Duyse niet, dat hij zulks niet besefte; het doet ons echter des te heviger verlangen naar een gelijk georiënteerd werk, dat waarlijk up to date is. We vragen daarom van den handschriftkundige nòg meer acribie. Het zal duidelijk zijn, dat de *localisatie* van de manuscripten voor de kennis van het volkslied uitermate belangrijk is: zij alleen geeft ons

inzicht over de mogelijke verspreiding van de liederen, inzicht, dat ons later met de invoering der boekdrukkunst en de aldus teweeggeroepen mogelijkheid tot een snelle verspreiding vrijwel geheel onmogelijk zal worden. Het belang eener betrouwbare *dateering* is duidelijk, wanneer men er even aan denkt, dat van die tijdsbepalingen grootendeels het inzicht afhankelijk is over het ontstaan der varianten. De dateering der *liederen,* de bepaling van den tijd waarop zij ontstonden, is op grond van de dateering der handschriften natuurlijk niet mogelijk: omdat de enorme levensduur van het echte volkslied, dat zich, in tegenstelling tot de meeste, zuiver letterkundige producten, immers van mond tot mond kan voortplanten, menigmaal vroeg-middeleeuwsche liederen in late manuscripten doet verschijnen. De dateering der afzonderlijke liederen is oneindig moeilijker dan die der meeste andere letterkundige voortbrengselen, omdat in 90% van alle gevallen een auteursnaam ontbreekt en omdat, zelfs wanneer we in de uitzonderlijk gelukkige omstandigheid verkeeren van iets meer te weten omtrent den drager van dien naam, nog rekening moet gehouden worden met de mogelijkheid, dat hij niet de oorspronkelijke dichter, maar slechts een bewerker is geweest: redenen te meer om met een groot verlangen uit te zien naar de allernauwkeurigste dateering van het manuscript.

De hulp van kundige bibliothecarissen en archivarissen zal noodzakelijk zijn om de vele raadselen op te lossen, die ook bij de gedrukte bundels voorkomen: flagrante tegenspraak b.v. tusschen boek-dateering en dateering van het kerkelijke of wereldlijke drukverlof; bundels, die, als niet alle teekenen bedriegen, nimmer een eerste druk hebben gekend; zij vormen menigmaal even hachelijke problemen als de anonieme, plaats- en jaartallooze boekjes of losse bladen.

Het is voor de volksliedkunde van intrinsiek belang te weten, wat de *kosten* waren van handschriften en boeken: zoo kan men eenigszins de vraag beantwoorden voor welke standskringen, of althans voor welke finantiëele klasse de verzameling speciaal werd samengesteld.

In zekeren zin belangrijker dan de geschreven of gedrukt overgeleverde liederen zijn de verzamelingen, die ons de liederen opteekenden, die onder een bepaalde volksgemeenschap of althans in het geheugen van een aantal personen nog leven: Willems, de Coussemaker, Lootens en Feys, Bols, Ghesquiere, Kunst, de Jager

e.a. gaven ons belangrijk materiaal. We danken aan die publicaties mede de allermooiste onzer volksliederen; en de veronderstelling lijkt gewettigd, dat een zorgvuldig speuren in Zuid- en Noord-Nederland zoo goed als in de overzeesche gebiedsdeelen en in Zuid-Afrika nog veel meer liederen zal kunnen noteeren. De belangrijkheid der aldus verzamelde volksliederen ligt niet, zooals men vrij algemeen aanneemt, alleen in het feit, dat men daar het l e v e n d e lied vindt. Bij een juiste exploitatie, bij voorkeur met behulp van den *phonograaf,* kan dit (nog) levende lied ons belangrijke inlichtingen geven over de *manier, waarop het volkslied wordt gezongen*; want, hoe zonderling het ook wellicht even moge schijnen, van dat, toch zoo uitermate belangrijke, vraagstuk weten we de oplossing niet, mede.... omdat men over het algemeen deze vraag niet eens heeft gesteld.

Het is niet goed mogelijk deze kwestie binnen het bestek van dit algemeen oriënteerende artikel in zijn geheel te behandelen. Het volgende moge daarom voorloopig voldoende zijn. We komen in schriftelijk overgeleverde teksten herhaaldelijk coupletten tegen, die in regel-aantal verschillen van de andere strophen. Is de afwijkende strophe „te klein", dan pleegt men op de daarvoor door het rijmschema der andere strophen aangewezen plaatsen een rij streepjes of puntjes te drukken: men acht de strophe „onvolledig", ook wanneer die z.g. onvolledigheid uit de b e t e e k e n i s, die dan immers waarschijnlijk ook geleden heeft, *niet* blijkt. Tegen deze conclusie zou ik dringend willen waarschuwen: zij is voorbarig, omdat een tweetal andere oplossingen mogelijk is; men kan, de melodie compleet latend, door regelherhaling het „ontbrekende" inhalen; men kan echter ook uit de melodie een frase weglaten. Telt de strophe een regel te veel, dan is het mogelijk het verschil te egaliseeren door een melodische frase te herhalen, of door een „nieuwe" melodische frase in de melodie in te voegen. Het zal duidelijk zijn, *dat men voor oplossing dezer kwesties zal moeten breken met de bestaande gewoonte en de melodie bij àlle strophen zal moeten geven.* Wanneer men dat doet, — bij mijn beste weten geschiedde zulks echter alleen in de prachtige verzameling van Béla Bartók „Das ungarische Volkslied", Berlijn, de Gruyter en Co., 1925, systematisch: overal elders of in het geheel niet, of slechts bij toeval, — zullen we ook eenig inzicht verkrijgen in de manier, waarop het volkslied practisch de moeilijkheden oplost, die ontstaan doordat b.v. de eerste regels der coupletten nu

eens beklemtoond, dan weer onbeklemtoond eindigen; of doordat het silbenaantal in de correspondeerende regels onderling verschilt, wat niet alleen bij het middeleeuwsche lied het geval is, maar ook bij tallooze sedert 1840 uit den mond des volks genoteerde. Veel van het verzuimde is nog in te halen, maar dan is spoedig handelen en het oprichten van een *volkslied-phonogramarchief,* zooal niet strikt noodzakelijk, dan toch zeer gewenscht.

Bij de verzameling van zijn materiaal zal de volksliedkundige zich niet mogen beperken tot de registratie van de min of meer „losse" liederen in speciale liedboeken, geschiedeniswerken, gebedenboeken, arcadische werken, novellen en romans, maar ook uit de tooneelstukken en zangspelen zal alles wat maar even als een zelfstandig geheel beschouwd kan worden, ook wanneer het in het spel een integreerend deel vormt, moeten worden genoteerd. Van Vondel's reien zijn er meer populair geweest, dan alleen het „O Kerstnacht" en ook bij Bredero, onze Hooft's en de kleinere tooneelschrijvers is er nog veel te speuren naast de afzonderlijke liederen, die wij van hen kennen.

De *catalogiseering* van het aldus verzamelde tekst-materiaal vraagt, waar het hier niet gaat over materiaal, dat min of meer ongewijzigd blijft, zeer bijzondere zorg; niet zelden wijzigt zich b.v. de volgorde der strophen, worden strophen weggelaten of ingevoegd; naamwijzingen en het weglaten ervan maken een catalogiseering op den inhoud-alleen onvoldoende; het optreden der contrafacten maakt een indeeling naar soorten (geestelijk, wereldlijk) menigmaal ontoereikend; herhalingen van regels, deelbaarheid en samenvoeging van regels en strophen maken ook een groepeering naar regelaantal en rijmschema moeilijk uitvoerbaar niet alleen, maar ook onvoldoende betrouwbaar. Ook zal het goed zijn er aan te denken, dat iedere catalogiseering slechts het geheugen kan helpen, maar nimmer zal kunnen vervangen; bovendien vraagt zij een vrij groote belezenheid in het materiaal, alvorens men haar kan beginnen.

Het *catalogiseeringssysteem voor de teksten,* dat ik tenslotte zou willen voorstellen, berust op een uitbreiding en combinatie van de systemen, die door Béla Bartók (t.a.p. pag. 7-9) en Hans Mersmann (Grundlagen einer musikalischen Volksliedforschung[2], Leipzig, Kistner und Siegel, 1930, pag. 5-14), ten deele voor een ander gebied dan dat der teksten, zijn gegeven; zij bestaat uit een stelsel

van boek- en kaartsystemen, n.l.:

1 het stamboek,
2 de bronnencatalogus,
3 de tekstencatalogus,
4 de beginwoordcatalogus,
5 de inhoudscatalogus,
6 de naamcatalogus,
7 de vormcatalogus.

Het *stamboek* geeft de liederen in volgorde van behandeling; die volgorde kan willekeurig zijn: het stamboek dient slechts voor een allereerste vastlegging van het ingekomen materiaal en vervult geen andere rol dan de gelijknamige collega in de bibliotheken. Daarom gebruiken we daarvoor ook geen verwisselbaar kaartsysteem, maar een solied gebonden boek met gelinieerd en gekantlijnd schrijfpapier, waarvan de bladen zijn genummerd. Het boek bevat de korte aangifte van de bron, dateering, plaats, eventueel auteur of verzamelaar, aantal pag., folio's, aantal kolommen per pag. en vindplaats der bron; onmiddellijk daarop volgen dan de naar de t w e e eerste regels aangeduide liederen uit die bron, in de volgorde waarin zij in de bron voorkomen en met aanduiding van pag. (fol.) en eventueel van de kolom waar het lied begint. In het stamboek krijgen de opeenvolgende bronnen het opeenvolgende romeinsche cijfer, terwijl de liederen in gewone cijfers worden doorgenummerd. Het stamboek maakt het mogelijk in alle andere catalogi de liederen en de bronnen met één enkel cijfer volkomen scherp aan te geven. Indien herdrukken in behandeling worden genomen, krijgen deze de aanduiding A, B enz. achter het betreffende cijfer van de eerst behandelde druk.

De *bronnencatalogus* is een alphabetisch geordend en volgens de romeinsche cijfers van het stamboek gekenmerkt kaartsysteem met de zoo volledig mogelijke beschrijving der manuscripten of gedrukte stukken. Deze catalogus dient uitsluitend voor het verkrijgen van een goed overzicht over de reeds gebruikte bronnen. Zij biedt tevens de gelegenheid tot een latere onderverdeeling naar de dateeringen en localiseeringen.

De *tekstencatalogus* bevat in alphabetische ordening op een groot formaat kaartsysteem een volledig afschrift van alle te behandelen teksten, ieder voorzien van het eigen stamboeknummer. De afschriften bevatten nauwkeurig het origineel: ook de kleinste wijziging dient hier vermeden te worden; eventueel in de bron

zelf vermelde corrigenda worden in roode inkt onder aan de kaart vermeld.

De *beginwoordcatalogus* is een van de belangrijkste en zeker de omvangrijkste. Zij neemt op kleine kaarten, die allen het nr. dragen van het stamboek, de twee eerste regels van iedere strophe (ieder tweetal dus op een afzonderlijke kaart), idem van refrein en tusschenrefrein. Zij is het onontbeerlijke instrument voor de bepaling van de verwantschap der teksten. Door de opname der refreinen is het mede het geschikte instrument geworden voor de bepaling, of een bepaalde tekst op een bepaalde, niet uit de zelfde bron afkomstige, melodie gezongen kan worden.

De *inhoudscatalogus* is een dikwijls onmisbare assistent van de beginwoordcatalogus. Zij dient mede voor het bepalen der tekstverwantschappen en geeft van ieder lied, wederom naar het stamboek genummerd, op een kaart een beknopte opgave van den inhoud. De kaarten worden dan op een aantal trefwoorden geordend: meisjesmoordenaar, meiboomplanten, meiboomallegorie, wiegelied, paardjerijden, schommelen, molenaar, visscher, monnik, non, echtbreuk, armoede, huwelijk oud en jong, geliefde (beschrijving der), zondeval, annunciatie, kerstmis, paschen, Maria, Franciscus, inkeer etc. etc.

De *naamcatalogus* is eigenlijk slechts een supplement op de voorafgaande; het lijkt me echter beter haar afzonderlijk te nemen, omdat het bewerken van een afzonderlijk stelsel minder gauw aanleiding geeft tot weglatingen: men weet dan eenmaal, dat het betreffende lied nog in deze catalogus moet verwerkt worden. Deze catalogus is slechts gedeeltelijk: zij bevat alleen de eventueel in het lied voorkomende eigennamen met het stamboeknummer van het lied.

De *vormcatalogus* dient vrijwel uitsluitend om te bepalen, welke teksten met bepaalde melodieën gecombineerd kunnen worden: bij die bepaling kan zij een tamelijk belangrijke rol spelen, maar nooit ofte nimmer heeft zij daarin een beslissende stem. Zij bevat voor ieder lied op een kleine kaart het stamboeknummer en daaronder: 1e het aantal regels per strophe, 2e het aantal lettergrepen per regel en 3e het rijmschema: naar deze drie criteria geschiedt ook de rangschikking in het kaartsysteem, zoodat op de eerste plaats de liederen met een gelijk aantal regels bij elkaar komen te staan. Liederen, waarvan het aantal regels per strophe niet constant is (Halewijn b.v.), vormen een aparte groep en worden in die groep

gerangschikt naar het meest voorkomende aantal: op de kaart komen dan alle regel-getallen en het rangschikkingscijfer wordt in een □ geplaatst. Voor het eerste en derde rangcijfer worden regelherhalingen niet meegeteld, terwijl het cijfer niet wordt opgemaakt uit het optische beeld van het gedrukte of geschreven vers, maar uit het klankbeeld van de rijmen: van Duyse nr. 21, „Ick stont op hooghe berghen,/ic sach daer soo diepen dal,/ic sach dat boeyken comen/die my troost gheven sal", wordt dus tweeregelig en het rijmschema: aa. Voor het tweede criterium geldt, indien het aantal wisselend is, het meest voorkomende silbental gekenschetst met een }: in ons geval dus: 7}, 7}, 7}, 7}; komen twee getallen even veelvuldig en meer dan de anderen voor dan geldt, het getal dat het dichtst bij het totale gemiddelde ligt: voor onze vierde regel is het gemiddelde vlak bij de 7. Rangschikking vanaf het laagste getal en voor 3e alphabetisch: aa, aaba, aabb etc.

Men zal, naar ik hoop, niet gaan opmerken, dat dit een onbegonnen werk is. Onbegonnen is het thans natuurlijk nog wel, maar het werk is door de eendrachtige samenwerking van een beperkt aantal personen binnen een zeer afzienbaar aantal jaren te voltooien, of althans in een zoo ver gevordenden staat te brengen, dat het een voortreffelijke basis biedt voor alle mogelijke volksliedonderzoekingen. Ook wanneer ik oogenblikkelijk aan deze zeven catalogi nog een tweetal andere moet toevoegen en er zoo langzamerhand voor het oog van mijn lezer een beeld dreigt op te rijzen van een monstruose kartoteek, is er geen reden te versagen: wie wel eens één enkel, minder bekend liedje heeft moeten zoeken, weet hoeveel energie op deze wijze is verloren gegaan, d.w.z. met tè miniem nut gespendeerd; maar gespendeerd wèrd die moeite dan toch maar, en ik kan niet inzien, waarom deze hardnekkige snuffelaars niet te vereenigen zouden zijn en samen in deze reuzenarbeid in een 8 à 10-tal jaren het eindresultaat niet kunnen bereiken. Kalff snuffelde bibliotheken door voor het wereldlijke lied, Knuttel moest hetzelfde doen voor het geestelijke, v. d. Graft voor de historische, van Duyse voor alle drie, Brouwer idem idem, etc. etc.; Scheurleer begon in arren moede aan een eigen catalogus, thans in Den Haag op de K.B. te raadplegen, die mij op een speurtocht naar melodieën niet kon voldoen en me dwong doozen vol fiches te schrijven en te rangschikken; zoo zijn er ongetwijfeld meerderen. Maar wie, die met eenige studieliefde is bezield, zou de twijfelachtige eer van het particuliere bezit eener catalogus (die

niet aan alle eischen voldoet) niet gaarne geven voor het verkrijgen van *een betrouwbaar instrument, dat ten algemeenen nutte staat en, van tijd tot tijd bijgehouden met nieuwe vondsten en pas geregistreerd materiaal, ook nimmer zijn waarde behoeft te verliezen?*

Er is voor de volksliedstudie natuurlijk nog meer hulp te verwachten van den philoloog; voor de overzichtelijkheid zou ik me thans echter eerst willen wenden tot de *musicologische* zijde van ons onderwerp.

Allereerst verwachten we van den *muziek-palaeographischen* deskundige, dat hij, in overleg met zijn meer philologisch georiënteerden collega, zal medehelpen aan de inhoudsbepaling en dateering van die handschriften, die ons ook melodische notaties geven; de resultaten loopen thans nog al eens tè ver uiteen: vgl. N. Geerts' Zürich'sche dissertatie over het handschrift Gruythuyse, Halle a.S., Ehrhardt Karras, 1909. Bovendien zou hij ons een zeer grooten dienst bewijzen door eens zeer nauwkeurig aan te geven, wèlke notenstrepen b.v. in de liederhandschriften van Weenen en Berlijn van latere hand moeten zijn en hòèveel later, die dan gezet zullen zijn.

Zijn voornaamste hulp zal hij echter moeten verleenen bij de samenstelling van den *melodiecatalogus*. Het zal niet noodig zijn voor de melodieën een apart stamboek aan te leggen; door onderstreeping van het betreffende stamboekliednummer wordt aangegeven, dat de bron ook de melodie geeft; is er alleen een melodie en geen tekst, zooals een enkele maal voorkomt, dan kan met een dubbele onderstreeping worden volstaan.

Het is niet moeilijk in te zien, dat het catalogiseeren van melodieën, met het doel niet alleen de gelijke, maar ook de verwante melodieën bijeen te brengen, vooral bij de enorme hoeveelheid die behandeld moet worden — ik schat het aantal op ongeveer 18.000 —, geen gemakkelijk werk is. Vooral voor de volksmuziek, die geen constante, maar een voortdurend wisselende vorm heeft, zijn de moeilijkheden zeer groot.

De methode van Hans Mersmann, die het naar G-dur getransponeerde lied volgens *het begin* van het lied, van de refreinen, alsmede van de min of meer zelfstandige melodie-deelen rangschikt, lijkt me niet voldoende. Zij houdt te weinig rekening met het feit, dat de volksliedmelodie zich op een betrekkelijk klein aantal motieven pleegt te baseeren en sticht verwarring, doordat zij aan

iedere toon een volkomen gelijke waarde toekent en aldus moet falen, zoodra het gaat om de ordening der gefigureerde melodiebewerkingen, die, naar bekend is, vanaf ± 1600 steeds talrijker en ingewikkelder worden. Het systeem Mersmann heeft het voordeel van een betrekkelijke eenvoudigheid; het zal echter den voorkeur verdienen de zekerste methode te kiezen, ook wanneer deze aanmerkelijk meer werk met zich meebrengt. Mersmann's methode werd in 1923 voor het eerst gepubliceerd en het spreekt ongetwijfeld ten gunste van zijn catalogiseeringsprincipe, dat hij het in 1930 kon laten heruitgeven: de methode werd in dien tijd practisch toegepast in zijn „Musikarchiv der deutschen Volkslieder"; er kan echter op het oogenblik niet aan getwijfeld worden, dat Béla Bartók er in is geslaagd een beter systeem te vinden en, zij het gedurende korteren tijd, ook toe te passen, en met succes.

Béla Bartók's stelsel is een modificatie van het door den Finschen muziekfolklorist Ilmari Krohn uitgedachte systeem en kan, zonder nogmaals gewijzigd te zijn, niet in praktijk gebracht worden voor de germaansche en romaansche volksliederen; zij berust daarvoor al te zeer op de eigenaardigheid van de hongaarsche, slowaaksche en roemeensche melodieën: dat zij n.l. zonder uitzondering bestaan uit slechts 2, 3 of 4 melodieregels (waaronder Bartók dan verstaat: dat gedeelte van een melodie, dat door een t e k s tregel wordt gedekt), of althans tot het maximum van vier kunnen worden teruggebracht, en bovendien, dat het binnenrijm er ontbreekt. Door de vastkoppeling van de m e l o d i e-catalogiseering aan een t e k s t-norm zou het ons onmogelijk worden de tekstloos overgeleverde melodiebronnen (b.v. het „Luitboek van Thysius", de groote Roger-uitgave „Boerelietjes en Contredansen") te verwerken; de, met den loop der tijden steeds talrijker wordende, binnenrijmen, zouden het ons ook onmogelijk maken een voldoendobjectieve norm te vinden. *Daarom nemen we niet den tekstregel, maar de melodische frase als eenheid.* Daar het door Bartók verzamelde lied slechts in een betrekkelijk gering aantal gevallen (7½%) over de verschillende coupletten onderling vergeleken verschillen vertoont in silbenaantal, en dan nog steeds een betrekkelijk gering verschil, kan ook hierin voor ons Nederlandsche volkslied geen classificatienorm worden gevonden: de verschillen in silbental zijn bij ons veelvuldiger en grooter. Naar onze eischen gemodificeerd, ziet het catalogiseeringsstelsel, dat ik zou willen voorstellen, er aldus uit.

Alle te catalogiseeren melodieën worden zoodanig getransponeerd, dat de *slottoon* gelijk wordt aan 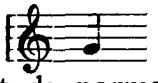 ; de *lengte der noten* wordt zoodanig geunificeerd, dat de normale lengte door *kwartnoten* wordt weergegeven. Door het transponeeren naar één slottoon wordt het ons mogelijk gemaakt ook die melodieën te rangschikken, waarvan de toonsoort door het ontbreken van een sleutel moeilijk met zekerheid is vast te stellen; wat b.v. met 141 melodieën uit het handschrift Gruythuyse het geval is.

De classificatie geschiedt dan:

1e naar *het aantal melodische frasen per melodie.* Herhalingen van melodiegedeelten worden slechts éénmaal meegeteld. Staat op eenigerlei wijze vast, dat een melodie door keerrijmen of iets soortgelijks duidelijk in twee of meer gedeelten uiteenvalt, dan dient registratie evenzoovele malen te geschieden, n.l.: éénmaal op het totaal aantal melodische frasen en telkens éénmaal zoodanig, dat iedere mogelijke combinatie vertegenwoordigd is. Melodieën, waarvan te eeniger tijd door weglating of toevoeging het aantal frasen is gewijzigd, maken het noodzakelijk ook de naastbijzijnde frasengetallen te vergelijken: in de totale registreering is die moeite echter een zeer geringe.

2e naar de *toonhoogten, waarop de melodische frasen achtereenvolgens eindigen.* Deze toonhoogten worden achtereenvolgens door cijfers aangeduid; cijfers, die ik voor het voorkomen van vergissingen en omdat van te voren niet precies te overzien is hoe lang de reeks cijfers zal moeten worden, eenigszins anders wil rangschikken dan Béla Bartók, n.l.:

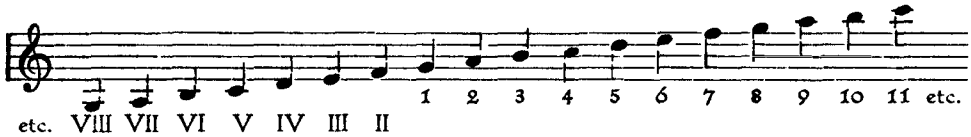

Deze becijfering past zich geheel aan bij de gebruikelijke, muzikale terminologie: prime, secunde, terts, en heeft het voordeel zoowel naar boven als naar beneden voortdurend voortgezet te kunnen worden. Maakt de getransponeerde toonsoort zulks noodzakelijk, dan wordt de „Vorzeichnung" vóór het betreffende cijfer gezet: ♭ **3** = 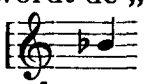 .

Wanneer twee of meer melodische frasen zich duidelijk vereenigen tot een grooter geheel, zoodat er een soort van hoofd-caesuur ont-

staat, wordt het cijfer, dat de slottoon aangeeft van dat geheel (dus van de laatste, afzonderlijke frase van de onderafdeeling) in een vierkantje gezet. Wanneer een te herhalen melodiedeel bij de herhaling op een andere toon eindigt, geldt de slottoon van de herhaling als de slottoon voor de catalogiseering.

3e naar *het aantal kwartnoten van iedere melodische frase.* De opslag wordt nooit meegerekend. De waarden aan kwartnoten worden nà elkaar genoteerd. Doordat we gewoon rekenkundig tellen, vallen gefioretteerde melodieën met het model samen; een frase van
is in het telsysteem gelijkwaardig aan b.v.
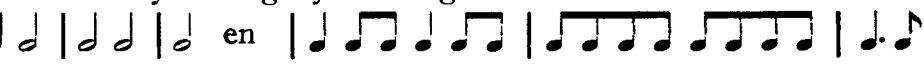
of welke andere rhythmische verdeeling dan ook: het telcijfer is steeds 9: de noten op en na het laatste accent tellen samen voor één kwart, de „cadensen" inbegrepen. Wisselingen tusschen
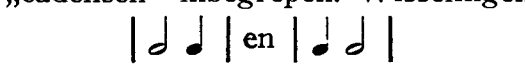
hoe belangrijk ook in ander opzicht, vallen weg: ook hier komt bijeen, wat bijeen behoort te staan.

Ik meen, dat met dit systeem tallooze moeilijkheden voldoende worden ondervangen. Volmaakt in dezen zin, dat het àlle variante melodieën automatisch onder eenzelfde catalogiseeringsformule brengt, is het niet; maar de volkomen gelijke melodieën komen zeker op dezelfde formule terecht en de varianten meestal ook: een eenvoudige controlecatalogiseering op varianten-rijke liederen bij van Duyse bewijst haar betrouwbaarheid in dit opzicht. Een eenvoudig besef van waarschijnlijkheidskansen toont bovendien, dat de waarschijnlijkheid gering is, dat geheel verschillende melodieën op een volkomen gelijk registratiegetal zouden komen; past men de onderscheiding der slottonen b.v. op Fruytiers' Ecclesiasticus van 1565 toe, dan vindt men geen enkel geval van gelijkheid, alleen reeds op dit eene criterium. En hoe groot zijn dan de kansen van gelijkheid met drie criteria? Het leek me dan ook niet noodzakelijk het vierde criterium van Bartók — bestaande in den *toonomvang* van het getransponeerde lied, aangeduid met twee cijfers volgens de schaal van criterium 2 — op te nemen.

De melodiecatalogus bestaat dus uit een gewoon kaartsysteem, waarop de melodie zelf niet genoteerd behoeft te zijn. Iedere kaart bevat het kennummer uit het stamboek en dan onder elkaar de

kencijfers der drie criteria, telkens vanaf het laagste cijfer te beginnen. Onderaan de kaart worden de melodienamen genoteerd, die in de bron voorkomen en de beginregel van den liedtekst; deze laatste wordt onderstreept. Verwijst de bron voor de namen van haar melodie naar een andere plaats in diezelfde bron, dan worden de daar vermelde namen genoteerd met erachter het kenteeken „Verw."

Ondanks het feit, dat het aantal melodieën natuurlijkerwijze aanmerkelijk geringer is dan dat der teksten, lijkt me het aanleggen van een *afschrift der melodieën in eerste instantie niet gewenscht.* De kans op het maken van fouten is daarvoor te groot; ook hier is het in acht nemen van de grootste nauwkeurigheid dermate gewenscht, dat fouten weinig minder dan noodlottig geacht moeten worden: zij zouden het catalogiseeringssysteem nutteloos kunnen maken. Ook zijn de oudere noteeringssystemen soms dermate subtiel, dat de hulp van een zéér groot aantal fotografische facsimile's noodzakelijk zou zijn; houdt men er rekening mede, dat in zeer vele uitgaven de melodieën niet op één of op twee tegenover elkaar liggende pagina's staan en dus in tallooze gevallen dubbele, soms zelfs driedubbele, opnamen en afdrukken moeten worden gemaakt, dan is het niet moeilijk te beseffen, dat daardoor alleen reeds aan materiaalkosten duizenden guldens zouden moeten worden uitgegeven.

De filmstrook is hèt aangewezen middel: de moderne techniek biedt ons de gelegenheid onze geheele melodieënschat in facsimile vast te leggen: zij bespaart ons de jarenlange, moeizame en wellicht toch nog onvoldoende arbeid: een mogelijkheid, die we niet voorbij mogen laten gaan. Eerst wanneer de alzijdige ordening zoo goed als voltooid is en aan geheele of gedeeltelijke publicaties wordt gewerkt, is het noodzakelijk afschriften te maken, daar de bestudeering en catalogiseering door *kamerprojectie* kan geschieden. Een voorloopige schatting der kosten doet me bovendien vermoeden, dat dit procédé in totaal minder kostbaar zal zijn dan de gedeeltelijke vastlegging in photografische afdrukken.

Tenslotte is er nog de omvangrijke, maar zeer eenvoudige *melodienaamcatalogus,* die een tweeledig doel heeft: 1e mee te helpen aan het combineeren der verwante melodieën (ofschoon natuurlijk nòch uit de verwantschap nòch uit de gelijkheid der namen tot de gelijkheid of ook maar tot de verre verwantschap der melodieën geconcludeerd kan worden), 2e de eerste grondslag

te geven voor de beslissing, welke melodieloos overgeleverde tekst op een bepaalde melodie gezongen werd. Deze catalogus bestaat uit kleine kaarten, waarop het nummer van stamboek vermeld is met de boven teksten en melodieën aangegeven „wijze" en met de eerste regels van den tekst. Er worden verschillend gekleurde kaarten gebruikt: één kleur voor die liederen, waar de melodie in de bron bij het lied zelf is afgedrukt; een andere kleur voor die liederen, waarvan de melodie wel in de zelfde bron, maar niet bij den eigen tekst is gegeven; een derde kleur voor de melodieloos overgeleverde teksten. Slechts in 3 gevallen kan voor een lied met het schrijven van één kaart worden volstaan, n.l.: 1e wanneer bij het lied de melodie is gegeven, terwijl die melodie geen aparte naam draagt: we vermelden dan alleen de twee eerste regels (b.v. Devoot ende Profitelyck Boecxken, no. I: „Solaes wil ic hanteren / Ende daer toe vrolijck sijn"); 2e wanneer alléén de tekst wordt gegeven, zonder wijs-aanduiding (b.v. alle liederen uit het Antwerpsche Liedboek van 1544); 3e wanneer de bron alleen de melodie geeft (b.v.: alle „wereldlijke" melodieën uit het luitboek van Thysius). In alle andere gevallen schrijven we minstens twee kaarten, die geheel aan elkaar gelijk zijn; op de ééne wordt de melodienaam onderstreept, op de andere de beide eerste tekstregels; zijn er twee of meer melodienamen, dan schrijven we 3, 4 of meer kaarten, met telkens een streep onder een andere melodienaam: de volgorde der melodienamen moet steeds gehandhaafd blijven (in zorgvuldig samengestelde bronnen zijn ze niet toevallig in die volgorde gezet!), terwijl de tekstregels steeds onder de melodienamen komen. De aanduidingen „als 't begint" e.d. worden wel telkens op de kaarten genoteerd, omdat zij soms werkelijk iets beteekenen; het heeft geen zin ze in het alphabetische systeem bijeen te brengen. De kaarten worden gerangschikt volgens het alphabet: voor de ordening geldt de moderne uitspraak. Na rangschikking zal nog een heele serie verwijzigingen aangebracht moeten worden, o.m. om de buitenlandsche melodieën, waarvan de naamgeving meermalen ernstig mismaakt is (Lommermeer = l'homme armé b.v.), bijeen te brengen.

Nogmaals: het lijkt wel erg ingewikkeld en onvoltooibaar, maar: „het dunke niemand zwaar"!

Eerst daarna zal het mogelijk zijn tot een grondige bestudeering van het aldus geordende materiaal over te gaan.

JOP POLLMANN.

DE KUNST VAN VERTALEN

DR. C. L. THIJSSEN-SCHOUTE. NICOLAAS JARICHIDES WIERINGA. Een zeventiende-eeuws vertaler van Boccalini, Rabelais, Barclai, Leti e.a. Bevattende ook een onderzoek naar de vermaardheid dier schrijvers in Nederland. In de serie Teksten en Studiën op het gebied van taal, stijl en letterkunde onder redactie van Dr G. S. Overdiep, dl. II. Van Gorcum & Comp. N.V. Assen 1939.

Het ononderbroken afmattingsoffensief der Duitse, Franse en Engelse barbarismen op de zuiverheid van het Nederlands ontleent zijn sterkste kans op succes aan de verraderlijke vertalingen van romans, geestelijke lectuur en in groter gehelen verwerkte bronfragmenten. Er moet een commissie van toezicht en keuring worden opgericht, het recht en voorrecht van vertalen eist ordening. Voorlopig mogen goedwillende vertalers een voorbeeld nemen aan, in de leer gaan bij dengene, aan wiens vertaaltechniek dit inhoudrijke en degelijk bewerkte boek, zware en rijpe vrucht uit de taaltuin van Prof. Overdiep, door een bekwame hand gewijd werd.

Om enig idee, hoe zwak dan ook, te geven van dit eerbied afdwingende werk, beslaande 500 dicht maar overzichtelijk gedrukte bladzijden, meen ik goed te doen er een kort overzicht van samen te stellen.

In het inleidend hoofdstuk deelt Schrijfster mede, wat zij aangaande leven en persoon van Wieringa achterhalen kon. Geboorte- noch sterfdag zijn bekend geworden. Van 1659 tot '95 was hij als praeceptor verbonden aan de Latijnse scholen te Harlingen; blijvende waardering verdiende hij door zijn thans bestudeerde vertalingsarbeid.

Deze ving aan met het vernederlandsen der vreemde citaten vervat in „Alle Volgeestige Werken van Jan de Brune de Jonge" ten dienste ener uitgave van 1665. Schr. vergelijkt die weergaven telkens met de oorspronkelijke tekst en met vertalingen daarvan door anderen als bijv. Huygens geleverd. Hier zet zij dus onmiddellijk de methode in die zij in heel haar boek doorvoert, de vergelijkende; hier ook reeds opent zij raam en deur tot uitzicht over heel de Europese letterkunde van die tijd.

De meeste moeite en plaats besteedt ze aan W.'s vertaling van de „Ragguagli di Parnaso" van Boccalini. Dit gedeelte zou al op zich een verdienstelijk proefschrift opgeleverd hebben; schr. heeft het echter met een krans van er mee samenhangende studies omgeven. Die veelzijdigheid en volledigheid verdient hulde en dankbaarheid, maar make dissertaties van bescheidener opzet niet onmogelijk.

Na een uitvoerige verhandeling over Boccalini's relaties met de Neder-

landen, over inhoud en betekenis der geschriften van dien Italiaan uit de tijd der Spaanse overheersing (1556-1613), over vertalingen ervan in 't Duits, Latijn en Engels, hier te lande gedrukt, over de verschillende Nederlandse vertalingen (door Hooft, Lamb. van Bos e.a.), over navolging ook in vele pamfletten, zet schr. zich aan een stilistisch-vergelijkend onderzoek bij Boccalini's voornaamste werk, het hekelschrift Ragguagli, terwijl zij zo gelukkig is, naast de grondtekst niet alleen de vertaling van W. zelf, maar ook een van iemand als Hooft te kunnen plaatsen. Ofschoon de Tacitusbewonderaar eenzelfde stijlrichting huldigde als Boccalini en W. tot een geheel andere behoort, stelt schr. W. als vertaler van Boccalini toch boven Hooft, hoeveel eerbied en bewondering zij overigens heeft voor de arbeid van dezen laatste. W. is bijv. natuurlijker en consequenter purist en toont zich een meester in woord- en klankenkeus. Dit hoofdstuk bevat een belangrijke bijdrage tot het nog te voltooien beeld van onze 17de-eeuwse syntaxis: woordschikking van hoofd- en bijzinnen, gerundium-zinnen en zinnen met participium praesentis, constructies met infinitivus. Hooft heeft een voorkeur voor de open, W. wordt gekarakteriseerd door de gesloten woordschikking. Het gerundium vertaalt Hooft doorgaans, gelijk 't eerst voor de hand ligt, met een part. praes., terwijl W. het dikwijls voegwoordelijk omschrijft. Hij vermijdt met gunstig gevolg de absolute constructies van het origineel, door Hooft veelal behouden. Grondig is ook de studie der infinitief-constructies, waar, weer verschil met Hooft, W's veelvuldige aanwending van acc. met te + inf. vooral de aandacht trekt. Hier wijkt W. ook van B. sterk af. Opmerkelijk is nog, dat W. niet de buigingsregelen volgt van de renaissance-spraakkunst, waarvoor Hooft zich zoveel moeite heeft gegeven. Zodoende blijkt W. hier een vertaler „die er streng puristische beginselen op na houdt, die overvloedig alliteratie, variatie en rijm toepast, die de beeldspraak niet verwaarloost en ondanks dat alles zijn vertaling kort en krachtig weet te houden".

Hst. V begint met de geschiedenis van Rabelais' invloed en gezag in de Nederlanden. Diens werken heeft W. onder een schuilnaam wederom met zorg en talent in het Nederlands vertaald. Schr. weet, ook zij met vernuft en zorg, de door hem daarbij gebruikte editie na te speuren. Na de moeilijke taak die W. zich gesteld had, valt bijzonder zijn rijke woordenschat te bewonderen, ook het begrip en genoegen waarmee hij vertaalde, zó dat het een echt Nederlands boek werd. Hoe origineel weet hij beeld- en grootspraak weer te geven. Schr. oordeelt dan ook gunstiger over 't geheel dan Prof. Gallas elders deed.

Aan de vertaling van 't Satyricon van John Barclai wijdt schr. geen uitvoerige studie meer, hoewel zij ook hier W.'s superioriteit boven Franse

vertalingen van die hekel- en sleutelroman mag constateren. Dit hst. VII lijkt mij zeer belangrijk om de Europese visie en als bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandse vertalingen in 't algemeen.

Volgt een korte bespreking der vertaling van „La Secretaria di Apollo", toegeschreven aan Antonio Santa Croce. Interessant is, dat W. er een tiental zelf opgestelde brieven aan toevoegde, waarin hij aan eigen politieke opvattingen uiting geeft .Vervolgens wordt ons uitvoerig het leven verhaald van Gregorio Leti. Wat er door verscheidenen van diens geschriften in 't Nederlands vertaald werd, voert ons vanzelf tot W.'s vertaling van zijn „Vita del catolico re Filippo II", welke den inmiddels oudgeworden ijverigen en intelligenten werker minder goed gelukt is.

In een aanhangsel, deel II genaamd, worden ons ten overvloede afbeeldingen, afschriften, fragmenten ter vergelijking voorgelegd. Tevens bevat het een uitvoerig résumé in het Frans, alsmede een personenregister.

Dit boek verschaft dus heel veel niet alleen wie aan taal- of Nederlandse letterkunde doet, maar ook degenen die zich met Europese literaire, politieke of culturele geschiedenis bezighouden. Ondanks het zakelijk détail-karakter der methode interesseert zich de lezer vanzelf door de vaste stem en brede kijk der schr. voor haar gegevens, vondsten en controleerbare conclusies. De strakke, misschien wat stroeve stijl past bij haar wetenschappelijke houding vol beheerstheid, welke laatste haar slechts een enkele keer in den steek laat, waar zij zich tegenover Molkenboer (146) en Burckhardt (278 noot 3) minder aangenaam uitdrukt. De bibliografie is goed verzorgd. Naast Ranke had zij (63) zeker gebruik moeten maken van L. von Pastor's Geschichte der Päpste. Bij het ter sprake komen van zinclausulen in het Nederlands (153, 173 e.e.) mist men de vermelding ener studie daarover van Prof. v. Ginneken. Woordverklaring zou soms welkom zijn geweest, zoals bij „carousen" (82). Blz. 296 is zij zich niet bewust, een kleinigheidje bij te dragen tot de betekenisgeschiedenis van het woord Bargoens en vergeet zij het boek van Moormann over de geheimtalen. Drukfouten werden nagenoeg geheel vermeden, hetgeen bij een werk van dit soort dubbele hulde verdient. Blz. 35 noot 1 werden de vereiste getallen niet ingevuld. Wat de spelling betreft, veroorlooft de schr. zich eigenzinnigheden als tans, altans, biezonder, en ontsnapten haar fouten als noch voor nog (64), in 't gevlei komen (346). Schr. geeft een volledig beeld van den vertaler, maar niet, ofschoon zij de gegevens bezit, van den mens Wieringa. Beter dan de lezer zou zij in staat geweest zijn, uit diens voorliefde voor een bepaald soort literaire geschriften, uit diens wijze van vertalen en uit de plaatsen waar hij zich meer direct uitspreekt, een karakterschets te ontwerpen.

In ieder geval belicht zij een belangrijk deel van het geestesleven der 17de eeuw in Europa en stelt zij te goeder ure een zeer verdienstelijk Nederlands vertaler aan de talrijke vertalers van tegenwoordig ten voorbeeld.

Nijmegen. B. VAN DEN EERENBEEMT C.ss.R.

DE GEMIDDELDE STEMOMVANG BIJ HET SPREKEN

Wanneer we den gemiddelden stemomvang bij het spreken gaan onderzoeken, begeven we ons op een nog vrij onbekend terrein.

Wel vinden we in de literatuur uitvoerige beschrijvingen over de toonhoogte (Preiszler-Dr. Alfred Barth), en den totalen stemomvang bij 't spreken (L. F. Ledeboer v. Westerhoven-Kuhlmann).

Ook lezen we beschouwingen van Trojan en J. B. Rieffert over verschillende „spreektypen", waarbij de gemiddelde stemomvang echter evenmin ter sprake komt, hoewel het mij voorkomt, dat juist de gemiddelde stemomvang bij genoemde spreektypen een punt van verschil vormt.

Bij Panconcelli Calzia echter vond ik in een beschouwing: „Über das Verhalten von Dauer und Höhe im Akzent", een reeks Italiaansche woorden, waarvan de stemomvang was aangegeven. Ter aanvulling dient hier vermeld te worden, dat de proefpersonen de woorden waarschijnlijk zeer nadrukkelijk hebben uitgesproken, wat zeer zeker invloed op den omvang zal hebben gehad. Uit zijn gegevens zag ik, dat de stemomvang in de verschillende gevallen varieerde tusschen 1 en 13 halftonen.

In de beschouwing van Dr. Alfred R. Root: „Pitch Patterns and Tonal movement in speech", komt slechts de stemomvang der afzonderlijke lettergrepen ter sprake.

Nauwkeurige gegevens over den gemiddelden stemomvang bij het spreken, heb ik niet gevonden.

Hoewel de totale stemomvang bij 't spreken de uiterste grenzen van de spreekstem aangeeft, is het natuurlijk niet noodzakelijk, dat bij spreken en lezen van dezen totalen omvang gebruik wordt gemaakt. Dit blijft uitzondering.

Welke stemomvang wordt echter doorgaans bij 't spontane spreken gebruikt?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, was een nauwkeurig onderzoek noodzakelijk, waarbij gebruik werd gemaakt van het vele materiaal, waarover het Phonetisch Laboratorium in Amsterdam beschikt. Er zijn daar o.a. gramophoonplaten gemaakt van 123 mannelijke- (studenten van ver-

schillende faculteiten), en 101 vrouwelijke proefpersonen (eveneens studenten van verschillende faculteiten), die geheel onvoorbereid een beschrijving moesten geven van een reproductie naar een schilderij van Pieter Brueghel, voorstellende een ouden boer.

Deze 224 beschrijvingen zijn alle op de plaat vastgelegd.

De te volgen weg lag nu voor de hand, n.l. de gesproken tekst moest worden onderverdeeld, waarna de stemomvang van ieder afzonderlijk deel moest worden afgehoord, en bepaald met 't enharmonium. Uit de aldus verkregen gegevens zou dan de conclusie kunnen worden gedistilleerd.

De onderverdeeling der gesproken tekst leverde echter moeilijkheden op. Oorspronkelijk trachtte ik een verdeeling te vinden, die meer biologisch dan taalkundig was, en zoo onderzocht ik de mogelijkheid van een verdeeling der beschrijvingen in z.g. „gedachtengroepen".

(Een gedachtengroep is een complex van gedachten, die gericht zijn op éénzelfde object).

Daar de door de proefpersonen gegeven beschrijvingen echter gekenmerkt waren door een absoluut gemis aan systematischen opbouw, bleek een doorvoering van deze onderscheiding in de praktijk onmogelijk, zoodat een taalkundige indeeling de eenige oplossing scheen.

De stemomvang van iederen gesproken zin zou afzonderlijk moeten worden vastgesteld met behulp van het enharmonium.

Maar kunnen we in dit geval alle zinnen als gelijkwaardig beschouwen?

Zouden de grammaticale bouw en de samengesteldheid der gesproken zinnen niet van invloed kunnen zijn op den stemomvang?

Deze overweging leidde tot de noodzakelijkheid een graadverdeeling te maken, waardoor het mogelijk werd, de zinnen in groepen te vereenigen.

De grammaticaal volkomen goed gevormde zinnen werden gerangschikt onder Graad 1.

De zinnen, die grammaticaal minder juist bleken, werden gebracht onder Graad 2.

De brokstukken, die nauwelijks meer als zinnen konden worden beschouwd, werden tot Graad 3 gerekend.

Bovendien werd een onderverdeeling in enkelvoudige en samengestelde zinnen aangebracht, waarbij door een cijfer het aantal deelen van den samengestelden zin werd aangegeven. Zoo ontstonden ten slotte 6 mogelijkheden, namelijk:

a) zinnen van 't type Graad 1 (enkelvoud):

Ik heb hier voor me een plaat van een of andere oude kunstenaar.

Twee groote knoopen zijn nog net zichtbaar boven z'n handen.

Ja, verder is er weinig van te vertellen.

Ik zie een schilderij.

'k Zie een betrekkelijk oude man met een muts met een bontrand.

b) zinnen van 't type Graad 1 (samengesteld):

Hij heeft de handen gevouwen over elkaar en kijkt tamelijk mistroostig.

De man heeft een bontmuts op z'n hoofd en een vriendelijk lachende uitdrukking op z'n gezicht.

Hij heeft een stevige jas aan, die hoog aan z'n nek dicht gaat.

Z'n kraag sluit met haak en oog en staat open.

Dit komt misschien ook doordat de stand van het hoofd op de teekening niet horizontaal, maar eenigszins afwijkend is, waardoor de heele figuur als het ware in de diagonaalrichting van de prent komt te staan.

c) zinnen van 't type Graad 2 (enkelvoudig):

't Heeft verder heeft het een e soort van gravure.

Op dit plaatje daar zie 'k een man.

't Lijkt wel op een boer, zoo uit — van — uit — de zeventiende eeuw.

d) zinnen van 't type Graad 2 (samengesteld):

Zijn gezicht e iemand, die veel geleden heeft, en die als het ware door het lijden gelouterd.

Ik zie een meneer, en dat ding, dat is een meneer met een hoed op en zijn armen op elkaar, en hij kijkt een beetje lodderig.

Verder, ja om een beschrijving te geven van e — wat in dat gelaat van die man zit ben ik op 't oogenblik niet toe in staat.

e) zinnen van 't type Graad 3:

Nou, een boertje.

Een muts op.

Knoopen aan z'n buis.

Nadat alle, door de proefpersonen gesproken, zinnen waren ingedeeld, werd de stemomvang per zin vastgesteld met behulp van het enharmonium. Van de aldus verkregen gegevens werden bijgaande grafieken gemaakt, waaruit het volgende viel af te leiden:

1) Zinnen, met een omvang van 3-5-7-12 halftonen, vormen de meerderheid, zoowel bij de mannelijke als de vrouwelijke proefpersonen.

2) Zinnen, met een omvang van 5 h.t. worden het meest gebruikt.

3) De samengesteldheid der zinnen oefent geen noemenswaardigen invloed uit op den stemomvang.

4) Als bijzonderheid merken we op, dat voor 't meerendeel enkelvoudige zinnen van Graad 1 door de proefpersonen gesproken waren.

Toen we tot deze conclusies waren gekomen, heb ik me afgevraagd, of er niet een correlatie zou kunnen bestaan tusschen den stemomvang en de verschillende physische, psychische en karakterologische factoren van de menschen. Het is daarom zeer interessant na te gaan:

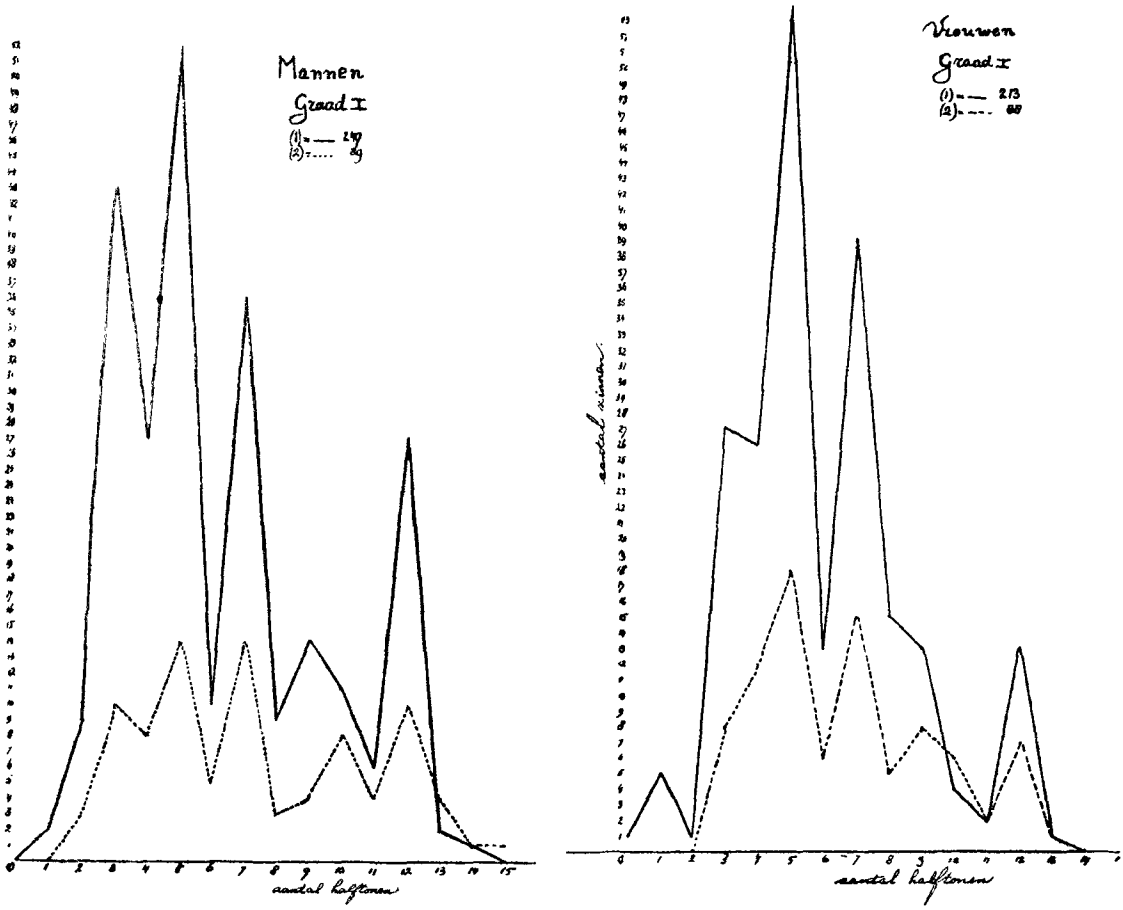

1e. Welke factoren van invloed zouden kunnen zijn.

2e. Of de resultaten van dien aard zijn, dat men van een duidelijke positieve correlatie mag spreken.

Voor het verder onderzoek werd weer gebruik gemaakt van het uitgebreide materiaal, dat op dit gebied reeds over de proefpersonen was verzameld.

Van alle proefpersonen was n.l. een onderzoek ingesteld naar hun

primaire of secondaire functie,
intellect,
intellectueele activiteit,
emotionaliteit,
egocentriciteit,
natuurlijkheid,

muzikaliteit,
trefzuiverheid,
type volgens indeeling van Kretschmer,
faculteit,
afkomst.

(Zie Arch. Néerl. de Phonétique Expérimentale, t. XV, 1939).

Het onderzoek wees uit, dat de correlatie tusschen primaire of secondaire functie en stemomvang, niet frappant was.

De mannelijke en vrouwelijke proefpersonen, hetzij primair, hetzij secondair gebruikten overwegend enkelvoudige zinnen, waarbij het aantal enkelv. zinnen met een omvang van 1-6 h.t., zich tot het aantal zinnen met een omvang van 7-15 h.t. verhield als ± 1½ : 1.

Bij de correlatie tusschen intellect [1]) en stemomvang moet allereerst vermeld worden, dat het intellect in een + intellect, en een — intellect wordt onderscheiden. Bij mannen, zoowel als vrouwen met een — intellect vond ik, zoowel bij de enkelvoudige als de samengestelde zinnen, overwegend het gebruik van een kleinen stemomvang, varieerend van 1-6 h.t.

Bij mannen en vrouwen met een + intellect vertoonden de enkelvoudige zinnen overwegend den kleinen stemomvang van 1-6 h.t., terwijl de samengestelde zinnen overwegend met een grooteren stemomvang, varieerend van 7-15 h.t. werden gezegd. Bij ingewikkelder zinnen wordt dus door de mannelijke, zoowel als door de vrouwelijke proefpersonen met een + intellect, een grootere stemomvang gebruikt.

De cijferstaatjes geven hiervan een beeld.

Mannen (— intellect).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	29	15	44
7—15	17	11	28
	46	26	

Mannen (+ intellect).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	40	20	60
7—15	27	30	57
	67	50	

[1]) Het intellect werd beoordeeld op grond van de inlichtingen, die wij van de proefpersonen zelf verkregen en volgens onze eigen indrukken. Inlichtingen werden gevraagd betreffende bepaalden aanleg in: wiskunde, talen, muziek, teekenen, schilderen, beeldhouwen, letterkundig werk, tooneelspelen, nadoen van anderen. De algemeene indrukken betroffen: in spreken langdradig of beknopt en zakelijk; in staat in het publiek te spreken zonder voorbereiding of niet; een nadenkenden blik, of niet. Verder hadden wij gegevens tot onze beschikking betreffende de snelheid, waarmee de proefpersonen de aanwijzingen begrepen, die voor de uitvoering der verschillende tests werden gegeven. Onder de uitkomsten van de tests kon het aantal fouten in de BOURDON-test tezamen met den gebruikten tijd, als aanwijzing beschouwd worden voor het intellectueel peil. Ook hadden wij een opgave betreffende de concentratie en de handigheid der proefpersonen.

Vrouwen (— intellect).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	40	16	56
7—15	22	15	37
	62	31	

Vrouwen (+ intellect).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	17	10	27
7—15	13	14	27
	30	24	

Vervolgens onderzocht ik den invloed van de intellectueele activiteit [2]) op den stemomvang, waarbij dezelfde lijn, als in het voorgaande geval, te bespeuren viel. De proefpersonen waren ingedeeld in 2 groepen, n.l.

de intellectueel-niet actieven, en

de intellectueel-wel actieven.

Bij de door de intellectueel-wel actieven gebruikte enkelvoudige zinnen vond ik overwegend den kleinen stemomvang, varieerend van 1-6 h.t., terwijl de samengestelde zinnen overwegend den grooteren stemomvang, varieerend van 7-15 h.t. vertoonden.

De enkelvoudige en samengestelde zinnen van de intellectueel-niet actieven worden voornamelijk met een kleinen stemomvang, varieerend van 1-6 h.t., uitgesproken. De mannen en vrouwen stemmen op dit punt overeen.

De onderstaande cijferstaatjes geven nog even een overzicht.

Mannen (wel-act.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	36	18	54
7—15	27	25	52
	63	43	

Mannen (niet-act.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	33	18	51
7—15	17	15	32
	50	33	

Vrouwen (wel-act.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	31	12	43
7—15	21	16	37
	52	28	

Vrouwen (niet-act.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	26	13	39
7—15	14	14	28
	40	27	

Wel zeer verrassend was het resultaat van de correlatie tusschen emotionaliteit en stemomvang.

[2]) Wij onderscheidden een intellectueele en een lichamelijke activiteit. De intellectueele activiteit werd afgeleid uit het antwoord op de vraag: steeds bezig, of met tusschenpoozen, of meestal lui, gecombineerd met den indruk van activiteit, dien de articulatie-photo's gaven.

Oppervlakkig beschouwd, leek een positieve correlatie haast voor de hand te liggen, doch tegen alle verwachtingen in, was het resultaat volkomen negatief. Uit de verkregen getallen bleek, zoowel bij mannen als vrouwen, dat de emotionaliteit geen invloed op den stemomvang uitoefende.

Over den invloed van de egocentriciteit [3]) op den stemomvang kan ook iets worden opgemerkt.

De egocentriciteit wordt in dit onderzoek in 3 graden verdeeld:

de niet-egocentrische,
de middelmatige,
de egocentrische menschen.

Ter vereenvoudiging vatte ik de grensgevallen en de niet-egocentrische in één groep samen. De andere groep vormden de egocentrische menschen. De enkelvoudige zinnen door de niet-egocentrische proefpersonen (mannelijke zoowel als vrouwelijke) gebruikt, hadden overwegend een kleinen stemomvang, varieerend van 1-6 h.t. Bij de egocentrische proefpersonen werden samengestelde zinnen met een overwegend grooteren stemomvang, varieerend van 7-15 h.t. aangetroffen.

Mannen (niet egc.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	52	31	83
7—15	31	27	58
	83	58	

Mannen (wel egc.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	17	4	21
7—15	13	14	27
	3	18	

Vrouwen (niet egc.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	37	19	56
7—14	19	18	37
	56	37	

Vrouwen (wel egc.).

	Enkelv. z.	Sameng. z.	
1—6	20	7	27
7—15	15	13	28
	35	20	

De factor „natuurlijkheid" [4]) komt nu ter sprake.

[3]) Van de egocentriciteit kregen wij onze indrukken onmiddellijk van de proefpersonen: gewend over zaken, over personen, of over zichzelf te spreken; voortdurend het woord nemen, of bescheiden luisteren; een doorborenden blik hebben, of niet. De gramophoonplaat wees aan, hoeveel keer het woord „ik" gebruikt werd, en een bepaalde manier om de dingen op zichzelf te betrekken.

[4]) De natuurlijkheid werd beoordeeld naar den onmiddellijken indruk, en naar dien van de gramophoonplaat. Voor het eerste gebruikten wij de drie alternatieven van Wiersma: gedrag volkomen natuurlijk, of gedwongen, of aanstellerig; complimenteus of gewoon beleefd; in het spreken gewichtig, zakelijk, ironisch, of gewend er op los te praten?

We onderscheiden weer 3 groepen, n.l.

de — groep, de ± groep en de + groep.

Tot de min-groep rekenen we de verlegen, teruggetrokken typen, terwijl de + groep de overdreven, uitbundige typen omvat. Alle overigen willen we tot de ± groep samenvoegen. Over den stemomvang der verschillende groepen valt 't volgende op te merken.

Daar een klein aantal proefpersonen in de min-groep waren ingedeeld, hebben we hier uiteraard met kleine getallen te maken, doch zoowel bij mannen, als vrouwen varieerde de stemomvang van enkelvoudige en samengestelde zinnen van 1-6 h.t. De enkelvoudige zinnen van de ± groep hadden voor $^2/_3$ een stemomvang, varieerend van 1-6 h.t., voor $^1/_3$ een stemomvang van 7-15 h.t. (zoowel bij mannen als vrouwen).

De stemomvang der samengestelde zinnen was, zoowel bij mannen als vrouwen, voor de helft varieerend van 1-6 h.t., en voor de andere helft varieerend van 7-15 h.t.

De enkelvoudige zinnen van de + groep vertoonden geen voorkeur voor den grooten of kleinen stemomvang, terwijl de samengestelde zinnen der + groep voornamelijk met den grooten stemomvang werden uitgesproken. Mannen en vrouwen stemden overeen.

Bij vergelijking van de 3 groepen, zien we bij den geleidelijken overgang van de — naar de + groep, de samengestelde zinnen een langzame uitbreiding van den stemomvang vertoonen.

Hieronder volgen de cijferstaatjes van de samengestelde zinnen van de 3 groepen.

Mannen (samengest. z.).

	—	±	+	
1—6	4	25	6	35
7—15	3	27	11	41
	7	52	17	

Vrouwen (samengest. z.).

	—	±	+	
1—6	10	16		26
7—15	3	18	11	32
	13	34	11	

De muzikaliteit en de trefzekerheid leverden bij 't correlatie-onderzoek geen resultaten op. De stemomvang bij de verschillende typen naar de indeeling van Kretschmer (Pyknische typen — mengtypen — Leptosomen) werd vervolgens onderzocht, doch uit de verkregen cijfers viel niets op te maken.

Misschien doet het den lezer wat vreemd aan, dat ik verband heb gezocht tusschen de faculteit, waartoe de proefpersoon behoort en den stemomvang. Oppervlakkig beschouwd, leek het mij lang niet onmogelijk,

dat de toekomstige advokaten en dominé's een grooteren stemomvang zouden vertoonen, dan toekomstige doktoren en pharmaceuten.

Vandaar dat ik den stemomvang van de studenten van de faculteiten medicijnen, pharmacie, letteren, rechten, theologie en alle overige faculteiten tesamen, ben gaan vergelijken.

Het is opmerkelijk, hoe de geleidelijke uitbreiding van den stemomvang zich afteekende. De cijferstaten gaven een overwegend kleinen stemomvang te zien bij artsen en pharmaceuten, een langzame uitbreiding bij letteren, terwijl juristen en theologen overwegend den grooten stemomvang van 7-15 h.t. gebruikten.

De laatste groep valt begrijpelijkerwijze uit den toon. De vrouwen vertoonden hetzelfde beeld:

Mannen (enkelv. + samengest. z.).

	Med.	Pharm.	Lett.	Jur.	Theol.	Andere Fac.	
1—6	60	18	15	2	2	9	106
7—15	27	11	16	12	11	8	85
	87	29	31	14	13	17	

Vrouwen (enkelv. z. + samengest. z.).

	Med.	Pharm.	Lett.	Jur.	Theol.	Andere Fac.	
1—6	29	22	16	—	1	16	84
7—15	19	8	11	4	2	19	63
	48	30	27	4	3	35	

Tenslotte het verband tusschen afkomst en stemomvang.

Hierbij is gebruik gemaakt van de indeeling van Prof. van Ginneken, die Nederland in 9 taalstreken heeft verdeeld.

Noord-Holland benoorden 't IJ (I),
Amsterdam (I a),
Friesland (II),
Saksenland (Gr. Drente, Overijsel) (III),
Zuid-Holland — Utrecht — N.-Holland bezuiden 't IJ (IV),
Rotterdam (IV r),
Zeeland (V),
West Brabant (VI),
Limburg + Oost Brabant (VII).

De afkomst van de studenten was onderzocht tot aan hun grootouders

toe. Natuurlijk was het noodig te weten, of de ouders en grootouders uit dezelfde landstreek kwamen, of dat er vermenging had plaats gehad.

Proefpersonen met buitenlandsche ouders en grootouders werden uitgeschakeld. Het onderscheid tusschen mannen en vrouwen is bij de onderstaande cijferstaatjes niet doorgevoerd.

In het kort kreeg ik de volgende resultaten (de cijfers tusschen haakjes betreffen de proefpersonen met gemengde afkomst):

Mannen + vrouwen (enkelv. z.).

	I-Ia-II	III-IV-IVr	V-VI-VII	
1—6	37 (45)	18 (50)	15 (14)	70 (109)
7—15	30 (28)	22 (23)	2 (5)	54 (56)
	67 (73)	40 (73)	17 (19)	

Mannen + vrouwen (samengestelde zinnen).

	I-Ia-II	III-IV-IVr	V-VI-VII	
1—6	17 (20)	8 (26)	7 (8)	32 (54)
7—15	23 (26)	12 (35)	2 (7)	37 (68)
	40 (46)	20 (61)	9 (15)	

Hoewel overwegend de enkelvoudige zinnen in alle streken met den kleinen stemomvang, varieerend van 1-6 h.t., worden uitgesproken, zien we daarentegen bij de samengestelde zinnen de stemomvang zich uitbreiden in de eerste twee groote groepen, terwijl de derde groep (Zeeland — Limburg — Oost Brabant — West Brabant) den kleinen stemomvang overwegend blijft handhaven.

Natuurlijk zal de nauwkeurige lezer zeer vele bezwaren tegen dit onderzoek kunnen inbrengen.

Om te beginnen is het aantal proefpersonen tè beperkt, om uit de verkregen gegevens algemeene regels te distilleeren, doch wel is het aantal proefpersonen juist zóó groot geweest, dat in de gegevens bepaalde richtlijnen zich afteekenden, en alleen deze richtlijnen heb ik trachten weer te geven.

Overigens is deze proeve niet meer dan een begin, dat misschien aanleiding mag zijn tot een onderzoek op veel grooter schaal.

N. MEERUM TERWOGT.

Uit het Phonetisch Laboratorium der Universiteit van Amsterdam.

BIJDRAGEN TOT DE HISTORISCHE GRAMMATICA DER BRABANTSE DIALECTEN

Wij vervolgen hiermede onze artikelenreeks van Onze Taaltuin VII 140 vv., 313 vv., VIII 179 vv.

11. *Oost-Brabantse imperatief-constructie met lijdend voorwerp voorop.*

In Asten in Noord-Brabant zijn imperatief-constructies in gebruik, waarbij het lijdend voorwerp voorop staat, zonder dat men het pronominaal herhaalt. Bijv. *dè doe mer* ‚doe dat maar', *dè fruit gif ok mer mee* ‚geef dat fruit ook maar mee', *menen hoet breng dok mer mee* ‚breng mijn hoed ook maar mee'. Deze drie zinnetjes zijn psychologisch niet eens gelijk van bouw. In het eerste begint men met een vage begin-notie, in het tweede en derde staat het psychologisch praedicaat voorop. Deze tweede soort komt ook in het algemeen beschaafd veelvuldig voor, doch dan steeds met een plaatsvervangend pronomen na de imperatief. Zuiver in den hier voor Asten vermelden vorm vond ik het verschijnsel *nog voor geen enkel nederlands dialect genoteerd.* Ook G. S. Overdiep *Moderne Nederlandsche Grammatica* Zwolle 1928 § 290 vlgg. zegt dat in gebiedende zinnen in modern nederlands steeds het object en de adverbiale bepaling nà het Vf. staan. Overdiep zegt § 291 uitdrukkelijk: „Van de plaatsing van het Vf. in den aanhef wordt alleen afgeweken in poëzie." In het mnl. evenwel kan ook het object ervoor staan: *die kinder vaet.* In de 17e eeuw was dit gebruik nog in krijgsmanstermen over: *het geweer schoudert.* Overdiep § 291 vindt het dan reeds een archaïsme. Voor het mnl. cfr. Stoett *Mnl. Spraakk.* § 349 Opm. II en voor meer vbb. Jac. van Ginneken *De taalschat van het Limburgsche Leven van Jesus* Maastricht-Vroenhoven 1938 § 407, E. Allard *Een grammaticaal onderzoek van het proza van Hadewych* Amsterdam 1937 § 135 vlgg. en Maria van der Kallen *Een grammaticaal en rythmisch onderzoek van Hadewychs poëzie* Den Haag 1938, 318-319.

12. *wgerm. û.*

In een artikel in Onze Taaltuin VI 11 vlgg. gaven wij o.a. een overzicht van de Astense representanten van wgerm. û, die òf met ui òf met eu gesproken worden. Het interesseerde ons nu

te weten in hoeverre de representanten in het vorige-eeuwse werkje van H. Hollidee *Etsen naar het leven*[2] Leiden 1883 — waarin de schrijver de gesprekzinnen in Astens dialect geeft — met de moderne Astense overeenstemmen (naar ik meen, dateert de eerste druk van Hollidees werkje van tussen 1879 en 1883). Ik onderzocht daarom in deze tekst de gevallen met û, behalve die voor r, waar uu optreedt, en vond het volgende (de cijfers verwijzen naar de pagina's bij Hollidee):

a) *uit* uit 6, 7, 10 enz., *uit-* uit- 9, 18, 60, 37 enz., *schuit* schuit 73, *huis* huis 10, 18, 49, 53 enz., *thuis* thuis 55 enz., *buite* buiten 31, 107, *stuivers* stuivers 60, *kruis* kruis 83, *sluishuis* sluishuis 64, *sluiswachter* sluiswachter 59, *schuifelen* bepaald soort fluiten 179,

b) *deufke* duifje 199, 201, 208, *heusken* huisje 18, 66, 82, *seuzen* suizen 83,

alles tot hiertoe in overeenstemming met het hedendaags gebruik,

doch in afwijking met heden: *luustere* luisteren (thans met ui) 201, *gebruuk* gebruik znw. (thans met ui) 15, *kuil* kuil (thans met eu of uu) 140 en voorts *beuêlleke* zakje (? thans met uu) 169 naast *buul* zak 79.

In verband met dit alles wijzen wij ook op *zoer* zuur 22, 33, 90, *reuzing* ruzie 6, 10, 36, *snuutje* snoetje 199, 201, 204, *brulleft* bruiloft 18, *getuuge* getuigen 61, *duidelijk* duidelijk 205, *ik ruik* ik ruik 25, alles ook nog heden aldus uitgesproken. Op p. 204 spelt Hollidee *fluiêten* fluiten (thans met ui).

In weinig opzichten dus wijkt de spelling van Hollidee af van het hedendaags gebruik. Heeft Hollidee zich daar vergist of is dit een kwestie van ontwikkeling van de laatste 60 jaren?

13. *wgerm. î.*

In ons *Onderzoek* § 41 geven wij o.a. een overzicht van de Astense representatie van wgerm. î. Wij onderzochten nu in hoeverre de representatie in het vorige-eeuwse werkje van H. Hollidee (zie hierover No. 12) met de moderne Astense overeenstemt. Wij vinden dan bij Hollidee (de hier gegeven cijfers verwijzen naar zijn pagina's) in overeenstemming met thans:

a) *bijte* bijten 40, *stijfvol* stijfvol 35, *pijn* pijn 61, 62, *nijp* knijp 51, *ijs* ijs 89, *wagewijd* wagenwijd 210, *wijd-e-weg* ver weg 50, *gelijk* gelijk 16, 38 enz., *kwijt* kwijt 216, *wijf* wijf 19, 36, 37 enz., *fijn* fijn 199, *prijsboog* prijsboog 130, *dijk* dijk 55, 56, 83, *spijt* spijt 208, *anijs* anijs 15, *azijn* azijn 33, *chagrijn* chagrijn 95,

moaneschijn maneschijn 205, *lijf* lijf 52, 54, *petrijze* patrijzen 72, *zeuvenenvijftig* zeven en vijftig 57, *altijd* altijd 6, 15, 32, 37 enz., *zijn* zijn infin. + 1e, 3e ps. mv. 16, 18, 21, 36 enz.,

b) de *meen* de mijne 36, *weezer* wijzer 19 enz., *weefke* vrouwtje 108,

c) *vêf* vijf 216, 179, *vêfcenter* borrel van 5 cent 15, *vef menute* vijf minuten 60 (thans zegt men voor ‚vijf' *vêf* en heel plat *vêjf*), *hij* en *ie* passim voor hij (slechts **1** × *i* = hij, nl. p. 155).

Het moderne Astens kent verschillende woorden die ie voor oudgerm. î bewaard hebben, bijv. *kieve* kijven, *kieke* kijken, *kriege* krijgen. Nu heeft Hollidee ook bij vele woorden met oude î: ii of ie gespeld. Het viel ons op, dat tot p. 85 uitsluitend ii voorkwam, daarna tot p. 144 uitsluitend ie, en weer daarna door elkaar ii en ie, met ii als verreweg de meest frequente spelling. Het schijnt ons, dat Hollidee bij deze woorden met ii en ie denzelfden klank bedoelt, doch dat hij in de spelling (daarom nog niet in den klank!) niet consequent is geweest. Wij noteerden bij hem (de cijfers verwijzen naar zijn pagina's):

kiike kijken 24, 25, 61, 144, 181, 199, 203 enz., *kii* kijk 15, 35, 40, 201, 161, 182, 218, 206 enz., *kieke* kijken 107, 171, *ankiike* aankijken 201, *bekiike* bekijken 72, *ankieke* aankijken 99, *kie* kijk 101, 199, *kiekt* kijkt 90, *kiikt* kijkt 17, *kiik* kijk 205, 216, 24, 62 enz., *hiigt* hijgt 78, *kriige* krijgen 6, 18, 35 enz., *krii* krijgt 184, *kriigt* krijgt 207, *kiive* kijven 36, *bliive* blijven 17, 36, 55, *blii* blijf 54, *bliif* blijf 55, *blii'-de* blijf je 191, *bliide* blijf je 41, *bliede* blijf je 94, *afblieve* afblijven 199, *blieve* 217, *piip* pijp 6, 7, 24, *piepepeuters* pijpschoonmakers 92, *scheeresliiper* schareslijper 75, alles gevallen, waar het moderne Astens eveneens ie uitspreekt.

Verder wijzen wij op *ge ziit* ge bent 10, 16, 18, 19, 189, 190 enz., *ziide* ben je 184, *zii-de* ben je 18, 19, 55 enz., waar thans gerekte i uitgesproken wordt.

In hiaatgevallen spelt Hollidee *meelêje* meelijden 203, *réje* rijden 185, *anrèje* aanrijden 59, *strêje* strijden 216, *lèje* lijden 73, (men lette op de inconsequentie in de aangifte van de lengte) geheel overeenkomstig het modern gebruik, doch steeds de enclitica: *mij* mij 6, 18, 24 enz., *gij* gij passim, *bij* bij 16, 18, 19, 103, enz., *wij* wij 51 enz., *zij* zij passim, ofschoon de klank vaak êj-achtig is. Typisch is dat 2 × ei i.p.v. ij gespeld wordt, nl. *gei* gij 94, *veurbei* voorbij 99. Heeft Hollidee toen misschien het meer opene van de diphtong bedoeld?

Ook het niet-enclitische *boerderij* boerderij 18 en *blij* blij 216 spelt Hollidee met ij, hoewel deze woorden in modern Astens steeds met êj uitgesproken worden. Dit geldt ook voor *zij* zijden stof 199 (rom. grondvorm met ê).

riert rilt 66, 190, *rierde* rilde 205, *kniep* mes 25, thans ook met ie uitgesproken, zijn door Hollidee wschl. niet met ii gespeld, omdat hij er zich de etymologie niet van bewust was; cfr. A. Weijnen *Eigen Volk* IX 255.

Tenslotte vermelden wij het suffix *-lijk* -lijk passim.

Op de eigennamen als *Thijs* 25, *Driek* 24, 32, *Mie* 201, 18 enz. *Marieke* 17, *Mijntje* 72 hebben wij niet speciaal gelet.

Afgezien van de zojuist genoemde hiaatgevallen, waar het trouwens meer een kwestie van nauwkeuriger spelling is, zagen wij Hollidees schrijfwijze dus praktisch nergens van het moderne gebruik afwijken. Wij wijzen daarvoor alleen op *venijnig* venijnig 54, 55, dat thans *verneenzig* luidt en één maal *ge zijt* gij zijt 203 (naast frequente spellingen met ii), alsook op *zijn* zijn poss. 75 en *mijn* mijn poss. 201, waar modern Astens *min* en *zin* heeft.

14. *17e eeuwse spreekwoorden en uitdrukkingen, woordbetekenissen, woordvormen, accusatiefvormen in den nominatief, tweesilbige voornaamwoorden diën en wiën, wr > vr, gerekte oorspronkelijke en door umlaut ontstane e voor r, end > eynd, e >i, i > ie, ongediphtongeerde vormen van oude î, vorming van den onv. verl. tijd, vormen van de 2e ps. in inversiegevallen, diminutiefuitgangen, doubletten, ontbreken van de o-umlaut, i-umlaut, wgerm. iu, vocaalverkortingen en varia bij Pater Poirters.*

Cfr. A. Weijnen *Opmerkingen over de taal van Pater Poirters* in Vondelkroniek December 1939, 324-335.

15. *Geslachtsafwijkingen in 's-Hertogenbosch en Veghel.*

Uit materiaal van pater dr. B. van den Eerenbeemt bleken mij voor 's-Hertogenbosch in afwijking van de algemene cultuurtaal volgende woorden mannelijk: *bocht* ‚rommel', *bukkəm* ‚bokking', *hăŏst* ‚haast', *ôôgəmblik* ‚ogenblik', *ùrrəgəl* ‚orgel'; vrouwelijk: *gront* ‚grond', *muur,* muur'; vrouwelijk of onzijdig: *fabriek* ‚fabriek', *kanaal* ‚kanaal', *raom* ‚raam'.

Behalve deze laatste groep vindt men al deze afwijkingen (mèt andere) ook bij A. van de Water *De volkstaal in het oosten van de Bommelerwaard* Utrecht 1904, § 44, een aanwijzing voor de

nauwe verwantschap der beide tongvallen. Slechts *bocht, hăŏst, ùrrəgəl* en *oogəmblik* blijken zich volgens W. G. J. A. Jacob *Het dialect van Grave* 's-Hertogenbosch 1937, § 58 vlgg. in het Graafs als in Den Bosch te gedragen.

Voor Veghel noteerde ik als afwijkend weerom *kanaal* ‚kanaal' maar ook *fornuis* ‚id.' en *kabinet* ‚id.' als vrouwelijk; voorts *mest* ‚mest' als onzijdig en *neus* ‚neus' als vrouwelijk (mat. van pater Silverius O.M.Cap.).

A. WEIJNEN.

SPAANSCHE MAT

In ('t) Woordenboek der Nederlandsche Taal, XIV. kolom 2553 worden 2 bewijsplaatsen gegeven voor „Spaansche mat, als vloerbedekking". De eerste verwijst naar v. Rees, Toontje Poland. 2. 188, waar men vindt: „Hij bragt proviand en spaansche matten naar de makkers te Tamean; hij had ook eenige ververschingen voor de officieren meegenomen. . .".

Voor iemand, die met de Indische Legertaal uit de 19de eeuw op de hoogte is kan deze bewijsplaats niet juist zijn. Dat een militair transport in dien tijd „Spaansche matten, vloerbedekking" meevoert voor een post militairen, moet als buitengesloten worden geacht, want deze matten („tikarmatje" zei de soldaat, „ligmatje" zeiden de voorschriften) kon en kan men op iedere (inlandsche) passar voor een paar centen bekomen.

Met „spaansche matten" worden de zilveren geldstukken bedoeld, die juist beschreven zijn in Woordenboek IX, kol. 301 onder Mat III, zoodat de bewijsplaats van van Rees, T. Poland in Woordenboek IX moet worden vermeld. (Het voor mij liggende exemplaar „spaansche mat" heeft de grootte van onzen Rijksdaalder en vermeldt het jaar 1804). De zin: „Hij bragt proviand en spaansche matten naar de makkers te Tamean" is nu duidelijk, want de genoemde luitenant van Dresse (T. Poland. 2. 188) was commandant van een zgn. „dekking geldtransport", dat geld en proviand naar Tamean bracht. De Spaansche matten had de postcommandant noodig voor uitbetalingen (hoofden, spionnen, koelies) en voor aankoopen (brandhout, vee voor de slacht). De „spaansche mat" was gangbare munt. „Het Engelsche tusschenbestuur maakte den zilveren Spaanschen mat of piaster tot standpenning (26 Oct. 1811)" zegt de Encyclopaedie van Nederl. Oost-Indië, II. p. 797. „Deli en West-Borneo waren een verzamelplaats geworden van een ongelooflijk aantal vreemde munten, o.a. de oude Spaansche Pillardollars", vervolgt (p. 805) dezelfde Encyclo-

pedie. Zonder ons in numismatische beschouwingen te begeven, kunnen wij niet nalaten even te vermelden, dat maar „nog weinige jaren geleden (d.i. dus ongeveer 1860, Schr.) slechts zilveren Spaansche matten en Nederlandsche gulden de gewone handels- en de eigen tinnen munten de verkeerpenningen . .(waren)" (Dit gold wel voor Sambas, maar toch voor een groot deel van Indië). De Munten van Nederlandsch Indië, beschreven en afgebeeld door E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XXXI. Batavia. 1864; p. 180.

Ten slotte geloof ik, dat de meening van „vloerbedekking" wel geheel onhoudbaar zal blijken, indien men dezelfde bron (v. Rees, Toontje Poland) eens opslaat bij deel I. p. 263. Poland is te Malakka. De soldaten verbinden zich weer voor 6 jaar en krijgen van hun commandant handgeld en geld voor voorzieningen. „Vrij van dienst, volop geld — welk een leven in 't verschiet! Juist werd van het fransche koopvaardijschip l'Espérance, dat sedert eenige weken op de reede lag, en waarvan kapitein, stuurman en halve equipage aan de cholera waren bezweken, de lading door de weeskamer voor spotprijzen verkocht. Voor achttien spaansche matten kocht Poland een pijp onversneden wijn van drie honderd flesschen en liet die bij een portugeesche familie brengen waar hij zijn bivak opsloeg." De beteekenis „een bepaald geldstuk" is hier dus wel zeer duidelijk.

Conclusie: Met „Spaansche matten" worden bij v. Rees, Toontje Poland. 2. 188 bedoeld de bekende zilveren geldstukken.

Bandoeng (Java). J. J. M. VAN DAM.

EEN VERGISSING VAN PATER POIRTERS

In Den Spieghel van Philagie vertelt Pater Poirters — men zie de heruitgaaf van den in 1674 verschenen derden druk door J. Salsmans te Leuven in 1937, Kon. Vla. Acad. voor Taal- en Letterk. Uitgave van het Salsmans-Fonds Nr. 4. p. 245 — van de verstervingen van de H. Hedwigis, hertogin van Polen, het volgende: „Sy hadde twee bedden, het een was een bedde van Parade, van de sachste swaene pluymen, met kostelijck decksel en met een rijck be-hanghsel; ieder een gheloofde dat de Hertoghinne op dese ledikant haer begaf tot de ruste, soo oor-deelden de Hovelinghen. Maer het was verre van daer: want sy hadde in het ver-borghen een slecht, erm, hert strooyen-saxken, daerse alle nachten gonck op rusten schier sonder ruste. Het voor-beeldt van eenen

ghekruysten Jesus aen eenen rouwen en herden boom stervende werckt altijdt sterck op de ghemoederen van sijne dienaeressen."

Met de woorden: schier sonder ruste wil Poirters blijkbaar de dunk van de heldhaftigheid zijner heldin nog versterken, maar hij ziet over het hoofd, dat deze voorstelling met zich zelf in tegenspraak is. De hardheid van de stro-zak is immers, als men er gelijk St. Hedwig „alle nachten" op slaapt, allerminst een beletsel voor een verkwikkende nachtrust. Pater Poirters was zich dit evenwel niet bewust in zijn ijver om aan de klaarblijkelijke deugd van nederigheid nog die van lichamelijke versterving toe te voegen, maar deed dit laatste dan ook op niets-bewijzende wijze.

A. WEIJNEN.

BOEKBESPREKING

TRAVAUX DU CERCLE LINGUISTIQUE DE PRAGUE VIII, études phonologiques dédiées à la mémoire de N. S. Trubetzkoy. Prague 1939.

Het jongste deel van de befaamde „Travaux", het achtste in de reeks, is heelemaal gewijd aan de nagedachtenis van Nikolaj Sergejevič Trubetzkoy, adellijk Russisch emigrant, sinds 1922 hoogleeraar te Weenen, den erkenden grootmeester der phonologische school en die, 48 jaar oud, in den zomer van 1938 stierf. Een necrologie door R. Jakobson vindt men in de eerste aflevering van het nieuwe tijdschrift voor structureele taalkunde „Acta linguistica" (Kopenhagen 1939), een bibliographie door B. Havránek in het boek dat hier wordt besproken.

Het opent met twee opstellen van Trubetzkoy zelf. Het eerste daarvan, geschreven in de heldere apodictische stijl die dezen Rus eigen was, onderzoekt welke klanken en klankverbindingen kunnen worden opgenomen in een internationale kunstmatige hulptaal. Tot nog toe heeft men bij het maken van dergelijke talen te uitsluitend rekening gehouden met Romaansche en Germaansche klankstructuur. Het tweede, dat onvoltooid is — het werd vanuit het sterfbed gedicteerd en breekt midden in een zin af —, is een uiteenzetting over het phonologisch systeem eener Aziatische taal, het Dungaansch. Blijkens een „Vorwort" in Travaux C. L. P. VII, 1939, dat Trubetzkoys eveneens posthume „Grundzüge der Phonologie" uitmaakt, is dit het eerste artikel van een heele reeds ge-

concipiëerde reeks „Aus meiner phonologischen Kartothek", die de geleerde bedoeld had als toelichting bij de genoemde Grundzüge. Daaraan is nu een ontijdig einde gekomen.

De overige bijdragen zijn verdeeld in drie groepen: 1. Problèmes phonologiques généraux; 2. Phonologie synchronique; 3. Problèmes de la phonologie diachronique.

Op grond van experimenteel-phonetische proeven betoogt Marguerite Durand dat het phonologisch onderscheid tusschen „lange" en „korte" vocalen in sommige talen, o.a. Nederlandsch, niet altijd op een werkelijk quantiteitsverschil behoeft te berusten. Ook door toon- en timbreverschil en zelfs door quantiteitsverschillen die zelf buiten de vocalen in kwestie liggen maar deze wel relatief lang of kort doen zijn, kan de phonologische notie van lange en korte vocalen bestaan. Phonologisch als kort gewaardeerde vocalen kunnen een langere spreekduur hebben dan phonologisch als lang gewaardeerde vocalen. Voor een deel zijn schrijfsters bevindingen slechts een bevestiging van de bestaande phonologische quantiteitsinterpretatie die zij niet schijnt te kennen, althans niet vernoemt. Maar voor een ander deel belicht zij toch ook niet te verwaarloozen nieuwe kanten van het probleem der linguistische quantiteit, dat door Trubetzkoy werd aangesneden in 1934. [1]) Sindsdien heeft deze doorgebouwd; men vindt nu een uitgewerkter systematiseering in zijn Grundzüge 169-198. Het is jammer dat Prof. N. van Wijk hiervan nog geen gebruik kon maken voor zijn reeds in het begin van 1939 verschenen boek „Phonologie". [2]) Mij dunkt dat in dat geval de beoordeeling (pag. 55 en 58) van Trubetzkoys en Jakobsons in „moren" gedeelde syllabedragers toch milder zou zijn uitgevallen.

Lucien Tesnière bespreekt in een artikel „phonologie et mélange de langues" (in welke titel het woord structuralisme i.p.v. phonologie beter zou passen) het probleem der taalvermenging. Een taal verzet zich te meer tegen vermenging naarmate ze uit hechtere en beter ontwikkelde systemen bestaat. Slechts onovereenkomstige systemen gaan een vermenging aan, b.v. het grammaticale van de eene met het lexicographische van een andere taal of het phono-

[1]) „Die phonologischen Grundlagen der sogenannten Quantität in den verschiedenen Sprachen" Scritti in onore di Alfredo Trombetti. Milano 1938 („overdruk" uit 1936; geschreven in 1934) en „Die Quantität als phonologisches Problem" Actes du quatrième Congrès international de linguistes. Copenhague 1938.

[2]) Een aankondiging in het October-nummer van deze jaargang door Prof. van Ginneken.

logische met het morphologische. Maar b.v. twee verschillende morphologische of twee verschillende phonologische systemen zouden zich niet vermengen. Het feit dat de woordenschat van een taal heel dikwijls een vermenging is van verschillende vocabularia tast het principe niet aan, maar bewijst alleen dat de woordenschat een minder hecht en minder homogeen systeem vormt dan het phonologische en het morphologische. Bij sterke vermenging, creoliseering, van twee (of meer) talen gaan beide morphologische systemen ten onder juist omdat ze zich niet kunnen vermengen. Wat de phonologische systemen in dit geval doen zegt de schrijver helaas niet. Zoo is niet alles even overtuigend, maar vruchtbare gedachten over het probleem bevat het artikel zeer zeker.

Josef Vachek betoogt overtuigend de autonomie van een schriftnorm naast een spreeknorm in de taal. Ook al is de geschreven taal in oorsprong dan niet anders dan een secundair systeem, namelijk een systeem bestaande uit teekens van teekens (der gesproken taal nl.), spoedig wordt ze door de bijzondere functie der schriftuitingen tot een primair systeem, waarvan de teekens onmiddellijk op de dingen betrokken worden. „Der Übergang von der einen Norm zur anderen wird Rechtschreibung bzw. Aussprache genannt." De bestrijding van De Saussure's parole-begrip door Vachek is niet alleen niet noodig voor zijn betoog maar berust m.i. bovendien op een misverstaan van De Saussure's bedoeling.

De titel der bijdrage van Olaf Broch „Numerusunterschied durch Intonationsunterschied im Ostnorwegischen" doet aan het Limburgsch denken. [3]) Uit den inhoud blijkt echter „dass die Erscheinung nur Nomina in Verbindung mit dem bestimmten Artikel betrifft; sie gehört dabei als geregeltes Phänomen nur einem bestimmten Teil unserer Nomina, und sie macht sich nur unter bestimmten Bedingungen im Lautgefüge des Ausdrucks geltend". Zoo komt de schrijver tot de conclusie „Wenn auch in der faktischen Aussprache oft genug das einzige unterscheidende Merkmal zwischen nominalen Numerusformen, ist der Intonationsunterschied somit im Sprachbewusstsein oder Sprachgefühl nicht zu solchem Merkmal geworden". Een principiëel verschil dus met het

[3]) Men wete dat Limburgsch-Rijnlandsch en Noorsch-Zweedsch hierin overeenstemmen dat ze beide gekenmerkt zijn door polytonie, d.w.z. ze onderscheiden woorden uitsluitend door intonatieverandering. Het verschil tusschen de twee is daarbij, dat in het Limburgsch-Rijnlandsch het aantal lettergrepen geen rol speelt maar in het Noorsch-Zweedsch wel. Hier moeten de woorden minstens uit twee lettergrepen bestaan omdat één der twee mogelijke intonaties voor haar realisatie twee lettergrepen noodig heeft.

Limburgsch, waar in gevallen als (dialect van Sittard) sing. *sjtein*/plur. *sjtei:n, knīen/knīē:n, paerd/pae:rd, pin/pin:, erm/er:m, berg/ber:g* het accentverschil a priori in de geïsoleerde woordvormen het (eenige) kenmerk voor het numerusonderscheid is en als zoodanig een grammaticale functie heeft. Men verlieze overigens niet uit het oog dat deze Limburgsche gevallen zeer gering in aantal zijn naast die waar andere middelen (*-e, -e* + accentverschil, Umlaut, Umlaut + accentverschil, *-s, -er*) het numerusonderscheid bewerken. De meervoudsvorming enkel door accentverschil is beperkt tot eenlettergrepige woorden met sleeptoon die op (oorspronkelijk) stemhebbende consonant uitgaan, met een vocaal die niet vatbaar is voor Umlaut en voorzoover ze niet hun meervoud vormen op *-er*. Door een samenloop van omstandigheden en als gevolg van een zuiver klankwettige ontwikkeling, dus toevallig, was hier op een gegeven oogenblik het accentverschil het eenige verschil tusschen de vormen van enkel- en meervoud. In het Oostnoorsch gebeurt dit ook, doch — en dit is het cardinale punt — pas in een bepaald zinsverband; het lexicale naamwoord heeft daar nooit een meervoudsvorm die zich uitsluitend door accentverschil onderscheidt. Wat dus in de Limburgsche gevallen automatisch moest plaats hebben, nl. een grammaticaal-functioneele belasting van het accentverschil, had in het Oostnoorsch enkel langs analogischen weg, door een postieve stap kunnen geschieden, maar die is tot op heden uitgebleven. Het artikel van Broch, oorspronkelijk een lezing te Praag gehouden, is een prachtig staal van nauwkeurige waarneming en fijne uitleg der verschijnselen.

De Kaukasoloog Gerhard Deeters geeft „phonologische Bemerkungen zum baltischen Deutsch" waaruit hier alleen zij aangehaald hoe deze de quantiteitscorrelatie in dit Duitsch opvat. Het onderscheid tusschen „lang" en „kort" bij de vocalen is eigenlijk een „Silbenschnittunterschied", wat in het algemeen door de phonologen wordt aangenomen voor Duitsch, Engelsch en Nederlandsch. Niet de lengte is het phonologische Merkmal maar de „gedektheid" (term door Prof. van Ginneken gebruikt; Duitsch „scharf geschnitten" of „fester Anschluss") d.w.z. het inzetten van de volgende consonant vóór de vocaal zijn volledige afloop heeft bereikt; niet de korte vocalen zijn „merkmallos" doch de lange.

A. V. Isačenko geeft een streng phonologische beschouwing van een verschijnsel uit de Slavische taalgeschiedenis, nl. van de be-

kende accentverschuivingen van klankwettigen aard in het Sloveensch en Servokroaatsch. Met accent is hier bedoeld de dynamische ictus, die dus verplaatst zou zijn van de eene lettergreep naar de andere. Isačenko betoogt dat in werkelijkheid geen phonetische verandering heeft plaats gehad, doch dat er alleen maar een keer is gekomen in de opvatting door de sprekers van wat als ictus-syllabe te gelden heeft. Eerst was dat de syllabe waarin de absolute toonhoogte lag, daarna de syllabe (aan de vorige voorafgaand) met stijgende toonbeweging[4]) (Sloveensch en Servokroaatsch zijn polytone talen!). Als drijvende oorzaak van deze verandering in het taalgevoel der sprekers ziet schrijver de behoefte om de uit het Oerslavisch geërfde polytonie te bewaren. Een dergelijke beschouwingswijze die door en door phonologisch genoemd moet worden, ontsluit inderdaad mogelijkheden die aan elke phonetiek wel altijd verborgen moesten blijven.

De Spanjaard T. Navarro Tomás maakt melding van een op het oogenblik zich voltrekkend interessant proces in het Andalusisch. De vijf klinkerphonemen die het Castiliaansche Spaansch kent, nl. *a, e, i, o, u,* ondergaan voor een deel in het Andalusisch in bepaalde gevallen een qualitatieve wijziging. Daar is namelijk de syllabesluitende *s* tot stemlooze aspiratie *h* geworden, die echter meestal ook al niet meer gehoord wordt (cf. Fransch!). De *a* nu in positie vóór deze al of niet verdwenen *h* wordt meer velaar, de *e* en *o* in gelijke positie meer open gesproken dan normaal is. Er bestaan zoo doubletten waarvan de leden enkel door het meer velare resp. open karakter der *a* resp. *e, o* verschillen, b.v. *do* (muzieknoot)/*dǫ* (geschr. dos), *pe* (letter p)/*pę* (geschr. pez). In de morphologie enkel- tegenover meervoud: *bóka/bókǫ* (geschr. boca-bocas), *kámpo/kámpǫ* (geschr. campo-campos), *pǫ́bre/pǫ́brę* (geschr. pobre-pobres) of tweede tegenover derde persoon: *kánta/kántǫ* (geschr. canta-cantas), *díse/dísę* (geschr. dice-dices). In zulke gevallen is dus het meer velare resp. open karakter der *a, e, o* semantisch belast en deze omstandigheid zou wel eens op den duur tot phonologiseering dezer qualiteiten kunnen leiden.

Den germanist kan in deze Spaansche geschiedenis de overgang $s > h$ interesseeren. Immers, in de Germaansche talen is een omgekeerde ontwikkeling $h > s$ bekend, als verlengstuk van de aller-

[4]) Vergelijk Trubetzkoys meening (Grundzüge 193): „dass die freie Betonung in dieser Sprache (bedoeld is Servokroaatsch) so gut wie ausschliesslich durch die musikalische Erhöhung der betonten Silbe realisiert wird".

wegen op Germaansch terrein te constateeren aspiratietendenz bij stemlooze explosieven. De dentale explosief *t* wordt dan *th* en verder *ts*. Germaansch is dus de ontwikkeling nul > *h* > *s*, Romaansch *s* > *h* > nul.

André Martinet bespreekt de „rôle de la corrélation dans la phonologie diachronique". Correlaties heeten de nauwer samenhangende groepen die in het phonologisch systeem uiteraard gevormd worden door phonemen die deel uitmaken van een privatieve proportioneele eendimensionale oppositie. [5]) Tot 1936 was de in „correlatie" optredende phonologische oppositie eigenlijk de eenig geldende; alle andere oppositities werden immers „disjuncties" genoemd en aldus „in einen Haufen zusammengeworfen". Thans is deze oppositie slechts één, zij het de belangrijkste, onder vele. Martinet nu laat in zijn opstel goed uitkomen waarom in het bijzonder de „correlatie" zoo van belang is voor de hechtheid van een phonologisch systeem.

De „Bemerkungen zum deutschen Vokalsystem" van P. Trost bevatten een aantal waardevolle opmerkingen. De gevolgtrekking evenwel dat de diphtongeering der extreme vocalen *ū, ǖ, ī* (deze klankwet ook Engelsch en Nederlandsch) het werk is van de Silbenschnittkorrelation acht ik niet gerechtvaardigd. [6]) Verder refereert schrijver niet altijd even nauwkeurig over de Rijnlandsch-Limburgsche polytonie die hij in zijn betoog betrekt. Terloops ook geeft hij als zijn meening te kennen dat hier „eine Verbindung von Silbenschnitt- und Tonverlaufkorrelation" aanwezig is. Dit kan best zijn, maar of de vork zoo in de steel zit als het vluchtigweg wordt voorgesteld, betwijfel ik. Trubetzkoys Grundzüge (door Trost aangehaald), die op dit punt weliswaar niet naar Rijnlandsch-Limburgsche gegevens getrokken zijn maar toch naar andere daarmee vergelijkbare, zijn juist hier niet bepaald glashelder. Dat het Rijnlandsch-Limburgsch de toonverloopcorrelatie of polytonie bezit is buiten kwestie. Nemen we aan dat het de Silbenschnitt-correlatie niet bezit, dan staan we voor de ietwat

[5]) Zie voor deze termen en begrippen Trubetzkoys Grundzüge 60-80; de oppositie welke de schrijver hierin door de Duitsche termen eindimensional-mehrdimensional benoemt, is dezelfde welke hij in 1936 met de Fransche termen bilatéral-multilatéral aangaf. Deze laatste worden ook door Martinet en door Van Wijk (in zijn handboek) gebruikt.

[6]) Te spreken van „Silben" die „stark oder schwach geschnitten" zijn, zooals schrijver doet, is niet juist. Niet de lettergrepen maar de vocalen of desnoods de vocalische syllabedragers zijn „geschnitten". De term „Silbenschnitt" is daarom misleidend; hij verbergt een „Vokalschnitt".

verrassende en verdachte, maar daarom niet onmogelijke, consequentie dat het taalgeographische Rijnlandsch-Limburgsche geheel zònder die correlatie een stuk is uit een grooter taalgeographisch geheel (Duitsch-Nederlandsch) mèt die correlatie. Staan we op het standpunt dat het ze wel bezit, dat zal er nog heel wat geduld en goede wil noodig zijn om de consequenties daarvan met Trubetzkoys theorie in het reine te brengen.

Met het voorafgaande is slechts een keuze gedaan uit de verschillende bijdragen die in totaal 345 bladzijden druks beslaan. De meeste heb ik niet eens genoemd. Zoo is er b.v. nog een goed overzicht van het phonologisch systeem van het Italiaansch door Giulia Porru, terwijl de zooveelste phoneem-definitie wordt voorgesteld door L'udovít Novák. Phonologische studies van niet-indogermaansche talen droegen behalve Trubetzkoy nog bij: Leonard Bloomfield, Alf Sommerfelt en Morris Swadesh resp. over een Amerikaansche Algonkin-taal, een taal uit centraal-Azië en het Chineesche dialect van Peiping. De Nederlanders die meewerkten zijn: Th. Baader, Jac. van Ginneken, A. W. de Groot, H. J. Pos en N. van Wijk.

De achtste bundel der Travaux is een nieuw bewijs dat de phonologie haar weg gevonden heeft in de taalwetenschap. En met de phonologie de totalitaire, de structureele taalbeschouwing in het algemeen. Het atomisme heeft zijn beste tijd gehad. Nu de jeugdige wetenschap in Trubetzkoy haar hoofd heeft verloren, beteekent dit ongetwijfeld een breuk in haar groei. Zeker staan aanhangers en volgelingen klaar om de draad die al zoo ver gesponnen is op te nemen en verder af te maken. Maar er blijft iets dat niet is goed te maken en niet aan te vullen. Ook liggen daar de Grundzüge, maar een tweede deel dat de diachronische phonologie en nog andere kanten had moeten behandelen, zal door Trubetzkoy nooit geschreven worden. En zelfs zijn Grundzüge der synchronische phonologie zooals ze daar liggen, zijn onaf. Er ontbreekt iets, quantitatief en qualitatief, waarvoor den schrijver geen tijd meer werd gelaten. [7]) Ook zal wel geen enkele phonoloog

[7]) Zeer opvallend, en wat ook niet in het „Vorwort" is verantwoord, is het ontbreken van een der „drei Hauptteile" waarin op blz. 30 de synchronische phonologie wordt verdeeld. Het eerst komt de Unterscheidungslehre (distinktive Schallfunktion) van blz. 30-241. De rest van het boek (blz. 241-261) bestaat uit de Abgrenzungslehre (delimitative Schallfunktion). Het derde hoofddeel dat „Gipfellehre" (kulminative Schallfunktion) zou moeten heeten en op blz. 30 in de tweede plaats genoemd wordt, is zoek. Wel raken de bladzijden 185-194 der Unterscheidungslehre dingen die ook in de

onvoorwaardelijk durven gelooven dat de inhoud van het onderhavige deel een volkomen vaste en onveranderlijke codificatie beteekent. De ontwikkeling die de phonologie in een dozijn jaren heeft vertoond — gelukkig —, maant tot voorzichtigheid. Maar er is intusschen geen twijfel aan, de Grundzüge der Phonologie zijn en blijven de standaard; elke phonoloog zal verstandig doen met zijn materiaal en uitkomsten geduldig daaraan te toetsen en niet tot overhaaste critiek over te gaan. Want Nikolaj Sergejevič Trubetzkoy was phonoloog in merg en been en de taal verried hem een van haar geheimen.

WILLY DOLS.

DR. A. WEIJNEN: BETEKENIS EN MOGELIJKHEDEN DER HEEMTAALKUNDE. R. K. Jongensweeshuis, Tilburg. 72 blz. f 0.80.

Een gebrekkige indeeling, een nog gebrekkiger inhoudsopgave en de zware zinsbouw maken het den lezer niet gemakkelijk om het betoog van Dr. Weijnen te volgen. Echter is de inhoud van zijn geschrift waard om gekend te worden, ook al zal men wellicht in sommige opzichten met Schr. van meening verschillen.

Het is duidelijk dat in streken, waar een van het Alg. Nederl. sterk afwijkende heemtaal (= dialect) nog als omgangstaal in eere is, het pas naar school gaande kind het dialect doorgaans beter kent dan de cultuurtaal, zoodat de onderwijzer verstandig doet hiermee rekening te houden; zelfs zóó, dat hij het kind aanvankelijk in het dialect toespreekt om het meer op zijn gemak te stellen. Strenge afkeuring verdient het natuurlijk, dat onderwijzend personeel zich minachtend uitlaat over het plaatselijk dialect; het feit immers, dat voor vele kinderen het dialect de ware „moedertaal" is, maakt hen op dit punt uiterst gevoelig.

Een ander argument voor het betrekken van de „heemtaal" in het onderwijs, vindt Schr. in het verschil van „innerlijke taalbouw" tusschen algemeene cultuurtaal en dialect. De moeilijkheden die het verschil van „innerlijke taalbouw" opleveren bij het aanleeren van een vreemde taal, worden duidelijk uiteengezet; echter geeft Schr. zelf toe, dat dit verschil tusschen dialect en cultuurtaal

Gipfellehre zouden behandeld moeten worden; op blz. 193 staat „Die ganze Erscheinung muss im Zusammenhange mit der Gipfellehre behandelt werden", waaruit blijkt dat Trubetzkoy zich hier nog goed bewust was van dit hoofddeel.

meestal niet zoo groot is, dat het ernstige moeilijkheden voor de kinderen oplevert.

Twee bezwaren tegen het betrekken van de „heemtaal" in het onderwijs, n.l. vermindering van waardeering vóór en verruwing en vermenging bij het gebruik van de cultuurtaal, worden door Schr. weerlegd. Uit zijn betoog volgt m.i. echter alleen maar dat deze slechte gevolgen niet *noodzakelijk* zijn, mits het betrekken van de heemtaal in het onderwijs gematigd en op de juiste wijze geschiedt. Van bijzonder belang lijkt het mij, dat de docent naast *veel* waardeering voor de „heemtaal", steeds *grooter* achting toont voor de cultuurtaal, daar de chauvinistisch aangelegde jeugd anders weldra minachting voor de cultuurtaal zal toonen. De „tendance de parler mieux", die alles in het reine zou moeten brengen, werkt bij velen nu eenmaal pas op lateren leeftijd, wanneer de beste kans om beschaafd Nederl. te leeren spreken vaak voorbij is.

De lofrede van Schr. op heemtaalkennis als bron van algemeene *heemkunde,* die via versterkt *heembewustzijn,* leidt tot gezonde *heem-* en *vaderlandsliefde,* kan ik ten volle onderschrijven. Speciaal met de oudere Middelb.-schoolleerlingen zou in dit opzicht heel wat te bereiken zijn, indien er tijd voor beschikbaar was.

In het tweede deel van zijn betoog gaat Dr. Weijnen na, hoe de beoefening van heemtaalkunde in practijk gebracht kan worden en tevens, in hoeverre hiervoor reeds belangstelling bestaat.

In Frankrijk en België blijkt de officieele belangstelling voor heemtaal-beoefening op de scholen zeer gering; verschillende Duitsche instanties worden echter geprezen wegens de zorg die zij toonen voor de „Pflege der heimischen Mundart". M.i. mag Dr. Weijnen niet vergeten, dat deze bezorgdheid voor de plaatselijke dialecten daar bij velen uit hetzelfde beginsel voortkomt, dat ons ook de „Blut-und-Boden"-theorie en de rasvergoding gebracht heeft. Eenige matiging is hier dus niet misplaatst.

De Nederl. wetten op het Lager- en Middelbaar-onderwijs staan toe, dat ook aan de streektaal eenige aandacht wordt besteed. De belangstelling hiervoor in onderwijskringen, speciaal in M.O.-kringen, is echter nog zeer gering. En toch meent Dr. Weijnen, dat het „aanleeren van de cultuurtaal op grond van de heemtaal moet geschieden" (blz. 33). Voor de Lagere-school bevat dit m.i. eenige waarheid, op de Middelb. school (waarvoor Schr. het ook schijnt aan te bevelen) mag men echter veronderstellen, dat de leerlingen de cultuurtaal reeds in zooverre beheerschen, dat voort-

durende vergelijking met het dialect niet meer noodig is voor de verdere ontwikkeling van hun kennis. Zou bovendien door een voortdurend er bij halen van het dialect niet het gevaar kunnen ontstaan, dat het *denken* in de cultuurtaal bemoeilijkt werd? Zou dan wellicht het Alg. Nederl. onzer leerlingen niet nog vaker dan nu, „vertaald" dialect zijn met een overvloed van dialectismen? Of mogen dialectische *constructies* soms geen fouten genoemd worden? Dit zou men moeten concludeeren uit hetgeen Schr. met instemming aanhaalt van Dr. Hellinga, dat n.l. slechts klanken en flexie-vormen iemands taal tot dialect stempelen „maar dat het gebruik van regionale woorden en constructies geen afbreuk aan de correctheid van het Nederlands doet". (blz. 45).

Zinnen als: ik *heb* gisteren bij mijn oom geweest; hij waschte *zijn eigen*; storm en regen wisselden *zich* af; de menschen konden *zich* slechts per roeiboot bereiken; er *scheelt* niets aan dat werk; *op* nog geen week tijd had hij driemaal straf gehad; hij heeft *de raam* geopend om frissche lucht binnen te laten; hij *schrijft zich* Klaassen enz., zouden we dus als correct Nederlands moeten beschouwen. [1]) En welk bezwaar is er dan nog tegen: dat *ken* ik niet; waar *legt* mijn boekentasch enz.?

Een opmerking nog over het Lager Onderwijs. Dat het kind „met het opzettelijk aanleeren van heemtaalwoorden, -uitdrukkingen en -spreekwoorden ten zeerste gebaat is" (blz. 46), wil ik nog toegeven; maar dat het tot de taak van het Lager Onderw. behoort hierin onderricht te geven, gaat mij te ver. In streken waar de „heemtaal" leeft, leeren de kinderen die vanzelf; wanneer zij in de streek blijven leeren zij ze, naargelang hun jaren, talent en belangstelling, steeds beter en fijner. Het L.O. in de moedertaal heeft m.i. echter als eenige taak: aan de kinderen de algem. cultuurtaal te leeren verstaan, spreken, lezen en schrijven, daar dit alles onmisbaar is voor hun later leven. Dat men daarnaast de leerlingen eerbied leert hebben voor hun dialect, is prijzenswaardig; dat men voor het aanvangsonderwijs uitgaat van het dialect, kan nuttig zijn; dat het onderwijs in de algem. cultuurtaal echter schade zou lijden door een overdreven vereering van het dialect — en dit gebeurt ontegenzeglijk wanneer men aan het dialect de aandacht besteedt, die hier wordt aanbevolen — ware onverantwoordelijk.

[1]) Van deze „dialectismen" naar „germanismen" als *eigendommelijk volksleven* (blz. 32), *dat laat zich best schrijven* (blz. 37 „ce n'est qu'un pas".

Speciaal in Lager-Onderwijskringen bestaat den laatsten tijd veel belangstelling voor „heemkunde". Vakken als Aardrijkskunde en Geschiedenis zijn m.i. uitstekend geschikt om deze te bevorderen en de onderwijzer (event. ook leeraar), die bij deze vakken speciale aandacht besteedt aan de „heemkunde", zal doorgaans ook op instemming van den kant der ouders kunnen rekenen. Bewust heemkunde-onderricht tijdens de Nederl.-taalles zal echter in 99 van de 100 gevallen dialect-dilettantisme beteekenen i.p.v. cultuurtaal-onderwijs; tegen een dergelijke averechtsche opvatting van het onderwijs in een der hoofdvakken van Lager- en Middelb.-onderwijs zouden, zelfs op de meest afgelegen dorpjes, de ouders met recht protesteeren. De „tendance de parler mieux" hangt nauw samen met de noodzakelijkheid die de volwassenen steeds meer gevoelen om goed, d.i. alg. beschaafd, te kunnen spreken. Om dit laatste de jeugd bij te brengen is vaak — en juist in de dialectburchten — al moeilijk genoeg, zoodat we dit voornaamste doel van het onderwijs in de Nederl. taal niet door nevenbelangen in gevaar mogen laten brengen.

In weerwil van het meeningsverschil omtrent sommige conclusies van Dr. Weijnen, acht ik zijn brochure toch zeer geschikt en lezenswaardig voor ieder die belang stelt in heemtaalkunde en zich op dit gebied algemeen wil oriënteeren. Een overvloedige literatuuropgave kan menigeen tot verdere studie stimuleeren. Jammer genoeg mis ik alle Engelsche literatuur, terwijl ook in den tekst niet gesproken wordt over de Engelsche opvattingen over heemtaalkunde.

Maastricht. W. JANSSEN.